Revista 3

de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare

Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies

ORHEIUL VECHI
REZERVAȚIA CULTURAL-NATURALĂ

Institutul
de Cercetări
Bioarheologice
și Etnoculturale

Revista

de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare

Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies

3
2021

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

COLEGIUL EDITORIAL
Dr. hab. Valentin DERGACIOV, editor onorific (Republica Moldova)
Prof. Paul PETTITT, editor onorific (Marea Britanie)
Dr. Angela SIMALCSIK, editor responsabil (România, Republica Moldova)
Dr. Alin FRÎNCULEASA (România)
Dr. Cristian Eduard ȘTEFAN (România)
Dr. Daniel GARVĂN (România)
Dr. Denis TOPAL (Republica Moldova)
Dr. Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ (Finlanda, România)
Dr. Adela KOVÁCS (România)

COLEGIUL DE REDACȚIE/PEER-REVIEW
Dr. Angela SIMALCSIK, redactor responsabil (România, Republica Moldova)
Prof. Paul PETTITT (Marea Britanie)
Dr. Denis TOPAL (Republica Moldova)
Dr. Adela KOVÁCS (România)
Dr. Gabriel VASILE (România)
Dr. Vasile DIACONU (România)
Dr. Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ (Finlanda)
Dr. Vitalij S. SINIKA (Moldova)
Dr. Dorina ONICĂ (Republica Moldova)
Dr. Valentin DUMITRAȘCU (România)
Dr. Lucian MUNTEANU (România)
Cristina-Elena CORDOȘ (România)
Dr. Mariana COCIERU (Republica Moldova)
Dr. Ioan Sebastian BRUMĂ (România)
Dr. Lavinia GRUMEZA (România)
Dr. Ștefan HONCU (România)
Dr. Raluca KOGĂLNICEANU (România)
Dr. George Bodi (România)
Ion CIOBANU, secretar de redacție (Republica Moldova)
Dr. Alin FRÎNCULEASA (România)
Dr. Cristian Eduard ȘTEFAN (România)
Dr. Ștefan VASILE (România)
Dr. Daniel GARVĂN (România)
Dr. Roxana MUNTEANU (România)
Dr. doc. Oksana HRYTSYUTA (Ucraina)
Dr. Dmitriy KIRICENKO (Azerbaidjan)
Dr. Alexandru BERZOVAN (România)
Dr. Andrei COROBCEAN (Republica Moldova)
Marian LIE (România)
Dr. Lilia DERGACIOVA (România)
Dr. Robert Daniel SIMALCSIK (România)
Dr. Cătălin-George FEDOR (România)
Dr. Victor COJOCARU (România)
Dr. Bogdan HAIDUC (România)
Dr. Vlad VORNIC (Republica Moldova)

Alexandru KOVÁCS, traducător, corector (limba engleză, limba franceză, limba germană) (România)
Denis TOPAL, concept copertă (Republica Moldova)
Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ, concept grafic (România)
Mihail BĂȚ, machetare și aranjare în pagină (Republica Moldova)
Ștefan VASILE, responsabil cu indexarea revistei (România)

Colegiul de redacție nu răspunde de opiniile exprimate de autori.
Editorial board is not reponsible for the opinions expressed by authors.

Toate lucrările publicate în Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) sunt recenzate de specialiști în domeniu (peer-reviewed journal).

Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) este publicația anuală a Institutului de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE) din Chișinău.

Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) este indexată începând cu anul 2020 în baza de date internațională CEEOL.

CC BY NC SA

Editare și tipar: Bons Offices
ISSN 2587-3768
E-ISSN 2587-3776
Chișinău 2021

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Cuprins

STUDII, MATERIALE ŞI NOTE

Adela Kovács, Ionela Luiza Melinte

Determinări dactiloscopice pe un vas ceramic aparținând culturii Cucuteni, faza A

Dactyloscopic analysis on a ceramic vessel belonging to Cucuteni culture, phase A 7

Кириченко Дмитрий А.

Обычай искусственной деформации головы (черепа) на территории Азербайджана, Кавказа и Ближнего Востока (неолит-халколит)

Obiceiul deformării artificiale a capului (craniului) pe teritoriul Azerbaidjanului, Caucazului și Orientului Apropiat (neolitic-eneolitic) // A custom of artificial head (cranial) deformation on the territory of Azerbaijan, Caucasus and Near East (Neolithic-Chalcolithic) 37

Ihor V. Pistruil, Oksana A. Hrytsiuta

Traceological study of lithic artefacts from the Mayaki settlement (Usatovskaya culture)

Studiul traseologic al pieselor din silex din așezarea Mayaki (cultura Usatovskaya) 57

Alin Frînculeasa, Octav Negrea, Cătălin Dîscă, Angela Simalcsik

Tumulul II de la Strejnicu (județul Prahova) – o prezentare arheologică și bio-antropologică

Archaeological and bio-anthropological research in mound II from Strejnicu (Prahova County) 67

Dmitriy A. Kirichenko

A new burial of the Late Phase of Kura-Araxes cultural tradition/ early kurgan tradition from Azerbaijan

O nouă descoperire funerară atribuită fazei târzii a tradiției culturale Kura-Araxes/tradiția tumulilor timpurii din Azerbaidjan 105

Cristian Eduard Ștefan

Așezarea de epoca bronzului de la Bălăceanca, județul Ilfov, România. Unele considerații privind cronologia absolută a culturii Tei

The Bronze Age settlement of Bălăceanca, Ilfov County, Romania. Some considerations about the absolute chronology of Tei culture 119

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

József Puskas, Lóránt Darvas
A Middle Bronze Age pit at Miercurea Ciuc/Csíkszereda - *Fodor-Kert* (Harghita County, Romania)
O groapă din perioada mijlocie a epocii bronzului de la Miercurea Ciuc/ Csíkszereda – Fodor-Kert (județul Harghita, România) 141

Vasile Diaconu, Mariana Sîrbu
Note about a Bronze Age hoard from the north of the Republic of Moldova and some considerations about the winged axes to the east of the Carpathians
Notă despre un depozit de bronzuri din nordul Republicii Moldova și câteva considerații despre topoarele cu aripioare de la est de Carpați 165

Shamil Najafov
The Tovuzchay I necropolis (Azerbaijan)
Necropola I de la Tovuzchay (Azerbaidjan) 173

Сапожников Игорь В.
Башня Неоптолема, Нижнеднестровский вал и Никоний по картам и разведкам середины XIX века
Turnul lui Neoptolem, valul Nistrului inferior și Nikonion conform hărților și sondajelor de la mijlocul secolului al XIX-lea (I. V. Sapozhnykov) // Tower of Neoptolemus, Lower Dniester rampart and Nikonion according to maps and surveys of the middle of the 19th century 191

Синика Виталий С., Лысенко Сергей Д., Разумов Сергей Н. Тельнов Николай П.
Скифские погребения в курганах группы «Плавни» на Нижнем Днестре
Morminte scitice din grupul tumular „Plavni" din regiunea Nistrului Inferior // Scythian graves in the "Plavni" ("Overflow") barrow group in the Lower Dniester region 221

Агульников Сергей М.
Могильник скифской культуры у села Казаклия, Республика Молдова
Necropola scitică de la Cazaclia, Republica Moldova // The Scythian necropolis of Cazaclia, Republic of Moldova 243

Lucian Munteanu, Lăcrămioara-Elena Istina
O monedă de tip „Adâncata-Mânăstirea" descoperită în situl de la Letea Veche (județul Bacău, România)
A coin of "Adâncata-Mânăstirea" type discovered in the site of Letea Veche (Bacău County, Romania) 273

Ștefan Honcu, Angela Simalcsik, Sergiu-Constantin Enea, Dumitru Boghian
Noi informații despre necropola „dacilor liberi" de la Costești-Baia, județul Iași, România
New information about the „free Dacian" necropolis from Costești-Baia, Iași County, Romania 283

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

George Dan Hânceanu, Angela Simalcsik

Inventar funerar „redescoperit" într-o urnă din necropola dacilor liberi de la Moldoveni, fost Porcești (punctul Dealul Gabăra), județul Neamț, România

Funeral inventory "rediscovered" in an urn from the necropolis of the free Dacians from Moldoveni, former Porcești (Dealul Gabăra point), Neamț County, Romania 299

Robert Daniel Simalcsik

Analiza sintetică a trei necropole birituale de secol IV d. Hr. din Podișul Central Moldovenesc: Polocin, Pogonești și Săbăoani

Synthetic analysis of three biritual necropolises from the 4th century AD from the Central Moldavian Plateau: Polocin, Pogonești, and Săbăoani 329

Gabriel Vasile

Cimitirul otoman de la Cheia Pazvant I (județul Constanța, România). Analiza osteologică a materialului scheletic uman

Ottoman cemetery from Cheia Pazvant (Constanța County, Romania). Osteological analysis of human skeletal material 339

Ștefan Honcu, Angela Simalcsik, Alexandru Berzovan, Robert Daniel Simalcsik

Mormântul medieval Cx 872 descoperit pe varianta ocolitoare a municipiului Bacău, România

Mediaeval grave Cx 872 discovered on the highway of Bacău, Romania 369

Catalin-George Fedor

Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României (partea a treia)

A social anthropology study in a community situated at the confluence of two Romanian historical regions (third part) 383

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

Stanislav Țerna, Mariana Vasilache

Figurinele antropomorfe din etapa Cucuteni A din interfluviul pruto-nistrean / Anthropomorphic figurines from Cucuteni A stage from the Prut-Dniester interfluve

Cristian Eduard ȘTEFAN 388

Lista autorilor / List of authors 392

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 3/2021, 7-36.

Determinări dactiloscopice pe un vas ceramic aparținând culturii Cucuteni, faza A

Adela KOVÁCS[1]*, Ionela Luiza MELINTE[2]*

Rezumat. Chiar dacă criminalistica și arheologia sunt științe separate, acestea au în comun metodologia de căutare și descoperire a urmelor materiale, ca urmare a unor activități umane desfășurate în trecut. O amprentă arheologică pe un singur obiect poate dezvălui patru aspecte: furnizează un semn al identității unui individ; indică momentul când individul a fost viu; indică zona geografică în care individul a trăit; indică ce acțiune a îndeplinit individul, adică a scris un text, a sigilat un obiect, a avut o muncă specifică etc. Colectarea, stocarea și folosirea comparativă a datelor, preferabil din întreaga arie culturală cucuteniană, ar putea dezvălui mai multe detalii asupra omului din spatele artefactului. În ceea ce privește amprentele digitale care pot fi coroborate cu alte surse istorice, acestea pot furniza informații cu privire la rolul, gradul, ocupația, autoritatea indivizilor în cadrul societății sau pot oferi informații despre durata activităților individului. Potențialul de informații pe care îl urmărim ca urmare acestui studiu, precum și în cele viitoare ale noastre, acesta se leagă de posibilitatea de demonstrare a existenței unor centre de meșteșugari. În ceea ce privește producția ceramică din cadrul culturii Cucuteni, existența unor meșteri a fost presupusă datorită calității excepționale a vaselor, precum și a unor tipare repetitive de formă și decor. Mai precis, aceleași forme, dimensiuni și decoruri se întâlnesc în aceeași fază culturală. Aceeași calitate de prelucrare și ardere a lutului se observă în cadrul mai multor așezări, alături de existența unor cuptoare speciale pentru ceramică, ceea ce a condus la concluzia că trebuie să fi existat persoane specializate, care erau inițiate în arta olăritului.
Cuvinte cheie: dactiloscopie, fragmente ceramice, microscopie, cultura Cucuteni

Dactyloscopic analysis on a ceramic vessel belonging to Cucuteni culture, phase A. Even if forensics and archaeology are separate sciences, they have in common a methodology for searching and discovering the traces, as a result of human activities carried out in the past. An archaeological fingerprint on a single object can reveal four aspects: it provides a sign of an individual's identity; it indicates when the individual was alive; it indicates the geographical area in which the individual lived; it indicates the action performed by a person, such as writing a text, sealing an object, having a specific job etc. The collection, storage and comparative use

[1] Muzeul Județean Botoșani, Botoșani, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova.

[2] Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, România.

* Autori corespondenți: adelakovacs.museum@gmail.com; melintef@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

of data, preferably from the entire area of the Cucuteni culture, could reveal more details about the man behind the artefact. As for fingerprints that can be corroborated with other historical sources, they can provide information about the role, occupation, or authority of individuals within society, or they can provide information about the duration of individual activities. Regarding the information potential that we aim to obtain from this study, as well as from future ones, it is related to the possibility to demonstrate the existence of craft centres. Regarding the ceramic production within the Cucuteni culture, the existence of craftsmen was presumed due to the exceptional quality of the vessels, as well as some repetitive patterns of shape and decoration. Specifically, the same shapes, sizes and decorations are found in the same cultural phase. The same quality of clay processing and burning is observed in several settlements, along with the existence of special kilns for pottery, which led to the conclusion that there must have been a specialization of some people who were initiated in the art of pottery.
Keywords*:* dactyloscopy, ceramic fragments, microscopy, Cucuteni culture

.....

Atât arheologia, ca metodă a descifrării trecutului, cât și criminalistica, prin recompunerea faptelor desfășurate, sunt științe care folosesc în procesul de cunoaștere științifică metode și mijloace interdisciplinare și pluridisciplinare, care se bazează pe cele mai noi descoperiri științifice și dezvoltarea aplicațiilor tehnologice care pot conduce la îndeplinirea obiectivelor.

Ambele științe au ca punct central interesul în căutarea și descoperirea acelor urme materiale, unelte și mijloace prin care se poate dovedi existența unei activități umane, chiar dacă în cazul criminalisticii activitatea presupune din start o natură infracțională. Pe lângă metodologia de abordare destul de apropiată între cele două științe, observăm inclusiv folosirea unor metode de investigație identice, precum: microscopia electronică, spectroscopia, antropologia, cromatografia, cercetarea ADN, radiografiile cu raze X și gama, XRF-fluorescență cu raze X (Ionescu 2008, p. 15). În plus, arheologia folosește intens, mai ales în ultimii ani, metode de datare absolută, apelând la analizele cu izotopul C14 (radiocarbon) în laboratoare specializate (Mantu 1998).

Identificarea persoanei folosind impresiunile de pe crestele papilare ale epidermei se studiază de mai mult de un secol (Barnes 2010; Berry, Stoney 2001, p. 15-53). Tehnica este utilizată pe scară largă într-o serie de aplicații de e-business și e-guvernare din întreaga lume, în zilele noastre devenind chiar chei unicat de securizare ale unor uși, seifuri, computere, aplicații sau smart-gadgeturi. Achiziția tradițională de imagini cu amprentă se făcea prin rostogolirea sau prin apăsarea degetelor pe suprafața dură, precum sticlă sau polimeri (Kumar 2018, p. 5). În zilele noastre tehnologia permite scanarea 3D a amprentei, fără contact direct cu vreo suprafață (Wang *et alii* 2010, p. 592-600).

O amprentă a corpului uman are o proprietate unică și anume, păstrează o dovadă absolută asupra unei anumite persoane printr-o serie de posibile

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 1. Localizarea sitului arheologic Cerviceşti-*La Morişcă*, comuna Mihai Eminescu, județul Botoșani (cod RAN 38116.03), conform Google Earth
Fig. 1. The location of the archaeological site Cerviceşti-*La Morişcă*, Mihai Eminescu commune, Botoșani County (RAN code 38116.03), according to Google Earth

caracteristici: forma papilelor digitale, mărimea zonei palmare, mărimea piciorului etc. și pe anumite tipuri de materiale (rășini, materiale colorate, ceramică) (Králík *et alii* 2008, p. 4).

Articolul de față își propune să prezinte din perspectivă dactiloscopică unul dintre vasele speciale aflate la Muzeul Județean Botoșani. Instituția deține loturi numeroase de material arheologic, din diverse perioade. O parte din materialele ceramice conțin urme ale degetelor și ale palmelor olarilor preistorici. Atât prin calitatea ceramicii, cât și prin originalitatea decorului pictat, civilizația Ariușd-Cucuteni-Tripolie depășește manifestările artistice ale civilizațiilor contemporane.

Descrierea vasului și condițiile de descoperire

În cadrul acestui studiu abordăm unul dintre vasele de tip special din cadrul culturii Cucuteni, respectiv un vas antropomorf-talpă romboidală, care cuprinde și o parte din pereții vasului[3].

[3] Vasul constituie studiu de caz pentru teza de disertație semnată de Adela Kovács, cu titlul Obiectele din ceramică, documente sui generis. Aplicații ale dactiloscopiei în arheologie, coordonată de către Lector Universitar Dr. Ancuța Elena Franț, susținută la Facultatea de Drept, Master Criminalistică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iași. Adresăm și cu această ocazie mulțumiri coordonatorului nostru pentru sfaturi și îndrumare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Acesta a fost descoperit în anul 1962 la Cerviceşti-*La Morişcă*, comuna Mihai Eminescu, judeţul Botoşani, într-o aşezare aparţinând culturii Cucuteni, etapa A3, încadrată cronologic între aproximativ 4300-4200 î. Hr.

Situl arheologic de la Cerviceşti-*La Morişcă*, comuna Mihai Eminescu, judeţul Botoşani (cod RAN 38116.03) se află în extravilan, la 4500 m est-nord-est de biserica satului, la 1200 m sud-sud-est de barajul iazului Urechioaia, pe malul drept al pârâului Sitna, pe un platou înalt care domină valea cu aproximativ 20-25 m (**Fig. 1**). Aşezarea a fost estimată la aproximativ două hectare, de pe suprafaţa căreia au fost colectate oase de animale, fragmente de chirpici, fragmente din platformele locuinţelor, diverse piese de silex şi fragmente ceramice din fazele Cucuteni A şi B2 (Păunescu *et alii* 1976, p. 171-172). Ca urmare a unei cercetări de suprafaţă întreprinse în primăvara anului 2020, am constatat faptul că în continuare la suprafaţa terenului apar multiple urme arheologice, împrăştiate de plug pe o suprafaţă extinsă. În special în zona terasei se observă o concentrare masivă de material arheologic, ceea ce înseamnă că nu numai agricultura, ci şi anumiţi factori naturali determină eroziunea solului şi răsfirarea materialului din aşezare.

Conform fişei de sit, acesta a fost identificat în anul 1951 de către Gh. Poenaru şi apare menţionat în mai multe repertorii arheologice (Păunescu *et alii* 1976, p. 171-172; Monah, Popovici 1985, p. 73; Popovici 2000, p. 70-71). Singura referire cu privire la cercetările arheologice invazive din anul 1962 este făcută de A. Popescu, în anul imediat următor. Notiţa cuprinde doar informaţia că s-au desfăşurat cercetări arheologice, fără a se menţiona detalii legate de stratigrafie sau despre descoperirile din sit (Popescu 1963, p. 453). Din nefericire nu am regăsit niciun jurnal de săpătură, iar acest aspect îngreunează demersurile de reconstituire a cercetării desfăşurate în urmă cu peste cinci decenii. Marcajul de pe obiecte este realizat cu acribie. Pe materialul ceramic apar două menţiuni: Groapa 1 şi Locuinţa 2. Locuinţa 2 a fost cercetată în sferturi, probabil cu martori intermediari, deoarece apar menţiunile: zona NE, SE, NV şi SV. Toate artefactele au fost marcate cu diferite adâncimi, ceea ce demonstrează că materialul a fost colectat pe niveluri.

Vasul pe care îl avem în vedere în cadrul acestui studiu provine din zona NV a Locuinţei 2. Vasul, aflat în stare fragmentară, nu fusese decalcifiat la vremea descoperirii lui. Pe parcursul procesului de relocare a materialului ceramic provenind din sit, a fost remarcată forma specială a acestuia, forma antropomorfă fiind întâlnită sub diferite moduri în cadrul acestei civilizaţii (Kovács 2020, p. 31-40).

Vasul are talpa romboidală, cu cinci degete realizate prin incizare la unul dintre capete. Glezna este sugerată prin îngustarea piciorului. Ulterior vasul continuă evazat şi se deschide spre partea superioară. În interior vasul are baza ovală şi a fost şlefuit neglijent cu o unealtă de os sau lemn, într-o asemenea manieră încât pe bază şi pe pereţii acestuia se observă urmele de abraziune.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Ulterior procesului de decalcifiere în laborator, a fost observată prezența mai multor urme dactiloscopice realizate ca urmare a umectării degetelor olarului (?) în vopseaua roșie. Aceste urme au fost fotografiate în serii succesive, până la obținerea unui lot informativ suficient de satisfăcător pentru o analiză dactiloscopică. Imaginile microscopice au fost realizate la Laboratorul de Restaurare de la Muzeul Național al Bucovinei din Suceava.

Vasul a fost realizat din pastă semifină, care alături de lut conține și nisip fin. Acesta a fost ars oxidant, respectiv în cuptor de olărie, cu oxigen, ceea ce a dus la obținerea unei culori cărămizii a vasului. Arderea este una de foarte bună calitate (**Fig. 2**).

Fig. 2. Fotografii macroscopice ale fragmentului de vas antropomorf (foto Adela Kovács, iunie 2020)
Fig. 2. Macroscopic photos of the anthropomorphic vessel fragment (photo Adela Kovács, June 2020)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Aplicarea metodelor de analiză dactiloscopică

Una din principalele metode criminalistice de identificare a persoanelor este dactiloscopia, care se bazează pe analizarea caracteristicilor reliefului papilar. Relieful papilar este alcătuit din creste și șanțuri, care formează desene papilare ale căror construcție și apariție este în perioada intrauterină a fătului. Coamele au pori de-a lungul întregii lor lungimi și emană transpirația. Atunci când este atinsă o piesă, transpirația aflată de-a lungul crestelor lasă o impresiune exactă a crestelor, precum o ștampilă (Berry, Stoney 2001, p. 15).

Atunci când suportul este neted și relativ dur, urmele papilare sunt de suprafață și pot fi create prin stratificare/destratificare, în funcție de procesul de transfer al substanței care reproduce desenul papilar. În condițiile în care mediul de transfer este plastic, relieful papilar este reprodus în adâncime, iar urmele papilare create în acest mod se pot conserva timp îndelungat. Sustenabilitatea folosirii acestei metode de investigație este dată de unicitatea și stabilitatea desenelor reliefului papilar. Unicitatea este dată de caracteristicile privind plasamentul, forma și dimensiunea acestora, care exclud repetabilitatea unui anumit tip papilar în ansamblul său. Fiecare desen papilar, al fiecărui deget, are o morfologie unică. De asemenea, elementele desenelor reliefului papilar sunt stabile în timp, acesta putând fi analizat chiar și după moartea omului, până la distrugerea țesuturilor prin putrefacție. Modificările care pot fi constatate, din perspectiva stabilității, sunt dimensionale, astfel că desenele crestelor papilare cresc până când persoana devine adultă (Ionescu 2008, p. 101).

Investigarea obiectelor pentru descoperirea urmelor papilare se face utilizând surse de lumină cu lungimi de undă variabilă sau cu posibilitatea modificării unghiului de incidență. Pentru evidențiere sunt folosite diverse substanțe de contrast care au proprietatea de a adera la traseul urmei.

În funcție de regiunea anatomică se disting trei categorii de desene papilare: palmare, digitale și plantare. În ceea ce privește studiul de față, ne interesează desenele papilare digitale. Aceste tipuri de impresiuni sunt regăsite cel mai frecvent, deoarece este modalitatea firească de manevrare a obiectelor (Ionescu 2008, p. 102).

Au fost determinate trei regiuni principale de impresiune a desenului papilar: regiunea marginală, regiunea centrală și regiunea bazală. Regiunea marginală este alcătuită din creste papilare de forma unor arcuri puternic boltite, situate pe vârful și pe marginile falangetei. Regiunea centrală formează nucleul desenului și are creste papilare cu o configurație extrem de variată, lanțuri simple sau duble, cercuri simple, punctate sau spiralate, ovale, rachete etc. Regiunea bazală este formată din crestele papilare situate deasupra primului șanț flexoral și prezintă aspectul unor linii orizontale, ascendente sau descendente. Locul de intersecție al celor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

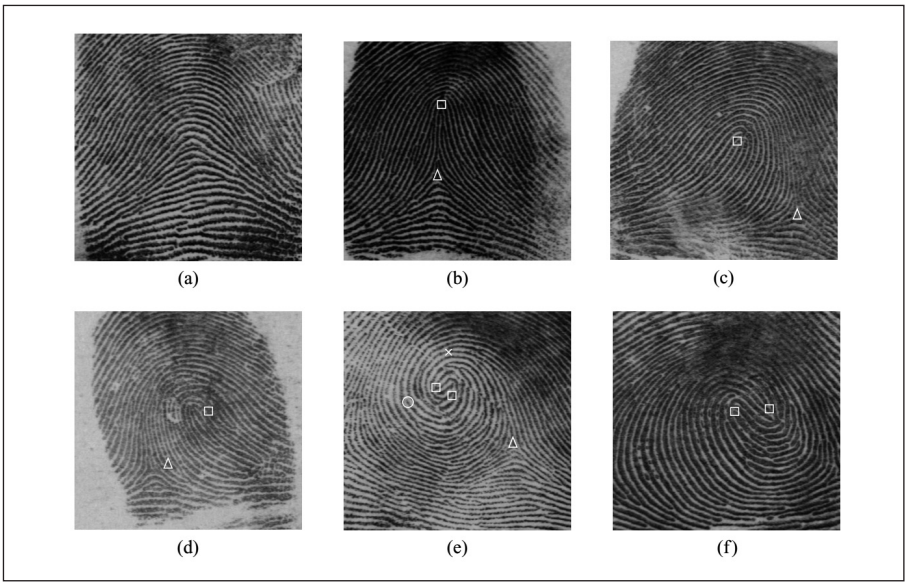

Fig. 3. Schema de clasificare a amprentelor, ilustrând tipurile majore: (a) arc, (b) arc piniform, (c) laț dextrodeltic, (d) laț sinistrodeltic, (e) spirală și (f) bucla dublă. Sunt marcate zonele-cheie de identificare (Jain, Pankanti 2001, p. 302, Fig. 8.8)
Fig. 3. Fingerprint classification scheme, illustrating the major types: (a) arch, (b) tented arch, (c) right loop, (d) left loop, (e) whorl, and (f) twin loop. The key identification areas are marked (Jain, Pankanti 2001, p. 302, Fig. 8.8)

trei regiuni se numește „delta". Această „deltă" poate fi albă (când are forma unui triunghi) sau neagră (când are forma literei Y).

În stabilirea tipurilor de desene papilare digitale s-au luat în calcul câteva elemente esențiale, precum configurația generală a crestelor papilare din nucleu, prezența și numărul deltelor, plasamentul acestora, raportul cu detaliile caracteristice ale crestelor din regiunea centrală (Ionescu 2008, p. 103).

Amprentele digitale au fost clasificate în mai multe categorii, care permit plasarea modelelor într-o anumită ordine, astfel încât zona de căutare să fie cât mai redusă (Berry, Stoney 2001, p. 35). În bibliografia românească sunt definite cinci tipuri principale: tipul arc (adeltic); tipul laț (monodeltic); tipul cerc (bideltic); tipul polideltic (combinat); tipul amorf (Constantin, Pășescu 1996; Ionescu 2008, p. 103-106). În literatura străină sunt definite aproximativ aceleași tipuri de bază (**Fig. 3**) (Berry, Stoney 2001, p. 302, Fig. 8.8).

Palmier/*palm* definește spațiul dintre degetul arătător și degetul mare, cu un mare număr de linii paralele orientate în direcții divergente. Astfel se formează triunghiuri cu vârfurile la încheietura mâinii. Aceasta este conformația lor cea mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

comună. Alte linii paralele din capetele degetelor se întâlnesc și se însoțesc cu linii care se întind între intervalul degetului mare și index (Berry, Stoney 2001, p. 34).

Prin examinare se poate evalua fiecare amprentă și decide în ceea ce privește existența unor caracteristici de identificare suficiente. Compararea cu un tipar cunoscut deja are ca obiectiv identificarea imaginii sau eliminarea pozitivă (**Fig. 4**). Procesul de recunoaștere dactiloscopică cuprinde următoarele etape de lucru: recunoaștere, examinare, identificare, individualizare și evaluare, etape aplicate în cazul vasului care face obiectul acestui studiu (Berry, Stoney 2001, p. 35).

Detaliile caracteristice crestelor papilare sunt cele care fac diferența între indivizi (**Fig. 3**). Desenul papilar poate fi analizat sub mai multe aspecte, fiecare aducând detalii suplimentare: forma, dimensiunile, plasamentul, valoarea de identificare. Specialiștii în dactiloscopie au identificat până în momentul de față ca fiind posibile până la 150 de detalii caracteristice, care pot individualiza într-un grad major degetul care a imprimat respectiva urmă (Ionescu 2008, p. 107-108).

Practica judiciară criminalistică din România consideră că pentru identificarea cu certitudine a unei persoane, sunt necesare cel puțin 12 puncte de coincidență între urma și amprenta papilară cu care se compară. În egală măsură, nu trebuie să existe nici un detaliu necoincident. Acest aspect este dificil de îndeplinit dacă desenul urmelor papilare este incomplet. Când nu poate fi formulată o concluzie cert pozitivă sau cert negativă, se iau în calcul analize poroscopice (Ionescu 2008, p. 108).

Urmele papilare se formează prin contactul direct între relieful pielii și diverse obiecte. Depunerea stratului compus din transpirație, grăsimi, praf, diverse materii cu care mâna este mânjită, precum sânge, vopsea, cerneală, praf etc., poate lăsa urme clare. Anumite substanțe de contact cu palma pot lăsa urme papilare, în negativ, pe praf sau alte suporturi. Relieful crestelor papilare poate fi păstrat inclusiv pe materii plastice (Ionescu 2008, p. 108).

Tehnica de manufacturare a ceramicii presupune munca manuală a olarului. Amprentele din preistorie sunt regăsite pe o serie de materiale, însă ceramica este cea mai frecventă și cea mai durabilă în timp. Urmele aparente în arheologie sunt cele vizibile, realizate cu mâna mânjită uneori de vopseaua preparată pentru pictura vaselor, aceasta fiind fie depusă de mâna olarului pe suprafețele ceramice, fie pe fondul neuscat, angobat al vaselor. Uneori pot fi identificate o serie de tipuri de urme în adâncime, realizate cu vârful unghiei sau prin flexiunea degetelor (Ionescu 2008, p. 119-139). Acestea reproduc în negativ desenul papilar, astfel încât proeminențele redau șanțurile, iar adânciturile sunt creste papilare. Pe materialul arheologic urmele sunt statice, fiind produse prin apăsare și reproduc cu claritate un număr relativ mare de caracteristici individuale. Această situație este vizibilă deseori în realizarea ornamentelor sau a butonilor mici de prindere a vaselor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

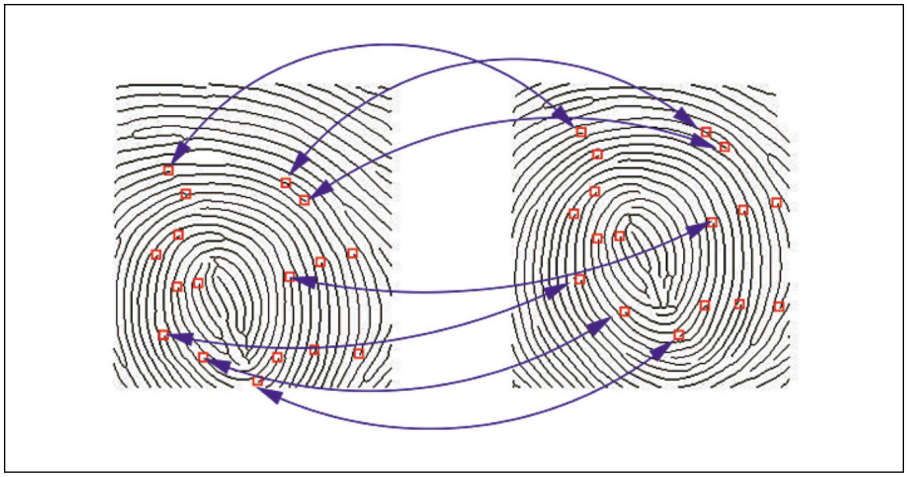

Fig. 4. Modul de analiză comparativă a elementelor de identificare automată (Hong *et alii* 2016, Fig. 1)
Fig. 4. Mode of comparative analysis of automatic identification elements (Hong *et alii* 2016, Fig. 1)

ceramice. Urmele dinamice pot fi observate în cazul amprentelor superficiale, atunci când mâna alunecată pe vas și impregnată în culoare duce desenul papilar mai jos de urma de reconstituire (Ionescu 2008, p. 110).

Condiția primordială pentru conservarea și descoperirea amprentelor vechi presupune o strânsă colaborare între arheologi și conservatorii din muzee. O atentă abordare de curățare și restaurare a artefactelor, precum și o conștientizare asupra existenței unor amprente poate ajuta foarte mult în ceea ce privește procesul de identificare. Manevrarea materialului arheologic trebuie făcută cu atenție și cu mănuși, pentru a nu afecta suprafețele acesteia, în condițiile în care se folosește ca tehnică de curățare procedeul chimic al decalcifierii. Decalcifierea presupune imersiunea fragmentelor ceramice care prezintă crustă din carbonat de calciu depus natural (ca urmare a condițiilor de zacere în sol pe parcursul mileniilor) într-o soluție de acid citric, de până la 20% concentrație. În aceste condiții, supravegherea recipientelor cu material ceramic introdus în soluția acidă este un factor esențial de control al decalcifierii și curățării materialelor.

Studiu de caz: Fragmentul de vas antropomorf

Pe vasul supus analizei au fost identificate inițial macroscopic zece amprente realizate cu vopsea roșie. Fiecare dintre acestea a fost numerotată pentru a putea fi regăsită pe suprafața vasului. Toate imaginile au fost prelucrate în aceeași manieră, de relevare a desenului papilar și de măsurare a distanței dintre crestele papilare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Imaginile microscopice au fost prelucrate cu Adobe Photoshop CS3 cu diferite filtre - sharpen, grayscale și gamma, pentru a putea face vizibile crestele papilare, cu scopul de identificare a tiparului de identificare a amprentelor. Trebuie precizat că nu toate urmele sunt păstrate la fel de bine și nu toate păstrează elemente de identificare relevante. Urmele de degete în schimb prezintă o serie de elemente de identificare care ne permit câteva concluzii.

I. Urme de degete

Amprenta nr. 4

Amprenta nr. 4 este una combinată din trei urme dactiloscopice diferite. La vremea identificării acesteia, nu au fost observate detaliile constitutive, acestea fiind relevate abia după fotografierea la microscop. Zona ocupată de această amprentă este partea bazală, aproape de fundul vasului, în zona gleznei antropomorfe, sugerate prin modelaj (**Fig. 6**). Toate cele trei amprente reprezintă zone centrale marginale, cu arcurile bine reprezentate. Două dintre amprente (4.a și 4.b) sunt lipite una de cealaltă, fiind amplasate cu vârful în sus, iar amprenta 4.c este cu vârful în jos (**Fig. 5, 9, 10**). Amprentele sunt bidimensionale, fiind realizate cu degetele înmuiate în vopsea roșie, de tip aditiv, vasul fiind manevrat cu mâna înmuiată în vopsea.

Amprenta 4.a este amprenta superioară, care poate fi încadrată în tipul arc (**Fig. 9-10**). Tipul arc sau tipul adeltic se caracterizează prin faptul că desenul conține în regiunea centrală creste papilare care pornesc din extremitatea stângă a falangetei, continuă spre centru și se boltesc ușor, terminându-se cu linii descendente spre marginea dreaptă. Crestele sunt tot mai boltite pe măsură ce se

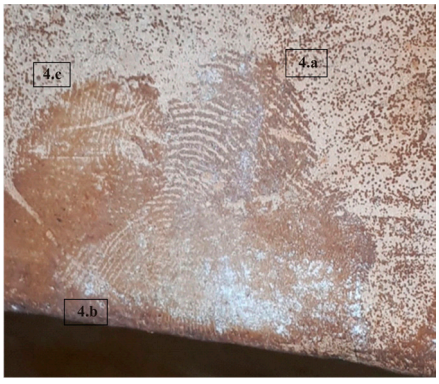

Fig. 5. Fotografie microscopică a amprentelor 4.a, 4.b, 4.c
Fig. 5. Microscopic photograph of fingerprints no. 4.a, 4.b, 4.c

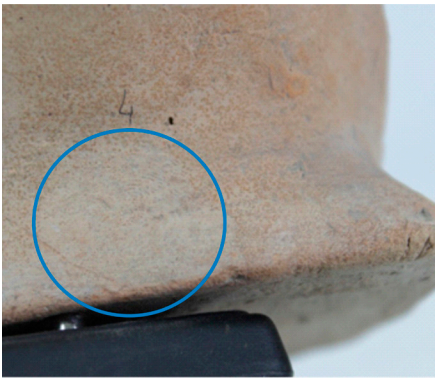

Fig. 6. Poziționarea amprentei nr. 4 pe vas
Fig. 6. Position of fingerprint no. 4 on the pot

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

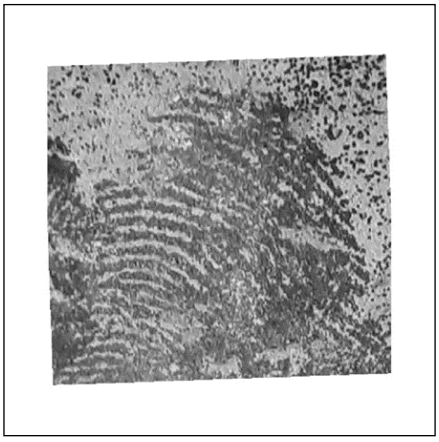

Fig. 7. Amprenta 4a: Impresiunea fragmentului de urmă papilară
Fig. 7. Fingerprint 4a: Impression of the papillary trace fragment

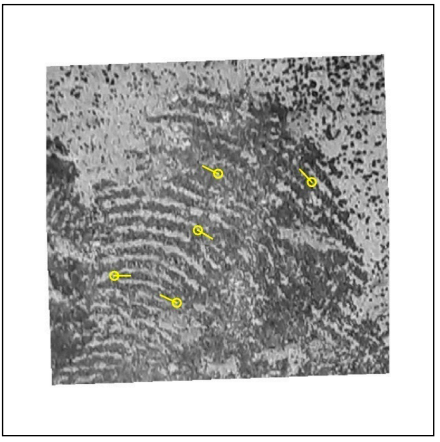

Fig. 8. Impresiunea fragmentului de urmă papilară cu minuțiile elementelor individuale de identificare
Fig. 8. The impression of the papillary trace fragment with the details of the individual identification elements

apropie de vârful degetelor. Acest desen nu cuprinde delte. Fragmentul de urmă papilară conține creste papilare din zona marginală superioară a unui deget, în care sunt reflectate cinci elemente caracteristice individuale de identificare: o contopire a crestelor papilare, o depășire a acestora, două bifurcații de creste papilare și un sfârșit de creastă papilară (**Fig. 7-8**).

Încadrăm amprenta de față în subtipul arc simplu. Tipul arc are două variante principale: subtipul arc simplu și subtipul arc pin (piniform) (Constantin, Păşescu 1996, p. 113). În acest caz crestele papilare din regiunea centrală au frecvent forma unor arcuri de cerc aproximativ paralele și uneori a unor laţuri orientate către stânga sau dreapta desenului. În partea bazală crestele papilare se află aproape paralel cu șanțul de flexiune. Ca variantă am identificat subtipul cu arcuri paralele-tipul Ao (Constantin, Păşescu 1996, p. 113, Fig. 84).

Amprenta 4.c reprezintă a treia amprentă identificată, amplasată cu vârful în jos (**Fig. 9-10**). Având în vedere poziția acesteia, este posibil să fi fost realizată prin imprimarea degetului mare de la mâna dreaptă. Desenul prezent este de tip laț, subtipul dextrodeltic, varietatea laţuri comune simple. Tipul laț se definește printr-o configurație în laţuri a crestelor situate în zona centrală. În cadrul desenului există o singură deltă. La tipul laț se disting trei regiuni specifice desenului papilar digital, precum și cele două limitante. În punctul unde se întâlnesc aceste regiuni se formează o singură deltă, astfel că acest tip de dactilograme se mai numește și tip monodeltic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

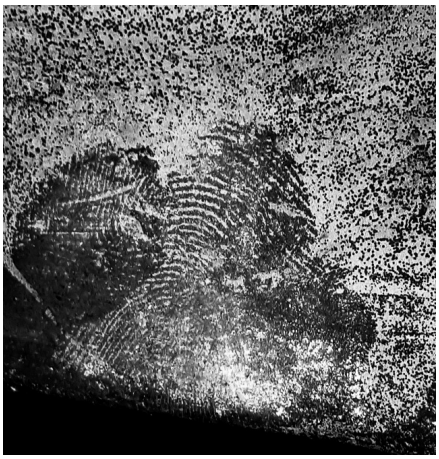

Fig. 9. Imagine prelucrată grayscale cu cele trei amprente
Fig. 9. Grayscale processed image with the three fingerprints

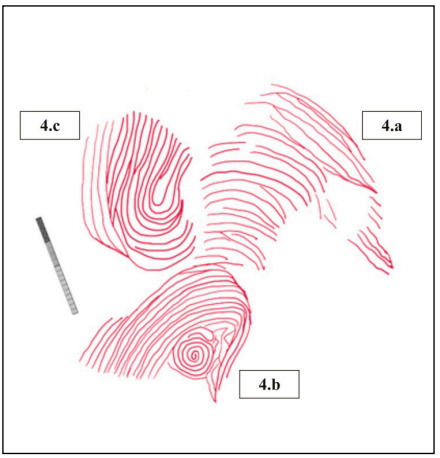

Fig. 10. Desenul crestelor papilare
Fig. 10. Drawing of papillary ridges

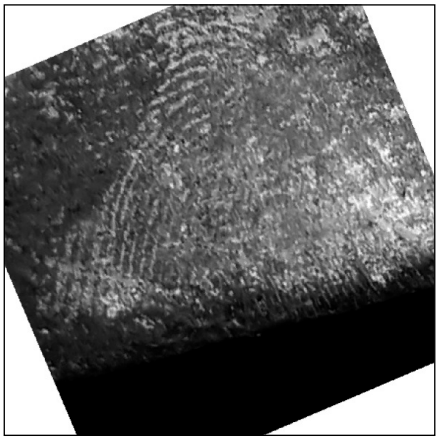

Fig. 11. Amprenta 4b: Impresiunea fragmentului de urmă papilară
Fig. 11. Fingerprint 4b: Impression of the papillary trace fragment

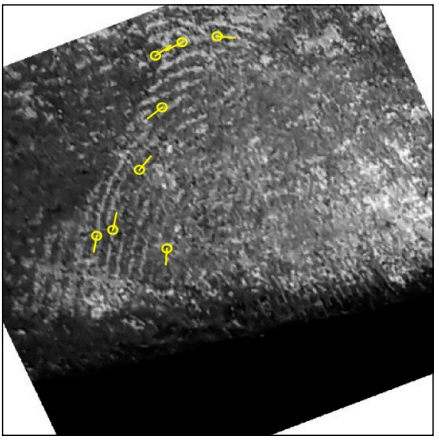

Fig. 12. Impresiunea fragmentului de urmă papilară cu minuțiile elementelor individuale de identificare
Fig. 12. The impression of the papillary trace fragment with the details of the individual identification elements

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 13. Amprenta 4c-Impresiunea fragmentului de urmă papilară
Fig. 13. Fingerprint 4c-Impression of the papillary trace fragment

Fig. 14. Impresiunea fragmentului de urmă papilară cu minuțiile elementelor individuale de identificare
Fig. 14. The impression of the papillary trace fragment with the details of the individual identification elements

Delta se găsește întotdeauna în partea opusă deschizăturii lațului. Pentru ca un desen papilar să fie încadrat în tipul laț, este suficient să aibă în regiunea centrală cel puțin un singur laț liber, cu condiția ca acesta să nu fie lipit de una dintre limitante. În cazul când în centrul desenului se găsește un singur laț și acesta nu este liber, atunci dactilograma respectivă face parte din tipul arc, subtipul arc simplu sau arc cu pin, varietatea cu laț în dreapta sau în stânga (Constantin, Păşescu 1996, p. 123-126). Fragmentul de urmă papilară are reflectată zona centrală si marginală superioară, în care sunt evidențiate un număr de șapte elemente individuale de identificare: trei începuturi de creastă papilară, un sfârșit de creastă papilară, o contopire a crestelor papilare, o bifurcație și o creastă aderentă (**Fig. 13-14**). Zona centrală a desenului papilar nu a putut fi descifrată în totalitate, presiunea nefiind concertată pe această zonă, ci pe cea marginală dreaptă.

Amprenta nr. 5

Amprenta nr. 5 este foarte superficială și precar păstrată (**Fig. 15**). Este amplasată în zona gleznei vasului, respectiv foarte aproape de baza acestuia (**Fig. 17**). Dimensiunile amprentei sunt de 8,5 x 8,3 mm. După fotografierea la microscop și relevarea desenului crestelor papilare, am constatat faptul că liniile formează un model de tipul laț, subtip dextrodeltic (Ionescu 2008, p. 104, nota 2). La rândul său, subtipul arc pin are trei variante: arc pin drept; arc pin cu axul în dreapta și arc pin cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 15. Fotografie microscopică a amprentei nr. 5
Fig. 15. Microscopic photograph of fingerprint no. 5

Fig. 16. Imagine prelucrată grayscale cu amprenta nr. 5
Fig. 16. Grayscale processed image with fingerprint no. 5

Fig. 17. Poziționarea amprentei nr. 5 pe vas
Fig. 17. Position of fingerprint no. 5 on the vessel

axul în stânga (**Fig. 20-21**). Fragmentul de urmă papilară, în care este reflectată zona marginală, superioară stânga, de deasupra nucleului, face parte din tipul lat, în care am identificat un număr de 11 elemente individuale de identificare, după cum urmează: trei sfârșituri de creastă papilară, un început de creastă papilară și șapte contopiri de creste (**Fig. 18-19**). În partea dreaptă a nucleului observăm fragmente de creste papilare cu aspect liniar, dispuse oblic de sus în jos, ce nu au legătură cu impresiunea descrisă și nu pot fi clasificate dactiloscopic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pe partea dreaptă a imaginii vopseaua a fost difuzată în porii vasului, astfel că jumătate din regiunea marginală a amprentei nu se vede clar (**Fig. 16**).

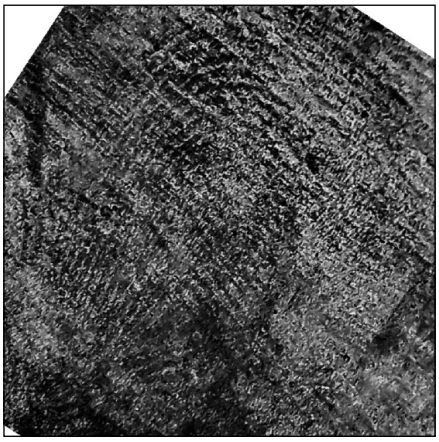

Fig. 18. Amprenta nr. 5: Impresiunea fragmentului de urmă papilară
Fig. 18. Fingerprint no. 5: Impression of the papillary trace fragment

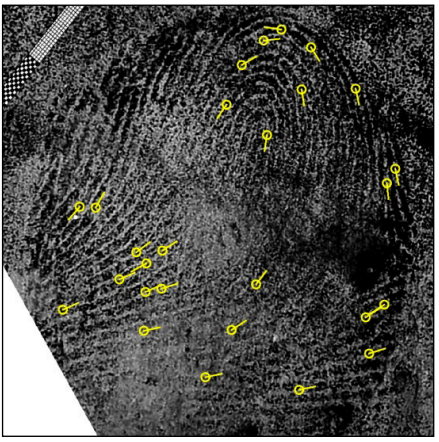

Fig. 19. Impresiunea fragmentului de urmă papilară cu minuțiile elementelor individuale de identificare
Fig. 19. The impression of the papillary trace fragment with the details of the individualidentification elements

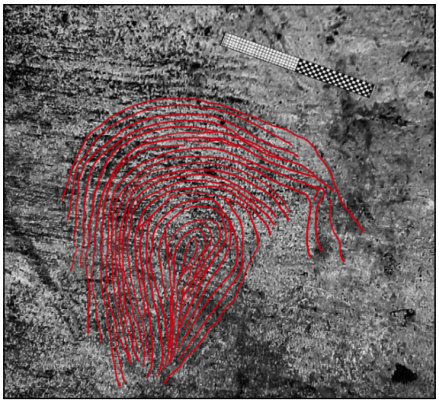

Fig. 20. Desenul crestelor papilare suprapus peste fotografia grayscale
Fig. 20. Drawing of papillary ridges superimposed over grayscale photograph

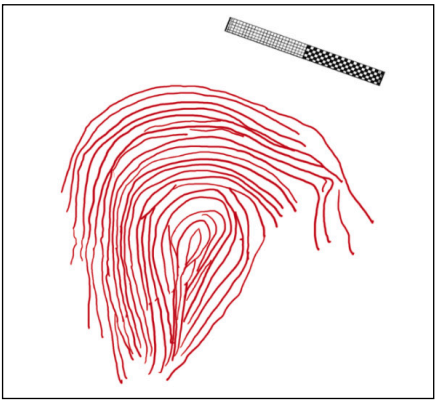

Fig. 21. Desenul crestelor papilare
Fig. 21. Drawing of papillary ridges

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Amprenta nr. 6

Se află în partea superioară a fragmentului ceramic, respectiv în zona mediană a vasului. Se învecinează cu o altă amprentă, respectiv nr. 7, regiunea marginală a acesteia fiind vizibilă în fotografia microscopică a amprentei nr. 6 (**Fig. 25-26**). Este amplasată cu vârful în sus, judecând după poziția naturală a vasului. Dimensiunea acesteia este de 8,46 mm lățime și 9,63 mm înălțime. Este surprinsă amprenta întreagă, singura zonă difuză fiind partea bazală a acesteia (**Fig. 22**). Am marcat liniile crestelor papilare pentru identificarea tipologică a amprentei (**Fig. 27-28**). În aceasta au fost identificate un număr de 26 elemente de identificare: cinci începuturi de creastă papilară, șase sfârșituri de creastă papilară, șase contopiri ale crestelor papilare, trei bifurcații, două fragmente de creastă papilară, o depășire, două butoniere, un punct papilar (**Fig. 23-24**).

Fig. 22. Fotografie cu amplasarea amprentei nr. 6
Fig. 22. Photo with the location of fingerprint no. 6

Fig. 23. Amprenta nr. 6: Impresiunea fragmentului de urmă papilară
Fig. 23. Fingerprint no. 6: Impression of the papillary trace fragment

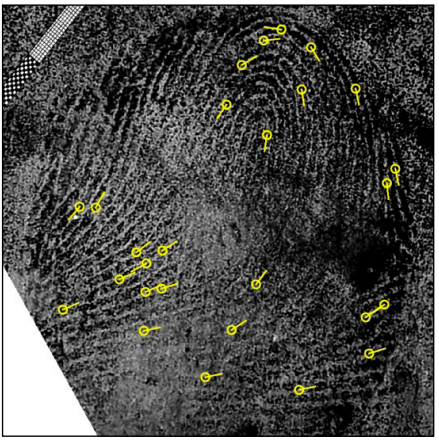

Fig. 24. Impresiunea fragmentului de urmă papilară cu minuțiile elementelor individuale de identificare
Fig. 24. The impression of the papillary trace fragment with the details of the individual identification elements

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

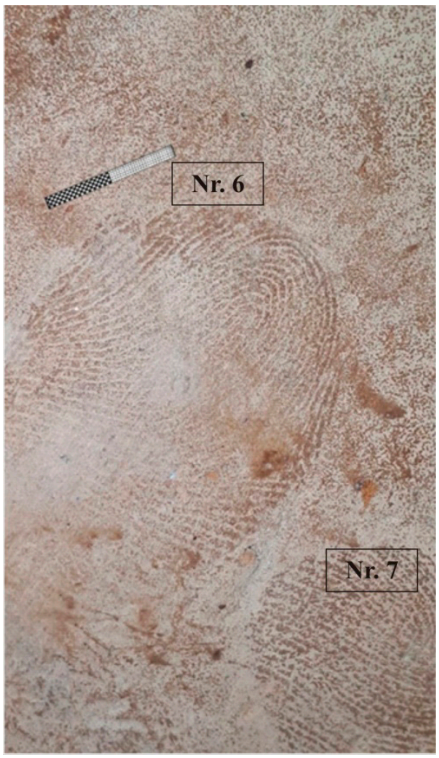

Fig. 25. Imagine color microscopică cu amprenta nr. 6
Fig. 25. Microscopic color image of fingerprint no. 6

Fig. 26. Imagine grayscale microscopică cu amprenta nr. 6
Fig. 26. Microscopic grayscale image of fingerprint no. 6

Clasificăm impresiunea papilară nr. 6 în tipul laț sau monodeltic, subtipul dextrodeltic, varietatea laț liniar. Acest tip specific prezintă o configurație în lațuri a crestelor situate în zona centrală. În cadrul desenului există o singură deltă, care a fost identificată în acest caz în partea dreaptă a imaginii, în partea opusă deschizăturii lațului. Ca varietate a desenului papilar încadrăm amprenta de față în categoria laț liniar cu baghetă, dextrodeltic (Constantin, Pășescu 1996, p. 64, Fig. 34). Considerăm că amprenta de față aparține unui deget mare de la mâna dreaptă (**Fig. 26-28**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

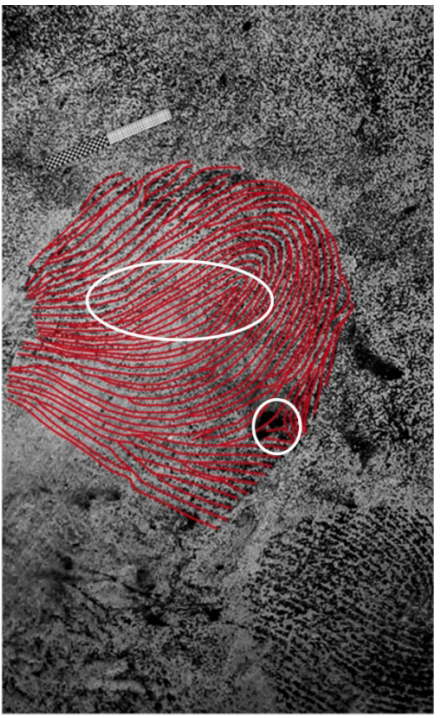

Fig. 27. Imagine prelucrată grayscale cu amprenta nr. 6
Fig. 27. Grayscale processed image of fingerprint no. 6

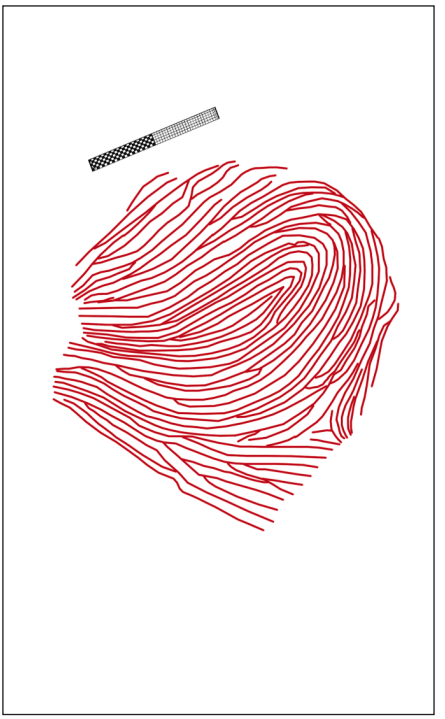

Fig. 28. Desenul crestelor papilare ale amprentei nr. 6
Fig. 28. The drawing of the papillary ridges of fingerprint no. 6

Amprenta nr. 7

Se află în partea superioară a fragmentului ceramic, respectiv în zona mediană a vasului, alături de amprenta nr. 6. Este amplasată oblic, cu vârful în jos, considerând poziția naturală a vasului (**Fig. 29**). Dimensiunea acesteia este de 18,66 mm lățime și 32,31 mm înălțime. Este surprinsă amprenta doar parțial, fiind păstrată partea centrală și zona marginală dreaptă (**Fig. 30-31, 34-35**). Am marcat liniile crestelor papilare pentru identificarea tipologică a amprentei. Clasificăm impresiunea

Fig. 29. Locul de amplasare a amprentei nr. 7 pe corpul vasului
Fig. 29. The location of fingerprint no. 7 on the pot

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

papilară nr. 7 în tipul laț, subtipul sinistrodeltic, varietatea laț liniar bifurcat (Constantin, Păşescu 1996, p. 63, Fig. 30). Sunt vizibile 11 elemente individuale de identificare, după cum urmează: trei începuturi de creastă papilară, trei sfârşituri de creastă papilară, patru contopiri şi o bifurcaţie **(Fig. 32-33**). Zona centrală califică această amprentă fără dubiu în această categorie, având redate zona centrală a nucleului şi marginală superioară şi laterală dreapta (**Fig. 34-35**).

Fig. 30. Fotografie color microscopică cu amprenta nr. 7
Fig. 30. Microscopic color photograph of fingerprint no. 7

Fig. 31. Fotografie grayscale microscopică cu amprenta nr. 7
Fig. 31. Microscopic grayscale photograph of fingerprint no. 7

Fig. 32. Amprenta nr. 7. Impresiunea fragmentului de urmă papilară
Fig. 32. Fingerprint no. 7. The impression of the papillary trace fragment

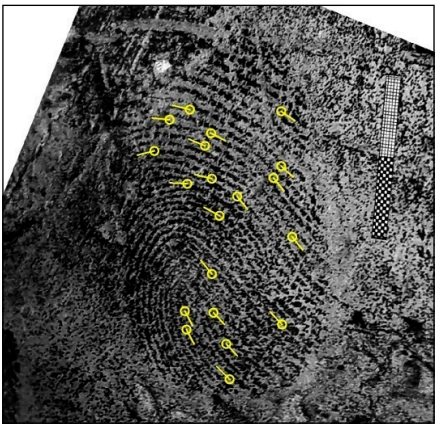

Fig. 33. Impresiunea fragmentului de urmă papilară cu minuţiile elementelor individuale de identificare
Fig. 33. The impression of the papillary trace fragment with the details of the individual identification elements

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

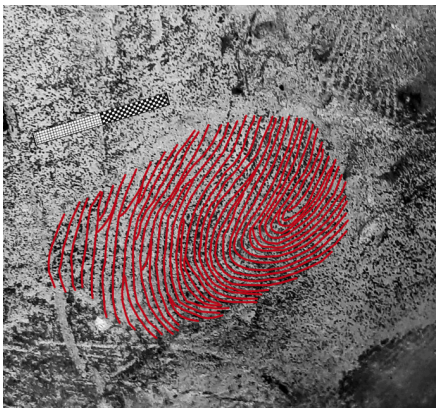

Fig. 34. Imagine prelucrată grayscale cu amprenta nr. 7
Fig. 34. Grayscale processed image of fingerprint no. 7

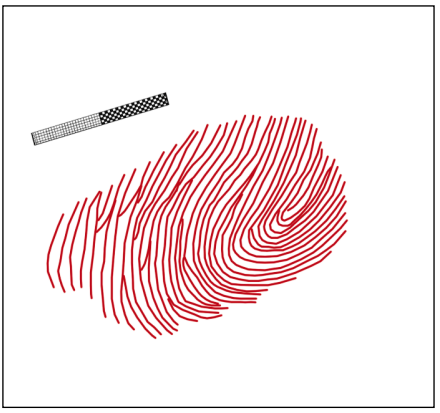

Fig. 35. Desenul crestelor papilare ale amprentei nr. 7
Fig. 35. The drawing of the papillary ridges of fingerprint no. 7

Amprenta nr. 9

Amprenta nr. 9 este imprimată parțial, jumătate din impresiune fiind difuzată cu degetul, iar vopseaua, întinsă pe suprafața vasului. Neintenționalitatea este evidentă și în cazul de față. Amprenta se află aproape de baza vasului (**Fig. 36**). Imaginea microscopică a fost transpusă în Photoshop și ulterior prelucrată în formatul grayscale (**Fig. 37-38**). Am apelat la filtrul sharpen cu valoarea de 15, astfel încât s-a reușit individualizarea desenului papilar. În acest caz se observă partea centrală a impresiunilor, care se grupează într-un model de tipul laț, subtipul sinistrodeltic, varietatea laț simplu cu bifurcație pe brațul stâng (Constantin, Pășescu 1996, p. 63, Fig. 30). Zona centrală califică această amprentă fără dubiu în această categorie, chiar dacă parțial este ștearsă. Dimensiunile maxime ale amprentei sunt: 12,14 mm lungime și 21,61 mm lățime. În regiunea din zona nucleului au fost identificate un număr de cinci elemente individuale de identificare: două bifurcații, o contopire, un început de creastă papilară și un sfârșit de creastă papilară. Regiunea marginală, laterală dreapta este estompată (**Fig. 39-40**).

Fig. 36. Locul de amplasare a amprentei nr. 9 pe corpul vasului
Fig. 36. The location of fingerprint no. 9 on the vessel

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 37. Imagine microscopică color cu amprenta nr. 9
Fig. 37. Color microscopic image of fingerprint no. 9

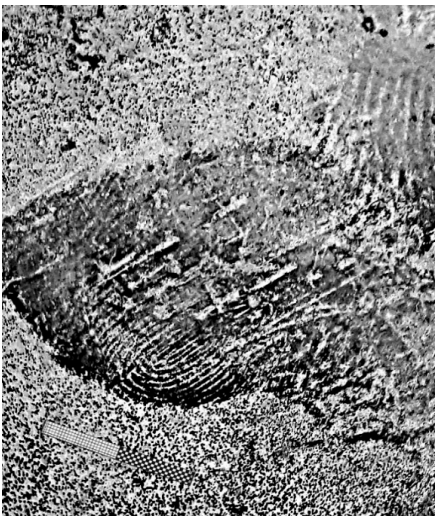

Fig. 38. Imagine microscopică grayscale prelucrată cu amprenta nr. 9
Fig. 38. Grayscale microscopic processed image of fingerprint no. 9

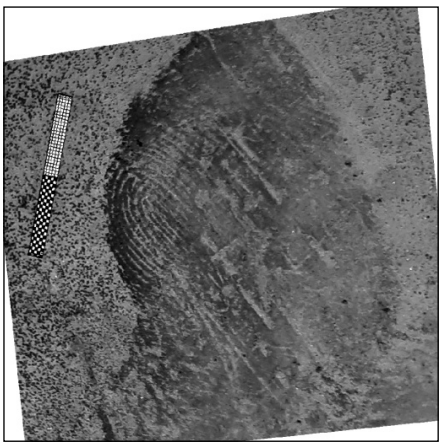

Fig. 39. Amprenta nr. 9. Impresiunea fragmentului de urmă papilară
Fig. 39. Fingerprint no. 9. Impression of the papillary trace fragment

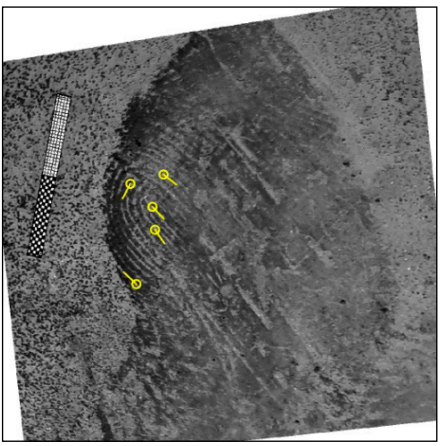

Fig. 40. Impresiunea fragmentului de urmă papilară cu minuțiile elementelor individuale de identificare
Fig. 40. The impression of the papillary trace fragment with the details of the individual identification elements

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

II. Urme ale palmelor sau urme ne-încadrabile dactiloscopic

O serie de creste papilare paralele ar putea proveni de la zone palmare. Enumerăm urmele acestora.

Amprenta nr. 1

Se află în zona superioară a peretelui de vas (**Fig. 42**). Au fost identificate 15 creste papilare aproape paralele, cu o distanță relativ egală între ele, ce variază între 5 și 10 mm. Mai jos este o amprentă parțială, imprimată oarecum neglijent, ceea ce arată ne-intenționalitate. Modul de amplasare a crestelor arată probabil zona marginală a palmei. Lungimea totală este de 116 mm; lățimea este 118 mm (**Fig. 41, 43**).

Fig. 41. Imaginea microscopică a amprentei 1
Fig. 41. Miscroscopic image of fingerprint no. 1

Fig. 42. Poziționarea amprentei nr. 1 pe vas
Fig. 42. Positioning of fingerprint no. 1 on the vessel

Fig. 43. Amprenta nr. 1, după aplicarea filtrelor de contrast-fotografie la microscop
Fig. 43. Fingerprint no. 1, after applying the contrast filters – microscopic photo

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Amprenta nr. 2

A fost observată în zona superioară a fragmentului, probabil în partea mediană a vasului (**Fig. 44**). Au fost identificate la microscop cinci creste papilare cu o distanță între ele de maxim 16 mm și minim 7 mm. Lungimea crestelor papilare este aproximativ egală, acestea fiind de 124 mm. Amprenta este bidimensională, plană, de tip aditiv. Din păcate, suprafața prea mică a amprentei și lipsa unor date consistente, nu ne permit decât observația că este posibil să reprezinte regiunea bazală a unui deget sau zona hipotenară (**Fig. 45-46**).

Fig. 44. Poziționarea amprentei nr. 2 pe vas
Fig. 44. Position of fingerprint no. 2 on the vessel

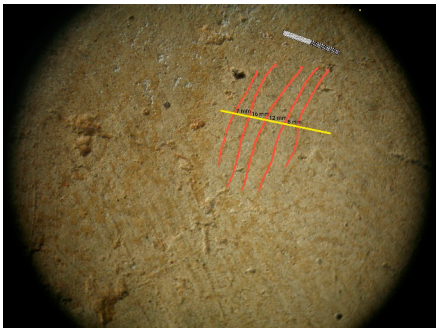

Fig. 45. Imagine prelucrată color cu cele cinci creste papilare
Fig. 45. Color-processed image of the five papillary ridges

Fig. 46. Imagine prelucrată grayscale cu cele cinci creste papilare după aplicarea filtrelor
Fig. 46. Grayscale processed image of the five papillary ridges after applying filters

Amprenta nr. 3

Cuprinde cinci creste papilare și acoperă o suprafață de 59 x 18 mm (**Fig. 47**). Se află poziționată în partea superioară a fragmentului ceramic (**Fig. 48**). Este o amprentă bidimensională, cu creasta cea mai lungă, de 38,16 mm. Este de tip plan, realizată cu vopsea roșie, la fel ca restul amprentelor de pe acest vas. Amprenta este de tip aditiv. Din păcate, liniile merg relativ paralel, astfel că nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

au fost identificate minuții. Deși este dificil de concluzionat, considerăm în acest caz că amprenta provine din regiunea bazală a unui deget median sau regiunea hipotenară (**Fig. 49-50**).

Fig. 47. Fotografie microscopică a amprentei nr. 3
Fig. 47. Microscopic photograph of fingerprint no. 3

Fig. 48. Poziționarea amprentei nr. 3 pe vas
Fig. 48. Position of fingerprint no. 3 on the vessel

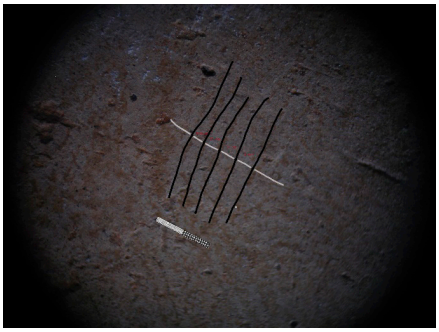

Fig. 49. Imagine prelucrată color cu cele cinci creste papilare-amprenta nr. 3
Fig. 49. Color-processed image of the five papillary ridges – fingerprint no. 3

Fig. 50. Imagine prelucrată cu cele cinci creste papilare după aplicarea filtrelor grayscale-amprenta nr. 3
Fig. 50. Processed image of the five papillary ridges after the application of the grayscale filters – fingerprint no. 3

Amprenta nr. 8

Amprenta nr. 8 este păstrată parțial, foarte deteriorată. Neintenționalitatea este evidentă în cazul de față. Amprenta se află aproape de baza vasului (**Fig. 51**). Au putut fi individualizate cinci linii paralele, care nu se curbează în nici o direcție (**Fig. 52**). Dimensiunile maxime ale amprentei sunt: 33,15 mm lungime și 14,73 mm lățime. În aceste condiții, nu putem face alte aserțiuni cu privire la o posibilă încadrare tipologică a acesteia, aparținând regiunii hipotenare (**Fig. 53-54**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 51. Locul de amplasare al amprentei nr. 8
Fig. 51. The place of fingerprint no. 8

Fig. 52. Fotografia la microscop a amprentei nr. 8
Fig. 52. Microscopic photograph of fingerprint no. 8

Fig. 53. Prelucrare în grayscale a amprentei nr. 8
Fig. 53. Grayscale processing of fingerprint no. 8

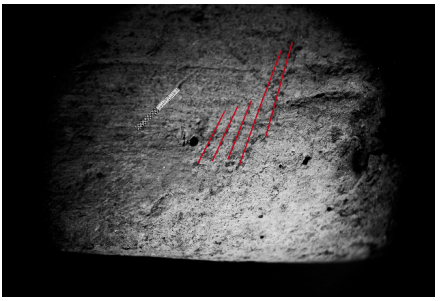

Fig. 54. Prelucrare în grayscale a amprentei nr. 8 cu demarcarea liniilor papilare
Fig. 54. Grayscale processing of fingerprint no. 8 with the demarcation of the papillary lines

Amprenta nr. 10

Amprenta nr. 10 a fost identificată în partea superioară a fragmentului de vas (**Fig. 55**). Inițial a fost considerată o amprentă, însă după realizarea fotografiilor microscopice s-a constatat faptul că reprezintă o pată de vopsea, așezată cu mâna pe peretele vasului, însă fără a putea fi individualizată vreo urmă papilară. A fost prelucrată imaginea conform metodei de lucru, prin aplicarea filtrelor de grayscale și filtrului sharpen, însă, din păcate, s-a putut constata doar faptul că desenul papilar apare șters, pata de vopsea fiind difuzată în suprafața vasului (**Fig. 56-57**).

Fig. 55. Locul de amplasare a amprentei nr. 10
Fig. 55. The place of fingerprint no. 10 on the vessel

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 56. Imagine microscopică color cu amprenta nr. 10
Fig. 56. Microscopic image of fingerprint no. 10

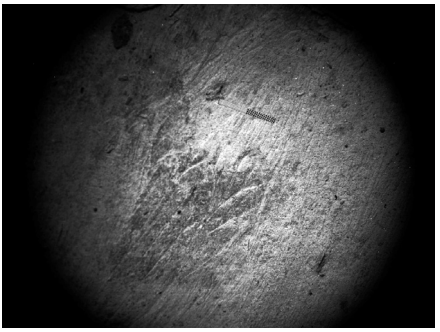

Fig. 57 Imagine microscopică prelucrată grayscale cu amprenta nr. 10
Fig. 57. Grayscale processed microscopic image of fingerprint no. 10

Limitele și perspectivele de aplicare a metodei de analiză dactiloscopică în arheologie

Cu toate că impresiunile digitale, palmare sau plantare ale populațiilor preistorice nu au fost încă suficient aprofundate și exploatate, datele oferite de diferite tipuri de impresiuni încep să fie analizate, cercetate și utilizate tot mai frecvent (Moran 2007, p. 18).

O amprentă arheologică pe un singur obiect poate dezvălui patru aspecte: oferă un semn de identificare a unui individ; indică momentul când individul a fost viu; indică zona geografică în care individul a trăit, cu potențialul pentru rafinare către un anumit sit sau situri arheologice; indică ce acțiune a îndeplinit individul, adică: a scris un text, a sigilat un obiect, a avut o muncă specifică etc. În ceea ce privește amprentele digitale care pot fi coroborate cu alte surse istorice, acestea pot furniza informații cu privire la rolul, gradul, ocupația, autoritatea indivizilor în cadrul societății sau pot oferi informații despre durata activităților individului (Moran 2015, p. 10).

Colectarea, stocarea și folosirea comparativă a datelor, preferabil din întreaga arie culturală cucuteniană ar putea dezvălui mai multe detalii asupra omului din spatele artefactului. Analiza amprentelor umane combină două domenii extrem de interesante, respectiv biologia și antropologia. Amprenta este o înregistrare transmisă în timp, deci dovada unității spațial-temporale a corpului unei anumite persoane (forma vârfului degetelor, dermatoglifele, dimensiunea piciorului etc.) și un anumit tip de artefact (colorant, ceramică etc.). Amplasarea spațială, dispunerea, dimensiunile, lizibilitatea, combinarea și suprapunerea urmelor papilare de pe artefacte oferă oportunitatea de a spune aspecte concrete despre ființa umană și comportamentul acesteia în trecut (Králík *et alii* 2008, p. 4-5). Prin colectarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

unor date cât mai complete, în mod ideal, s-ar putea raporta o serie de obiecte la un anumit creator/artist/meșter. Importanța studiului unor astfel de artefacte prin analiza statistică a amprentelor rezidă și din faptul că în acest fel ar putea fi depistate și urmărite mișcările de familii, comunități, triburi și populații, cu condiția să existe materiale suficiente și concludente (Åström 2007, p. 2). În ceea ce privește analiza amprentelor din anumite culturi arheologice în care există necropole identificate, aplicarea metodologiei dactiloscopice trebuie să aibă în vedere inclusiv analizele realizate de paleo-antropologi și să se raporteze la acestea. Din nefericire, în cadrul culturii Cucuteni, deși durata de existență a acestei culturi este una îndelungată, încă nu există necropole descoperite, deci analize cu privire la populația aferentă nu există (Králík, Nejman 2007, p. 11).

Numărul de amprente de pe un vas nu oferă numărul exact de persoane, având în vedere faptul că zece amprente, precum cele identificate pe vasul antropomorf de la Cucorăni-Morișca, nu identifică în mod direct numărul de indivizi. Astfel, pot fi zece indivizi sau zece impresiuni de la aceeași persoană, fie același deget cu unghiuri de impresiune diferită, fie degete diferite. Procesele fizice și chimice care se desfășoară post-depozițional pot afecta o serie întreagă de amprente. Din punct de vedere arheologic, amprentele păstrate pe metal corodat, precum inelele, și pielea mumiilor sunt întotdeauna originale (Prominska *et alii* 1986, p. 155-170). În cazul comparațiilor populaționale, folosind un singur parametru, este absolut necesar ca fiecărui individ să-i fie atribuit un număr. Un singur individ poate avea un singur femur stâng, în timp ce un număr mare de amprente pot fi produse folosind o singură regiune a crestelor papilare.

În cazul de față este foarte posibil ca amprentele de tip laț piniform să aparțină aceluiași deget care se repetă în mai multe circumstanțe pe peretele vasului. Câteva amprente au putut fi individualizate cu ușurință, respectiv amprentele nr. 4 (cu cele trei impresiuni alăturate), nr. 5, nr. 6, nr. 7 și nr. 9. Amprenta nr. 4 a fost în mod particular dificil de surprins, din cauza planului concav de imprimare, ceea ce a creat dificultăți în prelevarea imaginilor microscopice. Din nefericire, doar acestea mai bine conservate au putut fi încadrate tipologic. Gradul de păstrare, gradul de deformare, ca urmare a proceselor fizico-chimice ale materialului de transfer, a neintenționalității, toți constituie factori care pot duce la trunchierea gradului de transmitere (Králík, Novotný 2005, p. 450). Câteva impresiuni papilare realizate accidental au furnizat rezultate parțiale, în care se observă creste papilare disparate, din regiuni bazale sau marginale, care nu permit o încadrare tipologică. Luminile adiacente au fost așezate în unghiuri razante, astfel încât să nu acopere câmpul central al liniilor papilare. Chiar și așa, au existat dificultăți de surprindere a acestora.

În toate cazurile analizate cu această ocazie, nu am remarcat nici o amprentă realizată intenționat. Este posibil ca vopseaua să fi ajuns accidental aplicată în

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

această manieră, având în vedere faptul că majoritatea vaselor din categoria celor speciale, de cult, antropomorfe ale culturii Cucuteni prezintă suprafețe exterioare pictate tricrom, de cele mai multe ori extrem de elaborat. Analogiile cu privire la acest tip de vas arată că acesta ar fi putut fi folosit în scopuri religioase sau în cadrul ritualurilor realizate în cadrul comunităților. Putem să presupunem că aceste fragmente de urme papilare aflate pe vasul de la Cerviceşti- *La Morişcă* au fost create de mâna dreaptă, deoarece sunt clasificate la subtipul sinistrodeltic, aspect specific pentru degetele de la această mână. Din acest aspect deducem că vasul a fost manevrat cu mâna dreaptă.

Limitele analizei amprentelor preistorice se leagă de modalitatea de păstrare și prelevare. După analize repetate și măsurători antropologice, s-a constatat faptul că la un singur individ lățimea crestelor papilare variază pe interiorul unei singure mâini, diferențele fiind totuși destul de mici, respectiv de până la 0,5 mm lățime. Crestele palmare au tendința de a fi sensibil mai groase decât cele de pe vârful degetelor. Dintre crestele de pe vârful degetelor, pe degetul mare s-au observat crestele cele mai groase, iar pe degetul inelar, cele mai fine. În general, mâna dreaptă are crestele mai aspre decât mâna stângă (Kamp *et alii* 1999, p. 309). A fost estimat un indice de 0,5 mm lățime pentru contractarea vaselor ceramice sub acțiunea focului (Kamp *et alii* 1999, p. 313).

Atribuirea de vârstă este un aspect și mai dificil. Amprentele copiilor de pe artefacte preistorice deschid discuția asupra manufacturării și apartenenței artefactelor (Balj 2001, p. 23-34). Exceptând diferențele inter-sexuale și inter-populaționale în mărime și formă, constituția naturală a corpului între copii și adulți diferă foarte mult. Comparația dintre amprentele corporale corespunzătoare permit stabilirea unei scări de corelație între dimensiune și vârstă, atribuind astfel un artefact categoriei de vârstă corespunzătoare, în termeni de „copii" și „indivizi adulți" (Daluz 2015). În cazul tentativelor de atribuire precisă a unei impresiuni într-o anumită categorie de vârstă, lucrurile devin mai complicate. Trebuie luate în considerare multe aspecte esențiale, precum dezvoltarea antropologică a adultului (care variază între populații), rata de creștere biologică, factorii nutriționali și sociali, care toate influențează ritmurile de dezvoltare a corpului. Abordând situația din punctul de vedere al populațiilor preistorice, aceste aspecte nu pot fi deslușite fără un eșantion de referință care să conțină date cu privire la vârsta cronologică a persoanelor. În cazul unei singure secvențe culturale, fiind analizată o singură cultură limitată cronologic și spațial, acest eșantion poate fi omis, în schimb el este necesar în cazul unei comparații între culturi învecinate sau care se plasează cronologic diferit (Králík *et alii* 2008, p. 4-5).

În ceea ce privește potențialul de informații pe care îl urmărim prin acest studiu, precum și în cele viitoare ale noastre, acesta se leagă de posibilitatea de demonstrare

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

a existenței unor centre de meșteșugari. Referitor la producția ceramică din cadrul culturii Cucuteni, existența unor meșteri a fost presupusă *a priori*, datorită calității excepționale a vaselor, precum și a unor tipare repetitive de formă și decor. Mai precis, aceleași forme, dimensiuni și decoruri se întâlnesc în aceeași fază culturală. Aceeași calitate de prelucrare și ardere a lutului se observă în cadrul mai multor așezări, alături de existența unor cuptoare speciale pentru ceramică, ceea ce a condus la concluzia că trebuie să fi fost o specializare a unor persoane, care erau inițiate în arta olăritului. Unii cercetători, în vestul Europei, au presupus că meșterii puteau fi un grup etnic separat față de majoritatea populației conlocuitoare, ca rezultat ale unor mișcări etnice sau tribale (Králík, Nejman 2007, p. 11).

Desigur că trebuie să ne întrebăm dacă doar olarul putea fi singurul care să aibă acces la artefactele ceramice. Unele amprente nu aparțin neapărat creatorului artefactului. Desigur că procesul de manufacturare este unul limitat la meșteșugar și asistenții săi, dar și alte persoane puteau fi prezente în atelier. Nu trebuie să uităm că o parte dintre obiectele cu impresiuni digitale aparțin sferei religioase și de cult, precum statuetele antropomorfe (Buzea, Kovács 2016, p. 485-505) și vasul special pe care l-am analizat. Cu toate aceste impedimente, un eșantion mare, cu date din mai multe situri arheologice, aflate pe același palier cronologic ar putea aduce mult mai multe informații cu privire la comunitățile preistorice pe care noi le studiem.

Piesele preistorice care prezintă amprentă papilară umană sunt foarte puțin cunoscute între descoperirile efectuate în așezările și necropolele atribuite neoliticului și eneoliticului de pe teritoriul României. Trebuie să subliniem, încă o dată, nu doar raritatea acestor piese în aria culturii Cucuteni, dar și penuria analizelor dactiloscopice efectuate în cadrul culturilor arheologice preistorice de pe teritoriul României.

Bibliografie

Åström 2007: P. Åström, *The study of ancient fingerprints*, Journal of Ancient Fingerprints 1, 2007, p. 2-3.

Balj 2001: L. Balj, *Minijaturne posude vinčanske kulture: dečije igračke ili predmeti neke druge namene//Miniature vessels of Vinca culture: Children's toys or the objects of some other purpose*, Археологија 51, 2001, p. 23-34.

Barnes 2010: J. G. Barnes, *Fingerprint sourcebook*, National Institute of Justice/NCJRS, USA, 2010.

Berry, Stoney 2001: J. Berry, D. A. Stoney, *History and development of fingerprinting*, in: H. C. Lee, R. E. Gaensslen (eds.), *Advances in fingerprint technology*, CRC Series in Forensic and Police Science, 2001, p. 15-53.

Buzea, Kovács 2016: D. L. Buzea, A. Kovács, *A miniature mask from Cucuteni - Ariușd culture, discovered at Păuleni - Ciuc – „Dâmbul Cetății" (Harghita County, Romania)*, in: C. Preoteasa, C.-D. Nicola (eds.), *Cucuteni culture within the European Neo-Eneolithic context*, Proceedings of the International Colloquium "Cucuteni - 130", 15-17 October 2014, Piatra-Neamț, Romania, In Memoriam dr. Dan Monah, In Memoriam dr. Gheorghe Dumitroaia, Piatra-Neamț, 2016, p. 485-505.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Constantin, Păşescu 1996: I. R. Constantin, Gh. Păşescu, *Secretele Amprentelor papilare*, Ed. Naţional, Bucureşti, 1996.

Daluz 2015: H. M. Daluz, *Fundamentals of fingerprint analysis*, Taylor & Francis Group, LLC, 2015.

Ionescu 2008: F. Ionescu, *Criminalistică*, Ed. Universitară, Bucureşti, 2008.

Jain, Pankanti 2001: A. Jain, Sh. Pankanti, *Automated fingerprint identification and imaging systems*, in: H. C. Lee, R. E. Gaensslen (eds.), *Advances in fingerprint technology*, 2nd edition, CRC Series in Forensic and Police Science, 2001, p. 286-336.

Kamp *et alii* 1999: K. A. Kamp, N. Timmerman, G. Lind, J. Graybill, I. Natowsky, *Discovering childhood: Using fingerprints to find children in the archaeological record*, American Antiquity 64 (2), 1999, p. 309-315.

Kovács 2020: A. Kovács, *Miniature with anthropomorphic features. Considerations on a vessel discovered at Cerviceşti Deal-La Morişcă (Mihai Eminescu commune, Botoşani County)*, Revista de Arheologie, Antropologie şi Studii Interdisciplinare (RAASI) 2, 2020, p. 31-40.

Králík *et alii* 2002: M. Králík, V. Novotný, M. Oliva, *Fingerprint on the Venus of Dolní Věstonice I*, Anthropologie 40 (2), 2002, p. 107-113.

Králík *et alii* 2008: M. Králík, P. Urbanová, M. Hložek, *Finger, hand and foot imprints: The evidence of children on archaeological artefacts*, in: L. H. Dommasnes, M. Wrigglesworth (eds.), *Children, identity and the past*, Cambridge Scholars Publishing, 2008, p. 1-15.

Králík, Nejman 2007: M. Králík, L. Nejman, *Fingerprints on artifacts and historical items: examples and comments*, Journal of Ancient Fingerprints 1, 2007, p. 5-16.

Králík, Novotný 2005: M. Králík, V. Novotný, *Dermatoglyphics of ancient ceramics*, in: *Pavlov I Southeast - A Window Into the Gravettian Lifestyles*, The Dolní Věstonice Studies 14, 2005, p. 449-497.

Kumar 2018: A. Kumar, *Contactless 3D fingerprint identification*, Springer Nature Switzerland AG, 2018.

Hong *et alii* 2016: H. Le Hong, N. H. Nguyễn, T. Th. Nguyen, *A complete fingerprint matching algorithm on GPU for a large scale identification system*, 2016, p. 679-688.

Mantu 1998: C.-M. Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluţie, cronologie, relaţii culturale*, Seria Bibliotheca Memoriae Antiquitatis V, Gh. Dumitroaia (ed.), Piatra Neamţ, Editura Nona, 1998.

Monah, Popovici 1985: D. Monah, D. Popovici, *Corpusul descoperirilor*, in: D. Monah, Şt. Cucoş, *Aşezările culturii Cucuteni din România*, Iaşi, 1985, p. 52-167.

Moran 2007: K. S. Moran, *Unintentional artefacts: fingerprinting material culture*, Journal of Ancient Fingerprints 1, 2007, p. 16-18.

Moran 2015: K. S. Moran, *The identity and interpretation of the individual in ancient Mesopotamia: fingerprint evidence from tablets and clay sealings*, Preliminary PhD work- online https://www.academia.edu/3100331/The_Identity_and_Interpretation_of_the_Individual_in_Ancient_Mesopotamia_fingerprint_evidence_from_tablets_and_clay_sealings.

Păunescu *et alii* 1976: Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, Bucureşti, 1976.

Popescu 1963: A. Popescu, *Săpăturile arheologice din R.P.R. în anul 1962*, Studii şi Cercetări de Istorie Veche XIV, 2, 1963, p. 453,

Popovici 2000: D. Popovici, *Cultura Cucuteni, faza A. Repertoriul aşezărilor (1)*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis VIII, Piatra Neamţ, 2000.

Prominska *et alii* 1986: E. Prominska, T. Dzierzykray-Rogalski, C. Grzeszyk, Dermatogliphics of Pharaohs' mummies, in: A. R. David (ed.), *Science in Egyptology*, Manchester University Press, Manchester, 1986, p. 155–170.

Wang *et alii* 2010: Y. Wang, D. L. Lau, L. G. Hassebrook, *Fit-sphere unwrapping and performance analysis of 3D fingerprints*, Applied Optics 49, 4/1, 2010, p. 592-600.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Обычай искусственной деформации головы (черепа) на территории Азербайджана, Кавказа и Ближнего Востока (неолит-халколит)

Кириченко Дмитрий А.[1]

Резюме. Целью работы является показать находки искусственно деформированных черепов, датируемых периодом неолита-халколита с территории Азербайджана, Кавказа и Ближнего Востока. В исследуемый период в регионе было распространено три основных метода искусственной деформации головы (черепа): кольцевой, лобно-затылочный и теменной. Помимо искусственной деформации, встречалась также и непреднамеренная деформация – колыбельная (бешиковая) и *tumpline* деформация. Среди археологических памятников периода неолита-халколита Кавказа и Ближнего Востока, в которых были обнаружены искусственно деформированные черепа, следует отметить следующие: Полутепе, Исмаилбейтепе (Азербайджан); Чиатури (Грузия); Акналич (Армения); Гинчи, Великент III (Дагестан, Российская Федерация); Мугхарет-эль-Вад (Израиль); Иерихон (Палестина); Библ (Ливан); Телль Рамад, Буграс (Сирия); Айн-Джебруд (Иордания); Тепе Гандж Дарех, Гхениль Тепе, Али Кош, Чоха Сефид, Гумруд, Тепе Сиалк, Тепе Абдул Хосейн, Чога Миш, Сех Габи (Иран); Хирокития, Милуткия, Эрими, Каравас (Йиримса) (Кипр); Шанидар, Эриду, Телль Арпачай, Телль Надер, Телул етх-Тхалахат (Ирак); Ашыклы Гуюк, Салат Джами, Хакеми Усе, Шейх Гуюк, Гёзлю Куле, Курбан Гуюк, Дегирмантепе, Баклатепе, Чадыр Гуюк, Арслантепе (Турция). На женском черепе из Полутепе (Азербайджан) отмечен лобно-затылочный способ деформации в сочетании с бешиковым. Череп из Полутепе (Азербайджан) по способу модификации головы проявляет сходство с искусственно деформированными черепами эпохи неолита из Тепе Гандж Дареха, Тепе Абдул Хосейна, Телль Арпачая (череп E) и Хирокитии. Вероятно, обычай модификации головы в эпоху неолита проник в Азербайджан с территории Ближнего Востока. В настоящее время женский череп из Полутепе является самым ранним (вторая половина V-начало IV тыс. до н.э.) из обнаруженных искусственно деформированных черепов на территории Кавказа.

Ключевые слова: Азербайджан, Кавказ, Ближний Восток, искусственная деформация головы (черепа), краниометрия, неолит, халколит.

[1] Институт Археологии, Этнографии и Антропологии, Национальная Академия Наук Азербайджана, Баку, Азербайджан; dmakirichenko@mail.ru

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

A custom of artificial head (cranial) deformation on the territory of Azerbaijan, Caucasus and Near East (Neolithic-Chalcolithic) (*Dmitriy A. Kirichenko*)**.** The aim of this paper is to make a synthesis of the archaeological findings of artificially deformed skulls from the Neolithic and Chalcolithic from Azerbaijan, Caucasus and Near East. Three main methods of artificial deformation of the head (skull) were widely popular in this region: circular, fronto-occipital and parietal. Apart from intentional deformation, there are also cases of accidental deformation: cradle (beshik) and tumpline deformations. Modified skulls were found on the territory of South Caucasus and the Near East in the following Neolithic-Chalcolithic archaeological sites: Polutepe, Ismayilbeytepe (Azerbaijan); Chiaturi (Georgia), Aknalich (Armenia); Ginchi, Velikent III (Dagestan, Russian Federation); Mugharet el-Wad (Israel); Jericho (Palestine); Byblos (Lebanon); Tell Ramad, Buqras (Syria); Ain-Jebrud (Jordan), Tepe Ganj Dareh, Ghenil Tepe, Ali Kosh, Chogha Sefid, Qumrud, Tepe Sialk, Tepe Abdul Hosein, Chogha Mish, Seh Gabi (Iran); Khirokitia, Mylouthkia, Erimi, Karavas (Yirisma) (Cyprus); Shanidar, Eridu, Tell Arpachiyah, Tell Nader, Telul eth-Thalahat (Iraq); Ashikli Höyük, Salat Jami, Hakemi Use, Sheyh Höyük, Gözlü Kule, Kurban Höyük, Degirmantepe, Baklatepe, Chadyr Höyük, Arslantepe (Turkey). The Polutepe female skull has frontal-occipital deformations combined with cradle deformation. It is similar, considering the methods of deformation, to the artificially deformed skulls from Tepe Ganj Dareh, Tepe Abdul Hosein, Tell Arpachiyah (skull E) and Khirokitia. Most likely, the custom of artificial deformation of the head came to Azerbaijan and Caucasus in Neolithic-Chalcolithic period form the Near East. The skull from Polutepe is the earliest finding of artificially deformed skulls on the territory of Caucasus (the second half of 5th - beginning of 4th millenium BC).
Key words: Azerbaijan, Caucasus, Near East, artificial head (cranial) deformation, craniometry, Neolithic, Chalcolithic.

Obiceiul deformării artificiale a capului (craniului) pe teritoriul Azerbaidjanului, Caucazului și Orientului Apropiat (neolitic-eneolitic). Scopul acestui articol este sinteza descoperirilor arheologice de pe teritoriul Azerbaidjanului, Caucazului și Orientului Apropiat care au semnalate schelete cu cranii deformate artificial datate în epoca neolitică-eneolitică. În perioada luată în considerație, în acest areal erau răspândite trei metode principale de deformare a capului (craniului): circular, fronto-occipital și parietal. Pe lângă deformarea intenționată, se întâlnesc și cazuri de deformare neintenționată – prin intermediul leagănului (de tip *beshik* sau plagiocefalia pozițională) și deformarea de tip *tumpline*. Din șirul de descoperiri din perioada neolitică-eneolitică de pe teritoriul Caucazului și Orientului Apropiat cu cranii deformate artificial, menționăm următoarele: Polutepe, Ismayilbeytepe (Azerbaidjan); Chiaturi (Georgia), Aknalich, (Armenia); Ginchi, Velikent III (Daghestan, Federația Rusă); Mugharet el-Wad (Israel); Jericho (Palestina); Byblos (Liban); Tell Ramad, Buqras (Siria); Ain-Jebrud (Iordania), Tepe Ganj Dareh, Ghenil Tepe, Ali Kosh, Chogha Sefid, Qumrud, Tepe Sialk, Tepe Abdul Hosein, Chogha Mish, Seh Gabi (Iran); Khirokitia, Mylouthkia, Erimi, Karavas (Yirisma) (Cipru); Shanidar, Eridu, Tell Arpachiyah, Tell Nader, Telul eth-Thalahat (Irak); Ashikli Höyük, Salat Jami, Hakemi Use, Sheyh Höyük, Gözlü Kule, Kurban Höyük, Degirmantepe, Baklatepe, Chadyr Höyük, Arslantepe (Turcia). Craniul feminin descoperit la Polutepe (Azerbaidjan) prezintă deformație fronto-occipitală combinată cu cea de tip *beshik* și își găsește analogii, conform metodei de deformare, cu craniile intenționat deformate din neolitic descoperite la Tepe Ganj Dareh, Tepe Abdul Hosein, Tell Arpachiyah (craniul E) și Khirokitia. Cel mai probabil obiceiul deformării capului a pătruns în epoca neolitică în Azerbaidjan dinspre Orientul Apropiat. În prezent craniul feminin de la Polutepe este cel mai timpuriu craniu cu deformație artificială descoperit pe teritoriul Caucazului (a doua jumătate a mileniului V – începutul mileniului IV).
Cuvinte cheie: Azerbaidjan, Caucaz, Orientul Apropiat, deformarea artificială a capului (craniului), craniometrie, neolitic, eneolitic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

В статье приведен обзор находок искусственно модифицированных черепов эпохи неолита-халколита, обнаруженных на территории Азербайджана, Кавказа и Ближнего Востока (**Рис. 1**). В настоящее время существует обширная научная литература, касающаяся возникновения и распространения обычая модификации головы (черепа) в древности и вплоть до нового времени на территории земного шара. Последнюю научную сводку по данной проблематике осуществила М. А. Балабанова (Балабанова 2017).

Обычай искусственной деформации головы встречался в разные исторические эпохи у представителей различных археологических культур и народов Старого и Нового Света. Данную традицию следует считать мультикультурным явлением на территории земного шара. Основной целью искусственных модификаций с головой человека было, прежде всего, изменение ее формы. Анализ источников показал, что для деформации головы использовали сходный подручный материал, а технологическое решение каждый народ, использовавший этот обычай, вырабатывал самостоятельно в процессе длительной культурной адаптации (Балабанова 2017, с. 24). Одними из первых исследователей, предложившими типологию искусственной деформации, были Х. Имбеллони (Imbelloni 1933) и Е. В. Жиров (Жиров 1940).

В задачи нашего исследования не входит подробная характеристика всех типов искусственной модификации головы (черепа) и их классификации, мы остановимся лишь на трех основных: кольцевом, лобно-затылочном и теменном, которые чаще всего практиковались на изучаемой территории.

Кольцевая деформация (циркулярная, анулярная, макрокефальная и т. д.). Она обуславливается давлением, которое распределяется по поясам, охватывающим головку ребенка в различных направлениях. В качестве деформирующих устройств использовались плотные шапочки-чепчики с дополнительным бинтованием головы или только бинтование полосками ткани, веревками (хлопковые, льняные, кожаные и т. д.), или сложные деревянные конструкции (Балабанова 2017, с. 24-25). За счет этого форма головы ребенка приобретала коническую или цилиндрическую форму.

Лобно-затылочная деформация. Данный тип осуществляется за счет закрепления на лобной и затылочной костях головы деревянных панелей, пластин или каменных плит и т. д. При этом лобная кость выравнивается, так как сжата панелью, затылочная кость либо тоже выравнивается под тяжестью головы, лежащей в колыбели, либо также сжата второй панелью. Такая депрессия вызывает компенсирующий рост мозговой капсулы в

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

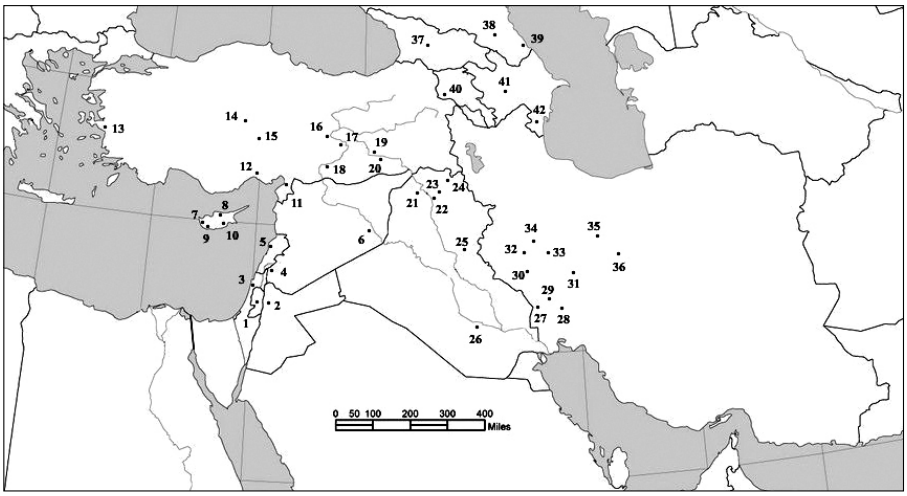

Рис. 1. Археологические памятники периода неолита-энеолита с модифицированными черепами. 1. Иерихон (Телль эс-Султан); 2. Айн-Джебруд; 3. Мугхарет-эль-Вад; 4. Телль Рамад; 5. Библ; 6. Буграс; 7. Милуткия; 8. Каравас (Йиризма); 9. Эрими; 10. Хирокития; 11. Шейх Гуюк; 12. Гёзлю Куле; 13. Баклатепе; 14. Чадыр Гуюк; 15. Ашыклы Гуюк; 16. Арслантепе; 17. Дегирмантепе; 18. Курбан Гуюк; 19. Салат Джами; 20. Хакеми Усе; 21. Телул этх-Тхалахат; 22. Телль Арпачай; 23. Телль Надер; 24. Шанидар; 25. Телль Мадхур; 26. Эриду; 27. Чога Сефид; 28. Чога Миш; 29. Али Кош; 30. Сех Габи; 31. Тепе Абдул Хосейн; 32. Шазанд; 33. Гхениль Тепе; 34. Тепе Гандж Дарех; 35. Гумруд; 36. Тепе Сиалк; 37. Чиатури; 38. Гинчи; 39. Великент; 40. Акналич; 41. Исмаилбейтепе; 42. Полутепе

Fig. 1. The Neolithic-Chalcolithic archaeological sites with modified skulls. 1. Jericho (Tell es-Sultan); 2. Ain-Jedrud; 3. Mugharet el-Wad; 4. Tell Ramad; 5. Byblos; 6. Buqras; 7. Mylouthkia; 8. Karavas (Yirisma); 9. Erimi; 10. Khirokitia; 11. Sheyh Höyük; 12. Gözlü Kule; 13. Baklatepe; 14. Chadyr Höyük; 15. Ashikli Höyük; 16. Arslantepe; 17. Degirmantepe; 18. Kurban Höyük; 19. Salat Jami; 20. Hakemi Use; 21. Telul eth-Thalahat; 22. Tell Arpaichayh; 23. Tell Nader; 24. Shanidar; 25. Tell Madhur; 26. Eridu; 27. Chogha Sefid; 28. Chogha Mish; 29. Ali Kosh; 30. Seh Gabi; 31. Tepe Abdul Hosein; 32. Shazand; 33. Ghenil Tepe; 34. Tepe Ganj Dareh; 35. Qumrud; 36. Tepe Sialk; 37. Chiaturi; 38. Ginchi; 39. Velikent; 40. Aknalich; 41. Ismayilbeytepe; 42. Polutepe

ширину, которая, по завершению ростовых процессов, укорачивается и расширяется. Поскольку мозговая коробка ограничена в росте, лобная и затылочная кости теряют свою природную кривизну и выравниваются (Балабанова 2017, с. 26-27).

Иногда черепа могут сочетать в себе как признаки кольцевой, так и лобно-затылочной деформации. Все зависит от конструкций и степени продолжительности воздействия деформирующих устройств на голову человека.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Теменная искусственная деформация это тот тип, при котором важнейшей особенностью его является начинающееся кзади от брегмы понижение черепного свода. Саггитальная кривизна теменных костей резко уменьшена, а кривизна лобной и затылочной увеличена. Лоб прямой или нависающий. Давление вызывалось дощечкой, которая была привязана к темени повязкой, проходившей под подбородком, либо же для этой цели (изменении формы головы) использовались мешки с песком, которые привязывались с обеих сторон головы ребенка. Техника деформирования при теменной деформации была изменчива. «Кипрская» форма, отличающаяся компенсаторным расширением головы, достигаясь при помощи дощечки, поверх которой накладывались мешки с песком. В иных же случаях дощечка отсутствовала и привязанные непосредственно к голове мешки содействовали ее удлинения. Наконец, часто мешки соскальзывали на затылок, благодаря чему получалась переходная к затылочной или даже чисто затылочная деформация (Жиров 1940, с. 82).

Помимо искусственной деформации головы, на черепах отмечена и ***непреднамеренная (бешиковая)*** деформация, вызванная долгим нахождением младенца в детской колыбели – бешике. После рождения ребенка, примерно со второго по десятый день жизни, его кладут в бешик и «туго притягивают свивальниками», ограничивая движения. Свободной остается только голова ребенка, но при такой фиксации тела, движения головы тоже ограничены. Поэтому положение лицом вверх и затылком в подушку становится единственно удобным. Из колыбели ребенка берут редко. В результате различий в механизмах давления, оказываемых на череп колыбелью, можно ожидать совершенно иную степень эффекта в морфологии мозгового отдела черепа, его основания и лица, чем при лобно-затылочном и кольцевом типах (Перерва и др. 2013, с. 56). Территориально, непреднамеренная модификация черепа охватывает просторы от Азиатских степей до Южной Европы, а также широко представлена в различных частях Южной Америки (Перерва 2014). Встречалась она и на Кавказе, и Ближнем Востоке в исследуемое время, но этих случаев мы не коснемся в своей публикации.

На некоторых черепах периода неолита-халколита с территории Ближнего Востока отмечается так называемая ***tumpline деформация***, которая вызывала пост-корональную депрессию (Lambert 1979; Molleson 2007). Данный вид деформации относится к разряду социально-бытовых факторов, вызванных общественно-трудовой деятельностью индивидуума. На таких черепах наблюдалось локальное понижение поверхности теменных костей (tumpline) в области за брегмой. Данный факт можно интерпретировать как следствие ношения достаточно широкой повязки, скрепленной, возможно, ремнем,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

удерживающей груз на спине человека. Корзина с грузом постепенно приводила к поперечному понижению костей черепа.

Широкое распространение обычай искусственной деформации головы получает в эпоху неолита. Модификации были подвергнуты, как мужчины, так и женщины, и дети.

Искусственно деформированные черепа эпохи неолита на территории Азербайджана

На территории Азербайджана искусственно деформированные черепа были обнаружены в погребении на поселениях Полутепе (Джалилабадский район) и Исмаилбейтепе (Агдамский район).

Поселение Полутепе является самым крупным по площади археологическим памятником эпохи позднего неолита-халколита, оставленным ранними земледельцами и скотоводами Муганской степи. Поселение расположено (**Рис. 1/42**) на восточной окраине села Учтепе, Джалилабадского района Азербайджанской Республики, на правом (южном) берегу реки Инджачай, на высоте 38 м над уровнем моря. Поселение Полутепе было открыто выдающимся азербайджанским археологом И. Г. Наримановым в конце 80-х годов прошлого века (Нариманов 1987, с. 60). В 2004 г. здесь был заложен контрольный шурф, вскрывший неолитический слой. Начиная с 2006 г. на памятнике проводятся археологические раскопки под руководством Т. И. Ахундова (Аразова 2016, с. 23). Площадь археологического памятника занимает около 6 га. Толщина культурного слоя памятника составляет 7 м (Akhundov *et alii* 2018, p. 147).

Верхний слой (1 м) представлен материалами периода развитого средневековья (IX-XI вв.), а нижний – 6 м пласт относится к неолиту. В промежутке между этими периодами территория памятника кратковременно обживалась носителями Кура-Аракской археологической культуры эпохи ранней бронзы и представителями традиций эпохи средней бронзы (Ахундов и др. 2015, с. 54).

По данным радиокарбонного анализа поселение Полутепе датируется второй половиной V – началом IV тыс. до н.э. (4590-3950 гг. до н.э.) (Akhundov *et alii* 2018, p. 150). На поселении были выявлены погребения, гончарные печи, остатки строений из сырцового кирпича (Ахундов и др. 2015, с. 56).

Во время полевого сезона 2017 г. на поселении, на глубине 6,7 м было обнаружено грунтовое погребение. Скелет человека находился в скорченном положении на спине, лицом на северо-запад, был обильно посыпан охрой красновато-коричневого цвета. Из погребения происходит череп (**Рис. 2**) удовлетворительной сохранности.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Рис. 2. Искусственно деформированный череп из Полутепе (Азербайджан). Стрелками показано воздействие деформирующих устройств
Fig. 2. An artificially deformed skull from Polutepe (Azerbaijan). The arrows show the impact of deforming devices

Антропологический материал из грунтового погребения Полутепе был изучен по общепринятой в краниологии методике Р. Мартина (по сокращенной программе) (Martin, Saler 1957; Алексеев, Дебец 1964). Для определения типов деформации головы (черепа) использовались рекомендации, предложенные М. А. Балабановой (Балабанова 2017), К. Мейкледжоном (Meiklejohn *et alii* 1992), Т. Моллесон (Molleson 2007).

Индивидуальная характеристика женского черепа из Полутепе

Череп (**Табл. 1**) из погребения женский (возраст 25-35 лет), овоидной формы, мезокранный, гипсикранный, акрокранный, характеризуется малым продольным, малым поперечным и очень большим высотным диаметрами мозговой коробки. Лоб широкий. Ширина основания черепа – малая.

Лицо средневысокое, малое по ширине, хорошо выступающее на верхнем и среднем уровне, по указателю – лептен. Орбиты широкие (от дакриона), средневысокие, гипсиконхные. Нос среднеширокий, средневысокий, мезоринный, средневыступающий. Антропологический тип, европеоидный, относится к ее южной ветви. Женский череп из поселения Полутепе обнаруживает сходство с другими искусственно деформированными черепами и краниологическими сериями эпохи неолита-халколита (**Табл. 2**) с территории Ближнего Востока в пределах южной европеоидной (средиземноморской) расы.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

№ по Мартину	Признак	♀, 25-35 лет	№ по Мартину	Указатель	♀, 25-35 лет
1	Продольный диаметр	165,4	8:1	Черепной указатель	77,99?
8	Поперечный диаметр	129?	20:1	Высотно-продольный указатель	79,68
5	Длина основания черепа	-	20:8	Высотно-поперечный указатель	102,17?
9	Наименьшая ширина лба	99	9:8	Лобно-поперечный указатель	76,74?
17	Высотный диаметр (ba-b)	-	48:45	Верхне-лицевой указатель	58,36?
20	Высотный диаметр (ba-po)	131,8	54:55	Носовой указатель	50
40	Длина основания лица	-	52:51	Орбитный указатель (от mf)	79,06
45	Скуловой диаметр	116,5?	77	Назомалярный угол	132,87
48	Верхняя высота лица	68	< Zm	Зигомаксилярный угол	118,87
51	Ширина орбиты (от mf)	43	75 (1)	Угол выступания носа	26
51a	Ширина орбиты (от d)	40			
52	Высота орбиты	34			
54	Ширина носа	25			
55	Высота носа	50			
66	Угловая ширина	93			

Табл. 1. Краниометрические измерения черепа из Полутепе
Table 1. Craniometric measurements of the Polutepe skull

№ по Мартину	Полутепе, наст. изд.	Чога Миш (Ortner 1996)	Курбан Гуюк (Alpagut 1986)	Эриду (Kiszely 1978)	Хирокития (Angel 1953)	Хирокития (Kurth, Röhrer-Ertl 1981)	Шейх Гуюк, No.3 (Şenyürek, Tunakan 1951)	Шейх Гуюк, No.4 (Şenyürek, Tunakan 1951)	Шейх Гуюк, No.5 (Şenyürek, Tunakan 1951)	Библ (Özbek 1974)
1	165,4	191	185	180	154,2 (6)	171,8 (5)	182	189?	196	183,5 (6)
8	129?	129	116	128	156,8 (6)	148,8 (5)	124	123?	133	126,5 (6)
9	99	89	93	98	105,3 (6)	102,4 (5)	84	86	96,5	91,2 (5)
17	-	132	-	130?	146 (1)	-	131	139	-	-
20	131,8	120	100	100?	-	119,2 (4)	110	115	114,5	107,8 (7)
45	116,5?	-	-	130?	132,3 (3)	135 (2)	118	118	122	114,5 (1)
48	68	68	71	66	68 (3)	64 (3)	64	67	72	66,8 (4)
51a	40	39	34	39	36 (2)	38,7 (3)	40,5	-	43	40 (3)
52	34	34	30	29	33,7 (3)	30,7 (3)	33.5	-	35	36 (3)
54	25	22	20	23	25 (3)	25 (3)	24	24,5	27,5	22,5 (6)
55	50	52	52	48	51 (3)	50 (3)	47	48	54	53,6 (5)
8:1	77,99?	67,53	62,7	71,1	102,5 (6)	86,6 (5)	68,13	65,07?	67,85	68,94 (6)
48:45	58,36?	-	-	50,77?	52,1 (2)	46,67 (2)	54, 23	56,77	59,01?	58,34
52:51a	85	87,18	88,23	74,36	90,2 (2)	79,33 (3)	82,71	-	81,39	90,3
54:55	50	42,3	38,46	47,92	49,2 (2)	50 (3)	51,06	51,04	50,92	41,98

Табл. 2. Краниометрические характеристики ♀ искусственно деформированных черепов и краниологических серий периода неолита-халколита с территории Ближнего Востока
Table 2. Craniometric characteristics of ♀ artificially deformed skulls from the Neolithic-Chalcolithic from the territory of Near East

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Женский череп из Полутепе искусственно деформированный, способ деформации – лобно-затылочный. Модификация явилась результатом воздействия на голову младенца (ребенка) двух деформирующих повязок и дощечки привязанной к затылку. Однако не исключено, что столь плоский затылок, помимо давящей деформирующей дощечки стал таковым после и в течение долгого нахождения в младенческом и раннем детском возрасте индивидуума в колыбели – типа бешик.

О искусственно деформированном черепе, обнаруженном на поселении Исмаилбейтепе имеется упоминание в статье А. И. Алмамедова, который датирует памятник второй четвертью VI тыс. до н.э. (Alməmmədov 2018, s. 167). К сожалению, мы не имели возможность осмотреть антропологический материал из Исмаилбейтепе и определить тип искусственной деформации. В публикациях А. И. Алмамедова не приводится более подробной информации об этой находке или же фото самого черепа.

Искусственно деформированные черепа периода халколита на территории Кавказа

На территории Южного Кавказа самые ранние в хронологическом плане (эпоха халколита) искусственно деформированные черепы были обнаружены в Грузии, Дагестане (Российская Федерация) и современной Армении.

Грузинский антрополог Э. Н. Джавахишвили исследовал халколитический мужской череп из Чиатури (Грузия). Череп испытал прижизненную деформацию (**Рис. 3/1**), выражающуюся в уплощенности теменно-затылочной области. Антропологический тип черепа соотнесен с кавкасионским (Джавахишвили 1963). На черепе из Чиатури можно отметить теменную искусственную деформацию. Похожий тип деформации встречается в синхронное время на Кипре (Эрими).

Антрополог Г. А. Гаджиев на мужском черепе (**Рис. 3/2**) из халколитического поселения Гинчи (IV тыс. до н.э.) с территории Дагестана (Российская Федерация) отмечает наличие на нем искусственной деформации лобно-затылочного типа (Гаджиев 1975, с. 14). Особенности строения позволили причислить череп из Гинчи к каспийскому антропологическому типу, относимому к южной (средиземноморской) ветви европеоидных расовых вариантов (Медникова и др. 2008, с. 170). По мнение М. Б. Медниковой с соавторами, на черепе (№2) подростка (**Рис. 3/3**) из энеолитических слоев поселения Великент III (Дагестан) присутствует сочетание низкого варианта кольцевой деформации и т.н. «колыбельной» (Медникова и др. 2008, с. 171). Искусственно деформированный череп кольцевого типа (**Рис. 3/4**) был выявлен в кургане №5 в Акналиче на территории современной Армении (Muradyan *et alii* 2014, p. 341).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

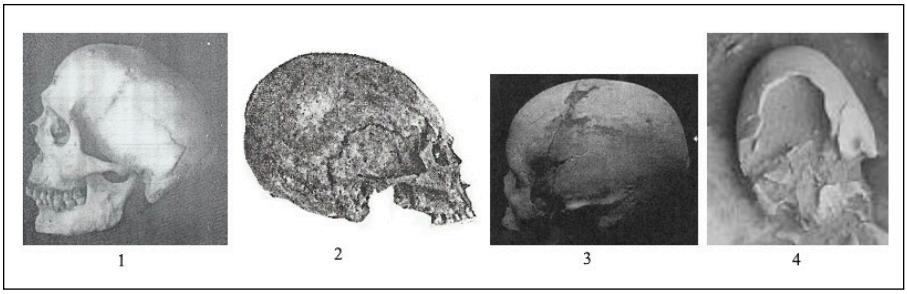

Рис. 3. Модифицированные черепа периода халколита с территории Кавказа. 1.Чиатури (Джавахишвили 1963); 2. Гинчи (Гаджиев 1975); 3. Великент III (Медникова и др. 2008); 4. Акналич (Muradyan *et alii* 2014)
Fig. 3. Modified skulls from the Chalcolithic period from Caucasus. 1. Chiaturi (Javahishvili 1963); 2. Ginchi (Gadjiev 1975); 3. Velikent III (Mednikova *et alii* 2008); 4. Aknalich (Muradyan *et alii* 2014)

Искусственно модифицированные черепа эпохи неолита – халколита на территории Ближнего Востока

В период неолита самые ранние черепа со следами искусственной деформации головы были обнаружены на территории Израиля и относились они к населению натуфийской археологической культуры. Натуфийская культура датируется в пределах 12500-10000 гг. до н.э. и представляет собой важный этап неолитической революции, особую веху перехода от присвающегося хозяйства к производящему, фиксируемый на археологическом материале. На черепе мужчины 20-25 лет из натуфийского погребения в гроте Мугхарет-эль-Вад были отмечены следы искусственной деформации головы (Bosquentin 2003). Деформирующая повязка сильно сдавила теменную кость черепа, другая же повязка, видимо, была закреплена под подбородком человека. Вероятно, здесь мы имеем дело с низким вариантом деформации кольцевого типа (**Рис. 4/1**). К периоду докерамического неолита А относится мужской череп (**Рис. 4/2**) со следами искусственной деформации из Иерихона (Телль эс-Султан) с территории Палестины (Kurth, Röhrer-Ertl 1981, Pl. I). В частности, на детском черепе (**Рис. 4/3**) из Иерихона периода докерамического неолита А видны следы кольцевого типа деформации (Kurth, Röhrer-Ertl 1981, Pl. III).

На моделированном черепе периода докерамического неолита В из Иерихона (**Рис. 4/4**) (Strouhal 1973) также отмечались следы искусственной деформации. Искусственная деформация на черепах из Иерихона периодов докерамического неолита А и докерамического неолита В выражена, как слабо, так и сильно. Итальянский археолог Л. Нигро докерамический неолит А Иерихона датирует между 8500-7500 гг. до н.э., а докерамический неолит В, между 7500-6000 гг. до н.э. (Nigro 2014, p. 57, 60).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

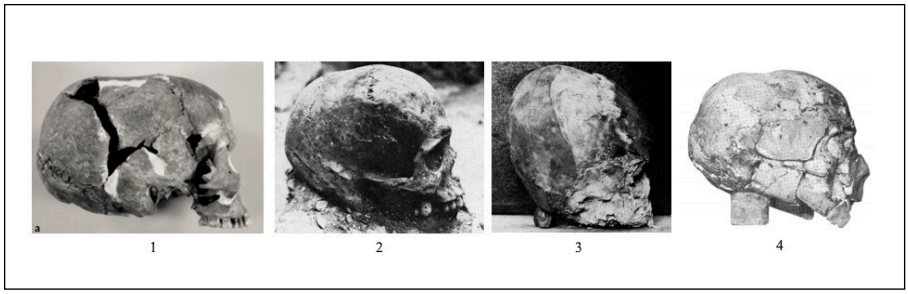

Рис. 4. Модифицированные черепа периода неолита с территории Израиля и Палестины. 1. Мугхарет-эль-Вад (Bosquentin 2003); 2. Иерихон (Телль эс-Султан), докерамический неолит А (Kurth, Röhrer-Ertl 1981); 3. Иерихон (Телль эс-Султан), докерамический неолит А (Kurth, Röhrer-Ertl 1981); 4. Иерихон (Телль эс-Султан), докерамический неолит В (Strouhal 1973)

Fig. 4. Modified skulls from the Neolithic period from Israel and Palestine. 1. Mugharet el-Wad (Bosquentin 2003); 2. Jericho (Tell es-Sultan), PPN A (Kurth, Röhrer-Ertl 1981); 3. Jericho (Tell es-Sultan), PPN A (Kurth, Röhrer-Ertl 1981); 4. Jericho (Tell es-Sultan), PPN B (Strouhal 1973)

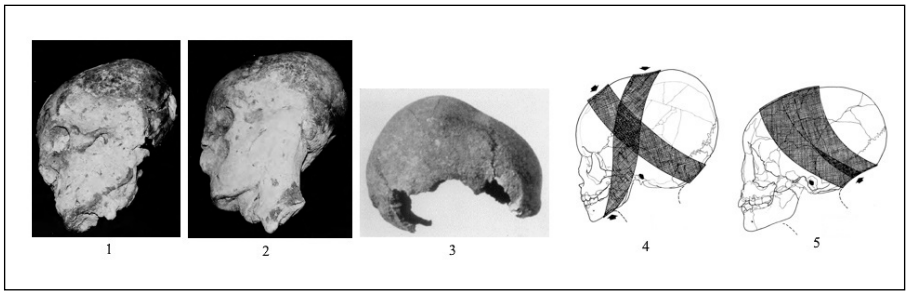

Рис. 5. Модифицированные черепа периода неолита-халколита с территории Сирии, Иордании, Ливана. 1. Телль Рамад, череп №66-3 (Contenson *et alii* 2000); 2. Телль Рамад, череп №66-2 (Contenson *et alii* 2000); 3. Айн-Джебруд (Henckel 1930); 4-5. Библ (Özbek 1974)

Fig. 5. Modified skulls from the Neolithic-Chalcolithic periods from Syria, Jordan, Lebanon. 1. Tell Ramad, skull №66-3 (Contenson *et alii* 2000); 2. Tell Ramad, skull №66-2 (Contenson *et alii* 2000); 3. Ain-Jebrud (Henckel 1930); 4. Byblos (Özbek 1974)

На моделированных женских черепах из Телль Рамад (Сирия) отмечен кольцевой тип деформации (Ferembach 1969, 1970a). Женские черепа (**Рис. 5/1-2**) происходят из погребений второго уровня Телль Рамад, который датируется 7000-6500 гг. до н.э. (Contenson *et alii* 2000, p. 21). Искусственно деформированы были также и черепа периода неолита из Буграса (Сирия) (Meiklejohn *et alii* 1992, p. 89). Поселение Буграс датируется в пределах 6400-

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

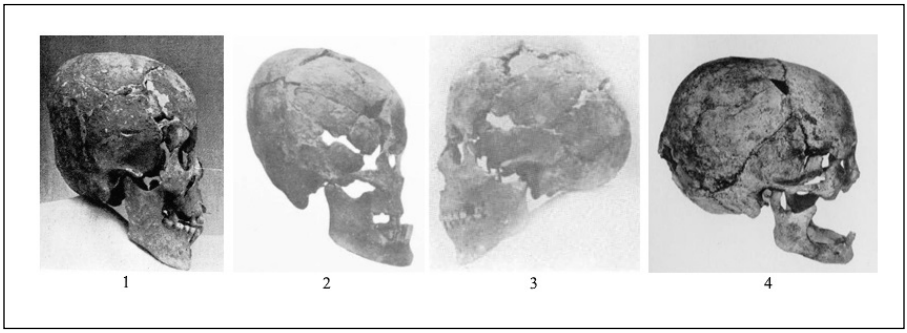

Рис. 6. Модифицированные черепа периода неолита – халколита с территории Кипра. 1. Хирокития, неолит (Angel 1953); 2. Хирокития, неолит (Harper, Fox 2008); 4. Эрими, халколит (Dikaios 1961, Pl.119.3); 4. Каравас (Йиризма), халколит (Hjortsjö 1947, Pl.I)
Fig. 6. Modified skulls from the Neolithic-Chalcolithic periods from Cyprus. 1. Khirokitia, Neolith, Cyprus (Angel 1953); 2. Khirokitia, Neolith (Harper, Fox 2008); 3. Erimi, Chalcolithic (Dikaios 1961, Pl.119.3); 4. Karavas (Yirisma), Chalcolithic (Hjortsjö 1947, Pl.I)

5500 гг. до н.э. (Meiklejohn *et alii* 1992, p. 86). Искусственно деформированные черепа периода халколита были обнаружены в Айн-Джебруде (**Рис. 5/3**) (Henckel 1930) на территории Иордании и в Библе (Vallois 1937; Özbek 1974) на территории Ливана (**Рис. 5/4-5**).

Турецкий антрополог М. Озбек отмечает, что в Библе искусственной деформации были подвергнуты только женщины и дети (предположительно, девочки). Мужчины же не практиковали данную традицию. Аналогичная картина отмечена также и в Шейх Гуюке (Турция) (Özbek 1974). Вероятно, данный факт был связан с культом плодородия и женского божества. Способы деформации черепов были в основном кольцевой и лобно-затылочный. В период неолита искусственно деформированные черепа (**Рис. 6/1-2**) были обнаружены в погребениях на поселении Хирокития (Angel 1953; Kurth 1958, Kurth, Röhrer-Ertl 1981) и в погребениях периода халколита на Кипре Эрими (Angel 1972, p. 149) (**Рис. 6/3**), Милуткия (Peltenburg *et alii* 2001, p. 69), Каравас (Йиризма) (**Рис. 6/4**) (Hjortsjö 1947, Pl.I).

На территории Ирака, в период неолита, искусственно деформированный череп (**Рис. 7/1**) был обнаружен в погребении в пещере Шанидар (Ferembach 1970b). Антрополог К. Мейкледжон сообщает еще об одном черепе периода неолита со следами деформации из Шанидара (Meiklejohn *et alii* 1992). Неолитические погребения в пещере Шанидар датируются около VIII тыс. до н.э. Периодом халколита датируются искусственно деформированные черепа из Эриду (**Рис. 7/5-6**) (Kiszely 1978; Lambert 1979; Meiklejohn *et alii* 1992), Телль Арпачай (**Рис. 7/2-3**) (Molleson, Campbell 1995), Телул етх-Тхалахат

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

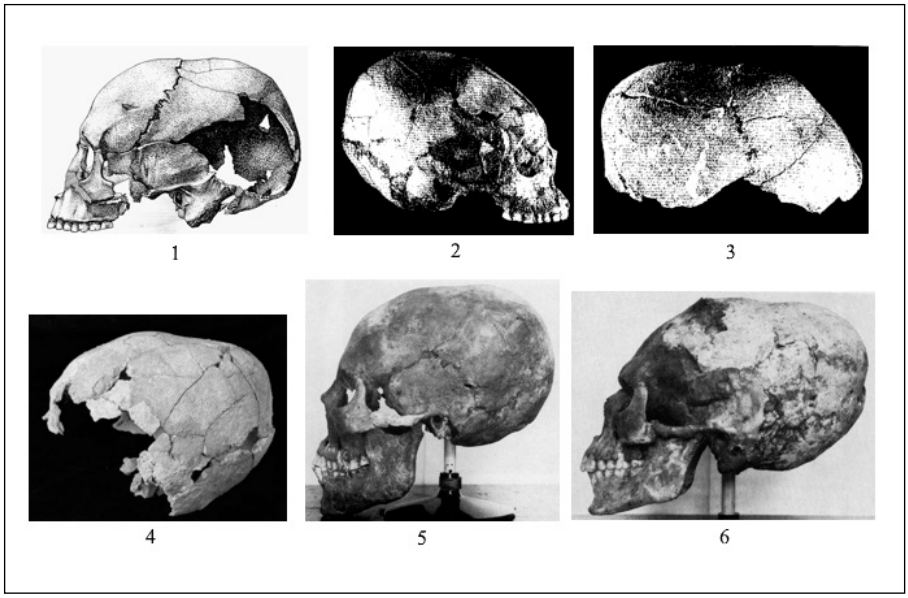

Рис. 7. Модифицированные черепа периода неолита-халколита с территории Ирака. 1. Шанидар, неолит (Ferembach 1970b); 2. Телль Арпачай, череп G, халколит (Molleson, Campbell 1995); 3. Телль Арпачай, череп E, халколит (Molleson, Campbell 1995); 4. Телль Надер, халколит (Kopanias, Fox 2016); 5. Эриду, женский череп, халколит ((Kurth, Röhrer-Ertl 1981); 6. Эриду, мужской череп, халколит (Kurth, Röhrer-Ertl 1981)
Fig. 7. Modified skulls from the Neolithic-Chalcolithic periods from Cyprus. 1. Shanidar, Neolithic (Ferembach 1970b); 2. Tell Arpaichayh, skull G, Chalcolithic (Molleson, Campbell 1995); 3. Tell Arpaichayh, skull E, Chalcolithic (Molleson, Campbell 1995); 4. Tell Nader, Chalcolithic (Kopanias, Fox 2016); 5. Eridu, female skull, Chalcolithic (Kiszely 1978); 6. Eridu, male skull, Chalcolithic (Kurth, Röhrer-Ertl 1981)

(Lorentz 2010), Телль Мадхур (Downs 1984), Телль Надер (**Рис. 7/4**) (Kopanias, Fox 2016) из Ирака. Способы искусственной деформации различны, это и кольцевой, и лобно-затылочный типы.

На территории Ирана искусственно деформированные черепа периода неолита (**Рис. 8/1-9**) были выявлены в погребениях на поселениях Тепе Гандж Дарех (Lambert 1979; Niknami *et alii* 2011), Али Кош (Sołtysiak, Darabi 2017), Гхениль Тепе, Чога Сефид (Niknami *et alii* 2011, p. 18), Гумруд (Lorentz 2010), Тепе Сиалк, Шазанд (Foruzanfar 2004), Тепе Абдул Хосейн (Lorentz 2017). К периоду халколита с территории Ирана относятся искусственно деформированные черепа из Чога Миш (**Рис. 8/10**) (Ortner 1996) и Сех Габи (Meiklejohn *et alii* 1992). Преобладающими типами деформации являлись кольцевой и лобно-затылочный.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

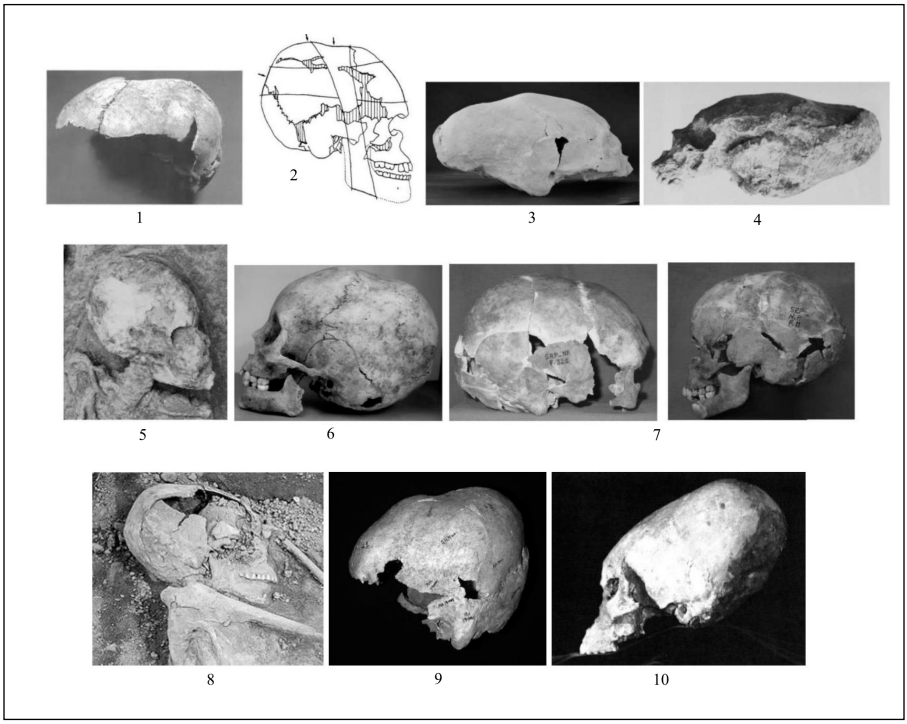

Рис. 8. Искусственно деформированные черепа периода неолита-халколита с территории Ирана. 1. Тепе Гандж Дарех, инд. 14 (Meiklejohn *et alii* 1992); 2. Тепе Гандж Дарех, инд. 17 (Lambert 1979); 3. Али Кош (Sołtysiak, Darabi 2017); 4. Чога Сефид, погр. 5 (Hole 1977); 5. Чога Сефид, погр. 7 (Hole 1977); 6. Гумруд (Forunzafar 2004); 7. Тепе Сиалк (Forunzafar 2004); 8. Шазанд (Foruzanfar 2004); 9. Тепе Абдул Хосейн (Lorentz 2017); 10. Чога Миш (Ortner 1996)

Fig. 8. Artificially deformed skulls from the Neolithic-Chalcolithic from Iran. 1. Tepe Ganj Dareh, ind. 14 (Meiklejohn *et alii* 1992); 2. Tepe Ganj Dareh, ind. 17 (Lambert 1979); 3. Ali Kosh (Sołtysiak, Darabi 2017); 4. Chogha Sefid, burial 5 (Hole 1977); 5. Chogha Sefid, burial 7 (Hole 1977); 6. Qumrud (Forunzafar 2004); 7. Tepe Sialk (Forunzafar 2004); 8. Shazand (Foruzanfar 2004); 9. Tepe Abdul Hosein (Lorentz 2017); 10. Chogha Mish (Ortner 1996)

На территории Турции искусственно деформированные черепа периода неолита (**Рис. 9/1-3**) были обнаружены в погребениях на поселениях Ашыклы Гуюк (Özbek 2011), Салат Джами (Miyake 2010), Хакеми Усе (Erdal 2011). В Ашыклы Гуюк и Хакеми Усе мы можем наблюдать кольцевой тип, а в Салат Джами – лобно-затылочный тип деформации. К периоду халколита с территории Турции (**Рис. 9/4-8**) относятся искусственно деформированные черепа из погребений на поселениях Шейх Гуюк (Şenyürek, Tunakan 1951), Гёзлю Куле (Enrich 1940), Курбан Гуюк (Alpagut 1986), Дегирмантепе, Баклатепе (Özbek 2001), Чадыр Гуюк (Erdal 2019) и Арслантепе (Frangipane *et alii* 2019).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

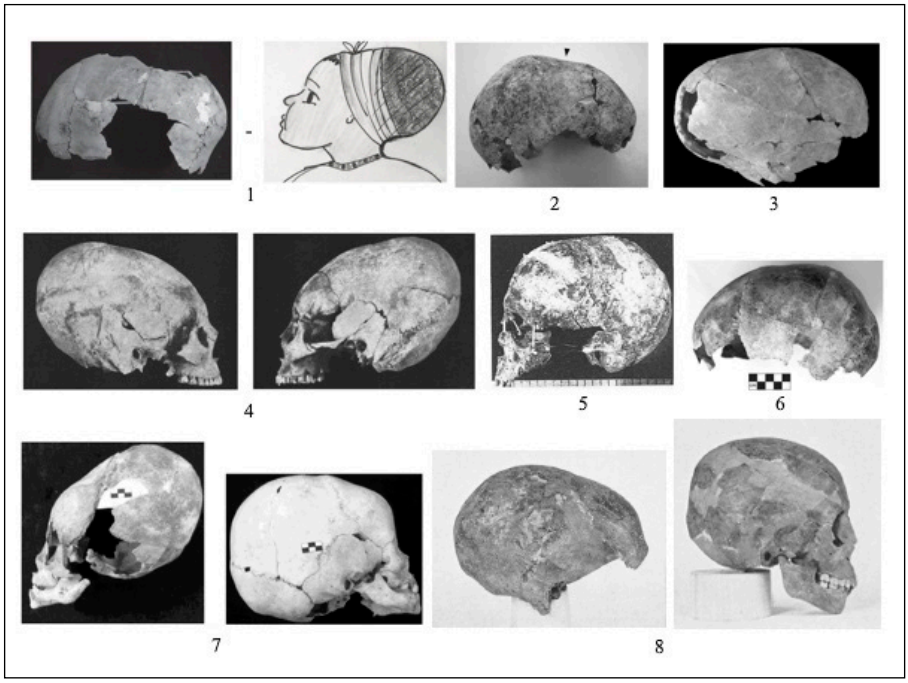

Рис. 9. Искусственно деформированные черепа периода неолита-халколита с территории Турции. 1. Ашыклы Гуюк (Özbek 2011); 2. Салат Джами (Miyake 2010); 3. Хакеми Усе (Erdal 2013); 4. Шейх-Гуюк (Şenyürek, Tunakan 1951); 5. Курбан Гуюк (Alpagut 1986); 6. Чадыр Гуюк (Erdal 2019); 7. Дегирмантепе (Özbek 2001); 8. Гёзлю Куле (Enrich 1940)

Fig. 9. Artificially deformed skulls from the Neolithic-Chalcolithic from Turkey. 1. Ashikli Höyük (Özbek 2011); 2. Salat Jami (Miyake 2010); 3. Hakemi Use (Erdal 2013); 4. Sheyh Höyük (Şenyürek, Tunakan 1951); 5. Kurban Höyük (Alpagut 1986); 6. Chadyr Höyük (Erdal 2019); 7. Degirmantepe (Özbek 2001); 8. Gözlü Kule (Enrich 1940)

Типы деформации черепов периода халколита с территории Турции были кольцевой в сочетании с лобно-затылочным.

Искусственно деформированные черепа периода неолита-халколита были обнаружены также в Греции (остров Эвбея, пещера Тарроуния) (Lorentz 2009) и Болгарии (Дуранкулак) (Yordanov, Dimitrova 2001).

Встречаются искусственно деформированные черепа эпохи неолита-халколита и на территории Дальнего Востока (могильник Бойсман-2, Приморский край, Российская Федерация) (Попов и др. 1997; McKenzie, Popov 2015) и в Китае (Yen 1972; Qun Zhang *et alii* 2019).

Обычай модификации головы на территории Азербайджана, Кавказа и Ближнего Востока в эпоху неолита-халколита был представлен в основном

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

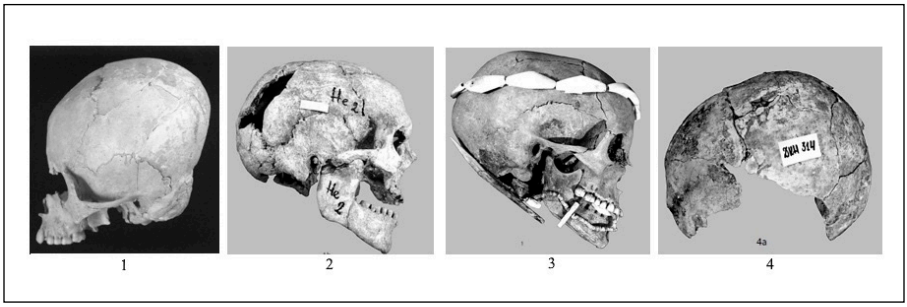

Рис. 10. Модифицированные черепа периода неолита-халколита с территории Греции и Болгарии. 1. Тарроуния, Греция, неолит (Lorentz 2010); 2. Дуранкулак, Болгария, неолит/халколит (Yordanov, Dimitrova 2001); 3. Дуранкулак, Болгария, халколит (Yordanov, Dimitrova 2001); 4. Дуранкулак, Болгария, халколит (Yordanov, Dimitrova 2001)

Fig. 10. Modified skulls from the Neolithic-Chalcolithic periods from Greece and Bulgaria. 1. Tharrounia, Greece, Neolithic (Lorentz 2010); 2. Durankulak, Bulgaria, Neolithic/Chalcolithic (Yordanov, Dimitrova 2001); 3. Durankulak, Bulgaria, Chalcolithic (Yordanov, Dimitrova 2001); 4. Durankulak, Bulgaria, Chalcolithic (Yordanov, Dimitrova 2001)

Рис. 11. Модифицированные черепа периода неолита-халколита с территории Дальнего Востока и Китая. 1-2. Бойсман-2, Приморский край, Российская Федерация, неолит (McKenzie, Popov 2015); 3. Дайвенкоу, Китай, неолит (Yen 1972); 4-5. Хоутаомуга, Китай, неолит/халколит (Qun Zhang *et alii* 2019)

Fig. 11. Modified skulls from the Neolithic-Chalcolithic periods from Far East and China. 1-2. Boisman-2, Primorskiy krai, Russian Federation, Neolithic (McKenzie, Popov 2015); 3. Dawenkou, China, Neolithic (Yen 1972); 4-5. Houtaomuga, China, Neolithic/Chalcolithic (Qun Zhang *et alii* 2019)

кольцевым и лобно-затылочным типами. На черепе из Чиатури (Грузия) мы можем наблюдать еще и теменной метод искусственной деформации. Женский череп из Полутепе (Азербайджан), по способу модификации головы, проявляет сходство с искусственно деформированными черепами эпохи неолита из Тепе Гандж Дареха, Тепе Абдул Хосейна, Телль Арпачая (череп Е) и Хирокитии. Однако, наибольшую близость, по типу деформации с черепом из Полутепе обнаруживают модифицированные черепа из Тепе

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Гандж Дареха (инд. 14 и инд. 17), Тепе Абдул Хосейна (ск. 2) – лобно-затылочный. Вероятно, обычай модификации головы в эпоху неолита-халколита проник в Азербайджан и на Кавказ с территории Ближнего Востока. В настоящее время женский череп из поселения Полутепе является самым ранним (вторая половина V-начало IV тыс. до н.э.) из обнаруженных искусственно деформированных черепов на территории Кавказа.

Традиция искусственной модификации была вызвана желанием индивидуумов определенного социума, прежде всего, изменить форму головы, а также, возможно, следовать определенной моде «своего» времени, причислить себя к «элите» общества, либо же этот обычай был связан с религиозными верованиями.

Библиография

Алексеев, Дебец 1964: В. П. Алексеев, Г. Ф. Дебец, *Краниометрия. Методика антропологических исследований*, Nauka, Moskva, 1964.

Аразова 2016: Р. Б. Аразова, *Предварительные результаты изучения каменных изделий поселения Полутепе*, Azerbaijan archaeology 19, 1, 2016, с. 23-32.

Ахундов и др. 2015: Т. И. Ахундов, В. А. Махмудова, Г. Х. Рамазанлы, А. А. Рахманов, с. С. Велиев, Е. Н. Тагиева, Т. Р. Гурбанов, *Работы Муганской неолит-энеолитической экспедиции в 2013 году*, Archaeological researches in Azerbaijan 2013-2014, Baku: Khazar university publishing, 2015, с. 54-74.

Балабанова 2017: М. А. Балабанова, *Современные исследования морфологических и культурных аспектов обычая искусственной деформации головы в традиционных культурах народов мира*, Stratum plus 6, 2017, с. 17-42.

Гаджиев 1975: А. Г. Гаджиев, *Древнее население Дагестана по данным краниологии*, Nauka, Moskva, 1975.

Джавахишвили 1963: Э. Н. Джавахишвили, *Новая палеоантропологическая находка в Грузии (череп чиатурского энеолитического человека)*, Труды Института экспериментальной морфологии Академии Наук Грузинской ССР XI, 1963, с. 289-295.

Жиров 1940: Е. В. Жиров, *Об искусственной деформации головы*, Краткие сообщения института истории материальной культуры VIII, 1940, с. 81-88.

Медникова и др. 2008: М. Б. Медникова, М. В. Добровольская, А. П. Бужилова, Т. Ю. Шведчикова, Н. Я. Березина, *Искусственная деформация головы в энеолитическом Великенте: К вопросу о появлении традиции на Кавказе*, Актуальные направления антропологии, Институт археологии Российской Академии наук, 2008, с. 170-174.

Нариманов 1987: И. Г. Нариманов, *Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана*, Элм, Баку, 1987.

Перерва 2014: Е. В. Перерва, *Исследование черепов золотоордынского времени Нижнего Поволжья с непреднамеренной искусственной деформацией (палеопатологический аспект)*, Научный вестник Волгоградского филиала Российской академим народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Серия: политология и социология 1, 2014, с. 65-75.

Перерва и др. 2013: Е. В. Перерва, М. А. Балабанова, Е. Г. Зубарева, *Коллекция искусственно деформированных черепов научно-учебного кабинета-музея антропологии*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Волгоградского государственного университета (палеоантропология), научное издание, Изд-во Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования, Волгоградский филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Волгоград, 2013.

Попов и др. 1997: А. Н. Попов, Т. А. Чикишева, Е. Г. Шпакова, *Бойсманская археологическая культура Южного Приморья (по материалам многослойного памятника Бойсмана-2)*, Институт археологии и этнографии Сибирского отделения Российской Академии наук, Новосибирск, 1997.

Худавердян и др. 2017: А. Ю. Худавердян, Б. З. Гаспарян, Р. Пинхаси, А. с. Канаян, Н. А. Ованесян, *Комплексное исследование антропологических материалов позднего энеолита из пещеры Арени 1*, Вестник археологии, антропологии и этнографии 2, 37, 2017, с. 72-93.

Akhundov и др. 2018: T. I. Akhundov, S. G. Mammadov, A. A. Ahadova, A. N. Abdullayev, *Dating of charchoal samples from the Polutepe archaeological site in Azerbaijan*, Asian Journal of Humanities and Social Studies, 6, 4, 2018, p. 147-151.

Alməmmədov 2018: X. İ. Alməmmədov, *Cənubi Qafqaz neolitində yeni sosial-mədəni məkanın-Qarabağın erkən oturaq əkinçi mədəniyyətinin təşəkkülü*, Azərbaycan Arxeologiyası 21, 1, 2018, s. 152-176.

Alpagut 1986: B. Alpagut, *The human skeletal remains from Kurban Höyük (Urfa Province)*, Anatolica XIII, 1986, p. 149-174.

Angel 1953: J. L. Angel, *The human remains from Khirokitia*, in: P. Dikaios (ed.), *Khirokitia: Final report on the excavation of a Neolithic settlement in Cyprus 1936-1946*, Oxford University Press, Oxford, 1953, p. 416-430.

Angel 1972: J. L. Angel, *Late Bronze Age Cypriotes from Bamboula (The skeletal remains)*, in: J. L. Benson (ed.), *Bamboula at Kourion. The necropolis and the finds excavated by J. F. Daniel*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1972, p. 148-165.

Bocquentin 2003: F. Bocquentin, *Pratiques funéraires, paramètres biologiques et identités culturelles au Natoufien: une analyse archéo-anthropologique*, Archéologie et Préhistoire, Université Bordeaux, Bordeaux, 2003.

Chech *et alii* 1999: M. Chech, A. Groves, A. Thorne, E. Trinkaus, *A new reconstruction of the Shanidar 5 cranium*, Paleorient 25, 2, 1999, p. 143-146.

Contenson *et alii* 2000: H. Contenson, M-K. Cauvin, L. Courtois, P. Ducos, M. Dupeyron, W. van Zeist, *Ramad, site néolithique en Damascène (Syrie) aux viiie millénaire et viie millénaire avant l'ère chrétienne*, Institut français d'archéologie du Proche-Orient, Beyrouth, 2000.

Dikaios 1961: P. Dikaios, *Sotira*, University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1961.

Down 1984: D. Down, *The human skeletal remains*, Sumer 43, 1984, p.127.

Enrich 1940: R. W. Enrich, *Preliminary notes on Tarsus crania*, American Journal of Archaeology 44, 1, 1940, p. 87-92.

Erdal 2013: Y. S. Erdal, *Life and death at Hakemi Use*, Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia, Brill, Leiden, 2013, p. 213-223.

Erdal 2019: Y. S. Erdal, *Interpreting subadult burials and head shaping at Çadır Höyük*, Journal of Eastern Mediterranean archaeology and heritage studies 7, 3, 2019, p. 379-385.

Ferembach 1969: D. Ferembach, *Étude anthropologique des ossements humains néo-lithiques de Tell-Ramad (Syrie)*, Annales Archéologiques Arabes Syriennes 19, 1969, p. 49-70.

Ferembach 1970a: D. Ferembach, *Etude anthropologique des ossements humains néo-lithiques de Tell Ramad (Syrie)*, L'Anthropologie 74, 3/4, 1970, p. 247-254.

Ferembach 1970b: D. Ferembach, *Etude anthropologique des ossements humains Proto-Neolithiques de Zawi Chemi Shanidar (Irak)*, Sumer, 1970, p. 21-64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Foruzanfar 2004: F. Foruzanfar, *The Neolithic Sialk man. The potters of Sialk. Sialk Reconsideration Project, Report No. 3*, *Archaeological Research Center, Deputy of Research*, Tehran, 2004, p. 115-122.

Frangipane *et alii* 2019: M. Frangipane, F. Balossi–Restelli, F. Manuelli, L. Mori, G. M. Di Nocera, Y. S. Erdal, *Forthcoming. Recent Late Chalcolithic and Iron Age discoveries at Arslantepe: The 2017-2018 Campaigns*, The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries 3, 2019, p. 15-32.

Harper, Fox 2008: N. K. Harper, Sh. C. Fox, *Recent research in Cypriot bioarchaeology*, Bioarchaeology of the Near East 2, 2008, p. 1-38.

Henckel 1930: K. O. Henckel, *Zur Kraniologie Palästinas*, Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie 28, 1930, p. 238-243.

Hjortsjö 1947: C-H. Hjortsjö, *To the knowledge of the Prehistoric craniology of Cyprus*, Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri, 1947.

Hole 1977: F. Hole, *Studies in the archeological history of the Deh Luran Plain: the excavation of Chagha Sefid*, Museum of Anthropology, University of Michigan, Michigan, 1977.

Imbelloni 1933: J. Imbelloni, *Los pueblos deformadores de los Andes. La deformación intencional de la cabeza como arte y como elemento diagnóstico de las culturas*, Anales del Museo Argentino de Ciencias Naturales Ber-nandino Rivadavia 37, 1933, p. 209-254.

Kiszely 1978: I. Kiszely, *The origins of artificial cranial formation in Eurasia from the sixth millennium B.C. to the seventh century A.D.*, British Archaeological Reports, Oxford, 1978.

Kopanias, Fox 2016: K. Kopanias, S. Fox, *Headshaping at Tell Nader*, in: M. Mina, S. Triantaphyllou, Y. Papadatos (eds.), *An archaeology of Prehistoric bodies and embodied identities in the Eastern Mediterranean*, Oxbow Books, Oxford, 2016, p. 153-159.

Kurth 1958: G. Kurth, *Zur Stellung den neolitischen Menschenreste von Khirokitia auf Cypern*, Homo 104, 1958, p. 213-226.

Kurth, Röhrer-Ertl 1981: G. Kurth, O. Röhrer-Ertl, *On the anthropology of the Mesolithic to Chalcolithic human remains from Tell es-Sultan in Jericho, Jordan*, in: K. M. Kenyon (ed.), *Excavations at Jericho*, British school of archaeology in Jerusalem, Vol. 3., Oxford, 1981, p. 407-499.

Lambert 1979: P. J. Lambert, *Early Neolithic cranial deformation at Ganj Dareh Tepe, Iran*, Canadian Review of Physical Anthropology 1, 1979, p. 51-54.

Lorentz 2009: K. O. Lorentz, *The malleable body: Headshaping in Greece and the surrounding regions*, New directions in the skeletal biology of Greece. Hesperia supplement 43, 2009, p. 75-98.

Lorentz 2010: K. O. Lorentz, *Ubaid headshaping: Negotiations of identity through physical appearance?*, in: R. A. Carter, G. Philip (eds.), *Beyond the Ubaid. Transformation and integration in the Late Prehistoric societies of the Middle East*, Oriental Institute Press, Chicago-Illinois, 2010, p. 125-148.

Lorentz 2017: K. O. Lorentz, *Marking identity through cultural cranial modification within the first sedentary communities (ninth to eighth millennium BCE) in the Near East: Tepe Abdul Hosein, Iran*, International Journal of Osteoarchaeology 27, 6, 2017, p. 973-983.

Martin, Saller 1957: R. Martin, K. Saller, *Lehrbuch der Anthropologie in Systematischer Darstellung, mit Besonderer Berücksichtigung der Anthropologischen Methoden*, Bd. I, Fischer, Stuttgart, 1957.

McKenzie, Popov 2015: G. McKenzie Hugh, A. N. Popov, *A metric assessment of evidence for artificial cranial modification at The Boisman 2 Neolithic cemetery (ca. 5800-5400 ^{14}C BP), Primorye, Russian Far East*, Quaternary International 405, part B, 2015, p. 210-221.

Meiklejohn *et alii* 1992: Ch. Meiklejohn, A. Agelarakis, P. A. Akkermans, E. L. Smith Philip, R. Solecki, *Artificial cranial deformation in the Proto-Neolithic and Neolithic Near East and its possible origin: evidence from four sites*, Paléorient 18, 2, 1992, p. 83-97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Miyake 2010: Y. Miyake, *2008 Yılı Diyarbakır İli, Salat Camii Yanı Kazısı*, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 2009, Cilt. 2, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, Ankara, 2010, p. 435-450.

Molleson 2007: T. Molleson, *A method for the study of activity related skeletal morphologies*, Bioarchaeology of the Near East 1, 2007, p. 5-33.

Molleson, Campbell 1995: T. Molleson, S. Campbell, *Deformed skulls at Tell Arpachiyah: The social context*, in: S. Campbell, A. Green (eds.), *The Archaeology of death in the Ancient Near East*, Oxbow books, Oxford, 1995, p. 45-55.

Muradyan *et alii* 2014: F. Muradyan, D. Zardaryan, B. Gasparyan, L. Aghikyan, *Discovery of the first Chalcolithic Burial Mounds in the Republic of Armenia*, in: B. Gasparyan, M. Arimura (eds.), *Stone age of Armenia. A guide-book to the Stone Age srchaeology in the Republic of Armenia*, Kanazawa University, Kanazawa, 2014, p. 339-364.

Nigro 2014: L. Nigro, *The archaeology of collapse and resilience: Tell es-Sultan/ancient Jericho as a case study*, ROSAPAT 11, 2014, p. 55-85.

Niknami *et alii* 2011: K. A. Niknami, M. Ramazani, N. Niknami, *Ali Kosh Lady and her artifcially modifed head: An appraisal*, Iranian journal of archaeological studies 1, 2, 2011, p. 17-24.

Ortner 1996: J. Ortner, *Artificial cranial deformation of a human skull from Chogha Mish*, in: P. Delougaz, H. J. Kantor, A. Alizadeh (eds.), *Chogha Mish, volume 1: The first five seasons of excavations: 1961-1971*, Oriental Institute, Chicago, 1996, part 1, p. 319-322.

Özbek 1974: M. Özbek, *Étude de la déformation crânienne artificielle chez les neolithiques de Byblos (Liban)*, Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris 1, 1974, p. 455-481.

Özbek 2001: M Özbek, *Cranial deformation in a subadult sample from Değirmentepe (Chalcolithic, Turkey)*, American Journal of Physical Anthropology 115, 3, 2001, p. 238-44.

Özbek 2011: M. Özbek, *Aşıklı Höyükte 2007 və 2008 yılı kazı çalışmalarında bulunan iki ilginç insan iskeleti*, 26 Arkeometri sonunçları toplantısı, 2010 Ankara: Tanýtým & Matbaacýlýk Hizmetleri, 2011, p. 1-12.

Peltenburg *et alii* 2001: E. Peltenburg, P. Croft, A. Jackson, C. McCartney, A. M. Murray, *Well-Established colonists: Mylouthkia 1 and the Cypro-Pre-Pottery Neolithic B*, in: S. Swiny (ed.), *The earliest prehistory of Cyprus: from colonization to exploitation*, American Schools of Oriental Research, Boston, 2001, p. 61-93.

Qun Zhang *et alii* 2019: Qun Zhang, Peng Liu, Hui-Yuan Yeh, Xingyu Man, Lixin Wang, Hong Zhu, Qian Wang, Quanchao Zhang, *Intentional cranial modification from Houtaomuga Site in Jilin, China: Earliest evidence and longest in situ practice during the Neolithic Age*, American Journal of Physical Anthropology 169, 4, 2019, p. 747-756.

Sołtysiak, Darabi 2017: A. Sołtysiak, H. Darabi, *Human remains from Ali Kosh, Iran, 2017*, Bioarchaeology of the Near East 11, 2017, p. 76-83.

Strouhal 1973: E. Strouhal, *Five plastered skulls from Pre-Pottery Neolithic B Jericho: Anthropological study,* Paleorient 1, 2, 1973, p. 231-247.

Şenyürek, Tunakan 1951: M. Şenyürek, S. Tunakan, *The skeletons from Şeyh Höyük*, Belleten XV, 60, 1951, p. 431-445.

Vallois 1937: H.-V. Vallois, *Notes sur les ossements humains de la nécropole énéolithique de Byblos*, Bulletin du Musée de Beyrouth I, 1937, p. 23-33.

Yen 1972: Y. Yen, *The Neolithic human skeletal remains from Dawenkou*, Acta Archaeologica 1, 1972, p. 91-122.

Yordanov, Dimitrova: Y. Yordanov, B. Dimitrova, *Results of an anthropological study of human skeletal remains of the prehistoric necropolis in the vicinity of the village of Durankulak*, Die prähistorischen Gräberfelder (Durankulak), Band II, Teil 1, Deutsches Archäologisches Institut, Sofia, 2001, p. 325-347.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Traceological study of Lithic artefacts from the Mayaki settlement (Usatovskaya culture)

Ihor V. Pistruil[1], Oksana A. Hrytsiuta[1,2]*

Abstract. Currently, the processed lithic collection from the Eneolithic Mayaki settlement of Usatovskaya culture stands at 3793 specimens. Among these, during the typological analysis a group of flakes with use retouch was identified. In order to clarify their importance and role in the production process, this group of artefacts was subjected to traceological analysis. We were able to identify several implements with clear traces of use-wear, suggesting that such tools were associated with processing hard organic materials.
Key words: Mayaki settlement, Usatovskaya culture, traceology, flint artefacts with use retouch.

Studiul traseologic al pieselor din silex din așezarea Mayaki (cultura Usatovskaya). Colecția de piese cioplite din silex provenită din așezarea eneolitică a culturii Usatovskaya Mayaki se ridică momentan la 3793 de exemplare. În urma analizelor tipologice, a fost identificat un grup de așchii cu retușe de utilizare. Pentru a clarifica importanța și rolul lor în procesul de producție, acest grup de piese a fost supus unei analize traceologice. Au fost identificate mai multe unelte cu urme clare de uzură, sugerând faptul că aceste unelte au fost folosite la prelucrarea materialelor organice dure.
Cuvinte cheie: așezarea Mayaki, cultura Usatovskaya, traseologie, instrumente de silex cu retușe de utilizare.

.....

The Mayaki settlement, assigned to the Eneolithic Usatovskaya culture, is located on the south-eastern outskirts of the village Mayaki (Odessa district, Odessa region), on the plateau located on the left bank of the Dniester River (Zbenovich 1971, p. 193). The settlement was discovered in 1961 by the West-Scythian expedition of the Institute of Archeology of the Academy of Sciences of the USSR, under the leadership of A. I. Melyukova. The first investigations were carried out by

[1] Odessa Archaeological Museum, Odessa, Ukraine.
[2] Institute of Bioarchaeological and Ethnocultural Research (ICBE), Chișinău, Republic of Moldova.
* Corresponding author: grytsyuta@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

V. G. Zbenovich on an area of about 500 m^2. During these investigations, it was established that the settlement includes a complex system of moats with various dimensions, filled with cultural remains (Zbenovich 1971, p. 194-195; 1974, p. 22-31). Subsequently, research on the site has been resumed under the guidance of E. F. Patokova and V. G. Petrenko (Patokova *et alii* 1989) focusing on the settlement and the adjacent burial ground. Similar sites of the Usatovskaya culture (Usatovo-Bolshoi Kuialnik, Maiaki) were interpreted as ritual centres (Petrenko 2013, p. 171).

During the latest excavations conducted in the settlement, a large number of ceramic products specific to the Usatovskaya culture (vessels and small figurines) was discovered, as well as metal, stone and bone artefacts.

In addition, a large collection of knapped flint was unearthed (Patokova *et alii* 1989; Pistruil 2021). At the moment, the flint collection of the Mayaki settlement, put together following the excavations conducted at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, comprises 3793 specimens. The flint collection contains a significant series of whole and knapped pebbles and debris, which measure from 2 cm to 10 cm, but the vast majority are 4-6 cm (Pistruil 2021, p. 171). That kind of raw material is not of very good quality, it was extracted from alluvial deposits of the Dniester, and was reported in the first publications. A significant quantity of raw material could be explained by the proximity of its source (Zbenovich 1974, p. 56). All stages of the knapping process were conducted on site, from primary knapping to fine retouching. This assertion is proved by a fairly large amount of flint material, primary knapping products and prepared implements with secondary treatment.

Among the formal implements and retouched items, various types of scrapers prevail. Apart from the scrapers, the collection contains chisels, push-planes, trapezes, retouched blades and flakes, as well as truncated blades. Other types of retouched artefacts and/or formal implements (such as points, fragment of a bifacial point, "kukrek type" insert etc.) are represented by single specimens (**Pl. 1**) (Pistruil 2021).

Following the typological analysis, a group of flakes with use retouch was identified (49 items). In general, the flakes are medium-sized (1.5-3 cm – 33 items). Large items (more than 3 cm) are infrequent (12 items) and only four specimens were represented by very small, fragmented flakes.

To this category we assigned items which present small retouch and/or minor polish located on different parts of the edge, on the dorsal and/or ventral sides, as well as a small number of flakes with highly irregular retouch. As expected, the retouch on these flakes was formed as a result of intentional and/or unintentional human activity. In some cases (e.g., small retouch on separate parts of the fracture), the specific traces could have be formed as a result of short-term work on hard materials.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

№	Operation	Type	Quantity
1.	Smoothing/Planing	Planer knife	3
2.	Cutting grass	Plant cutter	1
3.	Groove cutting	Cutting tool	1
4.	Scraping	Scraper	2
5.	Dual function (retouching/scarping)	Retoucher on push-planer	1
6.	Brief use traces		7
	All		14

Table 1. Results of traceological analysis on flint tools with use retouch
Tab. 1. Rezultatele analizei traseologice a uneltelor de silex cu retușe de utilizare

In other cases (e.g., flakes with irregular retouch), we might be in fact dealing with waste material derived from rejuvenation of previously retouched implements (**Pl. 2**). We do not exclude that some of these represent accidental damage on flakes (which might have happened in prehistory or even in later times), which led to the unintentional retouching of different parts of the flakes. We decided to verify these preliminary conclusions through use-wear analysis. To identify the traces of use-wear, we used the reference collection of implements, obtained as a result of a series of experiments held at the base of Anetovskaia Paleolithic expedition (Hrytsiuta 2021).

All 49 flakes with use retouch were studied under the binocular microscope MICROmed ZOOM SM-6630 using x7-x45 magnifications. Clear use-wear traces were found on 14 items (**Table 1**). Among these we manage to identify three implements which have similar features. They have two working edges situated on the side margins, convergent to each other (**Pl. 3/1a, 1b, 1c**). Both edges are sharp and have a use retouch. They are slightly denticulate, with a V-shaped profile and fractured, shallow removal negatives mostly located on ventral side. The polish, with a bright and spotted aspect, is also situated on the ventral part. Although in general the polish is not very evident, it does appear more pronounced on the very edge of the item. Traces in the form of scratches angled 45° relative to the working edge were found on the ventral side (**Pl. 3/1**). Based on the characteristics and location of these traces, we can assume that the items described here were used for smoothing (leveling) hard organic materials.

Another implement selected for this study is characterized by the presence of one working edge, located on the distal end (**Pl. 3/2b**). The use retouches were observed along this working edge, with scars located on both sides, giving a slightly denticulate aspect to the edge. The polish is poorly expressed, except one small area, where the polish is bright and has a clear boundary, and it does not intrude into the retouch scars. The protruding edges of the facets are polished (**Pl.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

3/2a). Traces in the form of glaze were found on the opposite side of the working edge, which could be interpreted as hafting remains or traces from hand holding (**Pl. 3/2**). The nature of the use-wear traces indicates that this implement was used as a cutting tool for hard organic materials.

The next implement (**Pl. 3/3a**) has one sharp working edge, with a V-shaped profile. The intensity of use-wear is average. On the edge there are a few removal negatives from both sides, with shallow and sparse scars. The polish is bright and glossy, situated on both sides of the edge. On the ventral side, the polish goes deeper into the implement, approximately 0.5-0.7 cm. Based on its characteristics, it corresponds to plant polish (**Pl. 3/3**), and therefore we can assume that this implement was probably used as a grass cutter.

The following implement has a broken proximal end, while the distal end presents traces suggesting it was used as a retoucher (**Pl. 4/1b, 1a**). The implement has two working edges on the sides, both with use-wear, one of which has an irregular and multi-layered aspect, that was most likely formed as a result of intensive work on hard material (**Pl. 4/1**). In our opinion, this implement performed a dual function – retouching and scraping a hard organic material.

The last implement with consistent traces is represented by a fragmentary flake (**Pl. 4/2a**). The working edge is partly preserved on a length of approximately 0.6 cm. The working edge is rounded and polished. The polish is located on the narrow strip at the very edge of the flake. The protruding parts of the edge, which are covered by bright polish, are fused. It can be assumed that we are dealing with a broken scraper or push-plane used for smoothing hard organic materials (probably wood) (**Pl. 4/2**).

Among the studied materials we managed to also select a group of artefacts (seven items) with traces of brief use. These include two medium-sized (1.5-2 cm) flakes (**Pl. 4/3a, 3b**) with denticulate working edges. There are no use-wear traces on the sides of the working edge, except for bright stripes of polish at the very edge (**Pl. 4/3**). Perhaps this indicates the use of these implements for short-term operation of sawing/cutting. Also, to this group we can add flakes with light use-wear traces in the form of irregular, mottled polish, visible in some areas along the edge (**Pl. 5/1-4**). One of the implements from this group is represented by a flake with use retouch, which was rolled (**Pl. 5/5a**). After examination under the microscope we could not determine the cause of its rolled appearance. Since there are no obvious traces of non-utilitarian wear, probably it was the result of long term underwater immersion. Perhaps the implement belonged to earlier cultures, and then spent a long time in the water. Later on, the artefact was brought to the settlement, but not used further (**Pl. 5/5**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The use-wear analyses of a set of flakes with use retouch provide interesting information about their importance in the production processes within the Mayaki settlement. In general, the use-wear traces are not evidently expressed and the polish, located in separate areas, is not uniform. Striation traces were found on only a few specimens. Based on these observations, we can assume that such traces may indicate the short lifespan of this category of implements. Nevertheless, we do not exclude that some of the traces are, in fact, unintentional damage. In our opinion, this category of implements played an auxiliary role and was used opportunistically.

Bibliography

Hrytsiuta 2021: O. O. Hrytsiuta, *Eksperymentalni doslidzhennia na bazi Anetivskoi paleolitychnoi ekspedytsii protiahom polovoho sezonu 2020 r.,* Odesa, Starodavnie Prychornomoria, Vypusk XIII 2021, p. 127-131 // О. О. Грицюта *Експериментальні дослідження на базі Анетівської палеолітичної експедиції протягом польового сезону 2020 р.*, Стародавнє Причорномор'я, Випуск XIII. Одеса, 2021, с. 127-131.

Zbenovich 1971: V. G. Zbenovich, *Poselenie usatovskogo tipa u s. Maiaki,* Odessa, Materiali po Arheologhii Severnovo Pricernomoriya 7, 1971, p. 192-200 // В. Г. Збенович, *Поселение усатовского типа у с. Маяки*, Материалы по археологии Северного Причерноморья. Одесса 7, 1971, с. 192-200.

Zbenovich 1974: V. G. Zbenovich, *Pozdnetripolskie plemena Severnogo Prichernomorya,* Kyiv // В. Г. Збенович, П*озднетрипольские племена Северного Причерноморья,* Киев, 1974.

Patokova 1979: E. F. Patokova, *Usatovskoe poselenie i mogilniki,* Kyiv, 1979 // Э. Ф. Патокова, *Усатовское поселение и могильники,* Киев, 1979.

Patokova *et alii* 1989: E. F. Patokova, V. G. Petrenko, N. B. Burdo, L. Yu. Polischuk, *Pamyatniki tripolskoy kulturyi v Severo-Zapadnom Prichernomore*, Kiev, 1989 // Э. Ф. Патокова, В. Г. Петренко, Н. Б. Бурдо, Л. Ю. Полищук, *Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье,* Киев, 1989.

Petrenko 2013: V. G. Petrenko, *Usatovskaya kultura,* in: I. V. Bruyako, T. L. Samoylova (eds.). *Drevnie kulturyi Severo-Zapadnogo Prichernomorya (k 95-letiyu Natsionalnoy akademii nauk Ukrainyi),* Odessa, 2013, p. 163-210 // В. Г. Петренко, Усатовская *культура,* в: И. В. Бруяко, Т. Л. Самойлова (ред.), *Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (к 95-летию Национальной академии наук Украины),* Одесса, 2013 с. 163-210.

Pistruil 2021: I. V. Pistruil, *Kremnevoe proizvodstvo na poselenii usatovskoy kulturyi Mayaki*, Stratum plus, № 2, 2021, p. 169-182 // И. В. Пиструил, *Кремневое производство на поселении усатовской культуры Маяки*, Stratum plus, № 2, 2021, с. 169-182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

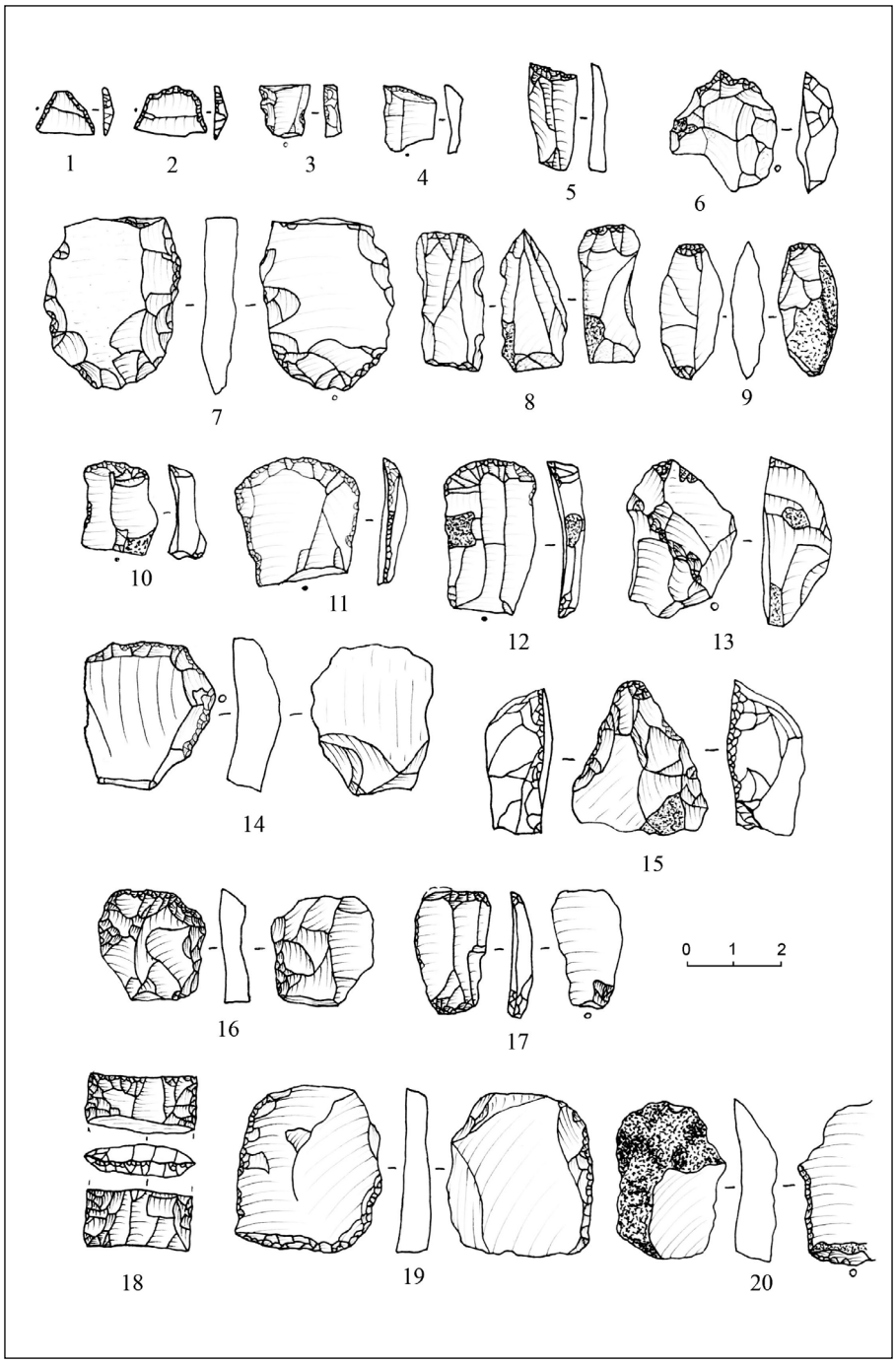

Pl. 1. Flint tools of the Mayaki Eneolithic settlement of the Usatovskaya culture
Pl. 1. Unelte de silex din așezarea eneolitică Mayaki, cultura Usatovskaya

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

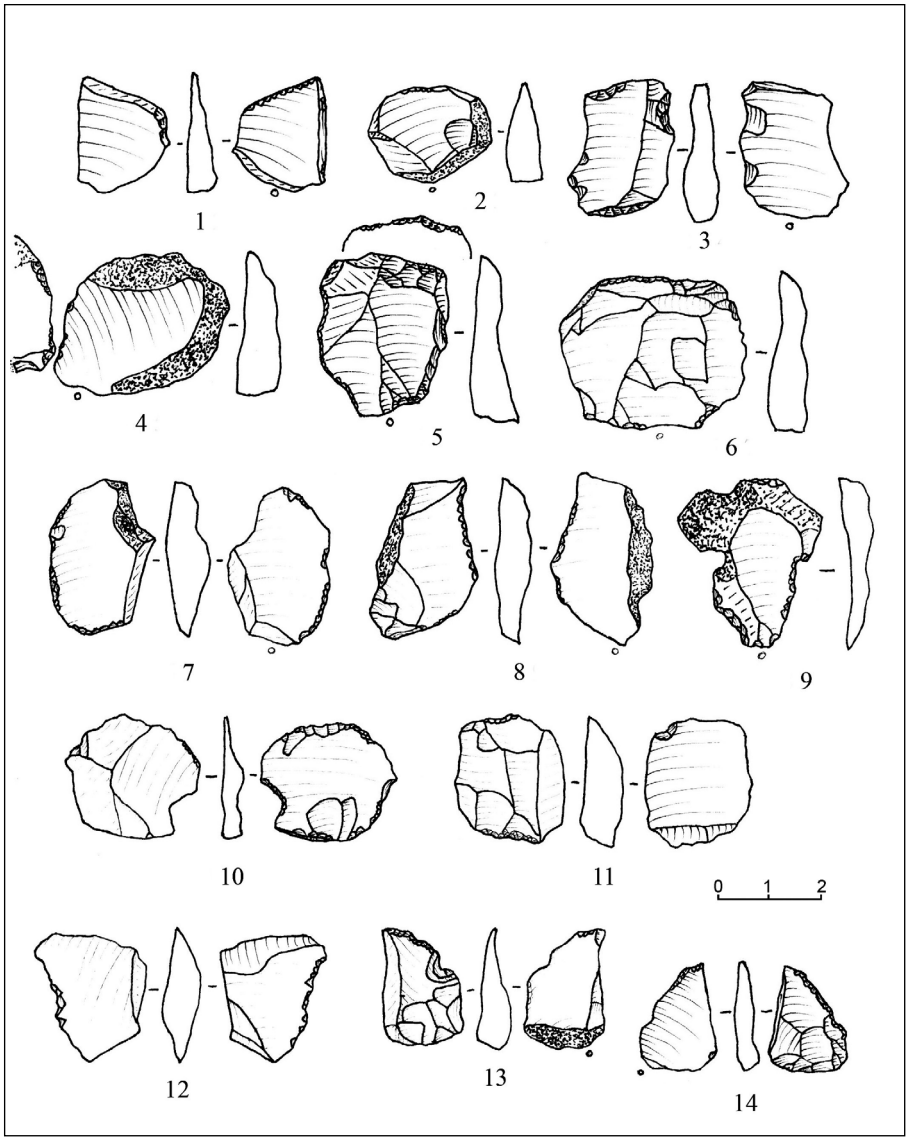

Pl. 2. Flakes with use retouch
Pl. 2. Aşchii cu retuşe de utilizare

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

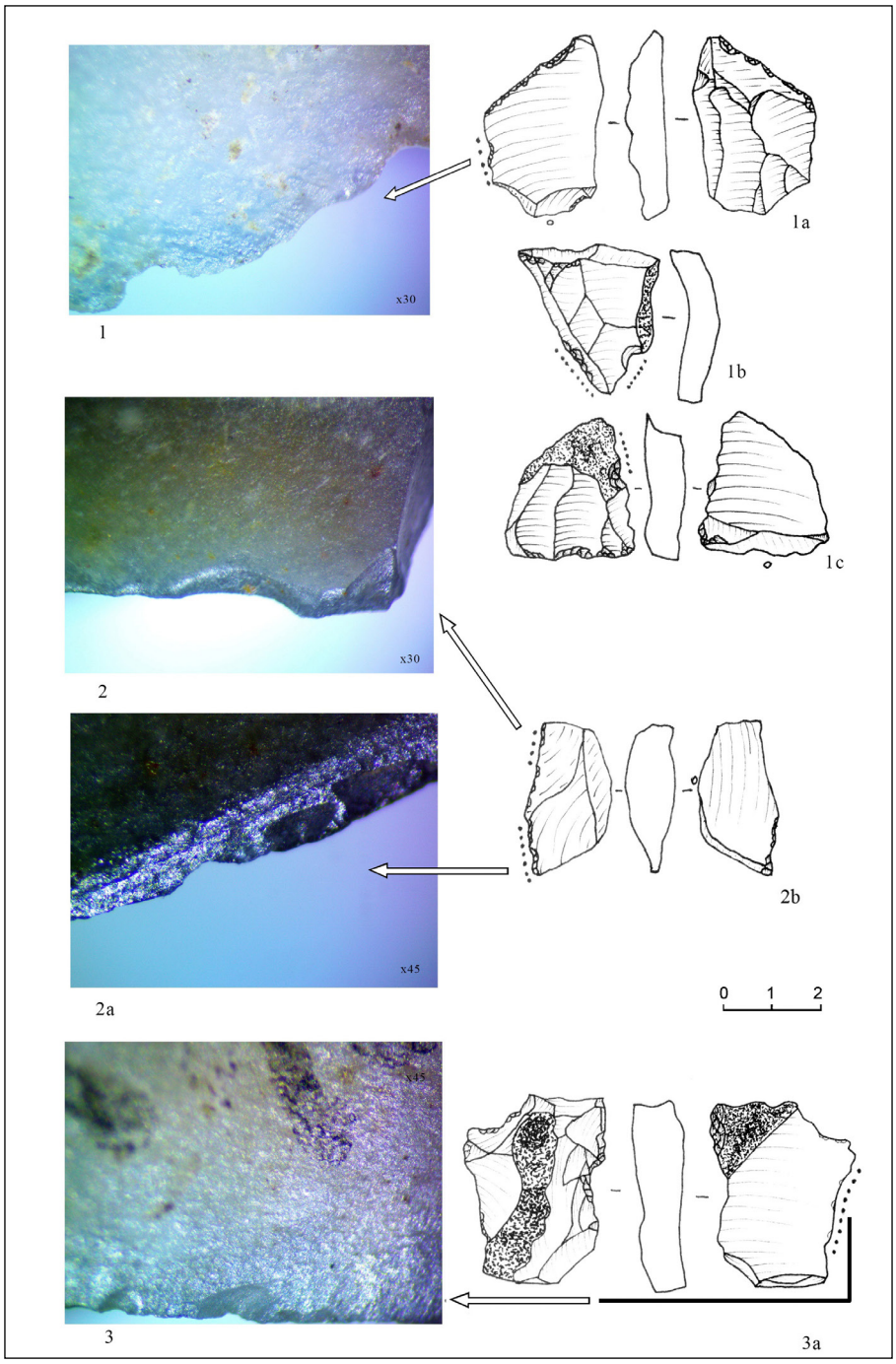

Pl. 3. Flint tools with use-wear traces
Pl. 3. Unelte de silex cu urme de uzură

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

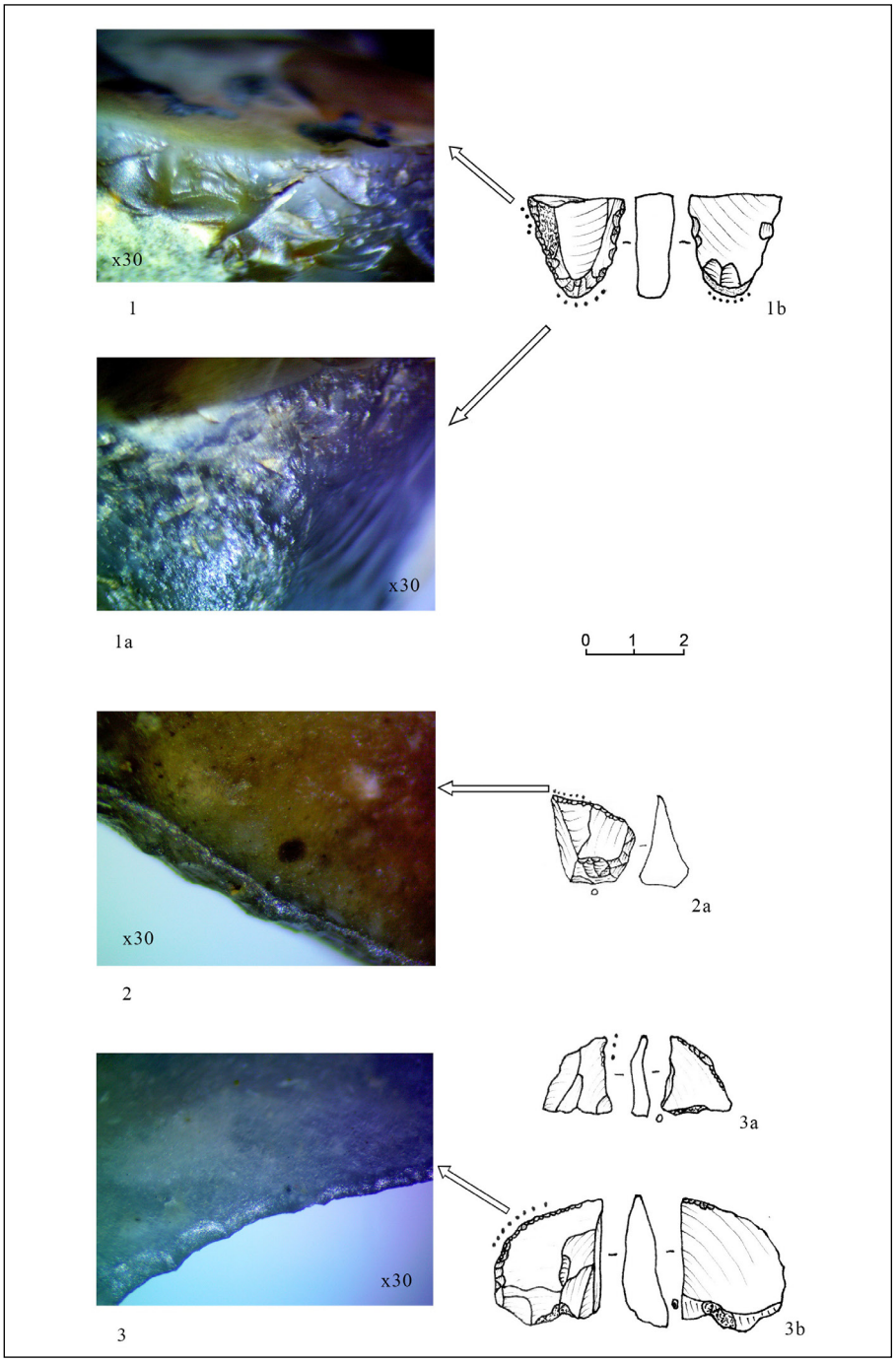

Pl. 4. Flint tools with use-wear traces
Pl. 4. Unelte de silex cu urme de uzură

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

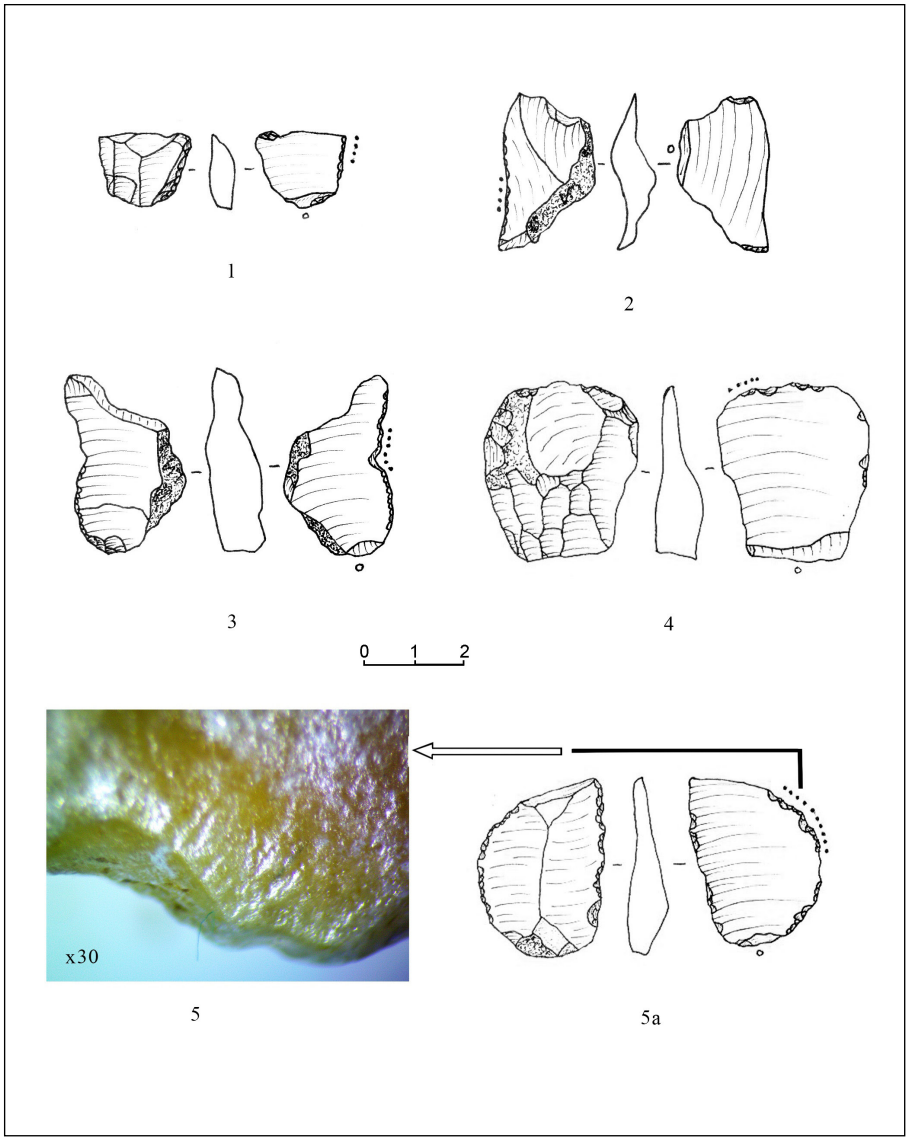

Pl. 5. Flint tools with use-wear traces
Pl. 5. Unelte de silex cu urme de uzură

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Tumulul II de la Strejnicu (jud. Prahova) - o prezentare arheologică și bio-antropologică

Alin Frînculeasa[1]*, Octav Negrea[1], Cătălin Dîscă[1], Angela Simalcsik[2]

Rezumat. În ultimii 10 ani în zona de sud-vest a județului Prahova au fost cercetați numeroși tumuli în care au fost descoperite morminte preistorice, dar și turanice (sec. XI-XIII) sau creștine. Cercetările au avut caracter preventiv și au vizat salvarea acestor monumente funerare expuse dezvoltării imobiliare, industriale și exploatării agricole intense. În acest studiu publicăm rezultatele cercetării unui tumul de pe raza localității Strejnicu. Au fost descoperite trei morminte de inhumație, dintre care două atribuite comunităților Iamnaia, iar unul datează din sec. III d. Hr. Redăm informații privind contextul descoperirilor, ritualul, inventarul mormintelor, diagnosticul bio-antropologic al scheletelor. Datarea absolută a mormintelor preistorice a permis o abordare sintetică a evoluției acestor complexe funerare de pe teritoriul României în contextul mai larg al arealului vest-pontic. Analiza mormântului datat în secolul III d. Hr. a permis, de asemenea, o primă evaluare a descoperirilor contemporane provenind din cercetările realizate în timpul celui de-al doilea război mondial la Ploiești-*Triaj*.
Cuvinte cheie: tumuli, Iamnaia, cronologia absolută, arealul Prahova, sarmați.

Archaeological and bio-anthropological research in mound II from Strejnicu (Prahova County). In the last 10 years numerous mounds have been researched in the southwestern region of Prahova County, in which graves have been discovered, some dating to prehistoric times, others belonging to Turkic nomads (11th-13th centuries AD) or Christian populations. The research had a preventive role and aimed to save these funerary monuments exposed to real estate and industrial development, as well as intense agricultural exploitation. In this study, we publish the results of the excavation conducted in a mound located in the Strejnicu locality. Three inhumation graves were discovered, two of which were attributed to the Yamnaya communities, and the third one dated to the 3rd century AD. We provide information

[1] Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești, România.

[2] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română Filiala Iași; Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi", Republica Moldova; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova.

* Autor corespondent: alinfranculeasa@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

regarding the context of discovery, the burial ritual, the inventory of the graves, and the bio-anthropological evaluation of the skeletons. The absolute dating of the prehistoric graves enables a summarizing approach to the evolution of these funerary features on the Romanian territory in the wider context of the West-Pontic area. The analysis of the grave dating from the 3rd century AD also enabled a first assessment of the contemporary discoveries coming from the research carried out during World War II in Ploieşti-*Triaj*.
Keywords: tumuli, Yamnaya, absolute chronology, Prahova area, Sarmatians.

.....

Introducere

În ultimii 10 ani, în zona de sud-vest a județului Prahova (*arealul Prahova*), au fost cercetați numeroși tumuli în care au fost descoperite morminte preistorice, dar și medievale, atribuite populațiilor turanice (sec. XI-XIII) sau creștine (Frînculeasa 2019; 2021a; Frînculeasa *et alii* 2012; 2017c; 2018; 2020). Cercetările au avut caracter preventiv și au vizat salvarea acestor monumente funerare expuse dezvoltării imobiliare, industriale și exploatării agricole intense (Frînculeasa 2020c). Tumulii preistorici nu sunt foarte des abordați de cercetarea arheologică românească. De exemplu, în Prahova primii doi tumuli au fost săpați în anii celui de-al doilea război mondial, odată cu lărgirea *triajului* gării din Ploiești (Nestor 1943; 1944a, 1944b), apoi a urmat o pauză de peste 60 de ani pentru a fi cercetat din nou un alt obiectiv de acest tip (Paveleț 2007; Frînculeasa *et alii* 2013, p. 23-24). Cauzele țin de finanțare, logistică și așteptările oarecum modeste privind artefactele (patrimoniul) care ar putea fi scoase la lumină săpând astfel de obiective arheologice (Frînculeasa 2021a; Gogâltan 2021).

Grație unei conjuncturi favorabile legată de dezvoltarea economică din jurul municipiului Ploiești, au putut fi săpați într-o perioadă relativ scurtă în jur de 30 de tumuli (Frînculeasa 2019, p. 129; 2020c, p. 43; 2021a). A rezultat un set bogat de informații privind astfel de obiective arheologice, despre cei ce le-au construit și utilizat, despre cadrul cronologic și cultural specific epocii în care au fost ridicate aceste monumente funerare (Frînculeasa 2019; 2020a; 2020b; Frînculeasa *et alii* 2013; 2015; 2017c; 2018; 2019a; 2019b). Din acest punct de vedere, publicarea rezultatelor cercetării *tumulului II* de la Strejnicu se înscrie în ceea ce este definită o contribuție la această temă. Ceea ce este particular în cazul acestui tumul este descoperirea, alături de complexele funerare preistorice, a unui mormânt secundar datând din sec. III d. Hr. Dacă excludem cercetările de la Ploiești-*Triaj*, este primul mormânt datând din prima jumătate a mileniului I d. Hr. descoperit în tumulii din *arealul Prahova* în cadrul programului de săpături preventive din ultimii ani. Această situație singulară ne va permite o primă evaluare a descoperirilor atribuite secolelor III-IV d. Hr. provenind din/de lângă tumulii de la Ploiești-*Triaj,* rămase în cea mai mare parte încă nepublicate (Mitrea, Preda 1966, p. 88; Comșa 1989,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

p. 181). Informațiile despre cercetările de la Ploiești-*Triaj* au putut fi extrase prin studiul direct atât al arhivei de șantier (scrisă și fotografică), cât și a materialul arheologic descoperit, aflat în cea mai mare parte în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova, la care se adaugă cel al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan".

Prezentarea sitului

Tumulul se afla pe raza localității Strejnicu, comuna Târgșoru Vechi, la 500 m vest de sediul Primăriei Târgșoru Vechi, pe strada Amurgului, tarlaua 20, parcelele arabile 136/121-136/115 (coordonate geografice: 44°55'0.40"N, 25°56'33.09"E). A fost identificat și cartat în anul 2013, în urma unor cercetări de suprafață realizate de A. Frînculeasa (**Fig. 1**). Este amplasat în Câmpia Ploieștiului, într-o zonă bogată în astfel de obiective arheologice (49 de tumuli au fost cartați pe raza comunei Târgșoru Vechi, dintre care opt sunt dispăruți/distruși din cauza unor construcții, exploatării de resurse minerale (pietriș), excavării neautorizate realizate în secolele XX și XXI) (**Pl. 1/2**) (Frînculeasa *et alii* 2017b). Cercetările arheologice preventive care au vizat acest obiectiv aflat pe teritoriul satului Strejnicu, comuna Târgșoru Vechi (jud. Prahova) au fost necesare deoarece proprietarii doresc să construiască case de locuit și drumuri de acces, lucrări care urmau să afecteze monumentul arheologic descris. Pe raza satului a mai fost cercetat un tumul aflat la 1,6 km sud de tumulul II (**Pl. 1/2**) (Frînculeasa *et alii* 2012; 2013; 2015).

Date privind metodologia săpăturii arheologice și evoluția complexului funerar

La începutul cercetării, în funcție de caracteristicile proprietății private pe care se afla tumulul și dimensiunile acestuia, am trasat doi martori stratigrafici, orientați aproximativ nord-vest – sud-est=martor stratigrafic I (M.I/A-B) și nord-est – sud-vest=martor stratigrafic II (M.II/C-D) (**Pl. 2-3**), care au avut lungimea de 40 m și lățimea de 1 m. Aceștia s-au intersectat în zona cea mai înaltă a movilei, unde a fost marcat punctul zero, de la care au fost raportate adâncimile complexelor arheologice preistorice. Raportat la acești doi martori, au fost deschise patru sferturi, denumite, în funcție de amplasarea lor, sferturile sud-estic, sud-vestic, nord-vestic, nord-estic. Etapele cercetării au fost următoarele: **a.** cu ajutorul unui utilaj, secțiunile arheologice au fost săpate în plan orizontal, începând de la nivelul superior spre cel inferior, de la centru spre poalele movilei, în ordinea poziționării acestora de la sfertul nord-vestic, apoi nord-estic, sud-estic și ultimul a fost cel de sud-vest; **b.** primul a fost demontat M.1, apoi Cpl. 1, M.2, ultimul cercetat fiind M.3, care reprezintă înmormântarea primară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 1. Imagini cu tumulul în anul 2018 (fotografii A. Frînculeasa)
Fig. 1. Images with the mound in 2018 (photos by A. Frînculeasa)

În momentul demarării cercetărilor arheologice movila se afla într-o stare bună de conservare. În partea centrală tumulul era traversat de un șir de pomi (**Fig. 1**) care au conservat o înălțime maximă a acestuia, ceea ce a determinat și plasarea punctului zero, dar și trasarea martorului stratigrafic II. Conform ridicării topografice și a cotelor aferente, tumulul avea în acea zonă circa 1,8 m înălțime (raportat la nivelul de rulare al străzii Amurgului aflată la est de sit). După săpătură, am constatat că acest tumul a fost ridicat pe un mic grind (aproximativ 0,40 m înălțime), ceea ce a imprimat movilei o înălțime mai mare decât cea din măsurătorile topografice. De asemenea, că zona cea mai înaltă a movilei era una subiectivă, iar martorul stratigrafic I trebuia trasat cu 4 m mai spre nord (**Pl. 3**). În același timp am observat că odată cu realizarea înmormântării preistorice secundare M.1, centrul movilei inițiale ridicate deasupra M.3 a *migrat* ușor spre sud-vest.

Sub nivelul arabil de culoare brună, gros de circa 0,20-0,25 m, spre poalele movilei se afla o depunere negricioasă observată în cazul majorității tumulilor cercetați în arealul Prahova. Mantaua ridicată deasupra mormântului primar (M.3), avea culoarea cenușie la uscare, consistență prăfoasă, lut amestecat cu pietricele mărunte, grosimea maximă de 0,75 m, diametrul de circa 14 m. Odată cu înmormântarea secundară M.1 a mai fost adăugat un strat de pământ gălbui-roșcat, argilos. În zona central-sudică a movilei stratul natural ajungea până la

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

0,40 m grosime, ceea ce indică prezența unei mici ridicături naturale pe care a fost ridicată movila, eventual din care s-a luat pământ pentru construirea acesteia. Urma apoi depozitul natural de *pietrișuri de Cândești*, specifice zonei.

Catalogul complexelor arheologice cercetate

Mormântul 1 (M.1) (**Pl. 4**) – este un complex secundar, descoperit în sfertul nord-vestic și în martorul stratigrafic principal II. A fost săpat în mantaua tumulului, baza gropii se afla la -1,30 m raportat la punctul zero. Nu am identificat conturul gropii. Mormântul era deranjat de o vizuină de animal care a distrus zona membrelor inferioare. Complexul funerar conținea resturile osteologice slab conservate ale unui individ adult depus pe spate, cu membrele superioare pe lângă corp, cu palmele așezate pe bazin. Membrele inferioare erau îndoite, probabil ridicate și căzute lateral spre sud (dreapta). Defunctul era orientat vest-est, craniul era la vest. În momentul descoperirii se mai păstrau *in situ* craniul, partea superioară a corpului, parțial membrul inferior de pe dreapta. Urme firave de ocru au fost observate în apropierea brațului drept. Determinare antropologică: individ de sex masculin de circa 20-25 ani (**Tab. 1**). Datare C14-AMS: 4203±46 = 2904-2631 cal BC, 4134±27 BP = 2870-2580 cal BC, probabilitate de 95,4%, domeniul sigma 2 (**Tab. 2**).

Mormântul 2 (M.2) (**Pl. 5**) – este un complex secundar, descoperit în sfertul de nord-vest, spre marginea tumulului. A fost identificat la -0.90 m adâncime, iar baza gropii la -1,10 m, cote raportate la martorul stratigrafic apropiat (sudic). Groapa avea forma dreptunghiulară, cu dimensiuni de 1,85×1 m, orientată est-nord-est – sud-vest-sud. În groapă au fost descoperiți doi indivizi (A+B), depuși dorsal-întins unul lângă altul, cu brațele pe bazin. Individul A era așezat de-a lungul marginii sudice a gropii, iar individul B era la nord de acesta. Oasele defuncților se aflau într-o stare precară de conservare.

La picioarele individului adult (A) (**Pl. 5/1, 4**) se afla depus un vas lucrat la roată înceată (în interior se văd urmele adâncite ale unei spatule), din pastă gălbuie, săpunoasă la pipăit. Vasul are formă bitronconică, baza profilată, gura îngustă. Nu se păstrează gâtul/gura vasului. Dimensiuni[3]: H.max.=115 mm, baza=56 mm, diam. max.=147 mm (**Pl. 6/7-8**). În apropierea părții superioare a femurului drept (la interior), orientat de-a lungul său, se afla un cuțit din fier, slab conservat, fracturat în trei bucăți (l=121 mm) (**Pl. 5/3**). Partea activă avea capul rotunjit (116×22 mm), partea pentru plăsea se îngusta (41×11 mm). În secțiune era plat (3-4 mm grosime), ceva mai îngust la partea activă (**Pl. 6/1**). La nord de individul subadult (B) (în apropierea bazinului) se aflau depuse cinci astragale de ovicaprină,

[3] În continuare, h.max - înălțimea maximă, l - lungimea, h - înălțimea, diam. - diametrul, diam. max. - diametrul maxim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

grupate și dispuse pe două rânduri (**Pl. 5/2**). Două din astragale aveau dimensiuni de 21×13 mm, celelalte trei, de 30-32×16-20 mm (**Pl. 6/2-6**). Două piese erau perforate (**Pl. 6/2-3**). Determinare antropologică: individ A=sex masculin, cu vârsta în momentului decesului de circa 20-22 ani; individ B=subadult cu vârsta de 5 ani ± 16 luni (**Tab. 1**). Printre oasele sub-adultului a fost descoperit un fragment provenit din diafiza unui os lung de *Bos taurus*.

Mormântul 3 (M.3) (**Pl. 7**) - este complexul primar (principal), peste care a fost ridicată mantaua. A fost descoperit sub martorul stratigrafic I (M.I), la circa 4 m nord de punctul zero. Mantaua avea culoarea cenușie la uscare, consistență prăfoasă, lut amestecat cu pietricele mărunte, grosimea maximă de 0,75 m, diametrul de circa 14 m. Groapa a fost săpată de la nivelul antic de călcare surprins la -1,25 m și a perforat stratul natural de pietriș, iar baza se afla la -2,22 m. Pietrișul excavat pentru realizarea gropii era depus la nord de aceasta și forma o movilă care avea dimensiuni de 2,80×2,70 m, h=0,60 m, din care miezul din pământ avea înălțimea de 0,30 m (**Pl. 7/1-2**). Groapa avea forma dreptunghiulară cu colțurile ușor rotunjite, dimensiuni de 1,95×1,05 m, orientată vest-est, se îngusta ușor către fund. Peretele de sud al gropii se prăbușise parțial peste oasele membrelor inferioare ale individului înhumat. Defunctul era depus dorsal, cu membrele inferioare îndoite și căzute spre sud (dreapta), iar membrele superioare se aflau întinse pe lângă corp. Era orientat pe direcția vest-est, craniul era la vest. Un bulgăre de ocru (diam.=4-5 mm) era depus la sud de umărul drept al individului. Toate componentele scheletice ale acestui individ, complete sau incomplete, sunt pigmentate cu ocru vișiniu, cu precădere frontalul și occipitalul. Nu avea piese de inventar. Determinare antropologică: sex masculin, cu vârsta în momentul decesului de circa 50 ani (**Tab. 1**). Datare C14-AMS: DeA-26793, 4121±30 BP = 2868-2578 cal BC, probabilitate de 95,4%, domeniul sigma 2 (**Tab. 2**).

CPL. 1 - a fost descoperit în sfertul de nord-vest, sub M.1 (**Pl. 4/3**). Era o groapă de formă ovală-alungită cu dimensiunile de 1,70×0,90 m, săpată până la partea superioară a depozitului de pietriș. Baza gropii era neregulată, se afla la -1,90 m. În interiorul gropii nu au fost descoperite oase umane sau alte elemente de inventar. Având în vedere că groapa pare săpată de la nivelul antic de călcare, aceasta ar putea reprezenta o încercare inițială de a amenaja un mormânt, lucrare abandonată din cauze care ne scapă. Suprapunerea M.1 peste această groapă cel mai probabil este rodul hazardului.

Diagnosticul antropologic

Mormântul 1 (M.1) (**Tab. 1**)

Scheletul este parțial reprezentat (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 5-8), în stare precară de conservare (Connel 2008). Componentele acestuia sunt foarte fragile și

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

fragmentare, au conținut redus de colagen, situație cauzată de factorii pedologici. Resturile scheletice provin de la un individ de sex masculin (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21), cu vârsta biologică în momentul decesului de circa 20-25 ani (adult tânăr sau *adultus*) (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 21-38), cu osatura relativ robustă și inserții musculare moderate.

Starea de sănătate dentară, apreciată doar după P^1 și P^2 de pe partea dreaptă (aflați în stare izolată), pare foarte bună, fără patologii sau anomalii și cu uzură aproape nulă a coroanelor. Cele două vertebre mai bine conservate nu prezintă semne patologice. Eventualele anomalii sau patologii scheletice rămân neidentificabile.

Fisurile și liniile de ruptură care au condus la fragmentarea elementelor scheletice sunt produse *postmortem* (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 95-106).

Mormântul 2 (M.2) (**Tab. 1**)

Individul A. Scheletul este bine reprezentat (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 5-8), însă starea de conservare este precară (Connel 2008), iar gradul de fragmentare, accentuat. Provine de la un individ de sex masculin (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21), cu vârsta biologică în momentului decesului de circa 20-22 ani (adult tânăr sau *adultus*) (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 21-38), cu osatură moderat de robustă, cu inserții musculare foarte accentuate la nivelul oaselor membrelor, cu precădere pe partea dreaptă. Statura scheletică, calculată după lungimea tibiei de pe partea stângă, este de circa 172 cm (categoria masculină mare) (Trotter 1970).

Starea de sănătate dentară este foarte bună. Uzura coroanelor dentare este conformă cu vârsta biologică (Smith, Knight 1984). I^1 și I^2 sunt de tip „lopățică" – trăsătură epigenetică/non-metrică, considerată arhaică, frecvent semnalată pe dentiția definitivă la indivizii cu fenotip mongoloid/asiatic (Khudaverdyan 2014, p. 161-162; Mann *et alii* 2016, p. 493, 511, 519).

Fisurile și liniile de ruptură care au condus la fragmentarea elementelor scheletice sunt produse *postmortem* (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 95-106). În treimea proximală a femurului drept, pe latura internă, la nivelul periostului au fost identificate urme de pigmenți provenite de la oxizii de fier.

Individul B. Scheletul este slab reprezentat (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 5-8), fiind puternic afectat de mediul în care a zăcut. Pentru analiză au fost disponibile mai puțin de 50% din componentele scheletice. Starea de conservare este extrem de precară (Connel 2008), toate oasele sunt în stare fragmentară accentuată. Resturile scheletice provin de la un sub-adult, care avea în momentul decesului vârsta dentară de circa 5 ani ± 16 luni (*infans I*) (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 50-52). Nu am identificat caracteristici discriminante pentru determinarea sexului.

Pe coroana I_1 definitiv neerupt (probabil drept, celălalt lipsește din inventarul scheletic) este vizibilă o linie de hipoplazie a smalțului (**Fig. 2**), defect cantitativ

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 2. I_1 definitiv cu linie de hipoplazie a smalțului
Fig. 2. Permanent I_1 with linear enamel hypoplasia

de structură, apărut în urma perturbării temporare a amelogenezei (formarea smalțului dentar), proces fiziologic care pentru dentiția permanentă se desfășoară de la naștere până la vârsta biologică de 6-7 ani (sau până la 13 ani în cazul molarului terțiar), iar în cazul particular al incisivului central, în intervalul postnatal cuprins între 3 luni și 3,6-4 ani.

Pentru că odată formate, defectele smalțului sunt ireparabile, acestea devin caracteristici permanente ale coroanei, pentru că „memorează" episoadele de stres fiziologic produse în timpul copilăriei. Prezența acestui defect trădează în cazul sub-adultului din mormântul 2 de la Strejnicu un episod de stres fiziologic produs în timpul formării smalțului dentar. Vârsta la care s-a format defectul hipoplazic, calculată după metoda bazată pe diferența dintre înălțimea coroanei dentare și distanța dintre joncțiunea smalț-cement și mijlocul defectului hipoplazic (Goodman *et alii* 1980; Goodman, Armelagos 1985; Skinner, Goodman 1992), este de 2-2,3 ani, probabil în timpul perioadei de înțărcare/ablactație.

Rupturile și fisurile care au condus la fragmentarea elementelor scheletice sunt produse *postmortem* (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 95-106).

Mormântul 3 (M.3) (**Tab. 1**)

Scheletul este bine reprezentat, fiind aproximativ complet (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 5-8). Starea de conservare este precară (Connel 2008), iar gradul de fragmentare, accentuat. Oasele sunt foarte fragile, cu conținut redus de colagen, în special în segmentul postcranian. Provine de la un individ de sex masculin (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21), care avea în momentul decesului vârsta biologică de circa 50 ani (adult de vârstă mijlocie spre bătrână sau *maturus II-III*) (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 21-38). Osatura sa era extrem de robustă, cu suprafețe de articulație de foarte mari dimensiuni, cu inserții musculare foarte

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

accentuate, în special pe oasele membrelor. Statura scheletică, calculată după lungimile prelevate *in situ* ale humerusului, femurului și tibiei, este foarte mare, de cel puțin 188 cm (Trotter 1970), valoare ce se încadrează în categoria staturilor masculine foarte mari.

Din perspectivă fenotipică, acest individ are calotă craniană ovoidă, frunte înclinată și foarte largă, occipital scund, foarte curbat și foarte larg, relief supraorbitar foarte accentuat, zigomatice extrem de reliefate și de mari dimensiuni, proces mastoid voluminos (**Fig. 3**), mandibulă robustă, cu ram înalt și larg, cu simfiza piramidală foarte accentuată (**Fig. 4**), boltă palatină adâncă, inserții musculare nucale pronunțate și protuberanță occipitală de mari dimensiuni, caracteristici care-l încadrează din punct de vedere tipologic în grupul proto-europoid, cu unele influențe nordoide (Boev 1972).

Din categoria trăsăturilor epigenetice/non-metrice, am identificat osiculi suplimentari pe sutura lambdoidă, care sunt anomalii ale modelului normal de fuziune a centrelor de osificare (Jeanty *et alii* 2000) și depresiunea post-coronală, numită și post-bregmatică (**Fig. 3**), care este o denivelare localizată în partea anterioară a oaselor parietale, paralelă cu sutura coronală și în imediata proximitate a acesteia, considerată de unii autori o caracteristică morfoscopică tipologică, frecvent întâlnită la asiatici (Mann *et alii* 2016, p. 188, Fig. 232).

Fig. 3. Jumătatea dreaptă a craniului văzută din profil, depresiune post-coronală
Fig. 3. Right half of the skull seen in profile, post-coronal depression

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 4. Fragmente din jumătatea dreaptă a mandibulei
Fig. 4. Fragments of the right half of the mandible

În pofida vârstei biologice avansate, dentiția nu prezintă carii sau complicații ale acestora. Pe fața linguală a coroanelor dentare este un strat de tartru supragingival, care trădează preferința bărbatului pentru alimentele de origine animală. În sprijinul acesteia vine și uzura de tip abrazie a coroanelor dinților frontali superiori (Lukacs 1989). Retracția alveolară este destul avansată, conformă cu vârsta biologică, însoțită de o porozitate activă localizată pe bolta palatină – indiciu al debutului parodontozei – retragerea progresivă a țesuturilor de susținere și fixare a dinților.

Dintre indicatorii stresului fiziologic, menționăm hiperostoza porotică pe oasele neurocraniului (frontal, parietale și occipital), mai concentrată în proximitatea suturilor craniene și porozitatea de pe oasele zigomatice, sub forma sa trabeculară, vindecată. Prezența acestor porozități exocraniene indică un episod anemic sau infecțios pe care acest individ l-a depășit cu mulți ani înaintea decesului (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, p. 348-351).

Dintre indicatorii paleopatologici ai vârstei avansate, menționăm osteoartrita – boală degenerativă a articulațiilor, de tip neuro-mecanic, cu caracter proliferativ și eroziv, caracterizată prin pierderea cartilajului care protejează suprafețele articulare (Waldron 2009, p. 26-71; Ortner 2003, p. 546-560). În cazul de față, boala este manifestată la nivelul coloanei vertebrale, prin osteofite, coroziune și deformarea suprafețelor de articulație, cu precădere în segmentul cervical și toracic. Boala îmbătrânirii articulare este prezentă și la nivelul oaselor carpiene, metacarpiene și falangelor palmare, dar în stadiu intermediar. Modificările entezopatice de pe rotule (fața anterioară) și din locurile de inserție musculară ale oaselor membrelor inferioare trădează nu numai vârsta individului, ci și mobilitatea terestră suprasolicitantă, fiind o formă de răspuns al organismului la acțiunea factorilor de stres biomecanic (Waldron 2009, p. 26-71).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 5. Radius drept, treimea proximală a diafizei, fractură produsă *antemortem*
Fig. 5. Right radius, proximal third of the diaphysis, *antemortem* fracture

Liniile de fractură și fisurile care au condus la fragmentarea scheletului sunt produse *postmortem* (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 95-106), cu excepția uneia. În treimea proximală a diafizei radiusului de pe partea dreaptă, care este incomplet, este vizibilă urma unui traumatism – o fractură produsă *antemortem*, cu mult timp înainte de deces, corect consolidată, cu o ușoară îngroșare a zonei traumatizate (**Fig. 5**). Cauza fracturii poate fi accidentală sau violentă.

Urmele de traumatisme pe resturile scheletice provenite de la reprezentanții comunităților Iamnaia nu sunt foarte frecvent semnalate în literatura de specialitate, fie că ne referim la cele craniene, fie la cele postcraniene (denumite fracturi).

La nivelul oaselor membrelor, reamintim de cele trei cazuri identificate pe scheletele unor indivizi de sex masculin din mormintele M.5, M.8 și M.19A din *Movila Mare* de la Smeeni. La bărbatul din M.5 (de 30-35 ani), fractura, localizată pe cubitusul de pe partea dreaptă, este vindecată, dar cu o ușoară angulare de la axul osului (Necrasov *et alii* 1964, p. 14-15; Simalcsik 2017, p. 183, Pl. 100/7). Individul din M.19A (cu vârsta cuprinsă în intervalul 30-60 ani) prezintă o fractură consolidată cu angulare, localizată pe metatarsianul al V-lea de la membrul inferior drept, vindecată cu mult timp înainte de deces (Necrasov *et alii* 1964, p. 15; Simalcsik 2017, p. 196, Pl. 112/1a-1b). La cel din M.8 (de peste 60 ani) fractura este localizată în treimea distală a diafizei unuia dintre cubitusuri (Necrasov *et alii* 1964, p. 15-16; Simalcsik 2017, p. 186). Toate sunt fracturi consolidate relativ corect, cu mult timp înainte de deces, fără deviații de la axul anatomic normal al osului și fără complicații posttraumatice, situație valabilă și în cazul individului din mormântul 3 din tumulul de la Strejnicu.

Menționăm alte trei cazuri de traumatisme produse la nivelul segmentelor scheletice postcraniene, identificate în seria scheletică de la Holboca: individul din M.23, cu fractură a metatarsianului I, defectuos vindecată; individul din M.16, cu fractură a cubitusului de pe partea stângă; individul din M.6, cu fractură a epitrohleei humerusului de pe partea stângă (Necrasov, Cristescu 1957).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

	Complex			
	Strejnicu, M3 (c. Iamnaia, primar)	Strejnicu, M1 (c. Iamnaia, secundar)	Strejnicu, M2, dublu (c. sarmatică)	
			Individul A	Individul B
Vârsta biologică	cca. 50 ani	20-25 ani	20-22 ani	5 ani ± 16 luni
Sexul	masculin	masculin	masculin	nedeterminabil
Starea de reprezentare	aproape complet	parțial reprezentat	aproape complet	slab reprezentat
Starea de conservare	precară	precară	precară	precară
Statura scheletică	188 cm	nedeterminabilă	172 cm	-
Patologii dentare	tartru supragingival, retracție alveolară, porozitate palat, debut parodontoză, abrazie dentară	absente/ neobservabile	absente	absente/ neobservabile
Patologii osoase	osteoartrită	absente/ neobservabile	absente	absente/ neobservabile
Indicatori ai stresului fiziologic	hiperostoză porotică			hipoplazie a smalțului
Traumatisme	fractură radius	absente	absente	absente
Pigmentație (origine tafonomică)	ocru vișiniu	absentă/ neobservabilă	oxizi de fier	absentă/ neobservabilă

Tab. 1. Principalele caracteristici ale scheletelor descoperite în tumulul de la Strejnicu
Table 1. The main characteristics of the skeletons discovered in the mound from Strejnicu

Scurtă evaluare privind cronologia absolută a complexelor funerare Iamnaia la nordul Dunării de Jos

În ultimii ani subiectul înmormântărilor în tumulii datând din mileniile IV și III cercetați pe teritoriul României a fost unul foarte prezent în publicații (Motzoi-Chicideanu 2011; Ciugudean 2011; Ailincăi *et alii* 2014; 2016; Frînculeasa *et alii* 2013; 2014; 2015; 2017a; 2019b; Frînculeasa 2020b; 2021a; Preda-Bălănică *et alii* 2020; Diaconescu 2020; Gogâltan 2021). Prin urmare, descoperirile din *tumulul II* de la Strejnicu pot fi ușor inserate în interiorul discuțiilor și concluziilor deja expuse în publicațiile amintite. Cele două morminte preistorice descoperite (M.1 și M.3) prezintă elemente de ritual care le plasează în limitele fenomenului funerar Iamnaia, care se manifestă la nordul Dunării Inferioare începând cu sfârșitul mileniului al IV-lea (Frînculeasa *et alii* 2015; 2017a; Preda-Bălănică *et alii* 2020). Adâncimea și dimensiunea gropii M.3, orientarea, poziția defuncților din M.1 și M.3, prezența ocrului, caracteristicile/determinările bio-antropologice, lipsa inventarului, toate sunt elemente specifice înmormântărilor Iamnaia (Frînculeasa 2021a; 2021b). Datele C14-AMS vin să confirme aceste informații (**Tab. 2**).

Înmormântările tumulare Iamnaia apar în arealul vest-pontic la sfârșitul mileniului al IV-lea în zonele de câmpie de la est și sud de Carpați, dar le regăsim și

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

în spațiul intracarpatic, la sud de Dunăre, ajung până la munții Rodopi, traversează Serbia și ocupă Câmpia Maghiară (Heyd 2011, p. 535; Motzoi-Chicideanu 2011; Ciugudean 2011; Alexandrov, Kaiser 2016; Preda-Bălănică *et alii* 2020, p. 96; Koledin *et alii* 2020; Diaconescu 2020). În funcție de datele absolute disponibile, se conturează trei platouri/etape principale în care comunitățile Iamnaia ridică/înmormântează defuncți în tumuli în acest areal, respectiv 3050/3000-2900/2850 cal BC, 2850-2600 cal BC și 2650/2600-2450 cal BC[4]. Primele două platouri sunt caracterizate de morminte primare și secundare, iar în cazul celui de al treilea sunt prezente mai curând înmormântări secundare (Frînculeasa 2021b)[5].

Cod laborator	Context arheologic	Probă	Dată în ani BP	Ani calibrați, Sigma 1 68.2%	Ani calibrați, Sigma 2 95,4%	Valoare medie
DeA-30662	M.1	Os uman	4203±48[6]	**2892**(22,0%)2850 2810(11,3%)2747 2727 (35,0%)**2697**	**2904**(92,0%)2662 2654(3,5%)**2631**	2777
DeA-32810	M.1	Os uman	4130±27	**2857**(22,8%)2807 2751(12,9%)2723 2701(32,6%)**2629**	**2870**(28,7%)2800 2779(61,8%)2619 2609(5,9%)**2582**	2730
DeA-26793	M.3	Os uman	4121±30	**2855**(22,0%)2808 2750(11,3%)2724 2700 (35,0%)**2623**	**2868**(26,6%)2802 2776(68,8%)**2578**	2719

Tab. 2. Date C14-AMS pentru mormintele preistorice din tumulul II de la Strejnicu
Table 2. C14-AMS data for the prehistoric graves in mound II from Strejnicu

Datele C14-AMS plasează cele două morminte de la Strejnicu (**Tab. 2**) în interiorul celui de-al doilea platou Iamnaia, unul care este foarte bine conturat în *arealul Prahova* (**Fig. 6**). Din cele 26 date C14-AMS realizate pentru acest spațiu[7], pentru primul platou avem una singură, dar care provine de la marginea *arealului Prahova* (Frînculeasa *et alii* 2017b), dintr-un tumul cercetat în localitatea Coada Izvorului (M.3/4353±28 BP = 3080-2900 cal BC), aflat la vest de râul Prahova (Frînculeasa *et alii* 2018). Cu anumite rezerve mai putem adăuga M.2/T.IV de la Ariceștii Rahtivani (4287±38 BP = 3020-2770 cal BC), care era o înmormântare secundară într-un

[4] Pentru arealul vest-pontic sunt publicate și date care trec dincolo de limita de 3100 cal BC, dintre care unele pot fi discutabile (Rassamakin, Nikolova 2008; Popovici, Kaiser 2020). Ne-am propus să revenim în viitor cu o analiză mai aprofundată a raportului/relației dintre datele absolute și începuturile fenomenului Iamnaia.

[5] Uneori aceste platouri se ating la limitele lor exterioare, prin urmare nu trebuie privite foarte strict, ci doar înregistrată această dinamică a datelor absolute în corelație cu evoluția Iamnaia.

[6] Se poate observa că data mormântului secundar e ușor mai timpurie decât a celui primar. Explicația este legată de conținutul relativ redus al carbonului conservat în prima proba analizată și a limitei erorii, ușor mai mare în cazul M.3.

[7] Câteva date sunt încă inedite, nu au fost incluse în figura 6. Am exclus din discuție datele absolute pentru mormintele pre-Iamnaia, care evident sunt relevante atunci când analizăm începuturile fenomenului Iamnaia (vezi nota nr. 4).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

tumul utilizat anterior de comunitățile locale care premerg apariția Iamnaia în nordul Munteniei (Frînculeasa *et alii* 2014)[8]. Din *Movila Mare* de la Smeeni a fost realizată o dată pentru M.5 (4357±35 BP = 3089-2899 cal BC), complex atribuit primei faze de înmormântări (Frînculeasa *et alii* 2017a, tab. 4). Având în vedere că datele absolute pentru trei morminte (M.15, M.16, M.18) atribuite fazei a doua de înmormântări acoperă al doilea platou (Frînculeasa *et alii* 2017a, tab. 4), tumulul de la Smeeni reprezintă un reper în această analiză (Frînculeasa 2021a). Menționăm și M.1/T.1/1952 de la Hamangia, dar în cazul acestui complex informațiile disponibile sunt contradictorii. Pentru același mormânt sunt publicate șase date, din care două au limite de eroare de ±65 de ani, una de ±95[9], două de ±160 de ani, prin urmare cel puțin ultimele trei sunt inutilizabile (Frînculeasa *et alii* 2017a, p. 128)[10]. Cea de-a șasea dată, care are limita de eroare de ±120 de ani, este situată complet în afara cadrului tumular Iamnaia (Ailincăi *et alii* 2016, tab. 4). Din cele două date viabile, una se află în a doua jumătate a mileniului al IV-lea (*GrN-1995*=4530±65 BP), cealaltă, între 3100-2660 cal BC (*Gro 1995*-4280±65 BP) (Frînculeasa *et alii* 2017a, tab. 7). Având în vedere informațiile privind ritualul de înmormântare, dar și celelalte elemente prezente în inventarul mormântului și chiar din tumul (Frînculeasa *et alii* 2019a, p. 42), avem argumente să considerăm ca viabilă ultima dată amintită. Subliniem că proba a fost prelevată din lemn (Kohl, Quitta 1963, p. 297), prin urmare, dacă avem în vedere posibilitatea prezenței *old-wood effect,* am putea avea o datare chiar mai strânsă. Tot din Dobrogea menționăm M.7/T.5 de la Medgidia, *„datat cu radiocarbon către 3100-3000 BC"* (Băjenaru 2014, p. 234), fiind probabil data menționată la 4420±25 BP (Motzoi-Chicideanu *et alii* 2016, p. 32).

Revenind la evoluția Iamnaia și cronologia absolută, în stocul de date disponibile provenind din România (**Fig. 6**), dar și din spațiul vest-pontic, cele care conturează platoul al doilea sunt preponderente (Horváth *et alii* 2013; Kaiser, Winger 2015; Frînculeasa *et alii* 2015; 2017a; Ailincăi *et alii* 2016; Koledin *et alii* 2020). Din *arealul Prahova* le amintim, alături de cele din tumulul II de la Strejnicu, pe cele de la Ariceștii Rahtivani (T.I, T.II, T.III), Păulești (T.III, T.IV), Blejoi (T.I, T.II, T.III, T.IV), Târgșoru Nou (T.I), Târgșoru Vechi (T.I), Nedelea (T.II), Strejnicu (T.I) (Frînculeasa *et alii* 2015, tab. 2; 2017a, tab. 7; 2019a, tab. 3; Frînculeasa 2019, tab. 1, fig. 3; 2020a; 2020c, p. 45). Alte zece date sunt publicate de la Smeeni pentru M.15, M.16, M.18 (Frînculeasa *et alii* 2017a, tab. 4), Rahman T.I/M.2 (Ailincăi *et alii* 2014, fig. 7), Silvașu de Jos pentru T.3/M.1 și T.4/M.1 (Diaconescu, Tincu 2016; Diaconescu 2020, fig. 3) și Bucova-Pusta T.IV (Krauß *et alli* 2016, p. 299, Abb.6).

[8] Data atribuită M.2/Păulești T.III nu poate fi utilizată, deoarece nu corespunde cu situația stratigrafică din respectivul tumul (Frînculeasa *et alii* 2015, p. 62, nota 100).

[9] În ce privește data publicată de Y. Bojadžiev, pare a fi o eroare de dactilografiere (Bojadžiev 1998, p. 364).

[10] Cu bibliografia și o scurtă discuție.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

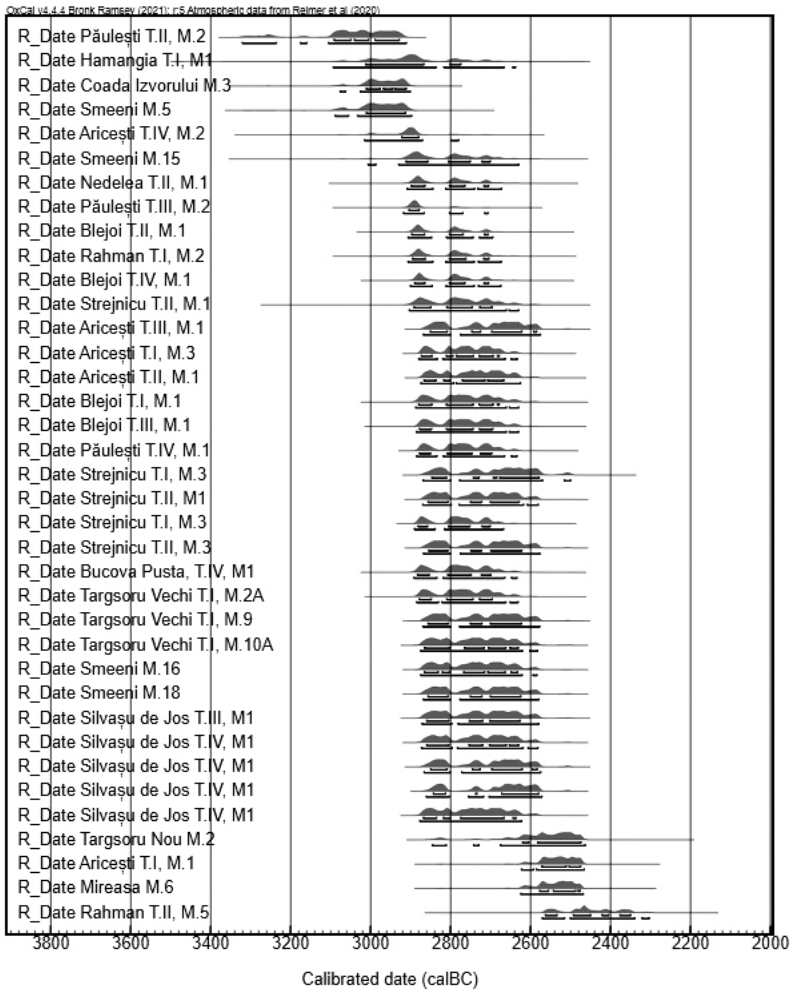

Fig. 6. Grafic cu date C14 din complexe funerare Iamnaia de pe teritoriul României
Fig. 6. Chart with C14 data from Yamnaya funeral features on the territory of Romania

Pentru platoul al treilea deocamdată avem disponibile trei date atribuite unor morminte secundare, precum M.3/T.I de la Ariceștii Rahtivani (Frînculeasa *et alii* 2017a, tab. 7. nr. 16), M.5/T.II de la Rahman (Ailincăi *et alii* 2016, p. 43) și M.6 de la Mireasa (Frînculeasa *et alii* 2017a, tab. 7/nr. 28). Mai putem adăuga M.1 de la Târgșoru Nou (Frînculeasa 2020a), dar platoul datei respective este unul foarte extins (**Fig. 6**). Se adaugă cele patru date din mormintele cu catacombă cercetate în *Movila Mare* de la Smeeni (Frînculeasa 2021a, tab. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Mormântul sarmatic de la Strejnicu

M.2 reprezintă un mormânt dublu de inhumație, un adult și un subadult, depuși întinși pe spate, orientați pe direcția nord-est – sud-vest. Adultul, un individ de sex masculin, avea membrele superioare așezate pe bazin și cel inferior stâng flexat ușor spre dreapta. Subadultul avea craniul înclinat spre dreapta și membrele inferioare flexate ușor spre interior. Împreună cu cei doi defuncți, în mormânt au mai fost depuse: un vas de ceramică, așezat între membrele inferioare ale adultului, în zona gleznelor, un cuțit din fier, așezat spre interior, în partea superioară a femurului drept al adultului, și un set de cinci astragale, așezat în partea dreaptă a copilului, în zona bazinului.

Pornind de la ritualul de înmormântare, orientarea defuncților și inventarul care îi însoțește, mormântul **M.2** poate fi atribuit populațiilor sarmatice care începând cu secolul I î. Hr. își fac apariția la Gurile Dunării, pătrunzând în secolele următoare și pe teritoriul actual al României (Sulimirski 1970, p. 14-15; Harmatta 1970, p. 27; Batty 1994, p. 102-103). De exemplu, pe teritoriul Dobrogei, la începutul secolului I d. Hr. sarmații erau deja prezenți (Ovidiu, Tr. V. 7.9-20).

În literatura de specialitate există încă numeroase divergențe cu privire la originea, organizarea politică și trăsăturile definitorii ale culturii imateriale a sarmaților, însă, în general, este acceptat că aceștia reprezintă un conglomerat de triburi sau populații, dintre care un rol mai însemnat în istorie l-au avut iazigii, roxolanii, sarmații regali, aorșii și alanii (Harmatta 1970, p. 12; 31-32; Sulimirski 1970, p. 24; Bârcă, Symonenko 2009, p. 19). Mulți cercetători consideră că aceste populații se asemănau prin modul de viață nomad, bazat, cu precădere, pe creșterea animalelor și prin dialectele pe care le vorbeau, care făceau parte din ramura nordică a grupului limbilor iraniene, însă între ele existau și diferențe evidente, atât de ordin genetic, cât și cultural (Sulimirski 1970, p. 21-25; Harmatta 1970, p. 58).

Între secolul al V-lea î. Hr. și secolul al V-lea d. Hr., populațiile sarmatice, înrudite cu cimerienii și sciții, se întind de la Urali până la Tisa, ajungând în unele cazuri până în estul Kazahstanului și vestul Europei (Sulimirski 1970, p. 14-15; 21-25; Harmatta 1970, p. 8, 57). În special pe parcursul secolelor al II-lea și al III-lea d. Hr., aceste populații pătrund și în spațiul dintre Dunăre și Carpați, cu precădere în jumătatea de est a acestui teritoriu, în apropierea principalelor cursuri de apă (Bichir 1996, p. 297-312; Harhoiu 2008, p. 62-63; Bârcă 2015, p. 36-37, 54). Descoperirile sarmatice din spațiul dintre Dunăre și Carpați sunt reprezentate în principal prin descoperiri funerare care se caracterizează prin practicarea exclusiv a inhumației ca ritual de înmormântare, depunerea defuncților întinși pe spate, cu membrele inferioare apropiate, bărbații fiind însoțiți, adesea, de piese de armament și cuțite în poziție de port, iar persoanele de sex feminin, de oglinzi de bronz, șiraguri de mărgele, pandantive sau amulete. În mod curent mai apar în aceste

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

morminte vase ceramice lucrate cu mâna, catarame, cercei, clopoței de bronz sau fusaiole (Niculescu 2003, p. 197; Harhoiu 2008, p. 63-64).

Mormântul de la Strejnicu se înscrie în seria descoperirilor sarmatice din Muntenia, în zonă fiind cercetate în deceniile trecute și alte complexe aparținând acestor populații. Cele mai importante dintre acestea se găsesc la o distanță de numai 3,5 kilometri, la Târgșoru Vechi, unde au fost cercetate prin săpături sistematice câteva zeci de morminte sarmatice care se datează pe parcursul secolului al III-lea d. Hr. (Diaconu 1965, p. 19-29; Oța 2020c, p. 160). În apropiere, alte complexe sarmatice/sec. II-III d. Hr. au mai fost descoperite la Bucov și Ploiești – *Triaj* (Bichir 1972, p. 139-141; Oța, Sîrbu 2012, p. 133). Sunt cunoscute preponderent morminte individuale, însă cele duble, deși nu sunt frecvente, nu lipsesc din mediul sarmatic din Muntenia, un alt caz fiind cunoscut la Ciulnița (Ialomița), unde un bărbat și o femeie au fost îngropați împreună (Oța 2020b, p. 302).

Dacă mormintele duble sunt mai rar întâlnite printre mormintele sarmatice din Dobrogea, piesele care constituie inventarul **M.2** sunt printre cele mai frecvente. Dintre acestea, ceramica reprezintă categoria de artefacte cea mai frecvent întâlnită. Vasele apar cu predilecție în apropierea capului și a picioarelor defuncților. La acestea se mai adaugă un număr considerabil de descoperiri în care vasele apar în zona umerilor, a coapselor sau a genunchilor (Oța 2020c, p. 166-167). În unele cazuri vasele erau depuse și în zona bazinului (Oța 2018, p. 56-58, pl. 9). Descoperirile de arme și cuțite sunt, de asemenea, foarte frecvente, însă spre deosebire de ceramică, în cazul lor practicile legate de locul de depunere sunt destul variate, existând totuși o oarecare tendință de depunere a acestora pe partea dreaptă a defunctului (Oța 2020c, p. 166-167). În fine, astragalele sunt descoperiri ale căror frecvență nu se poate compara cu cea a ceramicii sau armelor, însă sunt prezențe obișnuite în mormintele sarmatice, inclusiv într-un mormânt de adult de la Târgșoru Vechi (Diaconu 1965, p. 21) și în altul de subadult de la Jilava, unde un set de patru astragale era depus în dreapta craniului (Rosetti 1934, p. 208). Aceste piese au fost interpretate atât ca amulete, cât și ca jucării (De Grossi Mazzorin, Minniti 2013, p. 379).

Orientarea defuncților de la Strejnicu pe direcția nord-est – sud-vest, apropie această descoperire de cele de la Târgșoru Vechi, orientarea pe direcția nord-sud, cu deviațiile nord-vest – sud-est și nord-est – sud-vest, fiind întâlnită la populațiile sarmatice din zonă între sfârșitul secolului al II-lea și finalul secolului al III-lea d. Hr., acest interval marcând cea de-a doua etapă de pătrundere a sarmaților pe teritoriul Munteniei. În opoziție cu acestea, depunerile orientate pe direcția vest-est sunt întâlnite cu precădere între sfârșitul secolului I și finalul secolului al II-lea d. Hr. și corespund primei etape de pătrundere a sarmaților în acest teritoriu (Oța, Sîrbu 2016, p. 265; Oța 2020c, p. 161). Există atât morminte plane, dar și în tumuli. Dacă în prima etapă mormintele erau așezate cel mai adesea pe terenuri înalte, în ce-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

de-a doua etapă se renunță la această practică, majoritatea descoperirilor funerare din secolul al III-lea d. Hr. provenind din morminte dispuse pe zone mai joase. Înmormântările secundare, în tumuli mai vechi, sunt însă întâlnite în ambele faze, după cum indică descoperirile de la Mohreanu, Hagieni și Roșiori, datate în prima etapă de pătrundere a sarmaților și cele de la Ciulnița, Smeeni și Făurei, încadrate în cea de-a doua etapă (Oța, Sîrbu 2016, p. 265; Oța 2020c, p. 161). Cele primare sunt rare, menționând aici cercetările din tumulul II de la Vitănești (Leahu, Trohani 1979).

Sfârșitul celei de-a doua etape sarmatice din Muntenia este legat, în general, de apariția și răspândirea în acest areal a culturii Sântana de Mureș - Cerneahov, după jumătatea secolului al III-lea d. Hr. Din acel moment începe un proces de uniformizare a peisajului arheologic al zonei, descoperirile sarmatice fiind raportate tot mai rar (Harhoiu 2008, p. 62). De exemplu, cea mai târzie descoperire atribuită populației sarmatice provine din necropola de la Târgșoru Vechi și a fost datată în ultimul sfert al secolului al III-lea d. Hr. (Oța 2020a, p. 429).

O evaluare preliminară a complexelor funerare din sec. III-IV d. Hr. descoperite la Ploiești-Triaj

Între anii 1941 și 1944, datorită unor lucrări pentru extinderea triajului gării din Ploiești, au fost cercetați doi tumuli, situați la circa 200 m unul de celălalt (**Fig. 7**)[11], dar și zone din apropierea acestora (Vulpe 1987, p. 177-178, fig. 1; Comșa 1989, p. 181). La săpăturile arheologice, care au fost coordonate de I. Nestor, a participat și M. Petrescu-Dîmbovița. *Movila I* în momentul intervenției arheologilor (1941) era parțial distrusă de lucrările realizate pentru calea ferată, iar *Movila II* a fost săpată exhaustiv în anul 1943 (Vulpe 1987, p. 177-178; Comșa 1989, p. 181). Au fost descoperite morminte preistorice (mileniile IV-III î. Hr.), hallstattiene, din sec. III-IV d. Hr., turanice (sec. XI-XII) și creștine, dar și urmele unor așezări Cernavodă II, Latene?, sec. III-IV d. Hr., Dridu, medievale (Nestor 1943; 1944a; 1944b; Vulpe 1987; Comșa 1989; Ciupercă 2010; Frînculeasa *et alii* 2013, p. 28-29; 2015, p. 62; 2020, p. 210-211; Frînculeasa 2020a, p. 149).

Așa cum reiese din documentația și materialele arheologice păstrate în patrimoniile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" și Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova (*fond V. Teodorescu*), la Ploiești-*Triaj* au fost descoperite morminte datând din sec. III-IV d. Hr. în ambii tumuli (Nestor 1943, p. 160; 1944b, p. 56; Comșa 1989, p. 181). Deși au fost menționate nouă morminte (Mitrea, Preda 1966, p. 88), au fost identificate cel puțin 11, din care cinci în *Movila II* (Comșa 1989, p. 181). Se adaugă vase, dar și piese din metal, descoperite în

[11] *Movila II* nu apare marcată pe hărțile vechi, dar aceasta e o situație des întâlnită și în cazul altor obiective arheologice de acest tip (Frînculeasa *et alii* 2017b).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

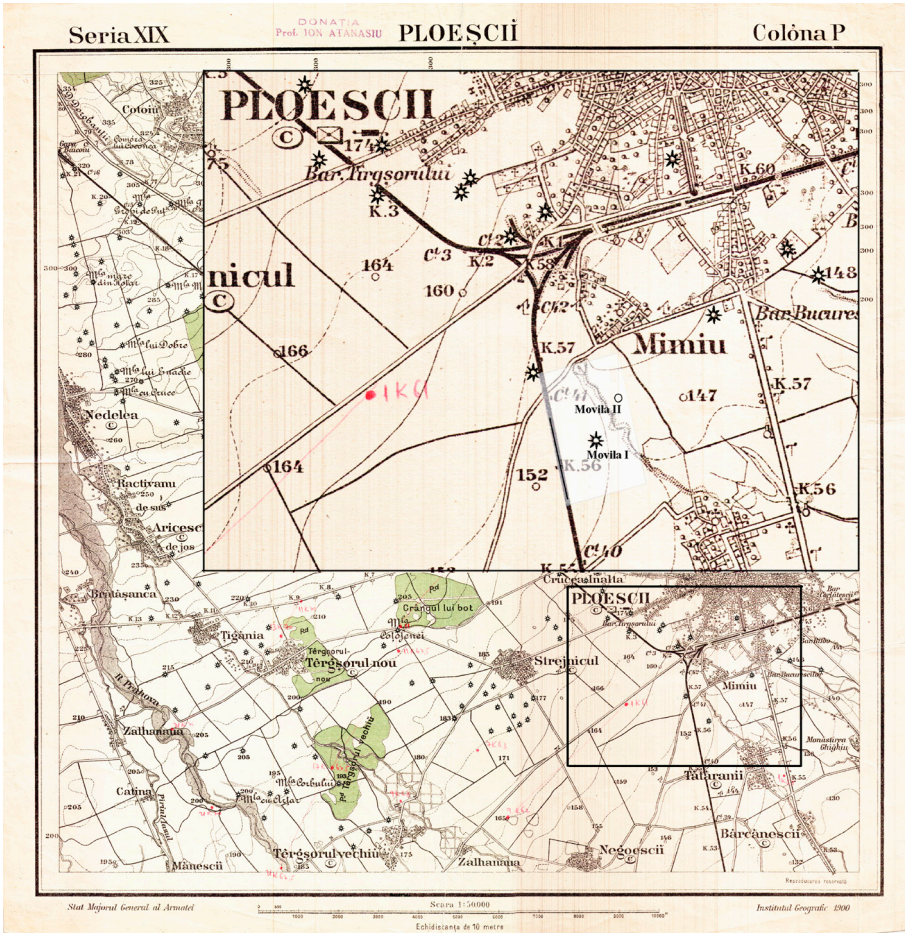

Fig. 7. Reconstituirea dispunerii tumulilor cercetați de la Ploiești-*Triaj* (după Vulpe 1987, fig. 1) pe *foaia Ploescii*
Fig. 7. Reconstruction of the disposition of the investigated mounds from Ploiești-*Triaj* (apud Vulpe 1987, fig.1) on the *foaia Ploescii* (*Ploescii sheet*)

morminte distruse aflate în ambele movile. Sunt prezente morminte de inhumație, dar nu este exclusă și existența unora de incinerație (Mitrea, Preda 1966, p. 88; Vulpe 1987, p. 177). Indivizii înhumați sunt așezați dorsal întinși, cu vasele depuse la picioare sau deasupra craniului. Sunt prezenți atât adulți, cât și subadulți, inclusiv morminte duble (Mitrea, Preda 1966, p. 88) (**Pl. 8**). Artefactele descoperite constau în ceramică, piese din metal precum fibule, dar și mărgele din sticlă sau calcar. Cele două fibule descoperite în *Movila I* sunt atribuite unor morminte distruse (**Pl. 9/1-2**). Cea cu placă semicirculară și picior romboidal (**Pl. 9/1**) este din argint, a doua este din bronz (**Pl. 9/2**). O altă fibulă a fost descoperită în *Movila II* în

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mormântul 13 (**Pl. 9/3**), asociată cu trei vase, dar și perle de sticlă și calcar (**Pl. 9/4**). Astfel de mărgele provin și din mormântul 12 (**Pl. 8/1, 3**).

În literatura de specialitate s-a făcut referire în repetate rânduri la descoperirile de la Ploiești-*Triaj*, acestea fiind atribuite fie sarmaților (Bichir 1972, p. 139; Oța, Sîrbu 2012, p. 132; Oța 2018, p. 160), fie culturii Sântana de Mureș - Cerneahov (Diaconu 1965, p. 82; Ioniță 1966, p. 189; Mitrea, Preda 1966, p. 88). Având în vedere ritualul funerar și inventarul, de la un anumit punct este destul de dificil de diferențiat cele două grupuri, între acestea existând o serie de interferențe culturale, una dintre ele fiind legată de contribuția sarmaților la răspândirea înhumării în cadrul culturii Sântana de Mureș - Cerneahov (Diaconu 1965, p. 75, 86, 113-114).

Pe de o parte, piese de tipul celor care formează inventarul mormintelor de la Ploiești-*Triaj* apar frecvent în mediul de difuziune al culturii Sântana de Mureș - Cerneahov. De exemplu, fibule cu placă semicirculară și picior romboidal (**Pl. 9/1**) au fost identificate pe siturile de la Târgșor și Mogoșani (Diaconu 1965, Pl. XCIII/3-4; 1970a, Fig. 12/15), însă cea mai apropiată analogie provine de la Bogdănești, jud. Vaslui (Diaconu 1973, Pl. II/4). Limitele cronologice ale acestui tip de piese sunt plasate între sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al V-lea d. Hr. (Diaconu 1973, p. 271-273; Lăzărescu *et alii* 2015). Fibulele cu piciorul întors pe dedesubt, din așa-numitul tip germanic (**Pl.9/2**), încadrat cronologic între 250 - 400 d. Hr. (Diaconu 1971, p. 239-267), au fost descoperite în număr destul de mare, în mai multe necropole, printre acestea numărându-se cele de la Târgșor, Independența și Mogoșani (Diaconu 1965, Pl. CXXXV/4; CXIV/2; CI/8; 1970a, Fig. 12/10; Mitrea, Preda 1966, Fig. 122/2). Fibula cu portagrafă înaltă (*Fibel mit hohem Nadelhalter*) (**Pl. 9/3**), din grupa Almgren VII, reprezintă, de asemenea, o descoperire obișnuită în mediul cultural menționat (Tikhanovat *et alii* 1999, Fig. 2/4; 12). În fine, formele ceramice din mormintele în discuție (**Pl. 10-12**) sunt întâlnite în mod curent pe siturile din secolele III-IV d. Hr. din Muntenia (Mitrea, Preda 1966, Fig. 212-250; Diaconu 1970a, Fig. 5-11; 1970b, p. 243-250). Pe de altă parte, în arealul la care ne referim, în perioada romană târzie și la începutul epocii migrațiilor, practica înmormântărilor secundare (cu defuncții întinși pe spate, orientați pe direcția nord-nord-est – sud-sud-vest (**Pl. 8**) în tumuli ai unor culturi mai vechi, apare, ca ritual funerar, cu precădere în mediul sarmatic (Mitrea, Preda 1966 p. 118; Oța 2020c, p. 161).

Aceste elemente plasează descoperirile de la Ploieșt-*Triaj* în sec. III-IV d. Hr.[12], existând posibilitatea prezenței a două cimitire/nuclee sau a unuia foarte întins, dar și a unor/unei așezări care să corespundă acestora/acestuia. De altfel, I.

[12] Nu insistăm acum asupra cronologiei fibulelor cu semidisc și discuțiilor privind prezența într-un orizont post-Cerneahov a acestora (Lăzărescu *et alii* 2015).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Nestor menționa prezența unei așezări din *vremea romană târzie* aflată la nord de *Movila II* (Nestor 1944b, p. 56) sau o alta din *epoca imperială* aflată la nord de *Movila I* (Nestor 1944a, p. 30).

Concluzii

Așa cum arată datele absolute, dar și anumite elemente de ritual și inventar, care țin de momentul în care au fost construite aceste movile, am putea să urmărim dacă există o anumită evoluție cronologică în ce privește ridicarea lor, dar și raportul comunităților Iamnaia cu cele locale, care deja utilizau tumuli în cadrul ritualului de înmormântare. Acesta nu este un tablou static, ci mai curând unul dinamic. Observăm anumite tendințe, dar acestea pot fi rodul stadiului cercetării. Pare că inițial comunitățile Iamnaia nu foloseau (în mod uzual) tumuli deja ridicați, ceea ce ar putea indica o relație *politică* bine conturată cu populația/elita locală acolo unde aceasta se manifesta instituțional, eventual conservarea unui *status-quo*, inclusiv teritorial. În același timp observăm că aceste comunități desprinse din nordul Mării Negre mențin pentru o perioadă îndelungată capacitatea de a construi movile și de a se păstra în cadrele tradiției Iamnaia dincolo de zona de origine.

În primele două etape Iamnaia sunt ridicate movile, dar acestea sunt folosite și pentru înmormântări (secundare) succesive, probabil pentru membrii comunității/familiei. De asemenea, începând cu etapa a doua, comunitățile Iamnaia reutilizează și redimensionează movile construite anterior de localnicii pre-Iamnaia, care nu mai apar în peisajul funerar decât în mod excepțional. Abia spre sfârșitul evoluției lor, la mijlocul mileniului al III-lea, comunitățile Iamnaia par să nu mai construiască movile, ci le reutilizează pe cele deja existente. În fapt avem același comportament precum al celor care utilizau tumulii deja construiți pentru a săpa morminte cu catacombă, într-o perioadă în care cele două tradiții culturale coexistă. Ulterior, până în evul mediu aceste movile rămân cadrul unor înmormântări secundare, mai ales a acelor populații venite dinspre stepa eurasiatică.

Mulțumiri

Mulțumim Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" care ne-a permis studierea arhivei scrise și fotografice a șantierului Ploiești-*Triaj*, dar și a unor piese arheologice aflate în patrimoniul său.

Bibliografie

Ailincăi *et alii* 2014: S. Ailincăi, F. Mihail, L. Carozza, M. Constantinescu, A. Soficaru, C. Micu, *Une découverte funéraire du début du l'Age de Bronze en Dobroudja (Sud-est de Roumanie). Le tumulus de Rahman (com. Casimcea, dep. Tulcea)*, Prilozi. Instituta za arheologiju u Zagrebu 31, 2014, p. 135-149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Ailincăi *et alii* 2016: S. Ailincăi, M. Florian, M. Constantinescu, L. Carozza, C. Micu, A. Burens, *Découverte d'un tumulus de l'âge du bronze à Rahman sur la commune de Casimcea (dép. Tulcea)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 67, 1-2, 2016, p. 29-52.

Alexandrov, Kaiser 2016: S. Alexandrov, E. Kaiser, *The early barrow graves in West Pontic Area. Cultures? Migrations? Interactions?,* în: V. Nikolov, W. Schier (eds.), *Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000–600 v. Chr.). Kulturelle interferenzen in der zirkumpontischen Zone und Kontakte mit ihren Nachbargebieten*, PAS, 30, Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH, 2016, p. 359-370.

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Batty 1994: R. M. Batty, *On Getic and Sarmatian shores: Ovid's account of the Danube Lands*, Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte XLIII, 1, 1994, p. 88-111.

Băjenaru 2014: R. Băjenaru, *Sfârșitul bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

Bârcă 2015: V. Bârcă, *The reinterpretation of the Sarmatian finds from the Romanian Plain (I)*, Journal of Ancient History and Archaeology 2 (1), 2015, p. 35-71.

Bârcă, Symonenko 2009: V. Bârcă, O. Symonenko**,** *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic*, Cluj-Napoca, 2009.

Bichir 1972: G. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, Pontica V, 1972, p. 137-176.

Bichir 1996: G. Bichir, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic (II)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie XLVII, 3, 1996, p. 297-312.

Boev 1972: Boev, P., *Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostagaischen Inselwelt und deren Bedeutung fur die Herkunft ihrer Bevolkerung*, Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia, 1972.

Bojadžiev 1998: Y. Bojadžiev, *Radiocarbon dating from southeastern Europe*, în: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptman (ed.), *In the Steps of James H. Gaul 1*, Sofia, 1998, p. 349-370.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville, 1994.

Ciugudean 2011: H. Ciugudean, *Mounds and mountains: Burial rituals in Early Bronze Age Transylvania*, în: S. Berecki, R.E. Németh, B. Rezi (eds.), *Bronze Age rites and rituals in the Carpathian Basin*, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria Archaeologica IV, Târgu Mureș, 2011, p. 21-57.

Ciupercă 2010: B. Ciupercă, *Câteva observații privind depozitul de unelte descoperit la Ploiești-Triaj (jud. Prahova)*, în: A. Măgureanu, E. Gall (ed.) *Între stepă și imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*, Editura Renaissance, București, 2010, p. 271-288.

Comșa 1989: E. Comșa, *Mormintele cu ocru din movila II-1943 de la Ploiești-Triaj*, Thraco-Dacica X, 1989, p. 181-188.

Connell 2008: B. Connell, *Preservation and archaeological data*, în: N. Powers (ed.), *Human osteology method statement*, Museum of London, London, 2008, p. 9.

De Grossi Mazzorin, Minniti 2013: J. De Grossi Mazzorin, C. Minniti, *Ancient use of the knucklebone for rituals and gaming piece*, Anthropozoologica XLVIII, 2, 2013, p. 371-380.

Diaconescu 2020: D. Diaconescu, *Step by steppe: Yamnaya culture in Transylvania*, Praehistoriche Zeitsricht 95 (1), 2020, p. 17-44.

Diaconescu, Tincu 2016: D. Diaconescu, S. Tincu, *Considerații arheologice privind necropola tumulară de la Silvașu de Jos - Dealul Țapului (oraș Hațeg, jud. Hunedoara)*, Analele Banatului, S.N. Arheologie-Istorie XXIV, 2016, p. 107-135.

Diaconu 1965: G. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, București, 1965.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Diaconu 1970a: G. Diaconu, *Mogoșani. Necropola din secolul IV e. n.*, Tîrgoviște, 1970.

Diaconu 1970b: G. Diaconu, *Über die scheibengedrehte Keramik in der Sîntana de Mureș-Tschernjachow Kultur*, Dacia, S.N. XIV, 1970, p. 243-250.

Diaconu 1971: G. Diaconu, *Über die Fibel mit umgeschlagenem Fuß in Dazien*, Dacia, S.N. XV, 1971, p. 239-267.

Diaconu 1973: G. Diaconu, *Über die Fibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte und rautenförmigem Fuß aus Dazien*, Dacia, S.N. XVII, 1973, p. 257-276.

Frînculeasa 2019: A. Frînculeasa, *The children of the steppe: descendance as a key to Yamnaya success*, Studii de Preistorie 16**,** 2019, p. 129-168.

Frînculeasa 2020a: A. Frînculeasa, *Cultura Cernavodă II la Dunărea Inferioară. Relevanța cronologiei și a înmormântărilor tumulare*, Studii de Preistorie 17, 2020, p. 135-193.

Frînculeasa 2020b: A. Frînculeasa, *Earthen burial mounds and the Coțofeni culture south of the Carpathians. Archaeological research in Ariceștii-Rahtivani - Movila pe Răzoare*, Ziridava. Studia Archaeologica 34, 2020, p. 35-90.

Frînculeasa 2020c: A. Frînculeasa, *Endangered monuments: in rescue of the mutilated and anonymous burial mounds of the steppe*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare 2, 2020, p. 41-79.

Frînculeasa 2021a: A. Frînculeasa, *Burials mounds in the Lower Danube region – from the international to the local and the other way round*, în: V. Heyd, G. Kulcsár, Bianca Preda-Bălănică (eds.), *Yamnaya interactions. Proceedings of the International Workshop held in Helsinki, 25-26 April 2019*, 2021, p. 173-206.

Frînculeasa 2021b: A. Frînculeasa, *Tumulii Iamnaia și mediul cultural în prima jumătate a mileniului al III-lea în Muntenia. Cercetări arheologice la Moara Vlăsiei (jud. Ilfov)*, Ziridava. Studia Archaeologica 35, 2021 (în curs de apariție).

Frînculeasa *et alii* 2012: A. Frînculeasa, B. Preda, O. Negrea, A. Soficaru, V. Dumitrașcu, M. Frînculeasa, *Complexe funerare de la începutul mileniului al II-lea descoperite recent în județul Prahova*, Materiale și Cercetări Arheologice, Serie Nouă VIII, 2012, p. 139-163.

Frînculeasa *et alii* 2013: A. Frînculeasa, B. Preda, O. Negrea, A.-D. Soficaru, *Bronze Age tumulary graves recently investigated in Northern Wallachia,* Dacia N.S. LVII, 2013, p. 23-63.

Frînculeasa *et alii* 2014: A. Frînculeasa, B. Preda, T. Nica, A.-D. Soficaru*, Un nou tumul preistoric cercetat la Ariceștii-Rahtivani (jud. Prahova)*, Studii de Preistorie 11, 2014, p. 189-227.

Frînculeasa *et alii* 2015: A. Frînculeasa, B. Preda, V. Heyd, *Pit-Graves, Yamnaya and kurgans along the Lower Danube: Disentangling 4th and 3rd millennium BC burial customs, equipment and chronology*, Praehistoriche Zeitsricht 90, 2015, p. 45-113.

Frînculeasa *et alii* 2017a: A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *Smeeni-Movila Mare: monografia unui sit regăsit*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017.

Frînculeasa *et alii* 2017b: A. Frînculeasa, M. Frînculeasa, I. Dumitru, C. Buterez, *The dynamics of prehistoric burial mounds of Ploiești metropolitan area (Romania) as reflected by cartographic documents of the 18th-20th centuries*, Area 49, 4, 2017, p. 533-544.

Frînculeasa *et alii* 2017c: A. Frînculeasa, B. Preda, O. Negrea, C. Dumitrescu, D. Garvăn, R. Munteanu, A.-D. Soficaru, *Raport de cercetare arheologică preventivă la Târgșoru Vechi (jud. Prahova), punctul Movila de la Pădure*, Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Serie Nouă VIII (16), 2017, p. 9-58.

Frînculeasa *et alii* 2018: A. Frînculeasa, B. Preda, A. Simalcsik, O. Negrea, *Peisaje și contexte actuale: un tumul de pământ cercetat în localitatea Coada Izvorului (jud. Prahova)*, Materiale și Cercetări Arheologice (serie nouă) XIV, 2018, p. 77-99.

Frînculeasa *et alii* 2019a: A. Frînculeasa, B. Preda-Bălănică, A. Simalcsik, O. Negrea, B. Constantinescu, D. Cristea-Stan, *Morminte Iamnaia într-un tumul redescoperit și salvat în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

localitatea Blejoi (jud. Prahova), Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie 11, 2019, p. 35-78.

Frînculeasa *et alii* 2019b: A. Frînculeasa, B. Preda-Bălănică, D. Garvăn, O. Negrea, A. Soficaru, *Towards a better understanding of the end of the fourth millennium BC in Northern Muntenia: the case of the burial mound in Ploiești - Gara de Vest*, Ziridava. Studia Archaeologica 33, 2019, p. 53-88.

Frînculeasa *et alii* 2020: A. Frînculeasa, R. Munteanu, D. Garvăn, C. Dinu, O. Negrea, B. Preda-Bălănică, L. Grigoraș, A. Simalcsik, L. Băjenaru, D. Cristea-Stan, F. Constantin, M. Petruneac, M. Focșăneanu, T. B. Sava, A. Dima, G. Sava, M. Ilie, *Turanici la Dunărea Inferioară - complexe cercetate recent în nordul Munteniei*, Materiale și Cercetări Arheologice, S.N. XVI, 2020, p. 199-228.

Gogâltan 2021: F. Gogâltan, *Transylvania. Within or outside of the Yamnaya world*, în: V. Heyd, G. Kulcsár, Bianca Preda-Bălănică (eds.), *Yamnaya Interactions. Proceedings of the International Workshop held in Helsinki, 25-26 April 2019*, 2021 (sub tipar).

Goodman *et alii* 1980: A. H. Goodman, J. C. Armelagos, J. C. Rose, *Enamel hypoplasia as indicators of stress in three prehistoric population from Illinois*, Human Biology 52, 1980, p. 515-528.

Goodman, Armelagos 1985: A. H. Goodman, G. J. Armelagos, *Factors affecting the distribution of enamel hypoplasia within the human permanent dentition*, American Journal of Physical Anthropology 68, 1985, p. 479-493.

Harhoiu 2008: R. Harhoiu, *Dunărea de Jos în epocă romană târzie și în epoca migrațiilor*, Materiale și Cercetări Arheologice, S.N. IV, 2008, p. 61-97.

Harmatta 1970: J. Harmatta, *Studies in the history and language of the Sarmatians*, Szeged, 1970.

Heyd 2011: V. Heyd, *Yamnaya groups and tumuli west of the Black Sea*, în: E. Borgna, S. Müller Celka (Hrsg.), *Ancestral landscapes. Travaux de la Maison de l'Orient et de la Mediterranée* 58, Lyon, 2011, p. 536-555.

Horváth *et alii* 2013: T. Horváth, J. Dani, A. Petö, Ł. Pospieszny, E. Svingor, *Multidisciplinary contributions to the study of Pit Grave Culture kurgans of the Great Hungarian Plain*, în: V. Heyd, G. Kulcsár, V. Szeverényi (eds.) *Transitions to the Bronze Age. Interregional interaction and socio-cultural change in the third millennium BC Carpathian Basin and neighbouring regions*, Archaeolingua 30, Budapest, 2013, p. 153-79.

Ioniță 1966: I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș – Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, Arheologia Moldovei 4, 1966, p. 189-259.

Jeanty *et alii* 2000: P. Jeanty, S. R. Silva, C. Turner, *Prenatal diagnosis of wormian bones*, Journal of Ultrasound in Medicine 19, 12, 2000, p. 863-869.

Kaiser, Winger 2015: E. Kaiser, K. Winger, *Pit graves in Bulgaria and the Yamnaya Culture*, Praehistoriche Zeitsricht 90 (1-2), 2015, p. 114-140.

Koledin *et alii* 2020: J. Koledin, U. Bugaj, P. Jarosz, M. Novak, M. Przybyła, M. Podsiadło, A. Szczepanek, M. Spasic, P. Włodarczak, *First archaeological investigation of barrows in the Bačka region and the question of the Eneolithic/Early Bronze Age barrows in Vojvodina*, Praehistorische Zeitschrift 95, 2, 2020, p. 350–375.

Kohl, Quitta 1963: G. Kohl, H. Quitta, *Berlin – Radiokarbondaten archäologischer Proben, I, Ausgrabungen und Funde*, Nachrichtenblatt der Landesarchäologie 8, 6, 1963, p. 281-301.

Krauß *et alli* 2016: R. Krauß, C. Schmid, D. Ciobotaru, V. Slavchev, *Varna und die Folgen. Überlegungen zu den Ockergräbern zwischen Karpatenbecken und der nördlichen Ägäis*, în: M. Bartelheim, B. Horejs, R. Krauß (Hrsg.), *Von Baden bis Troia. Ressourcennutzung, Metallurgie und Wissenstransfer. Eine Jubiläumsschrift für Ernst Pernicka,* Rahden: Oriental and European Archaeology 3, 2016, p. 273-315.

Khudaverdyan 2014: A. Y. Khudaverdyan, *Non-metric dental traits in human skeletal remains from Transcaucasian populations: phylogenetic and diachronic evidence*, Anthropological Review 77, 2, 2014, p. 151-174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Lăzărescu *et alii* 2015: V.-A. Lăzărescu, B. Ciupercă, A. Anton, *The Post-Černjachovian horizon in Wallachia revisited. A case study for the newly discovered site at Ciorani, Prahova County*, în: S. Cociș, V.-A. Lăzărescu, M. Gui, D.-A. Deac (eds.), *AD FINEM IMPERII ROMANI, Studies in honour of Coriolan H. Opreanu*, Editura Mega, Cluj-Napoca, p. 211-237.

Leahu, Trohani 1979: V. Leahu, G. Trohani, *Săpăturile arheologice de la Vitănești, jud. Teleorman,* Cercetări arheologice III, 1979, p. 129-140.

Lukacs 1989: J. R. Lukacs, *Dental Palaeopathology. Methods for reconstructing dietary patterns*, in: M. Y. Iscan, K. A. R. Kennedy (eds.), *Reconstruction of life from the skeleton*, Alan R. Liss, New York, 1989, p. 261-286.

Mann *et alii* 2016: R. W. Mann, D. R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic regional atlas of non-metric traits and anatomical variants in the human skeleton*, Charles C. Thomas, Illinois, Springfield, 2016.

Mitrea, Preda 1966: B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966.

Motzoi-Chicideanu 2011: I. Motzoi-Chicideanu, *Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea mijlocie și inferioară, vol. I, II*, Editura Academiei Române, București, 2011.

Motzoi-Chicideanu *et alii* 2016: I. Motzoi-Chicideanu, M. Chicideanu-Șandor, D. Pârcălab, *Cimitirul din epoca bronzului de la Cârlomănești (jud. Buzău)*, volumul I, Editura Academiei Române, București, 2016.

Necrasov, Cristescu 1957: O. Necrasov, M. Cristescu, *Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru de la Holboca-Iași*, Probleme de Antropologie 3, 1957, p. 73-143.

Necrasov *et alii* 1964: O. Necrasov, M. Cristescu, S. Antoniu, *Studiul antropologic al scheletelor descoperite în necropola de la Smeeni aparținând eneoliticului și vârstei bronzului*, Studii și Cercetări de Antropologie 1, 1, 1964, p. 13-31.

Nestor 1943: I. Nestor, *Raport asupra cercetărilor și săpăturilor arheologice de la Ploiești-Triaj și de la Sărata Monteoru-Buzău*, Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice 1942, 1943, p. 160-161.

Nestor 1944a: I. Nestor, *Raport asupra cercetărilor și săpăturilor de salvare făcute la Ploiești-Triaj și Brazi, între 21 octombrie și 7 noiembrie 1942*, Rapoartele Muzeului Național de Antichități, 1944, p. 29-31.

Nestor 1944b: I. Nestor, *Raport asupra săpăturilor și cercetărilor arheologice din campania anului 1943*, Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943, 1944, p. 55-57.

Niculescu 2003: G. Niculescu, *Die sarmatische Kultur im Zusammenhang der kaiserzeitlichen archäologischen Funde aus Muntenien – unter besonderer Berücksichtigung der Funde von Tîrgşor*, în: C. Carnap-Bornheim (Ed.), *Kontakt-Kooperation-Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12.-16. Februar 1998*, Neumüster, Wachholtz, 2003, p. 177-205.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, Academic Press, Oxford, 2003.

Oța 2018: L. Oța, *Sarmatian children graves in Wallachia and Moldavia*, Tyragetia, S.N. XII, 1, 2018, p. 41-69.

Oța 2020a: L. Oța, *Câteva observații despre descoperirile arheologice din secolul al III-lea p. Chr. în Muntenia*, în: I. Cândea, (ed.). *Tracii și vecinii lor în antichitate. Arheologie și istorie/ The Thracians and their neighbours in Antiquity. Archaeology and History. Studies in honor of Valeriu Sîrbu at his 70th anniversary*, Brăila, 2020, p. 417-442.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Oța 2020b: L. Oța, *Sarmatian burials with Roman imports from Wallachia*, Slovenská Archeológia LXVIII, 2, 2020, p. 297-333.

Oța, 2020c: L. Oța, *The second stage of Sarmatian settlement in Wallachia*, Археологія і давня історія України (Archaeology and Early History of Ukraine) XXXVI, (3), 2020, p. 157-177.

Oța, Sîrbu 2012: L. Oța, V. Sîrbu, *La céramique dacique dans les tombes sarmatiques de Valachie*, Istros XVIII, 2012, p. 125-163.

Oța, Sîrbu 2016: L. Oța, V. Sîrbu, *The early settlement of Sarmatians in Wallachia*, Tyragetia S.N. Vol. X [XXV], 1, 2016, p. 261-284.

Ovidiu: P. Ovidius Naso, *Tristele. Scrisori din Pont/ Tristia. Epistulae ex Ponto*, ed. L. Buzoianu, T. Cliante; traducere: T. Naum, Constanța, 2019.

Paveleț 2007: E. Paveleț, *Cercetări arheologice preventive întreprinse în tumulul situat pe raza comunei Blejoi, jud.Prahova*, Mousaios. Buletinul Muzeului Județean Buzău 12, 2007, p. 107-122.

Popovici, Kaiser 2020: S. Popovici, E. Kaiser, *A burial mound in the town of Cimișlia in southern part of the Republic of Moldova: relative and absolute chronology of the burials*, în: Н. Д. Бурова, А. А. Выборнов, М. А. Кулькова (отв. ред.), *Радиоуглерод в археологии и палеоэкологии: прошлое, настоящее, будущее*, Материалы международной конференции, посвященной 80-летию старшего научного сотрудника Института Истории Материальной Культуры Российской Академии Наук, Санкт-Петербург, кандидата химических наук Ганны Ивановны Зайцевой, Санкт-Петербург, Самара, 2020, p. 72-74.

Preda-Bălănică *et alii* 2020: B. Preda-Bălănică, A. Frînculeasa, V. Heyd, *The Yamnaya Impact North of the Lower Danube: A tale of newcomers and locals*, Bulletin de la Société Préhistorique Française 117, 1, 2020, p. 85-101.

Rassamakin, Nikolova 2008: Yu. Ya. Rassamakin, A. V. Nikolova, *Carpathian imports and imitations in context of the Eneolithic and Early Bronze Age of the Black Sea Steppe Area*, în: P. F. Biehl, Yu. Ya. Rassamakin (eds), *Import and imitation in archaeology*, Langenweißbach, 2008, p. 51–88.

Rosetti 1934: D. V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, Germania XVIII, 3, 1934, p. 206-213.

Simalcsik 2017: A. Simalcsik, *Raportul antropologic asupra scheletelor descoperite la Smeeni. Reevaluare actuală*, in: A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *Smeeni - Movila Mare: Monografia unui sit arheologic regăsit*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, p. 163-272, 473-500.

Skinner, Goodman 1992: M. Skinner, A. H. Goodman, *Anthropological uses of developmental defects of enamel*, în: S. Saunders, M. A. Katzenberg (eds.), *Skeletal biology of past people: Advances in research methods*, Wiley-Liss, New York, 1992, p. 153-174.

Smith, Knight 1984: B. G. Smith, J. K. Knight, *An index for measuring the wear of teeth*, British Dental Journal 156, 1984, p. 435-438.

Sulimirski 1970: T. Sulimirski, *The Sarmatians*, New York, Washington, 1970.

Tikhanovat *et alii* 1999: M. A. Tikhanovat, Olga A. Shcheglova, M. B. Shchukin, O. V. Sharov, *The structure of the Lepesovka settlement*, în: G. Gomolka-Fuchs (ed.). *Die Sîntana de Mureș-Cernjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24. Oktober 1995*, Bonn, 1999, p. 91-100.

Trotter 1970: M. Trotter, *Estimation of stature from intact lomg limb bones*, în: T. D. Stewart, (ed.), *Personal identification in mass disasters: National Museum of Natural History*, Washington, 1970, p. 71-83.

Vulpe 1987: Al. Vulpe, *Descoperiri hallstattiene de la Ploiești-Triaj*, Thraco-Dacica VIII, 1-2, 1987, p. 177-191.

Waldron 2009: T. Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

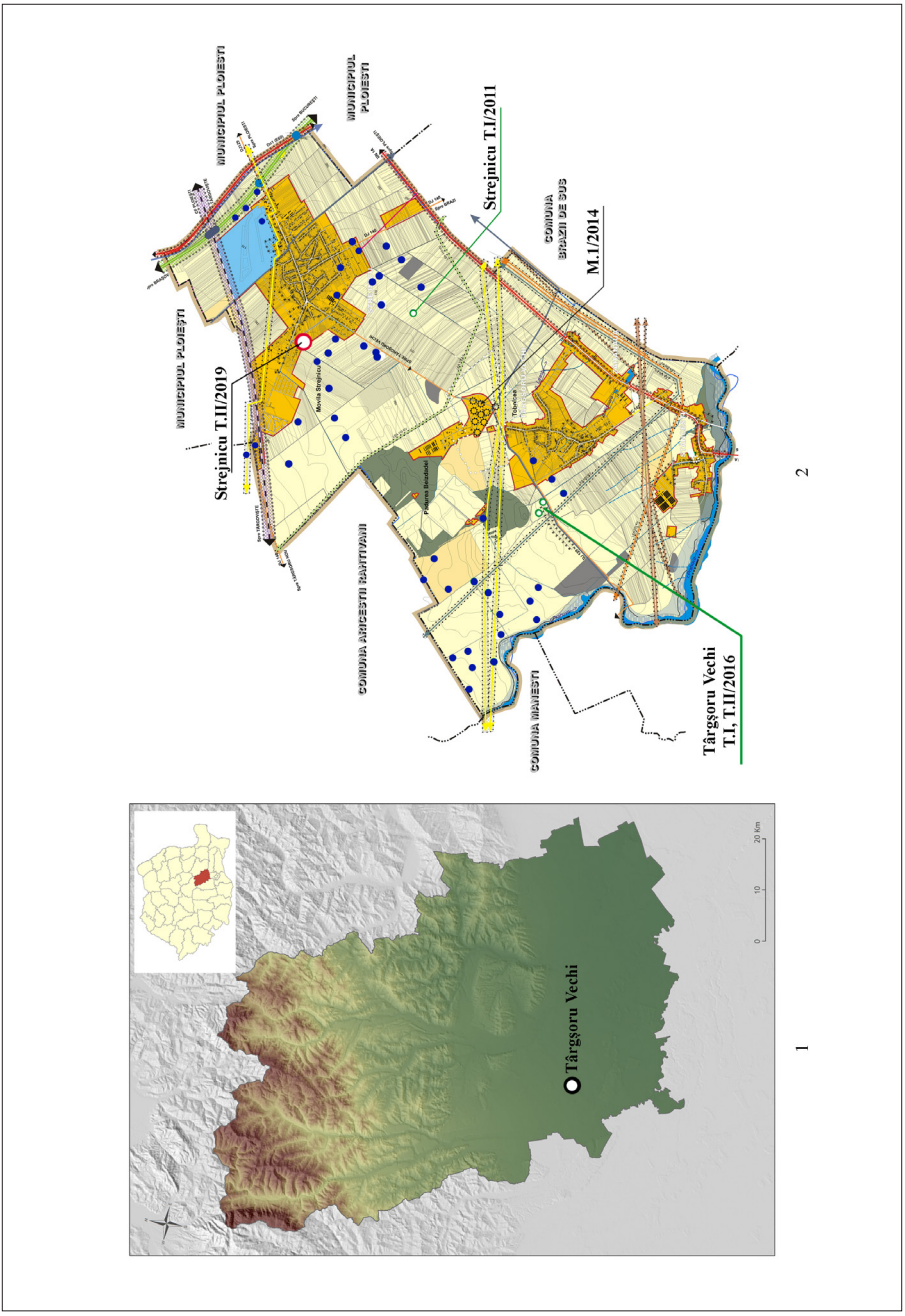

Pl. 1. Amplasarea localității Târgșoru Vechi pe harta României și a județului Prahova (1); tumuli cercetați sau identificați pe raza satelor Strejnicu și Târgșoru Vechi (2)
Pl. 1. Location of Târgșoru Vechi locality on the map of Romania and Prahova County (1); mounds researched or identified within the villages of Strejnicu and Târgșoru Vechi (2)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 2. Imagini de ansamblu din timpul cercetării tumulului II de la Strejnicu
Pl. 2. Overviews during the research of mound II from Strejnicu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

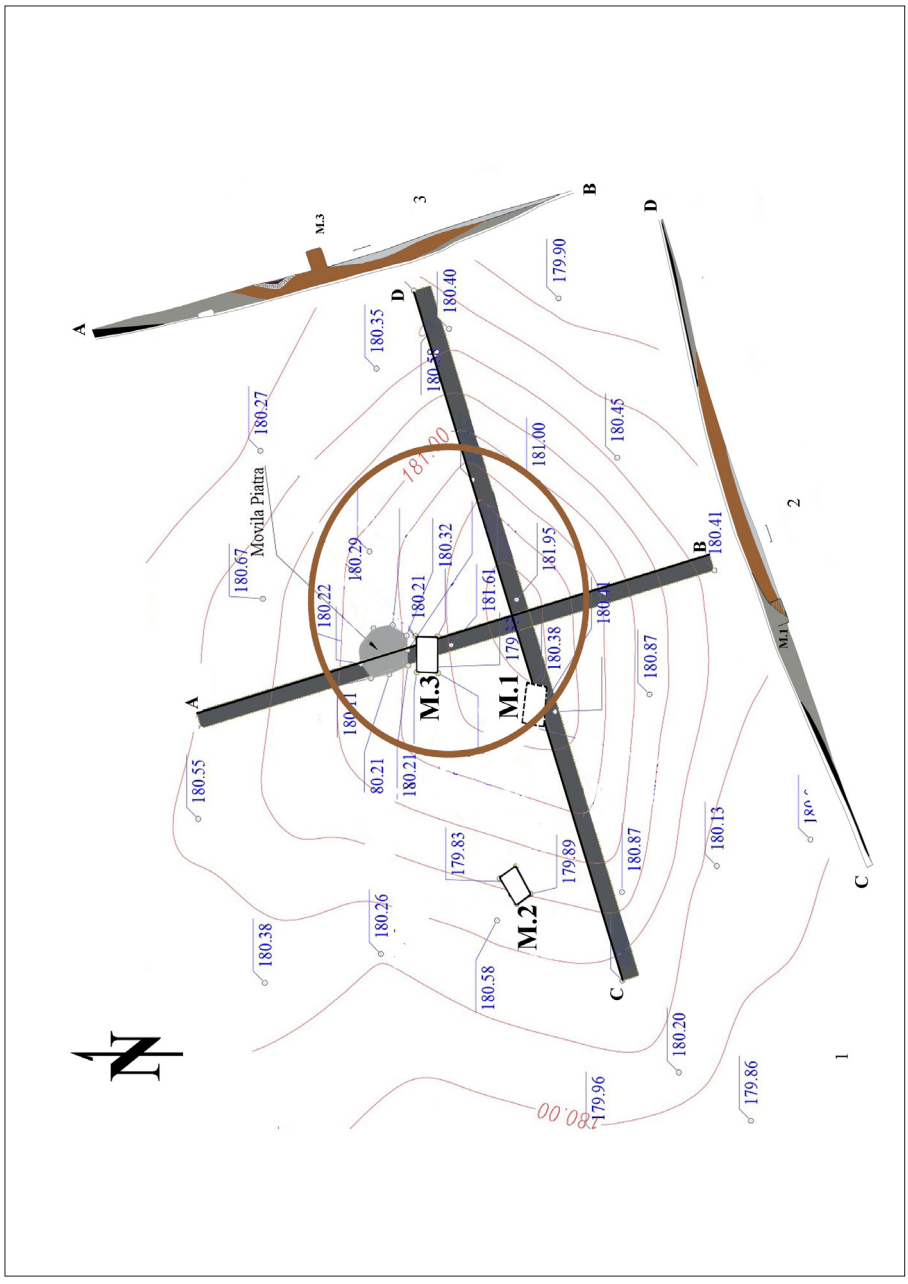

Pl. 3. Planul general al săpăturii de la Strejnicu cu poziționarea mormintelor descoperite (1); profile stratigrafice magistrale (2-3)
Pl. 3. The general plan of the excavation from Strejnicu with the positioning of the discovered graves (1); stratigraphic profiles (2-3)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

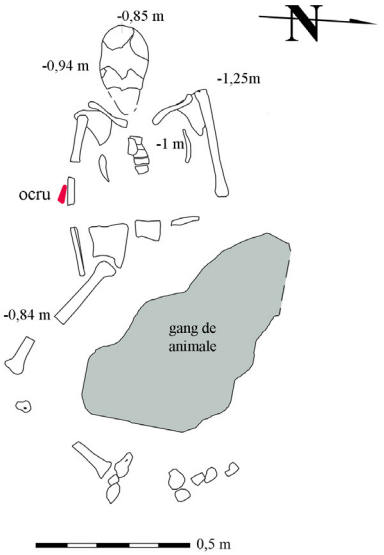

2

3

Pl. 4. Strejnicu: mormântul 1 (1-3) și poziționarea Cpl. 1 (3)
Pl. 4. Strejnicu: grave 1 (1-3) and positioning of Cpl. 1 (3)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 5. Strejnicu: mormântul 2 (1) și poziționarea pieselor de inventar - astragale (2), cuțit din fier (3), vas (4)
Pl. 5. Strejnicu: grave 2 (1) and positioning of the inventory - astragali (2), iron knife (3), vessel (4)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

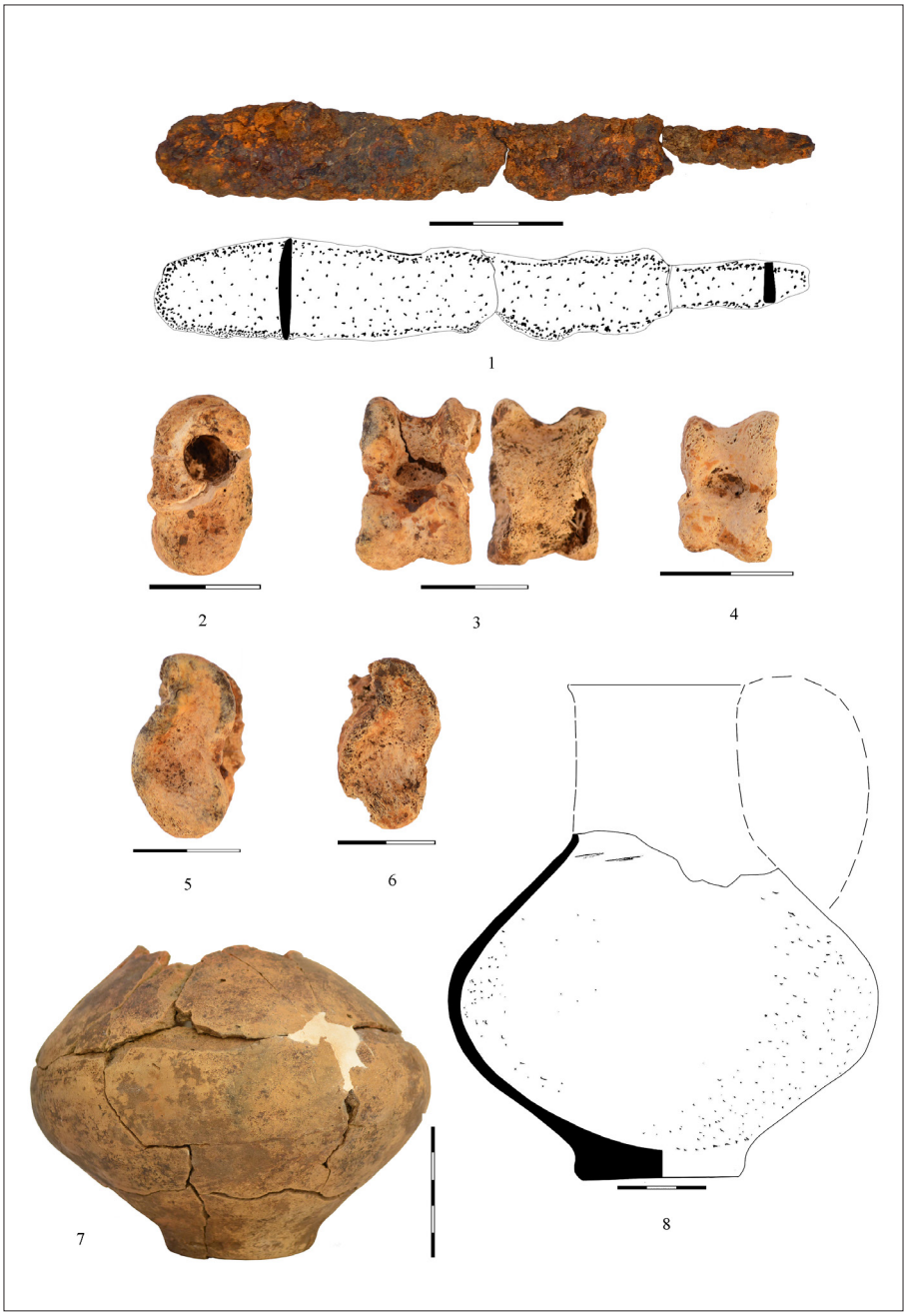

Pl. 6. Strejnicu: inventarul mormântului 2
Pl. 6. Strejnicu: the inventory of the grave 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

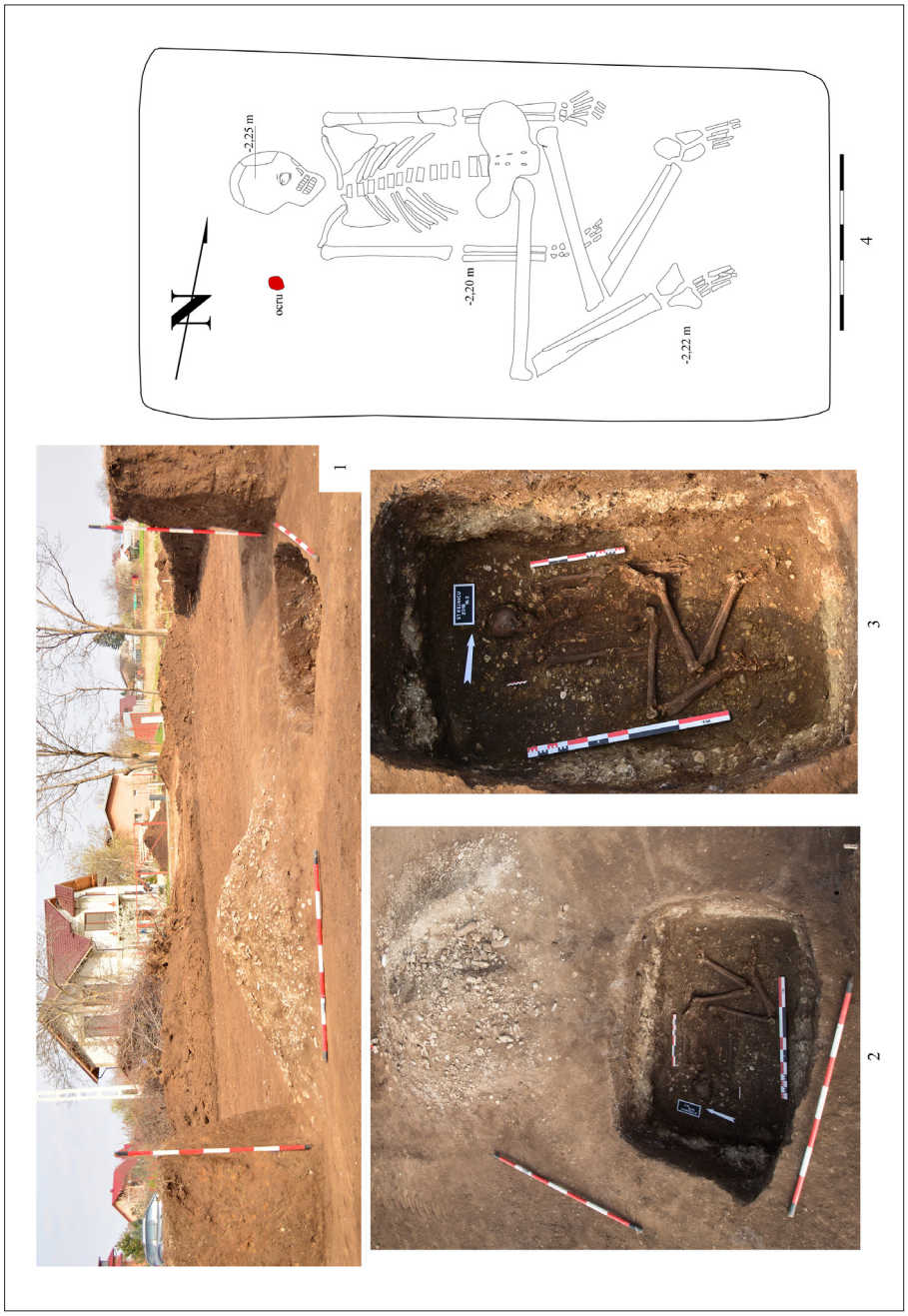

Pl. 7. Strejnicu: mormântul 3 (1-4); material rezultat din excavarea gropii mormântului (1-2)
Pl. 7. Strejnicu: grave 3 (1-4); material from the excavation of the grave pit (1-2)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

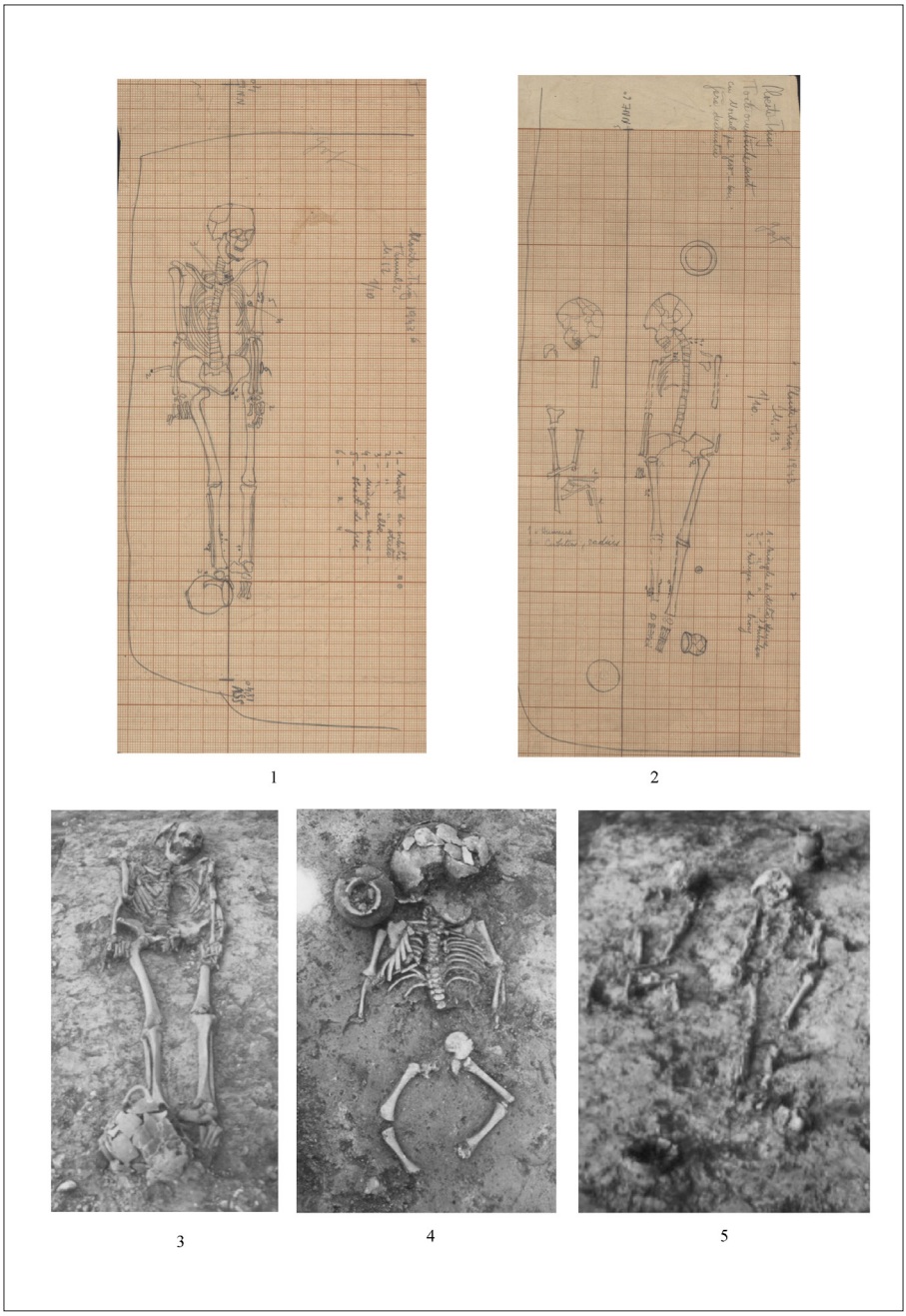

Pl. 8. Ploiești-Triaj *Movila II*: mormintele 12 (1, 3), 13 (2, 5) și 17 (4), sec. III-IV d. Hr. (arhiva Institutului de Arheologie București)
Pl. 8. Ploiești-Triaj *Movila II*: graves 12 (1, 3), 13 (2, 5) and 17 (4), 3rd-4th centuries AD (archive of Institute of Archaeology Bucharest)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 9. Ploiești-Triaj *Movila I*: fibule din morminte distruse, sec. III-IV d. Hr. (1-2); Ploiești-Triaj *Movila II*: fibulă (3) (arhiva Institutului de Arheologie București) și mărgele din sticlă și calcar (4) (patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova) descoperite în mormântul 13 din *Movila II*

Pl. 9. Ploiești-Triaj *Movila I*: brooches from destroyed graves, 3rd-4th centuries AD (1-2); Ploiești-Triaj *Movila II*: brooch (3) (archive of Institute of Archaeology Bucharest) and glass and limestone beads (4) (heritage of Prahova County Museum of History and Archeology) discovered in grave 13 of *Movila II*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 10. Ploiești-Triaj: vase din morminte cercetate în *Movila I* (3, 5, 6) și *Movila II* (1-2, 4) (patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova)
Pl. 10. Ploiești-Triaj: vessels from graves researched in *Movila I* (3, 5, 6) and *Movila II* (1-2, 4) (heritage of Prahova County Museum of History and Archeology)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 11. Ploiești-Triaj: vase din morminte cercetate în *Movila I* (1-2, 6-8) și *Movila II* (3-5, 9-11) (patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova)
Pl. 11. Ploiești-Triaj: vessels from graves researched in *Movila I* (1-2, 6-8) and *Movila II* (3-5, 9-11) (heritage of Prahova County Museum of History and Archeology)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

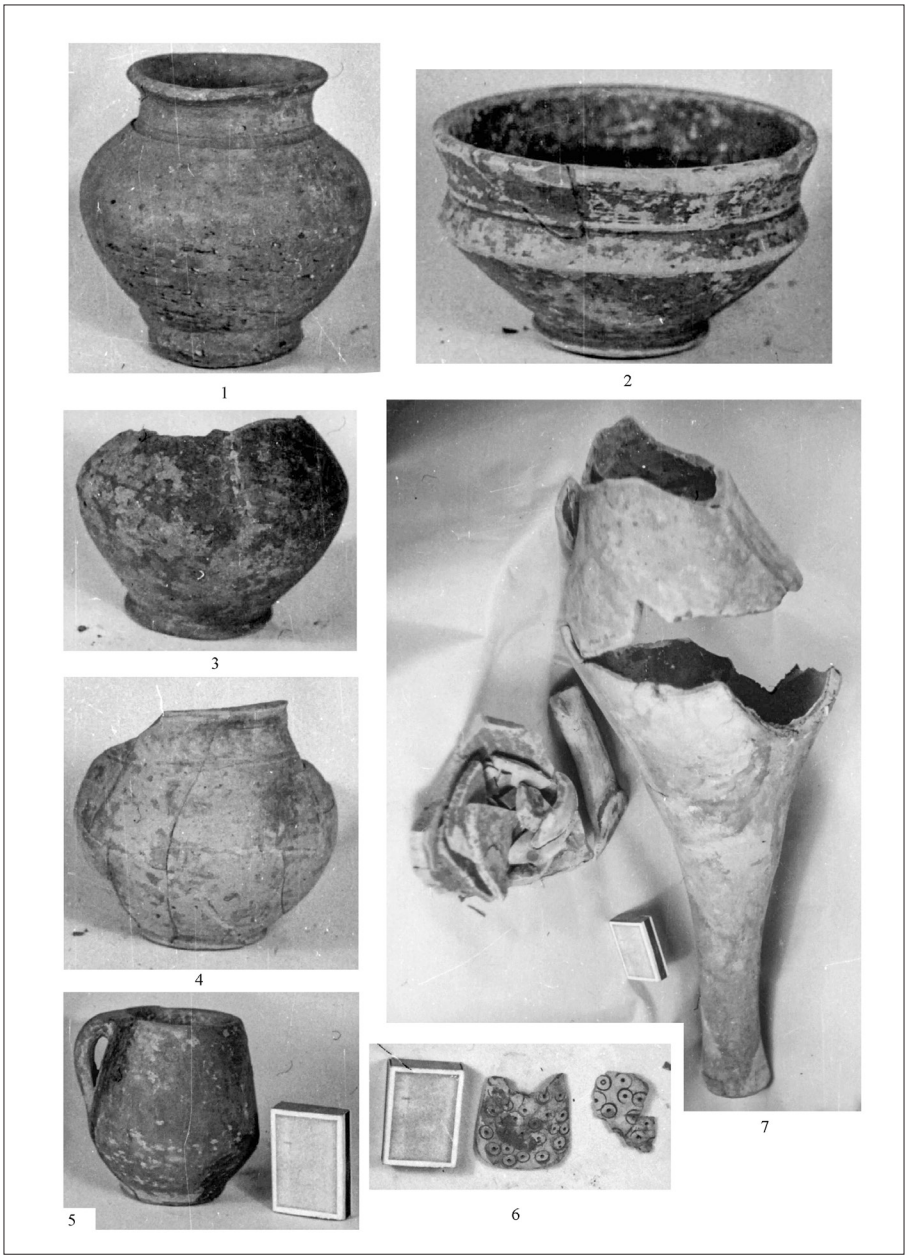

Pl. 12. Ploiești-Triaj: vase (negăsite) din morminte cercetate în *Movila I* (1-5), așezare (7); piese din os (fotografii din arhiva V. Teodorescu, patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova)
Pl. 12. Ploiești-Triaj: vessels (not found) from graves investigated in *Movila I* (1-5), settlement (7); bone artifacts (photos from the V. Teodorescu archive, heritage of Prahova County Museum of History and Archeology)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 3/2021, 105-117.

A new burial of the Late Phase of Kura-Araxes cultural tradition/early kurgan tradition from Azerbaijan

Dmitriy A. Kirichenko[1]

Abstract. The paper brings information about a new burial of the Kura-Araxes cultural tradition from Azerbaijan. The grave was excavated during the construction of SCPX (The South Caucasian Pipeline Expansion project) in February 2018. The grave was located 500 m to the west of Khatynly village, in Tovuz district of Azerbaijan. The tomb was discovered during the works carried out by heavy machinery. The grave chamber of a rectangular shape contained a human skeleton lying on the back with a slight deviation to the right side and with slightly bent knees. The funeral inventory consisted of five ceramic vessels belonging to the late phase of the Kura-Araxes cultural tradition (Martkopi/Bedeni complex). The grave belongs to the Early Bronze Age and dates back to 2500-2300 BC. Most likely, this grave was the main burial of the barrow, the upper part of which has been disturbed and destroyed by agricultural activity in the recent ages.
Keywords: Azerbaijan, Early Bronze Age, Kura-Araxes cultural tradition, Martkopi/Bedeni complex, kurgan.

O nouă descoperire funerară atribuită fazei târzii a tradiției culturale Kura-Araxes/tradiția tumulilor timpurii din Azerbaidjan. Lucrarea aduce informații despre o înmormântare recent descoperită atribuită tradiției culturale Kura-Araxes din Azerbaidjan. Mormântul a fost săpat în timpul construcției SCPX (The South Caucasian Pipeline Expansion project) în februarie 2018, fiind poziționat la 500 m vest de satul Khatynly, din districtul Tovuz, Azerbaidjan. Mormântul a fost descoperit în timpul lucrărilor realizate cu mașini de mare tonaj. Camera funerară, de formă dreptunghiulară, conținea un schelet uman întins pe spate, cu o ușoară abatere spre partea dreaptă și cu genunchii ușor îndoiți. Inventarul funerar consta în cinci vase ceramice aparținând fazei târzii a tradiției culturale Kura-Araxes (complexul Martkopi/Bedeni). Înmormântarea aparține epocii timpurii a bronzului și este datat în perioada 2500-2300 î. Hr. Cel mai probabil, acest mormânt este principal pentru respectivul tumul, care avea partea sa superioară deranjată și distrusă de activitățile agricole din ultimele epoci.
Cuvinte cheie: Azerbaidjan, epoca bronzului timpuriu, tradiția culturală Kura-Araxes, complexul Martkopi/Bedeni, tumul.

[1] Institute of Archaeology, Ethnography and Anthropology, Azerbaijan National Academy of Science, Baku, Azerbaijan; dmakirichenko@mail.ru

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

In February of 2018, during the construction of The South Caucasian Pipeline Expansion (SCPX project) at KP 358, in the pipeline trench, several pit burials were found. After this accidental discovery, the expedition of the Institute of Archaeology and Ethnography of Azerbaijan National Academy of Sciences, led by the author of the following article, started the archaeological excavations of these burials. The topic of this article is grave No. 1, which was opened in the northern part of the trench. The grave was found at about 500 m west from Khatynly village, in Tovuz district of Azerbaijan Republic (**Pl. 1**).

Burial description

At the depth of 2.2 m a burial chamber of rectangular shape (size: length – 2.9 m, width – 1.4 m) has been excavated. The human skeleton was lying on the back with a slight deviation to the right side and with slightly bent knees facing north (**Pl. 2**; **Pl. 7**). The lower part of the skeleton was crushed during the operation of heavy machinery. Five ceramic vessels were found near a human head in the southeast part of the chamber (**Pl. 8**).

Characteristics of the ceramic vessels:

Small size, black burnished vessel of biconical form, with one arched handle, oval in section (**Pl. 3/1**). On the body there is a slightly traced geometrical pattern. Reddish interior. Flat bottom. Thin walls. Handmade. Clay structure with some sand inclusions. Well burnt. Dimensions: height – 11 cm, width – 13 cm, bottom diameter – 5 cm, rim diameter – 9.7 cm.

Large size, black burnished ceramic vessel of biconical form, with two arched handles, oval in section (**Pl. 3/2**). On the body there is a traced geometrical pattern. Reddish interior. Flat bottom. Thick walls. Handmade. Clay structure with a lot of sand inclusions. Poorly burnt. Dimensions: height – 32 cm, width – 39 cm, bottom diameter – 14.5 cm, rim diameter – 19.5 cm.

Middle size, dark grey burnished ceramic vessel of biconical form, with one normal size arched handle, oval in section, on one side, and a small arched handle, oval in section, on the other side (**Pl. 3/3**). On the body there is a slightly traced geometrical pattern. Reddish interior. Flat bottom. Thin walls. Handmade. Clay structure with a few sand inclusions and well burnt. Dimensions: height – 21 cm, width – 25 cm, bottom diameter – 6.5 cm, rim diameter – 19.5 cm.

Small size, black burnished vessel of biconical form, with one arched handle, oval in section (**Pl. 3/4**). Reddish interior. Flat bottom. Thin walls. Handmade. Clay structure with a few sand inclusions and well burnt. Dimensions: height – 16 cm, width – 18 cm, bottom diameter – 5 cm, rim diameter – 13 cm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Large size, dark grey, slightly burnished, deep bowl of hemispherical form (**Pl. 3/5**). There is a horizontal ear-shaped molding on the side. Flat bottom. Thick walls. Handmade. Clay structure with a lot of sand inclusions and poorly burnt. Dimensions: height – 32 cm, width – 39 cm, bottom diameter – 14.5 cm, rim diameter – 19.5 cm.

Human remains

The anthropological analysis is based on Martin & Saller's (Martin, Saller 1957) and Alekseev & Debec's (Alekseev, Debec 1964) methods of craniometric programme and age estimation. The human remains from the grave were in poor condition. We could take *in situ* only some craniometrical measurements of the skull. The skull belonged to an adult male (approximately 17-25 years old), ovoid form, probably mesocranic; narrow-faced and middle height (70 mm); low (30 mm), narrow (30 mm), hypsioconchy orbits; narrow nose (24 mm), not high (50 mm), mesorrhyne. Anthropological type – gracile Mediterranean, probably Caspian anthropological type. The Caspian anthropological type is wide in Azerbaijan since Mesolithic to the Modern times (Kirichenko 2020, p. 169).

Discussion and conclusions

The vessels from the Khatynly grave have analogies in the ceramics of the late phase of Kura Araxes cultural tradition, especially in the Martkopi/Bedeni complex (**Pl. 4**). The large, black burnished vessel from Khatynly (No. 2) is similar to the vessels from Martkopi barrow No. 2 (**Pl. 9**), Tqemlara barrow No. 2, Dalismta barrow No. 5, Kvemo Kartli barrow No. 5. The vessel No. 1 from Khatynly is similar to vessels of Early Trialeti ceramics (**Pl. 10**), Martkopi barrow No. 2 and No. 4, Kvemo Kartli barrow No. 5.

The monuments of the Kura-Araxes cultural tradition are widespread in almost all regions of Azerbaijan[2]. There were settlements and burials. The burials of the Kura-Araxes culture of Azerbaijan represent simple pit burials with single inhumations and collective burials under barrows with *dromos* type entrance to the tomb. The position of the body in simple pit burials is mostly contracted crouched on left/right side. The position of skeletons in collective burials under barrows is hard to detect, they are more chaotic because these tombs have been used for a long time and with every new burial pushing back the previous one, after the filling of the burial chamber it was set on fire and the tomb structure (which consisted of wooden pillars and roof) collapsed (Dzhalilov, Kirichenko 2017, p. 63).

The radiocarbon dating of the bone samples from the Khatynly burial was made with financial support from the BP Company in the Beta laboratory in Miami

[2] The issue of generations and expansion of the Kura-Araxes cultural tradition in the territory of the Caucasus and Near East is not a topic of our paper and will not be included here.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(USA). The Khatynly burial dates from 2473-2299 cal BC, in 2 sigma domain (**Pl. 5-6**) and consequently belongs to the Early Bronze Age III.

Azerbaijan archaeologist Q. S. Ismailzade divided the Kura-Araxes archaeological culture of Azerbaijan in three phases (Ismailzade 2008, p. 172): phase I – 3500-3000 BC; phase II – 3000-2700 BC; phase III – 2700-2200 BC. The western archaeologists considered that the Kura-Araxes culture has two main periods: I – 3600/3500-2900 BC and II – 2900-2500 BC (Palumbi, Chataigner 2014, p. 249; Palumbi 2015, p. 14); the interval 2500-2300/2200 BC corresponds to Early Kurgan Tradition (Palumbi 2015, p. 30).

The burial mounds of the Early Kurgan Tradition are made of stones and/or earth and generally have a low chamber, either below or above the ground level; they generally contain one or two skeletons, but «cenotaphs» and examples containing only a few bone fragments are also attested. Burial inventories consist of a small number of vessels associated with a few metal items (weapons, pins) and lithic objects; in two cases, traces of wheel-furrows were detected on the chamber's floor (Rova 2014, p. 64).

The Bedeni barrow complex shows that the large timber structures constructed in a deep rectangular or square grave pit were characteristic. Other tomb types include deep earthen shafts or shallow pits, and the occasional catacomb variety, hewn out of bedrock (Sagona 2017, p. 313). Georgian archaeologist Dr. A. Orjonikidze notes that the kurgans comprising Bedeni group are mostly arranged in earthen pits, and in some cases the pits are fitted with special burial chambers (Orjonikidze 2015, p. 65). The Khatynly tomb looks like a construction of burial chambers from Bedeni group barrows.

We think that the Khatynly grave was the main burial of the kurgan, the burial rite and grave goods having good parallels with burials and artefacts of the Matrkopi/Bedeni complex in Eastern Georgia. The upper part of the mound covering was destroyed in the process of agricultural activity from recent times. The nearest area around the Khatynly burial was used for vineyards and crops. The Khatynly grave at this moment is the only burial feature of the last phase of the Kura-Araxes cultural tradition which belonged to the Early Kurgans Tradition of The Early Bronze Age III from Azerbaijan.

Acknowledgements

I would like to express my gratitude and appreciation to the leaderships of BP, AZFEN and SAIPEM for their help and support during the archaeological excavations, special gratitude to Dr. Prof. N. A. Museibli for scientific advice and recommendations, my thanks to graphic interpreter S. Farmanli for drawing the artefacts and burial chamber of the Khatynly grave.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Bibliography

Alekseev, Debec 1964: V. P. Alekseev, G. F. Debec, *Kraniometriya. Metodika antropometricheskih issledovanij*, Moscow, 1964 // Алексеев В. П., Дебец Г. Ф., *Краниометрия. Методика антропометрических исследований*, Москва, 1964.

Dzhalilov, Kirichenko 2017: B. M. Dzhalilov, D. A. Kirichenko, *Kurgany Uzun Rama (arheologiya i paleoantropologiya)*, Vestnik Muzeya Arheologii i Etnografii Permskogo Predural'ya 7, 2017, p. 63-66 // Джалилов Б. М., Кириченко Д. А., *Курганы Узун Рама (археология и палеоантропология)*, Вестник Музея Археологии и Этнографии Пермского Предуралья 7, 2017, с. 63-66.

Ismailzade 2008: G. S. Ismailzade, *Azerbajdzhan v sisteme rannebronzovoj kul'turnoj obshchnosti Kavkaza*, Baku, 2008 // Исмаилзаде Г. С., *Азербайджан в системе раннебронзовой культурной общности Кавказа*, Баку, 2008.

Kirichenko 2020: D. A. Kirichenko, *Paleoantropologiya Azerbajdzhana (VII v. do n.e. – V v.n.e.)*, Baku, 2020 // Кириченко Д. А., *Палеоантропология Азербайджана (VII в. до н.э. – V в.н.э.)*, Баку, 2020.

Martin, Saller 1957: R. Martin, K. Saller, *Lehrbuch der Anthropologie in Systematischer Darstellung, mit Besonderer Berücksichtigung der Anthropologischen Methoden,* Bd. I., Stuttgart, Fischer, 1957.

Orjonikidze 2015: A. Orjonikidze, *The earlier period of kurgans in Georgia*, Tbilisi, 2015.

Rova 2014: E. Rova, *The Kura-Araxes Culture in the Shida Kartli region of Georgia: An overview*, Paléorient 40, 2, 2014, p. 47-69.

Palumbi 2015: G. Palumbi, *The Early Bronze Age of the Southern Caucasus*, Oxford handbook online, Oxford, 2015, p. 1-44.

Palumbi, Chataigner 2014: G. Palumbi, C. Chataigner, *The Kura-Araxes Culture from the Caucasus to Iran, Anatolia and the Levant: Between unity and diversity. A synthesis*, Paléorient 40, 2, 2014, p. 247-260.

Sagona 2017: A. Sagona, *The Archaeology of the Caucasus: From earliest settlements to the Iron Age*, Cambridge, 2017.

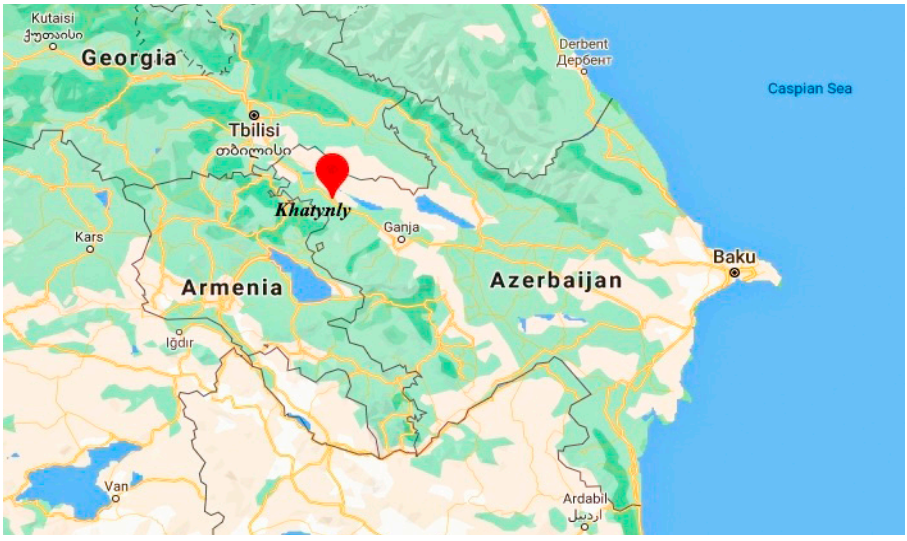

Pl. 1. The topographic position of the site - Khatynly village, Tovuz district, Azerbaijan
Pl. 1. Poziția topografică a sitului - satul Khatynly, districtul Tovuz, Azerbaidjan
(https://www.google.ru/maps/place/Khatynly,+Azerbaidjan/)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

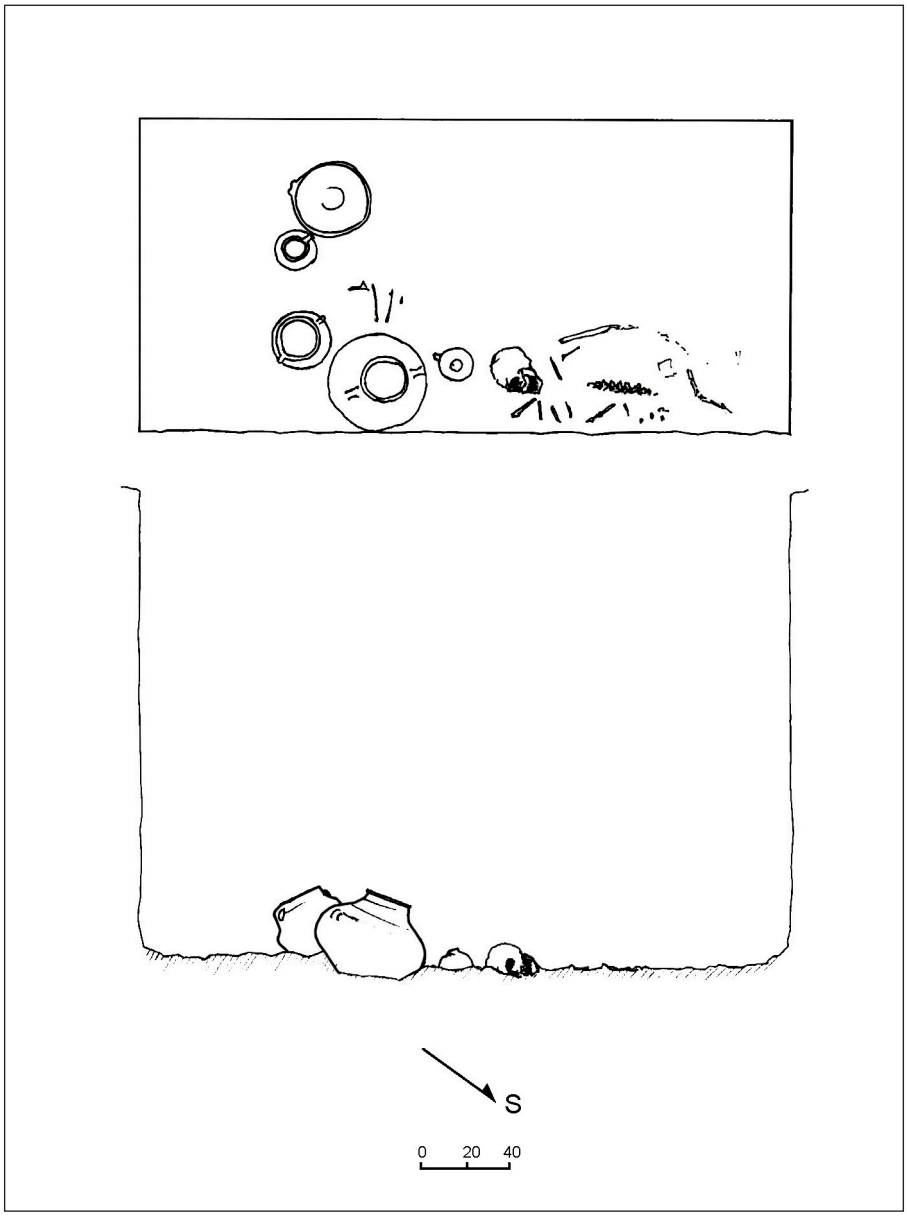

Pl. 2. The Khatynly grave
Pl. 2. Mormântul de la Khatynly

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

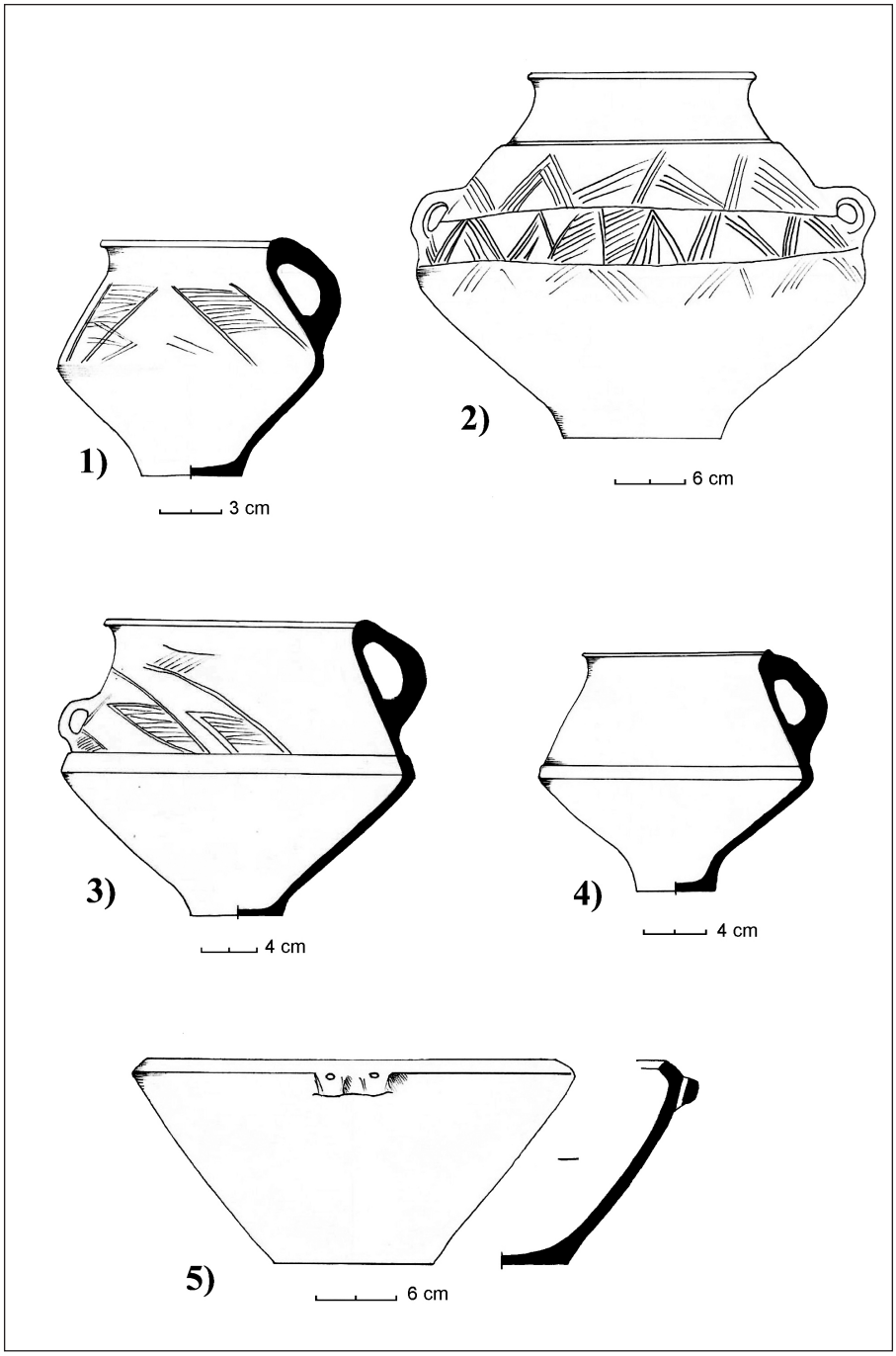

Pl. 3. The ceramic vessels from Khatynly grave
Pl. 3. Vasele din mormântul de la Khatynly

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

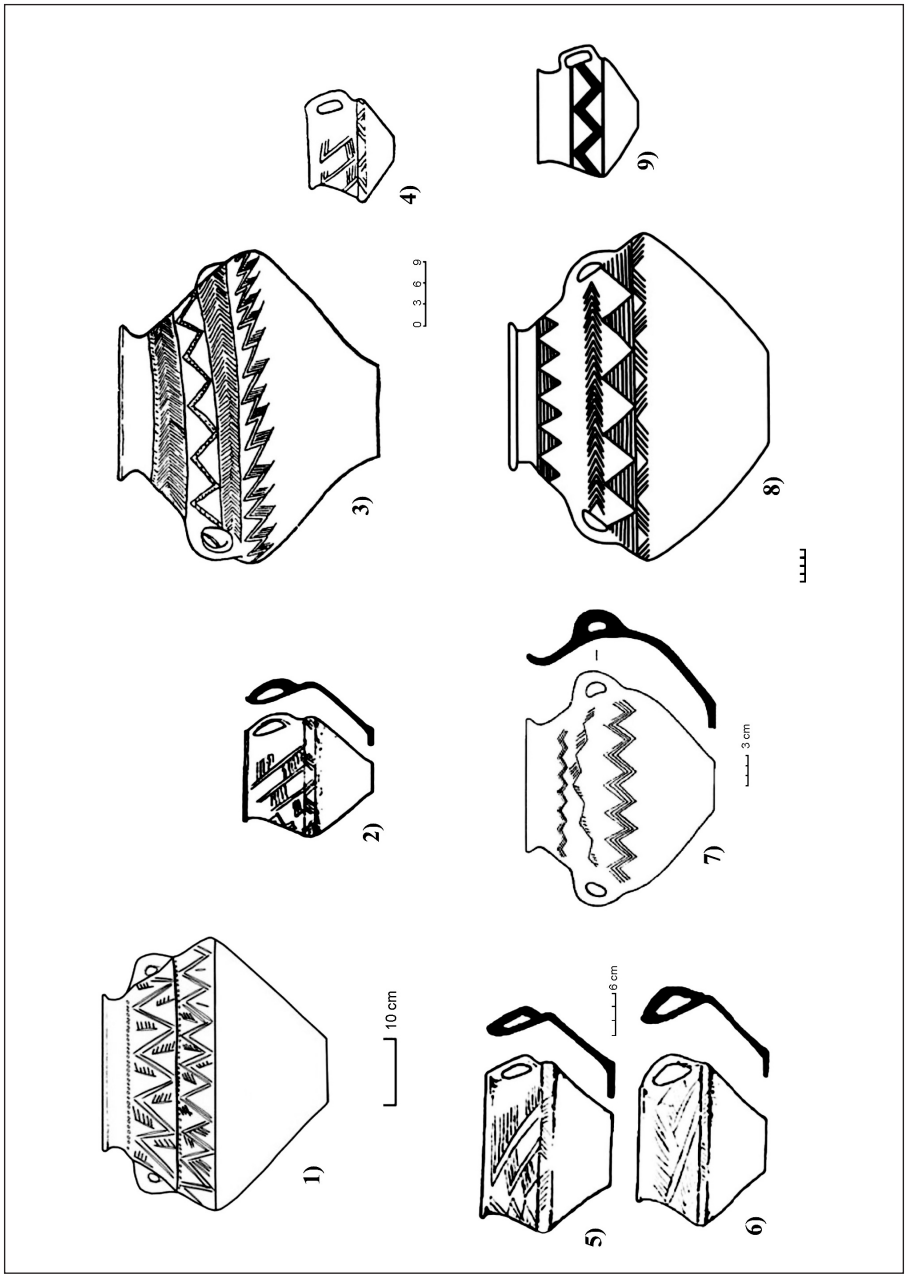

Pl. 4. The ceramic vessels of the Martkopi/Bedeni complex of Eastern Georgia (Sagona 2017; Orjonikidze 2015). 1-2. Martkopi, barrow No. 2; 3-4. Kvemo Kartli, barrow No. 5; 5-6. Martkopi, barrow No. 4; 7. Dalismta, barrow No. 5; 8-9. Tqemlara, barrow No. 2.
Pl. 4. Vasele din complexul Martkopi/Bedeni din Georgia de Est (Sagona 2017; Orjonikidze 2015). 1-2. Martkopi, tumulul nr. 2; 3-4. Kvemo Kartli, tumulul nr. 5; 5-6. Martkopi, tumulul nr. 4; 7. Dalismta, tumulul nr. 5; 8-9. Tqemlara, tumulul nr. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

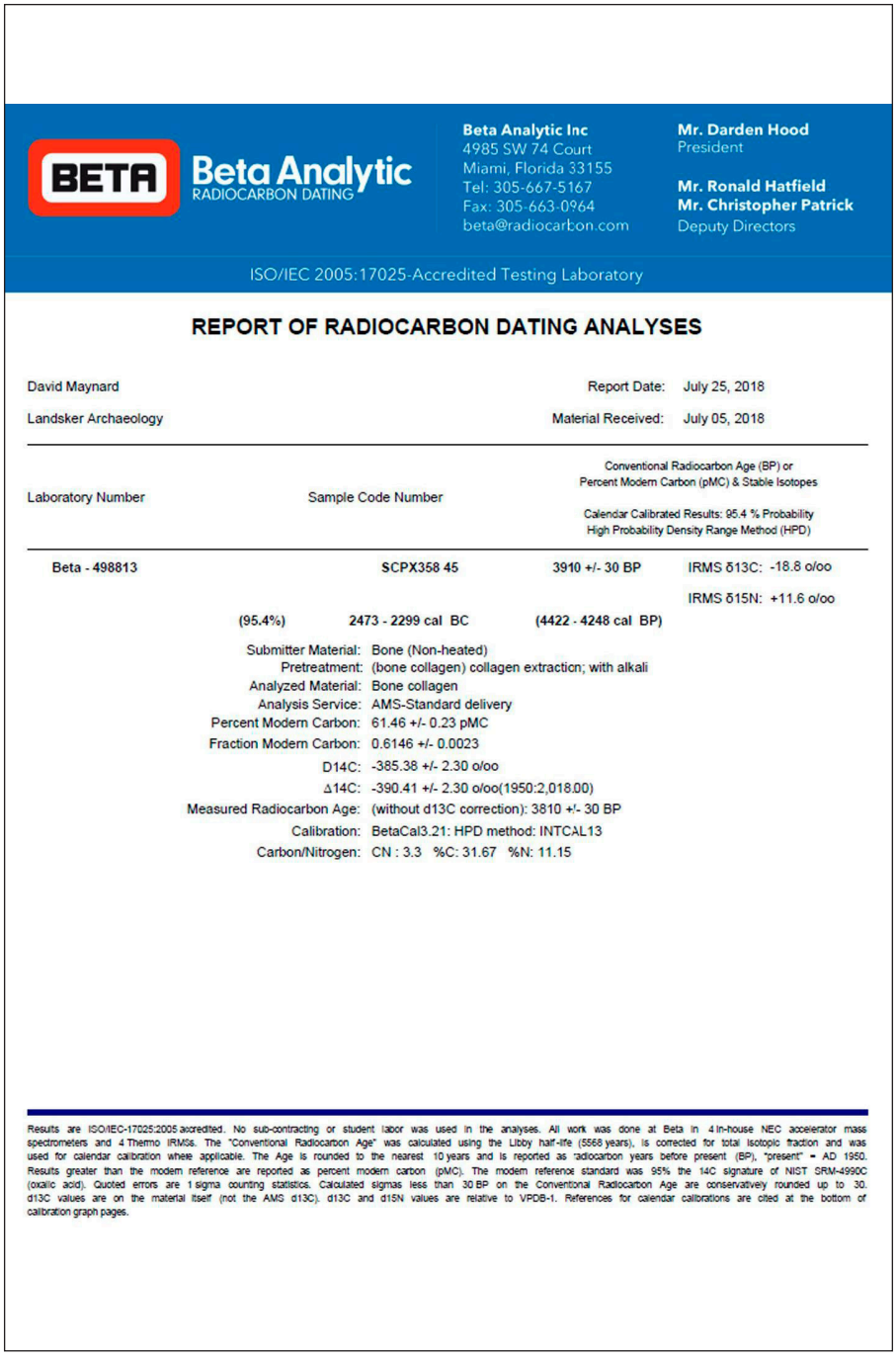

Beta Analytic
RADIOCARBON DATING

Beta Analytic Inc
4985 SW 74 Court
Miami, Florida 33155
Tel: 305-667-5167
Fax: 305-663-0964
beta@radiocarbon.com

Mr. Darden Hood
President

Mr. Ronald Hatfield
Mr. Christopher Patrick
Deputy Directors

ISO/IEC 2005:17025-Accredited Testing Laboratory

REPORT OF RADIOCARBON DATING ANALYSES

David Maynard — Report Date: July 25, 2018

Landsker Archaeology — Material Received: July 05, 2018

Laboratory Number	Sample Code Number	Conventional Radiocarbon Age (BP) or Percent Modern Carbon (pMC) & Stable Isotopes Calendar Calibrated Results: 95.4 % Probability High Probability Density Range Method (HPD)	
Beta - 498813	SCPX358 45	3910 +/- 30 BP	IRMS δ13C: -18.8 o/oo IRMS δ15N: +11.6 o/oo
	(95.4%) 2473 - 2299 cal BC	(4422 - 4248 cal BP)	

Submitter Material: Bone (Non-heated)
Pretreatment: (bone collagen) collagen extraction; with alkali
Analyzed Material: Bone collagen
Analysis Service: AMS-Standard delivery
Percent Modern Carbon: 61.46 +/- 0.23 pMC
Fraction Modern Carbon: 0.6146 +/- 0.0023
D14C: -385.38 +/- 2.30 o/oo
Δ14C: -390.41 +/- 2.30 o/oo(1950:2,018.00)
Measured Radiocarbon Age: (without d13C correction): 3810 +/- 30 BP
Calibration: BetaCal3.21: HPD method: INTCAL13
Carbon/Nitrogen: CN : 3.3 %C: 31.67 %N: 11.15

Results are ISO/IEC-17025:2005 accredited. No sub-contracting or student labor was used in the analyses. All work was done at Beta in 4 in-house NEC accelerator mass spectrometers and 4 Thermo IRMSs. The "Conventional Radiocarbon Age" was calculated using the Libby half-life (5568 years), is corrected for total isotopic fraction and was used for calendar calibration where applicable. The Age is rounded to the nearest 10 years and is reported as 'radiocarbon years before present (BP), "present" = AD 1950. Results greater than the modern reference are reported as percent modern carbon (pMC). The modern reference standard was 95% the 14C signature of NIST SRM-4990C (oxalic acid). Quoted errors are 1 sigma counting statistics. Calculated sigmas less than 30 BP on the Conventional Radiocarbon Age are conservatively rounded up to 30. d13C values are on the material itself (not the AMS d13C). d13C and d15N values are relative to VPDB-1. References for calendar calibrations are cited at the bottom of calibration graph pages.

Pl. 5. The Khatynly burial, radiocarbon data
Pl. 5. Data radiocarbon a mormântului de la Khatynly

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

BetaCal 3.21

Calibration of Radiocarbon Age to Calendar Years

(High Probability Density Range Method (HPD): INTCAL13)

(Variables: d13C = -18.8 o/oo)

Laboratory number **Beta-498813**

Conventional radiocarbon age **3910 ± 30 BP**

95.4% probability

(95.4%) 2473 - 2299 cal BC (4422 - 4248 cal BP)

68.2% probability

(44.1%) 2467 - 2401 cal BC (4416 - 4350 cal BP)
(24.1%) 2382 - 2348 cal BC (4331 - 4297 cal BP)

SCPX358 45

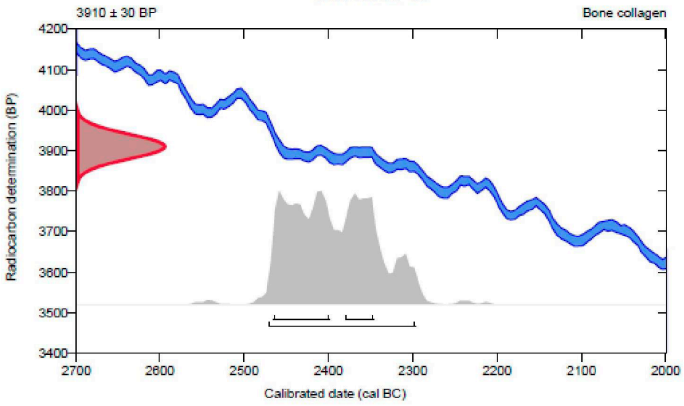

Database used

INTCAL13

References

References to Probability Method

Bronk Ramsey, C. (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. Radiocarbon, 51(1), 337-360.

References to Database INTCAL13

Reimer, et.al., 2013, Radiocarbon55(4).

Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • Email: beta@radiocarbon.com

Pl. 6. The Khatynly burial, radiocarbon data
Pl. 6. Data radiocarbon a mormântului de la Khatynly

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

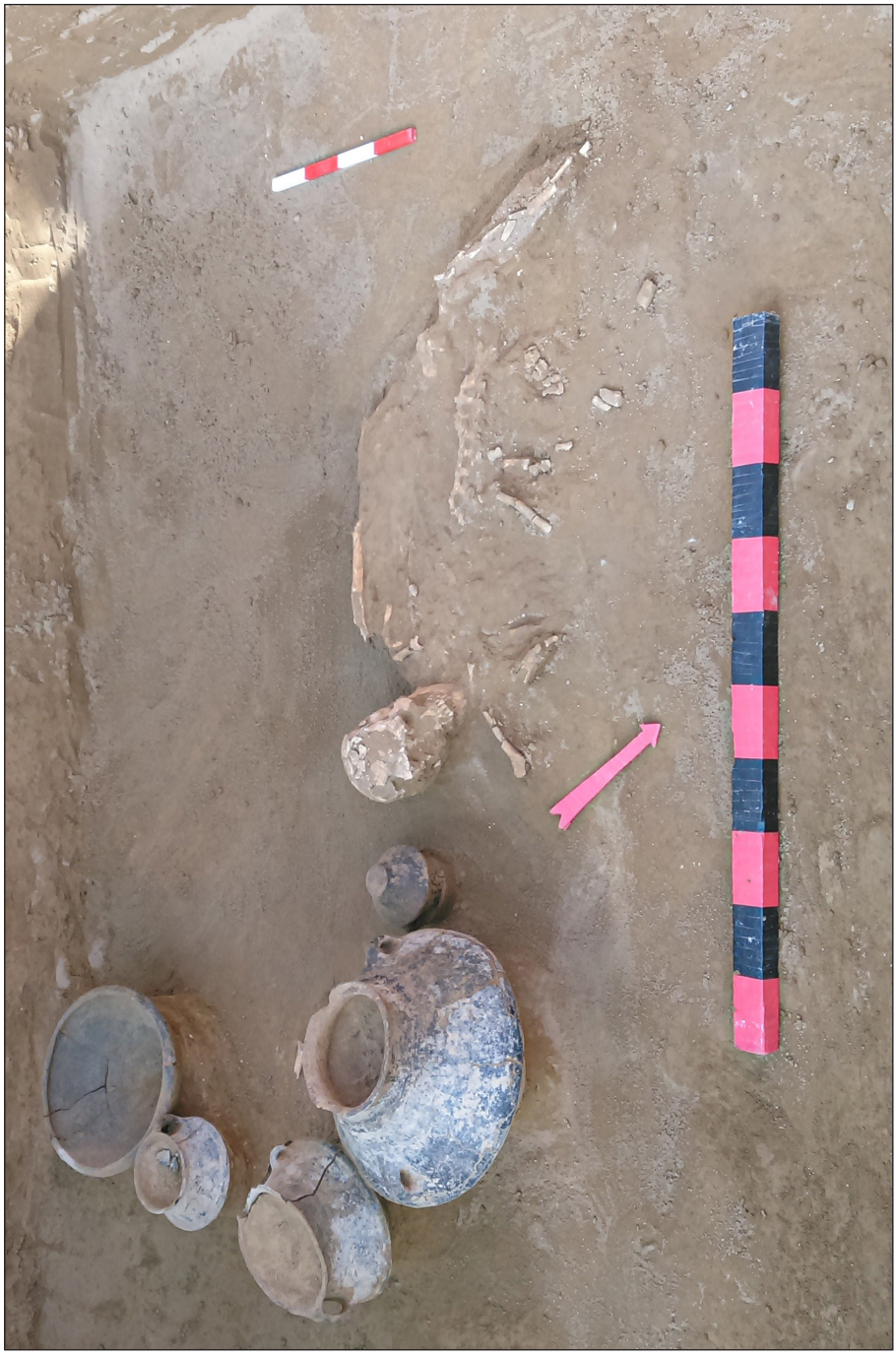

Pl. 7. The Khatynly burial, *in situ* photo
Pl. 7. Mormântul de la Khatynly, fotografie *in situ*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 8. The ceramic vessels from the Khatynly burial
Pl. 8. Vasele descoperite în mormântul de la Khatynly

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 9. The vessel from Martkopi, Georgian National Museum, Tbilisi
(photo credit: the author)
Pl. 9. Vasul de la Martkopi, Muzeul Național din Georgia, Tbilisi (fotografia autorului)

Pl. 10. The Early Trialeti ceramic vessel (Sagona 2017, Pl. 7.5, p. 312)
Pl. 10. Vasul de la Trialeti (Sagona 2017, Pl. 7.5, p. 312)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Aşezarea de epoca bronzului de la Bălăceanca, județul Ilfov, România. Unele considerații privind cronologia absolută a culturii Tei

Cristian Eduard Ştefan[1]

Dedicat memoriei lui Valeriu Leahu (1934-2006)

Rezumat. În această contribuție autorul prezintă un lot de materiale de epoca bronzului aparținând culturii Tei, descoperit în urma cercetărilor arheologice preventive de la Bălăceanca, județul Ilfov. Sunt discutate o serie de aspecte, cum ar fi tipologia și tehnologia ceramicii, poziționarea în context mai larg a sitului de la Bălăceanca, dar și dinamica locuirii epocii bronzului în centrul Câmpiei Române. O dată radiocarbon obținută în cadrul Laboratorului de la Poznan îi oferă autorului ocazia pentru o discuție privind cronologia absolută a culturii Tei.
Cuvinte-cheie: epoca bronzului, așezare, ceramică, Bălăceanca, cronologie absolută.

The Bronze Age settlement of Bălăceanca, Ilfov County, Romania. Some considerations about the absolute chronology of Tei culture. In this contribution the author presents a batch of Bronze Age materials belonging to Tei culture, discovered during rescue excavations at Bălăceanca, Ilfov County. Some aspects are discussed, such as pottery typology and technology, positioning the site of Bălăceanca in a wider context, and Bronze Age habitation dynamics in the centre of the Romanian Plain. A radiocarbon date analyzed at the Poznan Laboratory gives the author the opportunity for a discussion concerning the absolute chronology of Tei culture.
Key words*:* Bronze Age, settlement, pottery, Bălăceanca, absolute chronology.

.....

Introducere

În toamna anului 2020 au fost realizate cercetări arheologice preventive în localitatea Bălăceanca, județul Ilfov, prilejuite de construcția Autostrăzii A0 (Centura de sud a municipiului București). Pe un bot de deal aflat între localitățile

[1] Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, Academia Română, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova; cristarh_1978@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Bălăceanca şi Glina, în imediata apropiere a *tell*-ului de la Glina (**Pl. 1/1-2**), au apărut vestigii din mai multe epoci (Boian-Bolintineanu, Gumelnița, Cernavodă II, Tei, prima epocă a fierului, Chilia-Militari, Ipoteşti-Cândeşti - sec. VI-VII d. Hr., Dridu - sec. VIII-XI d. Hr., epoca medievală târzie). Situl era cunoscut mai demult în literatura de specialitate sub denumirea convențională "*platforma de la SSV de tell*" (cod RAN: 101760.04; cod LMI: IF-I-s-B-15147), în urma unei periegheze efectuate la sfârşitul anilor '60 fiind identificate în acest punct materiale de tip Boian, Gumelnița, Chilia-Militari şi din epoca medievală târzie (Chirica, Popovici-Baltă 1973, p. 361; Istina *et alii* 2020, p. 21).

Locuirea de epoca bronzului aparținând culturii Tei cuprinde mai multe gropi de provizii/menajere, care conțin ceramică tipică fazelor III/La Stejar şi IV/Fundeni[2]. Este vorba de complexele Cx. 1, Cx. 19, Cx. 23, Cx. 33, Cx. 34, Cx. 44, Cx. 61, Cx. 78, Cx. 89, Cx. 111, Cx. 113, Cx. 132, Cx. 136 şi Cx. 139 (**Pl. 2**). Luând în considerare distanțele relativ mari dintre gropi şi lipsa unor structuri de locuit propriu-zise (bordeie, locuințe de suprafață, vetre), este posibil să fi investigat o margine a aşezării Tei, fiind constrânşi de traseul amprizei.

În zona din apropierea acestui sit au mai fost semnalate descoperiri de tip Tei în aşezarea-*tell* de la Glina[3] (Leahu 2003, p. 21, nr. cat. 64), dar şi în curtea spitalului de psihiatrie de la Bălăceanca (Leahu 2003, p. nr. cat. 10). Cu ocazia cercetărilor arheologice preventive de pe traseul Autostrăzii A2 a fost investigată o aşezare Tei III în comuna Pantelimon, jud. Ilfov, în punctul *Tânganu Autostradă*, fiind puse în evidență două locuințe de suprafață şi o groapă menajeră (Sandu-Cuculea 2007, p. 189-191). O altă aşezare Tei III a fost cercetată la Cernica (Sandu-Cuculea 2007, p. 191), în timp ce urmele unei alte locuiri (probabil Tei II) au fost semnalate la Glina-*Via lui Poleaşcă* (Chirica, Popovici-Baltă 1973, p. 356, Fig. 6/8). În sfârşit, o aşezare aparținând fazei Tei I a fost semnalată la Popeşti-Leordeni-*Botul Malului*, fiind cercetate două bordeie şi o vatră (Turcu, Ştefănescu 1992, p. 218).

Elemente de cultură materială

Pentru studiul de față ne interesează în mod special complexele **Cx. 23** şi **Cx. 139**, pe care le-am considerat reprezentative pentru fazele mijlocie, respectiv târzie ale epocii bronzului de la Bălăceanca.

Cx. 23 reprezintă o groapă cu resturi menajere, de forma circulară, identificată la o adâncime de -0,55 m față de nivelul actual de călcare. Forma pereților este cilindrică. Umplutura acesteia este formată dintr-un sol brun-închis, argilos, compact, cu pigmenți de lut ars. Groapa avea un diametru de 1,50 m, o adâncime

[2] Grupul Govora-Fundeni conform altei opinii (Palincaş 1996, p. 239-295).

[3] De fapt, din punct de vedere administrativ, binecunoscutul *tell* se află în localitatea Bălăceanca, com. Cernica, jud. Ilfov.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

maximă de 0,90 m față de nivelul de conturare, iar ca inventar conținea fragmente ceramice, chirpici, oase de animale și o dăltiță din bronz (**Pl. 3, 4**).

În ceea ce privește ceramica, cele patru categorii determinate de Leahu își păstrează valabilitatea (Leahu 1966, p. 87-88; Leahu 2003, p. 105), cu unele mici nuanțe. Astfel, printre vasele de la Bălăceanca exista o categorie arsă mixt, în timp ce o altă categorie folosea ca degresant pleava. Pentru tipologia formelor de vase am întrebuințat categoriile folosite de Leahu (1966, p. 101-107; 2003, p. 111-112), astfel fiind documentate căni (**Pl. 7/1-7**), castroane (**Pl. 7/8-10**; **Pl. 8**), cești (**Pl. 9**), străchini (**Pl. 10/1-3**), urne bitronconice (**Pl. 10/4-8**), vase globulare (**Pl. 10/9-12**), vase cu corpul bombat și gât înalt (**Pl. 11/1-5**), pahare (**Pl. 11/6**). Registrul decorativ este întru totul specific fazei Tei III/La Stejar, fiind atestate împunsăturile succesive (triunghiuri cu cârlige spiralice, spirale concentrice, motivul „valurilor în spargere"), aplicațiile plastice (brâuri alveolare și crestate, reliefuri în forma acoperișului de case în două pante), șiruri de triunghiuri sau cercuri imprimate în pasta moale, „S"-uri culcate cu capetele înlănțuite pe un singur șir, mai rar decorul de tip *Besenstrich* (Leahu 1966, p. 107-113; Leahu 2003, p. 112-113). Au mai fost descoperite un fragment de fusaiolă (**Pl. 11/8**) și o dăltiță din bronz, cu lungimea de 4 cm (**Pl. 11/9**), cu totul specifică perioadei (Leahu 1966, p. 76; Leahu 2003, p. 82, pl. XII/11-12).

Cx. 139 reprezintă o groapă cu resturi menajere, de formă circulară, identificată la o adâncime de -0,90 m față de nivelul actual de călcare. Forma pereților este cilindrică. Umplutura acesteia constă într-un sol brun-închis, argilos, foarte compact, cu pigmenți de lut ars și cărbuni. Groapa avea un diametru de 1,80 m și o adâncime maximă de 0,44 m față de nivelul de conturare, iar ca inventar conținea fragmente ceramice și o râșniță din piatră (**Pl. 5, 6**).

Ceramica recuperată din Cx. 139 este specifică fazei Tei IV/Fundeni în periodizarea Leahu. Într-adevăr, așa cum a observat cu justețe V. Leahu, calitatea pastei se schimbă, sporind cantitatea de nisip și pietricele folosite ca degresant. Multe dintre recipiente capătă un aspect aspru la pipăit, rugos. Urmând tipologia consacrată a lui V. Leahu (Leahu 1966, p. 119-122; 2003, p. 114) am putut reconstitui câteva forme, dintre care ilustrăm: un vas de provizii (**Pl. 12/1**), un castron cu corp puternic arcuit și marginea evazată tronconic (**Pl. 12/2**), o urnă tronconică (**Pl. 12/4**) și două vase globulare (**Pl. 12/3, 5**). Decorurile sunt specifice fazei Tei IV/Fundeni (conform periodizării Leahu): cerc cu suprafața adâncită concav cu umbo în centru, brâu alveolar asociat cu aplicație plastică, cercuri și alveole imprimate, decor cu măturica (Leahu 1966, p. 115-119; Leahu 2003, p. 114-115). Apartenența ceramicii din Cx. 139 la epoca târzie a bronzului este întărită de secțiunea triunghiulară a torții vasului globular de la **Pl. 12/5**, dar și de tipul de decor de pe vasul de provizii de la **Pl. 12/1** (șiruri de cercuri imprimate dispuse perpendicular), care pare să fie un împrumut din aria Gârla Mare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Cronologii şi sincronisme

Sunt acceptate în literatura de specialitate următoarele două aserțiuni în ceea ce privește cultura Tei: în primul rând, că în geneza sa există unele aporturi vestice (orizontul cu ceramică striată, grupul Balta Sărată timpuriu[4]) şi, în al doilea rând, că apariția sa este ulterioară grupului Odaia Turcului/Monteoru IC4 (Chicideanu 1982, p. 104-105; Leahu 2001, p. 173-182; Leahu 2003, p. 166-167). Unele date radiocarbon de la Foeni-*Gaz* (cu criticile de rigoare privind contextele) şi Foeni-*Cimitirul Ortodox* plasează orizontul cu ceramică striată din Banat, în linii mari, în intervalul 2200-2000 BC, adică în perioada EBA III (Gogâltan 2015, p. 60-62, Fig. 8, 9). Pe de altă parte, o lucrare recentă poziționează orizontul Odaia Turcului/Monteoru IC4, 1-2, cu argumente pertinente, în perioada 2200-2050 BC (Constantinescu 2020, p. 153)[5]. Argumentele expuse mai sus conduc la o dată convențională, plasată în jurul anului 2050 BC, pentru apariția culturii Tei la nord de Dunăre.

Corespondența Tei I/Cățelu Nou – Wietenberg I a fost sesizată cu decenii în urmă, prin prezența unor materiale Tei timpurii în aşezarea de la Sf. Gheorghe-*Őrkő*, dar şi prin existența unor forme de vase şi elemente decorative comune celor două culturi (Leahu 2003, p. 177). Pe de altă parte, un studiu mai recent dedicat cronologiei absolute a culturii Wietenberg plasează faza timpurie a acesteia în linii mari între 2000-1750 BC (Bălan *et alii* 2016, p. 80). Contemporaneitatea cel puțin parțială Tei I/Cățelu Nou – Monteoru IC3 este asigurată de prezența a două fragmente dintr-o ceaşcă aparținând primei faze Tei în „suprafața B" de la Sărata Monteoru, dar şi prin alte dovezi ulterioare (Leahu 2003, p. 176). Ceea ce a fost numit în literatura de specialitate „pachetul IC3" a fost pus, pe baza datelor radiocarbon, în intervalul 2200-1800 BC (Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2015, p. 25), apoi restrâns la intervalul 2200-1900 BC (Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2017, p. 75). Printre descoperirile mai vechi din aşezarea de la Şoimeşti-*La Merez*, jud. Prahova (Leahu 2003, p. 25, nr. 122; Frînculeasa, Garvăn 2017, p. 57-67) se află şi trei ceşti aparținând bronzului mijlociu, dintre care una prezintă un decor de certă factură Tei I/Cățelu Nou (Frînculeasa 2020, p. 134-135, Fig. 4). Pe de altă parte, o dată radiocarbon (3641±26 BP) provenită dintr-un mormânt aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului de la Şoimeşti, prelevată dintr-un os de animal aflat în poziție secundară, a furnizat intervalul 2131-1926 cal BC, în domeniul 2 sigma (Frînculeasa 2020, p. 134, tab. 2).

Pentru relația Tei II/Tei – Monteoru Ia este de menționat un fragment de ceaşcă de factură Tei descoperit la Sărata Monteoru (Leahu 2003, p. 180). Pe de altă parte, în termenii cronologiei absolute, „fazele" Monteoru Ia-IIa au fost plasate în intervalul

[4] Conform unei alte opinii, acestea nu au nici o legătură cu grupul/cultura Balta Sărată, ci constituie un grup separat, plasat la începutul bronzului mijlociu (Gogâltan 2004, p. 101-102).

[5] Un punct de vedere uşor diferit la Băjenaru 2014, p. 260-261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1800-1700 BC (Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2015, p. 32, tabel 6; Vasilescu 2013, p. 174). În altă ordine de idei, la Smeeni-*Movila Mare,* orizontului IV de înmormântări i-au fost atribuite mormintele M.7, M.9, M.25 şi M.a (Frînculeasa *et alii* 2017, p. 77). Pentru discuția noastră sunt importante numai două dintre ele, M.7 şi M.a. Primul a fost datat prin metoda radiocarbon şi a furnizat rezultatul 3494±31 BP (1899-1700 cal BC, 2 sigma), iar cel de-al doilea (din păcate, distrus) a conținut o ceaşcă tipică fazei Tei II (Leahu 2003, p. 126-127, pl. LXIII/7; Frînculeasa *et alii* 2017, p. 152-154, pl. 62/3). Complexul nr. 2/2005, descoperit în cercetările mai recente din stațiunea de epoca bronzului de la Rotbav, jud. Braşov, conținea, pe lângă ceramică specifică Wietenberg, şi un fragment ceramic Tei II (Dietrich 2014a, p. 177, 229, 337, Abb. VII.12, Taf. 90/1, Taf. 143/1). Complexul amintit a fost atribuit fazei mijlocii de la Rotbav (Rt. 2), care are şi o dată radiocarbon, 3547±24 BP, calibrarea acesteia în domeniul 2 sigma însemnând 1954-1867 cal BC (25%) şi 1848-1774 cal BC (69%) (Dietrich 2014b, p. 60-61). În acest orizont ar fi de plasat şi mormântul M2 de la Pietrosu-Costeşti-*La Arman*, care a avut ca inventar o ceaşcă (posibil Tei, greu de atribuit unei faze anume) şi care a furnizat data 3466±30 BP, care, calibrată în domeniul 2 sigma, înseamnă 1883-1694 (Constantinescu *et alii* 2017, p. 127, pl. 21; Frînculeasa 2020, p. 134-135, tab. 2)[6].

Relațiile dintre faza Tei III/La Stejar şi Monteoru IIa sunt atestate prin prezența unor fragmente ceramice în stațiunile de la Bucureşti-*Cățelu Nou* şi Sărata Monteoru, dar şi a unor influențe reciproce în registrul decorativ (Leahu 2003, p. 183, pl. LXXXVI/1; Nestor 1942, p. 27). Pe de altă parte, în stațiunea de la Bucureşti-*Băneasa*, cu materiale tipice Tei III/La Stejar, a fost descoperit un „import" Wietenberg III (Leahu 2003, p. 181, Pl. LXXXV/4). Studiul dedicat cronologiei absolute a culturii Wietenberg menționat mai sus plasează faza a III-a (clasică) a acestei manifestări aproximativ în intervalul 1750-1500 BC (Bălan *et alii* 2016, p. 82). În acest context trebuie să amintim şi de prezența a două cești de factură Tei III/La Stejar în stațiunea eponimă a culturii Verbicioara, în nivelul corespunzător fazei a III-a a acesteia din urmă (Berciu 1961, p. 133, Fig. 4/5 şi p. 147, Fig. 17/3; Morintz 1978, p. 24, Fig. 9/4, 6).

Pentru o mai bună plasare cronologică a locuirii de tip Tei, după finalizarea cercetărilor de la Bălăceanca, a fost trimisă la Poznan Radiocarbon Laboratory (Polonia) spre datare o probă prelevată dintr-un os de mamifer erbivor (**Fig. 1**-**2**). Proba (Poz-132918) provenea din complexul **Cx. 23**, care conținea ceramică tipică fazei Tei III/La Stejar (vezi *infra*) şi a furnizat data 3420±30 BP, care, calibrată în domeniul 2 sigma, înseamnă 1775-1622 cal BC (86% probabilitate).

[6] Un alt mormânt (M1), descoperit lângă M2, fără inventar, a furnizat data 3509±30 BP, care, calibrată în domeniul 2 sigma, oferă intervalul 1918-1748 cal BC (Constantinescu et alii 2017, p. 127, pl. 21; Frînculeasa 2020, p. 134-135, tab. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

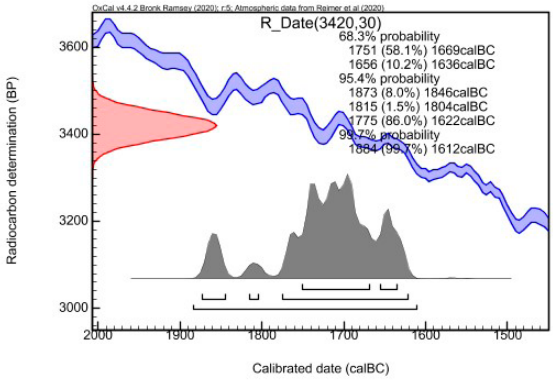

Fig. 1. Data calibrată din Cx. 23 de la Bălăceanca
Fig. 1. Calibrated date from Cx. 23 from Bălăceanca

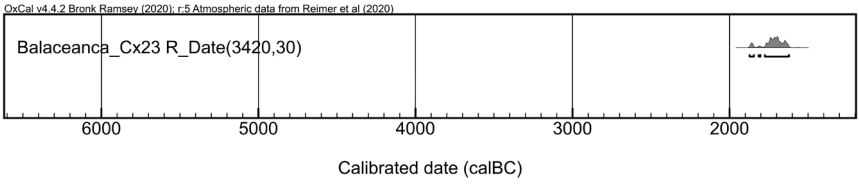

Fig. 2. Data radiocarbon din Cx. 23 de la Bălăceanca
Fig. 2. Radiocarbon date from Cx. 23 from Bălăceanca

Ultima fază a culturii Tei în accepţiunea lui V. Leahu (Tei IV/Fundeni), considerată parte integrantă a aspectului Govora-Fundeni de către N. Palincaş (Palincaş 1996, p. 239-295), poate fi paralelizată cu faza Monteoru IIb pe baza unui fragment ceramic Tei descoperit în necropola monteoreană de la Pietroasa Mică (Leahu 2003, p. 194). Este vorba, desigur, de etapa IIb2, pusă în evidenţă şi stratigrafic în staţiunile de la Sărata Monteoru, Cândeşti-*Coasta Banului*, Năeni-*Zănoaga*, Cârlomăneşti-*Cetăţuia* şi *Arman* sau Pufeşti şi databilă prin intermediul cimitirului de la Câmpina în intervalul 1450-1100 BC (Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2015, p. 28-29, tabel 4). De o importanţă deosebită se dovedeşte a fi aşezarea de la Independenţa, jud. Prahova. Aceasta conţine ceramică de tip Monteoru asociată cu materiale Tei şi Noua, două date radiocarbon furnizând intervalele 1500-1390 cal BC, respectiv 1520-1400 cal BC (în domeniul 2 sigma) (Frînculeasa 2016, p. 122-124, Fig. 10). Un „import" Gârla mare, faza clasică, a fost descoperit în aşezarea Tei IV/Fundeni de la Oltenița-*Valea Mare*, jud. Călăraşi (Leahu 2003, p. 194, pl. LXXXVI/2). Pe de altă parte, o dată radiocarbon din necropola de la Plosca-*Cabana de Metal*, prelevată dintr-un mormânt aparţinând fazei clasice a culturii Gârla Mare, a dat intervalul 1464-1373 cal BC. Pe baza

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

datelor radiocarbon şi relațiilor cu alte culturi învecinate, faza clasică a culturii Gârla Mare ar fi durat aproximativ între 1500 şi 1250 BC (Şandor-Chicideanu, Constantinescu 2019, p. 62, Fig. 23).

Foarte important pentru discuția noastră este mormântul M2 din necropola de la Câmpina. Acesta conține un *kantharos* de factură certă Tei IV/Fundeni (Govora-Fundeni) şi a fost datat în intervalul 1413-1306 BC (Frînculeasa 2012, p. 94, tabel 7, pl. 17/2 şi pl. 65/15; Şandor-Chicideanu, Constantinescu 2019, p. 63). Una dintre datele prelevate din fortificația de la Popeşti (B-6105) a dat intervalul 1520-1410 cal BC, în domeniul 2 sigma, dar comparația cu alte medii culturale (Kastanas, în special, pentru datele radiocarbon şi ceramica miceniană) duce la intervalul 1460-1425 pentru construcția fortificației aparținând locuirii Br. II din stațiune (Palincaş 1996, p. 244-245, 267). Cercetările arheologice preventive de la Lunca-Bârzeşti au pus în evidență relația Tei IV/Fundeni – Verbicioara IV, această din urmă fază considerată parte integrantă a grupului Govora de către B. Hänsel (Hänsel 1976, p. 60). La Lunca-Bârzeşti, într-un cuptor menajer şi în Gr. 35, ambele de certă factură Tei IV/Fundeni, au fost descoperite mai multe „importuri" Verbicioara IV (Sandu-Cuculea 1992, p. 176-179, pl. X).

Concluzii

În lipsa unei serii viabile de date radiocarbon care să ne indice evoluția culturii Tei (şi a grupului cultural Fundenii Doamnei, dacă acceptăm ultima revizuire a lui V. Leahu, respectiv a grupului Govora-Fundeni în concepția N. Palincaş) la Dunărea de Jos, am fost constrânşi să apelăm la datele din mediile învecinate (în special Wietenberg şi Monteoru, dar şi Gârla Mare, Coslogeni şi Zimnicea-Plovdiv în mai mică măsură), pentru a o schița, fie şi în linii mari şi provizoriu.

Cercetările de la sud de Dunăre nu ne ajută prea mult în demersul nostru. Un număr de peste douăzeci de situri au furnizat olărie de tip Tei, însă nici una nu are date radiocarbon sau vase relevante din punct de vedere crono-tipologic la care să ne raportăm (Leahu 2003, p. 28-29, pl. 1; Hristov 2019, p. 153-158, Fig. 1). Din datele disponibile până în prezent, descoperirile de la sud de Dunăre par a aparține unei periferii a culturii Tei, cel puțin aceasta este imaginea până la descoperirea de noi obiective care să o contrazică. În ciuda unor considerații mai vechi, care păreau să ignore cu totul existența unei faze mijlocii a epocii bronzului la sud de Dunăre, cercetările mai noi încep să o scoată, timid, în evidență (Krauss 2006, p. 3-26). Foarte importante ni se par cercetările arheologice efectuate în aşezarea de la Vratitsa, din estul Bulgariei, care au pus în evidență materiale cu totul caracteristice culturii Tei (Hristova 2011, p. 104-137). Un castron şi o ceaşcă tipice fazei Tei III/La Stejar au fost descoperite în două morminte de inhumație (Grab 7, respectiv Grab 10) din tumulul de la Irečekovo-*Jankovi grobove*, Ob. Tundža

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(Iliev, Bakărdžiev 2020, p. 22-23, Taf. 35, 37). În acest context merită menționate și mormintele încadrate în bronzul mijlociu de la Boyanovo-*Lozianska Mogila* (Agre 2015, p. 10, Fig. 2, 3, 12, 13, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 28-30, 33, 34) sau Mormântul 27 de la Drama-*Kajrjaka* (Lichardus *et alii* 2000, p. 165-167, Abb. 58). Acestea din urmă sunt acoperite de pietre, fiind tipice ca ritual pentru cultura Monteoru, dar o parte dintre ele au ca inventar ceramică de tip Tei[7].

Foarte interesante ni se par însă descoperirile din așezarea de epoca bronzului de la Maydos Kilistepe, în Tracia turcească. Aici, în nivelurile aparținând bronzului mijlociu și târziu (fazele VII, VI și V), datate între 2080/2060 – 1340/1305 BC, au fost găsite ceramică și alte elemente materiale de aspect Tei (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, p. 311-330). Importante pentru discuția noastră ni se par oalele din fazele VII și VI, în special cea cu două toarte (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, Abb. 8), castroanele cu toartele în formă de iadeș din fazele VI și V (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, Abb. 9) sau cănile cu o toartă din faza a V-a (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, Abb. 15). Dacă vom compara formele și unele tipuri de decoruri, observăm similitudini certe cu vase din aria Tei, pe întreaga durată a culturii (Leahu 2003, pl. XXIV/6, pl. XXVII/1, 3, 10, pl. LV, pl. LVI), lucru observat, de altfel, și de cei doi autori (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, p. 314).

Pe de altă parte, într-o sinteză recentă, grupul Ziminicea-Plovdiv-Cherkovna a fost plasat între sfârșitul secolului XV BC și pragul secolelor XII/XI BC, necropola de la Zimnicea conținând un vas de factură Tei IV/Fundeni în mormântul M17 (Bolohan 2016, p. 189-192). Grupul Coslogeni-Yagnilo, prezumat a exista între secolele XIV/XIII-XI BC, conține și ceramică de tip Tei V/Fundenii Doamnei (Bolohan 2016, p. 157-159)[8].

Pe baza argumentelor și datelor mai mult sau mai puțin obiective expuse mai sus, putem jalona evoluția culturii Tei (și a grupului cultural Fundenii Doamnei, respectiv a grupului Fundeni-Govora) la Dunărea de jos în următoarele intervale aproximative:

- Tei I/Cățelu Nou: cca. 2050 – cca.1900 BC
- Tei II/Tei: cca. 1900 – cca. 1750 BC
- Tei III/La Stejar: cca. 1750 – cca. 1500 BC
- Tei IV/Fundeni/aspectul Fundeni-Govora: cca. 1500 – cca. 1300 BC
- Tei V/grupul Fundenii Doamnei/aspectul Fundeni-Govora: cca. 1300 – cca. 1200

[7] De altfel, autorii cercetărilor de la Drama intitulează sugestiv descoperirea „Das bronzezeitliche Grab 27 aus der Tei-Monteoru-Periode".

[8] Pentru o bună privire de ansamblu asupra bronzului târziu și începuturilor epocii fierului la Dunărea de Jos, cu toate problemele de terminologie, vezi și Schuster 2011, p. 163-175; Schuster 2014, p. 341-367. O foarte pertinentă critică la ultimul volum de sinteză privind cutura Tei (Leahu 2003), vezi la Dietrich 2008, p. 257-265.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Bibliografie

Agre 2015: D. Agre, *Archaeological investigation of the "Lozianska Mogila" barrow located near the village of Boyanovo, municipality of Elkhovo, in south-eastern Bulgaria*, Praehistorische Zeitschrift 90, 1-2, 2015, p. 1-31.

Băjenaru 2014: R. Băjenaru, *Sfârșitul bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre*, Cluj-Napoca, 2014.

Bălan *et alii* 2016: G. Bălan, C. P. Quinn, G. Hodgins, *The Wietenberg culture: periodization and chronology*, Dacia N.S. LX, 2016, p. 67-92.

Berciu 1961: D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur*, Dacia N.S. V, 1961, p. 123-161.

Bolohan 2016: N. Bolohan, *Bronzul târziu la Dunărea de Jos: componente și relații interculturale*, Cluj-Napoca, 2016.

Chicideanu 1982: I. Chicideanu, *Unele probleme privind începutul culturii Tei*, Thraco-Dacica III, 1982, p. 101-106.

Chirica, Popovici-Baltă 1973: V. Chirică, R. Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice de suprafață la sud de București*, Materiale și Cercetări Arheologice X, 1973, p. 353-366.

Constantinescu *et alii* 2017: E.-M. Constantinescu, C. Dinu, G. Stăicuț, D. Garvăn, *Cercetările preventive de la Pietrosu-Costești-La Arman. Campania 2013*, Mousaios XXI, 2017, p. 121-150.

Constantinescu 2020: M. Constantinescu, *Începuturile culturii Monteoru: așezarea de la Năeni-Zănoaga Cetatea 2*, Cluj-Napoca, 2020.

Dietrich 2008: O. Dietrich, Recenzie la: *V. Leahu, Cultura Tei. Grupul cultural Fudenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia, București, 2003*, Dacia N.S. LII, 2008, p. 257-265.

Dietrich 2014a: L. Dietrich, *Die mittlere un späte Brozezeit und die ältere Eisenzeit in Südostsiebenbürgen aufgrund der Siedlung von Rotbav*, Bonn, 2014.

Dietrich 2014b: L. Dietrich, *Datele radiocarbon din așezarea aparținând epocii bronzului de la Rotbav (județul Brașov, România)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 65, 1-2, 2014, p. 59-70.

Frînculeasa 2012: A. Frînculeasa, *Arheologie și istorie: parohia „Sfântul Nicolae" (Câmpina, jud. Prahova)*, Târgoviște, 2012.

Frînculeasa 2016: A. Frînculeasa, *Developments in mid-second milennium BC in northern Muntenia (archaeological investigations in the Prahova river basin)*, in: F. Gogâltan, C. Cordoș (Eds.), *Prehistoric settlements: social, economic and cultural aspects. Seven studies in the Carpathian area*, Cluj-Napoca, 2016, p. 115-180.

Frînculeasa 2020: A. Frînculeasa, *Contributions regarding the Middle Bronze Age period in northern Muntenia*, Mousaios XXIII, 2020, p. 127-144.

Frînculeasa, Garvăn 2017: A. Frînculeasa, D. Garvăn, *Un raport pierdut: săpăturile de la Șoimești-Dealul Merez/La Merez, com. Ceptura, jud. Prahova. Campania 2016*, Mousaios XXI, 2017, p. 57-67.

Frînculeasa *et alii* 2017: A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *Smeeni-Movila Mare: monografia unui sit arheologic regăsit*, Târgoviște, 2017.

Gogâltan 2004: F. Gogâltan, *Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Corenești-Crvenka*, in: P. Rogozea, V. Cedică (Red.), *Festschrift für Florin Medeleț zum 60. Geburstag*, Timișoara, 2004, p. 79-153.

Gogâltan 2015: F. Gogâltan, *The Early and Middle Bronze Age chronology on the eastern frontier of the Carpathian Basin. Revisited after 15 years*, in: R. E. Németh, B. Rezi (Eds.), *Bronze Age chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 2-4 October 2014*, Tîrgu Mureș, 2015, p. 53-95.

Hänsel 1976: B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Hristov 2019: M. G. Hristov, *New Tei culture materials from Bulgaria*, in: V. Sîrbu, A. Comşa, D. Hortopan (Eds.), *Digging in the past of old Europe. Studies in honor of Cristian Schuster at his 60th anniversary*, Târgu Jiu-Brăila, 2019, p. 153-158.

Hristova 2011: R. Hristova, *Characteristic features of the Bronze Age pottery from a site near the village of Vratitsa, municipality of Kameno*, Archaeology of Anatolia and Eurasia 1-2, 2011, p. 104-137.

Iliev, Bakărdžiev 2020: I. K. Iliev, S. Bakărdžiev, *Mogila, Draževo, Irečekovo, Bojanovo. Kurgane der frühen bis späten Bronzezeit im Bezirk Jambol, Südostbulgarien*, in: R. Echt, V. Heyd, B. Preda-Bălănică, *Kurgane der frühen bis späten Bronzezeit im Bezirk Jambol, Südostbulgarien*, Archaeolingua, Budapest, 2020.

Istina *et alii* 2020: L. Istina, P. Colţeanu, F. Vasilescu, *Raport parţial de diagnostic arheologic intruziv, Centura Bucureşti, lot 1, Nord km 52+070 – 52+770, Sud km 52+770 – 69+000*, Bucureşti, 2020.

Krauss 2006: R. Krauss, *Indizien für eine Mittelbronzezeit in Nordbulgarien*, Archaeologia Bulgarica X, 3, 2006, p. 3-26.

Leahu 1966: V. Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, 1966.

Leahu 2001: V. Leahu, *Aporturi vestice în geneza culturii Tei*, Thraco-Dacica XXII, 1-2, 2001, p. 173-182.

Leahu 2003: V. Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia*, Bucureşti, 2003.

Lichardus *et alii* 2000: J. Lichardus, A. Fol, L. Getov, F. Bertemes, R. Echt, R. Katinčarov, I. K. Iliev, *Forschungen in der Mikroergion von Drama (Südostbulgarien). Zusammenfassung der Hauptergebnisse der bulgarisch-deutsch Grabungen in den Jahren 1983-1999*, Bonn, 2000.

Morintz 1978: S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii (I)*, Bucureşti, 1978.

Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2015: I. Motzoi-Chicideanu, M. Şandor-Chicideanu, *Câteva date noi privind cronologia culturii Monteoru*, Mousaios XX, 2015, p. 9-52.

Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2017: I. Motzoi-Chicideanu, M. Şandor-Chicideanu, *Un topor insolit din piatră descoperit la Năeni (jud. Buzău)*, Mousaios XXI, 2017, p. 69-72.

Nestor 1942: I. Nestor, *Raport general asupra săpăturilor de la Sărata-Monteoru*, Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului Naţional de Antichităţi în anii 1942 şi 1943, Bucureşti, 1944, p. 21-29.

Palincaş 1996: N. Palincaş, *Valorificarea arheologică a probelor ^{14}C din fortificaţia aparţinând bronzului târziu de la Popeşti (jud. Giurgiu)*, Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie 47, 3, p. 239-295.

Sandu-Cuculea 1992: V. Sandu-Cuculea, *Cercetări arheologice în zona Lunca-Bîrzeşti*, Cercetări Arheologice în Bucureşti IV, 1992, p. 163-195.

Sandu-Cuculea 2007: V. Sandu-Cuculea, *Sondajul arheologic din punctul Tânganu "Autostradă", com. Pantelimon, jud. Ilfov (1992)*, Materiale şi Cercetări Arheologice S.N. II, 2007, p. 187-214.

Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019: G. Sazci, M. Başaran Mutlu, *Die bronzezeitliche Siedlung Maydos Kilistepe und ihre Beziehungen zum südöstlcihen Europa*, Dacia N.S. LXII-LXIII, 2018-2019, p. 311-330.

Schuster 2011: C. Schuster, *Zur späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit an der Unteren Donau*, in: V. Nikolov, K. Bacvarov, H. Popov (Hrsg.), *Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel*, Sofia, 2011, p. 163-175.

Schuster 2014: C. Schuster, *Faza Tei V, aspectul cultural Vlădeşti II-Fundenii Doamnei, grupul Govora-Fundeni sau grupul cultural Fundenii Doamnei?*, Apulum LI, 2014, p. 341-167.

Şandor-Chicideanu, Constantinescu 2019: M. Şandor-Chicideanu, M. Constantinescu, *Necropola din epoca bronzului de la Plosca*, Cluj-Napoca, 2019.

Turcu, Ştefănescu 1992: M. Turcu, A. Ştefănescu, *Sondajul arheologic de la Popeşti-Leordeni, Botul Malului*, Cercetări Arheologice în Bucureşti IV, 1992, p. 215-227.

Vasilescu 2013: T. Vasilescu, *O dată ^{14}C de la Năeni-Zănoaga, Cetatea 1*, Studii de Preistorie 10, 2013, p. 171-187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

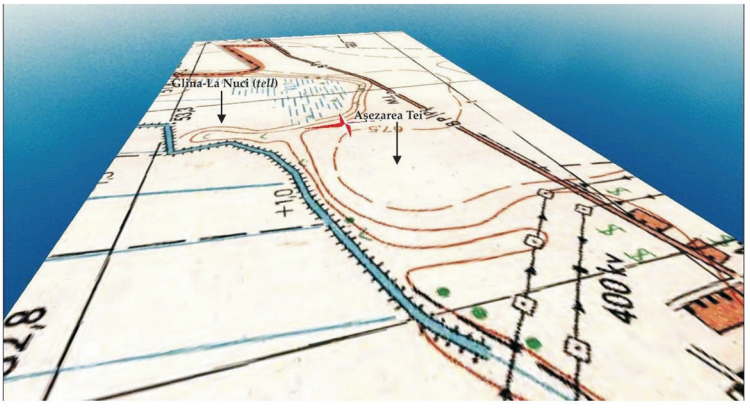

2

Pl. 1. Poziţia topografică a aşezării de la Bălăceanca şi a *tell*-ului de la Glina-*La Nuci* (Google Earth); 2. Aşezarea de la Bălăceanca şi *tell*-ul de la Glina pe harta topografică militară 1:25.000 (exagerare pe verticală)

Pl. 1. The topographic position of the settlement from Bălăceanca and of the *tell* from Glina-*La Nuci* (Google Earth); 2. The settlement from Bălăceanca and the *tell* from Glina on the military topographic map 1:25.000 (vertical emphasis)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

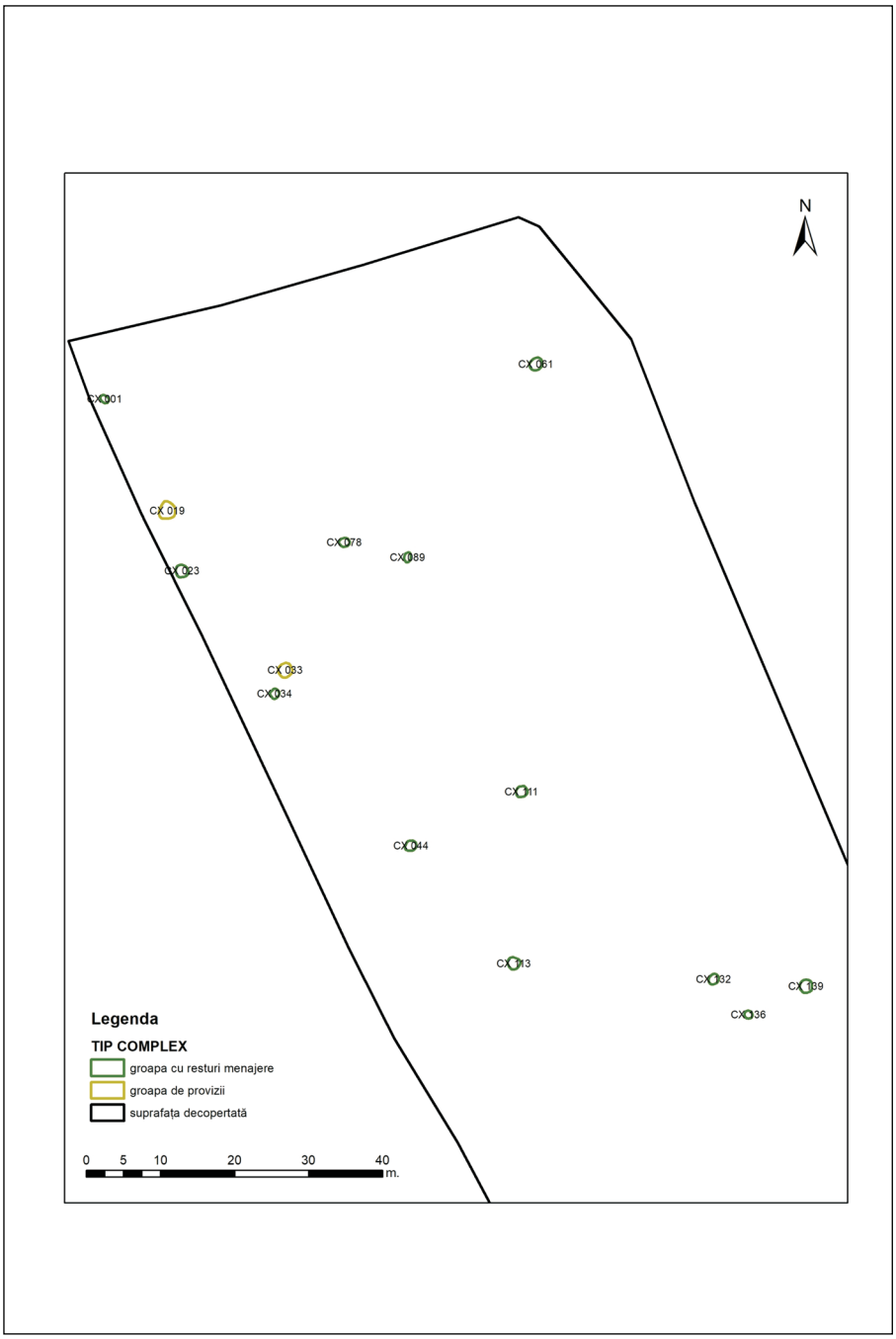

Pl. 2. Planul general al aşezării Tei
Pl. 2. General plan of the Tei settlement

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

2

Pl. 3. Complexul Cx. 23, grund și profil (foto)
Pl. 3. Feature Cx. 23, plan and section (photo)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

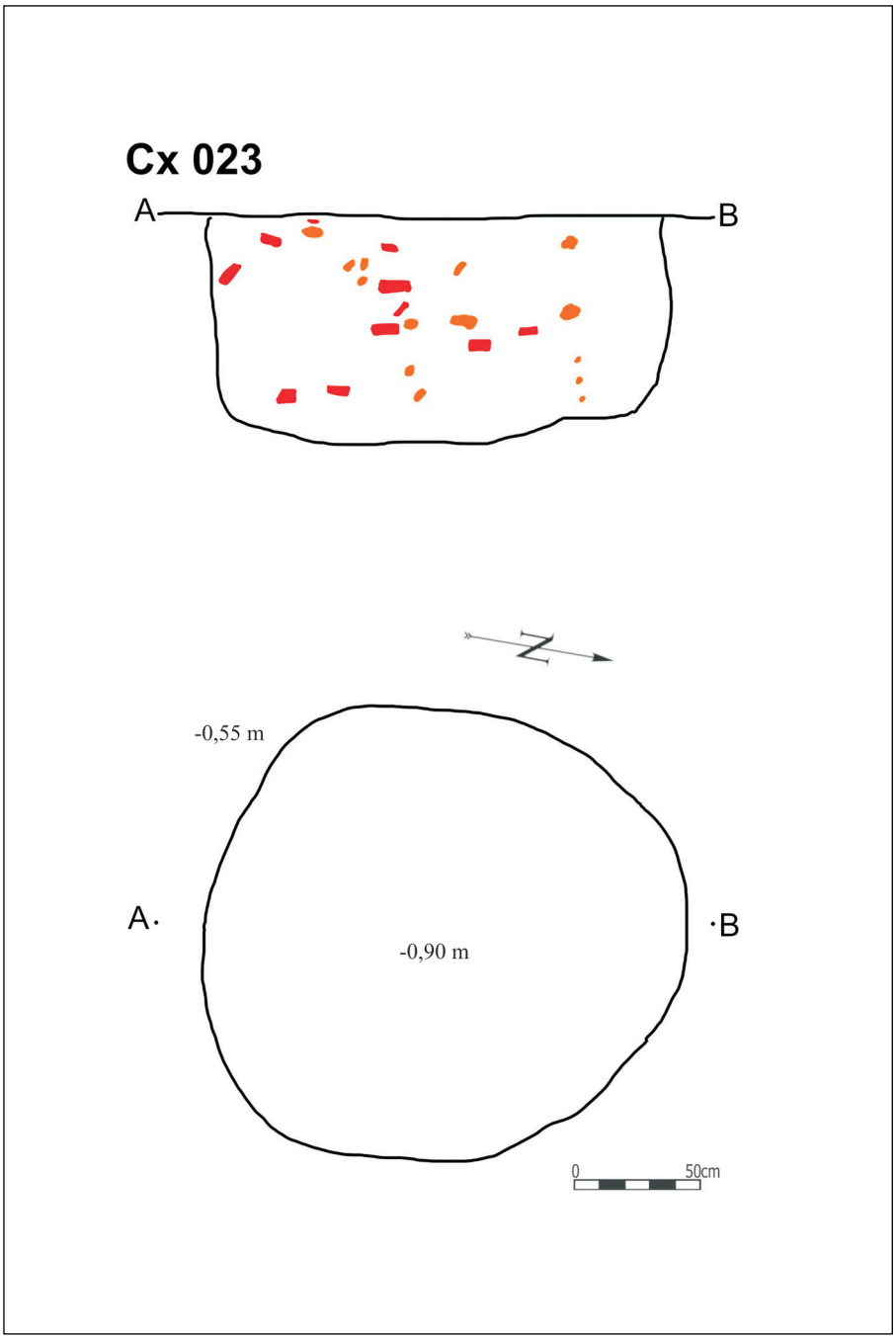

Pl. 4. Complexul Cx. 23, profil şi grund (desen)
Pl. 4. Feature Cx. 23, section and plan (drawing)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

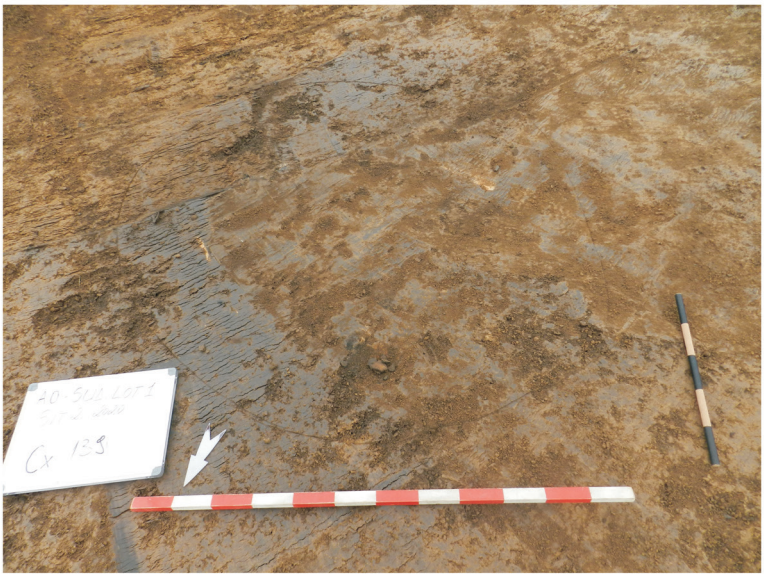

1

2

Pl. 5. Complexul Cx. 139, grund şi profil (foto)
Pl. 5. Feature Cx. 139, plan and section (photo)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

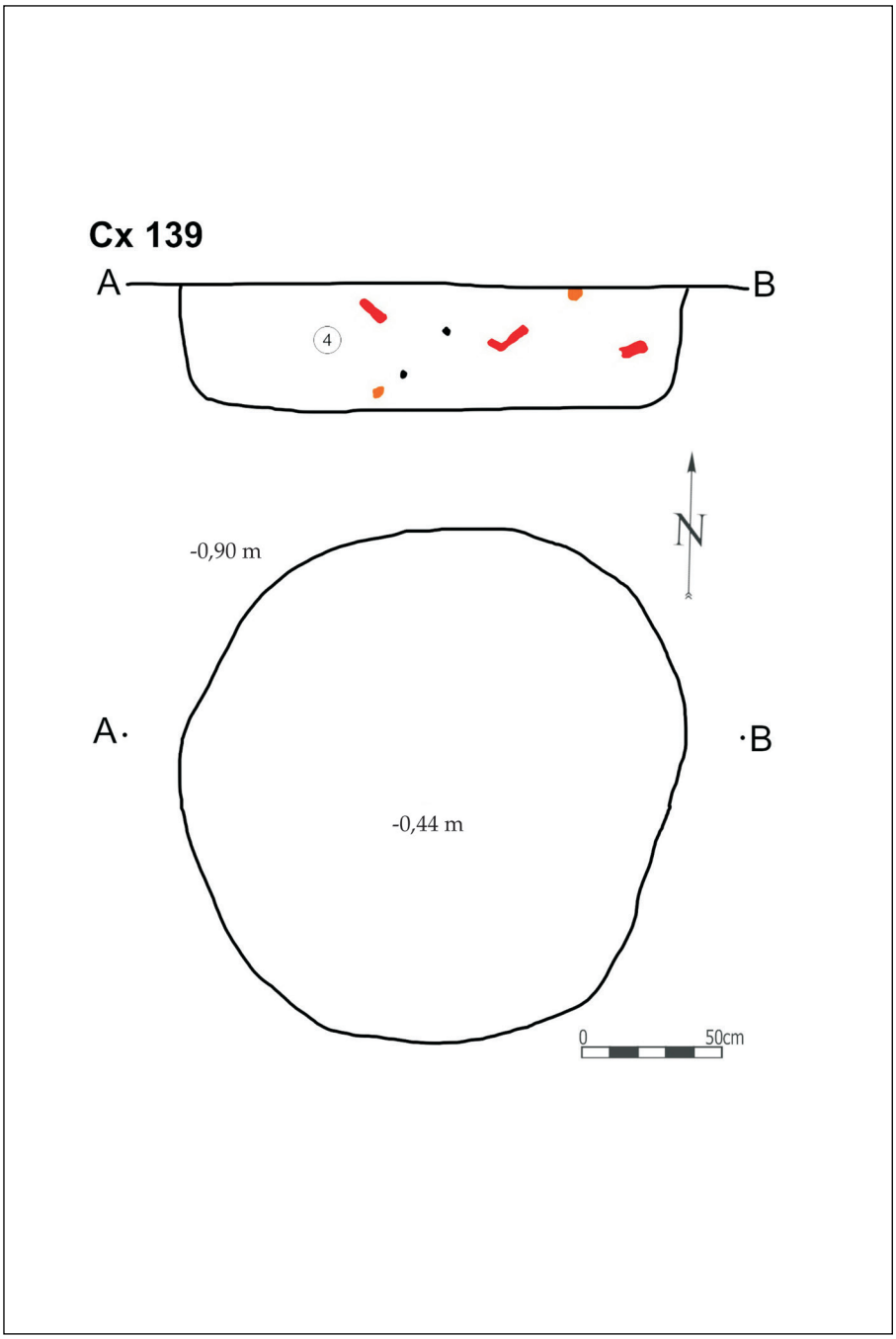

Pl. 6. Complexul Cx. 139, profil şi grund (desen)
Pl. 6. Feature Cx. 139, section and plan (drawing)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 7. Complexul Cx. 23. 1-10. Ceramică
Pl. 7. Feature Cx. 23. 1-10. Pottery

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

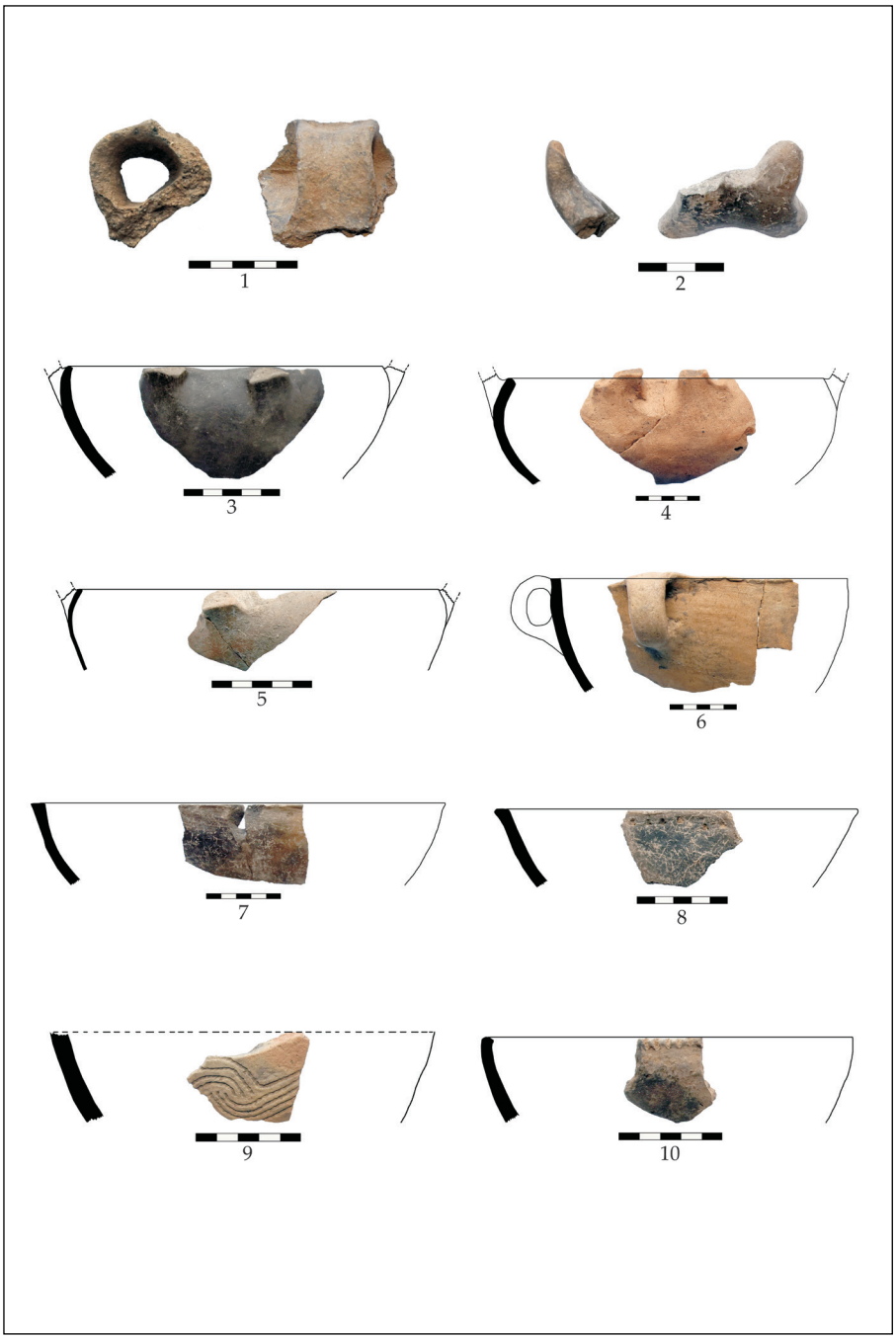

Pl. 8. Complexul Cx. 23. 1-10. Ceramică
Pl. 8. Feature Cx. 23. 1-10. Pottery

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

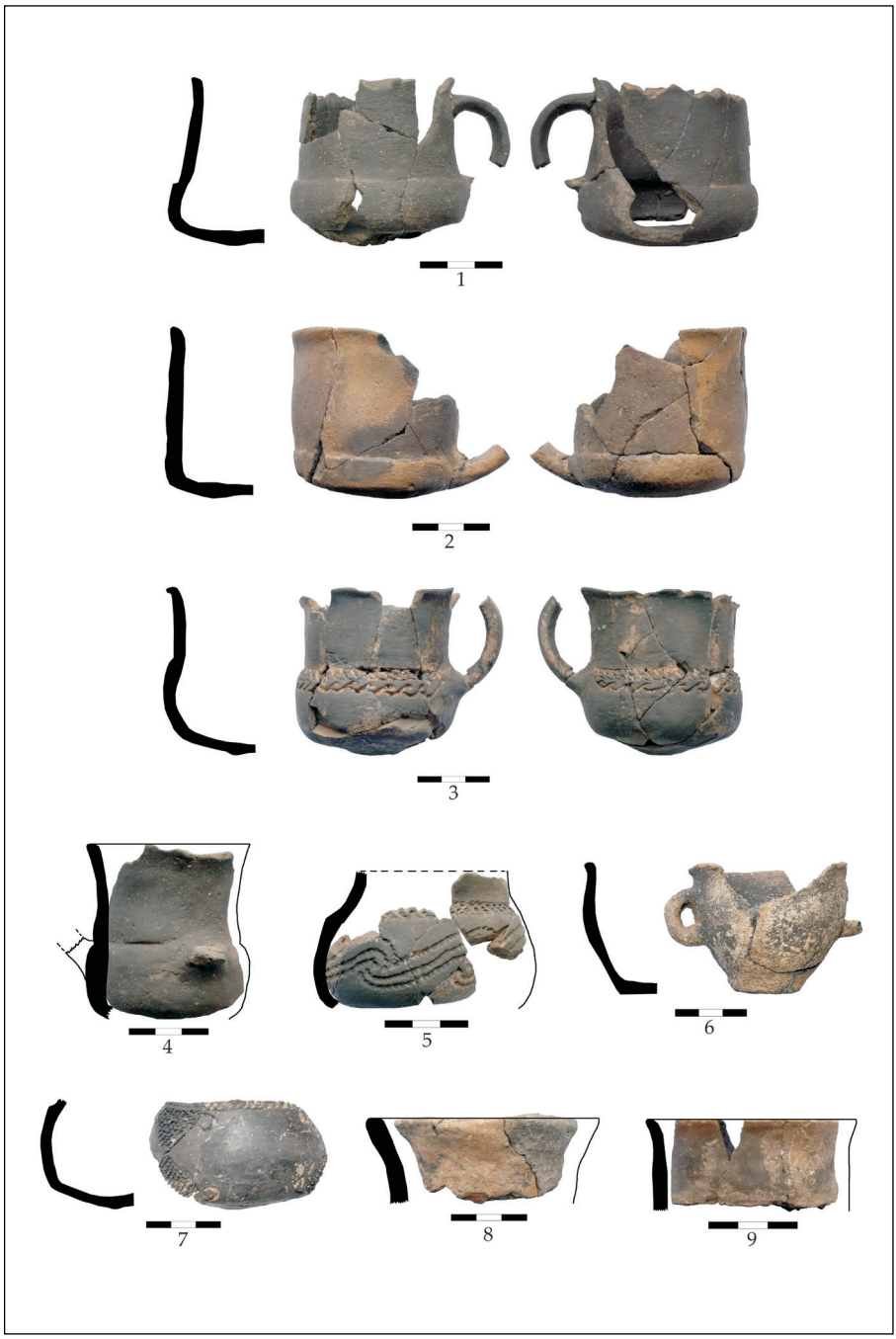

Pl. 9. Complexul Cx. 23. 1-9. Ceramică
Pl. 9. Feature Cx. 23. 1-9. Pottery

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 10. Complexul Cx. 23. 1-12. Ceramică
Pl. 10. Feature Cx. 23. 1-12. Pottery

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

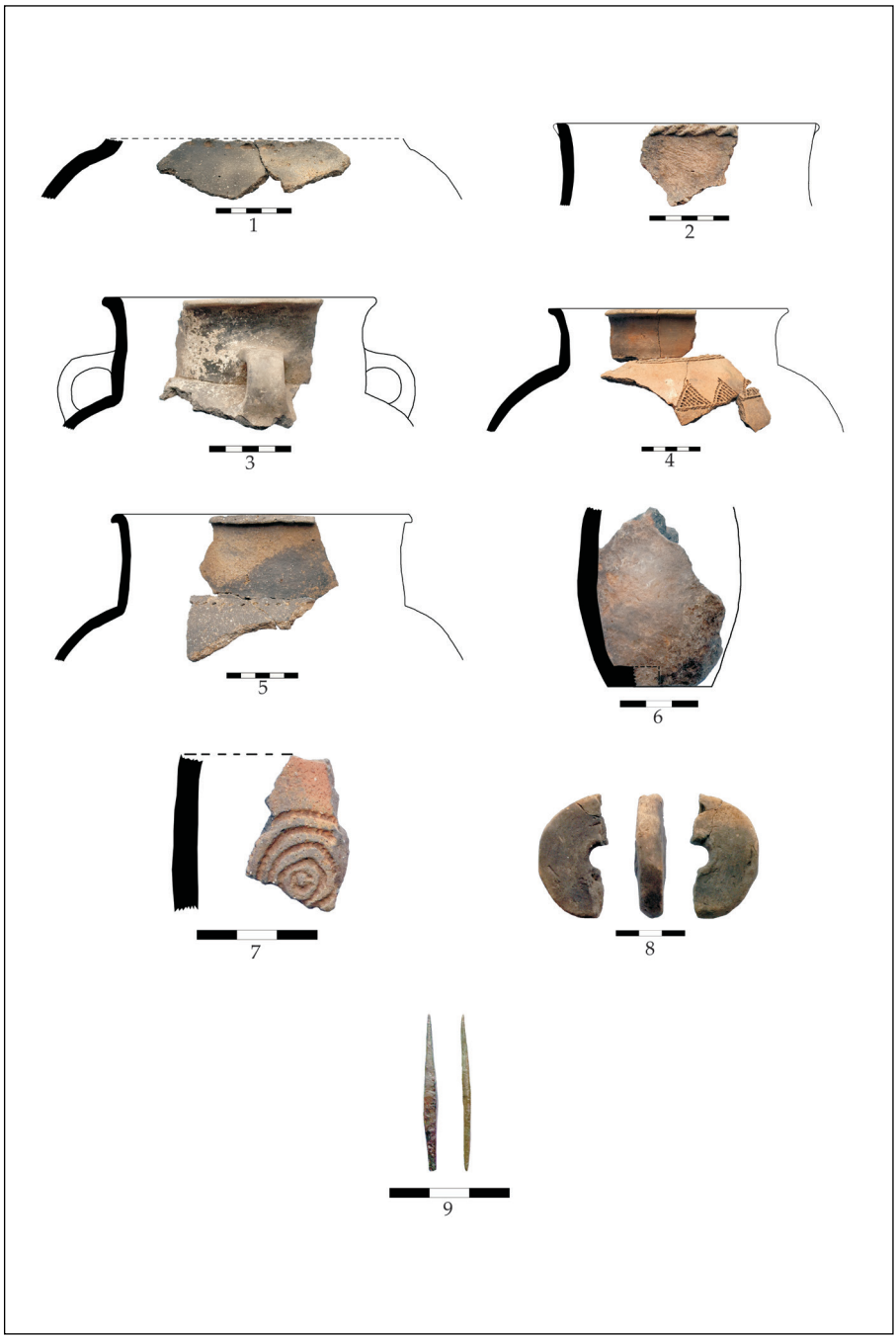

Pl. 11. Complexul Cx. 23. 1-7. Ceramică; 8. Fusaiolă; 9. Dăltiță din bronz
Pl. 11. Feature Cx. 23. 1-7. Pottery; 8. Spindle whorl; 9. Small chisel of bronze

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

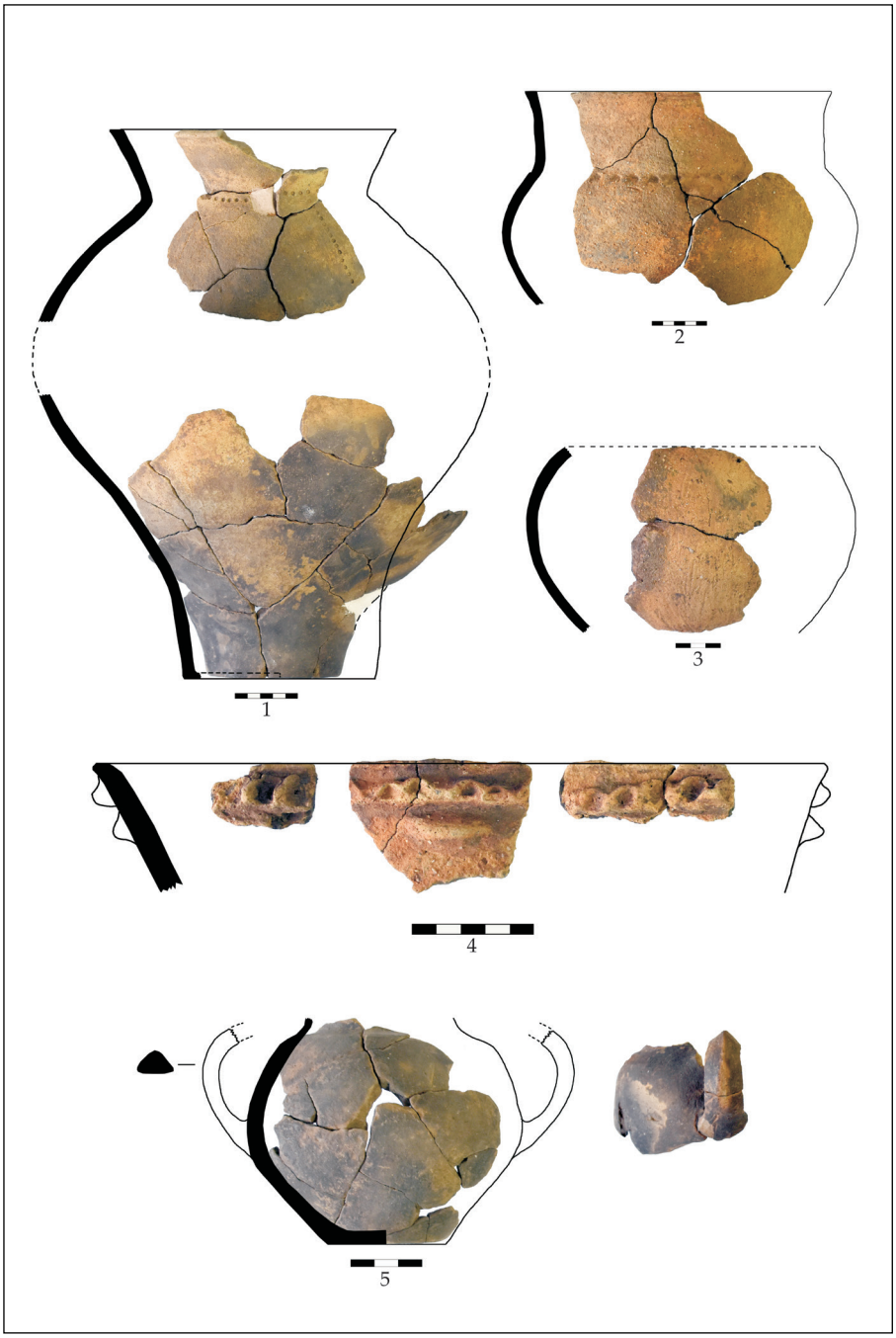

Pl. 12. Complexul Cx. 139. 1-5. Ceramică
Pl. 12. Feature Cx. 139. 1-5. Pottery

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

A Middle Bronze Age pit at Miercurea Ciuc/Csíkszereda – *Fodor-Kert* (Harghita county, Romania)

József Puskás[1]*, Lóránt Darvas[2]*

Abstract. In 2016, during a rescue excavation on the territory of the city Miercurea Ciuc/Csíkszereda, seven features were discovered. Four of them were small post holes, without any archaeological finds. Two other belonged to the Migration Period (Sântana de Mureș-Chernjakhov culture) and one to the Middle Bronze Age. The present paper discusses this latter feature. The archaeological material consists of pottery fragments, belonging to the end of the II/B or to the III/C phase of Wietenberg culture. The most interesting discovery is a richly decorated fragment of a clay wagon model. Based on analogies, it is possible that we are in front of a deliberate destruction in four pieces. A possible explanation is the breaking of the object during a ritual activity.
Keywords: Middle Bronze Age, south-eastern Transylvania, Wietenberg culture, clay wagon model, *Besenstrich* technique.

O groapă din perioada mijlocie a epocii bronzului de la Miercurea Ciuc/Csíkszereda – Fodor-Kert (județul Harghita, România). În anul 2016, în urma unei cercetări arheologice preventive efectuate pe teritoriul orașului Miercurea Ciuc, au fost dezvelite șapte complexe de diferite dimensiuni. Patru dintre acestea erau gropi de par de mici dimensiuni, fără material arheologic. Alte două aparțineau perioadei migrațiilor (cultura Sântana de Mureș-Cerneahov), iar una epocii bronzului mijlociu. Articolul de față discută descoperirile din acest ultim complex. Materialul descoperit este format din ceramică și cel mai probabil aparține sfârșitului fazei II/B sau fazei III/C a culturii Wietenberg. Un fragment ceramic aparținând unui cărucior de lut miniatural, bogat ornamentat, constituie o descoperire importantă și ar putea sugera o distrugere intenționată.
Cuvinte cheie: epoca bronzului mijlociu, sud-estul Transilvaniei, cultura Wietenberg, cărucior de lut, tehnica *Besenstrich*.

[1] National Museum of the Eastern Carpathians, Sfântu Gheorghe, Covasna County, Romania.
[2] Szekler Museum of Ciuc, Miercurea Ciuc, Harghita County, Romania.
* Corresponding authors: joska1987@yahoo.com; ldarvas@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Introduction

The city of Miercurea Ciuc (in Hungarian Csíkszereda) is located in the Ciuc Depression, Harghita County, Romania. The Middle Bronze Age (MBA) period of this region is mostly known from the excavations at Păuleni-Ciuc, *Dealul Cetății* (Hungarian: Csíkpálfalva-*Várdomb*) (Cavruc, Rotea 2000, p. 155-172; Cavruc, Dumitroaia 2000, p. 131-154; Cavruc 2001; Cavruc, Buzea 2002, p. 41-88), as well as from several chance finds, small test trenches carried out in the nearby territory (János, Kovács 1967, p. 43-52; Daróczi 2013, p. 35-94).

In recent years several new excavations have been conducted, mostly in Migration Period (3rd -6th centuries AD) and Medieval sites (Darvas 2012, p. 59-104; Botár 2012, p. 234-236; Botár 2019, p. 253-619, with further literature)[3], but during these researches a few prehistoric features have also been discovered.

The *Fodor-kert* site is located in the north-eastern part of the city Miercurea Ciuc[4], on the right bank of the Șumuleu Brook (Hungarian: Somlyó-patak), on the slope of a hill in the vicinity of the Cioboteni (Hungarian: Csíkcsobotfalva) Roman-Catholic church. At the site the first archaeological test units were made in the 1950s, since then only field surveys have been conducted until recently. These surveys have delineated the site, and have identified traces of settlements from different periods: Middle and Late Bronze Age (MBA and LBA, respectively), Migration and Medieval Periods (Janovits 1999, p. 121-150).

Starting with 2005, several rescue excavations have been made in the area (Botár 2012, p. 234-236; 2014, p. 31-32). It was thus in 2016 that the area was investigated before the construction of one of the buildings of the Várdomb guest house. During this research seven archaeological features were identified, two belonging to the Migration Period – Sântana de Mureș-Chernjakhov culture, one to the MBA – Wietenberg culture, and four were small post holes of unknown period, without any archaeological material. This paper will discuss the discoveries belonging to the MBA.

[3] The only exception is the fortified settlement from the Păuleni-Ciuc-*Dealul Cetății* site, which first was investigated in the late 1950s by Zoltán Székely. From 1999 until present the fortified settlement has been excavated by a team led by Valerii Kavruk.

[4] The site is located on the territory of the former Șumuleu-Ciuc (Hungarian: Csíksomlyó) village, today a district of the city Miercurea-Ciuc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Description of the excavations and features[5]

Cx 1. A circular post hole with vertical margin and straight bottom. The outline of the feature showed up at -0.35 m from the modern ground level. The filling consisted of black soil with yellow clay pigments. No archaeological material in the filling. Dimensions: d – 0.45 m, dp – 0.27 m[6].

Cx 2. A circular post hole with vertical margin and straight bottom. The outline of the feature showed up at -0.35 m from the modern ground level. The filling consisted of black soil with yellow clay pigments. No archaeological material in the filling. Dimensions: d – 0.25 m, dp – 0.20 m.

Cx 3. A circular post hole with vertical margin and straight bottom. The outline of the feature showed up at -0.35 m from the modern ground level. The filling consisted of black soil with yellow clay pigments. No archaeological material in the filling. This feature was superimposed by G4. Dimensions: d – 0.35 m, dp – 0.25 m.

Cx 4. A roughly rectangular post hole with rounded corners, with vertical margin and straight bottom. The outline of the feature showed up at -0.35 m from the modern ground level. No archaeological material in the filling. This feature was in superposition with G3. Dimensions: 0.40 x 0.30 m, dp – 0.20 m.

Cx 5. A circular shallow pit with oblique margin and straight bottom. The outline of the feature showed up at -0.35 m from the modern ground level. The filling consisted of black soil with yellow clay pigments. The pottery discovered in the filling belongs entirely to the MBA Wietenberg culture. Dimensions: d – 1.38 m, dp – 0.20 m.

Cx 6. An oval pit, with vertical margins, rounded corner and straight bottom. The outline of the feature became visible at -0.35 m from the modern ground level. The filling consisted of black soil with yellow clay pigments. A few pottery sherds discovered in the fill belong entirely to the Migration Period, Sântana de Mureș-Chernjachov culture. Dimensions: d – 1.44 m, dp – 0.72 m.

Cx 7. A circular shallow pit with oblique margins and flat bottom. The outline of the feature became visible at -0.35 m from the modern ground level. The filling was composed of black soil with yellow clay pigment and large clay lumps at the bottom, near the edges. These belong to the collapsed upper part of a beehive-type pit, with a narrow opening and a widening bottom. A few pottery sherds discovered in the fill belong entirely to the Migration Period, Sântana de Mureș-Chernjachov culture. Dimensions: d – 2.20 m, dp – 1.42 m.

[5] Of the seven features, marked with "Cx", only three could be dated to a specific period. Four small pits were without any archaeological material. They could belong to the Migration Period or to the MBA as well. We considered it relevant to describe them as well to have a complete presentation of the features we have also included the later pits.

[6] Abbreviations used in the text: d – diameter; dp – depth (from the level of appearance); drim – rim diameter; dmax – maximum diameter; dbas – base diameter.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Description of the MBA material

In the pit belonging to the MBA (Cx 5) were discovered a total of 162 artefacts, mostly consisting of handmade ceramic fragments from different vessels (153 pcs.), three daub fragments with smoothed surface, one fragment of a rectangular recipient with incised decoration, one knapped stone and three bone fragments.

Ceramics

Of the 153 sherds of ceramic, 84 are atypical body fragments of which 50 pieces are from large, coarse pots, tempered with sand, burnt mostly in light-brown colour, a few sherds having dark-grey surface. Some fragments are covered with combed or brushed incisions. The category of fine pottery includes 21 fragments of light-brown colour with smoothed surface, unevenly burnt, without any decoration. Another 13 fragments are of dark-grey or black colour and probably belong to one or more of the typologically identifiable vessels (either cups or lobed bowls).

The category of *pots* is represented by two vessels. The first is a large sized pot, consisting of 46 fragments. It was made from a coarse paste, with coarse surface, burnt brown, and has a slightly inverted rim (TA1c type)[7]. The straight rim was decorated with finger impressions, just like the horizontal, finger-impressed rib located under the rim (VE2). Here and there the rib is interrupted by knobs. The upper part of the interior surface and the outer surface under the rib were decorated with a brush stroke (*Besenstrich* technique – VD1). Dimensions: drim – 32 cm, dmax – 38 cm (**Pl. 6/1**).

The second pot has only its upper part preserved. It has a straight, rounded, slightly everted rim, with smoothed dark-grey outer surface, without decoration, with the maximum diameter at the shoulder of the vessel (TA4c). Strip-handles (probably two) were attached under the rim. Dimension: drim – 12 cm (**Pl. 5/4**).

Three fragments from the same mug or small pot belong to the TC1b type. This type is known from the upper layers from Derşida and was assigned to the Wietenberg B-C phases (Boroffka 1994, p. 250). Dimension: drim – 14 cm (**Pl. 5/5**).

In the filling of the pit five fragments of three different bowl types were found. The first piece belongs to a deep bowl, from which one fragment was found. It has an everted, straight rim, with smoothed dark-grey outer surface, without decoration (TD3f). Dimension: drim – 18.5 cm (**Pl. 7/1**). The second vessel is a shallow bowl (possibly a dish), with a rounded rim, smoothed, grey surface, with traces of secondary burning, without decoration (TF1a – **Pl. 6/2**). Three other

[7] For the vessel forms and decoration motifs we used the typology created by N. Boroffka (Boroffka 1994, p. 119-194, Typentafel 1-29).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

fragments belong to the so-called lobed bowls. All of them were made of coarse paste, with smoothed surface. Two were burnt to a dark-grey colour (TE1a – **Pl. 7/2**), while the other is light-brown (TE1c – **Pl. 7/3**). None has any decoration. Dimensions of the latter vessel: dmax – 35.5 cm, dbas – 9 cm.

Cups are represented by three fragments. All of them are made of fine paste, with smoothed surface. The first was burnt to a dark-grey colour, has slightly everted rim (TD3h or TD3g?), the body being decorated with wide, oblique grooves (VA12). Dimension: drim – 14 cm (**Pl. 5/1**). A second cup was also burnt to a grey colour, bearing traces of secondary firing, with a slightly everted rim (TD3h or TD3g?) and the body decorated with wide, oblique grooves (VA12). Dimensions: drim – 12 cm (**Pl. 5/2**). A third cup has a straight, rounded rim (TD2a), burnt to a dark-grey colour, the body decorated with oblique, distanced grooves (VA10). Dimensions: drim – 11 cm (**Pl. 5/3**).

Special object

One of the most interesting artefacts discovered in the pit was a fragment of a rectangular ceramic object, richly decorated. Made of fine paste with smoothed surface, burnt to a grey colour, it has secondary burning marks on the inner surface and the rim. The upper and lateral edges were decorated with crosshatching (VD4). Along the edges parallel lines and small impressed dots are visible (VD5). The sides were decorated with crosshatched, lying rhomboidal motif (VD20). The ornamentation was executed by thin incisions, filled with white material, giving an outstanding contrast on the dark background. The upper part of the corner is broken (**Pl. 8**). The vertical edge of the fragment is slightly curved outward, which suggest the existence of a raised knob on the corners or a pair of protomes on one side.

Plaster fragments

From the pit three small fragments of burnt clay plaster were recovered. Each has one side smoothed. Probably these were parts of a wattle-and-daub wall or a fireplace.

Stone object

In the filling of the pit a stone fragment with sharp edges was discovered. This kind of object is common on Bronze Age sites, still it is not certain that it can be considered to have been a tool since there are no visible wear or retouching marks (**Pl. 7/4**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Discussion

The evolution of Wietenberg-type pottery is mostly based on the results of the excavations from Derşida (Chidioşan 1980, p. 27-84; Boroffka 1994, p. 246-251). Also recently the results from the Rotbav–*La pârâuț* site have been published, but the stratigraphy there is not as complex as at Derşida. Even so, being the only site in south-eastern Transylvania that has been properly published with stratigraphical data, it is essential for understanding the local chronology of the MBA (Dietrich 2014a, p. 157-187).

At Derşida five layers were distinguished, representing three periods of evolution of the Wietenberg culture. N. Chidioşan assigned the first (lowest) layer to the 1st (I), the second and third layers to the 2nd (II), while the fourth and fifth layers to the 3rd (III) phases of evolution (Chidioşan 1980, p. 69-77). In his monography discussing the Wietenberg culture, N. Boroffka retained the quadripartite division (A-D), but the three lower layers were assigned to different phases of evolution. To phase A were assigned the two lower layers, divided into two subphases: subphase A1 (first, lowest layer), subphase A2 (second layer). The second phase (B) of evolution was represented by the 3rd layer. Based on these Chidioşan's phase I is parallel with Boroffka's A1 phase, while phase II with the A2-B respectively. The fourth and fifth layers represent evolutionary periods III or C (Boroffka 1994, p. 248-250).

During the excavations at Rotbav, six habitation layers could be separated. The first three (lower) layers belong to the MBA Wietenberg culture. The layers were denoted as Phases 1-3, the lowest belonging to Phase 1. The analysis of the archaeological material has made possible a calibration with the existing periodization of the culture. Accordingly, the "Phase 1" is parallel with Chidioşan's I, equalling Boroffka's phase A (Dietrich 2014a, p. 160). The material from the second layer (Phase 2) shows similarities with phase II, or periods A2-B (Dietrich 2014a, p. 171), while the third layer (Phase 3) with phases III or C (Dietrich 2014a, p. 182). Recently G. Bălan, C. P. Quinn and G. Hodgins have discussed the internal chronology of the Wietenberg culture. In their opinion the lowest layer at Derşida also belongs to phase II/A2-B of the culture. The authors have suggested a tripartite division for the culture in Early, Classical and Late phase. (Table 1, Bălan *et alii* 2016a, p. 67-92).

Comparing the typo-chronology of the two sites, some controversial dating can be seen in the vessel forms and decorative motifs. For example, in Boroffka's typology vessel type TA4h belongs to the last phase (D) of the culture (Boroffka 1994, p. 251)[8], while at Rotbav a similar vessel fragment (similar to Dietrich's B26b

[8] This vessel form is mentioned only for phase IV/D, which was decorated in *breitem Absatzstich* technique, also typical for this period.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Derşida			Rotbav		
Layer	Chidioşan 1980	Boroffka 1994	Layer	Dietrich 2014	Bălan et alii 2016
–	IV.	D	–	–	Late Wietenberg Phase
5.	III.	C	3.	Phase III	Classical Wietenberg Phase
4.					
3.	II.	B	2.	Phase II	Early Wietenberg Phase
2.		A2			
1.	I.	A1	1.	Phase I	

Table 1. Comparative table of the main chronological systems of Wietenberg culture
Tab. 1. Tabel comparativ al principalelor sisteme cronologice ale culturii Wietenberg

type) was discovered only in the lowest layer (Phase 1 – Dietrich 2014a, p. 73). N. Boroffka has drawn attention to the pitfalls of the Derşida-based chronology. Being at the periphery of the distribution area of the Wietenberg culture, the site could be problematic to use as a model for the whole area (Boroffka 1994, p. 246-248). The chronology built upon the observations at Rotbav could also be problematic for similar reasons when used to date material from more distant regions such as central or western Transylvania.

Many scholars have confronted the chronology of the Wietenberg culture. In earlier studies the inner chronology of the culture was based on typological and stratigraphical observations (Horedt 1960, p. 107-137; Chidioşan 1980; Andriţoiu 1992; Boroffka 1994). Recently in newer works these ceramic-based chronologies have been associated with sets of radiocarbon dating (Dietrich 2014a; 2014b, p. 59-70; Ciugudean, Quinn 2015, p. 147-178; Bălan *et alii* 2016a, p. 67-92), some challenging the correctness of this chronology (Quinn *et alii* 2020, p. 44-61). Taking into consideration these results, we can make some typo-chronological observations on the material discovered at Miercurea Ciuc.

According to Boroffka, TA1c-type vessels and finger-impressed ribs are present in all phases of evolution, unlike the decoration covering the surface of the type vessel, which mainly occur in the first and last two layers at Derşida (Wietenberg phases A and C – Boroffka 1994, p. 249). Similar observations were made at Rotbav, where the B11d-type vessels were found in all layers (Dietrich 2014a, p. 60), but here the *Besenstrich* technique was not documented in the MBA layers. In south-western Transylvania, Wietenberg pottery decorated with *Besenstrich* is not frequent, since only a few sherds have been associated with the Wietenberg period B (Andriţoiu 1992, p. 51).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The *Besenstrich* technique is more frequent in the Early Bronze Age (Cavruc 1997, p. 97-133; Popa 2010, p. 82-106, with further literature; Daróczi, Ursuțiu 2015, p. 4; Gogâltan 2015, p. 69) and Late Bronze Age (Florescu, Florescu 1990, p. 65; Ciugudean 2010, p. 164; Popa, Totoianu 2010, p. 213). During the Middle Bronze Age, in the area of Wietenberg culture the presence of pottery with *Besenstrich* is rarely documented, but is sporadically present throughout its evolution (Popa 2010, p. 129-130, with further literature, Bălan 2014, 78, Pl. 22/3). Probably the appearance of the *Besenstrich* technique on some of the early Wietenberg pottery may be assigned to EBA tradition (Horedt 1967, p. 139; Vulpe 2010, p. 251; Popa 2010, p. 129-134), having continued to be used (on a much smaller scale) in later periods as well. The only vessel fragment with *Besenstrich* on both the outer and inner surface, similar to the one at Miercurea Ciuc, was found at Ciceu-Corabia (Boroffka 1994, Taf. 52/12). During the MBA this technique could also be borrowed from the Suciu de Sus culture, where it occurs often (Bader 1978, p. 72; Kacsó 1987, p. 66).

From south-eastern Transylvania, it is worth mentioning the ceramic fragments decorated with *Besenstrich* from the cemetery at Turia/Torja–*Vármegye*, from Grave nr. 20 (Székely 1995, 145, Pl. IX/5), which belong to the early phase (A1? or A2-B) of the Wietenberg culture. Recently a radiocarbon dating was made for Grave nr. 19 (DeA-23493), which has given a 3556 ± 30 BP result. The calibrated data has given a 68.2% probability for a dating between 1948 and 1826 cal BC, which corresponds to a 95.4% probability for a dating between 2016 and 1773 cal BC (see **Fig. 1**). Some of the pottery fragments with *Besenstrich* discovered at Păuleni/Csíkpálfalva–*Várdomb* (Cavruc, Buzea 2002, 77, Pl. XXII/8, 9) have also been assigned to the Wietenberg culture. In our opinion, those fragments could also be EBA (Ciomortan?) fragments in a secondary position in a MBA feature.

The presence of *Besenstrich* technique on LBA Noua pottery has been considered to be of foreign (Srubno-Hvalinsk) influence (Florescu, Florescu 1990, p. 65; Popa, Totoianu 2010, p. 213). In south-eastern Transylvania ceramic fragments with *Besenstrich* on the outer surface on Noua pottery occur frequently (Puskás 2017, p. 37, Pl. XII/6, p. 49, Pl. XXIV/3; Puskás 2020, p. 139, Pl. 2/7, p. 141, Pl. 4/7, p. 145, Pl. 8/4, 8, p. 147, Pl. 10/7). This technique could be brought from earlier Wietenberg communities, but more likely it was already in use when Noua communities appeared in Transylvania.

The TA4c vessels are a common type of the Wietenberg culture. Even though Boroffka considered that this type mostly appears in the first and second phases of evolution (Boroffka 1994, p. 247, 249), from the cemetery at Luduș, dated to the Wietenberg phases C-D, this type of vessel occurs frequently (Berecki 2016, 82,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

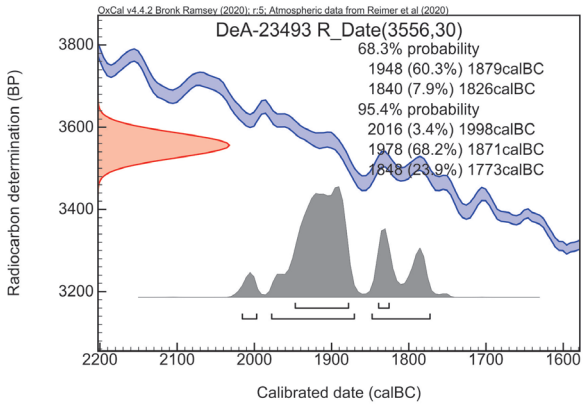

Fig. 1. Calibrated radiocarbon data of the Grave 19 at Turia-*Vármegye* cemetery
Fig. 1. Data calibrată radiocarbon a mormântului 19 din cimitirul Turia- *Vármegye*

p. 142). In the typology elaborated by Laura Dietrich this vessel form is the B16a type. Several fragments have been found in all the three layers belonging to the Wietenberg culture (Dietrich 2014a, p. 65).

The TD2a type cups/bowls appear in the 2nd and 3rd layers at Derșida, belonging to Wietenberg phase A2-B (Boroffka 1994, p. 247-249; Chidioșan 1980, p. 38). In south-western Transylvania similar vessels have been attributed to Wietenberg periods B-C (Andrițoiu 1992, p. 38). At Rotbav a similar cup was discovered in the second layer (Dietrich 2014a, Tafel 5/14). The oblique, narrow grooves were used widely all along the evolution of the culture, being a common decorative element of Wietenberg pottery (Boroffka 1994, p. 247-249; Dietrich 2014a, p. 101, AI24).

The TD3h-type bowls/cups appear at Derșida only in the three upper layers, so they were assigned to periods B and C (Boroffka 1994, p. 250). The oblique groove decoration is a common element of the culture, having been documented in all five layers at Derșida, with a higher concentration in the upper layers (phase C – Boroffka 1994, p. 249-250).

The TD3f-type bowls are known mostly from the middle layers at Derșida, but some were also found at sites of period D, having been decorated with the *breitem Absatzstich* technique (Boroffka 1994, p. 247, 251).

The bowls with four lobes are a characteristic form of the Wietenberg culture. Boroffka distinguished seven variants (Boroffka 1994, p. 154-158). The two most common forms are the TE1a and the TE1c variants, which were documented at Miercurea Ciuc–*Fodor-kert*. The TE1a-type vessels are present in the middle layers (2-4) at Derșida, with a higher number in the lower layers (2-3) (Boroffka 1994,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

p. 247, 249-250). At Rotbav (Dietrich B5c type) they appear in the 1st and 2nd phases (Dietrich 2014a, p. 54). One of the most common forms is the TE1c type, which at Derșida first occurs in the third layer, and remains present until the end of the settlement (Wietenberg B-C – Boroffka 1994, p. 250). Some of them are richly decorated, but examples without decoration also occur. This type of lobed bowl was not documented at Rotbav.

The only shallow bowl discovered in the pit was a TF1a variant. Both at Derșida and Rotbav (Dietrich type B9b) they occur in all the layers, with no chronological value (Boroffka 1994, p. 249; Dietrich 2014a, p. 56).

The rectangular ceramic fragment could be part of a miniature clay wagon. Until now, except for the example at Miercurea Ciuc, we know about six other fragments of this type. The edge of a clay wagon model (rim, body and base fragment) was discovered at Stolna-*Podurile Domnești*, in a pit dated to the Late Bronze Age IIa. The decoration is characteristic for Wietenberg period C. Probably it was deposited in the pit in a secondary position and is not "the continuity of earlier, MBA traditions", as stated by the authors (Daróczi, Ursuțiu 2015, p. 88, 182, nr. 3172, Pl. 166/3172)[9]. Another similar discovery was made at Aiud-*Groapa de gunoi*. Roughly one-quarter of a wagon model was found, decorated in *Zahnstempelung* technique (Bălan *et alii* 2016b, p. 76, Pl. 20/6). The archaeological material was dated to the Wietenberg period III/C (Bălan *et alii* 2016b, p. 49-51). At Sighișoara-*Wietenberg* a fragment from a rectangular clay cart is known, and presents two perforations at the corner (Horedt, Seraphin 1971, Abb. 39/16). At the site Baraolt/Barót-*Csatorna*, István Dénes collected ceramics belonging to the Wietenberg culture. Aside from numerous vessel fragments, a few clay objects were also found: two fragments from clay wheels, one pintadera and two fragments from rectangular objects. One has two perforations at the corner, while the other is without holes. The ceramic fragments discovered here probably belong to the 2nd or (more likely) to the 3rd phase of evolution of Wietenberg culture. A similar fragment from the Racoș/Alsórákos-*Durdulya* site can be dated to the Wietenberg period C[10]. The authors of an article discussing similar finds from the aforementioned site and the neighbouring area consider these rectangular objects to have been home-altars (Costea, Székely 2011, p. 107-113).

[9] In LBA IIa period the evolution of the Wietenberg culture has ceased (Daróczi–Ursuțiu 2015, p. 6, Pl. I), not to mention the Zahnstempelung technique. This decoration technique was in use only in the MBA III (Wietenberg C), or perhaps a little later, at the very beginning of the LBA (LBA I – Wietenberg D) (Quinn *et alii* 2020, p. 53-57).

[10] The fragments from Baraolt and Racoș will be presented in detail in a separate article dedicated to the memory of István Dénes. The objects are part of the collection of the Szekler National Museum from Sfântu Gheorghe, Covasna County, Romania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

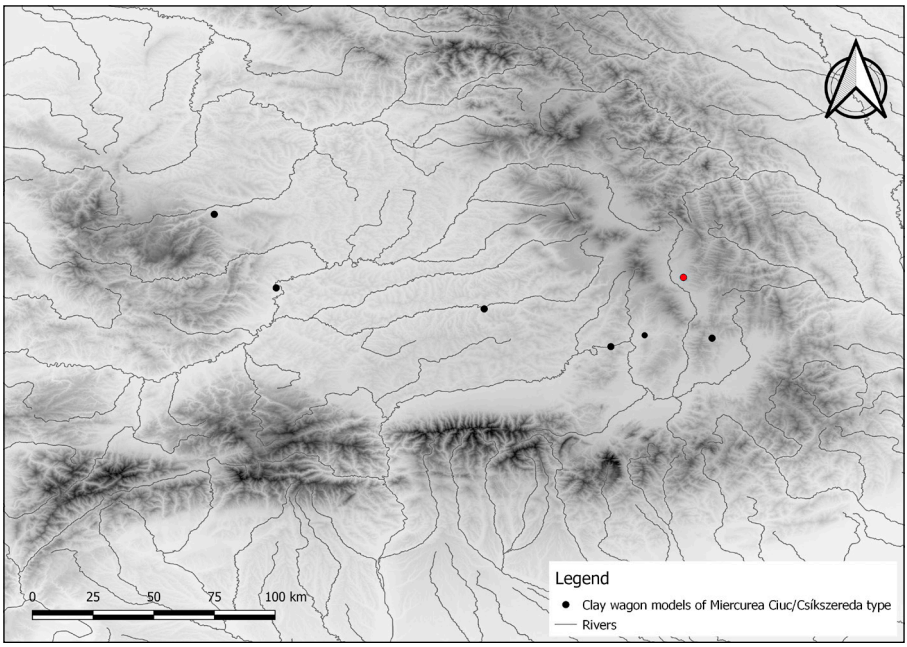

Fig. 2. Distribution of the clay wagon models similar to the one at Miercurea Ciuc in the area of Wietenberg culture. Red dot marks the site at Miercurea Ciuc
Fig. 2. Distribuția modelelor de cărucioare de lut în zona culturii Wietenberg asemănătoare celui de la Miercurea Ciuc. Punctul roșu marchează situl de la Miercurea Ciuc

During the excavation at Turia/Torja-*Torjavára*, the edge of a rectangular "vessel" was discovered, with one perforation preserved (Székely 1999, p. 126). The object was decorated with *Zahnstempelung* technique. The entire material can be attributed to the Wietenberg period C (Székely 1999, p. 111). As presented above, most of wagon models similar to the one at Miercurea Ciuc have been attributed to the Wietenberg period C. Another argument for this dating could be the decoration technique, namely filling the geometric incisions and circular impressions with white paste (Andrițoiu 1992, p. 52)[11].

Most of the scholars consider similar finds to have been part of clay wagon models[12], or, more rarely, some consider them to have been home-altars, opinions

[11] At Rotbav in all three Wietenberg layers ceramic fragments with incrustation were present, but in much higher quantity in the 3rd level (Dietrich 2014a, p. 117, Abb. V.39, p. 180).

[12] In 2006 A.-D. Popescu made a classification of clay wagon models discovered in Romania and eastern Hungary (Popescu 2006, 113-128). In her opinion wagon models are objects which have elements (thickened knob) indicating possible fixation of wheels or axes (Popescu 2006, p. 120). She does not discuss objects similar to the one at Miercurea Ciuc. See also Bondár 2012, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

which are not incompatible. Many of the objects have secondary burning marks. The majority of the wagon models found in the Carpathian Basin have a perforated thickened knob at the lower part of the base, where the axles, probably made of wooden sticks, could be inserted. Another solution (such as the one used on our wagon model) could be a double perforation at the inner corner of the clay cart, where the axles could be attached by rope, string (Boroffka 1994, p. 167). The existence of knobs or a pair of protomes is suggested by the curved edge of the fragment. A very similar wagon model was discovered at Lechința de Mureș (Bichir 1964, p. 71, Fig. 4/3). Not far from the *Fodor-kert* site, at Jigodin/Csíkzsögöd, a protome was discovered, which was considered to have belonged to a wagon model (Székely 1959, p. 242, Fig. 2; Bondár 2012, p. 85-86).

For their function two main hypotheses have emerged, based on the contexts of the finds. They could have been used in rituals or as votive offerings, but also some could have been used as toys (Schuster 1996, p. 121; Boroffka 2004, p. 352-354; Schuster 2007, p. 32; Molnár, Katócz 2019, 5, 19, footnote 143).

In many cases only a quarter fragment of the clay wagon model was found, from the edge of the object. It is hard to say if this is a coincidence or the result of deliberate breaking. During the Bronze Age many cases of a deliberate destruction of different objects has been documented, as part of a ritual (Popescu 2010, p. 213-227). In this case the function of the pit is difficult to determine. It could be a refuse pit, with household trash. The pit does not show any particularity of ritual pits discovered in the area of the Wietenberg culture (Rotea, Wittenberger 1999, p. 7-27; Rotea *et alii* 2007, p. 63-92). There are no whole vessels or special objects, except the fragment of the clay wagon, which could be a broken toy or waste from a household.

Conclusions

The aim of this paper has been to present a group of material belonging to the MBA (Wietenberg culture), discovered on the territory of Miercurea Ciuc city. Even though the feature presented and its contents are not especially spectacular, the lack of well documented and published MBA features from the Ciuc Depression make it a new contribution to the understanding of this period in the area.

Based on the pottery typology and its ornamentation known for Wietenberg culture, we may assume that the pit and the archaeological material belongs to an advanced period of evolution, very likely to the end of the 2nd or the 3rd phase of the culture (Wietenberg periods B-C which correspond to the MBA periods II-III). The vessel types found in the filling of the pit may be the remains of household waste, so the feature can be interpreted as a probable refuse pit. This seems likely because none of the vessels could be pieced together: all were discovered in a fragmentary state.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Acknowledgments

We would like to thank to Robin P. Symonds for the English revision of the paper and for his useful advice. The radiocarbon measurement was made possible thanks to a grant provided by the Ministry of Human Resources of Hungary.

Title of the project: "Csontba zárt idő. Adatok Háromszék középső bronzkori kronológiájához" (ID: NTP-NFTÖ-19-B-0126).

Bibliography

Andrițoiu 1992: I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului,* Symposia Thracologica 2, București, 1992.

Bader 1978: T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978.

Bălan 2014: G. Bălan, *Așezarea Wietenberg de la Micești, Terra Sebus.* Acta Musei Sabesiensis, 6, 2014, p. 25-86.

Bălan *et alii* 2016a: G. Bălan, C. P. Quinn, G. Hodgins, *The Wietenberg Culture: Periodization and chronology*, Dacia N. S. LX, 2016, p. 67-92.

Bălan *et alii* 2016b: G. Bălan, R. Burlacu-Timofte, T. Muntean, *Așezarea din epoca bronzului de la Aiud*–Groapa de Gunoi. *Considerații preliminare*, Apulum LIII, Series Archaeologica et Anthropologica, 2016, p. 45-82.

Bichir 1964: Ghe. Bichir, *Autour du problème des plus anciens modèles du chariots découverts en Roumanie*, Dacia N. S. VIII, 1964, p. 67-86.

Bondár 2012: M. Bondár, *Prehistoric wagon models in the Carpathian Basin (3500-1500 BC)*, Archaeolingua Series Minor 32, Budapest, 2012.

Boroffka 1994: N. G. O. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitragzur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Universität forschungen zur Prähistorischen Archäologie 19, 1994.

Boroffka 2004: N. Boroffka, *Bronzezeitliche Wagenmodelle im Karpatenbecken*, in: M. Fansa, S. Burmeister (eds.), *Rad und Wagen. Der Ursprungeiner Innovation. Wagenim Vorderen Orient und Europa*, Mainz am Rhein, 2004, p. 347-354.

Botár 2012: I. Botár, *128. Miercurea Ciuc, jud. Harghita. Punct: Cioboteni–Fodor-kert*, in: Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2011, București, 2012, p. 234-236.

Botár 2014: I. Botár, *Árpád-kori településrészlet Csíksomlyón*, A Csíki Székely Múzeum Évkönyve X, 2014, p. 29-46.

Botár 2019: I. Botár, *Havasok keblében rejtező szép Csík. A Csíki-medence középkori településtörténete,* Opitz Archaeologica 15, 2019.

Berecki 2016: S. Berecki, *The Bronze Age site from Luduș*, Bibliotheca Mvsei Marisiensis. Seria Archaeologica X, Cluj-Napoca, 2016.

Cavruc 1997: V. Cavruc, *The final stage of the Early Bronze Age in south-eastern of Transylvania (in the light of new excavations at Zoltan)*, Thraco-Dacica XVIII, 1-2, 1997, p. 97-133.

Cavruc 2001: V. Cavruc, *1. Sat Păuleni, com. Păuleni, jud. Harghita*, in: V. Cavruc, Ghe. Dumitroaia (ed.), *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 57-71.

Cavruc, Buzea 2002: V. Cavruc, D. Buzea, *Noi cercetări privind epoca bronzului în așezarea Păuleni (Ciomortan). Campaniile din anul 2001-2002. Raport preliminar*, Angustia 7, 2002, p. 41-88.

Cavruc, Rotea 2000: V. Cavruc, M. Rotea, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, Angustia 5, 2000, p. 155-172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Cavruc, Dumitroaia 2000: V. Cavruc, Ghe. Dumitroaia, *Descoperirile aparținând aspectului cultural Ciomortan de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, Angustia 5, 2000, p. 131-154.

Chidioșan 1980: N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980.

Ciugudean 2010: H. Ciugudean, *The Late Bronze Age in Transylvania (With primary focus on the central and Southern area)*, in: L. Marta (ed./Hrsg.), *Amurgul mileniului II a. Chr. în Câmpia Tisei și Transilvania/Das ende des 2. Jahrtausendes v. Chr. auf der Theiß-Ebene und Siebenbürgen. Simpozion/Symposium. Satu Mare 18-19 iulie 2008*. Stud Com Satu Mare XXVI, 1, Satu Mare, 2010, p. 157-202.

Ciugudean, Quinn 2015: H. Ciugudean, C. P. Quinn, *The end of the Wietenberg Culture in the light of new ^{14}C dates and its chronological relation towards the Noua Culture*, in: R. Németh, B. Rezi, (eds.), *Bronze Age chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 2-4 October 2014*. Târgu Mureș, 2015, p. 147-178.

Costea, Székely 2011: F. Costea, Zs. Székely, *Aspects of the Ritual Life of the Wietenberg Culture. Miniature Religious Shrines from Racoș, Transylvania*, in: S. Berecki, R. E. Németh, B. Rezi, (eds.), *Bronze Age rites and rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 8-10 October 2010*. Târgu Mureș, 2011, p. 107-113.

Darvas 2012: L. Darvas, *Csíkszereda, Kőrösi Csoma Sándor utcában feltárt 14. századi lakóház kutatása*, in: A Csíki Székely Múzeum Évkönyve VIII, Miercurea Ciuc, 2012, p. 59-104.

Daróczi 2013: T.-T. Daróczi, *A Middle Bronze Age special Gateway Community in Eastern Transylvania*, Acta Mvsei Napocensis 50/1, 2013, p. 35-94.

Daróczi, Ursuțiu 2015: T.-T. Daróczi, A. Ursuțiu, *Worship, habitation, refuge. Bronze and Iron Age Sites of the Lower Feneș Valley. Vol. I-II*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 8, Cluj-Napoca, 2015.

Dietrich 2014a: L. Dietrich, *Die Mittlere und späte Bronzezeit und ältere Eisenzeit in Südostsiebenbürgen aufgrund der Siedlung von Rotbav*, Universität forschungen zur Prähistorischen Archäologie 248, Bonn, 2014.

Dietrich 2014b: L. Dietrich, *Datele radiocarbon din așezarea aparținând epocii bronzului de la Rotbav (jud. Brașov, România)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 65, 1-2, 2014, p. 59-70.

Florescu, Florescu 1990: M. Florescu, A. C. Florescu, *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*, Arheologia Moldovei XIII, 1990, p. 49-102.

Gogâltan 2015: F. Gogâltan, *The Early and Middle Bronze Age chronology of the Eastern frontier of the Carpathian Basin. Revisited after 15 Years*, in: R. Németh, B. Rezi, (eds.), *Bronze Age chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 2-4 October 2014*. Târgu Mureș, 2015, p. 53-95.

Horedt 1960: K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, Dacia N. S. VI, 1960, p. 107-137.

Horedt 1967: K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania*, Muzeul Brukenthal. Studii și Comunicări 13, 1967, p. 137-155.

Horedt, Seraphin 1971: K. Horedt, C. Seraphin, *Die Prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässburg*, 1971.

Janovits 1999: I. Janovits, *Noi periegheze arheologice din depresiunea Ciucului*, Angustia 4, 1999, p. 121-150.

János, Kovács 1967: P. János, D. Kovács, *Periegheză arheologică în Bazinul Ciucului*, Studii și Materiale II, 1967, p. 43-53.

Kacsó 1987: C. Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suciu de Sus-Kultur*, Dacia N. S. XXXI, 1-2, 1987, p. 51-75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Molnár, Katócz 2019: Zs. Molnár, Z. Katócz, *Szekér- és kerékmodellek a középső bronykori Nagykároly-Bobáld tellről*, Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Éremés Régiségtárából. Új sorozat X-XI (XX-XXI) 2015-2016, Cluj-Napoca, 2019, 5-51.

Popa 2010: C. I. Popa, *Modificări culturale la finalul Bronzului timpuriu și începutul Bronzului mijlociu în Transilvania*, in: C. I. Popa, R. Totoianu (ed.), *Aspecte ale Epocii Bronzului în Transilvania (între vechile și noile cercetări)*, Sebeș, 2010, p. 11-170.

Popa, Totoianu 2010: C. I. Popa, R. Totoianu, *Noi opinii privitoare la evoluția culturală a Bronzului târziu în zona central-sud-vest transilvăneană*, in: C. I. Popa, R. Totoianu (ed.), *Aspecte ale Epocii Bronzului în Transilvania (între vechile și noile cercetări)*, Sebeș, 2010, p. 171-291.

Popescu 2006: A.-D. Popescu, *Un fragment de car miniatural din lut de la Ruginești (jud. Vrancea)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 57, 1-4, 2006, p. 113-128.

Popescu 2010: A.-D. Popescu, *Deliberate destruction of pottery during the Bronze Age – a case study*, in: N. Bolohan, F. Mățău, F. A. Tencariu (ed.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno*, Iași, 2010, p. 211-227.

Puskás 2017: J. Puskás, *Contribuții la Repertoriul Arheologic al județului Covsna (IV)*, Angvstia 21, 2017, p. 9-92.

Puskás 2020: J. Puskás, *Așezarea culturii Noua de la Albiș/Kézdialbis*–Rétremenő *(județul Covasna)*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare 2, 2020, p. 111-150.

Quinn *et alii* 2020: C. P. Quinn, H. Ciugudean, G. Bălan, G. Hodgins, *Rethinking time, culture and socioeconomic organisation in Bronze Age Transylvania*, Antiquity 94, 2020, p. 44-61.

Rotea, Wittenberger 1999: M. Rotea, M. Wittenberger, *The ritual complex of the Wietenberg culture, Cluj-Napoca (Transylvania)*, Acta Mvsei Napocensis 36/1, 1999, p. 7-27.

Rotea *et alii* 2007: M. Rotea, M. Tecar, D. Tamba, *Complexul ritual de la Șimleul-Silvaniei aparținând culturii Wietenberg*, Revista Bistriței XXI/1, 2007, p. 63-92.

Schuster 1996: C. Schuster, *Despre cărucioarele din lut ars din Epoca bronzului de pe teritoriul României*, Thraco-Dacica XVII, 1-2, 1996, p. 117-137.

Schuster 2007: C. Schuster, *Transportul terestru în preistorie cu privire specială la ținutul Dunării de Jos*, Târgoviște, 2007.

Székely 1959: Z. Székely, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anul 1956*, Materiale și Cercetări Arheologice V, 1959, p. 231-245.

Székely 1995: Zs. Székely, *Necropola de incinerație de la Turia, județul Covasna*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă I, 1995, p. 127-146.

Székely 1999: Zs. Székely, *The Wietenberg Culture fortress from Turia (Covasna County)*, Thraco-Dacica XX, 1-2, 1999, p. 109-126.

Vulpe 2010: A. Vulpe, *Perioada mijlocie a epocii bronzului*, in: M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe (coord.), *Istoria românilor I* (ediția a II-a), București, 2010, p. 244-266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

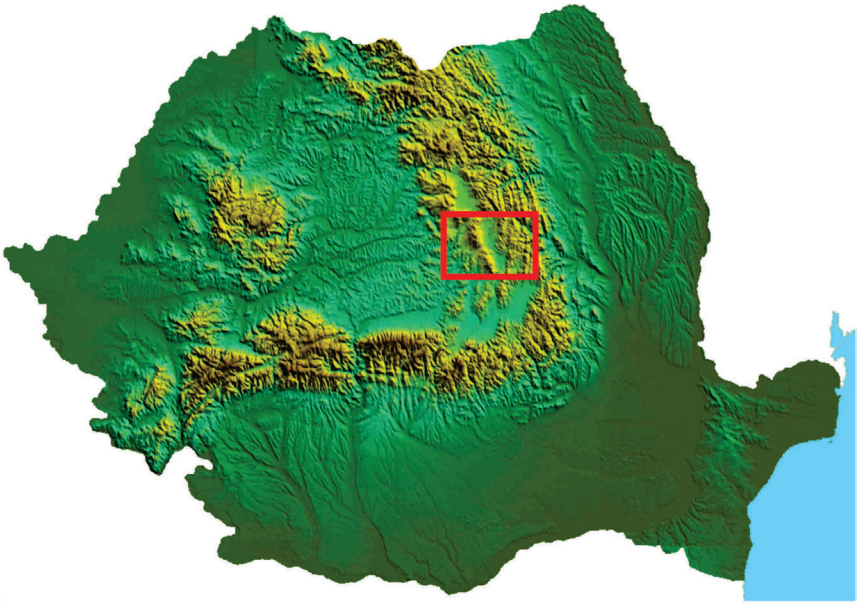

1.

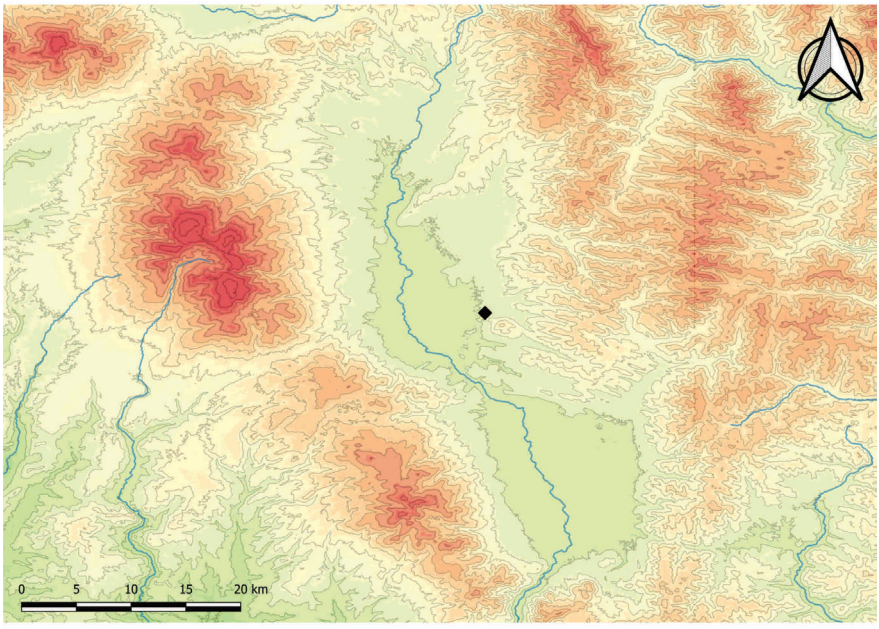

2.

Pl. 1. Location of the Miercurea Ciuc/Csíkszereda – *Fodor-kert* site in Romania (1) and the Ciuc Depression (2)
Pl. 1. Amplasarea sitului Miercurea Ciuc/Csíkszereda – Fodor-kert în România (1) și Depresiunea Ciucului (2)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

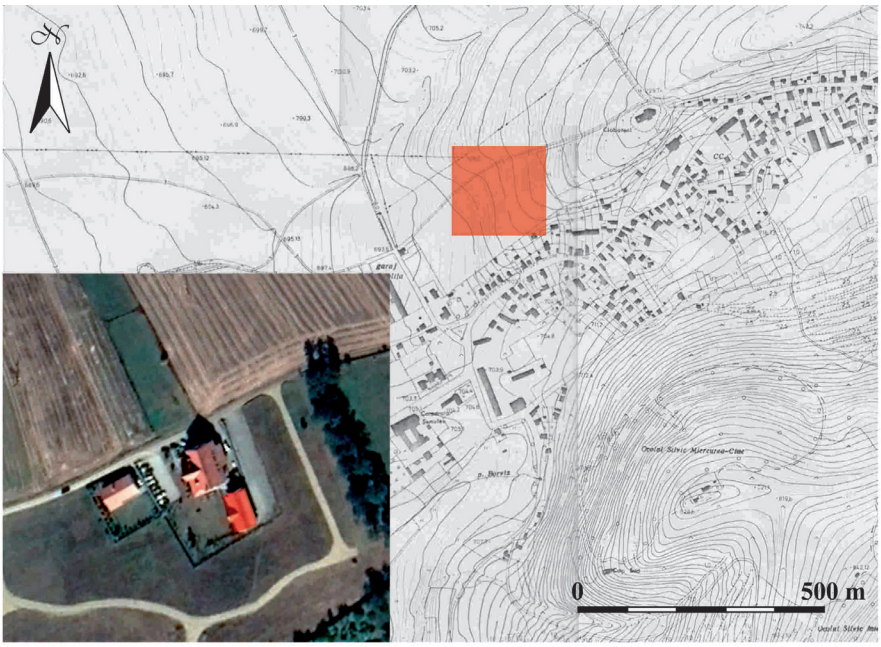

1.

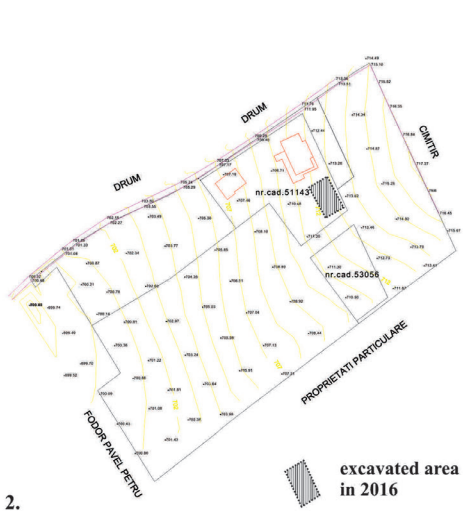

2.

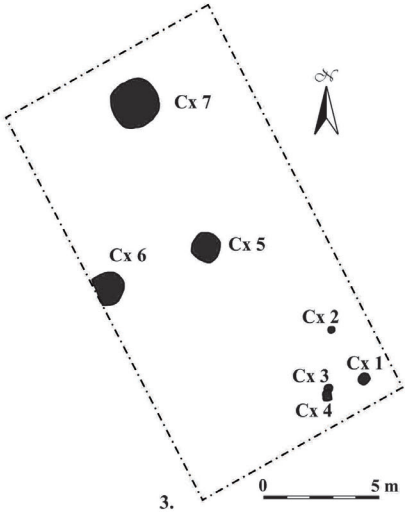

3.

Pl. 2. Surrounding of the Miercurea Ciuc/Csíkszereda – *Fodor-kert* site (1) and the plan of excavations (2-3)
Pl. 2. Împrejurimile sitului Miercurea Ciuc/Csíkszereda – Fodor-kert (1) și planul săpăturilor (2-3)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

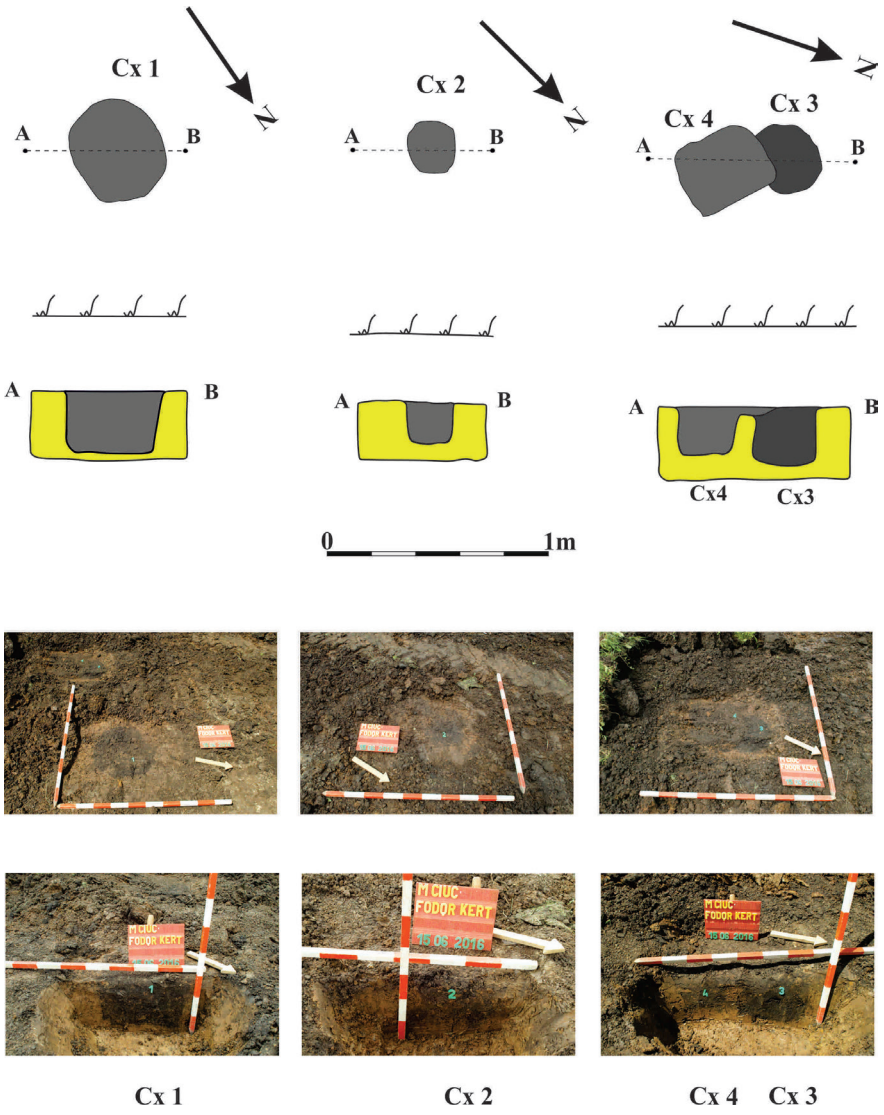

Pl. 3. The post holes (Cx 1-4) discovered during the excavations
Pl. 3. Gropile de stâlp (Cx 1-4) descoperite în timpul săpăturilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

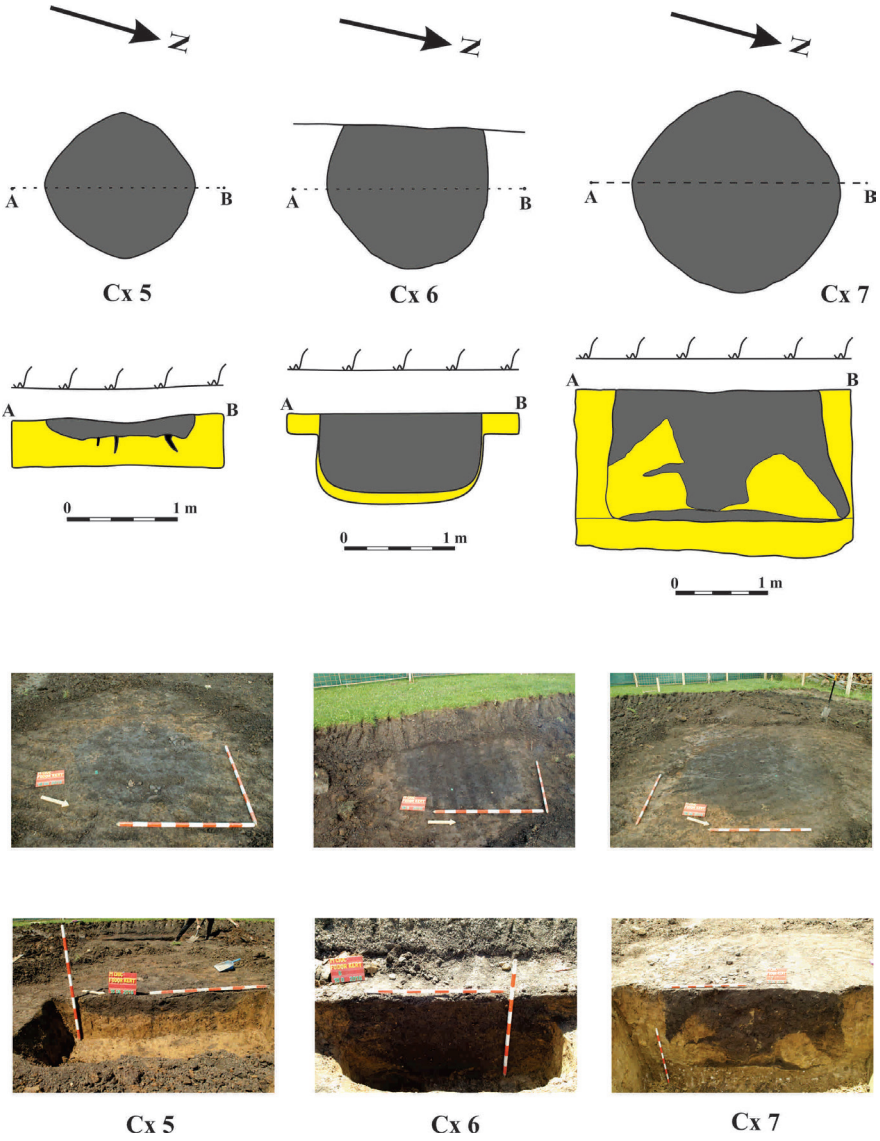

Pl. 4. The pits (Cx 5-7) discovered during the excavations
Pl. 4. Gropile (Cx 5-7) descoperite în timpul săpăturilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

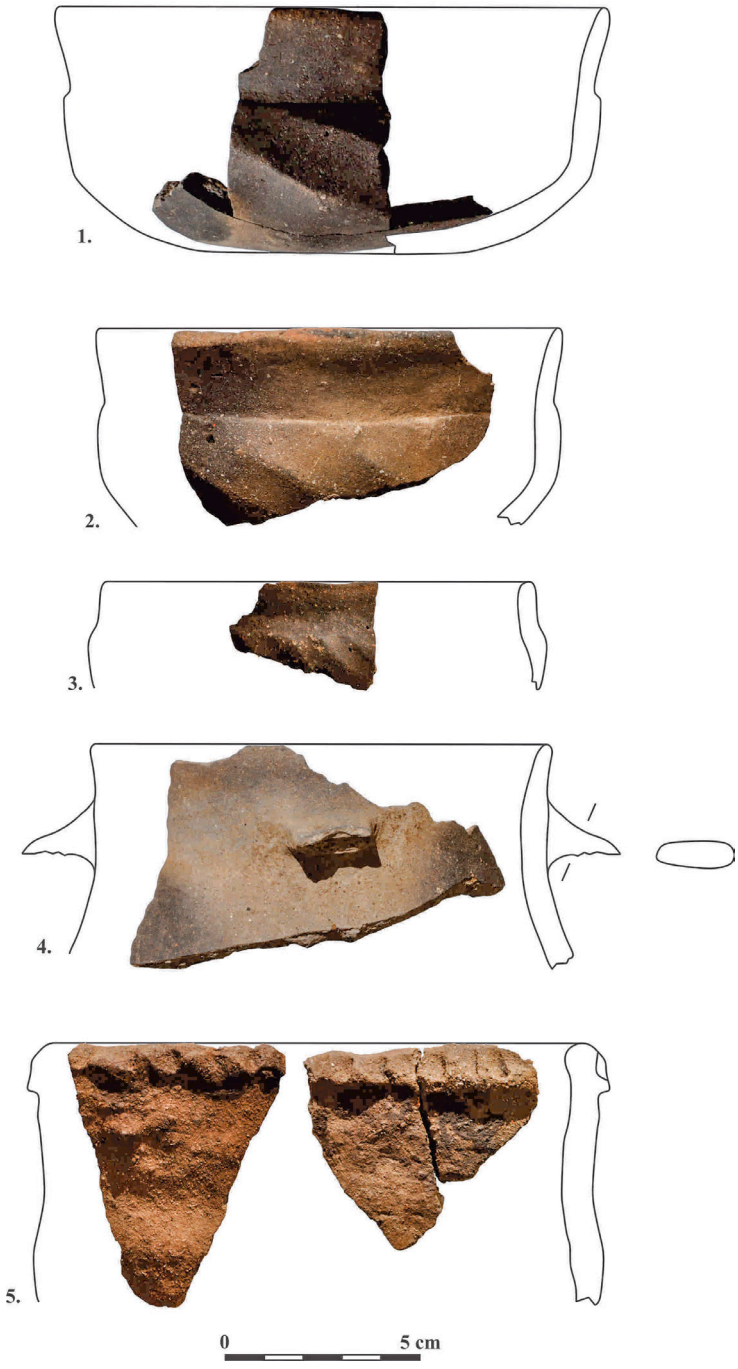

Pl. 5. Middle Bronze Age pottery fragments from pit Cx 5 (1-5)
Pl. 5. Fragmente de ceramică din perioada mijlocie a epocii bronzului din groapa Cx 5 (1-5)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

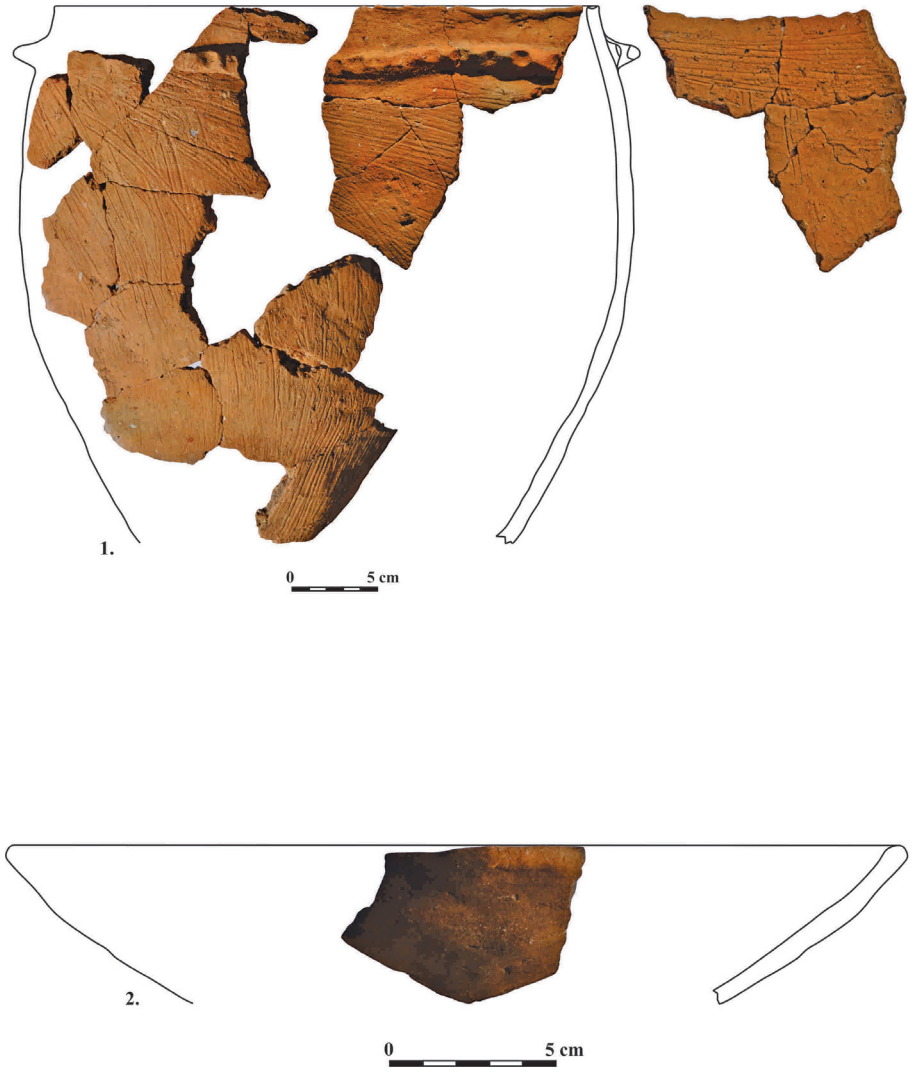

Pl. 6. Middle Bronze Age pottery fragments from pit Cx 5 (1-2)
Pl. 6. Fragmente de ceramică din perioada mijlocie a epocii bronzului din groapa Cx 5 (1-2)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

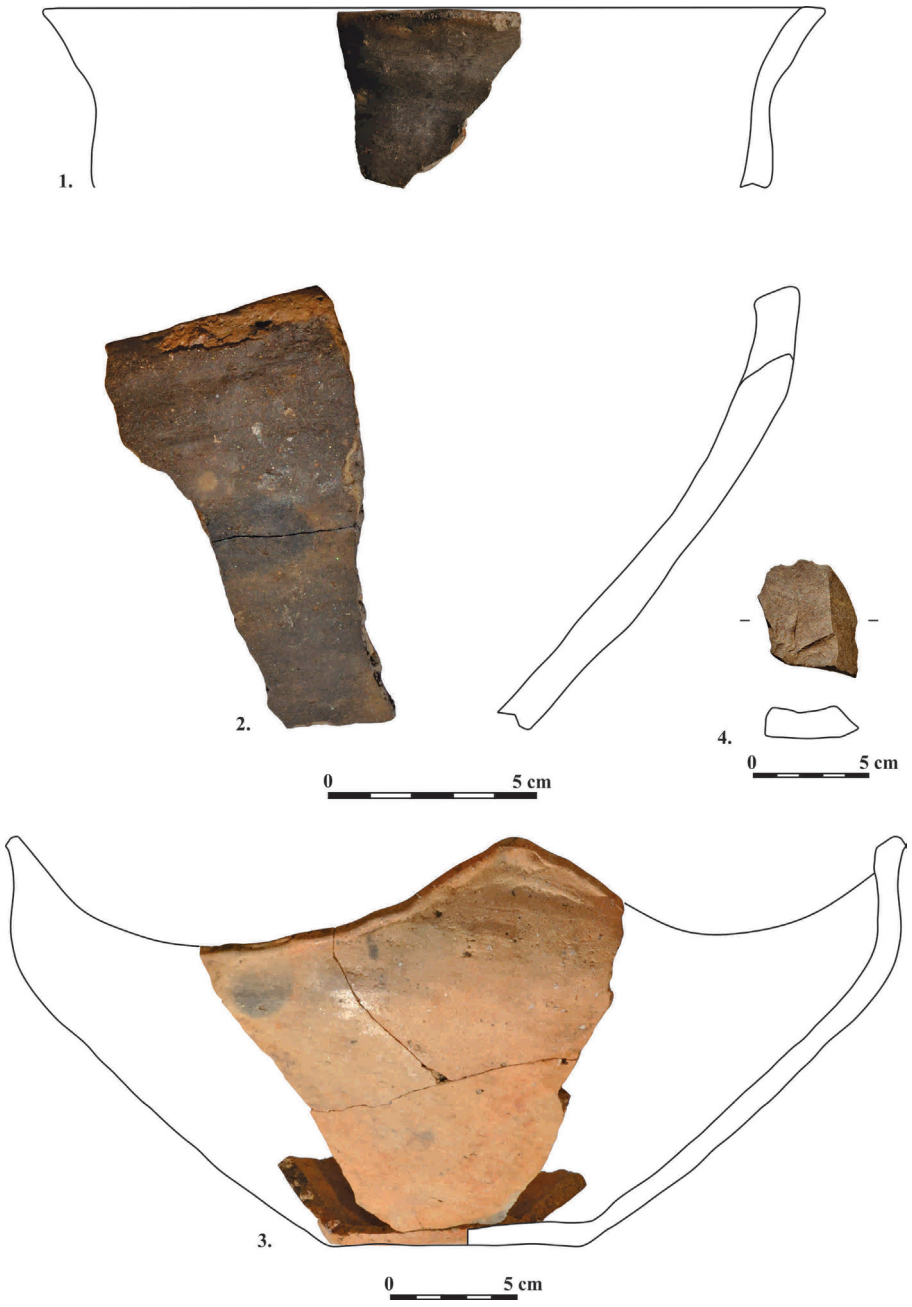

Pl. 7. Middle Bronze Age pottery fragments (1-3) and stone object (4) from pit Cx 5
Pl. 7. Fragmente de ceramică din perioada mijlocie a epocii bronzului (1-3) și un obiect de piatră (4) din groapa Cx 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

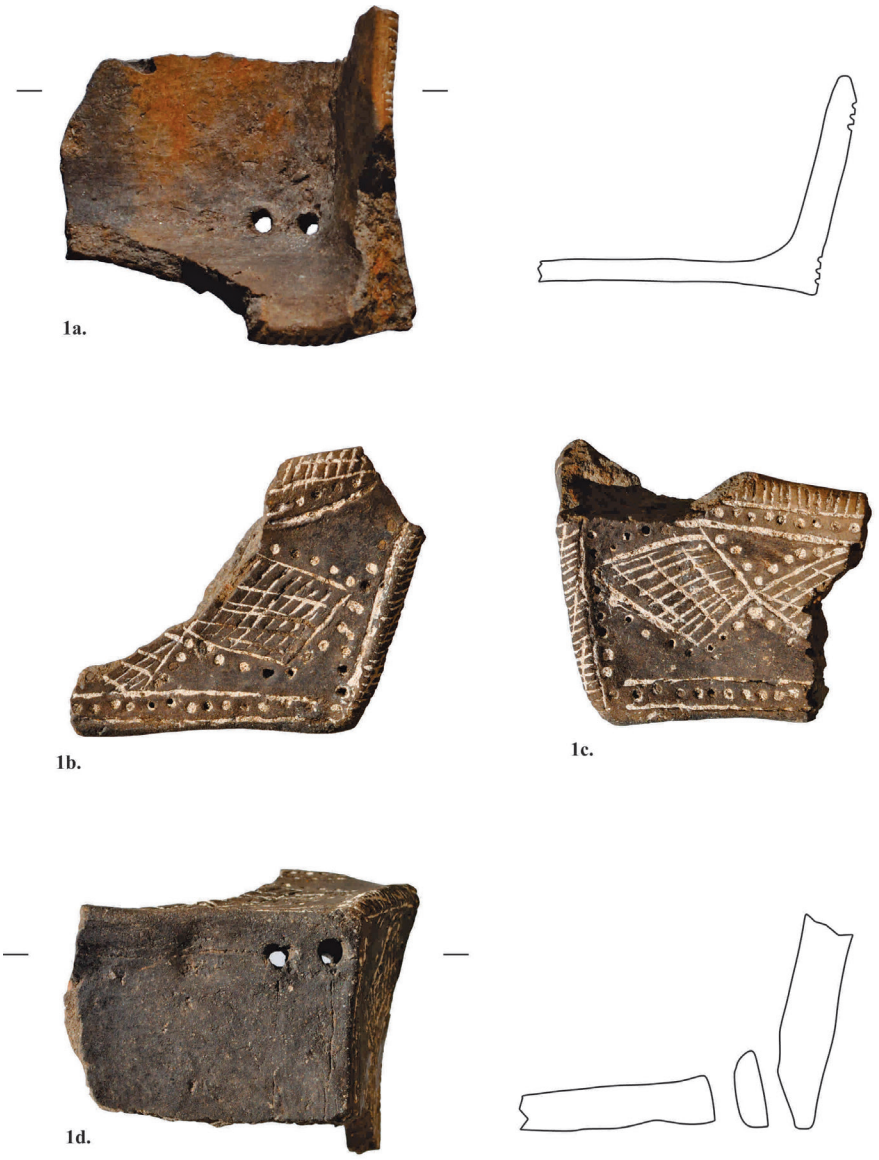

Pl. 8. Fragment of the clay wagon from pit Cx 5 (1a-d)
Pl. 8. Fragment de cărucior de lut din groapa Cx 5 (1a-d)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

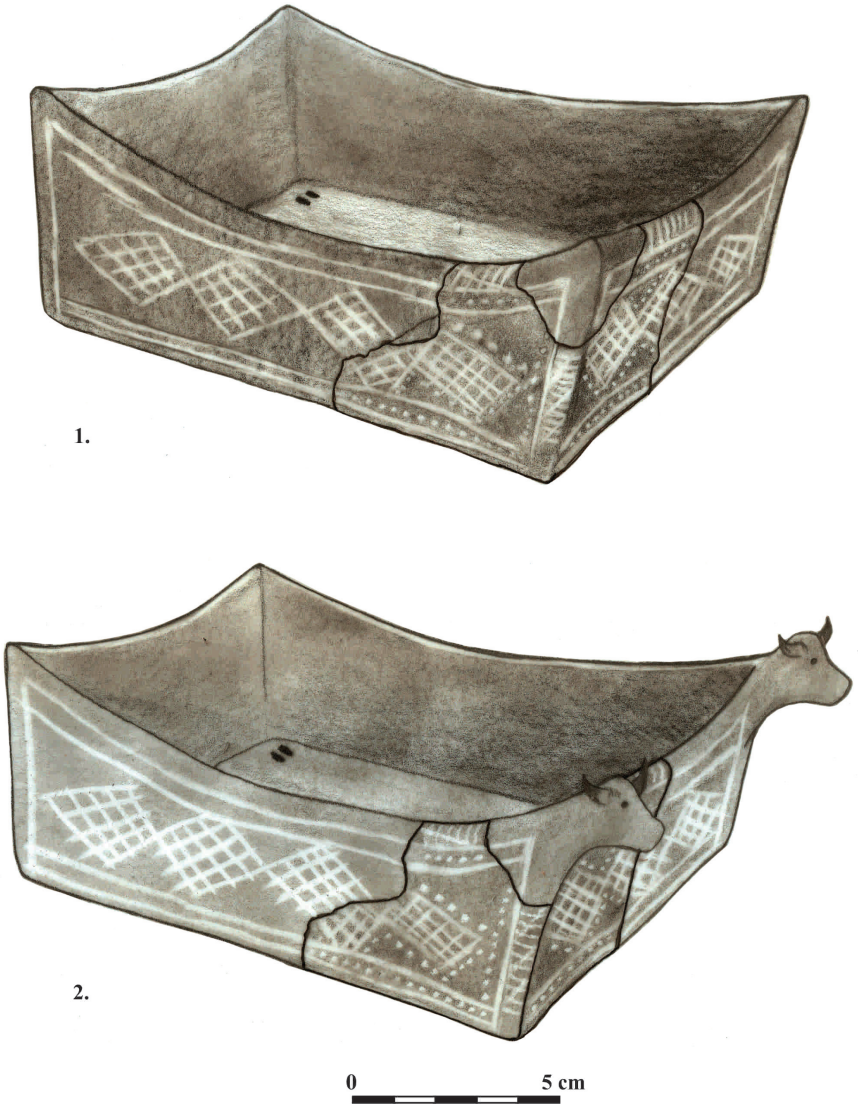

Pl. 9. Two possible graphical reconstructions of the clay wagon model (drawings made by J. Puskás)
Pl. 9. Două posibile reconstituiri grafice ale modelului de cărucior de lut (desene realizate de J. Puskás)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 3/2021, 165-172.

Note about A Bronze Age hoard from the north of the Republic of Moldova and some considerations about the winged axes to the East of the Carpathians

Vasile Diaconu[1]*, Mariana Sîrbu[2]

Abstract. Starting from an old archaeological discovery from the north of the Republic of Moldova, the authors resume the discussion concerning a bronze hoard, from which only a winged axe has been preserved. Although it was attributed to the Bronze Age, in fact the metal accumulation is specific to the Early Iron Age. In this context, the authors discuss other discoveries of winged axes from the area between the Eastern Carpathians and the Dniester, such as those from Mîndreşti, "Suceava" and Ruginoasa. These artefacts are specific to Central Europe, at the east of the Carpathians being found very rarely and only among the contents of bronze hoards.
Keywords: hoard, Early Iron Age, winged axes, East-Carpathian area

Notă despre un depozit de bronzuri din nordul Republicii Moldova şi câteva consideraţii despre topoarele cu aripioare de la est de Carpaţi. Pornind de la o veche descoperire arheologică din nordul Republicii Moldova, autorii reiau discuţia despre un depozit de bronzuri, din care s-a păstrat doar un topor cu aripioare. Deşi a fost atribuită epocii bronzului, în realitate, acumularea metalică este specifică perioadei timpurii a Epocii fierului. Autorii discută, în acest context, şi alte descoperiri de topoare cu aripioare în spaţiul de la răsărit de Carpaţi, aşa cum sunt cele de la Mîndreşti, ,,Suceava" şi Ruginoasa. Astfel de piese sunt specifice Europei Centrale, iar la răsărit de Carpaţi se întâlnesc foarte rar şi doar în componenţa unor depozite de bronzuri.
Cuvinte-cheie: depozit, epoca timpurie a fierului, topoare cu aripioare, spaţiul est-carpatic

[1] The History and Ethnography Museum of Târgu Neamţ, Romania; Institute of Bioarchaeological and Ethnocultural Research (ICBE), Chişinău, Republic of Moldova.
[2] The National Museum of History of Moldova.
* Corresponding author: diavas_n82@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

In the second decade of the last century, near the Tețcani village (Briceni district, Republic of Moldova) was discovered a small bronze hoard, considered to be the first of its kind in the northern part of Bessarabia. A few years later, the collection was published in a small article, but the information was quite brief because some of the pieces had been lost in the meantime (Moroșan 1936).

It is interesting to mention that in the composition of the hoard were found two winged axes, extremely rare pieces for the area to the east of the Carpathians, but only one has been preserved. We considered necessary to repeat the information about this discovery in a broader context, in which we included other similar pieces from the space between the Carpathians and the Dniester. Even in the context of the first publication, not enough morphological details were known for the axe from Tețcani, and until now there was even the suspicion that it was lost. Its identification in the collections of the National Museum of History of Moldova requires a new discussion of this type of axes in the area to the east of the Carpathians.

The discovery of the Tețcani hoard

According to the information published, during 1927-1928 a small deposit of metal objects was discovered on the left bank of the Velia stream (a tributary of the Prut river), as a result of some limestone mining works. The hoard, consisting of two winged axes and a bronze spearhead, was discovered at a depth of 1-1.5 m, in a loamy level, which overlapped the layer of limestone. The recorded data indicate that the parts of the hoard were placed next to each other. After the discovery, the artefacts were taken to the local blacksmith, who destroyed some of them, most likely to reuse the metal. One of the axes was completely damaged, and the spearhead was processed, its blade was cut, and the fixing tube, with an approximate length of 10-13 cm, was used as a "walking stick handle". The blade of the second axe was broken (**Pl. 1/1, 2**). However, the mentioned object was recovered by the village forester who donated it to the Museum of Natural History in Chișinău (Moroșan 1936; Dergacev 2002, p. 39, Fig. 37/B).

Description of the artefact

As it was mentioned, only one piece of the small hoard has been preserved. It was a flat axe, approximately rectangular, with well-highlighted side wings, faceted on the outside, slightly curved inwards and placed approximately in the middle of the piece. Between the two wings, on both sides, there is a threshold that marks the beginning of the blade. Because the blade of the axe was destroyed after the discovery, we cannot determine with certainty what it looked like, but based on the morphological features of the lower half of the piece we can assume that it was

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

slightly widened. The edge of the piece is slightly concave. The axe is covered with a uniform, dark green patina. Also, on the surface of the object, especially on the upper half, there are traces of beating. From the point of view of morphological features, the axe can be identified as belonging to the *Uriu type*, according to Al. Vulpe's typology (Vulpe 1970, p. 73-75).

Dimensions: preserved length – 19.5 cm; maximum width – 3.8 cm; thickness – 1.5 cm; thickness in the area of the wings – 3.3 cm; weight – 714 g (**Pl. 1/3**; **Pl. 2/1**).

The winged axes to the east of the Carpathians

Currently, only a few winged axes are known to the east of the Carpathians, all coming from the bronze hoards. Apart from the discovery from Tețcani, in the space between the Prut and the Dniester, there was another bronze hoard containing, among other items, a winged axe. It was found near Mîndrești village (Telenești district) in 1968, but, unfortunately, was lost later (**Fig. 1**; **Pl. 2/2**).

Besides the winged axe, there were four socketed axes, a flat axe, a fragmentary sickle, a fragmentary dagger and a sword, as well as some bracelets (Dergacev 1975, Fig. 3/13-22; 2002, p. 38, Fig. 37/A). The winged axe, having a length of 14 cm, a thickness of 3.3 cm and a weight of 287 g, also belongs to the *Uriu type* according to Al. Vulpe's typology (Vulpe 1970, p. 73-75).

On the right bank of the Prut river, up to the Carpathians, there are two other bronze hoards with winged axes. These have been recently unearthed, one in the vicinity of Suceava (Suceava County) (**Pl. 2/3**) and the other from Ruginoasa (Neamț County) (**Pl. 2/4**).

Regarding the pieces from Suceava (**Pl. 2/3**), neither the conditions of the discovery, nor the composition of the hoard are certainly known. What is certain is that the metal collection was discovered at the beginning of the 20th century on the lands owned by the noble Aritonovici family. Later, its descendants left for Germany, on which occasion they took the objects from the hoard, which, only two decades ago, arrived in the collections of the museum in Berlin. That collection includes 19 bronze artefacts, structured as follows: eight whole and fragmentary bracelets, two rings, a fragment of a necklace, a piece of the bronze band, a metal sleeve, two spearheads, a chisel, a socketed axe and a winged axe (Hänsel 2005). The latter belongs to the *Sighet type* (Vulpe 1970, p. 76, 77), having a length of 18 cm and a weight of 633 g.

Finally, the fourth deposit that contains of a winged axe is the one discovered relatively recently in Ruginoasa (Neamț County), as a result of the metal detecting. The collection consisted of two socketed axes, two sickles (of which only one is intact) and a winged axe (Dumitroaia 2014, p. 455-457, pl. IX; Sechelariu *et alii*, 2015, p. 68, 69, C). According to the classification proposed by Al. Vulpe, the specimen from Ruginoasa also belongs to the *Sighet type* (Vulpe 1970, p. 76, 77).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 1. The hoard from Mîndrești
Fig. 1. Depozitul de la Mîndrești
(https://www.flickr.com/photos/ion_chibzii/50108232703/)

Discussion

From the data presented above, it can be easily observed that in our workspace the winged axes appear only as part of some hoards. Another detail is the one according to which these discoveries are placed in the northern part of the area between the Carpathians and the Dniester (**Pl. 3**).

Regarding the structure of the deposits where such axes appear, it can be seen that they have a mixed composition. Except for the situation in Tețcani, in the other cases, along with the winged axes, tools, weapons and ornaments were deposited. Moreover, this situation is confirmed in the Transylvanian region, where the number of winged axes is much higher, such objects being identified in the deposits belonging to the Late Bronze Age and Early Iron Age (Vulpe 1970, p. 73-77; Petrescu-Dîmbovița 1977, Fig. 144/16; Fig. 149/15, 16; Fig. 150/1-5; Fig. 196/1-5; Fig. 221/2-4, 6, 7; Fig. 222/1-10; Fig. 294/4, 5; Fig. 364/5).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Although for the accumulation of metal objects from Tețcani it was assumed, at the time of publication, that it belonged to the Bronze Age, the small hoard can be attributed to HaA, according to the presence of winged axes, which appeared to the east of the Carpathians at a time after the Late Bronze Age. An analysis of the archaeological discoveries in the perimeter of the mentioned locality did not reveal the existence of any site from the beginning of the Iron Age, which could be related to the bronze objects from the limestone quarry. In fact, the other bronze hoards (Mîndrești, Suceava and Ruginoasa) are also part of HaA period.

Conclusions

We considered it necessary to resume the discussion about the small hoard from Tețcani because it is a less known discovery, but which is important since it was the first hoard in the Eastern Carpathians that contained a bronze winged axe. The fact that later some similar discoveries appeared allowed us an overall discussion about a category of objects that can be considered imports, these being typical for Central Europe and the Carpathian Basin.

Bibliography

Moroșan 1936: N. N. Moroșan, *Un tezaur de bronz - primul găsit - în Basarabia de nord*, Arhivele Basarabiei VIII, 1, 1936, p. 284-288.

Dergacev 1975: V. A. Dergacev, *Bronzovye predmety XIII-VIII vv. do n.e. iz Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Izdatel'stvo Știința, Chișinău, 1975.

Dergacev 2002: V. A. Dergacev, *Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, Franz Steiner Verlag Stuttgart, Frankfurt am Main, 2002.

Dumitroaia 2014: Gh. Dumitroaia, *Semnalări de piese arheologice, numismatice și cu semnificație istorică din colecții particulare confiscate și descoperiri făcute cu ajutorul detectorului de metale*, in *Memoria Antiquitatis*, XXIX-XXX (2013-2014), p. 431-482.

Hänsel 2005: A. Hänsel, *Un depozit de bronzuri din ținutul Sucevei*, in: T. Soroceanu (Hrsg.), *Bronzefunde aus Rumänien II. Beitrage zur Veröffentlichung und Deutung älterhallstattzeitlicher Mettalfunde in europäischen Zusammenhang / Descoperiri de bronzuri din România. Contribuții la publicarea și interpretarea descoperirilor de metal din epoca bronzului și din prima epocă a fierului în context european*, Editura Accent, Bistrița-Cluj Napoca, 2005, p. 285-301.

Petrescu-Dîmbovița 1977: M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Editura Academiei R. S. R., București, 1977.

Sechelariu *et alii* 2015: M. Sechelariu, P. Tobă, V. Vasile, M. Pitulescu, B. Carp (coord.), *Millenia opes*, București, 2015.

Vulpe 1970: Al. Vulpe, *Die Äxe und Beile in Rumänien*, II, C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung. München, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

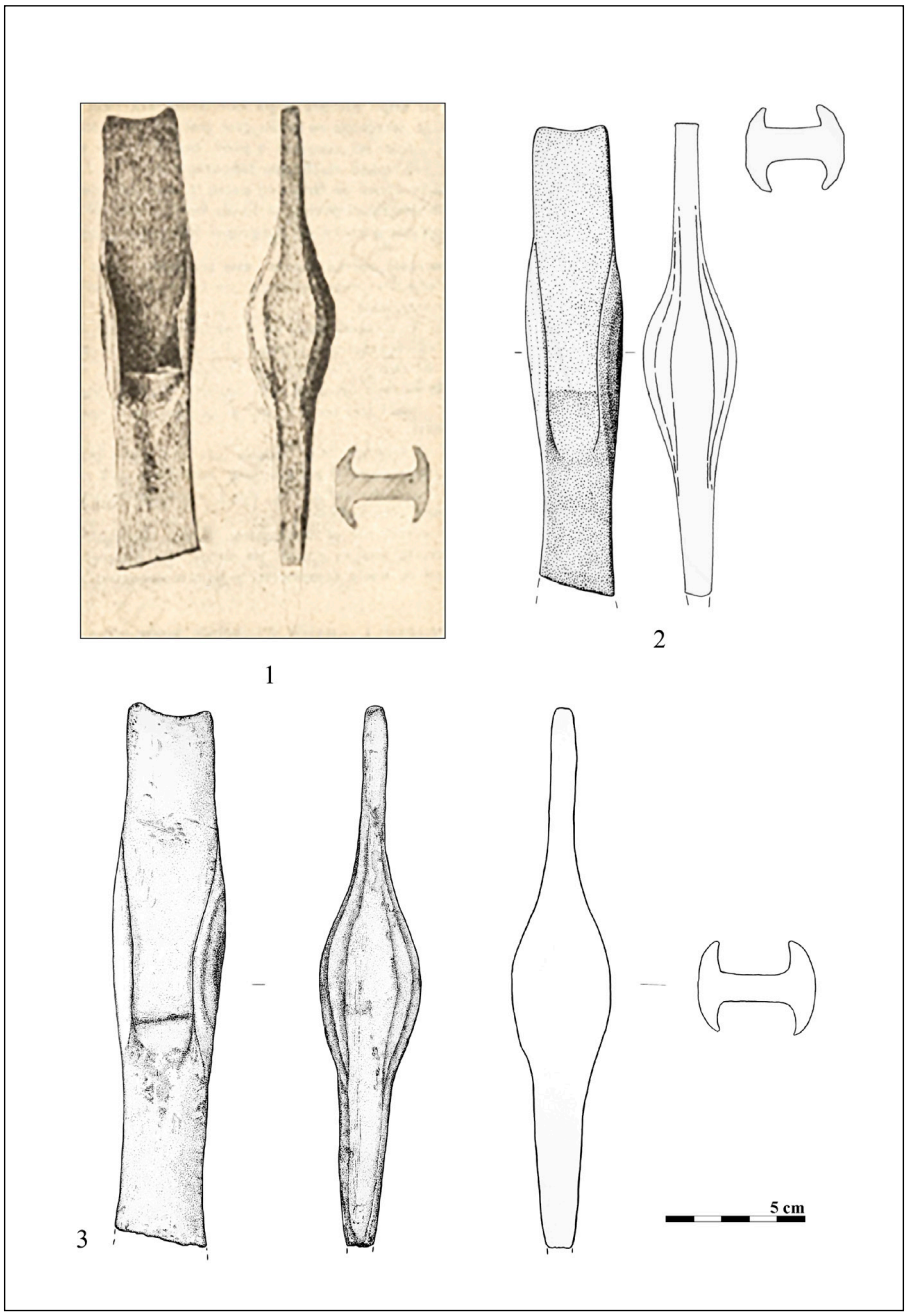

Pl. 1. The axe from Tețcani hoard.
1. After Moroșan 1936; 2. After Dergacev 2002; 3. Drawing by D. Stroici
Pl. 1. Toporul din depozitul de la Tețcani.
1. După Moroșan 1936; 2. După Dergacev 2002; 3. Desen de D. Stroici

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

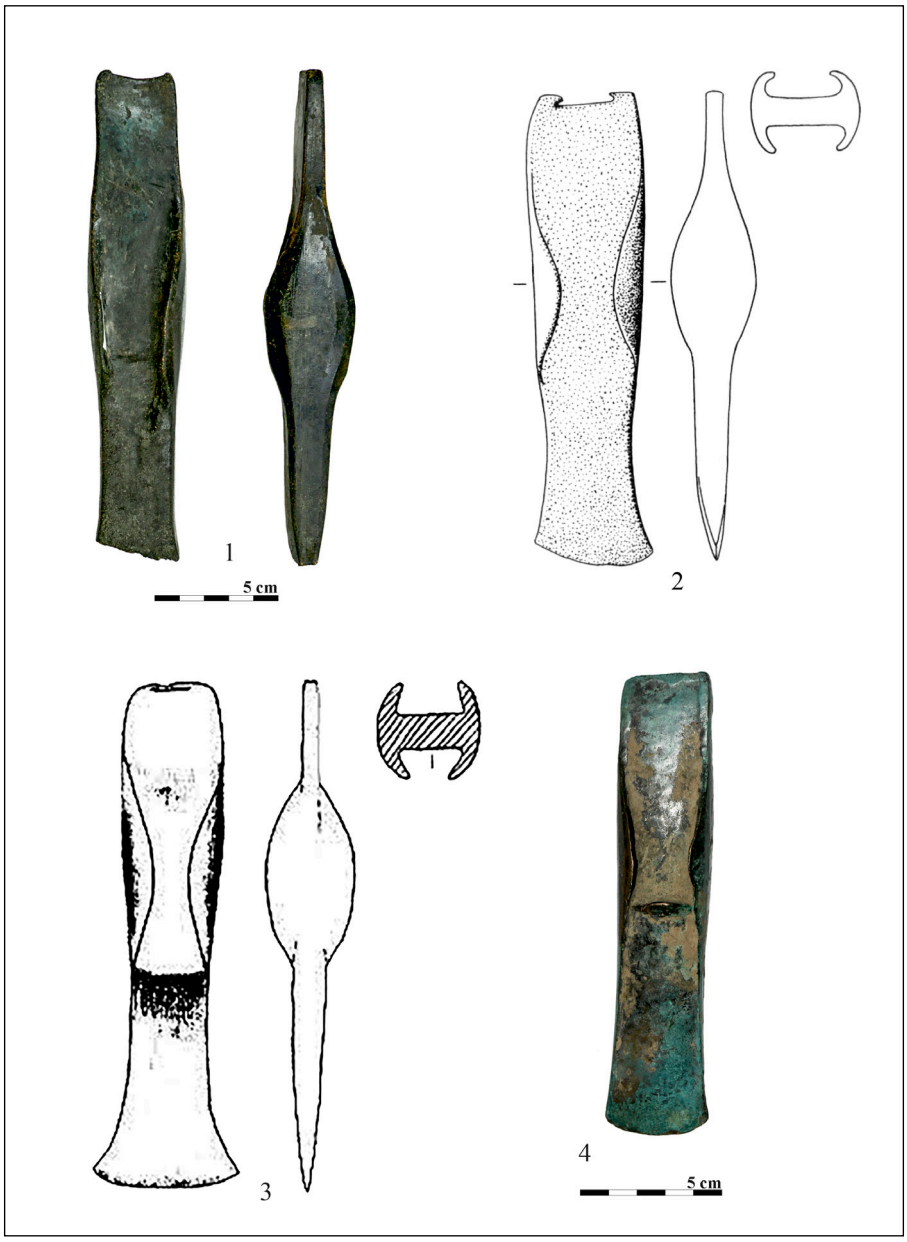

Pl. 2. The winged axes from the East Carpathian space.
1. Tețcani (photo D. Topal); 2. Mîndrești (after Dergacev 2002);
3. "Suceava" (after Hänsel 2005); 4. Ruginoasa (photo Al. Gafincu)
Pl. 2. Topoare cu aripioare din spațiul est-carpatic.
1. Tețcani (fotografie de D. Topal); 2. Mîndrești (după Dergacev 2002);
3. "Suceava" (după Hänsel 2005); 4. Ruginoasa (fotografie de Al. Gafincu)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

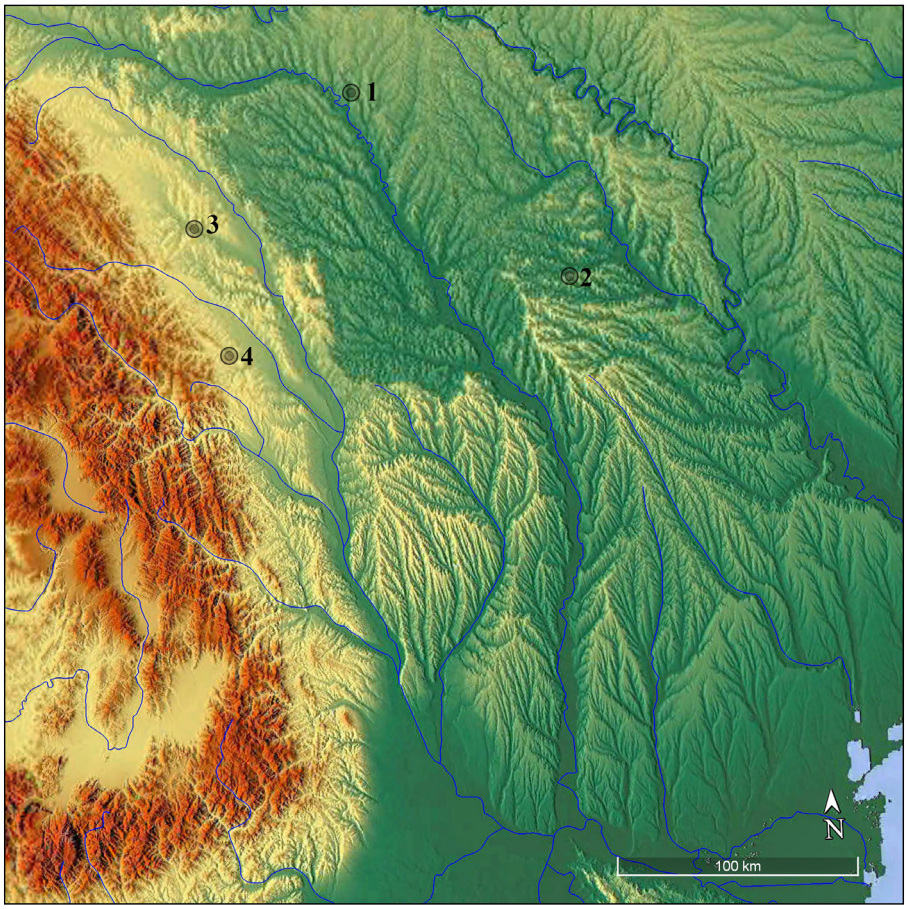

Pl. 3. The spread of the winged axes from the East Carpathian space.
1. Tețcani; 2. Mîndrești; 3. "Suceava"; 4. Ruginoasa
Pl. 3. Răspândirea topoarelor cu aripioare în spațiul est-carpatic.
1. Tețcani; 2. Mîndrești; 3. "Suceava"; 4. Ruginoasa

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The Tovuzchay I necropolis (Azerbaijan)

Shamil Najafov[1]

Abstract: This paper, providing a comprehensive research analysis of the Tovuzchay I necropolis, identifies grave types in the area, including those in the Tovuzchay I Necropolis, establishes the date and chronological range of the burials, contains comments regarding the diversity of burial practices and classifies the cultural material. The framing of the Tovuzchay I necropolis among the Late Bronze Age to Early Iron Age necropolises of the western part of Azerbaijan is based on the materials retrieved from the site. The Tovuzchay I necropolis is distinguished from other burial sites of the Tovuzchay River Basin and of the entire region by its size, by the burial practices and by the artifacts discovered. The Tovuzchay I Necropolis is located on a hill to the west of the Tovuzchay River, at KP 378 of the BTC ROW between Bozalganli and Alimardanli villages in the Tovuz District. The area is characterized by a series of undulations of the terrain starting from the river terrace. The Baku-Tbilisi-Ceyhan and South Caucasian Pipeline pipelines cut through the main part of the necropolis. It was this part of the necropolis that produced about 109 burials during the 2004-2005 excavations.
Keywords: Azerbaijan, Tovuzchay, Late Bronze Age-Early Iron Age, Khojaly-Gedabey archaeological culture, necropolis.

Necropola I de la Tovuzchay (Azerbaidjan). Lucrarea oferă o analiză cuprinzătoare a necropolei Tovuzchay I, identifică tipurile de morminte din zonă, inclusiv cele din necropola Tovuzchay I, stabilește datarea și intervalul cronologic al înmormântărilor, conține comentarii cu privire la diversitatea practicilor de înmormântare și oferă clasificarea culturii materiale. Încadrarea necropolei Tovuzchay I printre necropolele din perioada târzie a epocii bronzului - perioada timpurie a epocii fierului din vestul Azerbaidjanului este realizată pe baza materialul descoperit în complexele necropolei. Aceasta se distinge de alte necropole din bazinul fluviului Tovuzchay și din întreaga regiune prin dimensiunea sa, prin practicile de înmormântare și prin obiectele descoperite. Necropola Tovuzchay I este situată pe un deal, la vest de râul Tovuzchay, la KP 378 de BTC ROW, între satele Bozalganli și Alimardanli din districtul Tovuz. Zona este caracterizată printr-o serie de modulații ale terenului, care se îndepărtează de terasa văii râului. Conductele Baku-Tbilisi-Ceyhan și South Caucasian Pipeline au tăiat partea principală a necropolei, care a oferit aproximativ 109 înmormântări în timpul săpăturilor din anii 2004-2005.
Cuvinte-cheie: Azerbaidjan, Tovuzchay, perioada târzie a epocii bronzului - perioada timpurie a epocii fierului, cultura arheologică Khojaly-Gedabey, necropolă.

[1] Institute of Archaeology, Ethnography and Anthropology, Azerbaijan National Academy of Science, Baku, Azerbaijan; shamil_necefov@mail.ru

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Archaeological excavations in connection with the construction of the BTC (Baku-Tbilisi-Ceyhan) and SCP (South Caucasian Pipeline) pipelines were conducted prior to, and during the construction of these pipelines.

The Tovuzchay I necropolis was first reported to archaeologists by pipeline construction staff in May 2004 following topsoil stripping, which exposed pottery spreads in the upper subsoil layers of the site. The information was privately communicated to the IoAE archaeologist G. Agayev by one of the drivers working for the project. After surveying the site, G. Agayev established the presence of a Late Bronze Age to Early Iron Age necropolis in the area (Museyibli *et alii* 2008, p. 6-7).

Large-scale excavation at the necropolis was conducted in 2004-2005. Work was done on both the BTC and SCP sides of the pipeline easement. Excavations were carried out on a spur of high ground to the west of the Tovuzchay River, at KP 378 of the BTC ROW.

The Tovuzchay I necropolis is located on a spur of high ground to the west of the Tovuzchay River (**Pl. 1**), at KP 378 of the BTC ROW between Bozalganli and Alimardanli villages of the Tovuz District (Museyibli *et alii* 2008, p. 11). The area is characterized by a series of terrain undulations starting from the river terrace. The necropolis was situated on one of the hills forming the relief of the area. The vegetation cover of the site is of semi-desert type.

The area of the necropolis is 1.5 ha. The gravel- and pebble-rich soil is unfit for cultivation. Therefore, the land has not previously been ploughed and the burials had not been disturbed prior to beginning of the pipeline construction. The BTC and SCP pipelines cut through the major portion of the necropolis (Asadov, Agayev 2005, p. 438; Hajili 2006, p. 231-232). It was this part of the necropolis that produced about 109 burials during the 2004-2005 excavations. Upon consent of the BTC management, some of the burials were excavated outside the pipelines construction corridor. The reason was to define the edges of the necropolis and study undisturbed burials with fully preserved surface markers. The surface markers of graves in the necropolis were represented by spreads of stones on the land surface. One of the burials had a kurgan-type mound, while some others lacked surface markers altogether.

The Tovuzchay I necropolis may have belonged to the Bozalganli settlement located in the nearby area (Najafov, Huseynov 2012, p. 92). The archaeological material recovered from the necropolis indicates that the site was used for 4-5 centuries.

Although the Tovuzchay I necropolis, characterized by a number of locally peculiar burial practices, differs from other burial sites of Azerbaijan, it manifests complete identity of its cultural material with that recovered from other sites.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The Tovuzchay I necropolis is not multi-layered. Not a single case of placing a later burial over an earlier one was recorded at the site. For comparison, the Zayamchay necropolis had one such burial (Museyibli, Najafov 2019, p. 18).

The graves at the Tovuzchay I necropolis were very densely spaced and each had an individual burial chamber (Danyalov 2005, p. 88; Taylor *et alii* 2011, p. 146). The difficulty in identifying the edges of burial chambers was related to a single factor – soil characteristics of the necropolis. The burial chamber dug in the natural gravel layer was backfilled with brought in yellow, clayey soil. Sometimes it was difficult to define the exact edges of the burial chambers backfilled with the same gravelly soil material. The graves at the necropolis were constructed on the same principle and covered, depending on the size of the burial, with river-washed stones, gravel rich and sandy soil layer (Hajili 2006, p. 231).

No regularity was observed with respect to the grave depth at the Tovuzchay I necropolis. The graves were unearthed at different depths. In some cases, the difference in depths may have been conditioned by soil properties and difficulty in digging (Guseynov 2009, p. 152). The majority of graves at the necropolis were exposed at depths between 50 cm and 120 cm.

Some burial chambers at the Tovuzchay I necropolis were large, but more modestly furnished; others were small, but richly furnished with grave goods. The presence of graves with abundance or scarcity of grave goods is considered to indicate the emergence of social organization and social stratification during that period. The beginning of division of society into classes in Azerbaijan in the late 2nd millennium – early 1st millennium BC was manifesting itself in the mode of life of early inhabitants of the Tovuzchay River Basin.

According to their structure, among the graves in the necropolis Tovuzchay I, 60 were earthen or soil graves and 42 were stone covered. It was not possible to determine the nature of the grave cover because the top cover of seven graves was destroyed by machinery.

Two burial types have been recorded at the Tovuzchay I necropolis – stone covered graves and earth graves. It is possible to distinguish between these two types of burials based only on the nature of the burial covering material. The covering of stone-covered graves is not a simple set of stones, but represents a kind of structure (Asadov, Agayev 2005, p. 438; Danyalov 2005, p. 88; Hajili 2006, p. 231). Covering a grave dug in the soil, sand or gravel-rich layer with river-washed stones should be understood as an important aspect of the burial practices employed.

Human skeletons were found in only 59 graves in the necropolis. Two skeletons were found in each of the five graves (graves 16, 46, 69, 76, 80) and one skeleton in the others. The total number of human skeletons found in the graves is 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Evidence of different burial practices was encountered at the Tovuzchay I necropolis. The bodies were buried in graves in a flexed or semi-flexed position on their right or left shoulders or face down (Museyibli *et alii* 2008, p. 174). In the majority of graves, the skeletons had a northwest-southeast alignment. Human skeletons were contained in most of the burials. Some graves had their sacrifice places. It was possible to determine the alignment, burial posture and sex (though tentatively) of all the skeletons discovered at the burial site. Some of the burials contained disarticulated skeletal remains **(Pl. 8-10)**. Some graves represented the practice of burying people with animals (Museyibli 2007; Müseyibli *et alii* 2008; Guseynov 2009) **(Pl. 6-7)**. Burial customs related to astral beliefs were manifested through the crescent shaped stone covers of some of the graves.

The archaeological material recovered from the Tovuzchay I necropolis can be divided into three groups, according to their function and work principle: domestic items, weaponry and jewellery. Domestic items are represented by pottery ware that includes differently shaped and sized platters, cooking-pots, jugs, small pitchers, kuzas, small pots **(Pl. 5).** Weapons are indicated by spearheads and arrowheads. Jewellery items **(Pl. 11)** are also numerous and varied. All these materials attest to a certain degree of development of crafts, including pottery making, metal-working and jewellery making in the life of early communities inhabiting the Tovuzchay River Basin. Pottery, weaponry and jewellery revealed by the excavations show mutual development of these crafts and serve as a source in dealing with economic research issues.

In addition to comprehensive knowledge related to social organization, the burial practices provide valuable information about the religious beliefs of early communities residing within the Tovuzchay River Basin.

From the archaeological evidence gathered, it could be concluded that this necropolis, rich in various types of burial monuments, exhibits some distinctive features in terms of the cultural material recovered and burial practices employed. However, despite the structural originality of the majority of graves and grave goods, the Tovuzchay burials have direct analogues with the Khojaly-Gedabey culture archaeological sites and are part of this culture.

The Khojaly-Gedabey culture was the most widespread culture in the west of Azerbaijan during the late 2nd millennium to early 1st millennium BC. This culture is differently termed in scientific literature. At the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age the Khojaly-Gedabey archaeological culture existed with geographic variations in the west of Azerbaijan, the north of the present Armenia and the south of Georgia (Kiselev 1957, p. 37; Minkevich-Mustafayeva 1962, p. 110; Guseynov 2011, p. 15-20; Museyibli, Najafov 2019, p. 96-97). The Khojaly-Gedabey Culture covers a large historical expanse ranging from the 14th century BC to the 9th century BC.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Like other archaeological sites located in the west regions of Azerbaijan, the Tovuzchay burials produced grave goods typical of the Khojaly-Gedabey Culture. This typicality is clearly discernible on domestic utensils, weapons and items of jewellery. The data gained through scientific analysis of the artefacts, along with the study of burial practices, supply good evidence for the presence of a genetic-chronological connection between various stages of the Late Bronze Age to Early Iron Age historical period.

To reiterate, the burials at the Tovuzchay I necropolis belong to the Khojaly-Gedabey archaeological culture and are characteristic of the late 2nd millennium-early 1st millennium BC. However, unlike the burials at the Zayamchay necropolis, the burials at the Tovuzchay I necropolis are of a slightly later date, possibly covering the 13th-9th centuries BC. The arguments concerning the chronological range of the Tovuzchay burial site is further supported by the results of radiocarbon dating of human and animal bones from various graves **(Pl. 2-4)**.

A significant number of burial sites dating to the late Bronze Age to early Iron Age have been discovered and explored on the BTC, SCP and SCPX pipelines' routes. These were individual burials or large burial sites, such as Hasansu, Agilidere, Seyidlar, Tovuzchay II and Zayamchay necropolises (Huseynov, Najafov 2013; Museyibli *et alii* 2017; Museyibli, Najafov 2019; Najafov, Maynard 2020). Dozens of Late Bronze Age to Early Iron Age burials were investigated during excavations at these sites. These graves share similarities with those at the Tovuzchay burial site in terms of grave types, burial customs and grave goods placed in the grave.

Among the mentioned sites, the burials most similar to the burials at the Tovuzchay I necropolis are those excavated at the Zayamchay and Tovuzchay II necropolis. Although in strict chronological terms the Zayamchay burials are 1-2 centuries earlier, there were no differences observed between these two either in terms of burial practices or grave goods. The burials at both Tovuzchay I and Zayamchay necropolises had the same construction styles (Museyibli, Najafov 2019). Like the Zayamchay necropolis, the Tovuzchay I necropolis had either richly and poorly furnished common earth or stone-covered graves. No discernible variation in the depth and size of graves was recorded either.

All this suggests that the individuals buried at these necropolises were the carriers of the same culture and shared the same worldview. Mutual relationships and cultural identity of various kins and tribes that took up a permanent abode and lived on this land for millennia were the basis upon which the new Khojaly-Gedabey Culture was built.

Large-scale excavations had been carried out at a number of Late Bronze Age to Early Iron Age burial sites in various regions of Azerbaijan prior to archaeological excavations on the BTC project. Thousands of burial monuments – stone coffin

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

graves, earth graves, kurgans and cromlechs of this date – have been investigated in the Ganja-Gazakh, Agdam-Fuzuli, Guba-Gusar, Sheki-Zagatala, Garabagh, Mil, Mughan, Talish and Shirvan zones of the country and on the Absheron Peninsula (Djafarzade 1948; Kaziyev 1949; Khalilov 1959; Gaziyev 1962; Muradova 1979; Aslanov 1980, p. 48-59; Akhundov 1993; Nagel, Ştrommenger 1999; Guseynova 2011). It should be noted that Late Bronze Age to Early Iron Age burial sites have been studied to a greater degree than settlement sites. Therefore, the majority of information on the economic and domestic life and social organization of Azerbaijan during the late Bronze Age to early Iron Age was gained from the material recovered from these burials.

The area's burial monuments of this date vary in type, mostly conditioned by natural and geographic factors. The Tovuzchay River Basin has fewer kurgans as compared to the Shamkirchay and Ganjachay River Basins. Stone coffin graves are more typical of the upper reaches of the Tovuzchay River, kurgans and earth graves are predominantly found in the Middle Tovuzchay valley, while stone-covered burials and earth graves are largely excavated within the lower Tovuzchay Basin.

The burials at the Tovuzchay I necropolis have a distinctive construction style. Similar to the Zayamchay Necropolis, two types of burials were recorded at this site: stone-covered graves and earth graves (Danyalov 2005, p. 88; Hajili 2006, p. 231; Guseynov 2009, p. 152; Taylor *et alii* 2011, p. 146). Based on some burial characteristics, primarily the height of the mound constructed of river-washed stones over the grave, the majority of stone-covered graves have thus far been classified by researchers as grave types that have no analogues elsewhere in Azerbaijan and the entire Caucasus (Museyibli, Najafov 2019, p. 40-41). Graves similar to those at the Tovuzchay I and Zayamchay necropolises are encountered at the Madnischal and Mtskheta necropolises – the sites from the beginning of the Late Bronze Age (14th-13th centuries BC) excavated in East Georgia (Tushishvili 1972, p. 167-168). It appears that stone-covered burials occupied a certain place in the burial practices of tribes residing in West Azerbaijan and the Middle Kura valley in East Georgia during the Late Bronze Age to Early Iron Age.

The archaeological materials recovered from the Tovuzchay burials are representative of the Khojaly-Gedabey culture and encompass the entire East and Central Caucasus (Guseynov 1989; Guseynova 2011). Similar artefacts are encountered in the Samtavro and Tli Cemeteries in Georgia (Chubinishvili 1955; Munchayev 1975; Tehov 1981) and Lake Goycha Basin in the present Armenia (Pogrebova 2011), Mugan Plain and foothills of the Talish Mountains (Mahmudov 2008), Shamkirchay and Ganjachay River Basins (Narimanov 1958; Khalilov 1959; Muradova 1965; Guseynova 1989; Kirichenko 2017; Museyibli, Najafov 2019), old Gushchu (Kasamanli 1999), Saritepe (Narimanov, Khalilov 1962), Sarvantepe

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(Nadjafov 2018), Yastitepe settlements and Gazakhbeyli cemeteries (Gaziyev 1962), Absheron (Djafarzade 1948), Gobustan (Muradova 1979), Mingechevir (Kaziyev 1949), Khachbulag, Agjabedi, Gabala (Gaziyev 1965), Dashkasan and Gedabey (Aslanov 1980; Kasamanli 1999) districts. Some of the pottery ware from this site is similar to the Middle Asian, Iranian, Turkish and Syrian ceramics.

All the above discussion shows that the results of excavations carried out at the Tovuzchay I Necropolis are important for the study of aspects of the material culture of the west of Azerbaijan during the Late Bronze Age to Early Iron Age.

Bibliography

Akhundov 1993: T. I. Akhundov, *Drevnie pogrebeniya Sheki,* Materialinaya Kultura Azerbaydzhana XI, 1993, p. 121-135.

Asadov, Agayev 2005: V. A. Asadov, G. H. Agayev, *Tovuzçay nekropolu,* Elmi axtarışlar XIV toplu, 2005, p. 438-441.

Aslanov 1980: G. G. Aslanov, *Gədəbəy rayonunda son tunc dövrünə aid arxeoloji tapıntılar,* Azərbaycan Maddi Mədənniyəti IX cild, 1980, p. 48-59.

Chubinishvili 1955: T. N. Chubinishvili, *Samtavrskoe kurgannoe pogrebenie*, Materialyi po arheologii Gruziii Kavkaza 1, 1955, p. 5-24.

Danyalov 2005: Y. M. Danyalov, *O gruntovih mogilah Tovuzchayskogo nekropolya,* Arheologiya, ethnologiya, folkloristika Kavkaza, Baku, 2005, p. 88-89.

Djafarzade 1948: I. M. Djafarzade, *Arheologicheskie razvedki na Apsherone*, Izvestiya Akademii Nauk AzSSR, 1948, p. 81-94.

Hajili 2006: Z. J. Hajili, *Tovuzçay nekropolunun bəzi qəbir abidələri haqqında,* Elmi axtarışlar XXII toplu, 2006, p. 231-232.

Huseynov, Najafov 2013: M. M. Huseynov, Sh.N. Najafov, *Həsənsu nekropolunda arxeoloji tədqiqatlar*, Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası 1, 2013, p. 100-106.

Gaziyev 1949: S. M. Gaziyev, *Mingəçevirdə arxeoloji yadigarlar,* Azərbaycan Maddi Mədənniyəti I cild, 1949, p. 71-86.

Gaziyev 1962: S. M. Gaziyev, *Qazax və Ağstafa rayonlarındakı arxeoloji və tarixi abidələr haqqında (1957-ci il),* Azərbaycan Maddi Mədənniyəti IV cild, 1962, p. 140-170.

Gaziyev 1965: S. M. Gaziyev, *Qəbələ ərazisinin qədim dəfn mərasimləri haqqında*, Azərbaycan Maddi Mədənniyəti VI cild, 1965, p. 235-251.

Guseynova 1989: M. A. Guseynova, *Keramika Vostochnogo Zakavkazya epohy pozdney bronzi i rannego zheleza (XIV-IX vv. do. n.e.),* Baku, 1989.

Guseynova 2011: M. A. Guseynova, *Iz istorii Yujhnogo Kavkaza. Khojali-Gadabayskaya kultura Azerbaydzhana (XVI-IX vv. do n. e.)*, Baku, 2011.

Guseynov 2009: M. M. Guseynov, *O pogrebalnih obryadah Tovuzchayskogo nekropolya,* Kavkaz arheologii i ethnologii. Mej. kon. 11-12 september, Azerbaijan 2008, Baku, 2009, p. 152-157.

Kaziev 1949: S. M. Kaziev, *Arheologicheskie raskopki v Mingechaure,* Materialinaya Kultura Azerbaydzhana I, 1949, p. 9-49.

Khalilov 1959: J. A. Khalilov, *Qərbi Azərbaycanın tunc dövrü və dəmir dövrünün əvvəllərinə aid arxeoloji abidələri (Şamxor və Zəyəm çayları hövzələri),* Baku, 1959.

Kasamanli 1999: G. P. Kasamanli, *Arheologicheskie pamyatniki epohu bronzi i rannego zheleza Dashkesanskogo rayona,* Baku, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Kirichenko 2017: D. A. Kirichenko, *Pogrebalnyie pamyatniki Shamkirskogo i Tovuzskogo rayonov Azerbaydzhana (epoha eneolita-pozdnyaya bronza-ranniy zheleznyiy vek)*, Dövlət və Din 3, 50, 2017, p. 106-114.

Kiselev 1957: S. V. Kiselev, *Issledovanie bronzovogo veka na territorii SSSR za 40 let*, Sovetskaya Arkheologiya 4, 1957, p. 28-43.

Mahmudov 2008: F. R. Mahmudov, *Kultura Yugo-Vostochnogo Azerbaydzhana v epohu bronzy i rannego zheleza*, Baku, 2008.

Minkevich-Mustafayeva 1962: N. V. Minkevich-Mustafayeva, *O datirovke i hronologicheskih etapah nekotorih pamyathnikov Azerbaydzhana epohu pozdney bronzi i rannego zheleza,* Materialinaya Kultura Azerbaydzhana IV, 1962, p. 109-139.

Munchayev 1975: R. M. Munchayev, *Kavkaz na zhare bronzovogo veka, Neolit, eneolit, rannaya bronza*, Moskva, 1975.

Muradova 1965: F. M. Muradova, *Qazax rayonunda tunc dövrü abidəsi (Nadirbəy təpəsi)*, Azərbaycan Maddi Mədənniyəti VI cild, 1965, p. 51-58.

Muradova 1979: F. M. Muradova, *Qobustan tunc dövründə*, Baku, 1979.

Museyibli 2007: N. A. Museyibli, *Qədim Azərbaycanda itlərdən istifadə və it kultu (etnoarxeoloji tədqiqat)*, Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası 2, 2007, p. 5-29.

Museyibli *et alii* 2008: N. A. Museyibli, G. H. Agayev, S. H. Ashurov, I. Aliyev, M. M. Huseynov, Sh. N. Najafov, F. E. Guliyev, *Long report excavations of Tovuzchai Necropolis KP 378 - BTC ROW*, Baku, 2008.

Museyibli *et alii* 2017: N. A. Museyibli, D. A. Kirichenko, S. F. Farmanli, *II Tovuzçay nekropolunda arxeoloji qazıntılar*, 2017-ci ildə Azərbaycanda aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları mövzusunda elmi sessiyanın materialları, Baku, 2017, p. 35-37.

Museyibli, Najafov 2019: N. A. Museyibli, Sh. N. Najafov, *Zəyəmçay nekropolu*, Baku, 2019.

Nagel, Ştrommenger 1999: V. Nagel, Y. Ştrommenger, *Qalakənd,* Baku, 1999.

Nadjafov 2018: Sh. N. Nadjafov, *Arheologicheskoe issledovanie drevnego poseleniya Sarvantepe v 2009-2014 gg,* Aktualnaya arheologiya 4: kompleksnie isledovaniya v arheologii, Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk, Institut Istorii Materialnoy Kultury, 2018, p. 275-278.

Najafov, Huseynov 2012: Sh. N. Najafov, M. M. Huseynov, *Bozalqanlı yaşayış yerinin arxeoloji tədqiqinin ilk yekunları,* Azərbaycan arxeologiyası 15 cild, 1, 2012, p. 92-101.

Najafov, Maynard 2020: Sh. N. Najafov, D. Maynard, *Archaeological excavations of the Tovuzchay II necropolis in the South Caucasus Gaz Pipeline Coridor (SCPX Project Azerbaijan) in 2014-2018 year*, Povoljskaya Arheologiya 3, 33, Kazan, 2020, p. 159-170.

Narimanov, Khalilov 1962: İ. H. Narimanov, J. A. Khalilov, *Sarıtəpə arxeoloji qazıntıları (1956-cı il)*, Azərbaycan Maddi Mədənniyəti IV cild, 1962, p. 6-67.

Narimanov 1958: I. N. Narimanov, *Gəncəçay rayonunun arxeoloji abidələri,* Baku, 1958.

Pogrebova 2011: M. N. Pogrebova, *Istoriya Vostochnogo Zakavkazya, vtoraya polovina II- nachalo I tis. do n. e.,* Moskva, 2011.

Taylor *et alii* 2011: P. M. Taylor, C. R. Polglase, N. A. Museibli, J. M. Koller, T. A. Jonson, *Past and future heritage in the Pipelines Corridor – Azerbaijan, Georgia, Turkey*, Washington, 2011.

Tehov 1981: B. V. Tehov, *Tliyskiy mogilnik (kompleksi IX-pervoy polovini VII v. do n. e.)*, Tbilisi, 1981.

Tushishvili 1972: N. N. Tushishvili, *Madnischalskiy mogilnik,* Tbilisi, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

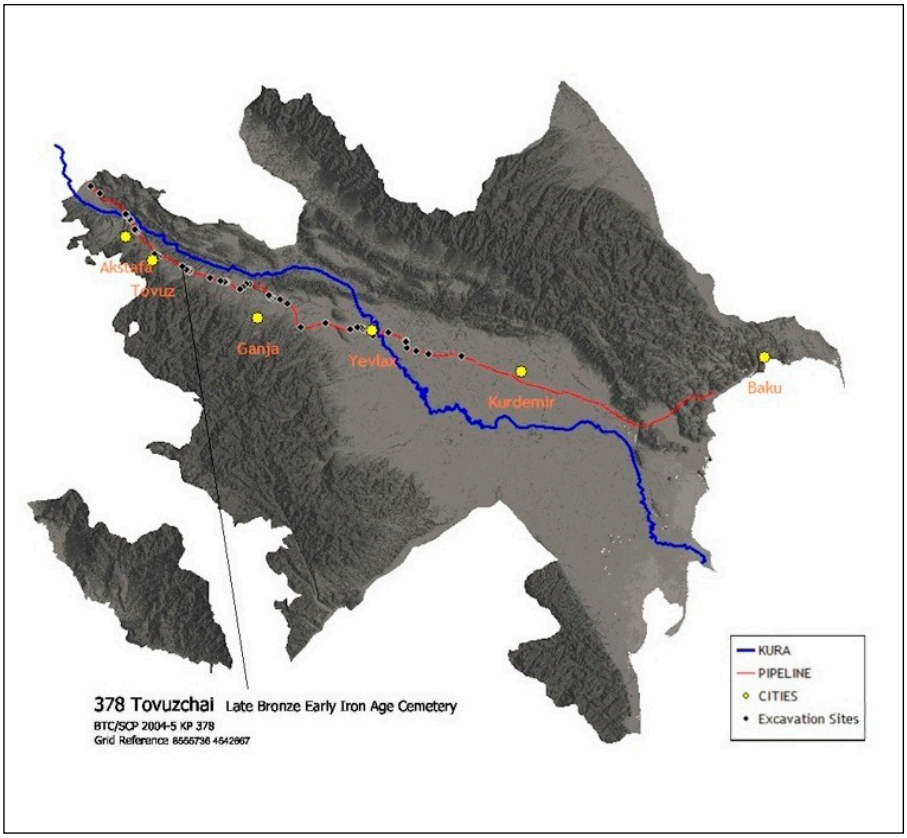

Pl. 1. The location of the Tovuzchay I necropolis in the territory of Azerbaijan
Pl. 1. Localizarea necropolei Tovuzchay I pe teritoriul Azerbaidjanului

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

CALIBRATION OF RADIOCARBON AGE TO CALENDAR YEARS

(Variables: C13/C12=-18.5:lab. mult=1)

Laboratory number: **Beta-218210**

Conventional radiocarbon age: **3140±40 BP**

2 Sigma calibrated results: **Cal BC 1500 to 1360 (Cal BP 3450 to 3310) and**
(95% probability) **Cal BC 1360 to 1320 (Cal BP 3300 to 3260)**

Intercept data

Intercept of radiocarbon age with calibration curve: Cal BC 1410 (Cal BP 3360)

1 Sigma calibrated result: (68% probability) Cal BC 1440 to 1390 (Cal BP 3390 to 3340)

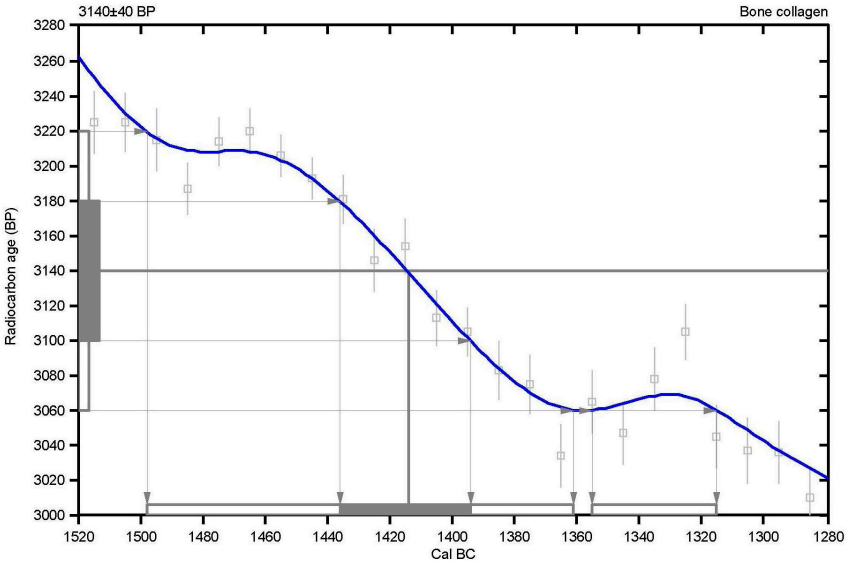

References:

Database used
INTCAL98
Calibration Database
Editorial Comment
Stuiver, M., van der Plicht, H., 1998, Radiocarbon 40(3), pxii-xiii
INTCAL98 Radiocarbon Age Calibration
Stuiver, M., et. al., 1998, Radiocarbon 40(3), p1041-1083
Mathematics
A Simplified Approach to Calibrating C14 Dates
Talma, A. S., Vogel, J. C., 1993, Radiocarbon 35(2), p317-322

Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • E-Mail: beta@radiocarbon.com

Pl. 2. Tovuzchay I Necropolis, burial No. 42, radiocarbon data
Pl. 2. Necropola Tovuzchay I, mormântul nr. 42, dată radiocarbon

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

CALIBRATION OF RADIOCARBON AGE TO CALENDAR YEARS

(Variables: C13/C12=-18:lab. mult=1)

Laboratory number: **Beta-232333**

Conventional radiocarbon age: **2860±40 BP**

2 Sigma calibrated result: (95% probability) **Cal BC 1130 to 920 (Cal BP 3080 to 2870)**

Intercept data

Intercept of radiocarbon age with calibration curve: Cal BC 1010 (Cal BP 2960)

1 Sigma calibrated result: (68% probability) Cal BC 1080 to 980 (Cal BP 3030 to 2930)

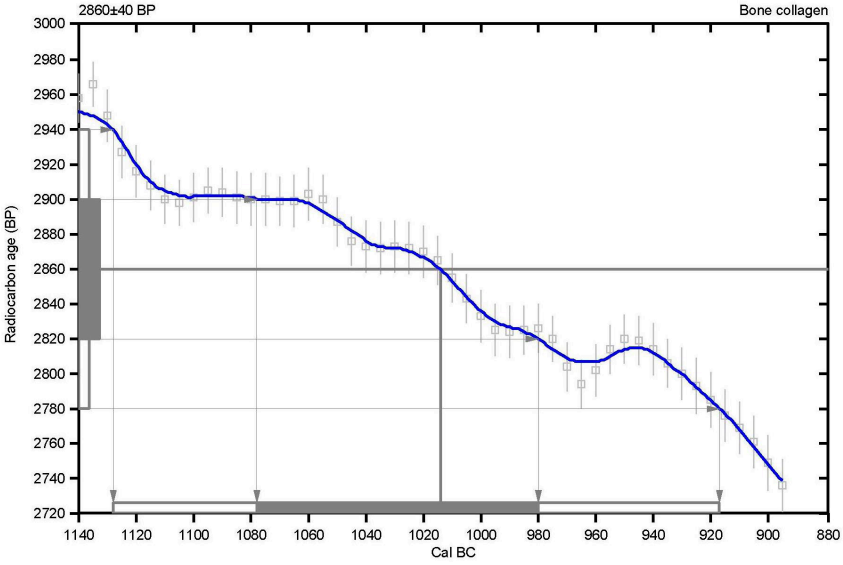

References:

Database used

INTCAL04

Calibration Database

INTCAL04 Radiocarbon Age Calibration

IntCal04: Calibration Issue of Radiocarbon (Volume 46, nr 3, 2004).

Mathematics

A Simplified Approach to Calibrating C14 Dates

Talma, A. S., Vogel, J. C., 1993, Radiocarbon 35(2), p317-322

Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • E-Mail: beta@radiocarbon.com

Pl. 3. Tovuzchay I Necropolis, burial No. 78, radiocarbon data
Pl. 3. Necropola Tovuzchay I, mormântul nr. 78, dată radiocarbon

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

CALIBRATION OF RADIOCARBON AGE TO CALENDAR YEARS

(Variables: C13/C12=-18.3:lab. mult=1)

Laboratory number: **Beta-232332**

Conventional radiocarbon age: **3080±40 BP**

2 Sigma calibrated result: (95% probability) **Cal BC 1430 to 1260 (Cal BP 3380 to 3210)**

Intercept data

Intercept of radiocarbon age with calibration curve: Cal BC 1380 (Cal BP 3330)

1 Sigma calibrated result: (68% probability) Cal BC 1410 to 1310 (Cal BP 3360 to 3260)

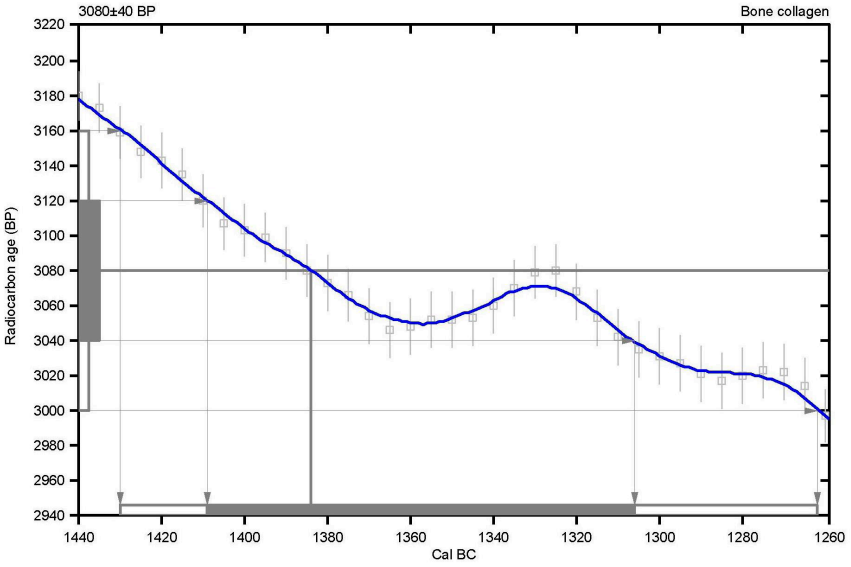

References:

Database used

INTCAL04

Calibration Database

INTCAL04 Radiocarbon Age Calibration

IntCal04: Calibration Issue of Radiocarbon (Volume 46, nr 3, 2004).

Mathematics

A Simplified Approach to Calibrating C14 Dates

Talma, A. S., Vogel, J. C., 1993, Radiocarbon 35(2), p317-322

Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • E-Mail: beta@radiocarbon.com

Pl. 4. Tovuzchay I Necropolis, burial No. 56, radiocarbon data
Pl. 4. Necropola Tovuzchay I, mormântul nr. 56, dată radiocarbon

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

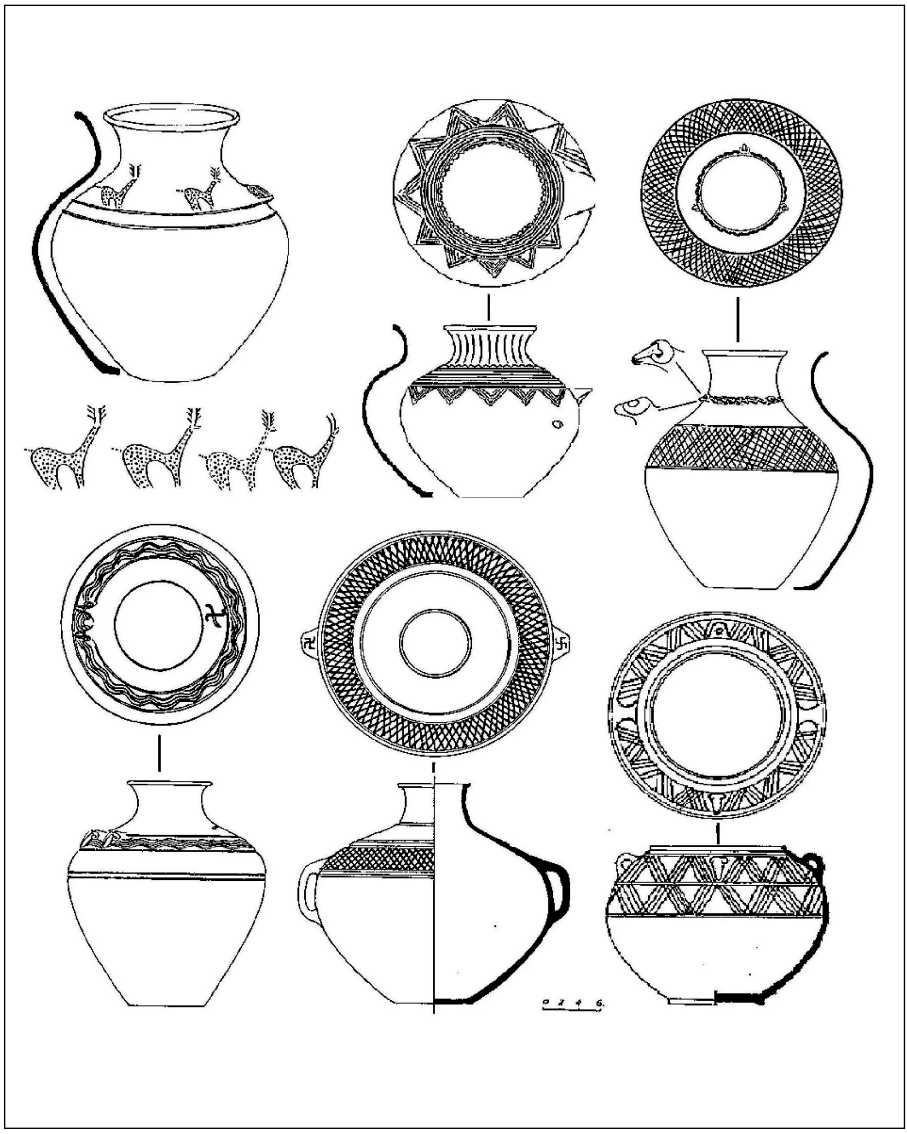

Pl. 5. Pottery vessels from Tovuzchay I necropolis
Pl. 5. Vase de ceramică din necropola Tovuzchay I

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 6. Grave No. 53
Pl. 6. Mormântul nr. 53

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

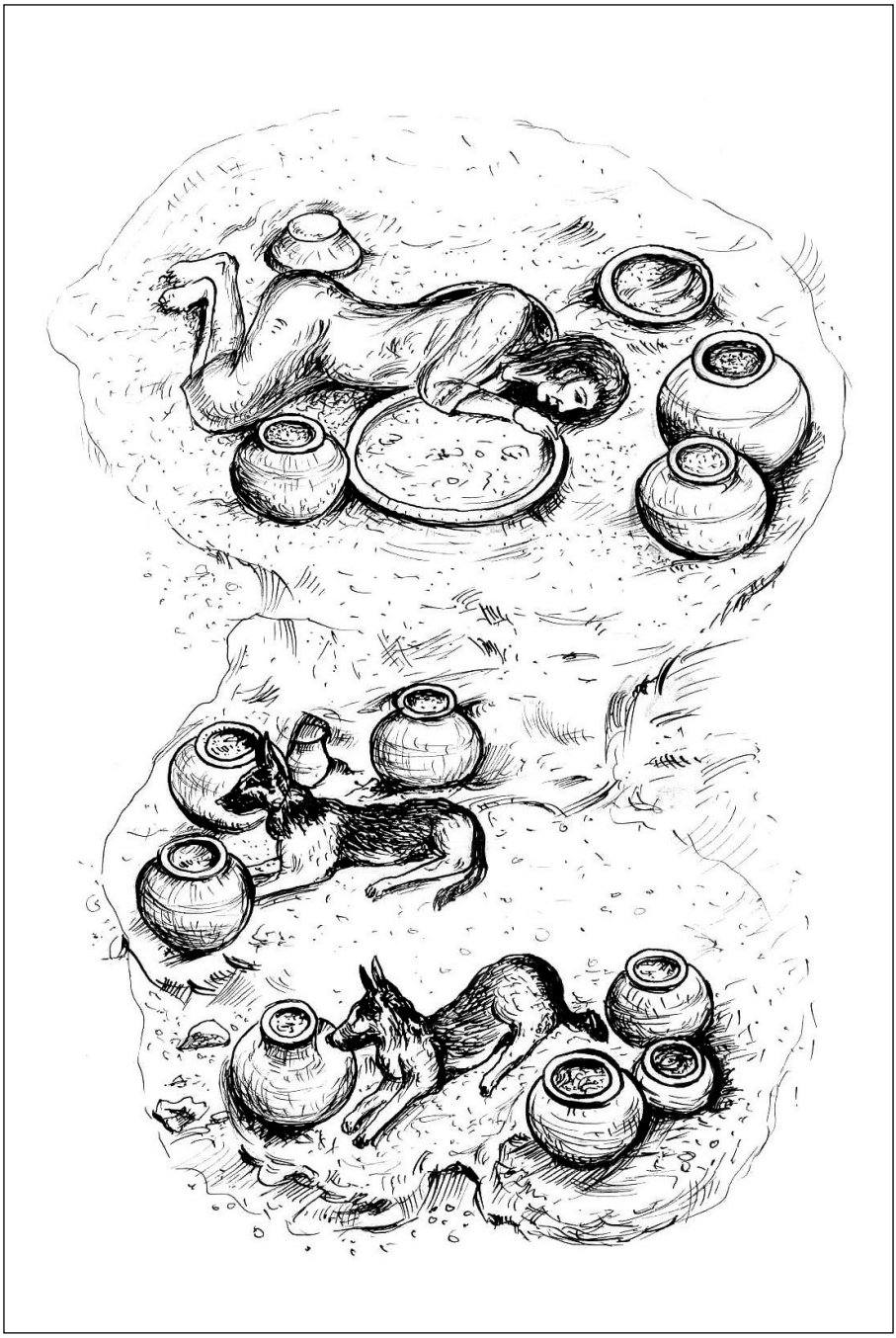

Pl. 7. Grave No. 53, graphic reconstruction
Pl. 7. Mormântul nr. 53, reconstrucție grafică

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 8. Grave No. 76
Pl. 8. Mormântul nr. 76

Pl. 8. Grave No. 76
Pl. 8. Mormântul nr. 76

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 10. Grave No. 82
Pl. 10. Mormântul nr. 82

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

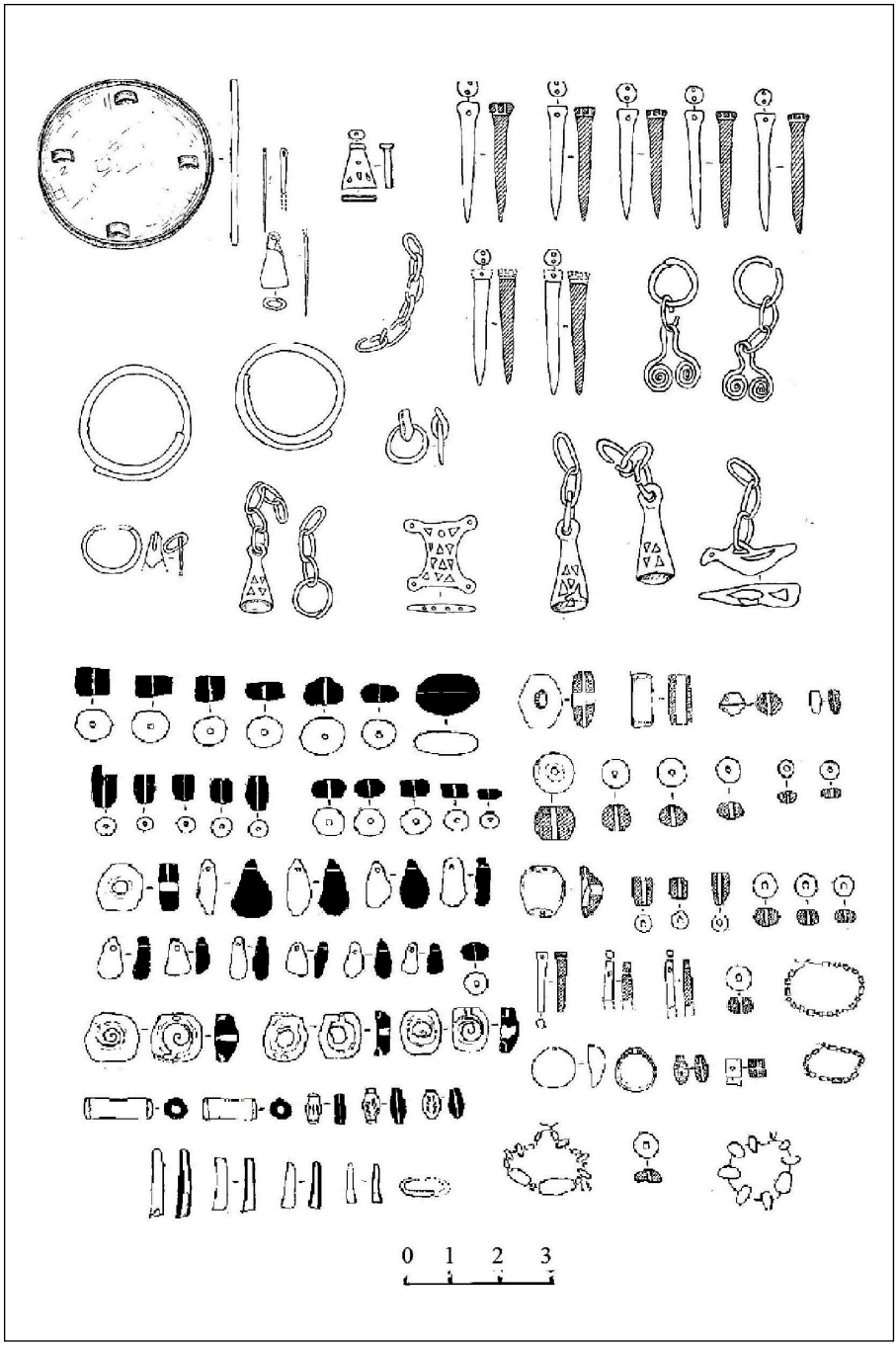

Pl. 11. Bronze decorations & beads from Tovuzchay I necropolis
Pl. 11. Podoabe din bronz și mărgele din necropola Tovuzchay I

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Башня Неоптолема, Нижнеднестровский вал и Никоний по картам и разведкам середины XIX века

Сапожников Игорь В.[1]

«А там, внизу, сапфиро-синь
Тяжёлой лентой, вольным лоном,
Течёт среди ночных пустынь
Днестр, нам представший Рубиконом»

П. П. Потёмкин «Переход»
Посвящается 140-летию со дня смерти
профессора П. В. Беккера (1808-1881)

Резюме. Традиционно проблемы античной географии Северного Причерноморья, в частности локализация населенных пунктов и других объектов, упоминаемых древними авторами, производилась кабинетными учеными «дистанционно», и только с начала XIX в. зародилась традиция поиска не только на старых картах, но и на местности. В самом конце 1840-х гг. одесский профессор П. В. Беккер провел одну из таких разведок, которая дала наиболее интересные и актуальные до сих пор результаты в двух районах: в бассейне Будакского лимана и на левом берегу Днестровского лимана от мыса Отарик до с. Бузиноватое (Роксоланы). Примечательно, что осенью 1852 г., по поручению Русского археологического общества, ее член А. А. Сибирский совершил инспекционную поездку в оба района и порекомендовал провести раскопки во втором из них, а именно на городище античного Никония. На эту цель были выделены средства, сами исследования не состоялись, но материалы археологических разведок обоих авторов до сих пор не получили должной научной оценки. Так, в первом районе П. В. Беккер описал остатки фундамента круглой башни, случайно найденной у южной окраины с. Беленькое, которую сопоставил с Башней Неоптолема. Тут же он зафиксировал остатки древнего римского вала, который сейчас называется Нижнеднестровским, и ряд курганов, в том числе крупнейший из них – Кишла (Попова Могила). Во втором районе ученый обследовал крупное городище, которое сопоставил с Никонием, выявил на нем массу находок, обработанных камней от построек и записал информацию, что ранее на нем находилась каменная башня. Позже А. С. Уваров и В. И. Гошкевич провели

[1] Отдел археологии Крыма и Северо-Западного Причерноморья Института археологии, Национальная Академия наук Украины, Киев, Украина; ssappog5@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

здесь разведки и сняли планы местности, которые подтвердили правоту заключений П. В. Беккера, а также выявили на Никонии остатки оборонительной стены и башен, античный и римский некрополи.
Ключевые слова: античная география Северо-Западного Причерноморья, картография, локализация поселений и других объектов, профессор П. В. Беккер, разведки 1840-х гг., Башня Неоптолема, Гермонактово селение, Нижнеднестровский оборонительный вал, городище и некрополи Никония.

Tower of Neoptolemus, Lower Dniester rampart and Nikonion according to maps and surveys of the middle of the 19th century (*Igor V. Sapozhnykov*). The problems of ancient geography of the Northern Black Sea region, in particular the localization of settlements and other objectives mentioned by ancient authors, were traditionally carried out «remotely» by armchair scientists and only since the beginning of the 19th century. The tradition of their search was born not only on old maps, but also on the ground. One such survey was carried out at the end of 1840 by Professor P. V. Becker from Odessa, which gave the most interesting results in two areas: in the basin of the Budak estuary and on the left bank of the Dniester estuary from Cape Otarik to the village Buzinovatoie (Roksolany). It is noteworthy that in the fall of 1852, on behalf of the Russian Archaeological Society, its member A. A. Sibirskiy made an inspection trip to both areas and recommended excavations in one of them, at the ancient settlement of Nikoniy. Although these studies did not take place, the materials of these archaeological surveys, which are of certain interest, have not yet received proper scientific evaluation. So, in the first area P. V. Becker described the remains of a round tower, accidentally found on the southern outskirts of Belen'koe village, which he compared with the Tower of Neoptolemus. He immediately registered the remains of the ancient Roman rampart, which is now called the Lower Dniester rampart, and a number of barrows, including the largest of them – the Kishla (the Popova Mogila). In the second area, the scientist examined a large settlement, which he compared to Nikonion, revealed many artifacts, cut stones from buildings and he wrote down information regarding a former stone tower. Later A. S. Uvarov and V. I. Goshkevich conducted here surveys and made a plan of the place, which confirmed the correctness of P. V. Becker's conclusions, and also revealed the remains of a rampart and towers, antique and Roman necropolises on Nikonion.
Keywords*:* ancient geography of the North-Western Black Sea region, cartography, localization of the settlements and other sites, prof. P. V. Becker, surveys of the 1840s, Tower of Neoptolemus, Hermonaktov village, Lower Dniester rampart, settlement and necropolis of Nikonion.

Turnul lui Neoptolem, valul Nistrului inferior și Nikonion conform hărților și sondajelor de la mijlocul secolului al XIX-lea (*Igor V. Sapozhnykov*). În mod tradițional, problemele geografiei antice din regiunea nordică a Mării Negre, în special localizarea așezărilor și a altor obiective menționate de autorii antici, au fost realizate de oamenii de știință „de la distanță" și doar la începutul secolului al XIX-lea. Tradiția căutării și identificării acestora a început atât pe hărțile vechi, cât și pe teren. La sfârșitul anului 1840, prof. P. V. Becker, din Odesa, a efectuat o astfel de recunoaștere, care a dat cele mai interesante și relevante rezultate, de până acum, pentru bazinul estuarului Budak și malul stâng al estuarului Nistru, de la Capul Otarik, până la satul Buzinovatoie (Roksolany). În toamna anului 1852, în numele Societății Arheologice Ruse, care a alocat fonduri în acest scop, membrul său, A. A. Sibirskiy, a întreprins o călătorie de inspecție în ambele regiuni și a recomandat săpături în vechea așezare Nikonion. Deși aceste cercetări nu au mai avut loc, materialele, de un real interes științific, nu au fost valorificate corespunzător. Astfel, în prima zonă, P. V. Becker a descris resturile fundației unui turn rotund, găsit accidental în apropierea marginii sudice a satului Belen'koe, pe care l-a comparat cu Turnul lui Neoptolem. P. V. Becker a înregistrat imediat resturile unei vechi metereze romane,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

care, în prezent este cunoscută drept valul Nistrului inferior, și o serie de movile funerare, inclusiv cea mai mare dintre ele – Kishla (Popova Movila). În a doua regiune, P. V. Becker a identificat și cercetat o așezare mare, pe care a comparat-o cu Nikonion; a scos la lumină numeroase artefacte, pietre prelucrate de la clădiri și a notat o serie de informații, conform cărora, într-o perioadă anterioară, aici exista un turn de piatră. Mai târziu, A. S. Uvarov și V. I. Goshkevich au efectuat câteva sondaje și au realizat planurile zonei, ceea ce a confirmat corectitudinea concluziilor lui P. V. Becker. Ei au scos la lumină resturile unui zid defensiv și ale unor turnuri, ale unor necropole antice și romane din Nikonion.
Cuvinte cheie: geografia antică a regiunii nord-vestice a Mării Negre, cartografie, localizarea așezărilor și a altor situri, prof. P. V. Becker, sondaje din anii 1840, Turnul lui Neoptolem, așezarea Hermonaktov, valul Nistrului inferior, așezarea și necropola Nikonion.

.....

Введение

Античная география Северного Причерноморья привлекает ученых на протяжении столетий, но изыскания в этой области приводили к верным выводам чаще, когда выходили за стены кабинетов на берега рек и в степи края (Сапожников, Полевщикова 2005-2009). При этом заключения корифеев известны лучше, чем материалы их полевых работ. Так, многие археологи региона знают локализацию античных объектов из труда П. В. Беккера «Берег Понта Эвксинского от Истра до Борисфена…», но результатам исследований, составивших эпизод «Раскопки П. В. Беккера» в истории Русского археологического общества (Веселовский 1900, с. 209-210), не было уделено внимания (Агбунов 1985, с. 51-71, 102-112 и др.). Данный историографо-картографический очерк посвящен материалам этих работ.

К сожалению, мы не знаем времени полевых исследований П. В. Беккера. Исходя из того, что первое издание его монографии с картой вышло в Одессе в 1851 г. (Беккер 1851)[2], а ее немецкий перевод опубликовали в престижной научной серии в 1852 г. (Becker 1852), рискну предположить, что это могло случиться не позднее весны-лета 1850 г. Датировка этих разведок важна потому, что в 1848 г. в окрестностях Никония побывала экспедиция, снявшая план «Днестр. Часть имения гр. Малаховской» (Уваров 1853, табл. XXXI). Позже граф А. С. Уваров привел описание этой местности в основном по работе П. В. Беккера 1851-1853 гг. (Уваров 1856, с. 150-151).

После публикации книги в Санкт-Петербурге П. В. Беккер «в начале 1852 г. обратился в министерство народного просвещения с просьбой оказать ему денежное пособие на раскопки с целью открытия башни Неоптолема и города Никониума, так как археологические разыскания по

[2] На тот момент Павел Васильевич был директором 2-й Одесской гимназии, профессором римской словесности Ришельевского лицея, членом ООИД и членом-корреспондентом Санкт-Петербургского археолого-нумизматического общества.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

черноморскому побережью навели его, Беккера, на следы этих памятников. Записка была рассмотрена академиком [Л. Э.] Стефани, который, хотя и не совсем согласился с представлениями Беккера насчет результатов, коих можно ожидать от раскопок в указанных им местах, но полагал, что исследования, особенно в том пункте, где по предположению Беккера, стоял древний Никониум, могут принести для науки важную пользу. Так как в министерстве не оказалось свободных сумм, из которых можно было бы выдать Беккеру пособие, то министр народного просвещения отношением от 29 февраля 1852 г. довел до сведения Русского археологического Общества о предложениях Беккера. Общее собрание в заседании 20 марта 1852 г. постановило поручить отделению Западной и классической археологии рассмотреть доводы Беккера и затем сообщить собранию свои заключения по этому предмету. При обсуждении этого вопроса… в заседании 2 мая 1852 г. управляющий отделением граф А. С. Строганов предложил от себя 300 руб. на раскопки Беккера, а так как в то время камер-юнкер кн. А. А. Сибирский, состоявший при Кабинете его величества, собирался ехать на юг, то отделение поручило ему войти в сношение с Беккером и передать ему пожертвованную... Вмешательство князя Сибирского не принесло пользу делу. Из отчета его, прочитанного им в общем собрании 19 февраля 1853 г., видим, что кн. Сибирский старался отклонить Беккера от мысли производить раскопки на месте предполагаемой башни Неоптолема, а предлагал ему обратить внимание на археологическое разъяснение местности при Отарике. На это Беккер заявил, что он не предвидит возможности начать правильные раскопки в нынешнем году и просил выдать ему из назначенной суммы 100 руб. на случай, если бы служебные обязанности уделили ему время на исследование местности предполагаемого Никониума. Эту просьбу кн. Сибирский выполнил... На этом предприятие остановилось, не принеся никаких результатов, да едва ли граф Строганов мог быть доволен сделанной князем Сибирским экономией» (Веселовский 1900, с. 209-210).

Таков ход так называемых «раскопок Беккера», а их финал описал участник событий, потомок хана Кучума, князь А. А. Сибирский: «Письмо г. Беккера и расписку в получении 100 руб. при сем [отчете] прилагаю. Остальные же 200 руб. будут возвращены мною графу Строганову, по возвращении его из чужих краев, для распоряжения по собственному усмотрению» (Отчет 1856, с. 42-43). В отличие от П. В. Беккера, этот персонаж с полевой археологией региона до сих пор не связывался. Этот отставной офицер собирал и публиковал античные, в основном боспорские монеты, а в 1852 г. был членом-основателем Русского археологического общества (с 1846 г.), служил в министерстве внутренних дел и сопровождал в Керчь

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Л. А. Перовского – председателя Комиссии для расследования древностей (в 1859 г. стала Императорской археологической), который хотел упорядочить изыскания в этом регионе (Веселовский 1900, с. 34-36). А. А. Сибирский в названном и следующем году раскопал семь курганов с драгоценностями у Феодосии (Тункина 2011, с. 189-223), но о иных его раскопках ничего не известно. Исходя из того, что нумизмат провел свои первые раскопки 18-20 августа 1852 г. в Феодосии (Петрова 2019, с. 601), можно заключить, что после этого он отправился в Одессу[3], где встретился с П. В. Беккером и откуда выезжал на берега Днестра (Отчет 1856).

Данные полевые работы велись в двух районах. Первый связан с упомянутыми древними авторами Башней Неоптолема, Гермонактовым селением и побережьем Будакского лимана, а второй – с городом Никонием и левым берегом Днестровского лимана. Для их привязок П. В. Беккер пользовался в основном картой Е. П. Манганари «Днестровский лиман» из «Атласа Черного моря» 1841 г. (Карта 1830) и отчасти «Генеральной картой Бессарабской области» Б. Я. Эйтнера (Карта 1843). На базе первой из них и других карт того же атласа он создал «Карту берегов Понта Эвксинского между Истром и Борисфеном» (**Рис. 1**). Теперь опишем и прокомментируем материалы П. В. Беккера и А. А. Сибирского по районам, проиллюстрировав их этими и другими картами.

I. Район Башни Неоптолема, Гермонактового селения и Нижнеднестровского вала

При описании местности П. В. Беккер использовал термины *Будацкий*, *Днестровский*[4] (**Рис. 1**) и *Кимбецкий* лиманы. Под *Кимбецким* (Шаболатским) лиманом понимался залив Будакского лимана. Правый (юго-западный) берег залива назывался *южным*, а левый (северо-восточный) – *северным* (Беккер 1853, с.171-173 и др.). Что касается земель района, то в 1840-х гг. правобережье Шаболатского залива входило частную земельную «дачу вдовы подполковника Арсеньева», на которой были помещичья усадьба и немецкая колония Шабалат, а его левобережье и правый берег Днестровского лимана – в состав государственного участка посада Шабо. Между ними, с севера до верха залива вклинивался еще один участок земли, приписанный к швейцарско-немецкой колонии Шабо (**Рис. 1**; **2**; **6**).

Автор написал, «что на берегах Кимбецкого лимана, до устроения нынешних деревень *Кимбети* [Акимбет] и *Арсеньевой* [Шаболат], уже были

[3] Хотя А. А. Сибирский написал для «Записок» ООИД три статьи (опубликованы в тт. V 1863 г. и X 1877 г.), членом этой организации он почему-то не стал.

[4] Здесь и далее курсив мой – И. С.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

поселения; ибо кроме двух упомянутых селений, находятся еще на южном и северном берегах этого лимана следы двух древних татарских деревень. Действительность их существования доказывается ямами, вырытыми для хранения хлеба, как это обыкновенно и теперь еще делают татары». В другом месте он заметил: «Выше Шабы [к Аккерману] есть ясные следы большой татарской деревни и, более по направлению к морю, на восточной стороне означенной колонии, находятся также остатки подобных поселений»[5].

П. В. Беккер сообщил также, что «в этой стране не редки и курганы, и между ними отличается величиною особенно тот, который лежит внизу [ниже по берегу от посада] Шабы, и швейцарскими колонистами обозначается простым названием «*le Mont*» [Гора][6]. Правда, все это доказывает, что эта страна была обитаема уже за несколько столетий ранее, но, при всем том не должно думать, что эти остатки восходят до времен греков и римлян» (Беккер 1853, с. 171, 173).

Еще одним памятником района оказался древний вал, о котором П. В. Беккер сказал: «Никто из древних писателей не говорит, чтобы на этом месте находился лиман [Будакский] и даже Страбон, столь точный во всем, упоминает только о двух озерах между Дунаем и Днестром, прилежащих к Истру. Остатки *нижнего Траянова вала*, простирающегося вдоль прибрежной возвышенности от северной оконечности Кимбецкого лимана до входа в Днестровский лиман[7], делают правдоподобным предположение, что земля, находящаяся ниже этой возвышенности, в древние времена не существовала. Напротив того, этот же самый вал находится ближе воды, простираясь вдоль берегов Днестровского лимана, и не везде следует возвышенности как на приморском берегу; а из этого вытекает, что в течение веков правый берег Днестровского лимана не так много переменился, как берег морской». В другом месте он пишет, что и на южном берегу Кимбецкого лимана, «вблизи развалин татарской деревни, там находящейся, и теперь еще видны следы так называемого *нижнего Троянова вала*, который мог служить защитой этому селу» (Беккер 1853, с. 168, 173-174).

Последним открытым здесь памятником, остатки которого П. В. Беккер не видел, а описал со слов пастора колонии Шабо Ф. Л. Бюньона, стала

[5] Еще ранее близ Шабалатского и Алибейского озер были видны «явныя остатки городищ, разрушенных колодцев и фонтанов, престарелые деревья, особенно шелковичные и пр., теперь безъимянные, а мы считаем их пепелищем многих ногайских селений» (Скальковский 1848, с. 49).

[6] Привязка туманна. Вероятно, речь идет о кургане Могила Кишла (Рис. 3 и др.; См. ниже).

[7] В конце 1950-х гг. урочище (балку) к юго-востоку от современного с. Прибрежное местные жители называли «Змеевым» (Черняков 1960, с. 213), что явно происходит от Змеевого (Нижнеднестровского) вала.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Башня Неоптолема: «Один поселянин, пострадавший от неурожая хлеба в предыдущем году, и желавший снова поправить свои обстоятельства посредством значительнейших посевов в текущем году, начал обрабатывать поле на том месте, где, по моему мнению, должна была находиться башня, и при том по той причине, что эта земля прежде никогда еще не была обрабатываема[8]. Вспахивая землю, он задел плугом за что-то твердое; это был камень. Такое явление на этой некаменистой почве показалось столь удивительным и необыкновенным, что поселянин, заменив тотчас плуг лопатой, вырыл камень и заметил, что возле него лежит другой. Вынув этот камень и увидев, что к нему примыкал еще другой, он продолжал работу, и таким образом нашел, что камни скрывались в земле в виде круга. Когда камни мало-помалу вынуты были, которых чернота доказывала, что они находились под землей в течение многих столетий, то не только существование башни на этом месте сделалось несомненным, но и точнее можно было определить величину ее. По показанию пастора Бюньона, эта неожиданно вновь открытая башня имеет в поперечнике от четырех до пяти саженей [от 8,6 до 10,8 м], а что эта башня есть древняя греческая, которую уже давно ученые тщетно искали, это подтверждается глиняными черепками, вырытыми вместе с камнями; несколько из них доставлено мне по благорасположению пастора... Такая счастливая находка была необходима для того, чтобы вполне подтвердить справедливость моих соображений о местоположении Неоптолемовой башни» (Беккер 1853, с. 171-172).

Осенью 1852 г., спустя более двух лет после открытия «следов древнего здания» А. А. Сибирский застал такую картину: «Выем этого камня на постройки колонистов образовал на совершенно гладком северном берегу Кимбецкого лимана круглый ров, вблизи которого видна еще продолговатая небольшая насыпь, на которой вероятно стояло какое-нибудь жилище. Вот все, что остается от предполагаемой башни Неоптолема: кругом совершенно гладкая степь. Нельзя не заметить, что южный берег Кимбецкого лимана возвышен более северного, и следовательно мог быть удобнее для построения здания, служившего маяком для древних мореходцев; но северный берег, при более твердом грунте, неподверженном обвалам, имеет почти столько же обширный вид на море и на обе стороны прибрежья… Точное сведение о положении башни Неоптолема важно для определения по этому месту других пунктов древней географии. Но ожидать здесь находок археологических или каких-нибудь точных подтверждений, что это есть именно искомый

[8] Речь идет о 1849 неурожайном году (Томулец 2003, с. 189, табл. 5), следовательно события имели место весной 1850 г., а сам П. В. Беккер побывал на Будакском лимане еще ранее.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

пункт, очевидно невозможно. Те даже камни основания, которые время скрывало под ровной поверхностью степи и которые могли быть только случайно обнаружены сохой пахаря, и их тут даже нет; они все расхищены и оставленный ими неглубокий ров скоро сгладится совершенно» (Отчет 1856, с. 41-42).

В итоге П. В. Беккер заключил: «Итак, мы полагаем, что селение Гермонакса находилось именно на северном берегу Кимбецкого лимана, близ башни Неоптолемовой, местоположение которой уже определено со всей точностью» (Беккер 1853, с. 174). На его карте видно, что башня стоит на правом берегу Будакского лимана и на первом мысу от Шабалатского залива (ныне стрелка мыса занята юго-восточной окраиной с. Беленькое, а на противоположном мысу ученый поместил местечко Эполиум), а Гермонактово поселение – на следующем мысу к востоку (**Рис. 1**).

Этим, собственно, и исчерпываются материалы разведок П. В. Беккера и А. А. Сибирского в этом районе, но отнюдь не заканчивается информация, содержащаяся на топографических морских картах, часть которых могла быть доступна обоим исследователям. Так, еще в 1828 г. была создана «Карта Бессарабии, собственно так называемой или Буджака», по которой можно определить названия и точное местоположение руин двух татарских аулов, упомянутых П. В. Беккером. Первым из них были *Кадыешты* на правом, а вторым *Малый Катаржи* на левом берегу Шабалата (**Рис. 2**; Карта 1828). На той же карте отмечен отрезок Нижнеднестровского вала от северо-восточного мыса Шаболата до урочища Бугаз на Днестровском лимане (**Рис. 2**). Подчеркну, что слова П. В. Беккера о наличии данного вала от юго-западного мыса по берегу почти до аула Кадыешты обосновывает продолжение трассы этого памятника римской фортификации еще на 4-5 км, почти до с. Чабанского (**Рис. 2**; Сапожников 2013, с. 345-348).

Не менее интересна следующая по дате карта «Днестровский лиман» С. Радионова. По своей археологической наполненности она выгодно отличается от своей предшественницы работы Е. П. Манганари (**Рис. 3**), но практически не известна[9]. На ней присутствует часть Нижнеднестровского вала с подквадратным укреплением на мысу Кишла, курганы, в том числе упомянутый П. В. Беккером курган *Гора* (Могила Кишла), и отражена геоморфологическая ситуация (Карта 1844; **Рис. 5**).

Если говорить о курганах, то в данном районе их исследовали не мало, в основном на правом берегу Шаболатского залива, где первую неудачную

[9] Ее фрагмент приведен в книге о римском Никонии, в которой карта неправильно атрибутирована и датирована (см. ниже). Она действительно есть во втором издании «Атласа Черного моря», но чаще встречается отдельными листами (Бруяко и др. 2008, с. 11, рис. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

попытку раскопок одной насыпи А. С. Уваров предпринял в 1848 г.[10] Примерно в же время, в четырех верстах от того места, крестьяне при обработке полей нашли возле другого кургана две известковые плиты (одну с изображением), под которыми лежали два лошадиных черепа (Уваров 1856, с. 181). Позже автор предположил, что эти находки могли быть связаны с районом Могилы Кишла (Сапожников 2018, с. 126-127).

Этот самый крупный курган района раскопали в 1997 г., когда его оставшаяся после разрушения часть имела диаметр 60-70 м, высоту 7-8 м, а начальная высота оценивалась в 10 м[11] (Рябова, Супрунов 1998, с. 67; Черняков 2004, с. 12). Во второй половине XIX-XX в. он был известен как *курган мыса Кишла* или *Попова Могила* и служил створным знаком для входа судов в Днестровский лиман (Возобновление 1864; Сапожников 2013, с. 346; 2018, с. 124)[12]. В ходе раскопок искомые могилы киммерийских царей не нашлись, а были выявлены каменные конструкции и погребения, начиная с эпохи энеолита (Черняков 2004). В поле кургана был каменный жертвенник, возле которого оказалось скопление керамики середины IV в. до РХ, а также остатки человеческого жертвоприношения в яме. Кроме фантастических гипотез, раскопщики высказали мысль о том, что это святилище принадлежало Гермонактовому селению, которое вместе с Башней Неоптолема находилось примерно в 1 км на север от Могилы Кишлы (Рябова, Супрунов 1998).

Местность близ кургана известна не только Нижнеднестровским валом, но и другими находками. В 1866 г. Ф. А. Струве в ходе поездки в район Шабо получил для Одесского музея древностей окатанный фрагмент плиты с древнегреческой надписью. Он был найден в песчаном кургане у Бугаза, в полутора верстах от карантина [Цареградского гирла], и автор допустил, что артефакт попал туда с какого-то поселения неподалеку (Струве 1867, с. 608). Судя по упоминанию песчаной насыпи и привязке, находку можно связать с косой лимана, а точнее – с районом ериков для ловли кефали (Сапожников 2018, с. 127). Если же расстояние уменьшено, привязка приведет нас на берег мыса Кишлы, где расположено поселение Затока I (**Рис. 5**).

[10] Автор так и не смог установить, предшествовали работы А. С. Уварова в регионе разведкам П. В. Беккера или наоборот.

[11] Судя по диаметру и топографическим картам, цифра преувеличена и составляла в начале XX в. около 7,5-7,6 м (Рис. 7).

[12] Авторы раскопок ввели курган в научный оборот под именем Аккембецкий, опираясь на статью П. О. Карышковского (1966, с. 160), но, скорее всего, эта ошибка ранее вкралась в литературу, так как на другой карте «Атласа Черного моря» с. Акембет отмечено неверно (Карта 1835; Рис. 4; Сравн. с Рис. 2 и 5). Не исключено, что изменение названия «Попова Могила» вызвано еще и тем, что на момент раскопок курган находился под охраной, а позднее получил статус «объекта культурного наследия национального значения» (Постанова 2009).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Его выявили в 1957 г., датировав IV-II вв. до н.э. (Клейман, Ревенко 1959, с. 120-121). Вскоре его осмотрел И. Т. Черняков, сообщивший, что в 1950-1958 гг. при плантажной вспашке под виноградник участка к северу от урочища Змеевое встречались строительные остатки и керамика V-I вв. до н.э. (Черняков 1960, с. 213). В итоге, в ходе исследований А. Г. Сальникова, С. Б. Охотникова, А. Е. Малюкевича и др. на площади 650х250 м были выявлены следы построек и материалы, датирующиеся от конца V до первой половины II в. до н.э. (с перерывом). Допускается, что «благополучное существование» Тиры в III и большей части II в. до н.э. «действительно была обеспечена вполне, в том числе и наличием маяка на створе Тираса» (Бруяко, Малюкевич 2009, с. 180, 198 и др.).

В наши дни на берегах Будакского лимана и Шаболатского залива известно восемь поселений (вместе с Затокой I). Из них с упомянутыми объектами связаны: *Беленькое II* – открыто И. Т. Черняковым в 1960 г. на вершине мыса, образованного берегом Будакского лимана и левым берегом Шабалатского залива, в 1,0 км к югу от окраины села; *Беленькое I* – открыто С. Б. Охотниковым в 1977 г. на мысу левого берега Шабалатского залива, образованным правым берегом впадающей балки, в 0,5 км к юго-востоку от села (которое уже разраслось); *Сергеевка* – выявлено И. Т. Черняковым в 1960 г. на мысу, образованном правым берегом Шабалатского залива и впадающей в него балкой, на территории санатория (Черняков 1961, с. 13-14; Охотников 1978, с. 104-105). Все они относятся к IV-III вв. до н.э. и имеют прямое отношение к работам П. В. Беккера: на месте первого выявлены остатки каменной башни и локализирована Башня Неоптолема, место второго связано с Гермонактовым селением, а третьего – с Эполиумом (**Рис. 1**), но, возможно, и с Башней Неоптолема (см. выше).

В 2020 г. автор осмотрел места всех трех поселений, из которых одно (*Сергеевка*) полностью застроено и огорожено, поверхность *Беленького II* была занята насаждениями, а осмотр *Беленького I* дал следующие результаты. На его юго-восточной окраине отмечено окончание Нижнеднестровского вала (46°02’19.2”N 30°23’55.3”E), которое представляет собой овальное в плане расширение до 8-10 м, высотой до 1,0 м, изрытое «свежими» окопами. В 50 м к северу от него, на верхней точке мыса есть возвышение размерами около 40х20 м, высотой до 0,5 м. На последнем найдены фрагменты красноглиняных амфор, костей животных и другой керамики, в частности обломок плоской профилированной ручки краснолакового сосуда (Сапожников 2020).

Теперь рассмотрим гипотезу А. Е. Малюкевича, который в ходе охранных работ на Затоке I 1989-1990-х гг. открыл в стенке обводного канала рыбзавода остатки каменных жилого здания и квадратной башни размерами 7,3х7,3 м

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

при толщине стен около 1,4 м. Это строение IV в. до н.э. он интерпретировал как маяк и заявил, что нашел остатки Башни Неоптолема, располагавшейся на территории селения Гермонакта (Малюкевич 1991). Не вступая в дискуссию, подчеркну – древние авторы не писали, что башня была маяком, но если искать место для морского маяка в районе поселения Затока I (Бруяко, Малюкевич 2009, с. 198), то на его роль лучше подошел бы курган Могила Кишла с античным жертвенником (с абс. отметкой вершины около +23 м; **Рис. 7**), а не башня, стоящая на берегу Будакского лимана, имеющего высоту 2-3 м над водой.

Завершая очерк о первом районе работ П. В. Беккера, скажу о выводах своего учителя П. О. Карышковского 1960-х гг., которые опирались на широкую фактологическую базу. По Гермонактовому селению я могу лишь согласиться с его привязкой к поселению Затока I. Что касается Башни Неоптолема, то ее локализация на поселении Беленькое II (Карышковский 1966, с. 160-161) вероятна, хотя, если объект был маяком, то его следовало бы поставить на более высокий мыс, образованный коренным берегом Будакского лимана и Шаболатским заливом (где расположено поселение Сергеевка).

II. Городище Никоний и его округа

Переходя к описанию разведок П. В. Беккера в районе античного города Никоний на левом берегу Днестровского лимана, подчеркну, что в середине XIX в. найти его не представляло никакого труда, так как к тому времени он уже почти полвека был отмечен на «Подробной карте Российской империи и близлежащих заграничных владений» (Карта 1805; **Рис. 9**).

Не оценивая этого факта, замечу, что П. В. Беккер так видел свою задачу: «Итак…, мы должны искать Никониум выше теперешней деревни Бузиноватой, а потому *нам остается* только *доказать*, *что этот древний город* действительно *находится между Бузиноватой* [Роксоланами] *и селением Отариком* [не существует], лежащим немного ближе к Овидиополю, на том же берегу Днестровского лимана». Теперь подробно изложим его наблюдения, так как они требуют анализа и комментариев: «Число остатков греческой древности более и менее увеличивается вдоль по берегу лимана от Бузиноватой до *Отарика* и в самом большем количестве они находятся именно на том месте, которое называется там *Отаричком*, и лежит ровно на половине дороги между Бузиноватою и Отариком. *Местность* эта требует точного описания, тем более что она вовсе необитаема и *не многим известна под именем Отаричка*.

Итак представим себе четырехугольник величиной до двух десятин, к северной стороне которого, склоняясь, примыкает степь; этот четырехугольник на юге образует собой обрывистый берег лимана, лежащего

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

ниже саженей на десять, а с двух прочих сторон он ограничивается двумя глубокими оврагами, из коих восточный, по направлению к Бузиноватой, имеет в ширину до 110 шагов, между тем как ширина западного оврага, обращенного к Отарику, равняется, у берегов лимана, не более 60 шагам. Описанный нами четырехугольник был, кажется, главным местом древней Никонии, потому что под слоем золистой земли, толщиной со стороны лимана более чем на сажень, найдено в последние годы и несколько хорошо сохранившихся сосудов (амфор), и множество обделанных, готовых уже для постройки камней. На почве этого четырехугольника находится весьма много различных обломков, чем она чрезвычайно сходствует с почвой Ольвийской. Касательно камней годных к употреблению, то из них верхние, удобнее вырываемые, служили на новые постройки во всей окрестности.

Я слышал от нынешнего владельца Бузиноватой И. Ф. Малаховского, с особенным усердием способствовавшего мне в моих розысканиях, что весь дом его в этой деревне построен из камней, вырытых в описанном нами четырехугольнике, из которого, по его же словам, и прежде добывали много обделанного уже камня. Вообразим себе, что все эти камни, употребленные теперь на различные постройки в окрестностях, опять перенесены на прежнее место в этот четырехугольник: тогда покажется очень вероятным существование здесь древнего города.

Впрочем, это подтверждается еще словами одного старожила, рассказывавшего мне, что уже давно тому назад он видел на этом четырехугольнике остатки древней башни. Простодушие этого рассказчика, не имевшего никаких поводов представлять дело в превратном виде, дает мне некоторое право верить его словам, тем более что этот четырехугольник, кажется, представляет собою очень удобное место для укрепления, и найденные в нем сосуды были вынуты из действительно и теперь еще существующей возвышенности; следовательно, очень вероятно, что в древней Никонии здесь находилась башня, построенная для защиты города, лежащего позади. Итак, если и верить вообще авторитету Брониовиуса, то мы понимаем слова его так, как и Кёлер, и относим их к башне Никонии, которая во времена этого путешественника [Мартина Броневского] может быть еще довольно хорошо сохранилась[13].

Местоположение города Никониума не ограничивалось одним этим четырехугольником, что доказывают холмы, находящиеся в северной стороне на немного возвышенной плоскости. Кто знает курганы нашей

[13] Речь идет об академике Генрихе Карле Эрнсте (Егоре Егорьевиче) Кёлере и его работе «Заметки об островах и посвященном Ахиллу беге в Понте Эвксинском» (Kôller1826).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

страны, тот должен сознаться, что они не имеют никакого сходства с этими холмами и сочтет их остатками древнего города. Посему нет сомнения, что этот четырехугольник и земля, позади него находящаяся, составляли некогда главную часть древнего города, который впрочем, распространялся еще дальше; в этом убеждают нас как обломки сосудов, встречаемые здесь на всем пространстве до Бузиноватой и далее за нею, так и обделанные уже камни, найденные в самом лимане между Бузиноватой и четырехугольником, и служившие, по-видимому, на постройку прежней пристани города Никониума. Что касается до вышеупомянутых сосудов, найденных в этом четырехугольнике в последние годы, то нужно заметить, что некоторые из них были вырыты людьми, однако же большая часть появилась на поверхность земли действием самой природы… (Беккер 1853, с.177-179).

А. А. Сибирский в целом согласился с этими выводами, добавив, что на склоне степи «видны впадины и холмы искусственного образования, которые разительно отличаются от глади окружающей степи и обозначают следы поселения. Подобный пример бугроватой, изрытой местности особенно поразителен в Ольвии, на склоне горы, от южной стороны народной площади. Как и в Ольвии, местность усеяна черепицами и битою посудой; но этих обломков здесь, конечно, не так много, как там, и притом это простая, грубая глина. На склоне степи должно полагать поселение города; четырехугольник же или Отаричек, мог быть только укреплением… Обрывистые склоны оврагов и крутой берег лимана, смываемые дождевыми ключами, образуют обвалы, и в этих местах земля испещрена битыми обломками. Достигнув одного из этих, едва доступных обвалов, я нашел несколько кусков тонкой глазированной посуды бесспорно греческого изделия. Один из этих обломков представляет часть вазы с красным рисунком по черному полю. Эта первая находка, обличающая греческое поселение, вручена мною г. Беккеру. Как на четырехугольнике, так и на местности, примыкающей с севера, замечено мною несколько курганов. Все сие делает это место весьма интересным и для исследования и удостоверения, действительно ли это поселение принадлежало древней Никонии. Конечно, нельзя ожидать здесь особенно важных находок. Близость Тираса, затмевая Никонию, ставила ее в разряд второстепенных незначительных городов, жизнь которых не проявляется большим блеском искусств и роскоши. Но определение настоящего положения города и те древности, которые могут быть найдены в соседственном ему поселении, заслуживают розысканий на этой местности» (Отчет 1856, с. 40-41).

Начнем анализ текстов с развенчивания мифов. Недавно на основании первого из них появился такой пассаж: «Еще в XIV – XVI вв. развалины

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Никония упоминаются различными путешественниками. Наиболее полное их описание оставил польский дипломат Мартин Броневский. В составе посольства Стефана Батория ко двору крымского хана в 1578-1579 гг. он проезжал через местность, где некогда располагался древний город и видел башню – часть оборонительных сооружений города, которая к тому времени еще хорошо сохранилась» (Бруяко и др. 2008, с. 7, 9).

Сразу же скажу, что о свидетельствах XIV-XV вв. не известно ничего, а М. Броневский дословно написал: «При самом устье Тираса, или Днестра, находится каменная башня, называемая *Неоптолемовою башнею* и селение Гермонакта; а по обеим сторонам Днестра, два города, из которых, как видно из Страбона, лежащий по правую сторону [смотря от моря] называется Никониею, а лежащий по левую, Офиуссою. Насупротив находится Маякская переправа, чрез которую из Белгорода судами можно переплыть к степям Белогородским и Очаковским. Говорят, что там жил какой-то воин, *по имени Маяк*; и *в том месте, за Днестром, на берегу видны развалины каменных стен, и как будто других строений*. Страбон говорит, что это была Неоптолемова башня»[14] (Описание 1867, с. 335-336).

Как видим, он описал каменные руины, в том числе мечети и, возможно, крепости, которые находились на нижней и верхней террасах левого берега Днестра близ переправы (ныне моста) в с. Маяки (Сапожников 2017, с. 20-22, рис. 5; 2019, с. 88-90). Это видно и на карте «Chersonesus Tavricae sev peninsula», входящей в его книгу (Broniovii1595), так как башня обозначена на реке, близ Маякской дороги (**Рис. 8**). Согласие П. В. Беккера с мнением Е. Е. Кёлера озадачивает, так как последний помещал башню Неоптолема и Гермонактово селение на левом берегу лимана у с. Бугаз, а Никоний – на мысу Коса Велика у с. Николаевка (Kôller 1826, p. 580, 662 и др., Tabl. XXIII). Автор этих строк не отрицает наличия на Никонии оборонительных каменных стен и башен, а также рвов (Синицын, 1966, с. 44-45), но, как будет показано ниже, они никак не связаны ни с Е. Е. Кёлером, ни с *одесскими*, ни с «польскими интересами в Северном Причерноморье» (Mielczarek 1997).

Продолжая тему картографии, приведу слова уже знакомых авторов: «самый ранний топографический план, на котором зафиксировано место расположения древнего Никония, был снят группой русских военных гидрографов и топографов под руководством морского офицера, капитана Е. Манганари» в 20-30-е гг. XIX в., что проиллюстрировано фрагментом морской карты… К сожалению, масштаб съемки не позволяет различать ландшафтные детали городища» (Бруяко и др. 2008, с. 11, рис. 2).

[14] «Acin eo loco Nestro traiecto in ripa lapidei parietes ruinosi, & quasi quaedam ruinae apparent, eam ruinam Turrim Ncoptolemi fuisse Srrabo resert» (Broniovii 1595, p. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Разберемся с этим детальнее. Во-первых, Е. П. Манганари снимал не *топопланы*, а морские карты и в данном районе отметил лишь курган Отарикский (**Рис. 10**). Во-вторых, на карте С. Радионова (Карта 1844), которой оперируют авторы (см. выше), берег показан подробнее: есть мысы Отарчик (городище Никоний), Малый Отарик (поселение Никоний Мыс) и Большой Отарик с хутором Отарик, что соответствует номенклатуре топонимов П. В. Беккера. Это не удивительно, так как карта снималась в начале 1840-х гг. В-третьих, возле городища отмечено 11 небольших насыпей в группе и более крупный курган у с. Бузиноватое (**Рис. 11**). В целом морская карта 1844 г. информативна для археологов и издана в пристойном масштабе (одна морская миля в дюйме или 1 : 58464). Критики же могли найти ее качественную копию. А что до приоритета исследователей, то уже говорилось, что городище Никоний отмечено на карте, снятой в 1801-1804 гг. (**Рис. 9**; Карта 1805).

Следующий по дате план района создан в 1848 г. Он хорошо известен, хотя не понятно, был он снят до или после разведок П. В. Беккера. По А. С. Уварову: «на плане XXXI видны два большие кургана, ограничивающие с севера и с юга (не доходя деревни Бузиноватой) местность, покрытую курганами и изобилующую обломками древних амфор и сосудов. Тут, в окрестностях хуторов, лежащих у самого лимана, в крутом утесистом берегу находимы были часто целые амфоры и разные сосуды из красной глины. Напротив оврага, лежащего к северу, начинается группа курганов **b**, которая простирается к востоку, и у группы **a** видны следы, походящие на городок или следы строения» (Уваров 1853, с. 150).

Без сомнения, северный курган – это Могила Отарикская, а южный – курган №1 античного некрополя Никония, частично исследованный в 1971 г. (Загинайло 1972). Всего, без предыдущих, к востоку и северо-востоку от городища отмечено курганов: 12-13 (в группе **b)** и 22-23 (в группе **a)**, но смысл слова *городок* не понятен, возможно там встречались какие-то остатки, например камни. Еще две насыпи отмечены в западной части городища, но не исключено, что эти возвышения являются разобранными на камень башнями, одну из которых упомянул информатор П. В. Беккера (**Рис. 12**).

Очередной является «Военно-топографическая карта» (трехверстовка), а именно ее лист XXXI-9 из первого издания 1855 г. альбома «Херсонская губерния» (Карта 1855). Никонийские мысы на ней не прорисованы, но поблизости отмечено до 30 курганов. Большинство находится в крупном скоплении к северу – северо-востоку – востоку от городища, но три насыпи (в том числе упомянутый курган №1), стояли отдельно и сейчас находятся на территории усадебной застройки с. Роксоланы, причем две меньшие из них отсутствуют на других картах (**Рис. 13**). Эта карта, снятая в конце 1840-х

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

гг., не использовалась авторами работ об античном и римском некрополях Никония (Бруяко и др. 2008; 2016), наверное, также из-за недостаточного «масштаба съемки».

Вероятно, по той же причине не был использован еще одним документ (Бруяко и др. 2008, с. 15), хотя он является *первым специальным планом городища Никоний*. План выполнен в 1910 г. (Гошкевич 1911, с. 153) в масштабе 40 саженей в дюйме или 33,3 м в 1 см[15] и вскоре опубликован (Гошкевич 1912, рис. 13), хотя более известен по второй публикации, где снят ряд обозначений (Фабрициус 1951, рис. 1). На копии оригинального плана видно, что в то время на городище был разбит виноградник (А), находились баштан (Б) и даже «хлебное поле» (В). Вдоль западного края городища виден гребень (по линии север-юг), в южной части которого отмечена «куча камней, извлеченных из древних зданий» (б; возможно, руины одной из упомянутых башен; см. выше), а севернее – «следы каменной стены» (в, в). Кроме того, В. И. Гошкевич отметил могильник из более чем 20 овальных курганов разных размеров, расположенных в основном к востоку, но и к западу от оврага (**Рис. 14**).

Примечательно, что в 1991-1999 гг. в первой локации, по две стороны от древней дороги, раскопали часть некрополя римского времени, заявив, что он был «открыт в 1991 году» (Бруяко и др. 2008; с. 81, рис. 42). Похоже, что ради этого заявления и было приуменьшено значение данного плана и других работ В. И. Гошкевича (Записка 1909; Гошкевич 1911; 1912). Вместе с тем, это не помешало имярек взять нужные факты из работ других авторов, приведя некорректные ссылки, как в случае с «древней дорогой»[16].

Еще одно утверждение И. В. Бруяко, что «направление и протяженность [дороги] реконструированы по данным аэрофотосъемки» (Бруяко и др. 2009, с. 213, 81) также вызывает сомнения, так как «две ложбины», идущие от края оврага к северо-востоку и юго-западу, М. С. Синицын отметил в конце 1950-х гг. Есть свидетельства, что первая дорога в начале имела каменную вымостку шириной около 3,0 м, прослеженную на протяжении 15-20 м (Синицын 1966, с. 9). Искусственная ложбина от северо-западной дороги до сих пор видна в рельефе, там, где не была уничтожена раскопками некрополя. При этом исследователь, который высказал скепсис по отношению к большинству дореволюционных карт и плану района, сам нанес городище и оба некрополя Никония на мелкомасштабную топооснову 1970 г. с ошибками (курган №1 находился южнее, на территории усадеб с. Роксоланы, курган №2 на месте

[15] Что крупнее использованной оппонентами карты Генштаба СССР 1970 г. (L36-61-г, 250 м в см).

[16] В. И. Гошкевич написал о ней «как будто улице» в другой работе (Фабрициус 1912, с. 12), а статьи с шифром «Гошкевич 1904» о Никонии не существует.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

предыдущего)[17], а курганы античного некрополя изображены на двух планах по-разному (Сравн.: Бруяко и др. 2008, рис. 1; с Бруяко и др. 2016, рис. 2).

Здесь следует подчеркнуть высокую информативность полевых разведок П. В. Беккера в окрестностях Никония. Благодаря им, наблюдениям других авторов и картографическим материалам XIX - начала XX в. была получена общая планиграфия этого района, а именно локализировано само городище и башни на нем, два участка античного курганного могильника и локации римского некрополя. К сожалению, все эти материалы не были должным образом проанализированы и оценены. Имеющиеся же на сегодня экскурсы в картографию Никония, как было показано выше, можно оценить лишь как не совсем удачные, тем более что по этой теме имеется широкий круг источников, особенно поздних. Таким образом, полную публикацию картографических материалов района с точки зрения археологии еще предстоит выполнить, а их анализ, вместе с применением современных методов ГИС, несомненно даст свои результаты.

Заключение

Подводя итоги, замечу, что еще полтора века тому назад важность разведки П. В. Беккера и перспективы дальнейших полевых исследований региона оценил историк и археолог, академик Петербургской Академии Наук Н. П. Кондаков: «Позволяю себе указать вновь на настоятельную потребность строго ученой проверки на месте всех предположений о различных местностях Днестровского побережья, которые, на основании исторических свидетельств, могут представить следы классической культуры в этом крае. Таковыми местностями представляются Аккерман, его окрестности, противоположный ему Овидиполь, село Коротное и место нахождения (по Беккеру) так называемой Неоптолемовой башни» (Кондаков 1876, с. 24).

Как видим, время в полной мере подтвердило правоту этих прозорливых слов, а нам и нашим последователям остается идти дальше по пути новых поисков, не забывая при этом заслуг первопроходцев, но детально и вдумчиво изучая их труды, чтобы не присвоить себе (вольно или невольно – осознанно или по незнанию) их открытий.

[17] Автор утверждает это со всей ответственностью, так как в 1973 г., будучи лаборантом по хозтеме Одесского университета им. И. И. Мечникова, участвовал в раскопках трех курганов близ с. Каролино-Бугаз насыпи №3 у Никония (Загинайло 1974), с абс. отметкой +52,4 м. Исследованиями последней руководил А. Г. Загинайло, участвовали Н. М. Секерская, И. Кольцова и др., а И. Т. Черняков и Л. В. Субботин «руководящих функций» (Бруяко и др. 2016, с. 278) не имели, так как в течение нескольких часов провели на месте работ как гости.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Библиография

Агбунов 1985: М. В. Агбунов, *Загадки Понта Эвксинского (Античная география Северо-Западного Причерноморья),* Москва, 1985.

Беккер 1851: П. Беккер, *Берег Понта Эвксинского от Истра до Борисфена в отношении к древним его колониям*, Одесса, 1851.

Беккер 1853: П. В. Беккер, *Берег Понта Эвксинского от Истра до Борисфена, в отношении к его древним колониям*, Записки Одесского Общества Истории и Древностей III, 1853, с. 151-209. Приложение: Таблица IV «Карта берегов Понта Эвксинского между Истром и Борисфеном».

Бруяко и др. 2008: И. В. Бруяко, А. Н. Дзиговский, Н. М. Секерская, *Никоний римской эпохи*, Измаил, 2008.

Бруяко и др. 2016: И. В. Бруяко, А. Г. Загинайло, А. Н. Колесниченко, *Некрополь древнегреческого Никония (материалы к изучению)*, Stratum plus 3, 2016, с. 277-307.

Бруяко, Малюкевич 2009: И. В. Бруяко, А. Е. Малюкевич, *Поселение Затока I («Гермонактова деревня») в Нижнем Поднестровье (характеристика материалов)*, Материалы по Археологии Северного Причерноморья 9, 2009, с.180-201.

Веселовский 1900: Н. И. Веселовский, *История Императорского русского археологического общества за первое пятидесятилетие его существования, 1846-1896*, Санкт-Петербург, 1900.

Возобновление 1864: *Возобновление сломанного створного знака Цареградского устья Днестровского лимана*, Морской Сборник 7, 1864, с. 121-122.

Гошкевич 1911: В. И. Гошкевич, *Археологическая хроника. Херсонская губерния*, Известия Императорской Археологической Комиссии, Прибавление к выпуску 39, 1911, с. 153-154.

Гошкевич 1912: В. И. Гошкевич, *Развалины города Никония*, в: В. И. Гошкевич (ред.), *Летопись музея за 1909, 1910 и 1911 годы*, Выпуск 2, Херсон, 1912, с. 22-24.

Записка 1909: *Записка В. И. Гошкевича*, *Древности*, Труды Московского Археологического Общества XXII, Выпуск 1, 1909, с. 176-189.

Загинайло 1972: А. Г. Загинайло, *Отчет о раскопках Никония в 1971 г.*, Одесса, 1972., Научный Архив Института Археологии Национальной Академии Наук Украины, инв. №1971/71.

Загинайло 1974: А. Г. Загинайло, *Отчет о раскопках Никония в 1973 г.*, Одесса, 1974, Научный архив Института Археологии Национальной Академии Наук Украины, инв. №1973/107.

Карышковский 1966: П. О. Карышковский, *К вопросу о древнем названии Роксоланского городища*, Материалы по Археологии Северного Причерноморья 5, 1966, с. 142-162.

Клейман, Ревенко 1959: І. Б. Клейман, К. І. Ревенко, *Археологічні спостереження на західному березі Дністровського лиману*, Материалы по Археологии Северного Причорноморья 2, 1959, с. 118-121.

Кондаков 1876: Н. П. Кондаков,*О некоторых мелких предметах древности, найденных в Аккермане в 1876 г.*, Труды II Археологического Съезда, Часть 1, Санкт-Петербург, 1876, с. 20-24.

Малюкевич 1991: А. Е. Малюкевич, *Открытие башни Неоптолема*, в: А. Г. Загинайло (отв. ред.), *Древнее Причерноморье. II чтения памяти профессора Петра Осиповича Карышковского*, Одесса, 1991, с. 117-118.

Описание 1867: *Описание Крыма (Tartariae Descriptio) Мартина Броневского*, Записки Одесского Общества Истории и Древностей VI, 1867, с. 333-367.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Отчет 1856: *Отчет чл.[ена]-осн.[ователя] кн.[язя] А. А. Сибирского, о предположениях Г. Беккера о древней Никонии и башне Неоптолема*, Записки Одесского Общества Истории и Древностей VIII, 1856, с. 38-43 (Приложение).

Охотников 1978: с. Б. Охотников, *Археологическая карта Нижнего Поднестровья в античную эпоху 1978 (VI-III вв. до н.э.)*, в: Г. А. Дзис-Райко, *Материалы по Археологии Северного Причерноморья*, Киев, 1978, с. 101-122.

Петрова 2019: Э. Б. Петрова, *О начальном периоде археологических исследований в Феодосии: Вильнев, Сибирский, Айвазовский*, Проблемы Истории, Филологии, Культуры 4 (66), 2019, с. 598-609.

Постанова 2009: *Постанова Кабінету міністрів України від 3 вересня 2009 р. №928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України*, Урядовий кур'єр 23.09.2009, 174, инд. 150009-Н.

Рябова, Супрунов 1998: В. О. Рябова, А. В. Супрунов, *Жертовник IV ст. до н.е у кургані біля Гермонактового селища та башти Неоптолема у гирлі Тірасу*, Музейні Читання, без №, 1998, с. 66-71.

Сапожников 2013: И. Сапожников, *Новые картографические материалы о древних валах Бессарабии*, Tyragetia (s.n.) VII [XXII], 1, 2013, с. 345-354.

Сапожников 2017: И. Сапожников, *Мечети XVII-XVIII вв. Буго-Днестровского междуречья*, Південний захід. Одесика 23, 2017, с. 8-34.

Сапожников 2018: И. Сапожников, *Начала изучения курганов Буджака: историография и картография*, Tyragetia (s.n.). XII [XXVII], 1, 2018, с. 121-139.

Сапожников 2019: И. Сапожников, *Карты и планы Буго-Днестровской части Причерноморья последней трети XVIII века как археологические источники*, Scriptorium nostrum 1 (12), 2019, с. 81-110.

Сапожников 2020: И. Сапожников, *Нижнеднестровский (Змеевый) вал – часть лимеса Римской империи: картографо-археологическое исследование*, Tyragetia (s.n.) XIV [XXIX], 1, 2020, с. 215-236.

Сапожников, Полевщикова 2005-2009: И. В. Сапожников, Е. В. Полевщикова, *Шарль де Пейсонель и его вклад в изучение античной географии Северо-Западного Причерноморья*, Stratum plus 4, 2005-2009, с. 464-475.

Синицын 1966: М. с. Синицын, *Раскопки городища возле с. Роксоланы Беляевского района Одесской области в 1957-1961 гг.*, Материалы по Археологии Северного Причерноморья 5, 1966, с. 5-56.

Скальковский 1848: А. Скальковский, *Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае*, Одесса, 1848.

Струве 1867: О. Струве, *Археологические заметки по поводу посещения Аккермана и его окрестностей в летнее время 1866 года*, Записки Одесского Общества Истории и Древностей VI, 1867, с. 605-611.

Томулец 2003: В. Н. Томулец, *Значение торговли в приобщении Бессарабии к общероссийскому рынку (1812-1868 гг.)*, Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія Історія 5, 2003, с. 182-195.

Тункина 2011: И. В. Тункина, *Открытие Феодосии: Страницы археологического изучения Юго-Восточного Крыма и начальные этапы истории Феодосийского музея древностей*, Киев, 2011.

Уваров 1853: А. Уваров, *Собрание карт и рисунков к «Исследованиям о древностях Южной России и берегов Черного моря»*, Санкт-Петербург, 1853.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Уваров 1856: А. Уваров, *Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря*, Выпуск 2, Санкт-Петербург, 1856.

Фабрициус 1951: И. В. Фабрициус, *Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР*, Выпуск I, Киев, 1951.

Черняков 1960: И. Т. Черняков, *Археологическая разведка берегов Днестровского лимана*, Записки Одесского Археологического Общества I, 1960, с. 209-218.

Черняков 1961: И. Т. Черняков, *Археологическая разведка 1960 г. в приморской части междуречья Дуная и Днестра*, Краткие Сообщения Одесского Государственного Археологического Музея Национальной Академии Наук Украины за 1960, Одесса, 1961, с. 9-18.

Черняков 2004: І. Т. Черняков, *Аккембецький курган*, в: М. Ю. Відейко (гол. ред.), *Енциклопедія Трипільської цивілізації*, Т. 2, Київ, 2004, с. 11-13.

Becker 1852: P. Becker, *Die Gestade des Pontus Euxinus vom Ister bis Borysthenes in Bezug auf die im Altertume dort gelegenen Kolonien,* St. Petersburg, 1852 (Mémoires de la Société Impériale d'archéologie, Bd. V-VI, 1851-1852).

Kôller 1826: H. Kôller, *Mémoire sur les îles et la course consacrées à Achille dans le Pout Euxin*, Mémoires de l'Académie impériale de St. Pétersbourg X, 1826, p. 531-819.

Mielczarek 1997: M. Mielczarek, *Polish interest in the ancient northern Black Sea coast. At outline*, in: M. Mielczarek, S. B. Okhotnikov, N. V. Sekunda (eds.), *Nikonion. An ancient city on the Lower Dniester. Commemorative paper for the 40-th anniversary of the archaeological excavations at Nikonion*, Toruń, 1997, p. 36-41.

Основные использованные карты

Карта 1805: «*Подробная карта Российской империи и близлежащих заграничных владений*». Ч. X, л. 29.

Карта 1828: «*Карта Бессарабии, собственно так называемой или Буджака, представляющая 1-е: земли отмежеванные под выгон к городам и к соляным озерам, а также отведенные для казенных селений, немецких и задунайских колоний; 2-е: участки населенных земель, принадлежащих казне; 3-е: пустопорожние земли, Всемилостивейше пожалованные частным лицам; 4-е: владения, принадлежащие духовенству; 5-е: земли спорные с казною. Составлена с 1822 по 1828 г.*». Рукоп. в цвете, М 5 верст в дюйме, 92×176 см (Рукописное отделение Российской Национальной Библиотеки, Санкт-Петербург, ф. 342, д. 447).

Карта 1830: «*Днестровский лиман*» капитан-лейтенанта Е. Манганари. 1830». М 1 морс. миля в дюйме (1 : 58464; «*Атлас Черного моря*». Николаев: Гидрогр. Черном. депо, 1841 г., л. 22).

Карта 1835: «*Карта части западного берега Черного моря от Одессы до мысы Калиакры. Описи капитан-лейтенанта Манганари. 1835*». (М5, 67 ит. миль в дюйме или 1 : 414363,6). В: «*Атлас Черного моря*», Николаев, 1841 г. и позд. изд., л. 10.

Карта 1843: «*Генеральная карта Бессарабской области, изданная с дозволения Главного штаба… бессарабским областным землемером, надворным советником Эйтнером 1843*» (М 10 верст в дюйме или 1 : 420 000).

Карта 1844: «*Днестровский лиман*» штабс-капитана С. Радионова (М 1 м. миля в дюйме или 1 : 58464). Николаев, 1844.

Карта 1855: «*Военно-топографическая карта*», Лист XXXI-9. (М 3 версты в дюйме или 1 : 126 000. Первое «губернское» изд. 1855 г.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Рис. 1. «Карта берегов Понта Эвксинского между Истром и Борисфеном» П. В. Беккера (фрагмент)
Pl. 1. "Map of the shores of Pontus Euxinsky between Istros and Borisfenes" of P. V. Becker (fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Рис. 2. Будакский и Днестровский лиманы в 1828 г. (Карта 1828, фрагмент)
Pl. 2. Budaksky and Dnestrovsky estuaries in 1828 (Map 1828, fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

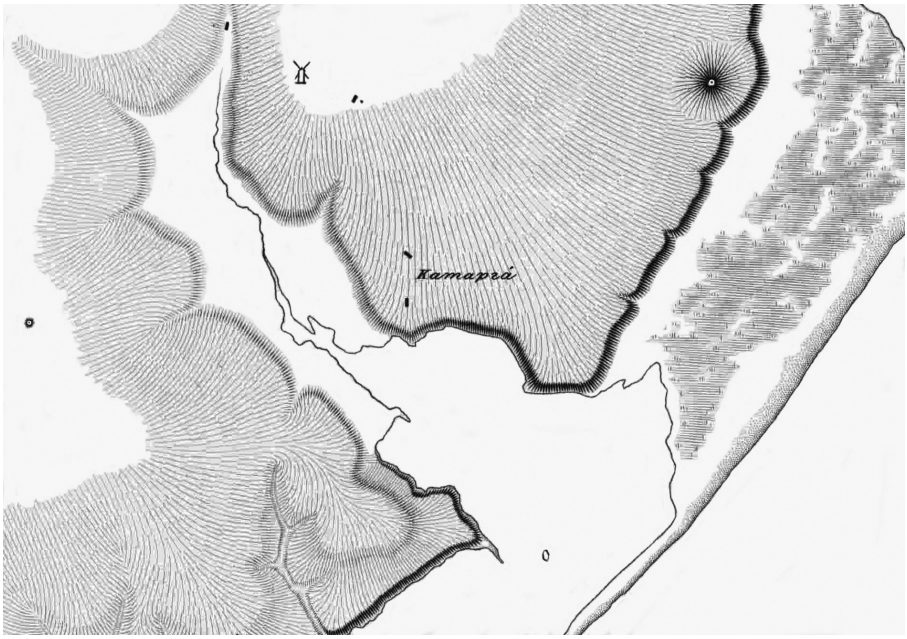

Рис. 3. Будакский лиман и Шаболатский залив в 1830 г. (Карта 1830, фрагмент)
Pl. 3. Budak estuary and Shabolatsky bay in 1830 (Map 1830, fragment)

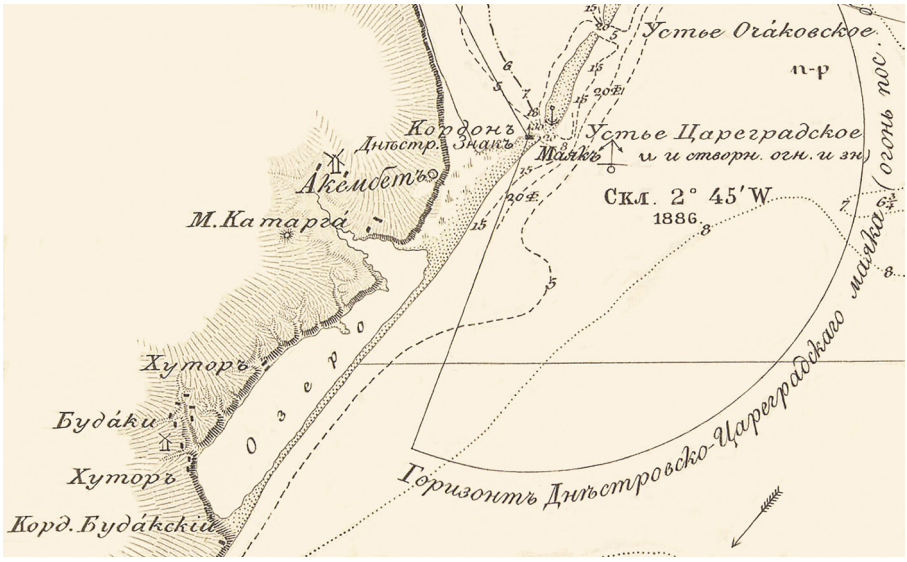

Рис. 4. Будакский лиман с окрестностями в 1835 г. (Карта 1835, фрагмент)
Pl. 4. Budak estuary with its surroundings in 1835 (Map 1835, fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Рис. 5. Берега Будакского лимана в 1844 г. (Карта 1844, фрагмент)
Pl. 5. The shores of the Budak estuary in 1844 (Map 1844, fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Рис. 6. Земельные дачи района Будакского лимана в 1843 г. (Карта 1843, фрагмент)
Pl. 6. Land cottages of the Budak estuary region in 1843 (Map 1843, fragment)

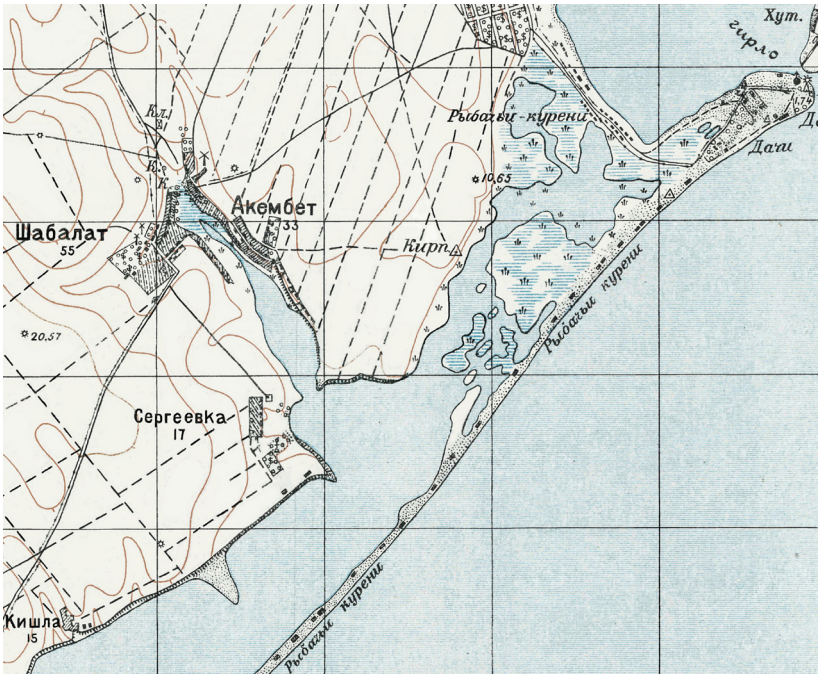

Рис. 7. Будакский лиман в 1916 г. (лист XLVII-30 двухверстовой карты 1916 г., фрагмент)
Pl. 7. Budak estuary in 1916 (sheet XLVII-30 of a two-verst map of 1916, fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

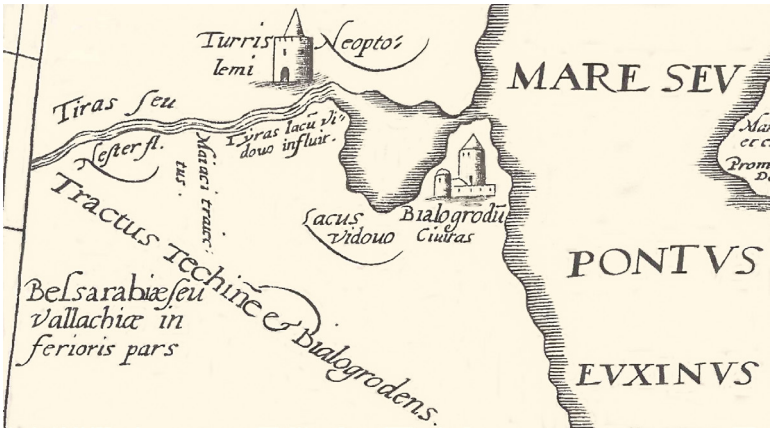

Рис. 8. Башня Неоптолема на карте М. Броневского 1595 г. (фрагмент)
Pl. 8. Tower of Neoptolemus on the map of M. Bronevsky 1595 (fragment)

Рис. 9. Старое Городище в 1805 г. (Карта 1805, фрагмент)
Pl. 9. "Old Settlement" in 1805 (Map 1805, fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

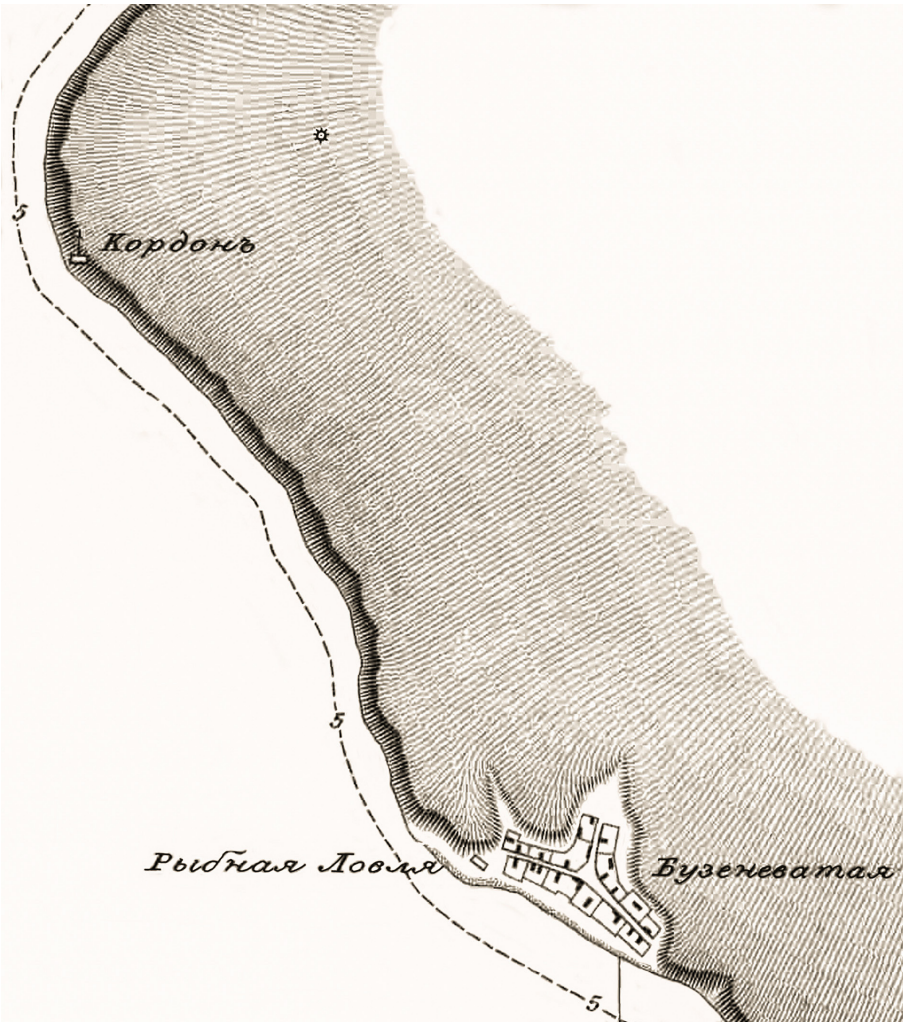

Рис. 10. Район мыса Отрик на Днестровском лимане в 1830 г. (Карта 1830, фрагмент)
Pl. 10. The area of Cape Otrik on the Dniester estuary in 1830 (Map 1830, fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

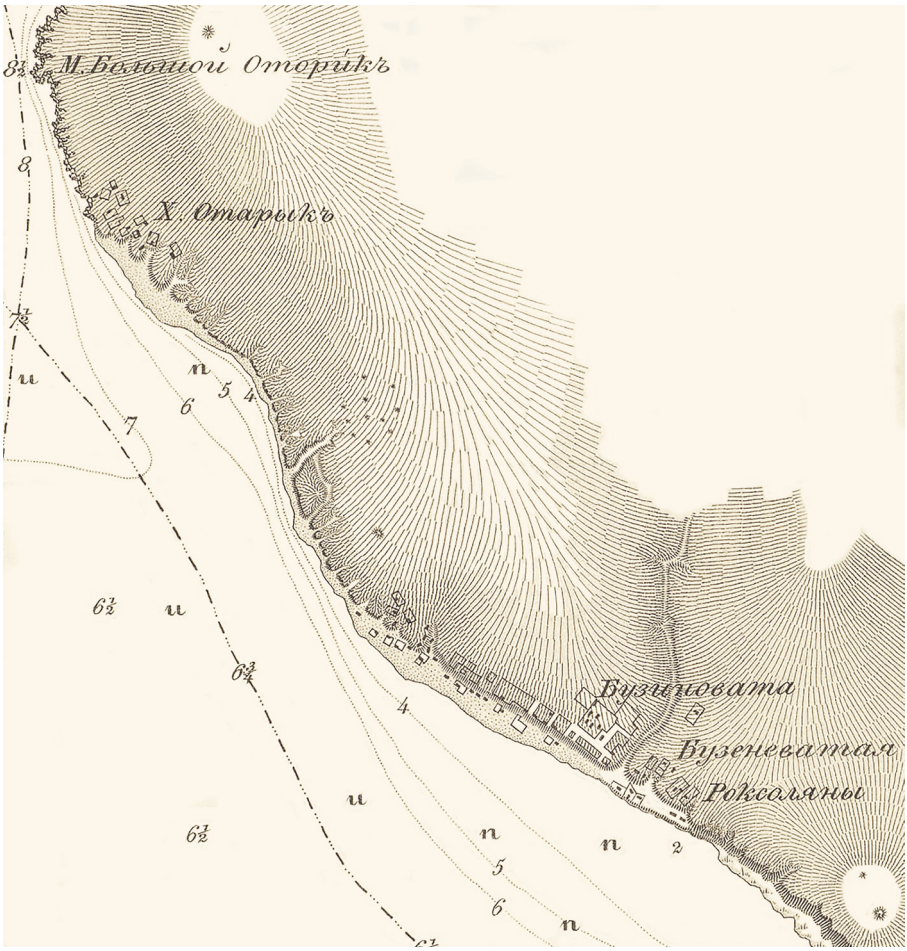

Рис. 11. Левый берег Днестровского лимана в 1844 г. (Карта 1844, фрагмент)
Pl. 11. The left bank of the Dniester estuary in 1844 (Map 1844, fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Рис. 12. Район городища Никоний в 1848 г. (Уваров 1856, Табл. XXXI)
Pl. 12. The area of the settlement Nikoniy in 1848 (Уваров 1856, Table XXXI)

Рис. 13. Район городища Никоний в 1851 г.
(Лист XXXI-9 трехверстовой карты, фрагмент)
Pl. 13. The area of the settlement Nikoniy around 1850
(Sheet XXXI-9 of a three verst map, fragment)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

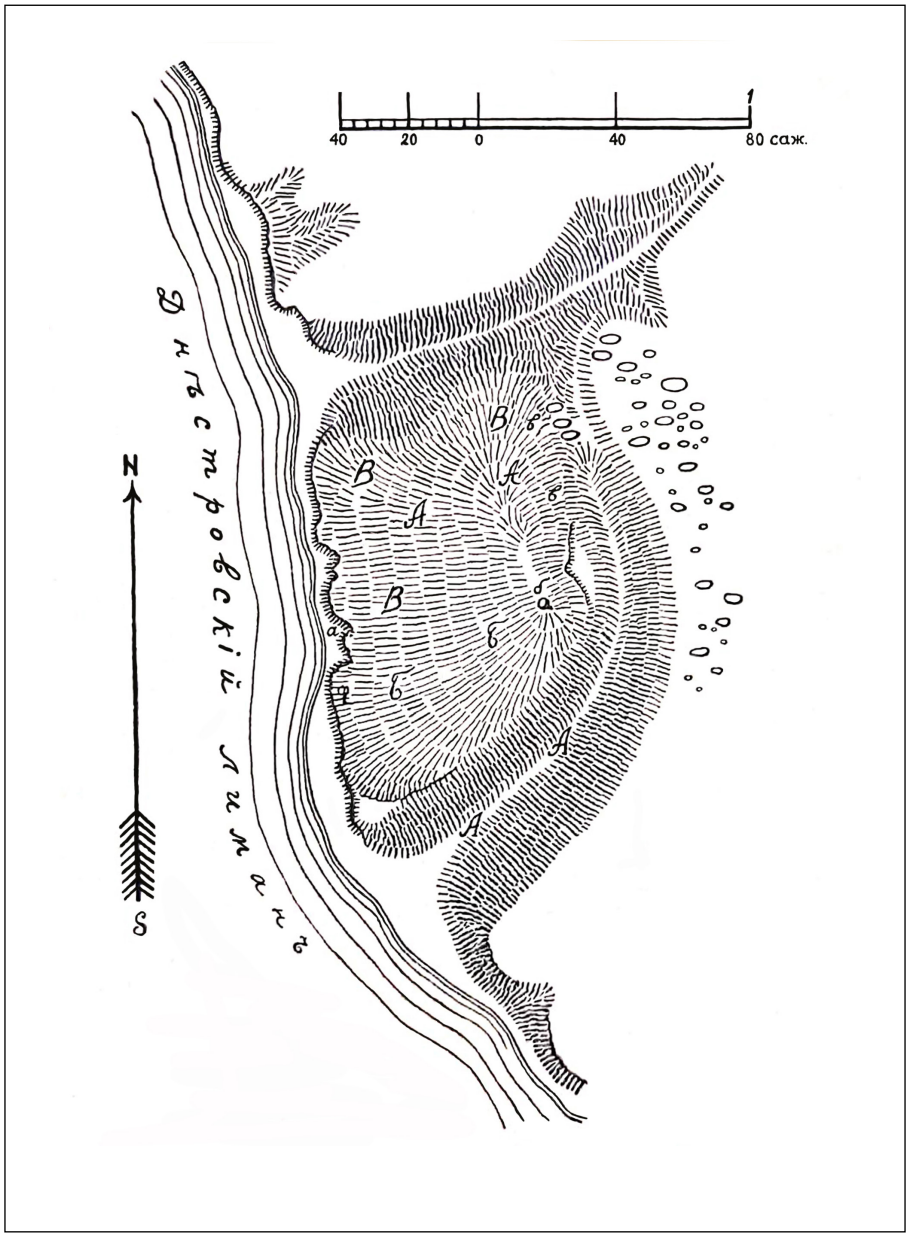

Рис. 14. План городища Никоний 1910 г. (Гошкевич 1911, с. 153)
Pl. 14. Plan of the settlement Nikoniy 1910 (Гошкевич 1911, p. 153)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Скифские погребения в курганах группы «Плавни» на Нижнем Днестре

Синика Виталий С.[1], Лысенко Сергей Д.[2], Разумов Сергей Н.[1], Тельнов Николай П.[1]

Резюме. В статье впервые публикуются и анализируются материалы, полученные при исследовании впускных скифских погребений курганов 1 и 2 группы «Плавни» у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра. Насыпи были сооружены в раннем бронзовом веке. В кургане 1 изучены два скифских захоронения. Одно из них (V-IV вв. до н. э.) было безынвентарным, а другое (второй половины IV – III в. до н. э.) содержало только одну стеклянную бусину. В кургане 2 обнаружены три скифских погребения. Одно из них, совершённое в яме, на основании фибулы датируется первой половиной III в. до н. э. Второе представляет собой кенотаф в катакомбе, сооружённой в III-II вв. до н. э. Ещё одно захоронение в яме было практически полностью ограблено. На основании железного конского налобника оно датируется первой половиной III в. до н. э. Наличие разновременных скифских погребений в курганах группы «Плавни» не вызывает удивления, поскольку они были впущены в насыпи курганов, располагавшихся в непосредственной близости от скифского поселения, функционировавшего с конца VI в. до н. э. до середины I в. до н. э.
Ключевые слова: левобережье Нижнего Днестра, скифы, погребения, фибула, налобник, V-III в. до н. э.

Scythian graves in the "Plavni" ("Overflow") barrow group in the Lower Dniester region (*Vitalij. S. Sinika, Sergey. D. Lysenko, Sergey N. Razumov, Nicolai P. Telnov*). The article publishes and analyzes for the first time the materials obtained during the study of the Scythian secondary burials from barrows 1 and 2 of the "Plavni" ("Overflow") group near Glinoe village, Slobodzeya region, on the left bank of the Lower Dniester. The mounds were built in the Early Bronze Age. Two Scythian burials were studied in mound 1. One of them (5th-4th centuries BC) had no grave goods, and the other one (second half of the 4th – 3rd century BC) contained only one glass bead. Three Scythian burials were found in mound 2. One of them, made in a pit,

[1] Научно-исследовательская лаборатория «Археология» Приднестровского государственного университета им. Т. Г. Шевченко, Тирасполь.

[2] Отдел археологии энеолита – бронзового века Института археологии Национальной Академии Наук Украины, Киев, Украина.

* Корреспондент: sinica80@mail.ru

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

dates back to the first half of the 3rd century BC on the basis of a fibula. The second grave was a cenotaph in a catacomb built in the 3rd – 2nd centuries BC. The third burial, arranged in a pit, was almost completely robbed. It dates to the first half of the 3rd century BC on the basis of an iron frontlet (prometopidion) for a horse. The presence of Scythian graves of different times in the mounds of the "Plavni" group is not surprising, since they were secondary to the barrows located in the immediate vicinity of the Scythian settlement, which had functioned since the end of the 6th century BC until the middle of the 1st century BC.
Keywords: left bank of the Lower Dniester, Scythians, graves, fibula, frontlet, 5th – 3rd centuries BC.

Morminte scitice din grupul tumular „Plavni" din regiunea Nistrul Inferior (*Vitalij. S. Sinika, Sergey. D. Lysenko, Sergey N. Razumov, Nicolai P. Telnov*). În acest articol sunt analizate și publicate materiale și rezultate inedite, obținute prin cercetarea mormintelor secundare scitice din tumulii 1 și 2 din grupul „Plavni" de lângă satul Glinoe din raionul Slobozia, pe malul stâng al Nistrului Inferior. Tumulii au fost ridicați în perioada timpurie a epocii bronzului. În tumulul 1 au fost documentate două morminte scitice. Unul dintre acestea (sec. V-IV î. Hr.) nu are inventar, în celălalt (a doua jumătate a sec. IV – sec. III î. Hr.) însă a fost găsită doar o mărgică din sticlă. În tumulul 2 s-au descoperit trei morminte scitice. Primul dintre acestea, amenajat în groapă, se datează, pe baza unei fibule, în prima jumătate a sec. III î. Hr. Al doilea este un cenotaf în catacombă, construită în sec. III-II î. Hr. A treia înmormântare, amenajată în groapă, era practic jefuită în totalitate. Pe baza unui fruntar/prometopidion, acest mormânt se datează în prima jumătate a sec. III î. Hr. Prezența înmormântărilor scitice din diferite secole în movilele grupului „Plavni" nu ne surprinde, pentru că acestea sunt secundare pentru movilele situate în imediata apropiere a așezării scitice, care funcționase de la sfârșitul sec. VI î. Hr. până la mijlocul sec. I î. Hr.
Cuvinte cheie: malul stâng al Nistrului Inferior, sciți, morminte, fibulă, fruntar (aplică frontală, prometopidion), sec. V-III î. Hr.

.....

Введение

К настоящему времени в Нижнем Поднестровье изучены сотни скифских захоронений, при этом большая их часть была исследована за последние 25 лет. Наиболее масштабными оказались работы Днестровской археологической экспедиции у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра. Здесь с 1995 г. по 2020 г. было исследовано более 250 скифских захоронений, и значительная их часть введена в научный оборот (Тельнов и др. 2016a; Синика, Тельнов 2016a; 2016b; 2016c; 2017a; 2017b; 2017c; 2018a; 2018b; Синика и др. 2017; 2018a; 2018b; 2018c; 2018d; 2018e; 2018f; 2019a; 2019b; 2019c; 2019d; 2020a; 2020b; 2020c; 2020d; 2021a; 2021b; Sinika *et alii* 2017).

Теме не менее, публикация новых материалов из Поднестровья представляется актуальной, поскольку имеет значение для изучения истории скифской культуры всего Северного Причерноморья.

В настоящей работе впервые публикуются и анализируются материалы, полученные в 2019-2020 гг. при исследовании курганов группы «Плавни», сооружённых в раннем бронзовом веке. Группа располагалась в 1,67–2,11

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

км к востоку-юго-востоку от пересечения шоссе Тирасполь-Днестровск с ул. Ленина с. Глиное Слободзейского района, в 0,681-1,158 км к северо-востоку от северной оконечности ул. Зои Космодемьянской пос. Красное Слободзейского района, на правом берегу оз. Красное (**Рис. 1**). Группа состояла из двух курганов, исследованных Днестровской археологической экспедицией ПГУ им. Т. Г. Шевченко: первый из них (№ 1) – в 2019 г., второй (№ 2) – в 2020 г.

Ниже приводится краткое описание этих курганов и исследованных в нём пяти скифских погребений, при этом акцент делается на двух захоронениях, содержавший инвентарь первой половины III в. до н. э.

Курган 1 группы «Плавни» был исследован при помощи параллельных траншей с использованием техники. Были разбиты три бровки по линии запад – восток. Все бровки имели ширину по 0,6 м. Центральная бровка была длиной 32 м, Северная и Южная бровки – по 28 м (**Рис. 2**). Насыпь была повреждена глубокой распашкой (до 0,4 м). Высота кургана от современной поверхности составляла 0,5 м. Высота насыпи над древней поверхностью на момент начала исследований составляла 0,6 м.

В кургане обнаружены две ямы (одна из которых была сооружена в средневековье), каменные конструкции и 31 погребение: одно усатовской (?) культуры; четыре захоронения ямной культурно-исторической общности; одно погребение катакомбной культурно-исторической общности; четыре погребения бабинской культурно-исторической общности; одно погребение сабатиновской культуры; одно захоронение позднего бронзового века; три комплекса черногоровской культуры; два скифских погребения; 11 средневековых захоронений; три неопределённых комплекса.

Погребение 11 (скифское, впускное) обнаружено в 5 м к северо-востоку от R_0 (здесь и далее – центрального репера), на глубине 0,6 м от R_0. Погребальное сооружение не зафиксировано (**Рис. 3/1**).

Костяк взрослого лежал вытянуто на спине головой на востоко-северо-восток. Череп лежал на правом виске. Руки были вытянуты вдоль тела. Ноги слегка согнуты в коленях. Следов подстилки не обнаружено.

Погребение безынвентарное.

Погребение 18 (скифское, впускное) обнаружено в 2,5 м к востоку от R_0, на глубине 0,37 м от R_0. Погребальное сооружение не зафиксировано (**Рис. 3/3**). Погребение разрушено распашкой.

Костяк ребёнка лежал вытянуто на спине головой на северо-восток. Левая рука была вытянута вдоль тела, правая не сохранилась.

Следов подстилки не обнаружено.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Состав и расположение инвентаря: у правого плеча найдена стеклянная бусина (1).

Описание находки:

1. Глазчатая бочонковидная бусина из белого полупрозрачного стекла. С двух противолежащих сторон расположены «глазки» горчичного цвета с зелёными «зрачками»[3]. Высота бусины 11 мм, диаметр – 9 × 9,5 мм. Диаметр отверстия 2-2,5 мм (**Рис. 3/4**).

Курган 2 группы «Плавни» исследовался при помощи параллельных траншей с использованием техники. Были разбиты три бровки по линии запад – восток. Все бровки имели ширину по 0,6 м и длину по 28 м (**Рис. 4**). Высота кургана от современной поверхности составляла 0,35 м. Древняя поверхность на момент начала исследований была полностью уничтожена плантажной распашкой. В кургане обнаружено 14 погребений: два комплекса усатовской культуры раннего бронзового века; два погребения ямной культурно-исторической общности; три захоронения позднего бронзового века; два погребения черногоровской (?) культуры; три скифских погребения; одно захоронение раннего железного века (?); одно средневековое (?) погребение.

Погребение 2 (скифское, впускное) обнаружено в 1 м к югу от R_0, на глубине 0,55 м от R_0. Совершено в яме (**Рис. 5/1-3**).

Подпрямоугольная с сильно закруглёнными углами яма размерами 2,25 × 0,85 м и глубиной 0,81 м от R_0 была ориентирована по линии север – юг. В южной части ямы была оставлена материковая ступенька высотой 60-70 мм, на которую затылочной костью опирался череп.

Костяк взрослого человека лежал вытянуто на спине головой на юг. Руки были вытянуты вдоль тела, ноги прямые.

Состав и расположение инвентаря. На левой ключице была найдена железная фибула (2). За черепом, под южной стенкой ямы, был зафиксирован развал лепного сосуда (1). Севернее сосуда лежал железный нож (3). В 0,1 м восточнее сосуда располагались рёбра особи мелкого рогатого скота от жертвенной пищи.

Описание находок:

1. Лепной округлобокий горшок. Венчик плавно отогнут; край венчика утрачен. Максимальное расширение корпуса в верхней части тулова. Дно вогнутое; изнутри – выпуклое. Тесто рыхлое, с примесью шамота, мелкого песка. Цвет жёлтый, серовато-жёлтый, желтовато-серый, оранжевый,

[3] Бусина патинирована – белая непрозрачная. Подлинный цвет и глазки можно увидеть только после погружения изделия в спирт.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

чёрный; в изломе – чёрный. Внешняя поверхность заглаженная, шероховато-заглаженная; изнутри – шероховатая. Сосуд украшен бороздчатым орнаментом: узкая горизонтальная бороздка в основании шейки, от которой вниз с четырёх (?) сторон отходят группы по три расходящихся из одной точки отрезка («птичья лапа»). Сохранившаяся высота сосуда 122 мм, реконструируемая – около 125 мм. Реконструируемая высота венчика около 10 мм. Высота нижней части сосуда 65 мм. Реконструируемый диаметр венчика около 85-90 мм. Диаметр шейки около 80 мм, тулова – около 120 мм, дна – около 63 мм. Толщина стенок 5-9 мм, в придонной части – до 10 мм. Толщина дна 10 мм, вогнуто до 2 мм (**Рис. 5/4**).

2. Железная проволочная раннелатенская фибула. Пружина четырёхвитковая, с верхней тетивой. Спинка раскована в подтрапециевидную, подпрямоугольную в сечении пластину размерами 38,5 × 10 мм. Длина фибулы 52,5 мм, высота 23 мм, размеры сечения спинки 9 × 45 мм, ширина пружины 20 мм, диаметр пружины 14 мм, диаметр сечения проволоки пружины и иглы около 3 мм (**Рис. 5/5**).

3. Железный нож со слабо изогнутой спинкой и прямым лезвием. Черенок выделен слабо, деревянная рукоять истлела. Черенок плоский, трапециевидный в плане, подпрямоугольный в сечении. Лезвие клиновидное в сечении. Длина железной части ножа 118 мм, длина черенка около 32 мм. Ширина лезвия до 17 мм, толщина спинки до 4 мм. Размеры сечения черенка в основании 14,5 × 3 мм, на конце – 10 × 1 мм. Толщина деревянной рукояти около 7 мм (**Рис. 5/6**).

Погребение 5 (скифское, впускное) обнаружено в 4 м к западу от R_0 на глубине 0,3 м от R_0. Совершено в катакомбе (**Рис. 6**).

Входная яма полуовальной формы, закруглённым окончанием направленная на север-северо-восток, размерами 1,4 × 0,9 м. Была заполнена материковым суглинком. В камеру вели две ступеньки: первая на глубине 0,97 м от R_0, шириной 0,9 м; вторая находилась на глубине 1,3 м от R_0 в восточной части входной ямы, её ширина до 0,5 м.

Погребальная камера имела в плане яйцевидную форму, закруглённым окончанием была направлена на юго-юго-запад. Её длина 3,1 м, максимальная ширина 1,9 м, глубина 1,53 м от R_0. Высота свода, очевидно, уплощённого, была около 0,7 м над дном. В юго-западной части камеры зафиксирована ниша полукруглой в плане формы, размерами 0,42 × 0,22 м и глубиной 1,5 м от R_0. Высота свода ниши до 0,3 м над её дном (**Рис. 6/1-2**).

Никаких следов подстилки, инвентаря, костей человека и животных не обнаружено. Заполнение камеры однородное, признаков ограбления нет. Очевидно, погребение являлось кенотафом.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Погребение 14 (скифское, впускное) обнаружено в 11 м к юго-западу от R_0, на глубине 0,76 м от R_0. Совершено в яме (**Рис. 7/1-2**). Погребение полностью ограблено в древности, поэтому форма ямы прослежена частично.

Подпрямоугольная с закруглёнными углами яма размерами около 2,25 × 0,7 м и глубиной 1 м от R_0 была ориентирована по линии северо-восток – юго-запад. Её северо-восточная часть была разрушена грабительским ходом. Никаких следов подстилки, костей человека и животных не обнаружено.

Состав и расположение инвентаря: на дне грабительского перекопа на глубине 1,32 м от R_0 был найден железный конский налобник (1).

Описание находки:

1. Железный конский налобник сохранился частично; лопасть отломана. Петля оформлена в виде головы кошачьего хищника (?) с хорошо заметными ушами, обрамлёнными сверху и снизу поперечными линиями, а также ноздрями и разрезом пасти. На стержне ниже петли расположены два шаровидных утолщения. Стержень круглый в сечении. Верхняя часть петли – подовальная в сечении; по бокам на неё нанесены две параллельные изгибающиеся бороздки. Длина фрагмента налобника 71,5 мм. Длина петли 34 мм, ширина – 25 мм. Размеры сечение верхней части петли около 11,5 × 8 мм. Диаметр стержня 7–10 мм (**Рис. 7/3**).

Анализ данных

Материалы, полученные при исследовании скифских комплексов из курганов 1 и 2 группы Глиное/Плавни на левобережье Нижнего Днестра, свидетельствуют, что в них были погребены рядовые общинники. Во-первых, все пять захоронений были впущены в насыпи, возведённые в предшествующее время. Во-вторых, ни одно из зафиксированных погребальных сооружений (Глиное/Плавни 2/2, 2/5, 2/14) своими размерами, а значит, и трудозатратами, не выделяется из массы ординарных скифских могил Северо-Западного Причерноморья. В-третьих, находок в комплексах, где они вообще были либо сохранились (Глиное/Плавни 1/18, 2/2, 2/14), немного, и эти артефакты не являются редкостью для синхронных скифских погребений региона.

Погребения из кургана Глиное/Плавни 1 обнаружены в северо-восточном секторе кургана. В обоих случаях (Глиное/Плавни 1/11, 1/18) контуры погребальных сооружений зафиксированы не были. Все три захоронения кургана Плавни 2 были впущены в юго-западный сектор насыпи. В двух случаях это были ямы (Глиное/Плавни 2/2, 2/14), а в одном – катакомба (Глиное/Плавни 2/5).

Из элементов обряда обратим особое внимание на деление ямы Глиное/Плавни 2/2 на две зоны. Северная часть ямы, где находилось тело

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

погребённого, находилась на 6-7 см ниже, чем южная часть сооружения. Здесь, на материковом возвышении, были размещены лепной горшок, а также жертвенная пища (от которой сохранились кости) и нож. На это возвышение, как на подушку, была положена голова погребённого. Подобный обряд (деление ямы на две зоны) изредка отмечался в скифских погребениях в ямах на территории Северо-Западного Причерноморья. В частности, он зафиксирован в погребении Пуркары 1/6 на правобережье Нижнего Днестра, которое было совершено в прямоугольной яме. Жертвенная пища лежала на прямоугольной площадке размерами 90 × 50 см, расположенной на 20 см выше дна погребения. Таким образом, яма оказалась разделённой на две неравные части, в одной из которых, за головой погребённой, лежали кости животных, а в другой – сама погребённая (Яровой 1990, с. 51, 53, рис. 21/1). Комплекс датируется на основании чернолакового канфара серединой IV в. до н. э. (Sparkes, Talcott 1970, pl. 29, cat. 699). Позже, в III-II вв. до н. э., подобный элемент обряда изредка встречается в скифских катакомбах, изученных на могильнике у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра, в 2,45 км к северо-западу от кургана Глиное/Плавни 2. В катакомбе Глиное 18/2 это материковое возвышение длиной 35 см, шириной 25 см и высотой 5 см, находившееся справа в ногах погребённого в восточной камере, предназначалось, по всей видимости, для укладки седла. От него сохранились несколько слоёв плотной кожи, под которыми обнаружена подпружная пряжка. Комплекс датируется последней четвертью III – первой четвертью II в. до н. э. (Тельнов и др. 2016а, с. 157, 705, 965, рис. 69/1). В двух других случаях материковые возвышения предназначались для установки деревянных мисок с жертвенной пищей и железными ножами внутри. В погребении Глиное 35/2 возвышение длиной 30 см, шириной 25 см и высотой 8 см было оставлено в северо-западном углу камеры, справа в изголовье погребённого. Комплекс датируется последней четвертью III в. до н. э. (Тельнов и др. 2016а, с. 245, 705, 965, рис. 127/1). В захоронении Глиное 83/1 возвышение длиной и шириной 0,4 м и высотой 8 см находилось в северо-восточном углу западной погребальной камеры, слева в изголовье погребённого, при этом на него был постелен войлок. Комплекс датируется последней четвертью III – первой четвертью II в. до н. э. (Тельнов и др. 2016а, с. 491, 705, 966, рис. 277/3).

Катакомба Глиное/Плавни 2/5 в настоящее время является уникальным сооружением для Северо-Западного Причерноморья. Оно представляет собой катакомбу IX типа по классификации С. В. Ольховского. Основным признаком таких сооружений является округлая входная яма, примыкающая к короткой стороне погребальной камеры (Ольховский 1991, с. 28, табл.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

XV/14-16). Конструкция нашего сооружения усложнена нишей, устроенной ближе к южному окончанию западной стенки погребальной камеры.

Поза погребённых в тех комплексах, где были костяки (Глиное/Плавни 1/11, 1/18, 2/18), единообразна – вытянутое положение на спине. В то же время ориентировки разнятся. В захоронении Глиное/Плавни 1/11 отмечена западная ориентировка, наиболее распространённая у скифов Северо-Западного Причерноморья с конца VII в. до н.э. до конца IV в. до н. э. (Синика 2007, с. 18). Головой на северо-восток был уложен ребёнок в погребении Глиное/Плавни 1/18. Эту ориентировку можно назвать промежуточной, поскольку с одинаковой вероятностью её можно считать и меридиональной, и широтной. Очевидно, аналогичная ситуация отмечена в ограбленной могиле Глиное/Плавни 2/14: яма была ориентирована по линии северо-восток – юго-запад, и погребённый мог лежать головой в любом из указанных направлений. Меридиональная ориентировка отмечена в двух захоронениях. Головой на юг лежал погребённый в яме Глиное/Плавни 2/2.

Длинная ось катакомбы Глиное/Плавни 2/5 была ориентирована по линии северо-северо-восток – юго-юго-запад. Судя по имеющимся аналогиям из Нижнего Поднепровья, погребённый мог лежать головой в любом из указанных направлений, то есть головой или ногами к входу в камеру. Так, головами к входу лежали погребённые в трёх катакомбах IX типа: головой на юго-запад – Широкое-III 2/1 (Черненко, Симоненко 1977, с. 8, табл. I)[4]; головой на запад-юго-запад – Шевченко-III 8/5 (Бунятян 1977, с. 104, табл. XXVII); головой на запад-юго-запад – Шевченко-II 28/3 (Бунятян 1977, с. 122, табл. XXXIV). Обратная ситуация (погребённый ногами к входу, головой на север-северо-восток) в катакомбе IX типа отмечена в захоронении Верхнетарасовка 58/3 (Бунятян и др. 1977, с. 121-122, рис. 53/3). Размещение ниши в южной части камеры катакомбы Глиное/Плавни 2/5 не позволяет решить, в каком направлении должен был лежать погребённый. Например, на могильнике III-II вв. у с. Глиное ниши (16) в два раза чаще устраивались в районе голов погребённых: Глиное 11/1, 12/1, 13/1, 24/1, 33/1, 37/1 (одна из двух ниш), 52/1 (две ниши), 54/2, 67/4, 77/1, 84/1 (две ниши), 92/1, 115/1 (Тельнов и др. 2016a, рис. 45/3, 47/2, 50/2, 90/3, 112/1, 135/1, 177/3, 186/1, 229/1, 259/3, 279/6, 305/2, 375/2), 116/2 (Синика, Тельнов 2018b, рис. 14/3). Ниши в ногах зафиксированы в восьми катакомбах – Глиное 9/1, 33/2, 37/1 (одна из двух ниш), 56/1, 68/1, 76/1, 96/1, 101/2 (Тельнов и др. 2016a, рис. 41/3, 116/1, 135/1, 194/4, 231/3, 256/4, 320/3, 338/1).

[4] Основное погребение кургана (Широкое-III 2/2) было датировано 385-370 гг. до н. э. (Полин 2014, с. 387, рис. 311). Катакомба Широкое-III 2/1 была впущена в насыпь (Черненко, Симоненко 1977, с. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Катакомба Глиное/Плавни 2/5, безусловно, являлась кенотафом. При описании комплекса отмечалось, что следов подстилки, инвентаря, костей человека и животных не было обнаружено. Также не зафиксировано следов ограбления. До настоящего времени в Северо-Западном Причерноморье был исследован всего один кенотаф в катакомбе – Глиное 40/1. Сооружение представляло собой катакомбу III типа (длинная ось входной ямы перпендикулярна длинной оси погребальной камеры). На дне её входной ямы были обнаружены фрагменты курильницы, а в погребальной камере – лепной светильник. Отсутствие следов подстилки и человеческих костей в камере, наряду с отсутствием следов ограбления, не оставляют сомнений в том, что комплекс являлся кенотафом (Тельнов и др. 2016а, с. 269-271, 741, рис. 146). Авторам настоящей работы известен всего один кенотаф в катакомбе за пределами левобережья Нижнего Днестра. Это символическое погребение было исследовано в Поднепровье. «Захоронение» Нагорное 5/2 было совершено в IV в. до н. э. в катакомбе I типа (длинные оси входной ямы и погребальной камеры расположены параллельно друг другу). В ней также не было выявлено ни подстилки, ни следов человеческого костяка, ни признаков ограбления (Мозолевский 1973, с. 193, рис. 7). Комплекс Глиное/Плавни 2/5 является наглядной иллюстрацией существования у скифов настоящих кенотафов, предназначавшихся для символических захоронений людей, тела которых по каким-либо причинам не могли быть преданы земле (Синика, Тельнов 2018а, с. 142).

Находки из публикуемых скифских захоронений немногочисленны. Они представлены одним предметом конского снаряжения (налобником из погребения Глиное/Плавни 2/14), одним орудием труда (ножом из захоронения Глиное/Плавни 2/2), одним сосудом (горшком из могилы Глиное/Плавни 2/2), одним украшением (бусиной из погребения Глиное/Плавни 1/18) и одним аксессуаром костюма (фибулой из захоронения Глиное/Плавни 2/2). Эти вещи, в совокупности с данными об элементах обряда, имеют значение при определении дат каждого из комплексов.

Датировка комплексов

Принадлежность погребения Глиное/Плавни 1/11 к скифской археологической культуре была установлена только на основании радиоуглеродной даты. Поскольку комплекс был безынвентарными, а его погребальное сооружение не было зафиксировано, образец (фрагмент кости человека) был датирован с целью определения принадлежности погребения к одной из макротехнологических эпох – раннему железному веку или средневековью. Полученная дата была откалибрована с использованием

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

программы OxCal v4.4.4 (Bronk Ramsey 2021) и калибровочной кривой IntCal 20 (Reimer *et alii* 2020) (**Рис. 3/2**). Радиоуглеродная (2520 ± 40 BP) и калиброванные (1σ - 777-551 гг. до н. э.; 2σ – 796-516 гг. до н. э.; 3σ – 804-416 гг. до н. э.) даты, с учётом их размещения на «гальштатском плато» (Алексеев и др. 2005, с. 65, рис. 2.19), а также возможного «эффекта резервуара» (Кузьмин 2017, с. 157-158), по нашему мнению, исключают датировку комплекса предскифским временем. Очевидно, что захоронение было совершено в интервале V-IV вв. до н. э.

На основании находки стеклянной бусины в захоронении Глиное/Плавни 1/18, принадлежность этого комплекса скифской археологической культуре сомнений не вызывает. Подобных бусин нет как в предшествующее (доскифское), так и в последующее (сарматское) время. В то же время ни одной бусины именно такого типа (с двумя глазками) – тип 24 по Е. М. Алексеевой (Алексеева 1975, с. 59) – не было найдено в скифских захоронениях Северо-Западного Причерноморья. В данном случае, принимая во внимание промежуточную ориентировку погребённого (головой на северо-восток), погребение Глиное/Плавни 1/18 мы можем осторожно датировать в пределах второй половины IV в. до н. э. и всего III в. до н. э.

Значительно более точно можно датировать комплекс Глиное/Плавни 2/2. Во-первых, в изголовье погребённого находились кости от жертвенной пищи и нож. Этот обряд многократно зафиксирован на скифском могильнике III-II вв. до н. э. у с. Глиное (Тельнов и др. 2016, с. 926). Во-вторых, неоднократно отмечалось, что именно в это время рукояти ножей чаще всего изготавливались из дерева (Тельнов и др. 2016, с. 800; Синика и др. 2018d, с. 241). В-третьих, обращает на себя особое внимание орнамент из групп линий, пучком опускающихся вниз от линии на плече горшка из данного погребения. Горшки, орнаментированные аналогично, известны в скифских погребениях 23/6 у с. Любимовка и 1/2 группы Острой Могилы у с. Широкое (Гаврилюк 1980, с. 22, 26, рис. 3/4, 4/10), а также на Каменском городище в Поднепровье (Граков 1954, с. 74, табл. III/4). Важно отметить, что форма этих сосудов и их орнамент ничем не отличаются от орнамента на курильницах из захоронения Широкое-II 45/1 (Черненко, Бунятян 1977, 64, рис. 3/10; Синика и др. 2014a, 81, рис. 14/1) первой половины IV в. до н. э. (Тельнов и др. 2016, с. 906) в Нижнем Поднепровье, из могилы 56/1901 некрополя Ольвии эллинистического времени (Парович-Пешикан 1974, с. 121-123, рис. 99/2-4; Синика и др. 2014, рис. 10/1,2,8) в Нижнем Побужье, а также из катакомбы Глиное 49/1, сооружённой в последней четверти III – первой четверти II в. до н. э. (Тельнов и др. 2016, с. 309, 965-966, рис. 170/3). Ближайшая аналогия фибуле из погребения Глиное/Плавни 2/2 происходит из катакомбы Глиное

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

116/1 (Синика, Тельнов 2018b, с. 240, рис. 12/2). Последнее изделие также имеет только одну функциональную пружину и уплощённую спинку. Различия заключаются в материале, из которого они были изготовлены (Глиное/Плавни 2/2 – железо; Глиное 116/1 – бронза), в расположении тетивы (Глиное/Плавни 2/2 – верхняя; Глиное 116/1 – нижняя), в форме спинке (Глиное/Плавни 2/2 – подтрапециевидная; Глиное 116/1 – овальная), а также в изгибе спинки (Глиное/Плавни 2/2 – плавно изгибается и сразу переходит в приёмник; Глиное 116/1 – дважды изгибается почти под прямым углом и завершается приёмником). Впрочем, все эти различия едва ли можно считать существенными. Наиболее важно, что оба изделия имеют уплощенные спинки и по одной функциональной пружине. Ранее было отмечено, что подобные фибулы (с плоскими спинками различных форм, с функциональными пружинами, но без фальшивых пружин) появились в первой половине III в. до н. э., когда бытуют фибулы с фальшивыми пружинами на ножках с округлой в сечении спинкой (Тельнов и др. 2016, с. 954-955). Сочетание таких фибул было зафиксировано в катакомбе Глиное 116/1 на одном костяке (Синика, Тельнов 2018b, с. 259). Таким образом, фибула из погребения Глиное/Плавни 2/2 позволяет датировать комплекс первой половиной III в. до н. э. Здесь остаётся заметить, что данное захоронение демонстрирует трансформацию скифского погребального обряда: захоронение совершено в яме, что характерно для большинства захоронений V-IV вв. до н. э., однако яма ориентирована меридионально (как большинство погребальных камер скифских катакомб III-II вв. до н. э.), и погребённый лежит головой на юг, что фиксируется в подавляющем большинстве случаев в скифских катакомбах III-II вв. до н. э. Эту ситуацию нельзя назвать удивительным явлением. В 0,865 км к северо-востоку от кургана Глиное/Плавни 2 расположена юго-восточная оконечность поселения Красное, наиболее активно функционировавшего в III-II вв. до н.э. (Синика и др. 2012, 198; Четвериков и др. 2018, с. 203).

Катакомбу-кенотаф Глиное/Плавни 2/5 мы датируем III-II вв. до н. э. на основании меридиональной ориентировки погребальной камеры, которая предполагает такую же ориентировку умершего. Уже отмечалось, что в указанный период северная и южная ориентировки абсолютно доминируют (Тельнов и др. 2016, с. 751-756, рис. 403).

Более узко, первой половиной III в. до н. э., датируется ограбленное погребение Глиное/Плавни 2/14. Его ориентировка так же, как и в случае с комплексом Глиное/Плавни 1/18 (как отмечено выше, второй половины IV – первой половины III в. до н. э.), промежуточная – по линии северо-восток – юго-запад. В захоронении Глиное/Плавни 2/14 была найдена верхняя часть железного конского налобника. Прямые аналогии этому изделию нам

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

не известны, однако ближайшей, как представляется, является находка из катакомбы Глиное 18/2. Оттуда происходит бронзовый конский налобник, верхняя часть которого имеет вид согнутого в петлю стержня (как и в случае с налобником из погребения Глиное/Плавни 2/14). Нижняя оформлена в виде плавно расширяющейся книзу треугольной в сечении лопасти, нижняя часть которой утрачена в древности. Неплотно прилегающее к стержню окончание петли изображает голову пантеры; реализм образу придают воронковидное расширение окончания (имитация морды) и два вертикальных ушка на внешней стороне кольца (**Рис. 7/4**). Комплекс датируется последней четвертью III в. до н. э. (Тельнов и др. 2016, с. 156, 794, 958, рис. 70/6, 415/2). Так же были оформлены уши животных (в виде треугольных выступов) на бронзовых крючках-застёжках из погребений Глиное 18/1 (последней четверти III – первой четверти II в. до н. э.) (рис. 7/5) и Глиное 95/1 (вторая половина III в. до н. э.) (**Рис. 7/6**). Впрочем, окончания этих двух крючков были оформлены в виде голов копытных, по всей видимости, лошадей (Тельнов и др. 2016, с. 151-152, 566, 965, рис. 68/13, 318/9). Наиболее важным представляется, что все конские налобники с петлёй из Северо-Западного Причерноморья происходят из скифских комплексов (погребений и кладов) III – первой половины II в. до н. э. (Тельнов и др. 2016, с. 794-796, 965-966, рис. 415). Однако, поскольку в нашем случае налобник происходит из захоронения, совершённого в яме (а не в катакомбе), мы ограничиваем дату погребения Глиное/Плавни 2/14 самым концом IV – первой половиной III в. до н. э.

Суммируя изложенное, можно констатировать, что скифские погребения кургана 1 группы «Плавни» были совершены ранее скифских захоронений из кургана 2 этой же группы. Одно из них было совершено в V-IV вв. до н. э. (Глиное/Плавни 1/11), а другое – во второй половине IV – III в. до н. э. Более поздними выглядят комплексы кургана Глиное/Плавни 2: погребение 2 – первой половины III в. до н. э.; захоронение 5 – III-II вв. до н. э.; могила 14 – первой половины III в. до н. э.

Заключительные положения

Материалы, полученные при исследовании скифских захоронений курганов Глиное/Плавни 1 и 2, свидетельствуют, что они принадлежали рядовым общинникам. Эти комплексы были впущены в насыпи курганов раннего бронзового века. Трудозатраты на их сооружение и сохранившийся инвентарь не позволяют выделять их из массы ординарных скифских могил Северо-Западного Причерноморья.

Совокупность данных, полученных при исследовании публикуемых захоронений, не только уточняет картину скифского присутствия в Северо-

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Западном Причерноморье, но и позволяет обратить внимание на целый ряд элементов погребального обряда, которые ранее фиксировались крайне редко (деление ямы на две зоны), либо вовсе не встречались в регионе (катакомба IX типа).

Погребение Глиное/Плавни 2/2 демонстрирует трансформацию скифского погребального обряда. Захоронение совершено в яме, что характерно для погребений V-IV вв. до н. э., однако яма ориентирована меридионально, как большая часть погребальных камер скифских катакомб III-II вв. до н. э.); погребённый лежит головой на юг, что фиксируется, как правило, в скифских катакомбах III-II вв. до н. э.

Наличие разновременных скифских погребений (V-IV вв. до н. э. и III-II вв. до н. э.) в курганах группы «Плавни» не вызывает удивления, поскольку они были впущены в насыпи курганов, располагавшихся в непосредственной близости от скифского поселения, функционировавшего с конца VI в. до н. э. до середины I в. до н. э.

Библиография

Алексеев и др. 2005: А. Ю. Алексеев, Н. А. Боковенко, С. С. Васильев, В. А. Дергачев, Г. И. Зайцева, Н. Н. Ковалюх, Г. Кук, Й. ван дер Плихт, Г. Посснерт, А. А. Семенцов, Е. М. Скотт, К. В. Чугунов, *Евразия в скифскую эпоху. Радиоуглеродная и археологическая хронология*, Санкт-Петербург, 2005.

Алексеева 1975: Е. М. Алексеева, *Античные бусы Северного Причерноморья*, Свод археологических источников 1-12, Москва, 1975.

Бунятян 1977: Е. П. Бунятян, *Курганная группа Шевченко-III*, в: Е. В. Черненко (отв. ред.), *Курганы южной Херсонщины*, Киев, 1977, с. 97-128.

Бунятян и др. 1977: Е. П. Бунятян, Н. Н. Чередниченко, В. Ю. Мурзин, *Скифский могильник у с. Верхнетарасовка*, в: Н. Н. Чередниченко (отв. ред.), *Курганы юга Днепропетровщины*, Киев, 1977, с. 59-124.

Гаврилюк 1980: Н. О. Гаврилюк, *Кераміка степових скіфських поховань IV-III ст. до н. е.,* Археологія 34, 1980, с. 17-30.

Граков 1954: Б. Н. Граков, *Каменское городище на Днепре,* Материалы и исследования по археологии СССР 36, Москва, 1954.

Кузьмин 2017: Я. В. Кузьмин, *Геоархеология: естественнонаучные методы в археологических исследованиях*, Томск, 2017.

Мозолевский 1973: Б. Н. Мозолевский, *Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине*, в: А. И. Тереножкин (отв. ред.), *Скифские древности*, Киев, 1973, с. 187-234.

Ольховский 1991: В. С. Ольховский, *Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII-III вв. до н. э.)*, Москва, 1991.

Парович-Пешикан 1974: М. Парович-Пешикан, *Некрополь Ольвии эллинистического времени,* Киев, 1974.

Синика 2007: В. С.. Синика, *Погребальные памятники скифской культуры VII — начала III вв. до н. э. на территории Днестро-Прутско-Дунайских степей*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва, 2007.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Синика и др. 2012: В. С. Синика, Е. Ф. Тащи, Н. П. Тельнов, И. А. Четвериков, *Поселение Красное на левобережье Нижнего Днестра*, Stratum plus 3, 2012, с. 187-215.

Синика и др. 2014: В. С. Синика, В. А. Меньшикова, Н. П. Тельнов, *Лепные курильницы из памятников Северного Причерноморья IV-I вв. до н. э.,* Stratum plus 3, 2014, с. 65-101.

Синика и др. 2017: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, О. А. Закордонец, *Скифский курган № 4 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра*, Самарский научный вестник 6 (2), 2017, с. 108-113.

Синика и др. 2018a: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, Н. П. Тельнов, *Скифский курган 9 группы «Сад» на левобережье Нижнего Днестра с литиком «монетного» типа*, в: А. Н. Коваленко (отв. ред.), *Причерноморье в античное и раннесредневековое время*, Сборник научных трудов, посвященный 70-летию профессора В. П. Копылова, Ростов-на-Дону, 2018, с. 166-176.

Синика и др. 2018b: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифские погребения кургана 4 группы «Сад» на левобережье Нижнего Днестра*, Вестник Нижневартовского государственного университета 1, 2018, с. 111-119.

Синика и др. 2018c: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифский курган 7 группы «Сад» в Нижнем Поднестровье*, Вестник Воронежского государственного университета, Серия: История. Политология. Социология 1, 2018, с. 125-138.

Синика и др. 2018d: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифский курган 8 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра*, Известия Самарского научного центра Российской Академии наук 20 (3), 2018, с. 234-244.

Синика и др. 2018e: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифский курган 8 группы «Сад» на левобережье Нижнего Днестра*, Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского 2, 2018, с. 78-93.

Синика и др. 2018f: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифский курган с детскими погребениями на левобережье Нижнего Днестра*, Записки Института истории материальной культуры 18, 2018, с. 69-79.

Синика и др. 2019a: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, Н. П. Тельнов, С. Н. Разумов, *Скифский курган 10 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра,* Oriental studies 5, 2019, с. 822-844.

Синика и др. 2019b: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, Н. П. Тельнов, С. Н. Разумов, *Скифский курган второй половины V в. до н. э. в Нижнем Поднестровье*, Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения 1, 2019, с. 6-19.

Синика и др. 2019c: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, *Скифский курган 7 группы «Водовод» в Нижнем Поднестровье*, Stratum plus 3, 2019, с. 365-390.

Синика и др. 2019d: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, *Скифское захоронение в нестандартной позе на левобережье Нижнего Днестра*, in: A. Zanoci, M. Băț (eds.), *Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului carpato-danubiano-pontic*, In honorem professoris Ion Niculiță natalia sua octogesima celebrantis, Chișinău, 2019, с. 281-295.

Синика и др. 2020a: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Скифская гробница с мечом типа Солоха на Нижнем Днестре*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare/Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies 2, 2020. с. 165-202.

Синика и др. 2020b: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Скифские курганы 18 и 19 группы «Водовод» в Нижнем Поднестровье*, Емінак 29 (1), 2020, с. 392-406.

Синика и др. 2020c: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Скифское погребение в необычной катакомбе на Нижнем Днестр,*. Stratum plus 3, 2020. с. 331-351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Синика и др. 2020d: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, С. Лукасик, *Курган 11 группы «Сад» в Нижнем Поднестровье и современное «мифотворчество» о скифских «амазонках»*, Нижневолжский археологический вестник 19, 1, 2020, с. 64-101.

Синика и др. 2021a: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Скифский курган 13 группы «Сад» на левобережье Нижнего Днестра*, Поволжская археология 1 (35), 2021, с. 23-36.

Синика и др. 2021b: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Скифское детское захоронение с моделью меча на Нижнем Днестре*, Уфимский археологический вестник 21, 2021 (под печатью).

Синика, Тельнов 2016a: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифский курган № 1 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра*, Емінак 16 (4), 2016, с. 45-53.

Синика, Тельнов 2016b: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифское захоронение с тамгой рубежа IV-III вв. до н. э. с левобережья Нижнего Днестра*, Новое прошлое 4, 2016, с. 258-272.

Синика, Тельнов 2016c: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифское погребение с литиком-скарабеоидом с левобережья Нижнего Днестра*, Стародавнє Причорномор'я XI, 2016, с. 488-499.

Синика, Тельнов 2017a: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифские курганы 2 и 3 группы «Сад» в Нижнем Поднестровье*, Новое прошлое 4, 2017, с. 286-306.

Синика, Тельнов 2017b: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифское погребение с уникальным амулетом с левобережья Нижнего Днестра*, Научные ведомости Белгородского государственного университета, Серия: История. Политология 42 (8), 2017, с. 5-12.

Синика, Тельнов 2017c: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифское погребение с фракийской фибулой на Нижнем Днестре*, Stratum plus 3, с. 131-152.

Синика, Тельнов 2018a: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Курган 5 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра и скифские кенотафы Северо-Западного Причерноморья*, Самарский научный вестник 7 (1), 2018, с. 133-144.

Синика, Тельнов 2018b: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифский курган 116 первой половины III в. до н. э. у с. Глиное*, в: В. С. Синика, Р. А. Рабинович (отв. ред.). *Древности. Исследования. Проблемы*, Сборник статей в честь 70-летия Н. П. Тельнова, Кишинёв, 2018, с. 223-266.

Тельнов и др. 2016: Н. П. Тельнов, И. А. Четвериков, В. С. Синика, *Скифский могильник III-II вв. до н. э. у с. Глиное,* Археологические памятники Приднестровья III, Тирасполь, 2016.

Черненко, Бунятян 1977: Е. В. Черненко, Е. П. Бунятян, *Курганная группа Широкое-II*, в: Е. В. Черненко (отв. ред.), *Курганы южной Херсонщины*, Киев, 1977, с. 45-93.

Черненко, Симоненко 1977: Е. В. Черненко, А. В. Симоненко, *Курганная группа Широкое-III*, в: Е. В. Черненко (отв. ред.), *Курганы южной Херсонщины*, Киев, 1977, с. 5-33.

Четвериков и др. 2018: И. А. Четвериков, М. В. Иващенко, В. С. Синика, *Амфорные клейма с поселения Красное*, Stratum plus 3, 2018, с. 199-215.

Яровой 1990: Е. В. Яровой, *Курганы энеолита — эпохи бронзы Нижнего Поднестровья*, Кишинёв, 1990.

Reimer *et alii* 2020: P. Reimer, W. Austin, E. Bard, A. Bayliss, P. Blackwell, C. Bronk Ramsey, M. Butzin, H. Cheng, R. Edwards, M. Friedrich, P. Grootes, T. Guilderson, I. Hajdas, T. Heaton, A. Hogg, K. Hughen, B. Kromer, S. Manning, R. Muscheler, J. Palmer, C. Pearson, J. van der Plicht, R. Reimer, D. Richards, E. Scott, J. Southon, C. Turney, L. Wacker, F. Adolphi, U. Büntgen, M. Capano, S. Fahrni, A. Fogtmann-Schulz, R. Friedrich, P. Köhler, S. Kudsk, F. Miyake, J. Olsen, F. Reinig, M. Sakamoto, A. Sookdeo, S. Talamo, *The IntCal20 Northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0–55 cal kBP)*, Radiocarbon 62, 4, p. 725-757.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Sinika *et alii* 2017: V. S. Sinika, S. D. Lysenko, N. P. Telnov, *Scythian complexes of the barrows 5 and 6 from the «Garden» group on the Left Bank of the Lower Dniester*, Tractus aevorum: эволюция социокультурных и политических пространств 4 (2), 2017, p. 156-173.

Sparkes, Talcott 1970: B. A. Sparkes, L. Talcott, *Black and plain pottery of 6th, 5th and 4th centuries BC*, The Athenian Agora XII, Princeton, 1970.

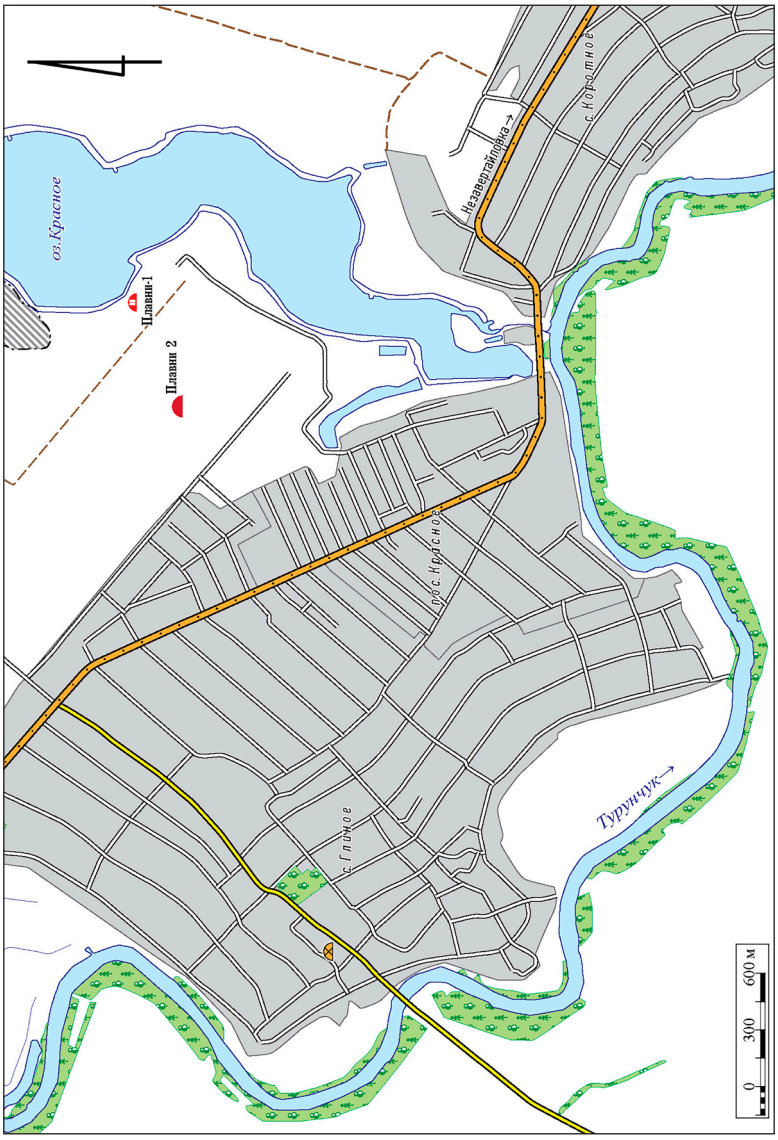

Рис. 1. Географическое положение курганов группы «Плавни» у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра

Pl. 1. Geographical position of the barrows of the "Plavni" ("Overflow") group near Glinoe village on the left bank of the Lower Dniester

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

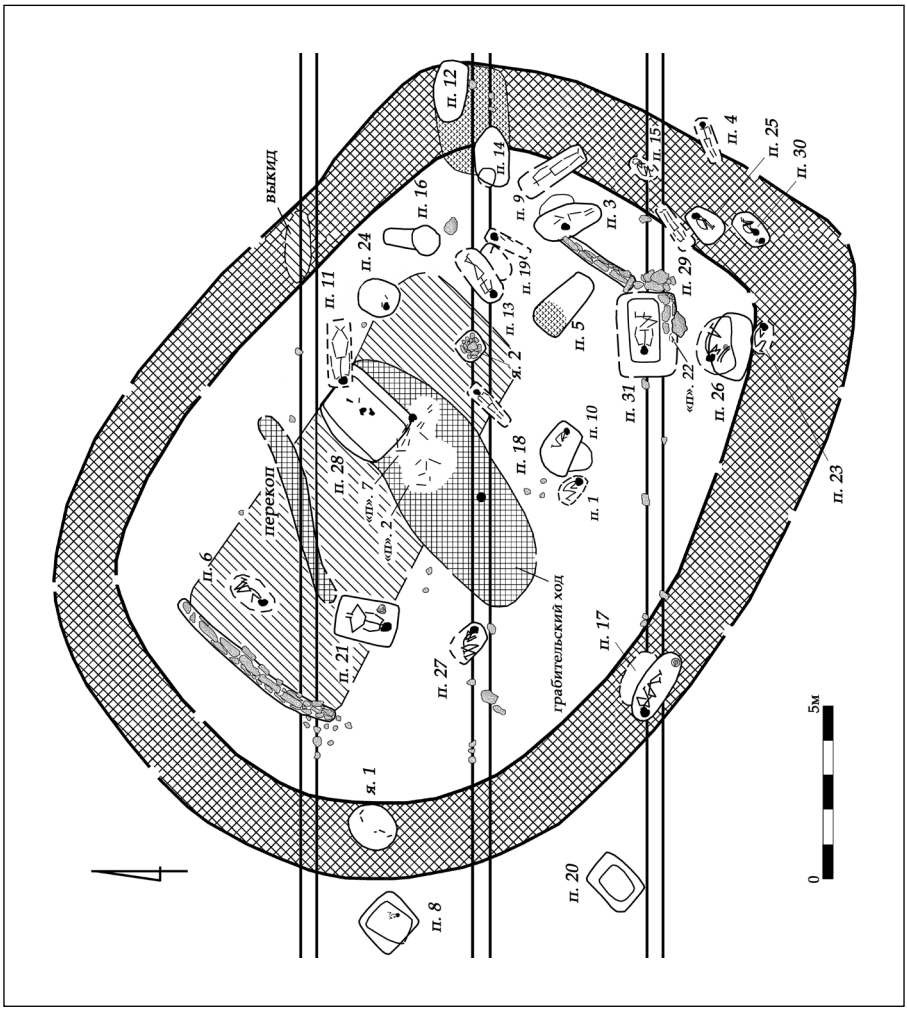

Рис. 2. План кургана 1 группы «Плавни»
Pl. 2. Plan of barrow 1 of the "Plavni" group

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

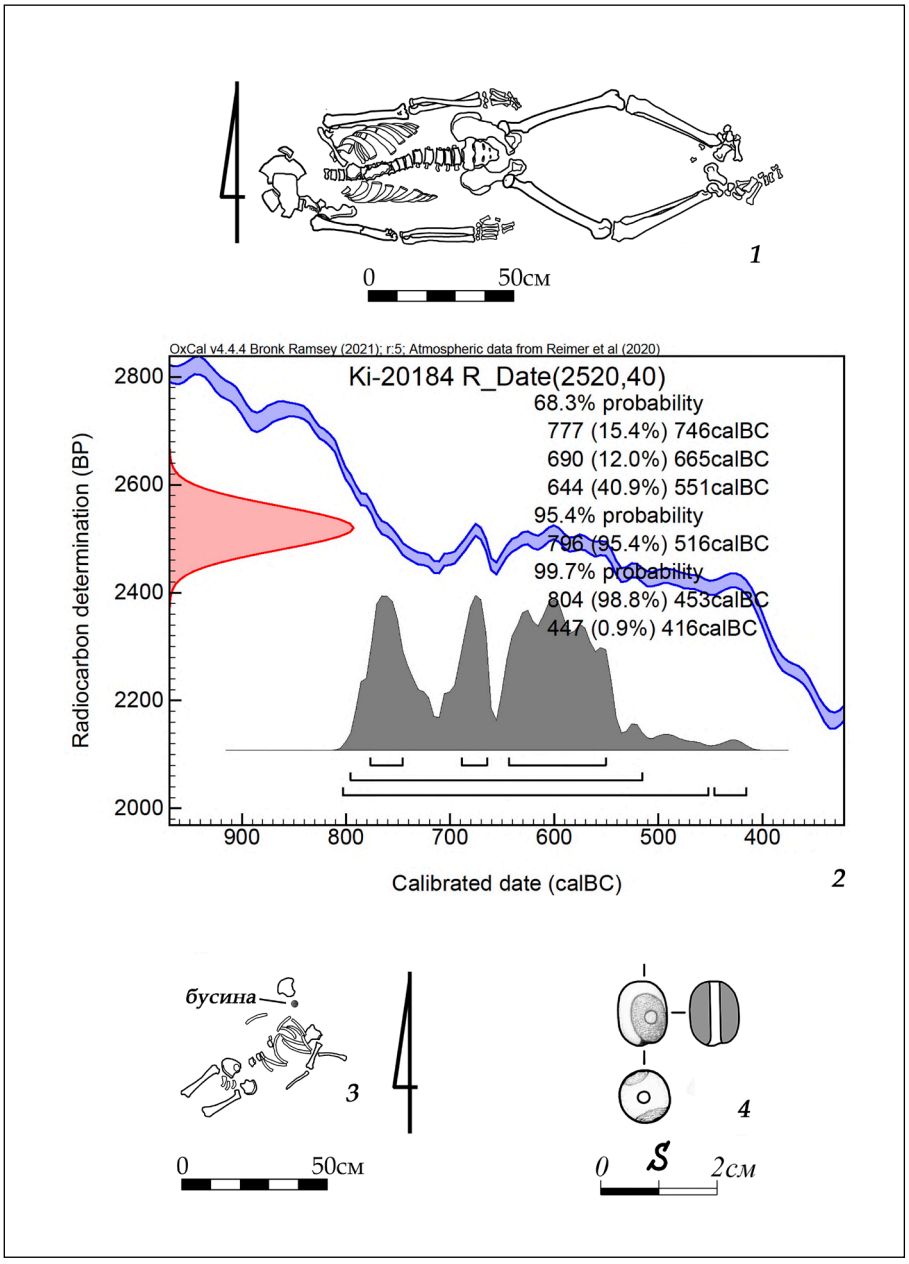

Рис. 3. Скифские погребения кургана 1 группы «Плавни».
1, 2. погребение 11; 3, 4. погребение 18
Pl. 3. Scythian burials of mound 1 of the "Plavni" group.
1, 2. Grave 11; 3, 4. Grave 18

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

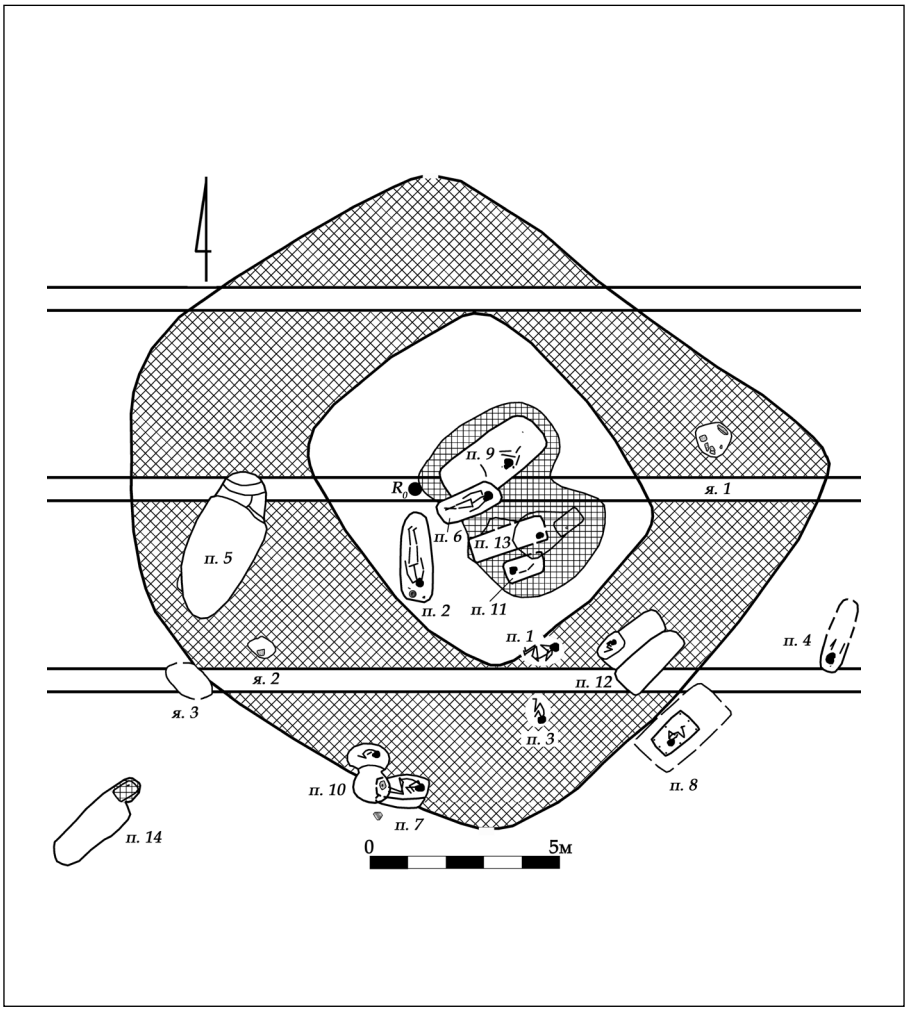

Рис. 4. План кургана 2 группы «Плавни»
Pl. 4. Plan of barrow 2 of the "Plavni" group

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

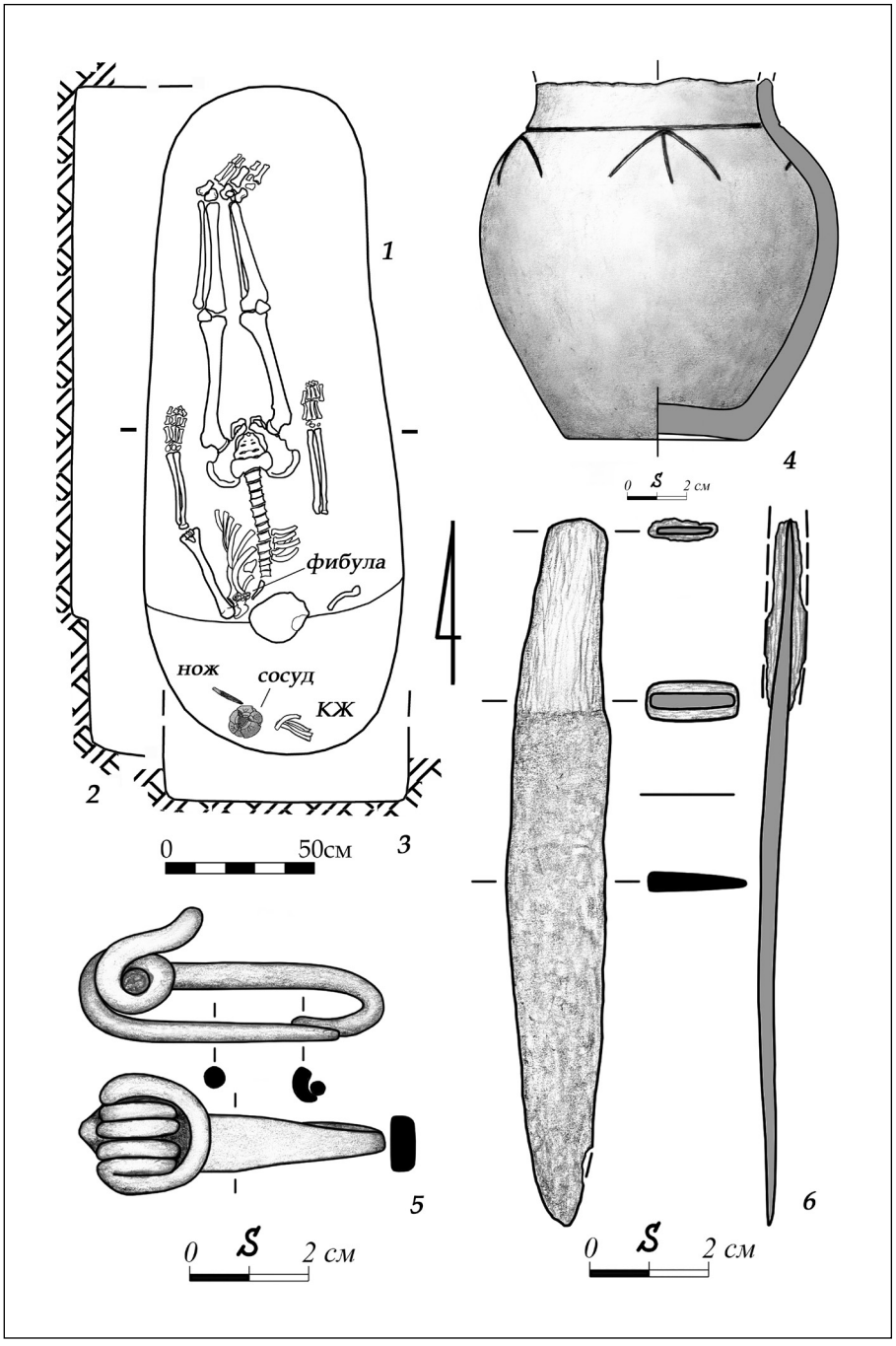

Рис. 5. Скифское погребение 2 кургана 2 группы «Плавни» и находки из него
Pl. 5. Scythian grave 2 of the mound 2 of the "Plavni" group and its grave goods

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

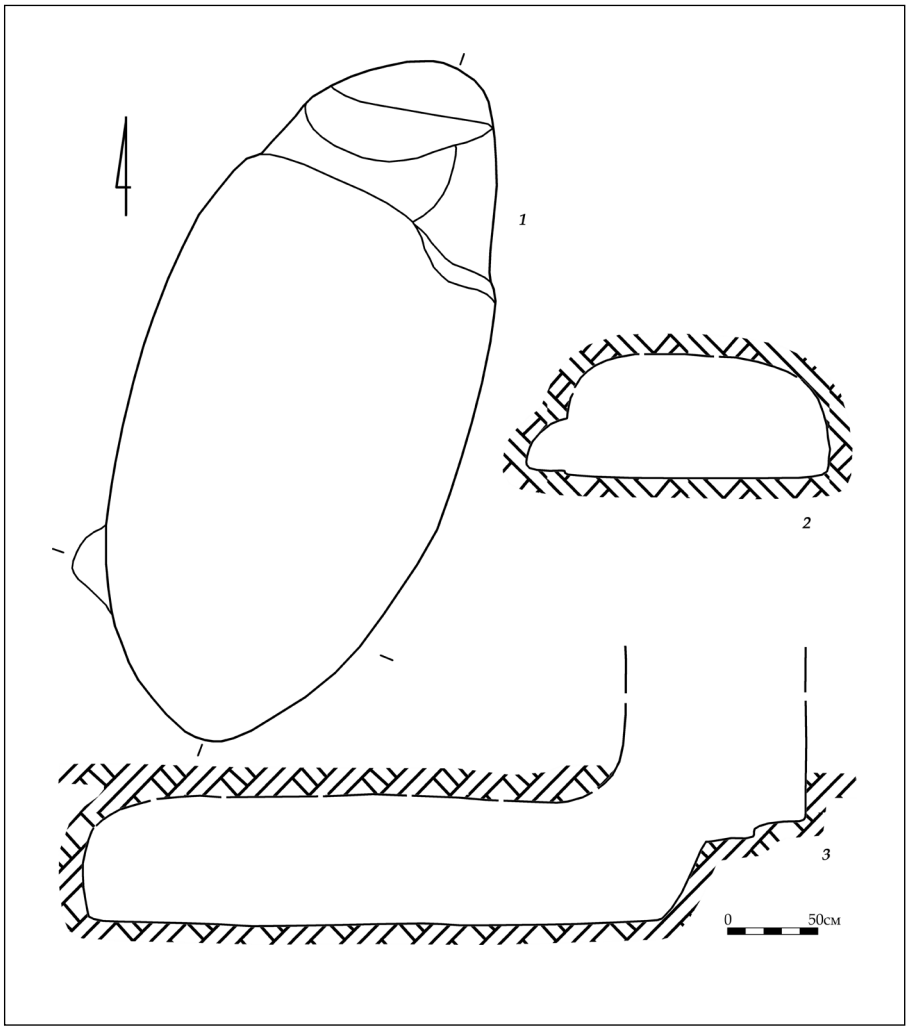

Рис. 6. Скифское погребение 5 кургана 2 группы «Плавни»
Pl. 6. Scythian grave 5 of the mound 2 of the "Plavni" group

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

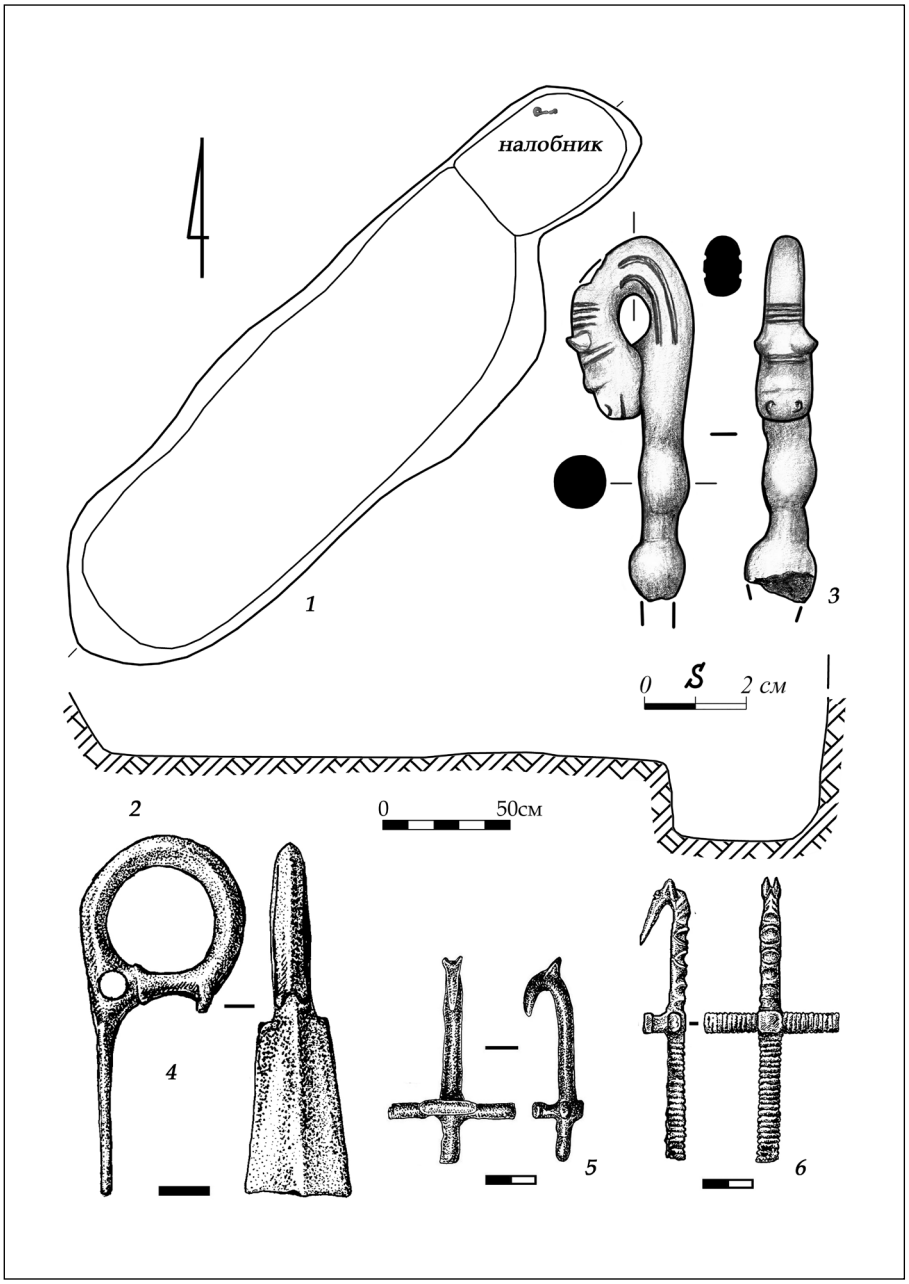

Рис. 7. Скифское погребение 14 кургана 2 группы «Плавни» (1, 2), железный конский налобник из него (3) и некоторые аналогии (4-6)
Pl. 7. Scythian grave 14 of the mound 2 of the "Plavni" group (1, 2), iron horse frontlet (3) and some analogies (4-6)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Могильник скифской культуры у села Казаклия, Республика Молдова

Агульников Сергей М.[1]

Резюме. В процессе археологических исследований у с. Казаклия Чадыр-Лунгского района Республики Молдова, АТО Гагаузия, в 3,2 км к юго-западу от села, на плато левого берега реки Ялпуг, в 2019 году был открыт скифский могильник. Он располагался в центральной части водораздела Ялпуг-Лунга, в 1,35 км от берега Тараклийского водохранилища, в 2,7 км к северо-западу от реки Лунга и в 1,2 км к западу от ручья Чопрак-Дерсен. Следует напомнить, что в 1984-1985 гг. на казаклийских полях, где проводились масштабные археологические исследования из 25 курганов разных эпох, был раскопан лишь один скифский курган (№20), а погребения железного века были представлены только сарматской культурой. Скифский курганный могильник был обнаружен при помощи данных аэрофотосъемки (Geoportal MD). Курганы полностью распаханы и практически не выделялись на современной дневной поверхности. В процессе работ, курганы были пронумерованы как от 1 до 6, с сохранением дублирующей нумерации (№№26-31), принятой в 1984-1985 гг. Буджакской новостроечной экспедицией АН МССР. В 2019 году исследования проводись С. М. Агульниковым при участии В. Железного. Могильник скифской культуры у с. Казаклия сформировался между двумя крупными курганами предшествующих эпох: кургана №8 периода энеолита-ранней бронзы и кургана №7 с основным погребением белозерской культуры и грунтовым белозерским могильником. Большинство захоронений скифского могильника у с. Казаклия совершены в катакомбах II-го типа (по В. С. Ольховскому). Хронологически катакомбы II-го типа получают распространение со второй четверти IV в. до н.э. в Нижнем Подунавье. Как и в курганах Нижнего Подунавья, отмечены такие конструктивные особенности, как кольцевые рвы с перемычками в западной и восточной частях, где, как правило, во рвах концентрировался амфорный материал. Амфоры – преимущественно производства Гераклеи Понтийской, биконического типа III (по С. Ю. Монахову). Ножи, найденные в погребениях курганов №3 и №5, относятся к типу 1 (по А. И. Мелюковой), с горбатой спинкой и прямым лезвием. А. И. Мелюкова относит этот тип ножей ко второй группе и датирует их IV-III вв. до н.э. Предметы вооружения представлены трехгранными трехлопастными наконечниками стрел. В Казаклийских курганах преобладают наконечники с выступающей втулкой, относящиеся к III хронологической группе, типам А-Б и датируются IV-III вв. до н.э. Что касается оборонительного

[1] Археологическое Национальное Агентство Министерства Культуры, Образования и Исследований Республики Молдова, Кишинев, Молдова; Institutul de Cercetări Bioarheologice şi Etnoculturale (ICBE), Chişinău, Republica Moldova; agulnikov-budjak@mail.ru

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

доспеха, то его наличие подтверждает находка прямоугольной нашивной железной пластины детали панциря из погребения 1 кургана 5. Подобные защитные панцири связаны с погребениями тяжеловооруженных воинов. Стеклянная бусина найдена в одном единственном экземпляре в погребении 1, кургана 2, малочисленность подобных украшений отмечается и в курганах Нижнего Подунавья. Украшения, найденные в скифских курганах Казаклии, представлены экземпляром височной подвески лировидной формы с загнутыми окончаниями и конусовидными навершиями, а также фибулами с выгнутой спинкой из кургана 5. Подобный тип украшений происходит с территории Балканского полуострова и появляется во Фракии в V в. до н.э. Но эти украшения получают распространение в течении IV-III вв. в скифских погребальных комплексах Поднестровья и Подунавья. В целом скифский могильник у села Казаклия в Буджакской степи следует датировать последней четвертью-концом IV в. до н.э.
Ключевые слова: Казаклия, курганы, могильник, скифы, Ялпуг.

The Scythian necropolis of Cazaclia, Republic of Moldova (*Serghey Agulnicov*). A Scythian necropolis was discovered in 2019, 3.2 km southwest of the Cazaclia village, on a plateau on the left bank of the Ialpug River. It is located in the central part of the Ialpug and Lunga rivers, 1.35 km from the bank of the Taraclia lake, 2.7 km northwest of the Lunga river and 1.2 km west of Cioprac-Dersen creek. In the first place, the mounds were visually undetected. The Scythian barrow necropolis was discovered using aerial photography data (Geoportal MD). The soil was removed in layers of 5 to 10 cm up to the level of the transition layer between chernozem and yellow clay, where the structures of the tombs were fixed. All the main tombs of the mounds were looted in Antiquity. Most Scythian tombs were found in catacombs of type II. And only in barrow 6 two tombs were done in simple rectangular pits. Chronologically, catacombs of type II spread from the second quarter of the 4th century BC in the Lower Danube region. The circular ditches characteristic for the mounds of the Lower Danube were interrupted in the western and eastern parts, where amphorae fragments were concentrated. The amphorae found in ditches belong mainly to the biconical type III of Heraclea Pontica. The knives found in the tombs of the mounds 3 and 5 belong to the type I (according to A. Melyukova), have a bone handle and a curved blade and date back to the 4th and 3rd centuries BC. Weapons are represented by arrowheads with three edges. In the mounds of the Cazaclia, the arrowheads belong to the 3rd chronological group, types A-B, and date back to the 4th-3rd centuries BC. The presence of protective armour is confirmed by a rectangular iron plate of in tomb 1, barrow 5. Such armours are associated with the graves of heavily armed warriors. A glass bead was found in tomb 1, barrow 2, a small number of such items is noted for the mounds of the Lower Danube. The ornaments discovered in the Scythian tombs of Cazaclia are represented by a bronze lyra-shaped earring with curved and cone-shaped ends, as well as curved-shaped fibulae from the mound 5. A similar type of jewellery comes from the territory of the Balkan Peninsula and appears in 5th century BC in Thrace. This type of ornament became common in the 4th and 3rd centuries BC in the Scythian burials of the Lower Dniester and Lower Danube regions. Generally, the tombs of Scythians near the Cazaclia village date back to the second half – the late 4th century BC.
Key words: Cazaclia, mounds, necropolis, Scythians, Ialpug.

Necropola scitică de la Cazaclia, Republica Moldova (*Serghey Agulnicov*). În timpul cercetărilor arheologice desfășurate în anul 2019 lângă satul Cazaclia, din raionul Ciadîr-Lunga, din Republica Moldova, UTA Găgăuzia, la 3,2 km sud-vest de sat, pe platoul de pe malul stâng al râului Ialpug, a fost descoperită o necropolă scitică. Necropola este situată în partea centrală a bazinului Ialpug-Lunga, la 1,35 km de malul lacului de acumulare Taraclia,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

la 2,7 km nord-vest de râul Lunga și la 1,2 km vest de pârâul Cioprac-Dersen. Reamintim că, în anii 1984-1985, în aceeași zonă, au fost întreprinse investigații arheologice de amploare, fiind cercetați 25 de tumuli ridicați în diferite epoci; un singur tumul a fost atribuit culturii scitice (tumulul nr. 20), iar înmormântările din epoca fierului aparțin doar culturii sarmatice. Necropola tumulară scitică la care ne referim în acest studiu a fost identificată cu ajutorul imaginilor aeriene (Geoportal MD). Toate cele șase movile erau afectate, în momentul cercetării, de lucrările agricole, nefiind vizibile de la nivelul solului. Acestea au fost numerotate de la 1 la 6, păstrând în paralel și numerotarea convenită în anii 1984-1985 de către membrii Expediției Bugeac ai Academiei de Științe a RSSM (de la 26 la 31). În campania din anul 2019, la săpături au participat S. M. Agulnicov și V. Jelezniy. Necropola scitică de la Cazaclia a fost amenajată în spațiul intertumular dintre două movile deja existente în acel moment și anume, între tumulul nr. 8, ridicat în eneolitic-perioada timpurie a epocii bronzului și tumulul nr. 7, cu mormântul primar atribuit culturii Belozerka. Majoritatea mormintelor scitice de la Cazaclia au fost amenajate în catacombe de tipul II (după V. S. Olihovskiy). Din punct de vedere cronologic, catacombele de tipul II capătă o răspândire mai largă în zona Dunării de Jos începând cu al doilea sfert al secolului IV î. Hr. La fel ca în cazul altor tumuli cercetați în arealul Dunării Inferioare, și în tumulii de la Cazaclia au fost documentate șanțuri circulare cu întreruperi spre vest și est, unde, de obicei, se concentrează materialul amforic. Amforele, majoritatea originare din Heraclea Pontica, sunt biconice de tipul III (după C. Yu. Monahov). Pumnalele, descoperite în mormintele din tumulii 3 și 5, sunt de tipul 1 (după A. I. Meliukova), cu mâner de os și lamă curbată, fiind încadrate în grupul II și datate în secolele IV-III î. Hr. Armele sunt reprezentate prin vârfuri de săgeți cu trei aripioare. În movilele de la Cazaclia, vârfurile de săgeți aparțin grupului cronologic III, tipurile A-B și se datează în secolele IV-III î. Hr. Prezența armurilor de protecție este confirmată de o placă din fier dreptunghiulară, descoperită în tumulul 1, mormântul 1. Astfel de armuri sunt asociate cu mormintele războinicilor. O mărgică de sticlă a fost găsită în tumulul 2, mormântul 1; numărul mic de astfel de obiecte este frecvent documentat în tumulii cercetați la Dunărea de Jos. Piesele de podoabă descoperite în mormintele scitice din Cazaclia sunt reprezentate de un cercel de bronz în formă de liră, cu capetele curbate și în formă de con, precum și de fibule curbate, descoperite în tumulul 5. Un tip similar de podoabe provine din zona Peninsulei Balcanice și apare în secolul V î. Hr., în Tracia. De altfel, acest tip de podoabă este frecvent semnalat pe parcursul secolelor IV-III î. Hr., în complexele funerare din bazinele Nistrului și Dunării. Astfel, necropola scitică cercetată în apropierea satului Cazaclia se datează între a doua jumătate și sfârșitul secolului IV î. Hr.
Cuvinte cheie: Cazaclia, tumuli, necropolă, sciți, Ialpug.

.....

Памятники скифской культуры на территории Республики Молдова в Пруто-Днестровском междуречье и Одесской области на территории Украины концентрируются преимущественно в степной зоне региона, заметно тяготея к нижнему течению таких крупных рек как Днестр и Прут (**Рис. 1/1-2**). В определенной степени их концентрация наблюдается и вдоль небольших степных речек, таких как Алкалия, Чага, Сарата, Когильник, Салчия, Кагул (**Рис. 1/1-2**). В процессе археологических исследований у с. Казаклия, Чадыр-Лунгского р-на Республики Молдова, АТО Гагаузия, в

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

3,2 км к юго-западу от села, на плато левого берега реки Ялпуг, в 2019 году был открыт скифский могильник. Он располагался в центральной части водораздела Ялпуг-Лунга, в 1,35 км от берега Тараклийского водохранилища, в 2,7 км к северо-западу от реки Лунга и в 1,2 км к западу от ручья Чопрак-Дерсен (**Рис. 1/3**). Следует напомнить, что в 1984-1985 гг. у Казаклии, где проводились масштабные археологические исследования, из 25 курганов разных эпох, был раскопан лишь один скифский курган, №20 (Агульников, Малюкевич 2013, с. 185-191; Сава и др. 2019, с. 156, Рис. 114), а погребения железного века были представлены только сарматской культурой. Скифский курганный могильник был обнаружен при помощи данных аэрофотосъемки (Geoportal MD). Курганы полностью распаханы и практически не выделялись на современной дневной поверхности.

Курганы скифского могильника располагались двумя неровными параллельными рядами (**Рис. 1/3**). В процессе работ, курганы были пронумерованы от 1 до 6, с сохранением дублирующей нумерации (№№26-31), принятой в 1984-1985 гг. Буджакской новостроечной экспедицией (Сава и др. 1984; Бейлекчи и др. 1985; Сава и др. 2019). Исследования проводились совместной экспедицией Института Биоархеологических Исследований и Института Культурного Наследия АНМ, при участии Научно-Исследовательского Центра АТО Гагаузия им. М. В. Маруневич, под руководством С. М. Агульникова (Открытый лист №07/2019), при участии научного сотрудника Института Культурного Наследия АНМ В. Железного в период с 26 мая 2019 года по 14 августа 2019 года.

Методика раскопок

Фиксация отдельных курганов и захоронений проводилась при помощи геодезических исследований, проведенных специалистом-инженером геодезии Ю. Лунгу с применением данных Геопортал МД, при совмещении их с помощью компьютерной измерительной станции с исследуемой площадью. Археологически исследовалась и была вскрыта площадь равная 9100 кв. м. Раскопки производились при помощи землеройной техники-экскаватора Hidromec и бульдозера ДТ-75. Техникой снимался верхний черноземный слой глубиной до 0,5 м, траншеями шириной до 3 м, до уровня предматерикового суглинка, на котором фиксировались контуры древних захоронений и сооружений. В дальнейшем раскопки производились вручную, с фото- и графической фиксацией исследуемых комплексов. Привязки курганов производились относительно репера, установленного в северо-восточной точке периметра (точка D). От этой же точки был определен и периметр предстоящих исследований. В результате исследований 2019 года

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

было раскопано шесть курганов, в которых выявлено восемь захоронений (**Рис. 1/3**).

КУРГАН 1 (26) (**Рис. 2/1**) располагался на крайнем северном участке периметра, в 5 м от проселочной дороги Казаклия – Тараклийское водохранилище. Большая часть кургана была перекрыта проселочной автодорогой, раскопки под которой не представлялись возможными, поэтому исследовалась юго-западная часть кургана, с имеющимися в ней сооружениями. Стратиграфия кургана следующая: слой пахотной составлял 0,25-0,35 м, на глубине 0,5-0,6 м отмечен переход в предматериковый суглинок, далее на глубине 0,65-0,7 м залегал слой материковой глины.

Сооружение 1 располагалось в 2 м к юго-востоку от репера, на глубине 0,75 м. Яма, трапециевидной формы, размерами 1,65x1,2x0,8 м, глубиной 1,2 м, была ориентирована по линии северо-запад – юго-восток. Заполнение представляло собой затечный чернозем, перемешанный с материковой глиной. В заполнении встречались отдельные конкреции карбонатных известняков натурального происхождения. Безынвентарное.

Сооружение 2 (**Рис. 2/1**) представляло собой ров округлой формы, с реконструируемым диаметром до 15 м. Ширина рва составляла 1,2-1,5 м. Глубина составляла 0,58-0,65 м. В разрезе овальной формы с углублением-канавкой в центральной части. Углубление, шириной до 0,4-0,45 м. Заполнение рва представляло собой затечный, спрессованный чернозем, частично перемешанный с материковой глиной. В южной части рва, в 5,5 м от репера кургана 1, в заполнении и на дне отмечено скопление амфорного боя. Амфоры греческого происхождения (Гераклея Понтийская, финал IV в. до н.э.) (**Рис. 2/2-8**; **Рис. 2/фото 9-16**), сильно фрагментированы, разбиты в древности, во время совершения погребальной тризны. В скоплении, кроме амфорного боя имелись разрозненные кости животных крупного и мелкого рогатого скота. Следующее скопление выявлено в западной части рва, в 9,5 м от репера. Скопление также представляло собой разрозненные фрагменты греческих амфор Гераклеи Понтийской (определения С. В. Полина) и костей животных. Третье подобное скопление амфорного материала имелось в восточной части погребального рва. Там также присутствовали фрагменты амфор и костей животных. Следует отметить, что среди амфорных фрагментов имелся фрагмент верхней части лепного сероглиняного сосуда с прямым, ровно срезанным краем венчика. Поверхность сосуда серо-черного цвета, слабо заглаженная, тесто в изломе черного цвета, с примесью мелкотолченого шамота (**Рис. 2/8**; **Рис. 2/фото 13**). Основная часть кургана уходила под проселочную дорогу с интенсивным движением и поэтому раскопки этого участка не представлялись возможными.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

КУРГАН 2 (27) (**Рис. 3/1-2**) находился в 16 м к югу от кургана 1 (25) и в 25 м от репера – точки D. Насыпь кургана была полностью снивелирована в процессе периодической многолетней распашки под различные сельхозкультуры.

Погребение 1 (основное, скифское) (**Рис. 4/2**; **Рис. 5/2**) выявлено в центре кургана, на глубине 0,75 м. Погребальное сооружение состояло из входного колодца и погребальной камеры, ориентированных по линии запад-восток. Контуры входного колодца выделялись черным цветом на фоне желтого материкового грунта. Входной колодец прямоугольной формы, его размеры по верхнему контуру 2x1,35x1,4 м, глубина от уровня фиксации составляла 1,38-1,55 м. Погребение было ограблено в древности. Заполнение входного колодца и погребальной камеры представляло собой плотный затечный чернозем, перемешанный с глиной. Дно выполнено в виде покатой аппарели (спуска, пандуса) длиной до 2 м. В западной части входного колодца имелась ступенька размерами 0,15x1,35 м. В восточной части имелся вход в погребальную камеру арковидной формы, размерами 0,7x0,85 м. Верхняя часть входного отверстия отмечена на глубине 0,8 м от уровня фиксации. Погребальная камера подпрямоугольной формы была ориентирована по оси запад-восток. Погребальная камера имела сводчатый потолок, вырубленный в глине, высотой от 1 до 0,65 м. Размеры камеры 2,6x1,65 м, глубина от уровня фиксации – 1,7 м. Захоронение ограблено в древности (возможно неоднократно). Заполнение представляло собой плотный, затечный чернозем, перемешанный с глиной. В заполнении встречены отдельные человеческие кости и ближе ко дну имелись отдельные находки.

Во входном колодце, с правой, южной стороны у входа в погребальную камеру, в окончании пандуса, имелось скопление костей крупного рогатого скота. В погребальной камере человеческий скелет был смещен со своего места и в разрозненном виде находились с левой, северной стороны у входа.

Инвентарь (**Рис. 5/3-10**)*:*

1. В заполнении погребальной камеры, с левой, северной стороны от входа, на глубине 1,65 м найдено глиняное пряслице биконической формы и размерами: высота – 2,5 см, диаметр основания – 1,5 см, максимальный диаметр – 2,5 см, диаметр отверстия для вставки веретена – 0,4 см (**Рис. 5/10**).

2. В заполнении погребальной камеры, в 0,6 м к востоку от входа, на глубине 1,65 м найдена бусина, выполненная из стекла темно-синего цвета, округлой, бочковидной формы со сквозным отверстием посередине. Диаметр бусины – 1 см, высота – 0,7 см, диаметр отверстия – 0,4-0,5 см (**Рис. 5/7**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

3. В 0,5 м к востоку от входа в погребальную камеру, на глубине 1,7 м, в заполнении найден фрагмент металлической, бронзовой обоймы (пряжки) длиной 3,5 см, изготовленный из бронзовой проволоки, в сечении – 0,03 см (**Рис. 5/6**).

4. У входа в погребальную камеру, у северной стенки, среди костей скелета, на глубине 1,7 м найден перстень, выполненный из бронзы. Перстень округлый, диаметром 2 см, снабжен щитком овальной формы, размерами 1,7х2 см, окончания кольца обломаны в древности (**Рис. 5/5**).

5. У входа в погребальную камеру, среди скопления человеческих костей найдено металлическое кольцо, круглой формы, диаметром 2 см, с выемкой, выполненной с одной из сторон в виде бортика, диаметром – 1,6 см (**Рис. 5/3**).

6. В заполнении погребальной камеры найден невыразительный фрагмент железного изделия (**Рис. 5/8**).

Погребение 2 (скифское) (**Рис. 4/1**; **Рис. 11/4**) обнаружено в северо-западном секторе кургана, в 1,8 м от репера, на глубине 0,75 м. Погребальное сооружение – катакомба, состоявшая из входного колодца и погребальной камеры, было ориентировано по оси север-восток – юг-запад. Входная яма прямоугольной формы, размерами 1,2х0,8 м, глубиной 1,2 м, переходило в погребальную камеру прямоугольной формы, размерами 1,2х1 м, глубиной 1,2 м. Захоронение ограблено в древности, от скелета погребенного (ребенка) сохранилось лишь несколько невыразительных костей плохой сохранности. Заполнение представляло собой плотный затечный чернозем с вкраплением карбонатных известняков и материковой глины. Безынвентарное.

Сооружения в кургане. Курган 2 был окружен округлым рвом, связанным с основными захоронениями. Ров был разделен двумя перемычками в западном и восточном секторах. Перемычки образовали своеобразные входы в подкурганное пространство. Диаметр рва составлял 15 м. Ширина варьировала от 1 до 1,2 м. Глубина составляла 0,75-0,8 м. Ширина перемычек: западная – 1,5 м, восточная – 1,46 м. По дну рва, на всем протяжении, имелось углубление до 0,35-0,25 м. Во рву, в местах, подходящих к краям перемычек, как в западном, так и в восточном секторах выявлены скопления керамики, в виде разбитых греческих амфор. Амфоры датируются преимущественно финалом IV в. до н.э. и относятся к Гераклее Понтийской (**Рис. 4/3-15**). Вместе с фрагментами амфор в окончаниях рвов были найдены разрозненные кости крупного и мелкого рогатого скота. Заполнение рва также представляло собой затечный чернозем, перемешанный с суглинком и материковой глиной, что свидетельствует о том, что какое-то время до сооружения курганной насыпи ров были открыт и не засыпался землей.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Находки во рву:

1. В северо-западной части рва, у перемычки, на дне было обнаружено бронзовое кольцо в 1,5 оборота с несомкнутыми, заостренными окончаниями. Диаметр кольца – 2,5 см. Кольцо выполнено из плоской прямоугольной в разрезе бронзовой пластинки, шириной 0,5 см (**Рис. 5/4**). В целом, стилистически, кольцо напоминает небольшой браслет и возможно, связано с приношением в детское, судя по небольшим размерам, погребение 2.

КУРГАН 3 (28) (**Рис. 6/2**) находился в 22 м к юго-востоку от репера. Диаметр кургана составлял 15 м, насыпь была полностью снивелирована современными сельхозработами. В кургане обнаружено одно основное скифское погребение, с которым связаны два полукольца выкида материковой глины, диаметром до 7 м, толщина выкида составляла от 0,07 до 0,15 м. Погребальное сооружение, катакомба, состоявшая из входного колодца и погребальной камеры (**Рис. 6/1, 3**), была ориентировано по оси юг-запад – север-восток. Входной колодец трапециевидной формы достигал размеров 1,6х1,4х1,1 м. Глубина входного колода составляла 2,5 м. В стенке входного колода, на глубине 1,4 м имелся арочный вход в погребальную камеру, размерами 0,55х0,75 м, глубиной 2,75 м. Погребальная камера была вырублена в слое материковой глины. Толщина свода катакомбы составляла 1,5-1,1 м. Погребальная камера имела овальную форму и была ориентирована по линии юг-запад – север-восток. Размеры камеры – 2,4х1,8 м, дно ровное. К входному колоду камера сужалась до ширины 0,8 м. Захоронение было ограблено в древности. Заполнение представляло собой затечный чернозем, перемешанный с глиной. В заполнении встречались разрозненные человеческие кости и кости животных, а также отдельные находки. В левом северо-западном углу погребальной камеры, в 0,3 м от входа находился разрушенный человеческий скелет не в анатомическом порядке. Кости принадлежали взрослому человеку до 45 лет. Вместе с костями имелись и отдельные находки. Под костями скелета отмечен тлен от подстилки темно-коричневого цвета. В крайнем юго-западном углу погребальной камеры, на дне, находился скелет животного (крупный рогатый скот) в разрозненном виде и не в анатомическом порядке.

Инвентарь:

1. В заполнении погребальной камеры, слева от входа, среди человеческих костей найден сильно фрагментированный железный нож с горбатой спинкой и костяной рукояткой. Длина ножа – 15 см, длина лезвия – 7-7,5 см, в основании на лезвии сохранились железные заклепки, крепившие лезвие к двухчастной костяной рукояти. Длина рукоятки – 7,5 см, грани рукоятки отполированы (**Рис. 6/8**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

2. В заполнении погребальной камеры, на глубине 2,75 м найден втульчатый, трехгранный наконечник стрелы высотой 3,2 см, окончания граней заострены, диаметр втулки – 0,03 см (**Рис. 6/4**).

3. В заполнении погребальной камеры, в скоплении человеческих костей найден бронзовый втульчатый наконечник стрелы, по форме аналогичный первому, длиной 3,2 см. Окончания граней оперения заострены. Диаметр втулки – 0,03 см (**Рис. 6/5**).

4. В заполнении погребальной камеры, ближе к входу, на глубине 2,7 м найден бронзовый втульчатый наконечник стрелы длиной 3,5 см, с заостренными окончаниями оперения и слегка согнутым острием. Диаметр втулки – 0,03 см (**Рис. 6/6**).

5. В заполнении погребальной камеры найдено два фрагмента (стенки) красноглиняной амфоры (Гераклея?).

КУРГАН 4 (29) (**Рис. 7/2**) находился в 25 м к югу от репера. Насыпь полностью распахана. На современной поверхности внешне не выделялся. Диаметр кургана составлял 16 м. Основное погребение 1 (**Рис. 7/1-3**) находилось в центральной части кургана, на глубине 0,75 м. С основным захоронением связано наличие материкового выброса, состоящего из двух дуг кольцеобразной формы, общим диаметром до 5,5 м. Толщина выкида достигала 0,08-0,15 м. Основное захоронение – катакомба, была ориентирована по линии север-восток – юг-запад. Следует отметить, что в отличие от предыдущих курганов, входной колодец находился в северо-восточной части, а погребальная камера, в юго-западной. К востоку от входного колодца имелась яма прямоугольной формы, размерами 0,78х0,6 м, глубиной 0,5 м. По видимому, яма представляет собой след от грабительского вторжения в насыпь кургана. Входной колодец прямоугольной формы, размерами 2х1,7 м, глубиной до 1,25 м. У северо-западной стенки, на глубине 0,9 м имелась глиняная ступенька прямоугольной формы, размером 1,7х0,45 м, далее, до входа в погребальную камеру овальной формы размерами 1,85х1, 97 м, глубиной 1,75 м, дно камеры ровное. Входная часть (дромос) у входа в камеру сужалась до 0,85 м, слева от дромоса на дне отмечено скопление костей мелкого рогатого скота. Захоронение, как и в предыдущих случаях, ограблено в древности. Заполнение представляло собой затечный чернозем, перемешанный с глиной. В заполнении встречались отдельные человеческие кости и кости животных. Скелет погребенного разрушен, череп и ребра концентрировались на дне, в юго-западной части погребальной камеры. В южной части камеры на дне и в заполнении встречались отдельные находки.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Инвентарь:

1. Миниатюрный глиняный сосуд, банковидный формы, высотой 4,5 см, диаметр дна – 4,5 см, диаметр устья – около 5 см. Поверхность шероховатая, серо-коричневого цвета, тесто в изломе черного цвета с примесью толченого шамота (**Рис. 8/рис. 9**; **Рис. 8/фото 8**). Находился среди костей скелета в южной части погребальной камеры.

2. Подвеска в форме колокольчика конусовидной формы, высотой 2,3 см, диаметром основания 1,9 см, с петелькой для подвешивания (**Рис. 8/рис. 4**; **Рис. 8/фото 4**). Находилась у черепа погребенного, в южной части камеры.

3. Биконическое пряслице высотой 2,5 см, диаметр основания – 1,5 см, диаметр вершины – 1, 2см, максимальный диаметр – 3,5 см (**Рис. 8/рис. 5**; **Рис. 8/фото 3**). Найдено в скоплении костей.

4. Биконическое пряслице меньших размеров, высотой 2 см, диаметром в основании – 1 см, вершины – 0,9 см, максимальный диаметр – 2,5 см (**Рис. 8/рис. 6**; **Рис. 8/фото 2**). Найдено в заполнении погребальной камеры, в южной части.

5. Фрагмент костяной накладки (на лук?), находился в заполнении погребальной камеры, в 1,5 м к югу от входа. Размеры изделия – 5х2х1 см (**Рис. 8/рис. 7**; **Рис. 8/фото 1**).

6. Бронзовая полая пронизка длиной до 1,5 см, диаметром 0,5 см, выполненная из бронзовой пластинки, находилась рядом с черепом погребенного (**Рис. 8/рис. 3**; **Рис. 8/фото 7**).

7. Бронзовый трехлопастной наконечник стрелы с заостренными краями лопастями, втульчатый, высотой 3,8 см, диаметр втулки – 0,4 см, найден в заполнении погребальной камеры, в 1 м справа от входа, на глубине 1,65 м (**Рис. 8/рис. 1**; **Рис. 8/фото 6**).

8. Бронзовый трехлопастной втульчатый наконечник стрелы с заостренными краями лопастей, длиной 3,2 см, диаметр втулки – 3 см, найден в заполнении погребальной камеры, в южной части, среди скопления человеческих костей (**Рис. 8/рис. 5**; **Рис. 8/фото 5**).

9. Фрагмент рукоятки небольшого красноглиняного гончарного сосуда длиной 4 см, в сечении – 1,3 см (**Рис. 8/рис. 10**; **Рис. 8/фото 9**), найден среди скопления человеческих костей, в южной части погребальной камеры.

10. Фрагмент венчика от красноглиняной амфоры, найден в заполнении погребальной камеры, на глубине 1,7 м (**Рис. 8/рис. 8**).

11. Фрагмент рукоятки сероглиняного сосуда (**Рис. 8/10**).

КУРГАН 5 (30) (**Рис. 9/1**) располагался в 65 м к юго-востоку от репера. Насыпь полностью снивелирована вспашкой. Диаметр кургана – 13,5 м. В

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

кургане обнаружено одно погребение. Погребение 1 (**Рис. 9/2-3**), катакомба, состоявшая из входного колода и погребальной камеры, была ориентирована по линии юг-запад – север-восток. Входной колодец прямоугольной формы с округленными углами, размеры – 1,75х1,6 м, глубина – 1,65 м. На дне, в юго-западной части, на глубине 0,9 м имелась ступенька размерами 0,8х1,6 м. Далее дно понижалось, в виде пандуса, достигая глубины 1,65 м, переходя в дромос-вход в погребальную камеру. Размеры дромоса – 0,6х0,7 м. Дромос выделен ступенькой, высотой 0,2 м. Глиняный свод над погребальной камерой достигал толщины от 0,8 до 0,65 м. Глубина погребальной камеры от уровня фиксации достигала 1,65-1,7 м. Погребальная камера овальной формы имела размеры 2,1х2 м, расширяясь ко дну до 2,35 м. Захоронение ограблено в древности. Заполнение представлено затечным черноземом, перемешанным с материковой глиной, в котором встречались мелкие разрозненные кости животных и человека, а также невыразительные фрагменты амфор. Человеческий скелет был разрушен и кости концентрировались в северо-восточной части погребальной камеры, отмечены длинные кости, ребра, череп. Кости принадлежали взрослому человеку до 45-55 лет. У входа в погребальную камеру справа имелось скопление костей принадлежащих крупному рогатому скоту.

Инвентарь:

Все находки группировались возле разрозненных костей человеческого скелета и животных в юго-восточной части погребальной камеры.

1. Лезвие железного ножа с горбатой спинкой с сохранившейся заклепкой в основании. Длина лезвия – 8 см, в сечении – 0,3 см (**Рис. 10/6, 12**).

2. Лезвие еще одного ножа с горбатой спинкой с остатками костяной рукояти с двумя сохранившимися заклепками крепления. Длина лезвия – 9,2 см, в сечении – 0,3 см (**Рис. 10/10, 11**).

3. Фрагмент железного панциря, в виде прямоугольной пластины размерами 3х4 см, толщиной – 0,3 см (**Рис. 10/7, 13**). Поверхность подверглась сильной коррозии, но на поверхности имеются следы кожаного изделия в виде стекловидных отложений. Вероятно, это окислы железа. Пластины подобных панцирей нашивались на кожаную основу.

4. Железное кольцо (деталь доспеха либо конской сбруи) диаметром 3,7 см, в сечении – 0,4 см (**Рис. 10/5, 14**).

5. Костяная пуговица (деталь основания веретена?) круглой формы, диаметром 3,2 см, с подпрямоугольным отверстием для подвешивания, размером 1х0,2 см, с отполированной поверхностью и со следами ржавчины, так как находилась среди железных предметов (**Рис. 10/8, 15**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

6. Бронзовая лировидная подвеска с изогнутыми окончаниями и с напаянными на них грибовидными навершиями, размерами 4,1х1,9 см, изготовленная из металлической проволоки, в сечении – 0,2 см (**Рис. 10/1, 20**).

7. Бронзовая дуговидная спинка от фибулы, длиной 3 см, в сечении – 0,3-0,2 см (**Рис. 10/2, 18**)

8. Бронзовая дуговидная фибула (булавка) с загнутым приемником и уплощенным окончанием с конусовидным навершием, размерами 3,5х1,3 см, в сечении от 0,1 до 0,3 см. Игла фибулы сильно фрагментирована (**Рис. 10/2, 17**).

9. Бронзовая фибула с дуговидной спинкой с утолщением посередине и грибовидным окончанием. Размеры: длина – 4,5 см, в сечении – от 0,1 до 0,3 см (**Рис. 10/4, 19**).

10. Глиняное пряслице биконической формы: высотой 3 см, диаметром 1,5 и 1 см, диаметр отверстия – 0,5 см. Наибольшая сторона украшена углубленными округлыми вдавлениями, образующие крестовидную фигуру (**Рис. 10/9, 16**). Пряслице изготовлено из глины, поверхность темно серого цвета, тесто в изломе черного цвета с примесью мелкотолченого шамота.

КУРГАН 6 (31) находился в 96 м к юго-востоку от репера. Насыпь полностью распахана, не выделялась на современной дневной поверхности. Диаметр кургана составлял 12,5 м. В кургане обнаружено два захоронения (**Рис. 11/1**).

Погребение 1 (основное, скифское) (**Рис. 11/3, 5**) обнаружено в 1 м к юго-востоку от репера, на глубине 0,65 м. Погребальная камера трапециевидной формы, размерами 1,1х0,4х0,3 м, глубиной 0,3 м, была ориентирована по линии юг-запад – север-восток. Заполнение представляло собой чернозем, перемешанный с глиной. От погребенного сохранился лишь череп в юго-западной части погребальной камеры. Череп принадлежал ребенку (3-5 лет). Судя по его расположению, погребенный был ориентирован головой на юго-запад. Безынвентарное.

Погребение 2 (второе-основное, скифское) (**Рис. 11/2, 6**) было обнаружено в 1 м к северо-западу от репера. Погребальное сооружение в виде ямы прямоугольной формы было ориентировано по линии северо-восток – юг-запад. Размеры ямы по верхнему контуру – 2,25х0,8 м, глубина от уровня фиксации – 0,35 м. На глубине 0,2 м имелись заплечики (уступы) размерами 2,25 х0,2-0,22 м (южный) и 2,25х0,1-0,15 м (северный). Последний, в свою очередь расширялся по дну к северу наподобие подбоя, увеличивая ширину ямы до 0,85-0,9 м. Погребальная камера овальной формы имела размеры 2,2х0,6 м, глубина от уровня уступа – 0,2 м. Погребенный находился

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

в вытянутом положении на спине, головой ориентирован на юго-запад. Череп обращен лицевой частью вверх. Правая рука согнута в локте и уложена на таз. Левая также согнута в локте и лежит на тазе. Ноги вытянуты, правая согнута в колене и берцовыми костями лежит на левой ноге. Левая нога уложена прямо. Под скелетом погребенного отмечен органический тлен от подстилки темно-коричневого цвета. Безынвентарное.

*
* *

Могильник скифской культуры у с. Казаклия, как упоминалось выше, сформировался между двумя крупными курганами предшествующих эпох: курганом 8 периода энеолита-ранней бронзы (Сава и др. 2019, с. 129, рис. 89/1) и курганом 7 с основным погребением белозерской культуры и грунтовым белозерским могильником (Agulnikov 1996; Агульников 2003, с. 139-163). Несмотря на то, что практически все курганы ограблены древности, материалы, полученные в результате раскопок 2019 года, достаточно информативны. Преобладающее большинство захоронений скифского могильника у с. Казаклия были совершены в катакомбах II-го типа (Ольховский 1991, с. 25-27). Это конструкция состояла из входного колодца с западной стороны, переходящего в погребальную камеру, выполненной под землей в виде катакомбы. В одном случае, в кургане 4, входной колодец находился на востоке, а погребальная камера – в западном секторе, что не меняет общей картины. За исключением кургана 6, где захоронения совершены в прямоугольных погребальных камерах I-го типа, все остальные захоронения могильника совершены в катакомбах. Хронологически катакомбы II-го типа получают распространение со второй четверти IV в. до н.э. в Нижнем Подунавье. Катакомбы II-го типа преобладают в регионе и зачастую являются единственными погребальными сооружениями в ряде придунайских могильниках, вместе с тем они сосуществуют с простыми грунтовыми ямами. Подобное совмещение разных типов погребальных сооружений в пределах одного могильника отмечается и в материалах скифского могильника у с. Глиное, на левобережье Нижнего Днестра (Яровой и др. 1997, с. 251-255; Тельнов и др. 2016). В тех случаях, когда могилы не нарушены, погребенные уложены головой на запад. Кости животных – собак, крупного и мелкого рогатого скота отмечаются во входных колодцах в могильниках Кубей, Табаки, Котловина на плато между озерами Ялпуг и Кагул (Субботин и др. 1992; Суничук, Фокеев 1984, с. 118-119). Подобные элементы погребальной тризны отмечены и в курганах 2, 3 и 4 Казаклийского могильника. Как и в курганах Нижнего Подунавья, Попрутья и Поднестровья отмечены такие конструктивные особенности, как кольцевые рвы с перемычками в

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

западной и восточной частях, где, как правило, концентрировался амфорный материал (Суничук, Фокеев 1984, с. 121; Субботин и др. 1992). Амфоры преимущественно производства Гераклеи, биконического типа III (Монахов 2003, с. 142, 144). Подобные амфоры датируются концом или последней четвертью IV в. до н.э., о чем свидетельствуют и небольшие емкости амфор, аналогичные находкам на скифском могильнике Николаевка в Нижнем Поднестровье, которые также датируются финалом IV в. до н.э. (Мелюкова 1975). Керамика, найденная в погребальных сооружениях, представлена фрагментами красноглиняных амфор, преимущественно производства Гераклеи. Подобный тип амфор преобладает в скифских погребальных комплексах конца IV в. до н.э. и происходит преимущественно из ровиков. Ножи, найденные в погребениях курганов 3 и 5, соответствуют типу 1, с горбатой спинкой и прямым лезвием. А. И. Мелюкова относит этот тип ножей ко II-й группе и датирует их IV-III вв. до н.э. (Мелюкова 1964, 40-42). Предметы вооружения представлены трехгранными трехлопастными наконечниками стрел. В казаклийских курганах преобладают наконечники с выступающей втулкой, относящиеся к III-й хронологической группе, типам А-Б и датируется IV-III вв. до н.э. (Мелюкова 1964, с. 23, Таб. 9, А-Б).

Что касается оборонительного доспеха, то его наличие подтверждает находка прямоугольной нашивной железной пластины детали панциря из погребения 1 кургана 5. Подобные панцири связаны с погребениями тяжеловооруженных воинов (Мелюкова 1979, с. 203-206). Стеклянная бусина найдена в одном единственном экземпляре в погребении 1, кургана 2, малочисленность подобных украшений отмечается и в курганах Нижнего Подунавья (Суничук, Фокеев 1984, с. 116). Украшения, найденные в скифских курганах Казаклии, представлены экземпляром височной подвески лировидной формы с загнутыми окончаниями и конусовидными навершиями, а также фибулами с выгнутой спинкой из кургана 5. Подобный тип украшений происходит с территории Балканского полуострова и появляется во Фракии в V в. до н.э. Но эти украшения получают распространение в течении IV-III вв. в скифских погребальных комплексах Поднестровья и Подунавья (Редина 1998, с. 122-123). Фибулы-застежки фракийского типа появляются в качестве элемента скифского костюма в начале – середине IV в. до н.э. Они изготовлены из округлого стержня, как правило, округлого или плоского в сечении с высокой дуговидной спинкой, снабженные коническими кнопками в окончаниях. Представительная серия подобных фибул происходят из курганов могильников Мреснота Могила, Дервент, Кугурлуй в низовьях рек Ялпуга-Кагула (Островерхов, Редина 2013, с. 402-403, рис.100/1, 4, 7, 8). Подвеска в форме колокольчика (ворворка из

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

погребения 1 кургана 3) аналогична подобной, найденной в могильнике Градешка (Островерхов, Редина, 2013, с. 406, рис. 102/7). Таким образом, материалы скифского могильника, открытого в 2019 году у с. Казаклия являются подобными, исследованным в 1970-1980-е гг. между крупными придунайскими озерами Ялпуг и Кагул.

На основании вышеизложенного материала, скифский могильник у Казаклии можно соотнести с Нижнедунайской скифской группой (Суничук, Фокеев 1984, с. 118; Андрух 1995, с. 1-15; Островерхов, Редина, 2013, с. 379-419). При этом, предположение о датировке III-II вв. до н.э. скифских курганов в Нижнедунайских могильниках Дервент, Кугурлуй, Градешка не имеет основания. Как показывает анализ греческой керамики из этих курганов, все они являются памятниками второй половины – конца IV в. до. н.э. (Полин 2014, с. 648). О том же свидетельствует вещевой инвентарь этих курганов, во многом сходный и с материалами, найденными в скифских курганах у Казаклии в 2019 году. Соответственно скифский могильник у Казаклии следует датировать второй половиной IV в. до н.э. Следует отметить, что скифские курганные могильники в Пруто-Днестро-Дунайском междуречье располагались преимущественно в степной зоне, вдоль течения рек на основных магистральных водоразделах (**Рис. 2**). Практически не отмечены скифские курганные могильники в пойменных пространствах. Степень исследованности скифских погребальных комплексов неравномерная. Так, скифские курганы на территории Одесской области Украины, на левобережье Дуная, исследовались в 1970-1980-е гг. (Субботин и др. 1992; Островерхов, Редина 2013, с. 374-419), в связи с масштабными гидромелиоративными работами в регионе. В XXI столетии подобные исследования курганных некрополей в юго-западном регионе Одесской области не проводились. Поэтому данные о скифских комплексах Буджака и Дунайского Левобережья приводятся по материалам раскопок конца XX века (Субботин и др. 1992; Островерхов, Редина 2013, с. 374-419). В свою очередь, ряд скифских курганов исследовался на территории Республики Молдова в период с 2014 по 2019 гг. (Ciobanu *et alii* 2019, p. 71-119).

Масштабное проникновение скифов в юго-западный регион Причерноморья связывается с действиями скифского царя Атея в IV в. до н.э. Скифская экспансия Атея была ориентирована за Дунай, к западнопонтийским греческим городам-колониям Истрии, Томам, Оргамуму, Каллатису. В дальнейшем, часть скифского населения из Нижнего Подунавья отходит за Днестр, в связи с поражением царя Атея в скифо-македонском конфликте и фиксируется в виде Тираспольской группы скифских памятников (Мелюкова 1962). Группа эта была неоднородна по

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

составу и включала скифские, греческие и фракийские элементы (Яровой, Четвериков 2000, с. 3-28). Судя по археологическим материалам, это объединение длительный период продолжает контролировать территорию Буджака от Днестра до Дуная и совершает походы на территорию Добруджи (Островерхов, Редина 2013, с. 417). Примечателен тот факт, что скифские кочевья находились и на Нижнем Пруте, что отмечается наличием там скифских курганных могильников (Манта, Крихана Веке, Дойна) (Agulnikov 1997, p. 275-292, Ciobanu *et alii* 2015, p. 45-58, Ciobanu *et alii* 2017, p. 31-34, Ciobanu *et alii* 2019, p. 71-119).

Следует отметить, что в последние годы был исследован курганный могильник у с. Крихана Веке, где имелся целый ряд скифских курганных комплексов, датирующихся финалом IV в. до н.э. (Ciobanu *et alii* 2019, p. 71-119). В материалах скифских курганов у с. Крихана Веке неоднократно отмечалось фракийское и эллинистическое влияние на скифскую культуру, что характерно и для большинства курганов Тираспольской группы (Яровой 2004, с. 103-105), исследованных в последние годы у с. Глиное на Нижнем Днестре (Яровой, Четвериков 2000, с. 3-28; Тельнов и др., 2016, с. 967-982). Скифские памятники предположительно могут присутствовать вдоль среднего течения рек Ялпуга и Когильника, на границах скифского и фракийского мира. Не исключаются находки скифских погребальных комплексов и в зоне участка лесостепи между Буджаком и Тигечскими Кодрами.

Антропологические определения (Доктор биологии А. М. Варзарь)

Погребение / ID	Казаклия 2019 К3П1/ 22.2
Культура	Скифская
Сохранность черепа	Неполные фрагменты костей черепа
Сохранность п.к. скелета	Фрагменты костей
Моляры	Да
Зубы коренные постоянные	Да
Пол	Мужской
Возраст итоговый	60-65 лет

Погребение / ID	Казаклия 2019 К6П2/ 22.3
Культура	Скифская
Сохранность черепа	Черепная коробка, нижняя челюсть, фрагменты верхней челюсти, скуловые кости
Сохранность п.к. скелета	Фрагменты костей
Зубы коренные постоянные	Да
Пирамида височной кости	Нет
Пол	Женский
Возраст итоговый	45-50 лет

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Погребение	Казаклия 2019 К2П2/ 22.3
Культура	Скифская
Сохранность черепа	Фрагмент нижней челюсти без зубов
Сохранность п.к. скелета	Одна плечевая кость, мелкие фрагменты костей
Зубы коренные постоянные	Нет
Пирамида височной кости	Нет
Пол	Неопределенный
Возраст итоговый	55-70 лет

Погребение/ ID	Казаклия 2019 К4П1/ 22.3
Культура	Скифская
Сохранность черепа	Фрагменты нижней челюсти, несколько зубов
Сохранность п.к. скелета	Неполные фрагменты костей
Зубы коренные постоянные	Да
Пирамида височной кости	Нет
Пол	Неопределенный
Возраст зубы	25-35 лет

Погребение	Казаклия 2019 К2П1/ 22.3
Культура	Скифская
Сохранность черепа	Фрагмент нижней челюсти без зубов
Сохранность п.к. скелета	Несколько фрагментов
Зубы коренные постоянные	Нет
Пирамида височной кости	Нет
Пол	Неопределенный
Возраст итоговый	Взрослый без возможности определения возраста (?)

Погребение	Казаклия 2019 К7П1/ 22.4
Культура	Средние века
Сохранность черепа	Мелкие неполные фрагменты черепной коробки
Сохранность п.к. скелета	Отсутствует
Зубы коренные постоянные	Нет
Пирамида височной кости	Фрагменты
Пол	Неопределенный
Возраст итоговый	Infans I (< 7 лет)

Погребение	Казаклия 2019 К5П1/ 22.4 (череп) и 22.5 (п.к. скелет)
Культура	Скифская
Сохранность черепа	Неполные фрагменты
Сохранность п.к. скелета	Разрозненные кости и их фрагменты
Зубы коренные постоянные	Да
Пирамида височной кости	Фрагменты
Пол	Мужской
Возраст итоговый	45-55 лет

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Библиография

Агульников 2003: С. М. Агульников, *Погребальный обряд Казаклийского могильника Белозерской культуры*, in: E. Sava (ed.), *Interferențe cultural-cronologice în spațiul Nord-Pontic*, Chișinău, 2003, p. 139-163.

Агульников, Малюкевич 2013: С. М. Агульников, А. Е. Малюкевич, *Стратиграфия кургана 20 Казаклийского курганного могильника*, Revista Arheologică, S.N. IX, 2, 2013, p. 185-191.

Андрух 1995: С. И. Андрух, *Нижнедунайская Скифия в VI – начале I в. до н.э.*, Запорожье, 1995.

Бейлекчи и др. 1985: В. С. Бейлекчи, С. М. Агульников, А. Ю. Чирков, *Отчет о работе Буджакской Новостроечной экспедиции в 1985 г.*, Архив Национального Музея Истории Молдовы, инв. №231, Кишинев, 1985.

Мелюкова 1962: А. И. Мелюкова, *Скифские курганы Тираспольщины (по материалам И. Я. и Л. П. Стемпковских)*, Памятники скифо-сарматской культуры, Материалы и исследования по археологии СССР 150, 1962, с. 114-166,

Мелюкова 1964: А. И. Мелюкова, *Вооружение скифов*, Свод археологических источников, Выпуск Д 1 - 4, Москва, 1964.

Мелюкова 1975: А. И. Мелюкова, *Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка,* Москва, 1975.

Мелюкова 1979: А. И. Мелюкова, *Скифия и фракийский мир*, Москва, 1979.

Монахов 2003: С. Ю. Монахов, *Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Каталог определитель,* Москва-Саратов, 2003.

Островерхов, Редина 2013: А. С. Островерхов, Е. Ф. Редина, *Скифские Древности*, Древние культуры Северо-Западного Причерноморья, Одесса, 2013, с. 374-419.

Полин 2014: С. В. Полин, *Скифский Золотобалковский курганный могильник V-IV вв. до н.э. на Херсонщине*, Киев, 2014.

Редина 1998: Е. Ф. Редина, *О месте производства некоторых типов украшений из скифских могильников*, Древнее Причерноморье, IV-е чтения памяти проф. П. О. Карышковского, Одесса, 1998, p. 122-123.

Сава и др. 1984: Е. Н. Сава, С. М. Агульников, И. В. Манзура, *Отчет о раскопках Буджакской Новостроечной Экспедиции в 1984 г.*, Архив Национального Музея Истории Молдовы, инв. №102, Кишинев, 1984.

Сава и др. 2019: Е. Сава, С. Агульников, И. Манзура, *Исследования курганов в Буджакской степи*, Кишинев, 2019.

Субботин и др. 1992: Л. В. Субботин, А. С. Островерхов, С. Б. Охотников, Е. Ф. Редина, *Скифские древности Днестро-Дунайского междуречья*, Одесса, 1992.

Суничук, Фокеев 1984: Е. Ф. Суничук, М. М. Фокеев, *Скифский могильник Плавни I в низовьях Дуная*, Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья, Киев, 1984, с. 103-120.

Тельнов и др. 2016: Н. П. Тельнов, И. А. Четвериков, В. С. Синика, *Скифский курганный могильник III-II вв. до н.э. у с. Глиное*, Тирасполь, 2016.

Яровой 2004: Е. В. Яровой, *Керамика из могильника III-II вв. до н.э. у с. Глиное в Нижнем Поднестровье* (Опыт предварительного анализа), Congresul al IX-lea Internațional de Tracologie „Tracii și lumea circumpontică", volum de rezumate, Chișinău-Vadul lui Vodă, 2004, p. 103-105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Яровой и др. 1997: Е. В. Яровой, И. А. Четвериков, А. В. Субботин, *Новый курганный могильник Скифской культуры в Нижнем Поднестровье*, Никоний и античный мир Северного Причерноморья, Одесса, 1997, с. 251-255.

Яровой, Четвериков 2000: Е. В. Яровой, И. А. Четвериков, *К вопросу принадлежности памятников Тираспольской группы (в свете исследований могильника у с. Глиное)*, Чобручский археологический комплекс и древние культуры Поднестровья (материалы полевого семинара), Тирасполь, 2000, с. 3-28.

Agulnikov 1996: S. Agulnikov, *Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia*, Bibliotheca Thracologica XIV, București, 1996.

Agulnikov 1997: S. Agulnikov, *Tumulii scitici de lângă satele Manta și Crihana Veche*, Cercetări arheologice în Aria Nord-Tracă, București, 1997, p. 275-292.

Ciobanu *et alii* 2015: I. Ciobanu, D. Topal, S. Agulnicov, S. Popovici, *Tumulul scitic nr. 7 de la Crihana Veche-La Petricei (r-nul Cahul)*, Arheologia preventivă în Republica Moldova II, 2015, p. 43-58.

Ciobanu *et alii* 2017: I. Ciobanu, A. Simalcsik, S. Popovici, R. Pîrnău, S. Agulnicov, L. Bejenaru, *Interdisciplinaritate în arheologie la Crihana Veche (r-nul Cahul)*, Cercetări arheologice în Republica Moldova. Campania 2016, Chisinău 2017, p. 31-34.

Ciobanu *et alii* 2019: I. Ciobanu, A. Simalcsik, L. Bejenaru, R. Pîrnău, S. Agulnicov, S. Popovici, *Considerații preliminare privind cercetările arheologice și interdisciplinare la Crihana Veche (r-nul Cahul). Companiile 2016 și 2017*, Arheologia preventivă în Republica Moldova IV, 2019, p. 71-119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

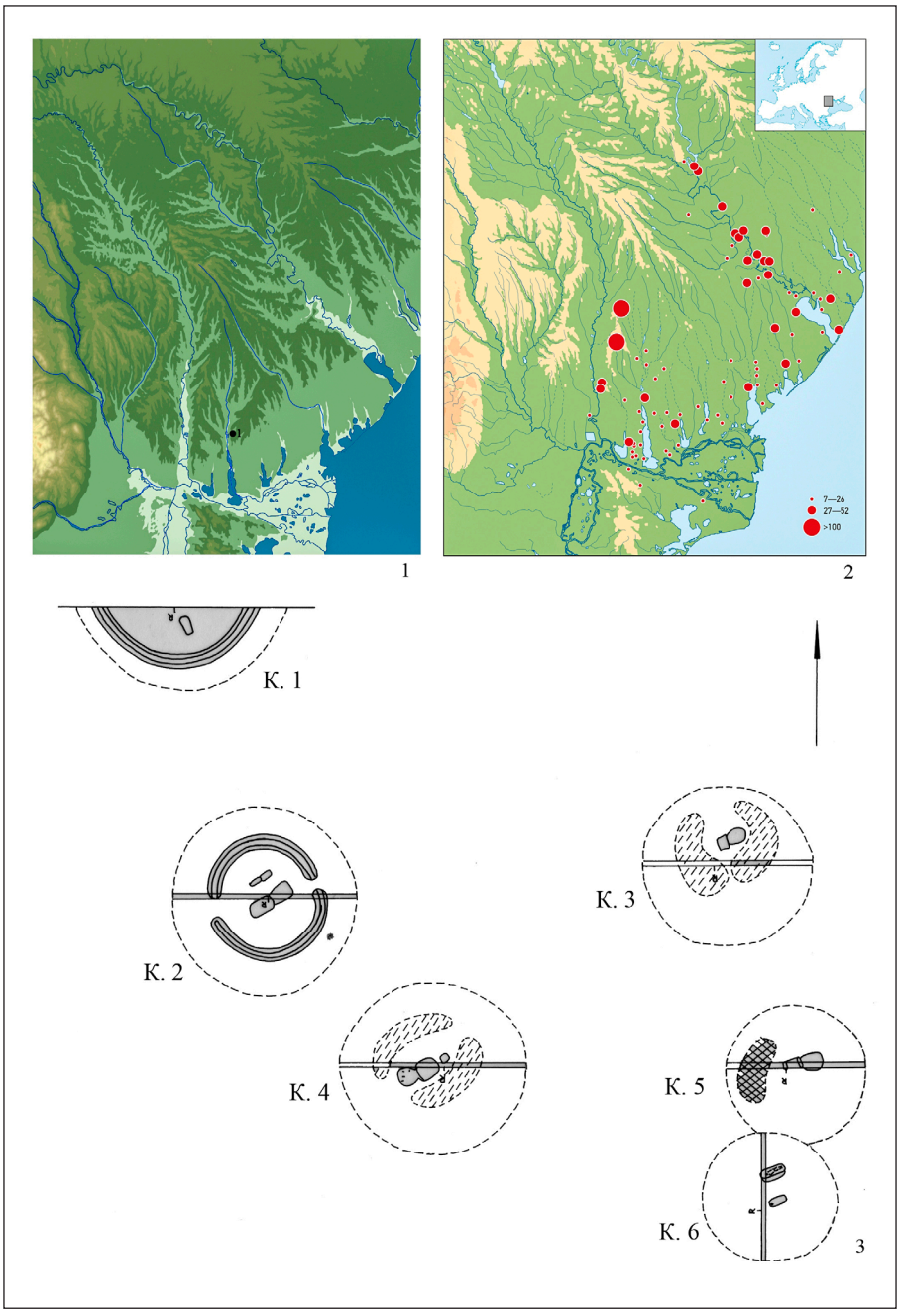

Рис. 1. 1. Географическое положение; 2. Скифские курганы в Пруто-Днестровсом междуречье; 3. План скифского могильника у с. Казаклия
Pl. 1. Geographical location; 2. Scythian burial mounds in the Prut-Dnester interfluve; 3. Plan of the Scythian burial ground near the village Cazaclia

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

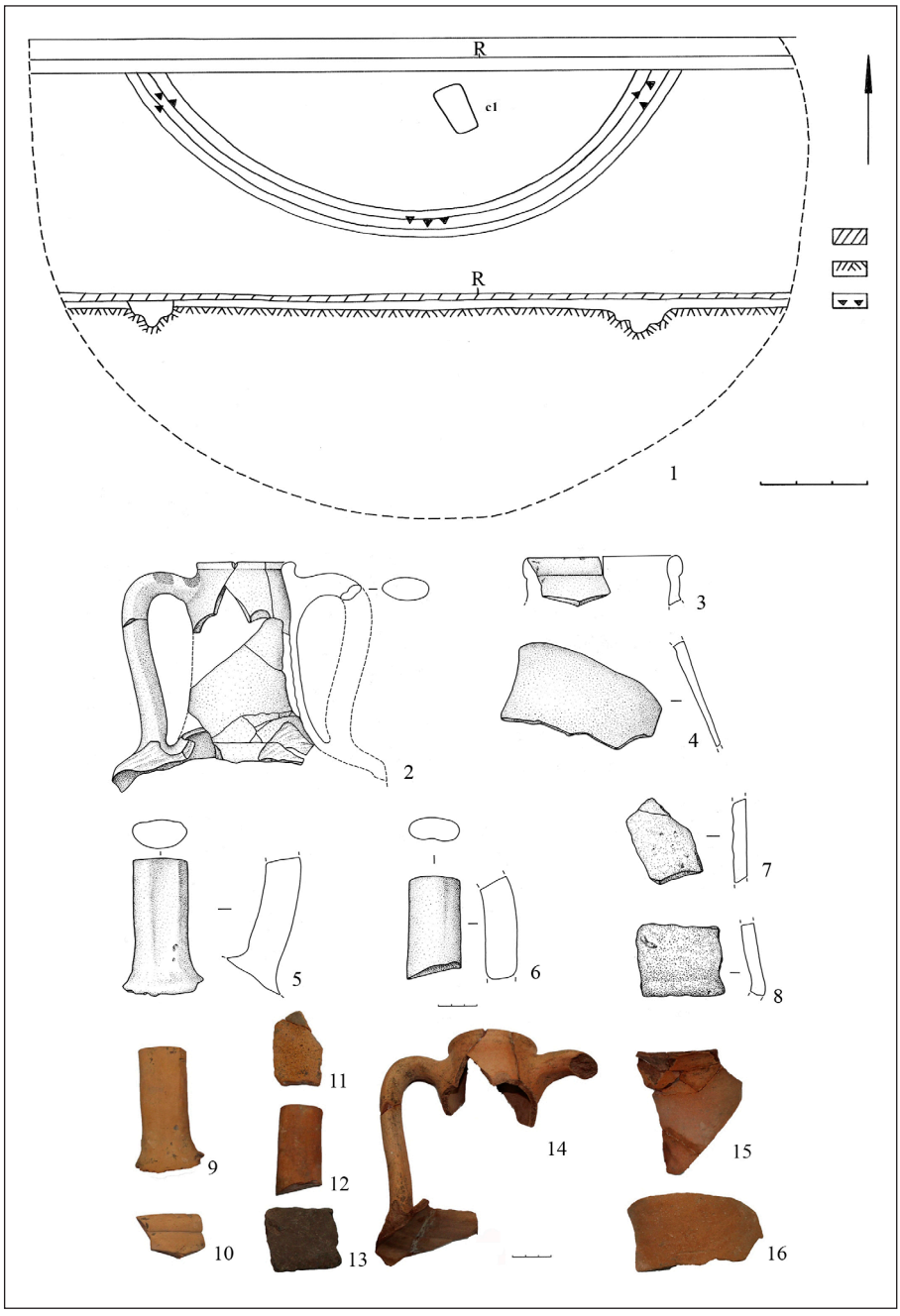

Рис. 2. Курган 1. 1. План и профиль кургана; 2. Амфоры из рва кургана
Pl. 2. Burial mound 1. 1. Plan and profile of the burial mound; 2. Amphorae from the ditch of the burial mound

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

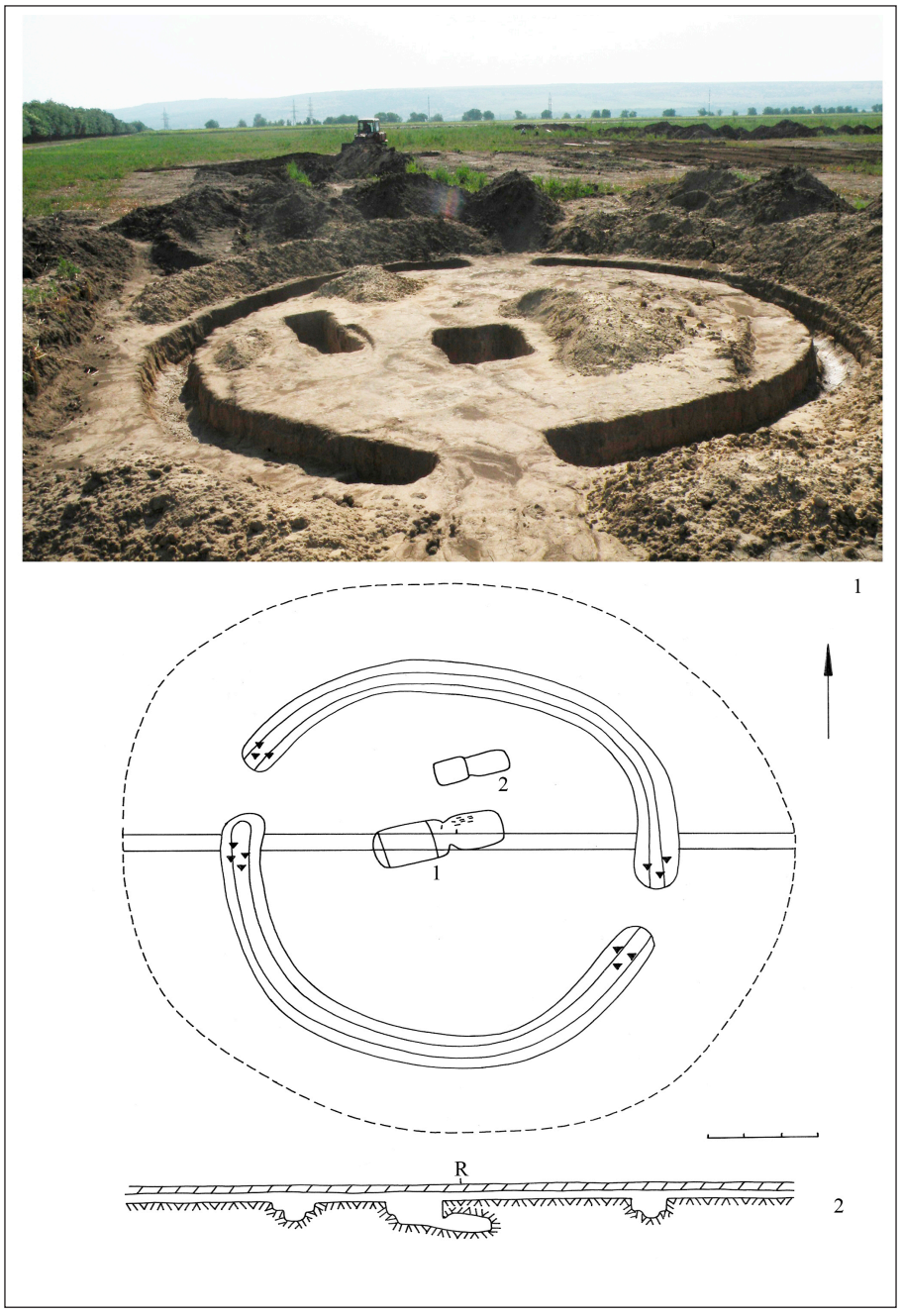

Рис. 3. Курган 2. 1. Фото кургана; 2. План и профиль кургана
Pl. 3. Burial mound 2. 1. Photo of the burial mound; 2. Plan and profile of the burial mound

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

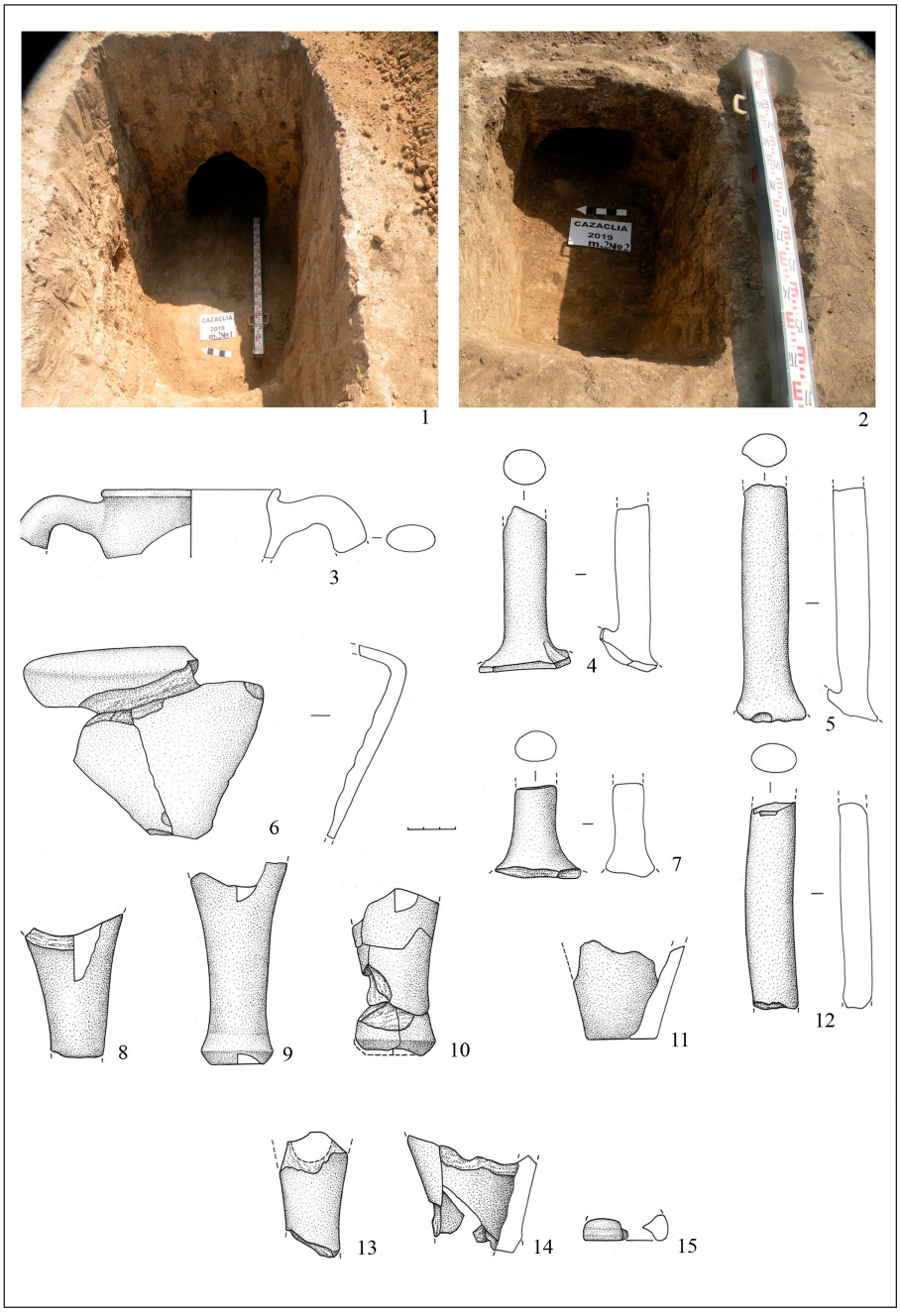

Рис. 4. Курган 2. 1. Фото погребения 1; 2. Фото погребения 2; 3-15. Амфорный бой из рва кургана
Pl. 4. Burial mound 2. 1. Photo of tomb 1; 2. Photo of tomb 2; 3-15. Fragments of amphorae from the burial mound ditch

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

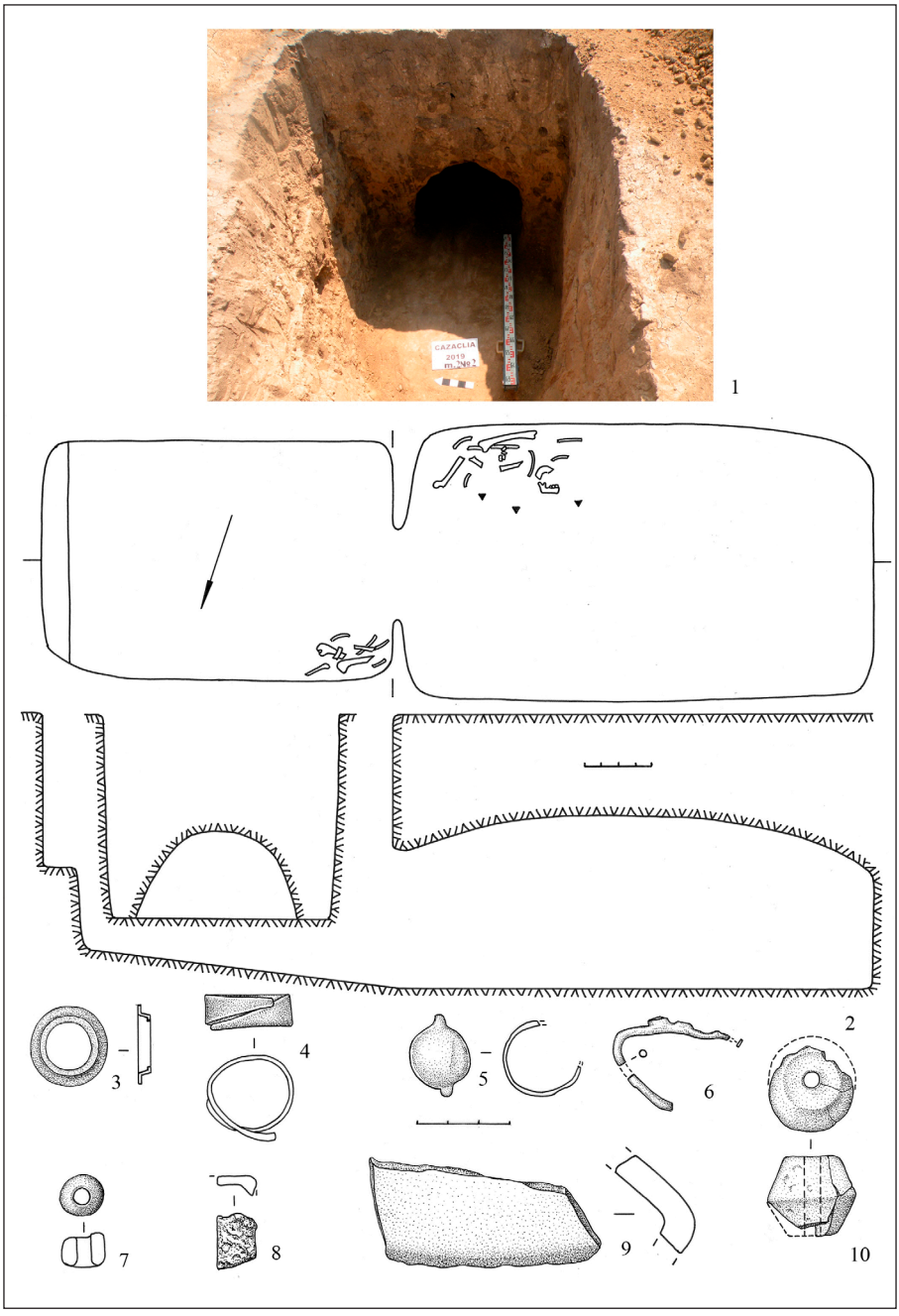

Рис. 5. Курган 2. 1. Фото погребения 1; 2. Рисунок погребения 1;
3-10. Инвентарь погребения 1
Pl. 5. Burial mound 2. 1. Photo of tomb 1; 2. Drawing of tomb 1;
3-10. Inventory of tomb 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

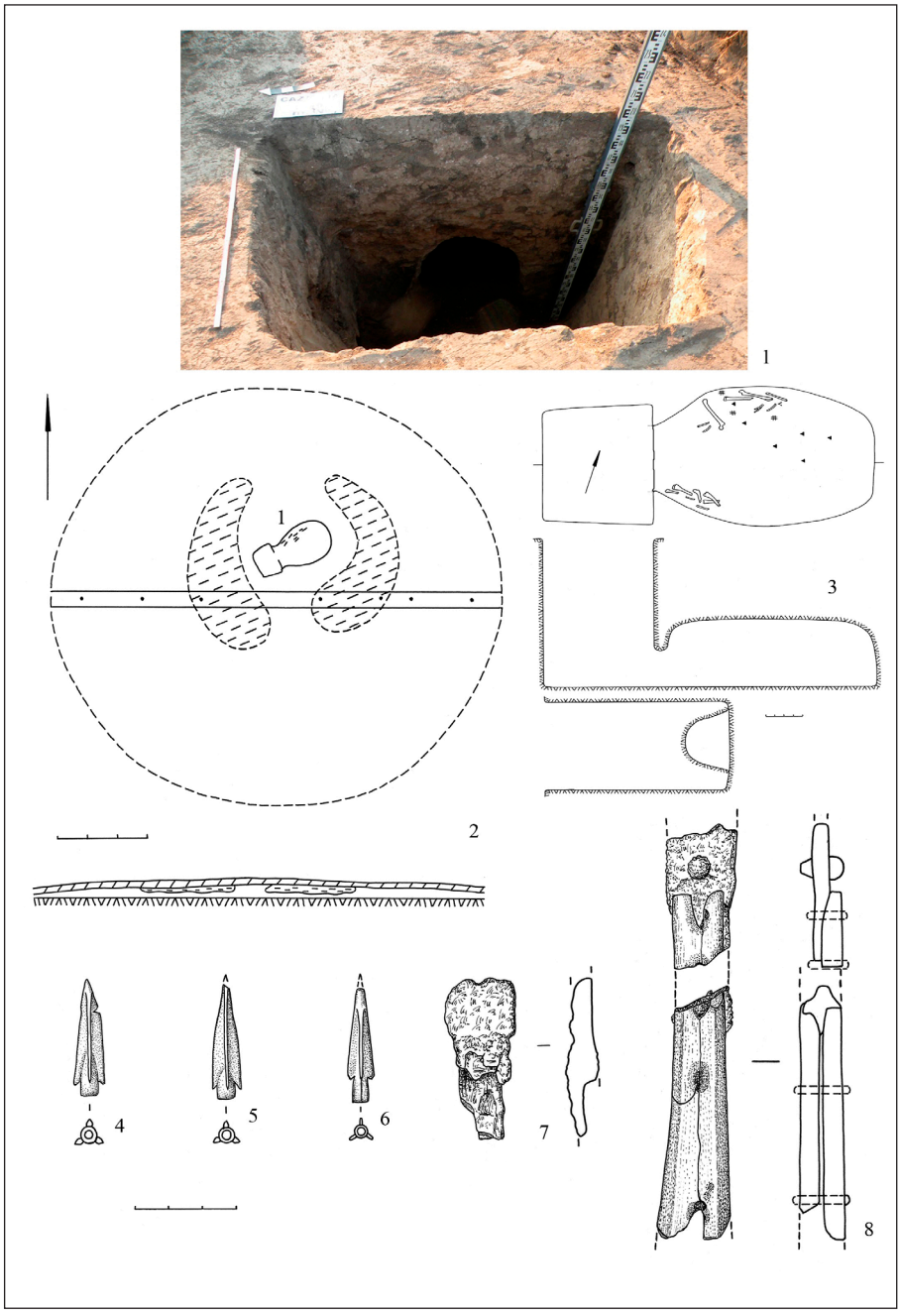

Рис. 6. Курган 3. 1. Фото погребения 1; 2. План и профиль кургана;
4-8. Инвентарь погребения 1
Pl. 6. Burial mound 3. 1. Photo of tomb 1; 2. Plan and profile of the burial mound;
4-8. Inventory of tomb 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

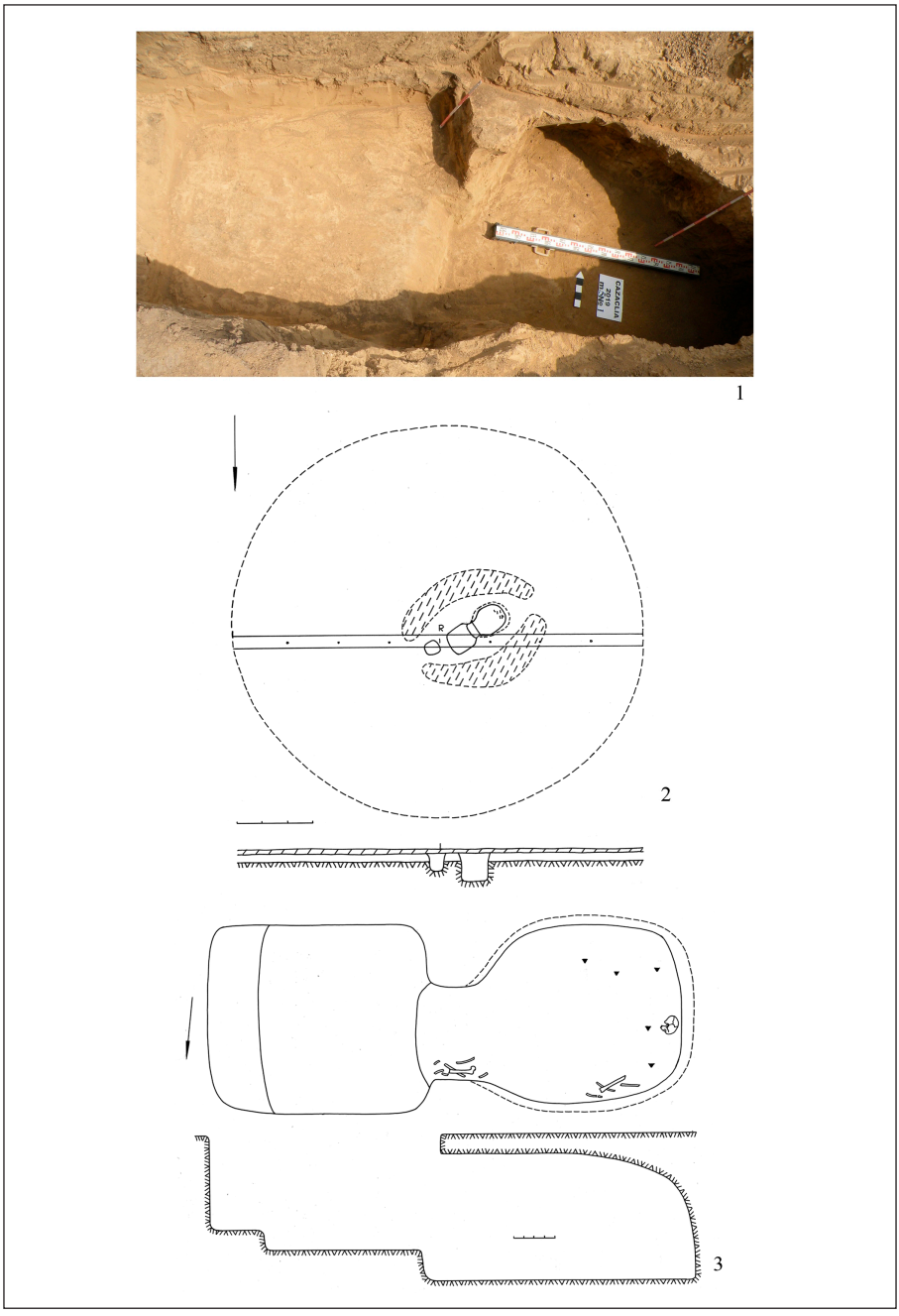

Рис. 7. Курган 4. 1. Фото погребения 1; 2. План и профиль кургана;
3. Рисунок погребения 1
Pl. 7. Burial mound 4. 1. Photo of tomb 1; 2. Plan and profile of the mound;
3. Drawing of tomb 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

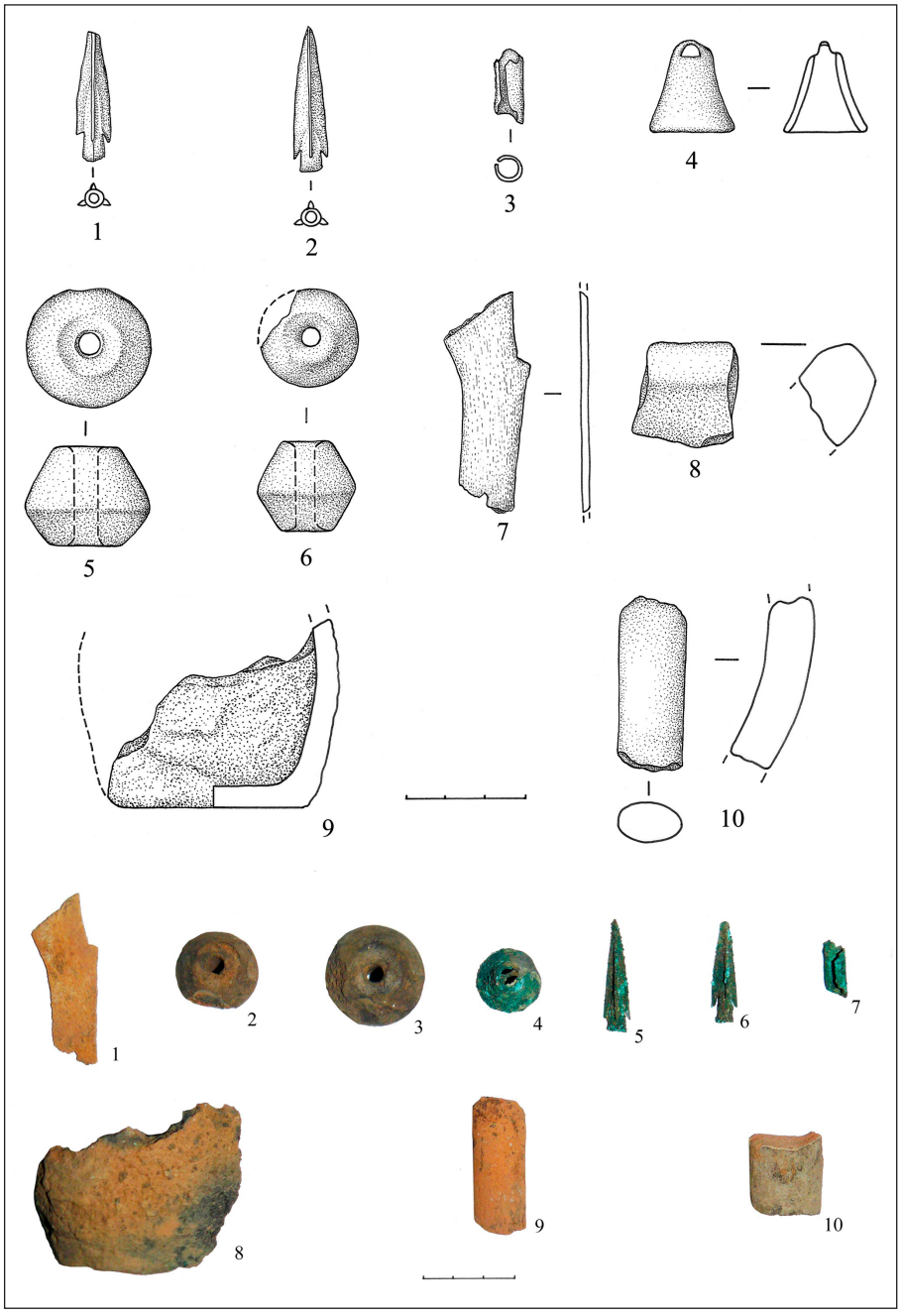

Рис. 8. Курган 4. Рисунки 1-10. Рисунки инвентаря погребения 1;
Фото 1-10. Инвентарь погребения 1
Pl. 8. Burial mound 4. Drawings 1-10. Drawings of the inventory of tomb 1;
Photo 1-10. Inventory of tomb 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

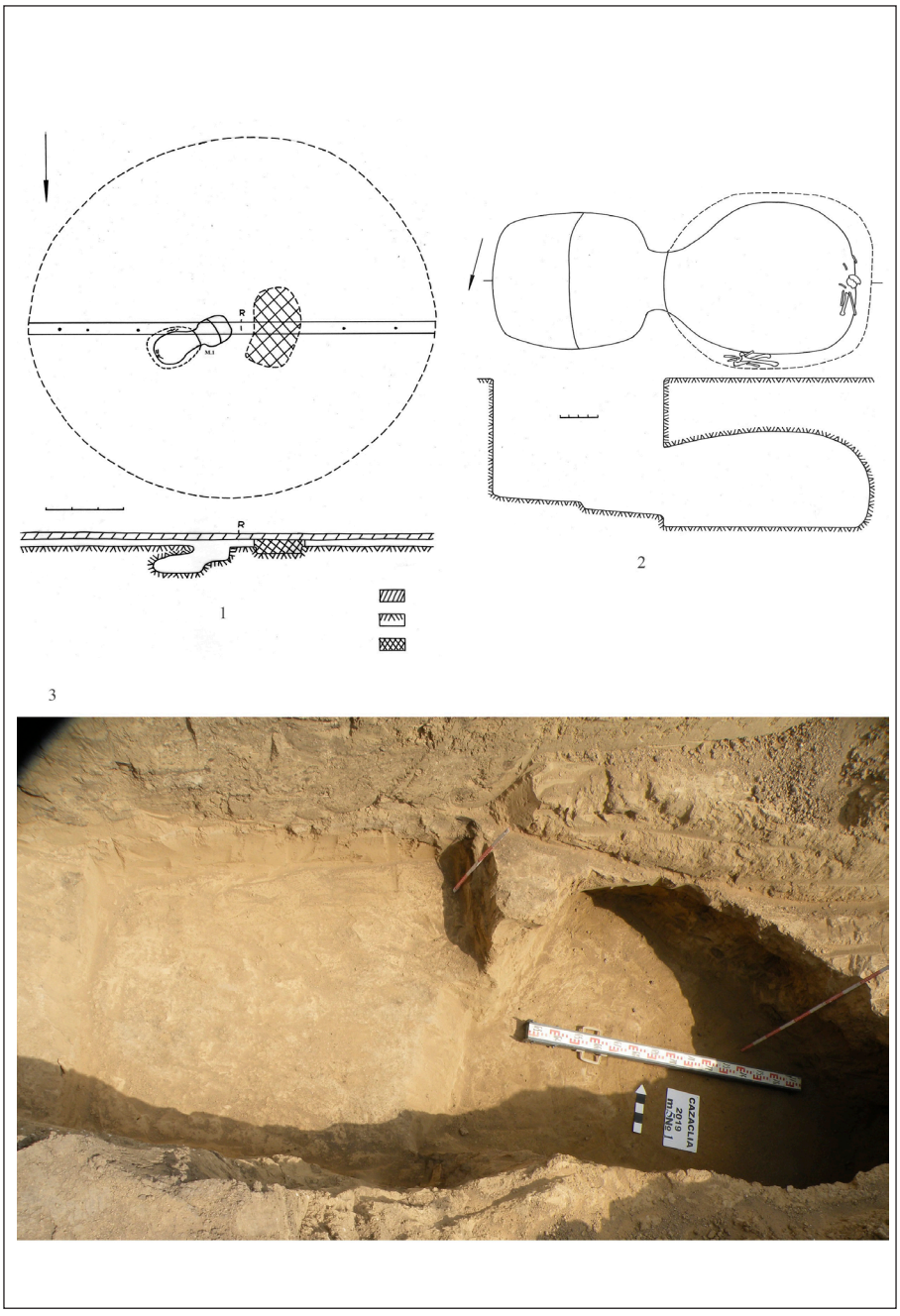

Рис. 9. Курган 5. 1. План и профиль кургана; 2. Погребение 1;
3. Фото погребения 1
Pl. 9. Burial mound 5. 1. Plan and profile of the mound; 2. Drawing of tomb 1;
3. Photo of tomb 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

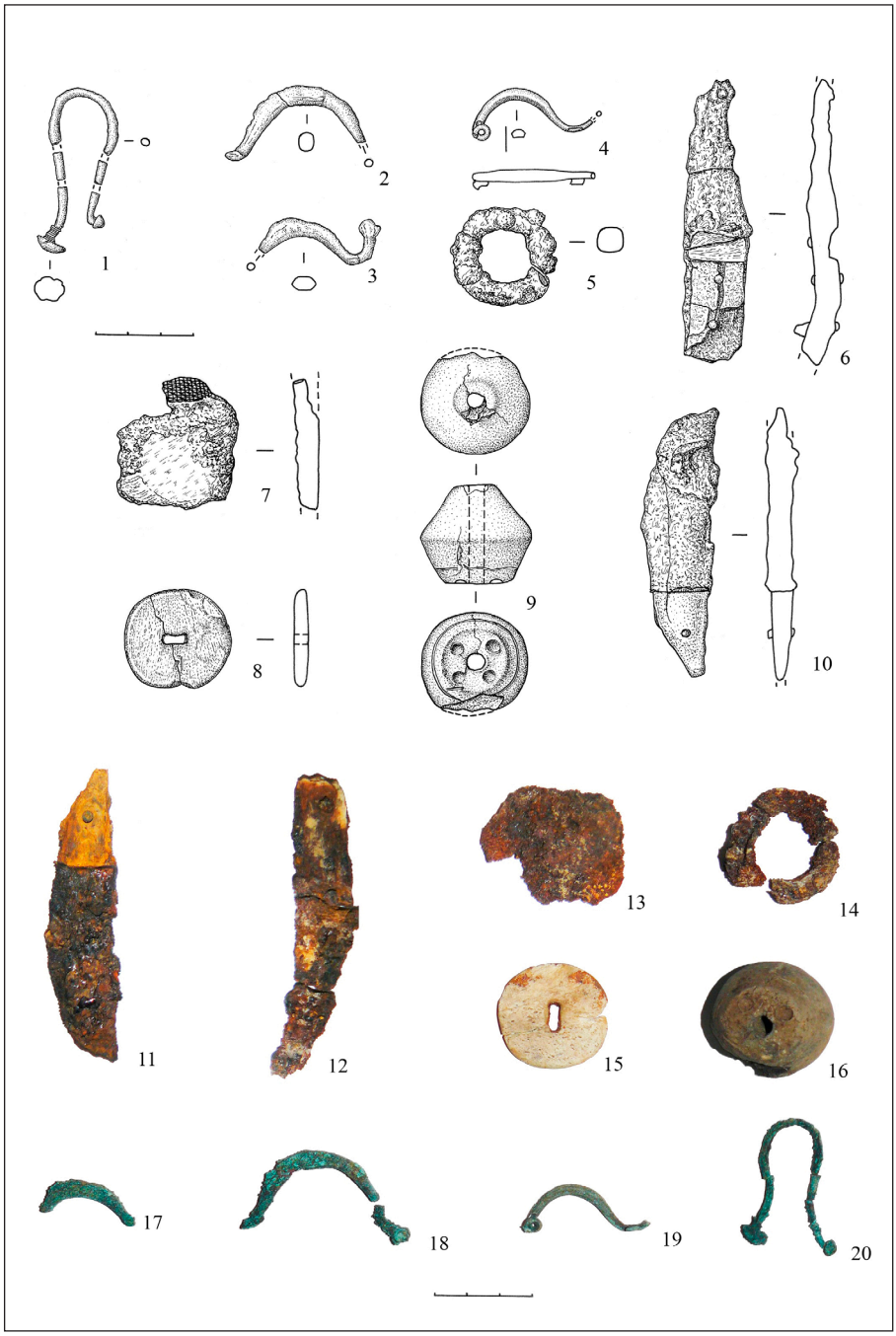

Рис. 10. Курган 5. Инвентарь погребения 1. Рисунки 1-10 и фото 11-20
Pl. 10. Burial mound 5. Inventory of tomb 1. Drawings 1-10 and photos 11-20

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

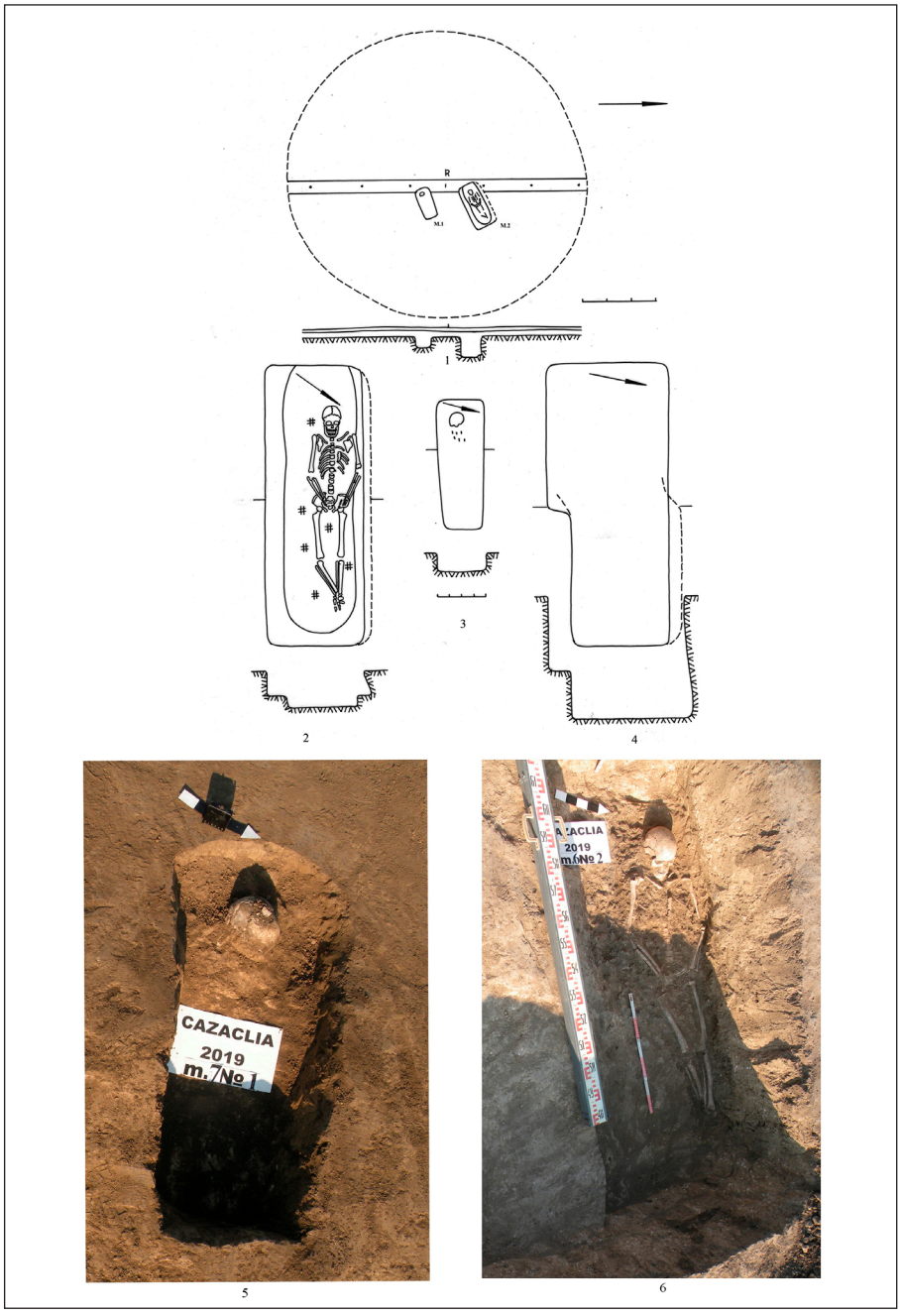

Рис. 11. Курган 6. 1.План и профиль кургана; 2. Погребение 2, рисунок; 3. Погребение 1, рисунок; 4. Погребение 1 кургана 2; 5. Погребение 1, фото; 6. Погребение 2, фото
Pl. 11. Burial mound 6. 1. Plan and profile of the mound; 2. Tomb 2, drawing; 3. Tomb 1, drawing; 4. Tomb 1 of mound 2; 5. Tomb 1, photo; 6. Tomb 2, photo

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

O monedă de tip „Adâncata-Mânăstirea" descoperită în situl de la Letea Veche (județul Bacău, România)

Lucian Munteanu[1]*, Lăcrămioara-Elena ISTINA[2]

Rezumat. În cursul cercetărilor arheologice desfășurate pe Varianta Ocolitoare a municipiului Bacău, sit 5 – comuna Letea Veche, în anul 2019, a fost identificat un sit arheologic monostratificat, care se datează în perioada geto-dacică. Într-una dintre locuințele cercetate (complex 26) a fost descoperită o monedă dacică din argint, de tipul „Adâncata-Mânăstirea", seria III (în clasificarea realizată de către C. Preda). Monedele de acest tip aparțin celei de-a doua faze a monetăriei imitative de tip greco-macedonean din Dacia preromană („monetăria geto-dacică"), fiind datate între anii 150-120 î. Hr. Aria lor de răspândire cuprinde, în principal, partea răsăriteană a Olteniei și vestul Munteniei. Pe teritoriul Moldovei, monedele de tip „Adâncata-Mânăstirea" se întâlnesc foarte rar. Doar două astfel de emisiuni au fost descoperite în context arheologic, în dava de la Poiana (jud. Galați). Alte două monede au fost aflate, în mod întâmplător, la Odobasca (jud. Vrancea) și la Turturești (jud. Neamț). Apariția unei emisiuni de tip „Adâncata-Mânăstirea" într-o așezare a geților răsăriteni din zona Siretului mijlociu constituie, fără îndoială, un fapt remarcabil și atestă existența unor legături, de natură diversă, între populațiile locale din diferite părți ale Daciei preromane.
Cuvinte cheie: Letea Veche, cercetări arheologice preventive, monede de tip „Adâncata-Mânăstirea", așezare geto-dacică, secolele II-I î. Hr.

A coin of "Adâncata-Mânăstirea" type discovered in the site of Letea Veche (Bacău County, Romania). During the rescue archaeological excavation on the Bacău Highway, site No. 5 (Letea Veche, Bacău County, Romania), in 2019, a single-layered site was identified, dating from the Geto-Dacian period. Inside one of the investigated dwellings (feature 26) a Dacian silver coin was discovered, of the "Adâncata-Mânăstirea" type, series III (in the classification made by C. Preda). Coins of this type belong to the second phase of the imitative coinage of Greek-Macedonian type from pre-Roman Dacia ("Geto-Dacian coinage"), being dated between 150-120 BC. Their main area of distribution includes the eastern part of Oltenia and the west of Muntenia. On the territory of Moldova, "Adâncata-Mânăstirea" type coins are very scarce. Only two such coins were discovered, in an archaeological context, in the dava from Poiana (Galați County). Two other similar issues were found, by chance, in Odobasca (Vrancea

[1] Institutul de Arheologie, Academia Română Filiala Iași, România.
[2] Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău, România.
* Autor corespondent: lucanas2000@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

County) and Turturești (Neamț County). The discovery of an "Adâncata-Mânăstirea"-type coin in a settlement of the Eastern Getae from the area of the middle Siret is, undoubtedly, a remarkable fact. This fact shows that connections of various natures existed among the local population from the different parts of Pre-Roman Dacia.
Key words: Letea Veche, rescue archaeological excavation, "Adâncata-Mânăstirea"-type coin, Geto-Dacian settlement, 2nd-1st centuries BC.

.....

Cu ocazia săpăturilor preventive desfășurate pe Varianta Ocolitoare a municipiului Bacău a fost identificat un sit arheologic – Obiectiv 1, Sit 5 Km 8+480 – 8+680 (Istina *et alii* 2017, p. 95). Acesta se află pe un grind situat la est de localitatea Letea Veche (com. Letea Veche, jud. Bacău) și la sud-vest de satul Radomirești, din aceeași comună, în amonte de confluența râului Bistrița cu Siretul. Cercetarea a fost realizată de către o echipă de specialiști ai Complexului Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău și Muzeului Județean Buzău, în perioada martie-iunie 2019[3]. Situl este unul monostratificat în mare măsură, ce păstrează urmele unei așezări geto-dacice relativ modeste, documentată prin gropi, structuri de locuire și un inventar mobil destul de sporadic. De asemenea, au fost identificate și câteva complexe atribuite culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, care nu par să formeze un strat de cultură consistent. În total, au fost identificate și cercetate, exhaustiv, 34 de complexe arheologice, dispuse, mai ales, pe suprafața vestică afectată de proiect (Istina *et alii* 2020).

Singura descoperire monetară, pe care o prezentăm în lucrarea de față, provine din complexul 26. Este vorba despre o locuință de suprafață, care s-a conturat la -0,55-0,70 m, având dimensiunile de 8,4×10 m (**Fig. 1**). Din inventarul acesteia au mai fost recuperate bucăți de chirpici fără amprente, oase de animale, arse și nearse, o fusaiolă bitronconică din lut și diverse fragmente ceramice (Istina *et alii* 2020, p. 23-24, p. 56/pl. 19, p. 86/pl. 49, p. 145-151, pl. 108-114). Acestea din urmă sunt variate tipologic și se datează în epoci diferite. Cea mai mare parte a lor aparțin unor vase lucrate cu mâna (oale, cățui și capace) (Istina *et alii* 2020, p. 146-147/pl. 109-110, p. 149-151/pl. 112-114), care se întâlnesc, cu precădere, în perioada „clasică" a civilizației „geto-dacilor", având numeroase analogii cu descoperirile din davele aflate pe râul Siret (Vulpe, Teodor 2003, p. 81-88; Ursachi 1995, p. 159-161). Într-o proporție mult mai mică este prezentă și ceramica lucrată

[3] Cercetarea arheologică preventivă s-a desfășurat în cadrul proiectului de infrastructură „Centura ocolitoare a Municipiului Bacău, parte a Autostrăzii A7". Din echipa de cercetare au făcut parte: Lăcrămioara-Elena Istina (responsabil științific), Dănuț Prisecaru, Tiberiu-Theodor Plăcintă, Sebastian Matei, Laurențiu-Florin Grigoraș, Roxana-Elena Munteanu, Daniel Garvăn, Simina-Mihaela Ilaș, Iulian-Petru Bucur, Sebastian Sascău și Marius-Alexandru Istina.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

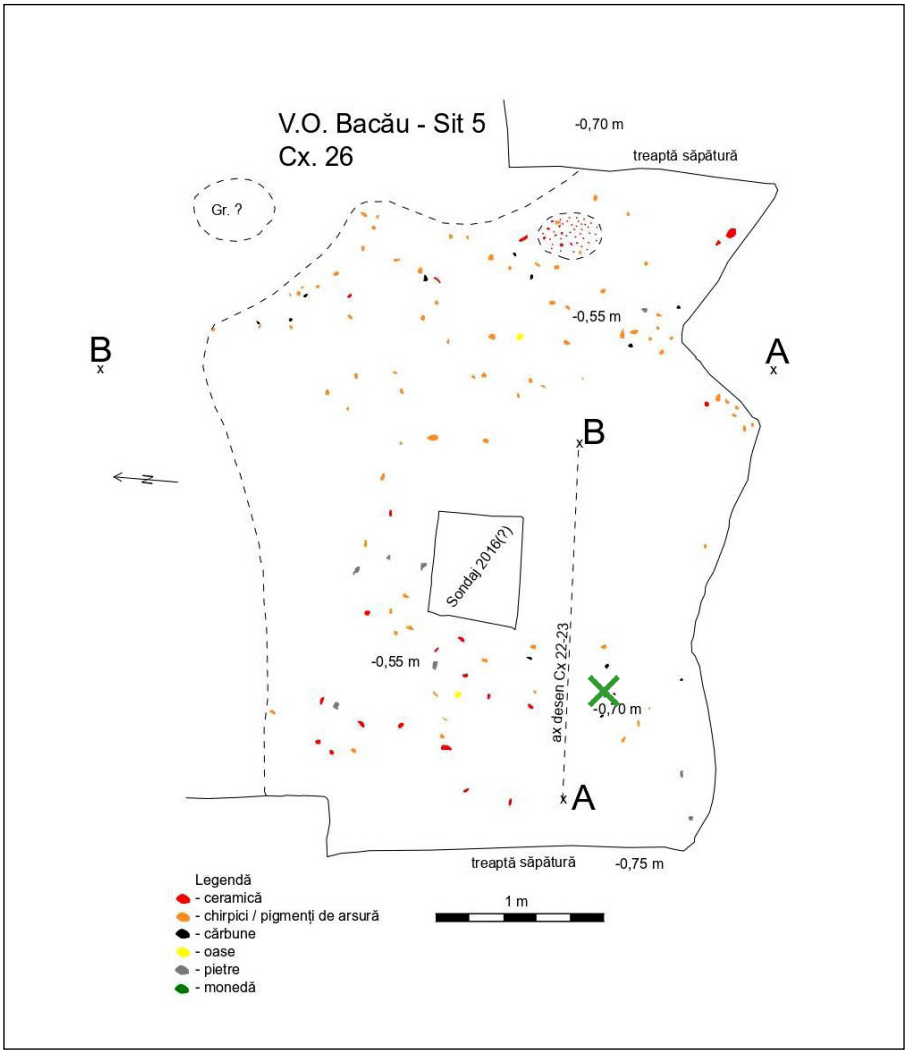

Fig. 1. Planul complexului Cx 26
Fig. 1. Plan of the feature Cx 26

la roată, constând în fragmente de oale confecționate dintr-o pastă zgrunțuroasă și părți din corpul unor farfurii sau boluri, realizate dintr-o pastă fină, cenușie (Istina *et alii* 2020, p. 145-147/pl. 108-110, p. 151/pl. 114), care sunt specifice culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (Aparaschivei *et alii* 2016, p. 278-279).

Pe baza materialelor descoperite în locuință, aceasta a fost atribuită „culturii geto-dacice", fiind datată în secolele II-I î. Hr. (Istina *et alii* 2020, p. 24). În ceea ce privește prezența, destul de sporadică, a ceramicii de tip Sântana de Mureș-

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 2. Moneda de tip „Adâncata-Mânăstirea" descoperită în situl de la Letea Veche (mărită)
Fig. 2. Coin of the "Adâncata-Mânăstirea" type discovered in the site of Letea Veche (enlarged)

Cerneahov, este posibil ca acesta să provină dintr-o așezare învecinată, din această perioadă. Probabil că în urma lucrărilor agricole, ea a fost purtată în situl getic.

Moneda la care facem referire este o imitație locală după tetradrahmele lui Filip al II-lea, având următoarea descriere (**Fig. 2**):

Av. Capul lui Zeus, schematizat, spre dreapta. Nasul este redat printr-o linie oblică, cu o globulă în partea ei inferioară; ochiul apare ca o globulă, încadrată de un unghi ascuțit; fruntea este reprezentată prin două linii aproape paralele, perpendiculare pe nas; părul este redat prin grupe de linii, care pornesc, radiat, din creștetul capului;

Rv. Călăreț cu calul la trap, schematizat, spre stânga. Din călăreț se păstrează capul mult schematizat și doar două globule în locul bustului. Calul are corpul alcătuit din două proeminențe circulare, gâtul și capul sunt rectangulare, coada este desprinsă de corp și picioarele sunt redate sub forma unor linii subțiri, cu globule la încheieturi și la copite.

AR; 6,143 grame; 20 milimetri; ax – ora 6; foarte slab conservată.

Imitație de tip „Mit Sattelkopfpferd", grupa b-c / „Adâncata-Mânăstirea", seria III, c. 150-120 î. Hr. (tip general Pink 1974, p. 54, Taf. XVI/302-305; Preda 1973, p. 199-200/nr. 7-11, p. 524/pl. XL/7-11; Istina *et alii* 2020, p. 24).

Astfel de piese, semnalate în colecția Dessewffy (Gohl 1910, p. 19, nr. 428-435; Dessewffy 1915, p. 79, nr. 1244-1245), au fost considerate de către C. Moisil ca reprezentând cel de-al V-lea tip de monede dacice, cel mai degenerat, care reproduc imaginile de pe emisiunile de argint ale lui Filip II (Moisil 1920, p. 70-71). K. Pink a identificat prototipul lor de avers în reprezentarea lui Alexandru (cu coarnele

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

lui Amon) de pe tetradrahmele lui Lysimach (*mit Lysimachoskopf*), incluzându-le în grupa „cu cal cu cap-șa" (*mit Sattelkopfpferd*), unde ocupă primele două locuri după gradul de stilizare (Pink 1974, p. 54). I. Winkler a confirmat că aversul acestor piese, specifice Munteniei, imită portretul lui Zeus (Winkler 1969, p. 77-78). Lui C. Preda îi datorăm definirea lor ca un tip monetar distinct, denumit „Adâncata-Pitești" (Preda 1971, p. 51, 53, 63) sau „Adâncata-Mânăstirea" (Preda 1971, p. 72; Preda 1973, p. 198-214; Preda 1998, p. 182-186; Preda 2008, p. 18, 183), după numele localităților de unde proveneau descoperirile caracteristice. În funcție de gradul de stilizare, au fost identificate cinci serii de piese (Preda 1973, p. 204-205). O altă grupă, având o reprezentare particulară pe avers, a fost inclusă inițial în această clasificare, fiind ulterior atribuită tipului „Vârteju-București" (Preda, Drob 1984, p. 47; Preda 1985, p. 321-322) sau fiind chiar considerată ca reprezentând un tip distinct (Iliescu 1981-1982, p. 79; Iliescu 1987, p. 262, 267).

Monedele „Adâncata-Mânăstirea" au un titlu relativ bun (c. 85-90%) (Isvoranu *et alii* 2010, p. 26), măsoară între 22 și 25 mm, iar majoritatea lor cântăresc între 6 și 9 g (Preda 1973, p. 205-206; Preda 1998, p. 183). Denumirea de didrahme, acordată acestora, este, destul de probabil, una pur convențională (Preda 1985, p. 322-328; Preda 1987, p. 329-330). Apartenența pieselor „divizionare" din tezaurul de la Urseiu (jud. Dâmbovița) la tipul monetar respectiv continuă să rămână problematică (Preda, Drob 1984, p. 51; Preda 2008, p. 302).

Descoperirile de acest fel, deopotrivă în tezaure și izolate, sunt destul de numeroase și provin, cu predilecție, din partea răsăriteană a Olteniei și din vestul Munteniei, o concentrare a lor fiind vizibilă în zona bazinului inferior al râului Argeș (Preda 1998, p. 180/Fig. 13, p. 183-186; Părpăuță 2006, p. 88-89/pl. 12). Cea mai recentă descoperire despre care avem cunoștință este tezaurul de la Bondoci (jud. Vâlcea), aflat în anul 2011 (Purece 2018).

Emisiunile „Adâncata-Mânăstirea" au fost atribuite celei de-a doua faze a monetăriei imitative de tip greco-macedonean din Dacia preromană, fiind datate, într-o manieră relativă, între anii 150-120 î. Hr. (Preda 1973, p. 213-214; Preda 1998, p. 184; Preda 2008, p. 14, 183). Există opinii care coboară cronologia lor între a doua jumătate a secolului al II-lea î. Hr. și primele decenii ale celui următor (Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 147) sau chiar mai târziu, între mijlocul veacului al II-lea î. Hr. și sfârșitul celui dintâi (Mihăilescu-Bîrliba 1990, p. 77, 118; Părpăuță 2006, p. 90). Oarecum certă este doar situarea lor temporală între tipurile „Prundu-Jiblea" și „Vârteju-București".

Au fost remarcate diferențe între cele două „grupe" de emisiuni – „Mânăstirea" (seriile I-II, în clasificarea lui C. Preda) și „Adâncata" (seriile III-V), în ceea ce privește gradul de stilizare, cronologia, cantitatea de descoperiri și arealul de răspândire, fiind admisă chiar posibilitatea baterii lor în ateliere și centre de emisie

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

diferite (Preda 1973, p. 212; Preda 1987, p. 326). După alte opinii, ele ar reprezenta chiar tipuri monetare distincte (Iliescu 1981-1982, p. 86, nota 35; Iliescu 1987, p. 262).

Monedele aparținând acestui tip au fost atribuite unei uniuni de triburi locale, identificate, ipotetic, cu potulatensii și keiagizii (Preda 1973, p. 214, 431; Preda 1998, p. 184).

Piesa monetară descoperită în Situl 5 este extrem de uzată, astfel că identificarea, cât mai precisă, a acesteia s-a realizat cu dificultate. În momentul când am determinat, preliminar, moneda, am considerat că ea ar aparține seriilor IV-V ale tipului „Adâncata-Mânăstirea", în clasificarea realizată de către C. Preda (Istina *et alii* 2020, p. 24). După o examinare directă și atentă a piesei, credem, totuși, că ea ar putea fi atribuită celei de-a treia serii. Avem în vedere gradul de stilizare a imaginilor, dar și unele detalii, precum maniera de redare a părului și a ochiului de pe avers sau prezența, într-o formă schematizată, a capului călărețului de pe revers. Din punct de vedere cantitativ, emisiunile de acest fel (seria III) sunt cele mai puține din „grupa" „Adâncata". În literatura de specialitate sunt consemnate puțin peste 80 de piese, care au fost bătute cu un număr relativ mic de matrițe (Preda 1973, p. 204-205). Este remarcabil faptul că ele se regăsesc în descoperiri, precum cele de la Cavarna (Bulgaria), Comana (jud. Ilfov), Jiblea (jud. Vâlcea), Maghierești (jud. Gorj), Orșova (jud. Mehedinți), Ruse (Bulgaria), care acoperă aproape întreaga arie de răspândire a tipului monetar (Preda 1973, p. 199-200, 207-209, 212; Stoica 1976-1980, p. 102).

Se cunosc puține monede de tip „Adâncata-Mânăstirea", care își au originea în spațiul de la răsărit de Carpați (**Fig. 3**). În anii '70 ai secolului trecut era semnalată existența unei astfel de emisiuni în colecția muzeului din Bârlad (jud. Vaslui) (7,83 g), care ar fi provenit din împrejurimile orașului (Preda 1973, p. 207, nr. 4; Mihăilescu-Bîrliba 1990, p. 128, nr. 17). Din păcate, această informație nu poate fi confirmată, deoarece piesa nu figurează în registrul de inventar numismatic al instituției respective. La muzeul din Fălticeni (jud. Suceava) s-ar păstra o piesă de acest fel, a cărei origine pare să fie necunoscută (Preda 1973, p. 210; Mihăilescu-Bîrliba 1990, p. 133, nr. 78). Mai mult, situația este confuză, deoarece în lucrarea respectivă sunt descrise două monede aflate la Fălticeni, care aparțin unor serii diferite (III și V) și au numere de inventar distincte (2093 și 2096) (Preda 1973, p. 200/nr. 8, p. 202/nr. 27).

Singurele descoperiri certe de emisiuni din această categorie, de pe teritoriul Moldovei, sunt cele de la Poiana (jud. Galați), Odobasca (jud. Vrancea) și Turturești (jud. Neamț). Cele două piese de la Poiana, deși au fost aflate încă de la mijlocul secolului trecut, au fost publicate relativ recent. Din descriere, ele par să aparțină ultimelor două serii ale tipului monetar (Mitrea 2011, p. 198, nr. 8-9). În cazul

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

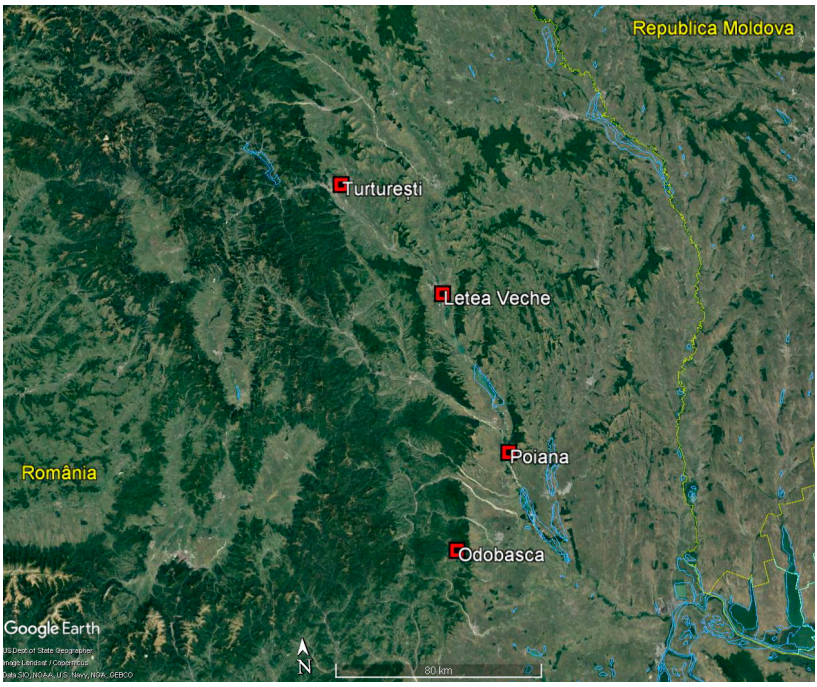

Fig. 3. Harta Moldovei cu descoperirile monetare de tip „Adâncata-Mânăstirea”
Fig. 3. Map of Moldova showing find-places of the “Adâncata-Mânăstirea” type coins

descoperirii de la Odobasca, au fost necesare clarificări cu privire la numele localității și a numărului de monede (Constantinescu, Boos 1957, p. 470/nr. 3; Preda 1973, p. 200/nr. 14, p. 208/nr. 21 și nota 626). Cel mai probabil, este vorba doar despre o singură piesă, din seria IV, care a fost aflată înainte de anii 1955-1956 (Munteanu *et alii* 2016, p. 133, nr. 2). Moneda de la Turturești, din aceeași serie, a fost descoperită în punctul „Dealul Vulpea/Frăsinel”, împreună cu denari republicani (Munteanu 2013, p. 194, nr. VI/1). În urma cercetărilor recente de suprafață, în această zonă au fost descoperite materiale ceramice aparținând epocii La Tène, care ar putea fi puse în legătură cu o prezumtivă așezare din perioada respectivă[4].

Prezența emisiunilor „Adâncata-Mânăstirea” în contexte arheologice, datate și cu ajutorul altor artefacte, este arareori documentată în teritoriul de la nordul Dunării de Jos. Legătura dintre tezaurul descoperit la Leu (jud. Dolj) și presupusa așezare dacică din punctul „Balta Lungă” este greu de probat, în absența unor

[4] Informație inedită, pentru care îi mulțumim domnului dr. Alexandru Gafincu (Complexul Muzeal Național Neamț).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

cercetări arheologice (Popilian, Niță 1969, p. 267). Doar în câteva situații monedele au fost aflate, izolat, în situri, în cursul săpăturilor arheologice. Așezarea de la Căscioarele-„Ostrovel" (jud. Călărași) s-ar data în veacurile II-I î. Hr. (Marinescu-Bîlcu 1966, p. 113-124), deși o extindere a limitei cronologice inferioare este posibilă, pe baza „depozitului" de unelte din fier (Trohani 2005, p. 221-222). Într-o perioadă similară ar putea fi încadrat și situl de la Gropșani-„Ovrei" (jud. Olt), din care provine o imitație getică după un *kantharos*, atribuită veacului I î. Hr. (Popilian, Nica 1979, p. 156; Popilian, Nica 1998, p. 51, 88; Bondoc 2004, p. 50, nr. 35). La Ocnița (jud. Vâlcea), moneda a fost descoperită într-un context secundar – „nivelul IV", care conține materiale din diverse epoci, purtate de torenții de apă (Berciu 1981, p. 19, 130). În cazul davei de la Poiana, cele două emisiuni monetare își au originea în „stratul II 1-2", redenumit, ulterior, „nivelul 4", a cărui încadrare temporală este destul de generoasă (secolele IV-II î. Hr.) (Vulpe, Teodor 2003, p. 18-19).

În linii mari, datarea așezării de la Letea Veche este relativ similară cu cea a siturilor discutate de noi, în care au fost aflate asemenea piese monetare. Din păcate, în cazul de față nu putem face aprecieri cronologice mai precise exclusiv pe baza materialului ceramic, care se înscrie într-un interval temporal mai larg.

Prin publicarea acestei piese numismatice deosebite dorim să contribuim la îmbogățirea dosarului descoperirilor monetare antice de pe teritoriul Moldovei. Apariția unei emisiuni de tip „Adâncata-Mânăstirea" într-o așezare a geților răsăriteni din zona Siretului mijlociu constituie, fără îndoială, un fapt remarcabil și atestă existența unor legături de natură diversă între populațiile locale, din diferite părți ale Daciei preromane.

Acest articol a fost elaborat cu sprijinul unui grant acordat de Ministerul Educației și Cercetării, CNCS-UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-III-P1-1.1-TE-2019-0783.

Bibliografie

Aparaschivei *et alii* 2016: D. Aparaschivei, S.-P. Boțan, Șt. Honcu, A. Simalcsik, *Cercetarea de suprafață din comuna Strunga (jud. Iași), punctul Dealul Pârjolita*, Arheologia Moldovei 39, 2016, p. 277-290.

Berciu 1981: D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981.

Bondoc 2004: D. Bondoc, *Vase antice grecești. Muzeul Olteniei Craiova/Ancient Greek vessels. The Museum of Oltenia*, Craiova, 2004.

Constantinescu, Boos 1957: Gh. Constantinescu, H. Boos, *Descoperiri monetare în raionul Focșani și împrejurimi*, Studii și Cercetări de Numismatică 1, 1957, p. 469-470.

Dessewffy 1915: M. Dessewffy, *Gróf Dessewffy Miklós barbárpénzei. IV. Belyegváltozatok es új szerzemények*, Budapest, 1915.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Gohl 1910: Ö. Gohl, *Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei. A Numizmatikai Közlöny melléklete*, Budapest, 1910.

Iliescu 1981-1982: O. Iliescu, *Date noi despre o veche descoperire de monede geto-dacice: tezaurul de la Comana*, Buletinul Societății Numismatice Române 75-76/129-130, 1981, p. 71-88.

Iliescu 1987: O. Iliescu, *Precizări cu privire la rezultatele unor cercetări de numismatică geto-dacică*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 38/3, 1987, p. 259-275.

Istina *et alii* 2017: L.-E. Istina, D. Prisecaru, P. Colțeanu, A. Heroiu, *Varianta Ocolitoare Bacău. Diagnosticul arheologic*, Onești, 2017.

Istina *et alii* 2020: L.-E. Istina, D. Prisecaru, S. Matei, *Varianta Ocolitoare Bacău. Situl nr. 5 - Letea Veche*, Onești, 2020.

Isvoranu *et alii* 2010: Th. Isvoranu, M. Babeș, E.-M. Constantinescu, *Tezaurul monetar geto-dacic din așezarea de la Cârlomănești*, Studii și Cercetări de Numismatică 1 (13), 2010, p. 7-34.

Marinescu-Bîlcu 1966: S. Marinescu-Bîlcu, *Câteva descoperiri geto-dacice de la Căscioarele*, Studii și Cercetări de Istorie Veche 17/1, 1966, p. 113-124.

Mihăilescu-Bîrliba 1990: V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie și monedă*, Iași, 1990.

Mitrea 2011: B. Mitrea, *Monedele descoperite în cetățuia geto-dacă de la Poiana*, Arheologia Moldovei 34, 2011, p. 187-219.

Moisil 1920: C. Moisil, *Monetele dacilor*, Buletinul Societății Numismatice Române 15/35-36, 1920, p. 59-78.

Munteanu 2013: L. Munteanu, *Descoperiri monetare din Moldova. V*, Arheologia Moldovei 36, 2013, p. 191-198.

Munteanu *et alii* 2016: L. Munteanu, S.-P. Boțan, A.-E. Apostu, *Descoperiri monetare din Moldova. VIII*, Arheologia Moldovei 39, 2016, p. 129-140.

Oberländer-Târnoveanu 1980: E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiuni monetare ale geților din nordul Dobrogei – monedele de tip Măcin*, Peuce 8, 1980, p. 143-150.

Părpăuță 2006: T. D. Părpăuță, *Moneda în Dacia preromană (secolele IV a. Hr. – I. p. Hr.)*, Iași, 2006.

Pink 1974: K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn* (2., erg. u. verb. Aufl. hrsg. von R. Göbl), Braunschweig, 1974.

Popilian, Nica 1979: Gh. Popilian, M. Nica, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în așezarea dacică și prefeudală de la Gropșani*, Materiale și Cercetări Arheologice 13, 1979, p. 155-157.

Popilian, Nica 1998: Gh. Popilian, M. Nica, *Gropșani. Monografie arheologică*, București, 1998.

Popilian, Niță 1969: Gh. Popilian, T. Niță, *Tezaurul de monede geto-dacice de la Leu (jud. Dolj)*, Revista Muzeelor 3, 1969, p. 267-268.

Preda 1971: C. Preda, *Monedele getice de tip Vîrteju-București*, Studii și Cercetări de Numismatică 5, 1971, p. 51-79.

Preda 1973: C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București.

Preda 1987: C. Preda, *Între ipoteză, certitudine și adevăr în interpretarea și înțelegerea monetăriei geto-dacice,* Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 38/4, 1987, p. 323-334.

Preda 1998: C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București.

Preda 2008: C. Preda, *Enciclopedie de numismatică antică în România*, București.

Preda, Drob 1984: C. Preda, V. Drob, *Tezaurul monetar getic de la Urseiu (jud. Dâmbovița)*, Studii și Cercetări de Numismatică 8, 1984, p. 37-52.

Purece 2018: S. I. Purece, *Tezaurul dacic de la Bondoci, com. Copăceni, jud. Vâlcea. Considerații preliminare cu privire la evoluția tipului Aninoasa-Dobrești*, în: L. Munteanu, C.-D. Nicola, G. M. Talmațchi (ed.), *Studia numismatica et archaeologica in honorem Virgilii Mihailescu-Bîrliba oblata*, București - Piatra Neamț, 2018, p. 169-181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Stoica 1976-1980: O. Stoica, *Un tezaur de monede geto-dacice descoperit la Magherești, comuna Săcelu (jud. Gorj)*, Buletinul Societății Numismatice Române 70-74/124-128, 1976-1980, p. 101-110.

Trohani 2005: G. Trohani, *Obiecte getice din fier descoperite la Căscioarele Ostrovel*, Studii de Preistorie 2, 2005, p. 221-225.

Ursachi 1995: V. Ursachi, *Zargidava: Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.

Vulpe, Teodor 2003: R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava, Așezarea geto-dacică de la Poiana*, București, 2003.

Winkler 1969: I. Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire. Partea a II-a: Emisiuni cu motive noi, inspirate din diferite prototipuri*, Acta Musei Napocensis 6, 1969, p. 67-91, Pl. VII-XIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Noi informații despre necropola „dacilor liberi" de la Costești-Baia, județul Iași, România

Ștefan Honcu[1]*, Angela Simalcsik[2]*,
Sergiu-Constantin Enea[3], Dumitru Boghian[4]

Rezumat. Autorii își propun să prezinte noi informații despre necropola „dacilor liberi" de la Costești-*Baia*. Articolul se referă la un mormânt de incinerație reprezentat printr-o urnă ceramică în care s-au descoperit resturi scheletice ale unui sub-adult, probabil de sex feminin. Analizele antropologice au relevat că decedatul este un copil mic, cu vârsta biologică în momentul decesului încadrată în categoria *infans I-infans II*. În baza analogiilor existente pentru urna ceramică, putem data mormântul în a doua jumătate a secolului al II-lea d. Hr.

Cuvinte cheie: „daci liberi", necropolă, Costești-*Baia*, sec. II d. Hr.

New information about the "free Dacian" necropolis from Costești-*Baia*, Iași County, Romania. The authors aim is to present new information about the "free Dacian" necropolis from Costești-*Baia*. They discuss a cremation grave deposited in a ceramic urn that belongs to a child, probably a girl. Anthropological analyzes revealed that the deceased is a child, with biological age at the time of death in the *infans I-infans II* category. Based on existing analogies for the ceramic urn, we can date the grave in the second half of the 2nd century AD.

Key words: „free Dacian", necropolis, Costești-*Baia*, 2nd century AD.

[1] Institutul de Arheologie, Academia Română Filiala Iași, România.
[2] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română Filiala Iași, România; Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi", Butuceni; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova.
[3] Liceul Teoretic „Ion Neculce", Târgu Frumos, România.
[4] Facultatea de Istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare", Suceava, România.
* Autori corespondenți: stefanhoncu@yahoo.com; angellisimal@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Date arheologice

Necropola „dacilor liberi" de la Costești-*Baia* (**Pl. 1**) este cunoscută în literatura de specialitate încă din anii '40 ai secolului trecut, când Ecaterina Vulpe a realizat investigații arheologice în curtea locuitorului V. Câtea. În urma unui sondaj arheologic au fost descoperite nouă urne lucrate la roată, din pastă cenușie și roșie. În momentul descoperirii acestea au fost datate de către Ecaterina Vulpe în segmentul cronologic aferent veacurilor IV-V d. Hr. (Vulpe 1944, p. 37-38). Tot materialul rezultat din cercetările de la Costești a fost depozitat la Muzeul Național de Antichități din București (Vulpe 1944, p. 37-38). Astăzi, cel puțin o parte dintre artefactele provenind din vechile săpături se găsesc la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București (Boghian *et alii* 2018, p. 157). Ulterior, în perioada de după cel de Al Doilea Război Mondial, au fost descoperite alte trei urne, cu ocazia plantării culturii viței de vie de către muncitorii ce efectuau lucrările agricole în zona. Una dintre aceste urne se păstrează la Muzeul Liceului Teoretic „Ion Neculce" din Târgu Frumos (județul Iași), fiind recuperată ulterior și expusă la Muzeul Liceului „Ion Neculce" de către profesorii Constantin Mihai și Dumitru Boghian. Din nefericire, fiind aflată întâmplător, contextul arheologic al urnei a fost distrus odată cu extragerea acesteia din pământ,

Materialul prezentat în rândurile de față a fost recuperat de regretatul profesorul Mihai Constantin, de la unul dintre elevii săi, în anii ,70 ai secolului trecut, când, împreună cu profesorul Dumitru Boghian, a pus bazele unui Muzeu de Arheologie și Etnografie, în care au fost reunite piese unicat din cultura Cucuteni, obiecte de cult, fragmente de unelte preistorice, vase ceramice, precum și piese etnografice.

Urna (*Cost. 1970, Inv. 190*) în care a fost depus defunctul este lucrată la roată și este inclusă în categoria oalelor de mici dimensiuni. Aceasta are buză lisă, răsfrântă, corpul ușor bombat, baza inelară. Înălțimea oalei este de 14,5 cm, diametrul gurii este de 11,8 cm și diametrul bazei de 6,8 cm (**Pl. 2/1a-b, 2a-b**). Pasta este de culoare cenușie, fină, cu mica argintie și calcar în compoziție. Buza vasului este ruptă din vechime.

Etapele analizei antropologice

Analiza antropologică a debutat cu curățarea, categorisirea și repartizarea dimensională a resturilor de incinerație, etapă urmată de identificarea dublurilor anatomice, pentru a decela eventuala prezență a mai multor indivizi. S-a stabilit lateralitatea elementelor scheletice pare și starea de reprezentare a scheletului. S-a estimat vârsta biologică în momentul decesului, care, în cazul particular al indivizilor cu vârsta biologică sub 20 de ani, se realizează după stadiul de erupție a dentiției, gradul de fuziune a epifizelor la diafize și dimensiunea componentelor craniene și apendiculare (Maresh 1955; Moorrees *et alii* 1963; McKinley, Roberts 1993; Scheuer, Black 2000; Schaefer *et alii* 2009).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

S-au prelevat datele metrice și observațiile morfoscopice de pe fiecare fragment determinabil osos sau dentar (Bondioli *et alii* 1994; McKinley 2004; Brickley, McKinley 2004; Schmidt, Symes 2008; Ubelaker 2009). A fost evaluată prezența/absența traumatismelor produse *antemortem* și *perimortem* (Pope, Smith 2004).

În ceea ce privește indicatorii arderii, s-au urmărit gradul de incinerare, intensitatea și temperatura combustiei. Pentru resturile osoase am utilizat scara Red-Green-Blue (R.G.B.), formată din 12 trepte coloristice, de la os neincinerat până la os puternic calcinat, concepută pe baza unor experimente care au arătat că temperatura de ardere, durata de expunere la căldură, disponibilitatea oxigenului și a compușilor organici din compoziția solului sunt variabile care în timpul procesului de incinerare influențează schimbarea culorii peretelui osos extern (Walker *et alii* 2008; Devlin, Hermann 2008). Pentru resturile dentare am apelat la scara coloristică bazată pe experimente privind modificarea culorii suprafeței rădăcinilor dentare după expunerea la temperaturi de peste 400°C, în funcție de durata de expunere - 5, 15, 30 și 45 de minute (Sandholzer 2015, p. 374). Alte caracteristici urmărite au fost textura suprafeței osoase, modelul de fisurare/fracturare termică a peretelui osos (longitudinală, *step*, transversală, reticulară, curbilinie, așchiată, delaminată, circulară), prezența/absența etapei *placare în alb*, prezența/absența contorsionării, contracției și deformării și prezența/absența sunetului metalic în momentul ciocnirii fragmentelor (Shipman 1984; Guillon 1986; McKinley, Roberts 1993; Symes *et alii* 2012).

În final, s-a dedus starea osului în momentul incinerării: a) *verde/proaspătă*, adică os care în momentul incinerării este acoperit de mușchi și tegumente și are canalul medular plin, adică provenit de la defunct incinerat fie *in vivo*, fie imediat *postmortem*; b) *uscată/veche, adică* os care în momentul incinerării este deshidratat, care are puține elemente organice, nu este învelit în țesut muscular și nu are măduvă, adică resturile scheletice incinerate *postmortem*, care au trecut de procesul natural de descompunere a țesuturilor moi (Baby 1954; Wells 1960; Thurman, Willmore 1981; Heglar 1984; Shipman 1984; Buikstra, Swegle 1989; Ubelaker 2009; Whyte 2001; Symes *et alii* 2012).

Date antropologice

Starea de conservare a resturilor scheletice incinerate analizate este satisfăcătoare spre moderată, acestea fiind protejate de acțiunea factorilor tafonomici de vasul-urnă.

Gradul de reprezentare. Resturile de combustie provin de la un singur individ, scheletul căruia este incomplet, reprezentat parțial, fiind prezente sub 50% din elementele scheletice (**Pl. 2/1b**). Au fost numărate, în total, cca. 500 de fragmente. Chiar dacă incomplete, sunt reprezentate toate regiunile scheletice – craniul

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(inclusiv dentiția), membrele superioare și inferioare (inclusiv părți din palme și tălpi), cutia toracică, centura pelviană și coloana vertebrală.

Greutatea. După curățarea resturilor de impurități (granule mari de pământ, granule de cărbune, pietricele, fragmente de sticlă incoloră provenite de la o mărgică, a cărui tip nu poate fi identificat, întrucât aceasta a fost arsă și a suferit deformări), proba osteologică umană, împreună cu cenușa și pământul foarte fin, ajunge la o greutate totală de 675 g, iar după separarea pământului fin și a cenușii, care inevitabil a reținut și așchii osoase de dimensiuni foarte mici, proba scheletică umană propriu-zisă (**Pl. 3/1**) atinge o greutate de doar 45 g.

Gradul de fragmentare este moderat spre ridicat. Predomină resturile de dimensiuni mici (între 2 și 5 mm), urmate de cele mijlocii (între 5 și 10 mm), foarte mici (sub 2 mm) și mari (peste 10 mm). Dacă ne raportăm la dimensiunile unui os sub-adult întreg, resturile de incinerație ale defunctului depus în urna de la Costești-*Baia* sunt de dimensiuni medii spre mici (**Pl. 3/1**), așa cum este firesc în cazul unei combustii moderate spre intense.

Date biometrice. Cel mai mare fragment cranian are 36×15×17 mm și provine din osul frontal, din regiunea plafonului orbitei de pe partea stângă (**Pl. 3/2**). Din segmentul cranian au mai fost determinate *pars petrosa* (**Pl. 3/3**), *pars basilaris* (**Pl. 3/4**), coroana/mugurele dentar de la un molar secundar inferior definitiv (dinte neerupt, cu coroana aproape calcificată, cu rădăcina neformată) (**Pl. 3/5**) și mai multe fragmente provenite din frontal, parietale și occipital (**Pl. 4/1-2**). Cel mai mare fragment postcranian are 28×18 mm și provine de la un corp vertebral lombar, care are conservat unul din cele două platouri de articulație (cu inelul desprins) (**Pl. 4/3**). Au mai fost determinate fragmente din coaste (**Pl. 4/4**), din ilium, din oasele lungi ale membrelor (diafize, metafize, epifize) (**Pl. 4/5-6**) și din falange (**Pl. 4/7**).

Estimarea vârstei biologice și *determinarea sexului*. Resturile cinerare analizate provin de la un sub-adult cu vârsta biologică în momentul decesului de 7 ani ± 24 luni (la limita dintre etapele *infans I* și *infans II*). Raportându-ne la caracteristicile discriminante, acest individ în momentul decesului era în plin proces de transformare, de creștere și dezvoltare somatică. Cu toate acestea, marginea orbitei relativ subțire (**Pl. 3/2**) ne determină să atribuim, cu rezervele impuse de vârsta infantilă, sexul feminin.

Caracteristicile arderii. Mugurele molarului – singurul element dentar conservat – este marmorat, are culoare gri-închisă spre cenușie (500-600°C) (**Pl. 3/5**), situație valabilă și pentru *pars basilaris* și *pars petrosa* (500-600°C) (**Pl. 3/3-4**). Fragmentele din regiunea neurocraniului sunt gri-alburii, ceea ce indică 700-800°C (**Pl. 4/1-2**). Fragmentele care provin din părțile spongioase ale scheletului (metafize, corpuri vertebrale, centura pelviană) și din coaste sunt

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

de culoare bej și indică 600-700°C, iar suprafețele de articulație sunt bej-alburii, cu nuanțe de gri (600-650°C), fisurate după model reticular (**Pl. 4/5**). Doar în zona diafizelor oaselor lungi ale membrelor temperatura rugului a depășit 800°C și a atins pragul de 900°C, aceste resturi fiind de culoare crem mat sau alb mat, uneori cu irizații albăstrui (**Pl. 4/6-7**). Câteva fragmente provenite din craniu, diafize și coaste sunt contorsionate. Pe unele a fost surprinsă *placarea în alb* – etapă de tranziție spre calcinare. Ciocnite între ele, fragmentele scheletice emit sunet metalic. Aderențele provenite de la rugul funerar (cenușă, cărbuni, ceramică) apar rar și doar pe fragmentele care sunt ușor trecute de pragul carbonizării.

Referitor la tipologia fisurilor și fracturilor, pe fragmentele craniene acestea sunt superficiale și aleatorii, formând reticulații, cu precădere pe tăblia externă (**Pl. 4/1**). Resturile postcraniene, în special cele provenite din diafize, prezintă fisuri superficiale longitudinale combinate cu fisuri și fracturi profunde orientate în sens transversal pe axul osului (**Pl. 4/6**). Suprafețele de articulație sunt fisurate într-un mod asemănător tăbliei craniene externe, adică după model reticular (**Pl. 4/5**).

Nu au fost identificate fragmente cu margini netede, situație ce susține ipoteza conform căreia fracturarea peretelui osos s-a produs în timpul combustiei și nu *perimortem*, ceea ce exclude posibilitatea morții violente provocate de traumatisme. Resturile scheletice analizate prezintă margini ascuțite ale fracturilor, produse în timpul procesului de incinerare.

Conform caracteristicilor morfoscopice ale peretelui osos, defunctul – un copil cu vârsta de 7 ani ± 24 luni – a fost incinerat moderat spre intens, mai mult sau mai puțin uniform, aproape complet, scheletul său fiind în stare „verde" în momentul arderii. Temperatura de combustie, estimată conform caracteristicilor morfoscopice observate pe resturile dentare și osoase, este cuprinsă între minim 500°C și maxim 900°C (**Pl. 2/3**).

Resturi animale[5]. În afară de granulele de pământ, cărbune, pietricele, cenușă și fragmente de sticlă de la o mărgică incoloră, printre resturile umane de combustie au mai fost identificate trei fragmente scheletice incinerate, cu greutatea totală de 15 g, provenite de la un mamifer. Două dintre acestea au dimensiuni mari, de 45×9 mm și respectiv, de 42×7 mm, provin din diafizele unor oase lungi ale membrelor, sunt contorsionate, iar după culoare (gri-deschis spre bej mat) indică o temperatură de ardere de cca. 700°C (**Pl. 4/9**). Al treilea fragment este de dimensiuni mijlocii, provine din craniu (**Pl. 4/8**), este marmorat (nuanțe de gri-închis întrepătrunse cu nuanțe de gri-deschis) și indică o temperatură de cel

[5] Analiza resturilor de origine animală a fost realizată de Dr. Valentin Dumitrașcu de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mult 500-600°C (Whyte 2001). Prezența resturilor de origine animală (a unor părți dintr-un mamifer de talie mare, nedeterminabil specific), incinerate împreună cu defunctul, ne indică ofranda oferită defunctului în ritualul de trecere către lumea de dincolo.

Discuții și analogii

Astfel de situații arheologice precum cea de la Costești-*Baia* sunt întâlnite în necropolele de incinerație aparținând perioadei secolelor II-III d. Hr. din spațiul est-carpatic (Spânu 2019).

În necropola de la Dămienești (jud. Bacău), într-un mormânt „de familie", au fost identificate două urne care adăposteau resturile funerare a doi copii (M49 – fără inventar, M50 – cu inventar). În prima urnă se aflau resturile unui copil cu vârsta biologică de cca. 7 ani, iar în cea de-a doua urnă, resturile unui alt copil, probabil un băiat cu vârsta de aproximativ 12 ani (Mitrea 1988, p. 376). Autorul descoperirii datează complexul funerar spre jumătatea secolului al III-lea d. Hr. (Mitrea 1988, p. 378). O situație aparte este documentată în necropola de la Poienești (jud. Vaslui), unde au fost identificate 13 morminte de adolescenți, din care numai patru sunt copii cu vârste sub 12 ani (Spânu 2019, p. 79-80).

Analogiile pentru urna în care au fost depuse resturile osteologice ale copilului de la Costești-*Baia* au fost aflate în necropola de la Văleni (jud. Neamț), în mormântul M337 (Ioniță, Ursachi 1988, p. 34, Fig. 11/13). Din inventarul mormântului fac parte un fragment dintr-un ac de cusut de fier, o mărgică sferoidală de sticlă și fragmente dintr-o fibulă din fier. Mormântul a fost datat în faza a II-a a necropolei (Ioniță, Ursachi 1988, p. 88). O altă urnă, similară cu cea descoperită la Costești-*Baia*, a fost aflată la Zvorâștea (jud. Suceava), în mormântul M42, ce aparține unei femei (Ignat 1999, p. 36, pl. 12/M 42).

În urma analizei analogiilor pentru urna funerară, putem conchide că, cel puțin, acest mormânt poate fi datat, eventual, în a doua jumătate a secolului al II-lea d. Hr.

Resturile cinerare depuse în urna descoperită la Costești-*Baia* provin de la un sub-adult cu vârsta biologică în momentul decesului de 7 ani ± 24 luni, probabil de sex feminin, incinerat pe un rug moderat spre intens, mai mult sau mai puțin uniform, aproape complet, mai intens în segmentul postcranian și mai slab la nivelul craniului, la o temperatură cuprinsă între 500°C și 900°C. Combustia a avut loc la temperaturi ridicate, în atmosferă oxidantă, oasele fiind expuse focului o perioadă lungă de timp, dovadă stând culorile deschise ale resturilor (cu nuanțe de gri, cenușiu, alb, albăstrui sau bej). Temperatura de ardere, combinată cu o serie de diferențe în ceea ce privește temperatura la care a ajuns fiecare segment scheletic în parte, ne determină să presupunem că poziția defunctului pe rugul funerar a

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

fost în decubit dorsal, iar momentul combustiei s-a produs foarte curând după moartea copilului, când oasele erau în stare „verde" (crudă, proaspătă, umedă), adică acoperite cu mușchi și tegumente și cu canalul medular plin.

Scheletul copilului este incomplet, reprezentat prin cca. 500 de fragmente (45 g), care provin din toate regiunile scheletice. Majoritatea resturilor de combustie sunt de dimensiuni mici. Cantitatea de resturi scheletice rămase după combustie poate fi influențată de mai mulți factori, fie că ne referim la cele depuse în vase-urne, fie la cele depuse direct în gropi. Primul factor este focul, care, cu cât este mai intens și mai de lungă durată, cu atât mai mult determină scăderea cantității de resturi osoase și creșterea gradului de fragmentare. Alt factor, corelat cu gradul de reprezentare scheletică și implicit cu cantitatea de resturi cinerare, este cel antropic, prin manipularea resturilor la finalul procesului de incinerare, prin modalitatea și atenția cu care membrii comunității au adunat și prelevat resturile de pe rugul funerar stins – selectiv, parțial sau în totalitate. Chiar dacă incomplet, scheletul copilului depus în urna descoperită la Costești-*Baia* are reprezentate toate regiunile scheletice, ceea ce ne arată grija cu care membrii comunității au adunat resturile de pe rug și le-au depus în urnă.

Defunctul, pe lângă obiectele de podoabă, a primit în drumul său spre veșnicie și ofrandă – părți din craniul și membrele unui animal de talie mare, care au fost depuse pe rug și incinerate împreună cu copilul.

În ceea ce privește descoperirile sincrone din arealul est-carpatic, acestea sunt suficiente pentru a încadra descoperirea de la Costești-*Baia* într-un areal cultural destul de larg. Încercând însă o raportare la cele care au beneficiat de analiză antropologică, posibilitățile de comparație sunt puține.

Prima mențiune din această perspectivă se referă la complexul funerar carpic cu cinci urne de incinerație cu capac (M46, M47, M48, M49, M50) din necropola birituală de la Dămienești (jud. Bacău), cercetată sistematic în intervalul 1983-1986. Din cele 68 de morminte cercetate, 67 sunt de incinerație și unul este de inhumație. Din cele 67 de morminte de incinerație, 62 aparțin categoriei de morminte de incinerație în urne, cu sau fără capac, iar cinci, categoriei de morminte de incinerație în groapă simplă, fără urne. În necropola de la Dămienești s-au descoperit trei morminte de incinerație cu câte două urne, iar în campania din anul 1984 a fost cercetat un complex funerar carpic, încadrat de autori spre jumătatea sec. III d. Hr., care conținea cinci urne de incinerație cu capac (M46, M47, M48, M49, M50), toate îngropate odată, în fiecare fiind depuse resturi de combustie de la câte un singur individ, într-o anumită ordine. Fragmentele de craniu și cele de la oasele mai mari s-au găsit pe fundul urnelor, iar oasele mici amestecate cu cenușă, cărbuni și pământ erau în partea superioară a urnelor. Majoritatea obiectelor de inventar se găseau spre mijlocul și spre baza urnelor. Expertiza antropologică este

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

semnată de N. Mirițoiu. Urna M46 conținea resturile scheletice ale unei femei de 18-23 de ani, neuniform incinerată, la o temperatură mai mică de 800°C (Mirițoiu 1988, p. 378). În urna M47 au fost depuse resturile unei femei(?) de 30-40 de ani, incinerată neuniform, la temperaturi variabile, unele fragmente indicând o temperatură de peste 800°C (Mirițoiu 1988, p. 378-379). Urna notată M48 conținea resturile unei femei de 50-60 ani, incinerată neuniform, la o temperatură de 800°C (Mirițoiu 1988, p. 379). În urna notată M49 au fost depuse resturile puternic calcinate ale unui copil cu vârsta biologică de cca. 7 ani, amestecate cu pigmenți de cărbuni și cu cenușă. Autorul analizei subliniază incinerarea neuniformă în cazul copilului, dar ajunsă la temperatura critică de contracție (800°C) (Mirițoiu 1988, p. 379). În urna notată M50 au fost determinate resturile incinerate ale altui copil, probabil de sex masculin, cu vârsta biologică în momentul decesului de cca. 12 ani, incinerat neuniform, sub temperatura critică de contracție. Resturile de combustie ale acestuia erau amestecate cu cărbuni, iar printre ele s-a găsit o fibulă din bronz (Mitrea 1988; Mirițoiu 1988, p. 379).

Necropola birituală de la Săbăoani I (jud. Neamț), datată în sec. II-III d. Hr., a fost cercetată în anii 1966-1967 de V. Ursachi. Studiul antropologic este semnat de O. Necrasov, D. Botezatu și Gh. Ștefănescu, care analizează resturile din 74 de morminte (52 de inhumație și 22 de incinerație). Din 52 de schelete provenite din mormintele din inhumație, unul singur aparține unui adult de cca. 45 de ani de sex masculin, restul de 51 de schelete provin de la copii cu vârste biologice de cel mult 11-12 ani (predomină copiii cu vârstele cuprinse în intervalul 0-3 ani). În ceea ce privește datele analizei resturilor umane descoperite în mormintele de incinerație de la Săbăoani I, acestea sunt extrem de generale și lacunare. Vârsta biologică la deces a fiecărui defunct incinerat este determinată în linii extrem de largi; trei schelete incinerate sunt atribuite adolescenților (14-18 ani), 18 schelete – adulților (20-30 ani) și maturilor (30-60 ani), iar unul a rămas nedeterminabil. Se desprinde însă o concluzie importantă – în această comunitate ritul incinerației era rezervat cu precădere pentru segmentul adult de vârstă (după 20 de ani), rareori pentru adolescenți (12/14-18/20 ani) și deloc pentru copii (0-12/14 ani). Alte observații lipsesc, cum ar fi cele referitoare la determinarea sexului, caracteristicile arderii sau prezența/absența resturilor de ofrandă (Necrasov *et alii* 1969).

Pentru marea necropolă birituală de la Poienești (jud. Vaslui), datată în sec. II-III d. Hr., de studiul osemintelor umane s-au îngrijit N. Mirițoiu și M. Culea. Au beneficiat de analiză antropologică 57 din cele 82 de morminte de inhumație și 111 din cele 142 de morminte de incinerație. În ceea ce privește mormintele de incinerație, 82 de indivizi sunt adulți (cu vârste trecute de 20 de ani), 13 sunt adolescenți și numai 4 sunt copii cu vârste sub 12 ani. În doar opt cazuri, printre resturile umane de incinerație au fost identificate fragmente ale unor oase de

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

animale (bovideu, ovicaprină, porc, pasăre), care reprezintă, probabil, resturile unor banchete funerare sau ofrande depuse în rugul funerar (Spânu 2019, p. 79). Dacă ne raportăm la mormintele de incinerație ale copiilor mici (*infans I*) și copiilor mari (*infans II*), în necropola de la Poienești acestea sunt slab reprezentate. Din categoria *infans I* (0-7 ani) este determinat doar un singur individ incinerat, cel din mormântul 1304, în care au fost depuse, direct în groapă, resturile de combustie ale unui copil cu vârsta de doar 18 luni, scheletul căruia este incomplet (50 g), cu caracteristici ce indică ardere pe rug de mare eficiență (Spânu 2019, p. 140; Mirițoiu, Culea 2019, p. 163). Din categoria *infans II* (7-14 ani) autorii au determinat șase indivizi incinerați. În mormântul 1405, într-o urnă cu capac, au fost depuse resturile de combustie ale unui copil cu dentiție mixtă, cu vârsta trecută de 7 ani, cu scheletul bine reprezentat (489 g), ars pe un rug de mare eficiență (Spânu 2019, p. 142; Mirițoiu, Culea 2019, p. 165). În mormântul 279, într-o urnă cu capac, au fost depuse resturile de combustie ale unui subadult de 10 ani ± 30 luni, probabil de sex masculin, cu scheletul slab reprezentat (532 g), ars pe un rug de mică eficiență (Spânu 2019, p. 122-123; Mirițoiu, Culea 2019, p. 150). Mormântul 338 aparține unui individ de 13-14 ani, probabil de sex feminin, depus după combustie într-o urnă cu capac, cu scheletul slab reprezentat (515 g), ars pe un rug de eficiență mare (Spânu 2019, p. 124; Mirițoiu, Culea 2019, p. 152). Mormântul 1002 este atribuit unui individ de sex feminin, de 12-14 ani, depus după incinerare într-o urnă cu capac. Scheletul său este incomplet (512 g), iar caracteristicile de pe fragmentele scheletice indică ardere pe un rug de mică eficiență. Autorii analizei semnalează pe un fragment de orbită urmele porozității exocraniene, iar pe unele fragmente osteologice, impregnări cu oxizi metalici (Spânu 2019, p. 135; Mirițoiu, Culea 2019, p. 160). Mormântul 1019 este atribuit, de asemenea, unui individ de 12-14 ani, ale cărui resturi incinerate au fost depuse într-o urnă cu capac. Defunctul are scheletul slab reprezentat (573 g), fiind ars pe un rug de maximă eficiență. În acest caz sunt semnalate, cu rol de ofrandă, un fragment de os de pasăre și un fragment de mandibulă cu apexul neîncheiat provenită de la un alt animal (Spânu 2019, p. 136; Mirițoiu, Culea 2019, p. 160). În cazul mormântului 1290, defunctul incinerat pe un rug de mare eficiență avea în momentul decesului vârsta biologică de 7 ani ± 24 luni. Resturile sale de combustie (279 g) au fost depuse într-o urnă fără capac (Spânu 2019, p. 140; Mirițoiu, Culea 2019, p. 163).

În concluzie, putem afirma că urna din necropola de la Costești-*Baia*, a adăpostit resturile de combustie ale unui copil, *infans I*, probabil de sex feminin. Din punct de vedere cronologic, plasăm mormântul, având în vedere analogiile existente pentru urna ceramică, în cea de a doua jumătate a veacului al II-lea d. Hr. Astfel, necropola de la Costești-*Baia* poate fi încadrată în categoria necropolelor ce aparțin perioadei secolelor II-III d. Hr.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Mulțumiri

Aducem mulțumiri domnului Dr. Valentin Dumitrașcu, arheozoolog la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București, pentru analiza resturilor osteologice de origine animală identificate în urna de la Costești-*Baia*.

Acest articol a fost elaborat cu sprijinul unui grant acordat de Ministerul Educației și Cercetării, CNCS-UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-III-P1-1.1-TE-2019-0783.

Bibliografie

Baby 1954: R. S. Baby, *Hopewell cremation practices*, Ohio Historical Society, Papers in Archaeology, 1954, p. 1-7.

Boghian *et alii* 2018: D. Boghian, S. C-tin Enea, M. Chelcu, I. Minea, *Monografia orașului Târgu Frumos*, în colaborare cu: I. Alexa-Angheluș, D. Fripis, M. Stănescu, Ed. UAIC, Iași, 2018.

Bondioli *et alii* 1994: L. Bondioli, D. Formenti, L. Salvadei, *Metodologie di analisi quantitative di resti umani combusti*, Bullettino di Paletnologia Italiana, 1994, 85, p. 385-398.

Brickley, McKinley 2004: M. Brickley, J. I. McKinley, *Guidelines to the standards for recording human remains*, Institute of Field Archaeologists, BABAO, Department of Archaeology, University of Southampton, Highfield, 2004, p. 9-13.

Buikstra, Swegle 1989: J. E. Buikstra, M. Swegle, *Bone Modification due to burning: Experimental evidence*, în: R. Bonnichsen, M. H. Sorg (eds.), *Bone modification*, Orono, ME, Center for the Study of the First Americans, 1989, p. 247-258.

Devlin, Herrmann 2008: J. B. Devlin, N. P. Herrmann, *Bone colour as an interpretive tool of the depositional history of archaeological cremains*, în: W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The aAnalysis of burned human remains*, Elsevier Ltd., London, 2008, p. 109-128.

Guillon 1986: F. Guillon, *Brules frais ou brules secs?* Anthropologie physique et Archéologie, CNRS, Paris, 1986, p. 191-194.

Heglar 1984: R. Heglar, *Burned remains*, în: T. A. Rathbun, J. E. Buikstra (eds.), *Human identification: Case studies in forensic anthropology*, Charles C. Thomas, Springfield, Illinois, 1984, p. 148-158.

Ignat 1999: M. Ignat, *Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvoriștea*, Ed. Helios, Iași, 1999.

Ioniță, Ursachi 1988: I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Ed. Junimea, Iași, 1988.

Maresh 1955: M. M. Maresh, *Linear growth of long bones of extremities from infancy through adolescence*, American Journal of Diseases of Children, 1955, 89, p. 725-742.

McKinley 2004: J. I. McKinley, *Compiling a skeletal inventory: cremated human bone*, în: M. Brickley, J. I. McKinley (eds.), *Guidelines to the standards for recording human remains,* IFA Technical Paper, 7, Department of Archaeology, University of Southampton, Highfield, BABAO, 2004, p. 9-13.

McKinley, Roberts 1993: J. I. McKinley, Ch. Roberts, *Excavation and post-excavation treatment of cremated and inhumed human remains*, IFA Technical Paper, 13, Department of Archaeology, University of Southampton, Highfield, BABAO, 1993.

Mitrea 1988: I. Mitrea, *Un complex funerar descoperit în necropola carpică de la Dămienești, jud. Bacău*, Materiale și Cercetări Arheologice, 4, 1988, p. 369-380.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Mirițoiu 1988: N. Mirițoiu, *Expertiza antropologică*, în: I. Mitrea, *Un complex funerar descoperit în necropola carpică de la Dămienești, jud. Bacău*, Studii și Comunicări de Istorie Veche și Arheologie, 39, 4, 1988, p. 378-379.

Mirițoiu, Culea 2019: N. Mirițoiu, M. M. Culea, *Determinările antropologice*, în: D. Spânu, *Poienești. Necropola din secolele II-III*, Anexa II, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2019, p. 146-166.

Moorrees *et alii* 1963: C. F. A. Moorrees, E. A. Fanning, E. E. Hunt, *Age variation of formation stages for ten permanent teeth*, Journal of Dental Research, 1963, 42, p. 1490-1502.

Necrasov *et alii* 1969: O. Necrasov, V. Ursache, D. Botezatu, Gh. Ștefănescu, *Studiul resturilor osoase din mormintele cimitirelor birituale de la Gabăra-Moldoveni și Săbăoani I (jud. Neamț) (sec. II-III e. n.)*, Studii și Cercetări de Antropologie, 6, 1, 1969, p. 7-15.

Pope, Smith 2004: E. J. Pope, O. C. Smith, *Identification of traumatic injury in burned cranial bone: An experimental approach*, Journal of Forensic Sciences, 49, 3, 2004, p. 431-440.

Sandholzer 2015: M. Sandholzer, *Influence of heating regimes on dimensional and colorimetric changes of teeth*, în: Ch. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains*, Academic Press, London, 2015, p. 365-379.

Schaefer *et alii* 2009: M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, *Juvenile osteology*, Elsevier Academic Press, London, 2009.

Scheuer, Black 2000: L. Scheuer, S. Black, *Developmental juvenile osteology*, Elsevier Academic Press, London, 2000.

Schmidt, Symes 2008: C. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains*, Academic Press, London, 2008.

Shipman 1984: P. Shipman, *Burnt bones and teeth: an experimental study of color, morphology, crystal structure and shrinkage*, Journal of Archaeological Science, 11, 4, 1984, p. 307-325.

Spânu 2019: *Poienești. Necropola din secolele II-III*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2019.

Symes *et alii* 2012: S. S. Symes, D. K. Dirkmaat, S. Ousley, E. Chapman, L. Cabo, *Recovery and interpretation of burned human remains,* Final Technical Report, National Institute of Justice, Washington, 2012.

Thurman, Willmore 1981: M. D. Thurman, J. Willmore, *A replicative cremation experiment*, North American Archaeologist, 2, 1981, p. 275-283.

Ubelaker 2009: D. H. Ubelaker, *The forensic evaluation of burned skeletal remains: A synthesis,* Forensic Science International, 183, 1-3, 2009, p. 1-5.

Vulpe 1944: Ec. Vulpe, *Raport asupra săpăturilor din comuna Costești-Baia din August-Septembrie 1942*, Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943, București, 1944, p. 37-38.

Walker *et alii* 2008: P. L. Walker, K. W. P. Miller, R. Richman, *Time, temperature, and oxygen availability: an experimental study of the effects of environmental conditions on the color and organic content of cremated bone*, in: C. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains,* Academic Press, London, 2008, p. 129-136.

Wells 1960: C. Wells, *A study of cremation*, Antiquity, 34, 1960, p. 29-37.

Whyte 2001: T. R. Whyte, *Distinguishing remains of human cremations from burned animal bones*, Journal of Field Archaeology, 2001, 28, 3, 4, p. 437-448.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 1. Amplasarea necropolei de la Costești-*Baia*
Pl. 1. Location of the necropolis from Costești-*Baia*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

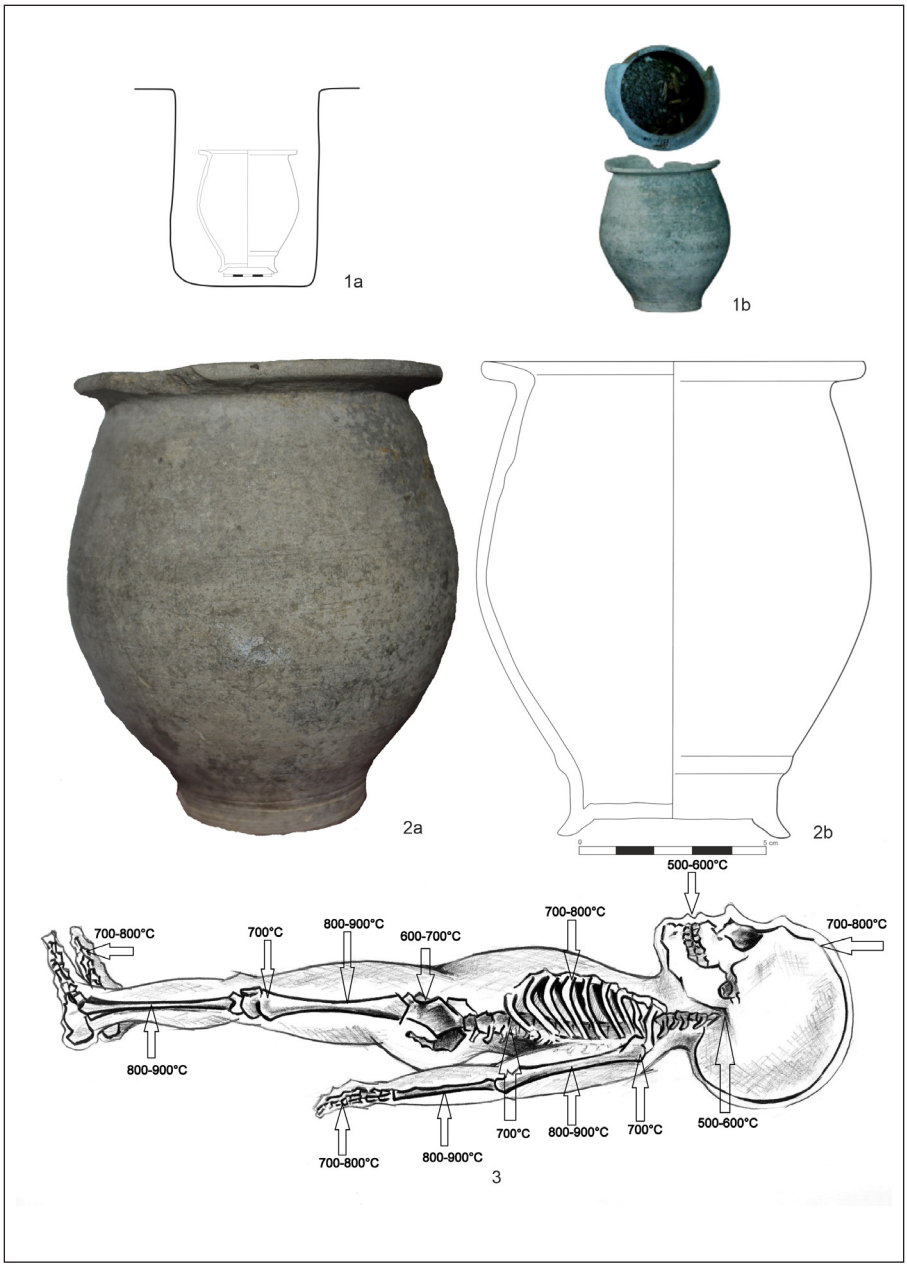

Pl. 2. 1a. Tipul de mormânt; 1b. Urna ceramică cu resturile osteologice; 2a. Urna ceramică (fotografie); 2b. Urna ceramică (desen); 3. Temperatura la care au ajuns unele regiuni scheletice estimată conform coloristicii peretelui osos

Pl. 2. 1a. Grave type; 1b. Ceramic urn with osteological remains; 2a. Ceramic urn (photo); 2b. Ceramic urn (drawing); 3. The temperature reached by some skeletal regions estimated according to the color of the bone wall

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 3. Resturi osteologice. 1. Parte din proba osteologică după curățare;
2. Frontal, parte din orbita de pe partea stângă; 3. Temporal, *pars petrosa*; 4. *Pars basilaris*;
5. Coroana unui molar secundar definitiv
Pl. 3. Osteological remains. 1. Part of the osteological sample after cleaning;
2. Frontal, part of the left orbital roof; 3. Temporal, *pars petrosa*; 4. *Pars basilaris*;
5. The crown of a permanent secondary molar

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 4. Resturi osteologice. 1. Fragment din neurocraniu, fisuri reticulare; 2. Resturi craniene; 3. Parte dintr-un corp vertebral lombar; 4. Fragmente din coaste; 5. Suprafețe de articulație, fisuri reticulare; 6. Fragmente din diafizele oaselor membrelor; 7. Fragmente din falange; 8. Mamifer de talie mare, fragment cranian; 9. Mamifer de talie mare, fragmente din diafize

Pl. 4. Osteological remains. 1. Fragment of neurocranium, reticular fissures; 2. Cranial remains; 3. Part of a lumbar vertebral body; 4. Ribs fragments; 5. Joint surfaces, reticular cracks; 6. Limb bones, fragments of the diaphyses; 7. Fragments of phalanges; 8. Large mammal, cranial fragment; 9. Large mammal, fragments of diaphyses

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Inventar funerar „redescoperit” într-o urnă din necropola dacilor liberi de la Moldoveni, fost Porcești (punctul Dealul Gabăra), județul Neamț, România

George-Dan Hânceanu[1], Angela Simalcsik[2]

Rezumat. Cercetările arheologice efectuate între anii 1957-1959 la Moldoveni (fost Porcești), județul Neamț, punctul *Dealul Gabăra*, au permis descoperirea unei necropole birituale din secolele II-III d. Hr. Au fost investigate 98 de morminte, dintre care 63 de incinerație și 35 de inhumație. După mai bine de 50 de ani (în anul 2012), într-un mormânt de incinerație (numerotat M.36) au fost găsite în urnă alte piese de inventar (mărgele și un pandantiv-căldărușă din argint-aurit), în afara celor cunoscute din anul 1958 (vas miniatură cu ofrandă, mărgele, pandantive-coșuleț). Analiza antropologică a resturilor incinerate a indicat o femeie juvenilă/tânără, de circa 18-20 ani, incinerată neuniform, incomplet, în stare „verde”. Tânăra a fost depusă pe rug foarte repede după deces, în decubit dorsal, cu capul întors spre lateral. Combustia a avut loc la temperaturi moderate spre ridicate (400-700°C), în atmosferă oxigenată, probabil pe rug cu tiraj. Inventarul mormântului sugerează că tânăra a avut un statut aparte în cadrul comunității.
Cuvinte cheie: necropolă birituală, daci liberi, Moldoveni (Porcești) *Dealul Gabăra*, pandantiv-căldărușă, pandantiv-coșuleț, mărgele, urnă, incinerație, analiză antropologică.

Funeral inventory “rediscovered” in an urn from the necropolis of the free Dacians from Moldoveni, former Porcești (*Dealul Gabăra* point), Neamț County, Romania. Archaeological research conducted between 1957-1959 at Moldoveni (former Porcești), Neamț county, the point *Dealul Gabăra*, allowed the discovery of a biritual necropolis from the 2nd-3rd centuries AD. 98 graves were investigated, of which 63 incinerations and 35 burials. After more than 50 years (in 2012), in a cremation grave (numbered M.36) in the urn some more items were found (beads and a gilded-silver cauldron pendant), apart from those known since 1958 (miniature vessel with offering, beads, basket pendants). The anthropological analysis of the remains

[1] Muzeul de Istorie Roman-Complexul Muzeal Național Neamț, România; georgehanceanu@yahoo.com

[2] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”, Academia Română, Filiala Iași; Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”, Butuceni; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova.

CC BY NC SA

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

indicated a juvenile/young woman, about 18-20 years old, cremated unevenly, incompletely, in a "green" state. The young woman was laid on the pyre very quickly after her death, lying on her back, with the head turned to one side. The combustion took place at moderate to high temperatures (400-700°C), in an oxygenated atmosphere, probably on oxygen-fed fire. The inventory suggests that the young woman had a special status in the community.
Key words: biritual necropolis, free Dacians, Moldoveni (Porcești) *Dealul Gabăra*, cauldron-pendant, basket-pendant, beads, urn, cremation, anthropological analysis.

.....

Primele informații despre descoperirile întâmplătoare din zona fostului sat Porcești au fost semnalate în anul 1953 de profesorii Ioan Teștiban și Constantin Ciocan. Acestea au determinat efectuarea unei cercetări de suprafață întreprinsă de Anton Nițu și Neculai Zaharia (1955). Ulterior, în timpul unei verificări de teren, efectuată de Prof. Univ. Dr. Mircea Petrescu-Dîmbovița (1956), s-a găsit un cuptor de redus minereuri, cercetat mai târziu de arheologul Vasile Ursachi (Ursachi 2015, p. 5-15). În anul 1957, la Muzeul de Istorie din Roman (abia înființat de Dr. Vasile Ursachi) a fost adusă o urnă scoasă la suprafață de arăturile de toamnă. În același an au fost întreprinse periegheze în perimetrul destinat așezării și în cel apropiat, al cimitirului dacic. În urma rezultatelor din teren, tot în anul 1957, au început cercetările arheologice, organizate de Muzeul de Istorie din Bacău în colaborare cu Muzeul de Istorie din Roman[3], în necropola dacilor liberi din satul Porcești[4] (astăzi, sat-comuna Moldoveni), punctul *Dealul Gabăra*. Colectivul de cercetare a fost constituit din Vasile Ursachi (directorul muzeului romașcan) și regretații Iulian Antonescu (directorul muzeului băcăuan), Minodora Ursachi, Ioan Teștiban (1957), la care s-au alăturat Viorel Căpitanu și Constantin Buzdugan (1958). Îndrumătorul științific desemnat de Academia Română a fost Vladimir Dumitrescu, de la Institutul de Arheologie din București (în prezent, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București). Cercetările arheologice s-au desfășurat între anii 1957-1959, însă au fost valorificate parțial doar rezultatele din primele două campanii (1957 și 1958) (Antonescu 1959, p. 473-485; Antonescu 1961, p. 449-459).

Referindu-ne la tematica articolului, prin metoda amiabilă de „împărțire a materialului arheologic", o parte dintre urnele de incinerație au ajuns în colecția de antichități a Muzeului de Istorie din Roman (având sau nu inventarul cercetat, parțial sau total), fiind mai mult sau mai puțin luate în calcul la momentul publicării. Poate aceasta este și explicația prin care, după mai bine de 50 de ani de la descoperirea urnei mormântului M.36 (1958), s-a mai găsit inventar în

[3] Materialul arheologic a fost împărțit între cele două instituții, însă cea mai mare parte a revenit muzeului băcăuan, care a asigurat finanțarea lucrărilor.

[4] Situl a intrat în literatura de specialitate sub denumirea de Gabăra-Porcești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

anul 2012. Respectiva situație ne-a determinat să aducem o modestă completare la rezultatele deja valorificate. Cu prilejul reorganizării colecției antice[5], o parte dintre urne și alte vase cu funcționalități variate au fost scoase din expoziția permanentă, din cauza deteriorărilor produse în timp (unele fiind lipite cu film, altele crăpate sau cu suprafața exterioară „ciobită"), pentru a fi din nou restaurate de colegele[6] Laboratorului Muzeului de Istorie din Roman. În urma acestei etape de refacere a recipientelor antice s-a ajuns și la urna mormântului de incinerație M.36, care avea buza parțial ruptă, iar suprafața exterioară deteriorată (pentru aspectul urnei, anterior celei de-a doua etape de restaurare, a se vedea Mircea *et alii* 2013, p. 703, Fig. 1). După extragerea resturilor arse, s-a constatat prezența unor piese de inventar funerar, probabil neobservate în momentul descoperirii și cercetării urnei[7]. Cum obiectele găsite[8] au fost investigate în laborator (microscopie electronică), iar rezultatele obținute au fost deja valorificate[9], considerăm necesar să le analizăm și interpretăm din punct de vedere arheologic și istoric, întrucât sunt importante în tipologia pieselor din care fac parte. Intențiile noastre sunt completate cu determinarea și analiza antropologică a oaselor incinerate din respectiva urnă.

Descrierea urnei mormântului și a inventarului funerar[10]

Potrivit informațiilor scrise, urna mormântului amintit (M.36) a fost descoperită în anul 1958, la 0,80 m adâncime, situată lângă o groapă. Poziționat pe axa nord-sud, mormântul a fost suprins în perimetrul III de lângă șanțul S.2 (Antonescu 1961, Fig. 1 cu planul săpăturilor, nepaginată). Pe scurt, redăm piesele atribuite inventarului de către autor, urmând să ne referim și la cele salvate recent.

[5] Activitate întreprinsă în anul 2012 de primul dintre semnatarii acestor rânduri.

[6] Dr. Otilia Mircea, expert metale și Lăcrămioara Băcăoanu, muzeograf restaurator ceramică.

[7] Din informațiile pe care le-am primit de la dr. Vasile Ursachi, majoritatea urnelor erau controlate de inventar chiar pe șantier, aspect care explică multe din scăpările și nelămuririle actuale legate de inventar, modul de înregistrare a pieselor, publicare. Așadar, conținutul urnei se răsturna la fața locului, pe șantier, în timpul săpăturilor sau după finalizarea unei zile de lucru, și se alegeau obiectele inventarului. Această soluție nu a fost întotdeauna cea mai eficientă, fiind situații în care putea priva arheologii de piese importante, precum în cazul urnei mormântului M.36.

[8] Din grabă, pe lângă mărgelele descoperite au fost adaugați câțiva dinți umani considerați eronat tot mărgele; vezi Mircea *et alii* 2013, p. 703 (Fig. 2).

[9] Pentru detalii privind rezultatele de microscopie optică (OM) și cea electronică de baleiaj cuplată cu un detector de raze X (SEM-EDX), consultă Mircea *et alii* 2013, p. 701-709.

[10] În text s-au folosit următoarele prescurtări: CMIAB – Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău; D – diametru, Db – diametru bază, Dg – diametru gură, dr. – dreapta, H – înălțime, L – lungime, La – lățime, M – mormânt, MIR – Muzeul de Istorie din Roman; r-nul – raionul; reg. – regiunea; stg. – stânga.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Inventar descoperit în anul 1958

În interiorul urnei era un *vas miniatural* depus pe fund, care conținea oase de animale domestice rămase de la ofrandă (Antonescu 1961, p. 450)[11]. Din semnalările autorului putem remarca faptul că mormântul avea un inventar consistent, însă nu este descris în detaliu. Se precizează că erau câteva *perle* de calcedoniu și sticlă colorată (fără a se da un număr exact și fără ilustrație), dar și șase *cercei-coșuleț* din argint (mai degrabă, considerăm corectă încadrarea pieselor la *pandantive-coșuleț* sau *pandantive de tip amforă*), confecționați în tehnica filigranului (Antonescu 1961, p. 452, 454, Fig. 6/5-10[12]; Bichir 1973, p. 395, Pl. CLXXIX; Ioniță 1982, Fig. 17/5). Întregi, piesele au corpul conic (asemănător unei amfore miniaturale) finalizat cu o granulă/perlă, înconjurată cu fire spiralate. În partea superioară sunt prevăzute cu o bandă lată de prindere, semicirculară, care îndeplinea rol de tortiță. La legătura dintre corp și toartă, piesele de podoabă sunt decorate cu granule/perle simple ori înconjurate de cercuri concentrice (perechi de câte două). Pe aceeași toartă sunt dispuse câte trei granule/perle, la distanță una de cealaltă (**Pl. 4/4**). Potrivit desenului, trei obiecte au lungimea de 39 mm și alte trei sunt de 43 mm, ultimele fiind asemănătoare cu două din exemplarele mormântului M.674 și cu cel din mormântul M.65 de la Poienești, ce au circa 42 mm (Spânu 2019, p. 52). Modul de ornamentare (granulat, filigranat) seamănă cu cel de pe artefactul recent salvat (pandantivul-căldărușă) din același inventar funerar. Celelalte piese ale mormântului de la Moldoveni nu sunt ilustrate ori desenate.

Inventar salvat în anul 2012

În anul menționat, în interiorul urnei mormântului M.36 se mai aflau, printre resturile incinerate, câteva mărgele și un pandantiv de tip căldărușă. Întrucât nu s-a insistat la publicare asupra urnei, o descriem în cele ce urmează:

1. *Urna* (inv. 5.723) este reprezentată de un vas de tip borcan lucrat la roată, din pastă fină, de culoare cenușie. La descoperirea *in situ*, acesta era depus ușor înclinat, cu partea gurii afectată spre profilul stratigrafic (**Pl. 2/4**). Deasupra urnei, dar și alături, se aflau fragmente de la o *strachină* (**Pl. 2/5**), probabil reutilizată drept

[11] Autorul nu specifică despre ce animal/e ar putea fi vorba, doar trece la general categoria de animale domestice. Cu prilejul analizei antropologice, printre oseminte a fost descoperit și un fragment de la capătul vertebral al unei coaste de mamifer erbivor, de talie mare, adult, probabil vită (pierdut din respectivul vas de ofrande), care aduce un plus informațional privind determinarea ofrandei. Din păcate, vasul pentru depozitarea ofrandei nu este ilustrat, pentru a ne forma o idee despre dimensiunea sa (implicit capacitatea) și nici alte amănunte nu sunt oferite. Regretabil, cu atât mai mult cu cât recipientul nu a fost găsit nici în colecția antică a MIR și nici la CMIAB.

[12] În text se face referire doar la Fig. 6/5-7, iar la legenda planșei, în dreptul mormântului M.36, este trecută Fig. 6/5-8, însă piesele de la nr. 9 și 10 nu sunt atribuite vreunui inventar și presupunem, după aspectul identic al obiectelor și coincidența cifrei totale (6) că, de fapt, toate sunt din același mormânt, fiind doar o eroare de redactare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

capac; ulterior, bucăți din componența ei s-au găsit și în interior. Aproape întreg, recipientul-urnă are buza evazată plat și restaurată, gâtul este scurt, corpul bombat și terminat cu o bază inelară. Pe gât dispune de un registru circular delimitat (La-50 mm), pe care încă se mai observă grupuri de linii drepte lustruite (**Pl. 4/1**). Buza plată este dispusă neuniform, fiind un defect de producție al meșterului olar. Pe suprafața exterioară, în zona superioară a corpului, pe gât și pe buză are, pe alocuri, mici „spărturi, ciobituri", de parcă ar fi fost deteriorată intenționat (**Pl. 3/1,1a**), cu scopul de „a fi observată". Astfel de urne „lovite" s-au găsit și în necropola I de la Văleni, în mormintele M.208 și M.324 (Ioniță, Ursachi 1988, p. 25, 33, 130, Fig. 28/38; p. 136, Fig. 34/37). Nu excludem posibilitatea ca recentul aspect să se datoreze uzurii apărute în timp, iar ulterior, din motive lesne de înțeles, vasul a fost refolosit ca urnă. În interior, cantitatea de resturi osteologice era mare, fiind ocupat întreg spațiul urnei până spre buză (**Pl. 3/1b**), aspect ce sugera că scheletul poate aparține unui adult, inclusiv după dimensiunile recipientului: H-280 mm, $Dg._{exterior}$-230 mm, $Dg._{interior}$-170 mm, Db-115 mm. Asupra acestui ultim aspect, extrem de important, revenim spre finalul interpretărilor arheologico-istorice, unde sunt detaliate rezultatele antropologice[13].

2. *Pandantiv-căldăruș*ă (inv. 44.046) din argint, de dimensiune redusă, confecționat manual din benzi care formează corpul, baza și toarta. Marginile corpului sunt din bandă dublă pentru rezistență. Au fost aplicate la exterior câte trei granule/perle simple, fixate pe tortiță și alte trei (a patra pierdută) pe corpul piesei, înconjurate cu o bandă spiralată, ambele așezate în cercuri (**Pl. 3/3**), iar una singură se află pe fundul exemplarului (**Pl. 3/3a; 4/3**). Decorul granulat are aspectul unei flori, exceptându-l pe cel de pe tortiță, unde perlele sunt dispuse singular. Artefactul este lucrat în tehnica filigranului, iar la final a fost poleit cu pulbere din aur (în legătură cu elementele compoziției chimice, vezi Mircea *et alii* 2013, p. 704-707, Fig. 5-8, Tab. 1, 2). Din cauza intensității rugului, obiectul s-a deformat ușor și s-a rupt, fiind lipit în timpul procesului de restaurare-conservare. Dimensiuni: L-15 mm, D-6 mm. Anterior intervenției în laborator s-a observat că piesa avea depuneri în urma contactului cu solul (probabil resturile incinerate au fost răsturnate de pe rug pe sol, iar după răcire, depuse în urnă). De asemenea, pe artefact se observa și pelicula din aur, păstrată rezonabil în urma arderii defunctului (pentru ultimele două aspecte semnalate, de consultat Mircea *et alii* 2013, p. 704, Fig. 4).

3. *Mărgele* în număr de șapte, păstrate întregi, doar una având o latură spartă (inv. 44.047-44.053, de la stg.-dr. în **Pl. 3/2,2a**), dintre care cinci sunt din coral,

[13] De altfel, este prima analiză antropologică efectuată pe defuncții incinerați din necropola dacilor liberi de la Moldoveni (fost Porcești).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

neregulate, cenușii, cu dimensiuni variate (L-între 12-40 mm, D-între 3-8 mm), iar două sunt din cornalină, prismatice, fațetate, de culoare roz, cu dimensiuni apropiate (L-10 mm, D-2-3 mm) (**Pl. 4/2**). Probabil, mărgelele au rămas neobservate, ca și pandantivul, autorul menționând la general descoperirea unor „perle" din calcedoniu[14] și sticlă[15].

Analogii, răspândire și interpretări

Anterior trecerii la analiza detaliată a obiectelor din inventarul mormântului de incinerație M.36 de la Moldoveni, putem remarca un alt mormânt cu o diversitate aparte în cadrul aceleiași necropole, notat de autor M.1. Acesta conținea mărgele din sticlă albă și roșie, lut sau calcedoniu, patru brățări din bronz cu fire răsucite la capete (de una fiind prins un inel din bronz executat similar), două pandantive și un inel din bronz, o fibulă din fier și alta din bronz, o broșă și un cercel-pandantiv fragmentar din argint, ambele filigranate și un pandantiv-căldărușă din fier (Antonescu 1959, p. 475, 482). Asupra persoanei cu respectivele artefacte, posibil purtate și în timpul vieții (o parte sau în totalitate), fără a exclude și varianta depunerii de către rude, vom reveni cu un articol detaliat, alături de alte câteva urne al căror conținut a fost salvat de autorii săpăturilor.

Revenind la tematica actuală, vasul întrebuințat ca urnă este unul relativ comun și, din cauza uzurii accentuate, a fost reutilizat, nefiind unul nou, special lucrat pentru a fi depus în cimitir. Vase asemănătoare cu recipientele cu buza plată, refolosite ca urnă, sunt semnalate în cimitirele de la Poienești (mormintele M.11, M.67, M.71, M.327, M.930, M.1069) (Vulpe 1953, p. 317-318, Fig. 106; p. 337-341, Fig. 150, 151, 153; Spânu 2019, p. 162, Pl. 53/2; p. 158, Pl. 53/2; p. 123, Pl. 22/2), Săucești (mormintele M.4, M.13, M.14) (Căpitanu 1975b, p. 331, Fig. 30/2; Căpitanu 1976a, p. 158, Fig. 4/2; p. 160, Fig. 5/1; p. 166, Fig. 8/2; p. 167, 171; Căpitanu 1976b, p. 166, Fig. 2, 3; p. 168, Fig. 2/1) și Văleni (mormintele M.73, M.598) (Ioniță, Ursachi 1988, p. 124, Fig. 22/51; p. 151, Fig. 49/49). Aceeași situație este și pentru capacul urnei, o strachină refolosită și spartă (împreună cu o mare parte din buza urnei) din cauza presiunii pământului (lângă și în urnă s-au găsit majoritatea fragmentelor[16]). De regulă, în interiorul urnelor, pe lângă resturile umane de combustie erau depuse ofrande, fie lichide (băuturi), fie solide (bucăți de carne de la animale domestice și sălbatice), în vase de dimensiune

[14] Recent, în urnă s-au găsit mărgele din acest tip de material.

[15] În unele articole de specialitate (cazul Poienești, Vulpe 1953, p. 340, Fig. 155/6) am remarcat că perlele din cornalină mai erau trecute ca perle din sticlă roșie, motiv pentru care presupunem că și cele de la Moldoveni puteau fi din cornalină, mai ales că s-au găsit recent în aceeași urnă.

[16] Nu avem informații referitoare la restaurarea recipientului, în articol nefiind specificat acest aspect, iar în colecțiile celor două muzee amintite strachina nu apare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mică și medie. O astfel de situație este și la mormântul M.36, urna conținând un vas miniatural cu ofrandă animală, din care s-a păstrat doar un fragment, ce indică un rest de bovină. În același cimitir, alte 15 morminte conțineau ofrande (în vase mici sau depuse direct pe fundul urnei, majoritatea oase ce aparțin porcinelor), dintre care amintim mormintele M.29 și M.32 (Antonescu 1961, p. 450). Această practică este foarte des întâlnită în multe necropole din secolele II-III d. Hr., dintre care cele mai apropiate sunt la Butnărești (mormântul M.10), cu ofranda depusă alături de urnă (Bichir 1967, p. 204, Fig. 17/3), în necropola I de la Săbăoani (mormântul M.2), cu ofranda (craniu de animal) așezată în groapă simplă, alături de incinerat (Ursachi 2010b, p. 28) și în necropola I de la Văleni (M.75, M.131, M.211, M.398, M.420, M.528 și M.552), cu ofranda (molari de la cornute mari și oase de animale) în și pe lângă urne (Ioniță, Ursachi 1988, p. 15, 17, 19, 25, 40, 41, 47, 49, 50, 74).

Pandantivele, considerate în literatura de specialitate de tip căldărușă, sunt cunoscute în Dacia preromană din secolul I î. Hr., fiind descoperite în inventarul așezărilor dacice din Moldova, pe Valea Siretului, la Poiana, Răcătău și Brad (Vulpe, Vulpe 1927-1932, p. 329, Fig. 109/25-27; Căpitanu 1989, p. 103, 121, Fig. 11/16-19; Ursachi 1995, p. 244, 572, 588, 589, Pl. 340/10-13, 16, 17, 23; Pl. 359/5-10; Pl. 361/4, 5; Pl. 362/4, 5; Ursachi 2007, p. 73; Ursachi 2011, p. 291), purtate separat sau împreună cu alte tipuri de piese (precum mărgele din sticlă, în cazul mormintelor din așezarea civilă de la Brad). Pentru spațiul sud-carpatic semnalăm descoperirile de la Ocnița, Popești și Crăsani (Berciu 1981, p. 265, Pl. 91/4-5; Vulpe 1976, p. 198, 208, Fig. 5/10; 6/24). În Transilvania, pandantivele-căldărușă sunt mai rar întâlnite, precum la Cristian și Merești (Pop 1966, p. 175-180, Fig. 1, 2), în cetatea dacică de la Ardeu și la Hunedoara (Sîrbu *et alii* 2007, p. 248, Fig. 34/1-2; p. 250, Fig. 36/7; p. 251, Fig. 37/9; p. 252, Fig. 38/10, 13, 14; Rustoiu 2019, p. 169, inclusiv notele 17, 19). Răspândirea lor pe spații extinse indică legături între diferitele regiuni ale Daciei. În general, majoritatea pandantivelor au fost lucrate din fier, bronz și mai rar din metale prețioase (argint, aur), precum cel din necropola aflată în imediata apropiere a cetății dacice de la Malaja Kopanija, pe Tisa superioară, în Ucraina Transcarpatică (Kotigoroșko 2015, p. 139). În cazul metalelor comune, cele din bronz sunt mai puține, unul fiind recent descoperit în necropola sarmatică de la Medeleni (com. Petrești), r-nul Ungheni (Vornic *et alii* 2015, p. 69, Fig. 15/2). Erau purtate singular sau în componența unor coliere la gât, uneori și separat, la încheietura mâinii (vezi Bârcă 2006, p. 133), cum s-a constatat și în cazul celor din tumulul 4 de la Holmskoe/Selioglu, r-nul Arciz, reg. Odesa, Ucraina (Bârcă, Symonenko 2009, p. 62-63, Fig. 14/6-8).

Spre finalul secolului al XX-lea și începutul veacului următor, s-a acceptat și ipoteza rolului acestor pandantive ca recipiente pentru păstrarea diverselor substanțe

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

aromate în zona de la nord de Marea Neagră (Magomedov 2001, p. 71; Ciobanu, Dergaciova 2015, p. 181), având o circulație cuprinsă îndeosebi între veacurile II-I î. Hr. și până spre finalul secolului al V-lea d. Hr. La această ipoteză s-a ajuns și prin faptul că pandantivele-căldărușă au fost descoperite alături de piese cu rol cultual-magic, iar unele exemplare păstrau dovezi de conținut, fie substanțe solidificate, precum obiectul din mormântul M.4 al tumulului 7 de la Bădragii Vechi (substanță albă) și unul de la Sokolova Mogila (substanță galbenă), fie resturi de lână/țesătură, cum a fost în cazul unei piese din necropola scitică de la Zolotaja Balka și a uneia din cimitirul de la Čertovick (Bârcă, Symonenko 2009, p. 163).

Perpetuate din mediul dacic preromanic (unde puteau fi produse local) sau ajunse pe alte căi, din spațiul sarmatic[17] ori din alte medii culturale[18], pandantivele-căldărușă continuă să fie descoperite și în siturile dacilor liberi. În necropola de pe Dealul Gabăra, pe lângă obiectele semnalate, s-au mai găsit pandantive-căldărușă și în alte morminte, fiind lucrate numai din fier.

Încă din a doua jumătate a secolului trecut s-au făcut analogii între inventarele mormintelor primelor necropole cercetate, datate în secolele II-III d. Hr., astfel că putem aminti pandantivele-căldărușă cu corp cilindric de la Poienești (mormintele M.55, M.71, M.130, M.230, M.327, M.347, M.360, M.437, M.538, M.548, M.552, M.674, M.687, M.720, M.741, M.1000, M.1352, M.1433, M.1558) (Vulpe 1953, p. 331, Fig. 139/1; p. 340-342, Fig. 156/2; p. 356-358, Fig. 194/2; Ioniță 1982, Fig. 16/8; Spânu 2019, p. 54, 119, Pl. 8/6; p. 120, Pl. 11/2; p. 121, Pl. 15/6; p. 123, Pl. 22/6; p. 124, Pl. 25/1, 2; p. 125, Pl. 26/1; p. 126, Pl. 29/1, 3, 4; p. 156, Pl. 35/7; p. 157, Pl. 38/5; 39/7; p. 160, Pl. 48/10-14; p. 164, Pl. 59/1-5; p. 165, Pl. 65/2, 4), Pădureni (Morintz, Bichir 1959, p. 492, Fig. 3/6; Bichir 1973, p. 380, Pl. CLXIV/10; p. 398, Pl. CLXXXII/13, 14), Dumitreștii Gălății (Ioniță 1969, p. 124, Fig. 2/5, 6; p. 125 – mormântul M.3), Bărboasa (mormintele M.227, M.281) (Căpitanu 1975a, p. 85, 90, Fig. 13/3-11; Căpitanu 1975b, p. 305, Fig. 11/10; p. 308, Fig. 13/7, 9, 15, 16, 18, 19), Săucești (mormintele M.2, M.5, M.25, M.30, M.38, M.47) (Căpitanu 1976a, p. 163, 170, Fig. 10/10, 13, 14; Căpitanu 1976b, p. 176, Fig. 7/8-10), Podeni (Ignat 1980, p. 64, Fig. 2/5, 6), Văleni (mormintele M.224, M.321, M.342, M. 365, M.368, M.389) (Ioniță, Ursachi 1988, p. 130, Fig. 28/1; p. 136-139, Fig. 34/9; 35/9; 36/23, 30; 37/48) și Zvorâștea (Ignat 1999, p. 55, 170, M.13-Pl. 8/3-5; p. 180, M.81 – Pl. 18/2; p. 181, M.85 – Pl. 19/32, M.89 – Pl. 19/3) din același areal cultural, ale căror rezultate au fost incluse în cultura denumită convențional *Poienești-Vârteșcoiu*, iar

[17] De altfel, cu începere din secolul al II-lea d. Hr., la sarmații din Câmpia Panonică se constată o creștere a numărului pandantivelor din argint, din același material fiind găsite în număr considerabil și în mediul dacilor liberi.

[18] În privința acestor teorii de văzut Bârcă 2019, p. 44, 54-60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

ulterior cultura *carpică* sau cultura *dacilor liberi*[19]. Rareori aceste pandantive au corpul de formă sferică, cum este cazul celui din mormântul M.227 de la Bărboasa (Căpitanu 1975b, p. 305, Fig. 11/5).

Pentru pandantivele-coşuleţ similitudini întâlnim tot la Poienești (mormintele M.65, M.573, M.674, M.715) (Vulpe 1953, p. 335-336, Fig. 145/1; 146; 147; Ioniță 1982, Fig. 17/7; Spânu 2019, p. 52-53, Fig. 12/3; p. 118, Pl. 6/3; p. 155, Pl. 31/3-5; p. 156, Pl. 35/6, 8, 9, 12; p. 156, Pl. 37/4-7), Oncești (Căpitanu 1975b, p. 311, Fig. 16/5-12 – mormântul M.1), Săucești (mormintele M.1, M.4, M.20, M.22, M.25, M.30, M.39) (Căpitanu 1976a, p. 161, 163, 170, Fig. 10/1-3, 5; Căpitanu 1976b, p. 176, Fig. 7/2, 3, 7), Butnărești (Bichir 1973, p. 391, Pl. CLXXV/2, 3), Pădureni (Bichir 1973, p. 394, Pl. CLXXVIII/2; p. 396, Pl. CLXXX/1, 3; p. 397, Pl. CLXXXI/7-12; Ioniță 1982, Fig. 17/6), Dămienești (Mitrea 1982, p. 72, Fig. 4/6-11), Văleni (Ioniță, Ursachi 1988, p. 142, Fig. 40/70- mormântul M.425) şi Izvoare-Bahna (mormintele M.9, M.11) (Ursachi 2010a, p. 38, Pl. IX/2; p. 42, Pl. XIII/1; p. 73, Pl. XLIV/2, 3). Acest tip de obiect are partea superioară asemănătoare pandantivelor-căldăruşă, denumit şi pandantiv în formă de amforă, fiind cel mai bine reprezentat (în număr de 10) în necropola de la Poienești (Spânu 2019, p. 52).

Mărgelele sunt comune prin materialele folosite (coral şi cornalină) şi le regăsim în inventarul mormintelor de la Poienești (M.71, M.122, M.144) (Vulpe 1953, p. 340-341, Fig. 155/6-11; p. 354, 356, Fig. 190/2, 4-7, 9, 11-15; p. 358, 360, Fig. 200/1-4, 6-8), Pădureni (Bichir 1973, p. 399, Pl. CLXXXIII/13; p. 401, Pl. CLXXXV/3, 4, 13-16), Săucești (mormintele M.21, M.25, M.38, M.47) (Căpitanu 1976a, p. 163, 172, Fig. 11; Căpitanu 1976b, p. 177, Fig. 8/1-20) şi în necropola I de la Văleni (mormintele M.296, M.574) (Ioniță 1982, Fig. 15/1-6, 20-23; Ioniță, Ursachi 1988, p. 134, Fig. 32/32-37, 39-48).

Revenind la pandantivul-căldăruşă, potrivit poziției în care a fost găsit în morminte, se pare că putea fi purtat ca o piesă-amuletă, prinsă în diverse coliere cu mărgele sau alte obiecte de podoabă, pentru înfrumusețare sau cu scopul păstrării unor substanțe cu rol cultual-magic. Alteori respectivul pandantiv era prins de acele verigi de tâmplă. Purtarea acestui pandantiv în ambele variante menționate este argumentată în 15 morminte (opt de incinerație şi şapte de înhumație) din cel mai mare cimitir al dacilor liberi descoperit la Văleni (Ioniță, Ursachi 1988, p. 65, 93), dar şi în necropola de la Poienești, cu 29 de piese, 20 de pandantive din fier şi alte nouă din bronz (Spânu 2019, p. 54-55, Fig. 13/12-14). Un artefact oarecum asemănător celui din mormântul M.36 de la Moldoveni, ca modalitate de confecționare şi ornamentare, s-a descoperit în inventarul mormântului M.741 de

[19] Printre cei care au contribuit la identificarea şi denumirea noii culturi dacice din Moldova se numărără R. Vulpe, Gh. Bichir, I. Ioniță, V. Ursachi ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

la Poienești, însă acesta este doar din argint, iar perlele de pe corp sunt duble (Spânu 2019, p. 52-53, Fig. 12/2). Un alt exemplar de la Poienești, din mormântul M.674, este numai din argint, dar are ca decorații doar o singură granulă dispusă la fel cu cele de pe exemplarul de la Moldoveni, însă la bază are adăugate benzi spiralate (Spânu 2019, p. 156, Pl. 35/7). Din aur s-a găsit un exemplar la Suplacu de Barcău (în mediul barbar din vestul Daciei), însă ornamentația este diferită (Gindele 2015, p. 11, Fig. 20; Bârcă 2019, p. 75, Fig. 7/3). Piese numai din aur, cu forme și motive decorative variate, s-au găsit în spațiul pruto-nistrean, în complexe funerare sarmatice, dintre care le semnalăm pe cele de la Mikhailovka (fost Mihăileni), r-nul Sărata, reg. Odesa, Ucraina (Subbotin, Dzigovskii 1990, p. 20-21; Ciobanu, Dergaciova 2015, p. 181; Bârcă 2019, p. 70, Fig. 2/19, 20 și bibliografia adiacentă) și Sokolova Mogila (Bârcă, Symonenko 2009, p. 164, Fig. 60/25, 26; Bârcă 2019, p. 71, Fig. 3/1, 4 și bibliografia adiacentă).

Pandantivele din metale comune continuă să fie prezente și pe teritoriul Daciei romane, precum la Soporu de Câmpie și Locusteni (Protase 1976, p. 66, 68, inclusiv nota 123, Pl. XXX/2; Popilian 1980, p. 34, 37, 38, 42, 92, 93, Pl. XXI-M.144; XXII-M.162, 3-5; XXIV-M.177, 5-10; XXVII-M194, 6, 7; Opreanu 1998, p. 99, Fig. 15). Ulterior, ele se perpetuează și în mediul culturii *Sântana de Mureș* (o statistică recentă indică aproape 200 de piese, majoritatea din fier, circa 70%; vezi Magomedov 2001, p. 70; Ciobanu, Dergaciova 2015, p. 181). În câteva necropole (Dănceni, Bârlad) din secolele III-V d. Hr. s-au găsit astfel de pandantive, de dimensiuni diferite, uneori purtate în coliere cu componență variată de piese și prinse cu sisteme diverse, cu verigi de suspendare, plăci și tije (Rafalovich 1986, Tab. L/11-16; Niculiță 2018, p. 167, nr. 115 și bibliografia aferentă; Palade 2004, p. 474, Fig. 141/4; p. 484, Fig. 150/2; Ciobanu, Dergaciova 2015, p. 181). În inventarul mormintelor de la Mihălășeni (M.2, M.62, M.99, M.101, M.147, M.199, M.241, M.297, M.352, M.391, M.469) și Budești (M.6, M.7, M.54, M.128, M.162) au fost descoperite alte pandantive similare, 27 în primul cimitir amintit (doar unul din bronz în mormântul M.104) (Șovan 2005, p. 14, 32, 41, 42, 55, 67, 78, 94, 109, 120, 135, 162, Pl. 5/5-9; 35D/3; 53/10-17; 54B/2-4; 81D/20; 108A/1; 130B/6; 165/153, 154; 194B/3; 220/2; 253/27) și 16 (toate din fier) în cel de-al doilea, majoritatea (13) în morminte de incinerație, restul în stratul de cultură (Vornic 2006, p. 206, 372, Fig. 64/2; p. 380, Fig. 72/1-5, 8-10; p. 393, Fig. 85/3, 5; p. 398, Fig. 90/5). Etalarea acestor piese în combinație cu altele variate este cunoscută încă din secolele IV-III î. Hr.[20], precum în cazul descoperirilor de la Verhne-Pogromnoe, din tumulul 6, mormântul M.8 (Bârcă, Symonenko 2009, p. 62)

[20] De altfel, cel mai timpuriu pandantiv-căldărușă cunoscut este datat în secolul V î. Hr. (vezi Bârcă, Symonenko 2009, p. 163, inclusiv nota 20).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

și Gromovka, din tumulul 1, mormântul M.19 (Bârcă, Symonenko 2009, p. 62, Fig. 14/3). Piese numai din aur au fost descoperite în cimitirele de la Dănceni (mormântul M.79) (Rafalovich 1986, p. 44, Tab. XXII/12; Ioniță *et alii* 2009, p. 17, nr. 67) și Ryzhevka (Magomedov 2001, p. 70), în tezaurul de la Gruşevița, r-nul Kelmeneț, reg. Cernăuți, Ucraina (Ioniță, Mamalauca, Vornic 2009, p. 20, nr. 80; Niculiță 2018, p. 155, nr. 104 și bibliografia aferentă), iar un alt exemplar a fost recent valorificat în literatura de specialitate (Ciobanu, Dergaciova 2015, p. 176, 177, Pl. 1/10; p. 179, Tab. 1, nr. 10).

*
* *

În urma recentelor (re)descoperiri, se poate constata că inventarul funerar complet al urnei mormântului M.36 este unul consistent, variat și prețios. În total, urna includea, pe lângă resturile incinerate ale defunctului, un vas miniatural cu ofrandă animală, cel mai probabil un șirag de mărgele din coral și cornalină, destrămat în urma incinerării, șase pandantive-coșuleț din argint și un pandantiv-căldărușă din argint aurit, ultimele confecționate în tehnica filigranului.

În literatura de specialitate (de exemplu la Gh. Bichir), pentru secolele II-III d. Hr. acest ultim tip de pandantiv a fost considerat, împreună cu oglinzile, clopoțeii, urnele cu torți zoomorfe și unele stele funerare ca fiind de proveniență sarmatică. Însă, tipul de pandantiv descris apare și în descoperirile de „epocă clasică", motiv ce sugerează o posibilă prelucrare locală, mai ales că materia primă este comună, fier.

În altă ordine de idei, datarea timpurie a respectivelor artefacte (fie veacurile IV-III, fie II-I î. Hr.), indiferent de materia primă, diferă în funcție de arealul geografic în care au fost descoperite (specificate pe parcursul articolului), ele menținându-se în circulație până în secolul al V-lea d. Hr.

Conform unor păreri, pentru Dacia preromană respectivele piese, descoperite în inventarul funerar al unor morminte de femei și/sau copii, au servit ca recipiente pentru substanțe cu rol apotropaic (Rustoiu 2019, p. 171). Nu excludem posibilitatea păstrării acestei atribuții și în cazul pieselor din arealul funerar al dacilor liberi, cel puțin pentru exemplarele din metale comune, doar cele confecționate din argint, argint aurit și aur să fi avut strict un rost decorativ în componența diverselor șiraguri.

La momentul cercetării necropolei de la Moldoveni, fiind una dintre primele necropole ale dacilor liberi din Moldova, descoperirile au adus informații noi, uneori contradictorii, prin semnalarea unor probleme de interpretare privind practica „craniilor alungite", dar au și rezolvat anumite aspecte, precum folosirea ritului înhumării și la dacii liberi, nu doar la sarmați (Ioniță, Ursachi 1968, p. 211-226; Ursachi 1969, p. 199-201).

În ansamblu, artefactele din mormântul de incinerație M.36 indică o persoană cu un statut social aparte. Prin urmare analiza antropologică contribuie la

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

completarea și definitivarea informațiilor legate de persoana care și-a înfrumusețat aspectul cu respectivele podoabe.

Primele determinări antropologice pentru necropola de la Moldoveni

Resturile scheletice din mormintele de la Moldoveni, punctul *Dealul Gabăra* (com. Moldoveni/fost Porcești, jud. Neamț), necropolă birituală cercetată între anii 1957-1959 de Vl. Dumitrescu, I. Antonescu și V. Ursachi, au fost analizate de antropologii O. Necrasov și D. Botezatu. Rezultatele analizei osemintelor descoperite în mormintele de inhumație de la Moldoveni (33 de schelete din mormintele numerotate de la 200 la 235, fără mormintele 217 și 225) au fost publicate în anul 1969, mai întâi în revista *Carpica* (Necrasov, Botezatu 1969), apoi, alături de datele privind seria scheletică de la Săbăoani I (jud. Neamț), în revista *Studii și Cercetări de Antropologie* (Necrasov *et alii* 1969). Din cele 33 de schelete analizate, provenite din mormintele de inhumație de la Moldoveni-*Dealul Gabăra*, 32 sunt ale unor copii sub vârsta adolescenței (sub 11 ani) și numai unul aparține unui adult (Necrasov, Botezatu 1969, p. 203). Resturile descoperite în cele 63 de morminte de incinerație descoperite și cercetate pe cuprinsul necropolei carpice de pe Moldovei *Dealul Gabăra* au rămas neanalizate până în prezent. O mică parte din acest material a ajuns la antropologii din Iași. Altă parte, mai consistentă, a fost expediată antropologilor de la București. A treia parte a rămas până în prezent în vasele-urnă din fondurile Muzeului de Istorie din Roman (jud. Neamț) și Complexului Muzeal „Iulian Antonescu" din Bacău (jud. Bacău).

În aceste rânduri introducem în circuitul științific analiza pluridisciplinară a mormântului de incinerație (în urnă) M.36 din necropola birituală amintită. Menționăm că resturile osteologice păstrate în alte vase-urnă la muzeele din Bacău și Roman vor face obiectul unui studiu ulterior, care este în lucru.

Moldoveni, punctul *Dealul Gabăra*, M.36, date antropologice

Starea de conservare și *gradul de reprezentare*. Starea de conservare a resturilor scheletice incinerate adăpostite de vasul-urnă este satisfăcătoare. Resturile de combustie provin de la un singur individ, scheletul căruia este reprezentat parțial, pentru analiză fiind disponibile cca. 70% din componente. Sunt prezente toate segmentele scheletului – craniul (inclusiv dentiția), membrele superioare și inferioare (inclusiv părți din palme și tălpi), cutia toracică, centura pelviană și coloana vertebrală. Scheletul a fost asamblat pe masa de laborator, folosind în acest scop doar fragmentele determinate anatomic (**Pl. 8**).

Greutatea. După curățarea resturilor de impurități (pământ, granule de cărbune, pietricele, fragmente de ceramică și fragmente scheletice animale), proba osteologică a ajuns la greutatea de 1091 g.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Gradul de fragmentare este moderat. Numărul resturilor este de ordinul miilor. Doar din craniu au fost determinate cca. 100 de fragmente de dimensiuni medii spre mari, la care se adaugă multe alte fragmente mici și foarte mici. După atribuirea resturilor pe zone anatomice și repartizarea dimensională a acestora, constatăm că predomină cele de dimensiuni mijlocii (între 5 și 10 mm), urmate de cele mari (peste 10 mm), mici (între 2 și 5 mm) și foarte mici (sub 2 mm). Raportate la un os adult întreg, resturile de incinerație ale defunctului depus în urna M.36 de la Moldoveni sunt de dimensiuni mijlocii.

Date biomorfometrice. Cel mai mare fragment neurocranian are 46 x 34 mm și provine dintr-un parietal[21]. Un alt fragment de mari dimensiuni provine de la frontal, are 43 x 33 mm, grosime (1a) de 4 mm, iar pe una din laturi are o porțiune conservată din sutura coronală. Alte resturi de mari dimensiuni sunt: un fragment din occipital, din regiunea eminenței cruciforme, de 38 x 26 mm dimensiune și 11 mm grosime (1b); un fragment din frontal, din regiunea supraorbitară de pe partea dreaptă (**Pl. 5/1**); alt fragment din frontal, din aria glabelară, care se potrivește pe una din liniile de fractură cu cel supraorbitar menționat anterior (**Pl. 5/1**); un fragment dintr-un temporal, ce corespunde cu fosa mandibulară; un fragment dintr-un parietal, din regiunea *foramen parietale* (**Pl. 5/2**). Mandibula este bine reprezentată, având conservate parte din corp, inclusiv regiunea simfizei mandibulare (*id-gn* = 24,5 mm), parte din alveolele dentare (ambele I_1, ambele I_2, ambele $C_{\#}$ și P_1 și P_2 de pe partea dreaptă), parte din ramul de pe partea dreaptă și condilul de pe partea stângă (**Pl. 5/3**). Au fost determinate următoarele unități dentare izolate: un molar biradicular (mandibular), cu coroana slab uzată, fracturat în sens cefalo-caudal; un fragment de coroană dentară (nedeterminabil); două rădăcini monoradiculare (provenite de la incisivi, canini sau premolari); o rădăcină biradiculară (provenită de la un molar mandibular) (**Pl. 5/4**).

Cel mai mare fragment postcranian provine din diafiza unui femur, are 69 x 21 mm și o grosime pe *linea aspera* de 6,5-7 mm (**Pl. 6/4**). Alt fragment de mari dimensiuni provine din diafiza unui radius, are 85 x 11 mm și o grosime (4) de 3-3,5 mm. Unele porțiuni postcraniene sunt întregibile, cum ar fi, de exemplu, treimile proximale ale radiusurilor și treimea mijlocie a unui radius (drept?) (**Pl. 6/2**), părți consistente din epifizele femurelor, humerusurilor, tibiilor (**Pl. 6/5**), peroneelor (**Pl. 6/6**), unele având încă atașată parte din diafiză. Pe unele fragmente epifizare se întrevăd porțiuni din linia de obliterare la diafiză. O rotulă este aproape întreagă (**Pl. 6/7**), situație valabilă și pentru un cuneiform (**Pl. 6/8**). Au mai fost determinate fragmente din: coxale, vertebre (*axis dente*, corpuri și arcuri cervicale, **Pl. 6/1**, toracice și lombare), coaste, clavicule, omoplați, carpiene, metacarpiene, tarsiene,

[21] De pe acest fragment grosimea nu poate fi prelevată, pentru că este delaminat pe partea internă (tăblia craniană internă este desprinsă de pe diplöe).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

metatarsiene, falange palmare și plantare (**Pl. 6/9**) (Bondioli *et alii* 1994; McKinley 2000, 2004; Brickley, McKinley 2004; Schmidt, Symes 2008; Ubelaker 2009).

Estimarea vârstei biologice și *determinarea sexului*. Resturile cinerare depuse în vasul-urnă din M.36 provin de la o femeie juvenilă/adultă tânără, cu vârsta biologică în momentul decesului de cca. 18-20 de ani. Suturile craniene (coronală, sagitală, lambdoidă), conservate pe unele fragmente neurocraniene, sunt complet deschise, bine definite, fără urme de obliterare (**Pl. 5/5**). Parte din coroana conservată a unui molar mandibular (probabil M_1) prezintă uzură pe suprafața ocluzală, care este de gradul 3- spre 3. Apexul rădăcinilor dentare monoradiculare sunt deschise, diametrul deschiderii fiind de cca. 1-1,5 mm (**Pl. 5/4**). Se pot distinge unele linii de obliterare dintre epifizele și diafizele oaselor lungi ale membrelor, de exemplu, la femure. Marginea superioară a orbitei este subțire, gracilă (**Pl. 5/1**). Zona supraorbitară nu prezintă relief, nici cea glabelară (**Pl. 5/1**). Simfiza mandibulară are aspect de buton atenuat (**Pl. 5/3**) (Holck 1997/2000, p. 66, Fig. 10; Brothwell 1989; McKinley, Roberts 1993; Mays 1998, p. 205-224). Grosimea peretelui osos cranian (1a = 4 mm; 1b = 11 mm) și postcranian (2 pe *linea aspera* = 6,5-7 mm; 3c = 4 mm; 4 = 3-3,5 mm) este în concordanță cu caracteristicile morfologice în ceea ce privește atribuirea sexului feminin (Wahl 1996).

Caracteristicile arderii au fost apreciate mai întâi pe baza coloristicii resturilor dentare și osoase (**Pl. 8**). Rădăcinile dentare sunt marmorate, cu nuanțe de maron, gri-închis, gri-deschis și alb, ceea ce se traduce printr-o temperatură de combustie de 600-700°C (Sandholzer 2015, p. 374). Fragmentele din regiunea craniului sunt gri-maronii sau gri-albăstrui, iar unele prezintă delaminări pe una din părți (exocraniană sau endocraniană) (**Pl. 5/5**). Temperatura la nivelul neurocraniului a ajuns la 500-600°C. Resturile mandibulei sunt de culoare gri-închisă, pe alocuri „placate în alb", ceea ce indică 600-700°C (**Pl. 5/8**). În tranziție spre calcinare sunt și câteva fragmente neurocraniene (**Pl. 5/7**). Fragmentele care provin din centura pelviană și zonele meta-epifizare ale oaselor lungi sunt maron spre gri-închis (400-500°C), iar cele din vertebre, clavicule, palme și plante indică 500-600°C. În zona diafizelor oaselor lungi ale membrelor, care sunt gri-deschis sau crem, temperatura rugului a ajuns la 600-700°C (Walker *et alii* 2008; Devlin, Herrmann 2008).

Unele fragmente sunt contorsionate și deformate. Ciocnite între ele, resturile de combustie ale acestei tinere emit sunet metalic. Pe fragmentele craniene sunt fisuri superficiale și aleatorii, care formează un model reticular, dendritic (**Pl. 5/6**). Mult mai accentuat însă la nivel cranian este procesul de delaminare (**Pl. 5/5**), prezent fie pe tăblia/lamina internă, fie pe cea externă. Resturile postcraniene, cu precădere cele provenite din diafize, prezintă fisuri superficiale longitudinale combinate cu fisuri și fracturi curbilinii profunde orientate în sens transversal pe axul osului sau combinate cu fisuri de tip *step* (fisuri transversale, care fac legătura între două

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

fisuri longitudinale) și așchieri (**Pl. 6/3**). Epifizele oaselor membrelor sunt fisurate după model reticular, dendritic, dar prezintă și delaminări și așchieri (**Pl. 6/5**) (Schipman 1984; Guillon 1986; McKinley, Roberts 1993; Symes *et alii* 2012).

Nu au fost identificate fragmente cu margini netede. Toate fracturările au fost provocate de foc, *postmortem* (Pope, Smith 2004).

Date tafonomice. Pe unele resturi craniene (**Pl. 7/1**) și postcraniene (**Pl. 7/2**) au fost identificate pigmentări ruginii/urme de oxizi, provenite de la obiectele metalice cu care au intrat în contact resturile post-combustie, cel mai probabil după ce au fost depuse în vasul-urnă.

Resturi ofrandă[22]. Printre resturile umane de combustie a fost identificat un fragment scheletic incinerat provenit de la capătul vertebral al unei coaste de mamifer erbivor adult de talie mare, probabil bovideu (**Pl. 7/3-5**). Fragmentul este de mari dimensiuni, maron spre gri-închis, ceea ce se traduce printr-o temperatură de cca. 500-600°C (Whyte 2001). Cel mai probabil ofranda a fost incinerată pe același rug cu defuncta.

Concluzii și analogii din perspectivă antropologică

Resturile cinerare depuse în vasul-urnă din M.36 din necropola de la Moldoveni, punctul *Dealul Gabăra*, provin de la o femeie juvenilă/adultă tânără, cu vârsta de cca. 18-20 de ani. Trupul tinerei a fost incinerat moderat, neuniform, incomplet, scheletul său fiind în stare „verde" în momentul arderii (oase acoperite de mușchi și tegumente, cu canalul medular plin). Conform caracteristicilor observate pe resturile scheletice, credem că tânăra a fost depusă pe rug în decubit dorsal, cu capul întors spre lateral. Temperatura la care a ajuns rugul în proximitatea scheletului este cuprinsă între minim 400°C și maxim 700°C, fără să se ajungă la calcinarea oaselor. Combustia a avut loc foarte repede după deces, la temperaturi moderate spre ridicate, în atmosferă oxigenată, probabil pe rug cu tiraj, trupul defunctei nefiind expus focului prea mult timp (Wells 1960; Thurman, Willmore 1981; Heglar 1984; Shipman 1984; Buikstra, Swegle 1989; Ubelaker 2009; Symes *et alii* 2012).

Chiar dacă scheletul tinerei nu este complet, nu există regiune anatomică nereprezentată. Este un detaliu care poate părea nesemnificativ, însă nu este așa; ne sugerează grija și atenția cu care membrii comunității au adunat resturile de combustie de pe rugul stins și le-au manipulat pentru a le depune în urnă. Reamintim că greutatea totală a resturilor din M.36 este de 1091 g, ceea ce înseamnă un schelet bine reprezentat[23]. În plus, un rug care atinge, chiar dacă doar în unele

[22] Analiza resturilor de origine animală a fost realizată de dr. Valentin Dumitrașcu de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București.

[23] Greutatea resturilor de combustie variază în funcție de sex. După unele studii, resturile unui schelet masculin ajung după incinerare la o greutate de cca. 2750 g, iar cele ale unui schelet feminin, la cca. 1887 g (Warren, Mapples 1997, p. 417). După alți autori (Bass, Jantz 2004, p. 1), valorile ar fi de 3380 g pentru bărbați și 2350 g pentru femei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

regiuni scheletice, valoarea de 700°C, apropiată de pragul de calcinare, este un rug de eficiență bună, chiar ridicată, cu suficient material de combustie (de obicei, lemn de esență tare), poate chiar un rug realimentat pe parcursul arderii, detalii care, din nou, indică statutul acestei tinere în cadrul comunității din care făcea parte.

În ceea ce privește descoperirile sincrone din arealul est-carpatic, din perspectivă paleoantropologică posibilitățile de comparație sunt restrânse, pentru că puține descoperiri au beneficiat de analiza antropologică a resturilor scheletice de combustie.

Necropola I birituală de la Săbăoani I (jud. Neamț), datată în sec. II-III d. Hr., a fost cercetată în anii 1966-1967 de V. Ursachi. Studiul antropologic este semnat de O. Necrasov, D. Botezatu și Gh. Ștefănescu, care analizează resturile din 74 de morminte (52 de inhumație și 22 de incinerație). Din 52 de schelete provenite din mormintele de inhumație, unul singur aparține unui adult de cca. 45 de ani de sex masculin, restul de 51 de schelete provin de la copii cu vârste biologice de cel mult 11-12 ani (predomină copiii cu vârstele cuprinse în intervalul 0-3 ani). În ceea ce privește datele analizei resturilor umane descoperite în mormintele de incinerație de la necropola I de la Săbăoani, acestea sunt extrem de generale. Vârsta biologică la deces a fiecărui defunct incinerat este determinată în linii extrem de largi; trei schelete incinerate sunt atribuite adolescenților (14-18 ani), 18 schelete – adulților (20-30 ani) și maturilor (30-60 ani), iar unul a rămas nedeterminabil. Se desprinde însă o concluzie importantă – în această comunitate ritul incinerației era rezervat cu precădere pentru segmentul adult de vârstă (după 20 de ani), rareori pentru adolescenți (12/14-18/20 ani) și deloc pentru copii (0-12/14 ani). Alte observații lipsesc, cum ar fi cele referitoare la determinarea sexului, caracteristicile arderii sau prezența/absența resturilor de ofrandă (Necrasov *et alii* 1969).

Pentru necropola birituală de la Poienești (jud. Vaslui), cercetată inițial de R. Vulpe și ulterior de M. Babeș, datată în sec. II-III d. Hr., studiul antropologic este semnat de N. Mirițoiu și M. M. Culea. Au fost analizate resturile din 111 morminte de incinerație din totalul de 142 descoperite. Structura paleodemografică a segmentului populațional incinerat este, după cum urmează: 17 indivizi sunt subadulți (cu vârste biologice sub 20 de ani) și 82 de indivizi sunt adulți (cu vârste biologice trecute de 20 de ani); dintre subadulți, 13 sunt adolescenți (12-18 ani) și șase sunt copii cu vârste sub 12 ani; dintre adulți, 14 indivizi aveau în momentul decesului vârste cuprinse în intervalul 30-40 ani, cinci indivizi – 40-50 ani, 51 de indivizi – 30-50 de ani și doi indivizi – 30-60 ani; 56 de morminte sunt individuale feminine, 32 de morminte sunt individuale masculine și 21 de morminte au rămas nedeterminabile din acest punct de vedere; două morminte sunt duble (un adult femeie și un adult bărbat în fiecare). Gradul de incinerare (eficiența arderii) a fost apreciat ca fiind „maxim" în 36 de cazuri, „minim" în 72 de cazuri și nedeterminabil în trei cazuri. Resturile de

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

animale, prezente în doar opt morminte de incinerație de la Poienești, provin de la bovideu, ovicaprină, porc sau pasăre (Spânu 2019, p. 79-80).

Este necesară o precizare în ceea ce privește repartiția pe categorii de vârstă a defuncților de la Poienești. Se afirmă că: „În mod straniu, nu a fost determinat nici un individ cu vârsta cuprinsă între 20 și 30 de ani. Foarte probabil, autorii expertizei antropologice au restrâns arbitrar grupa „matură" de la 20-50 la 30-50 ani" (Spânu 2019, p. 80). Ori, în Anexa II, intitulată „Determinările antropologice", semnată de antropologii N. Mirițoiu și M. M. Culea, termenul *adultus* la estimarea vârstei apare în opt cazuri – la defuncții incinerați din mormintele M. 295, M. 322_{dublu} (resturile feminine), M. 336, M. 989, M. 1302, M. 1353, M. 1370, M. 1397 și M. 1398, uneori termenul *adultus* fiind însoțit între paranteze de precizarea „(matur)" (Mirițoiu, Culea 2019, p. 151-152, 159, 163-165). Precizăm că în categoria de vârstă *adultus*, denumită în literatura de specialitate și categoria adultă tânără, se încadrează defuncții cu vârsta la deces cuprinsă în intervalul biologic 20-30 de ani, ceea ce înseamnă că în necropola de la Poienești au fost înmormântați/depuși cel puțin nouă indivizi adulți tineri incinerați, cu vârsta la deces cuprinsă în intervalul 20-30 de ani. În pofida acestei reevaluări, mormintele de incinerație atribuite unor femei tinere aflate în tranziție de la vârsta juvenilă la cea adultă tânără/*adultus*, așa cum este și defuncta depusă în urna din M.36 de la Moldoveni, sunt foarte puține. Cele mai apropiate analogii din perspectivă antropologică din necropola de la Poienești ar fi:

- femeia din mormântul M. 322_{dublu}, categoria *adultus*, resturi gri, incinerație pe rug de mică eficiență, impregnări cu oxizi de fier pe unele fragmente, resturi ofrandă (probabil fragmente de bovideu) (Mirițoiu, Culea 2019, p. 151);
- mormântul M. 336, schelet feminin bine reprezentat, gracil, greutate 1001 g, probabil vârsta de cca. 20 de ani (camera pulpară a unui dinte monoradicular este deschisă!), categoria *adultus*, resturi delaminate, incinerație pe rug de mică eficiență (Mirițoiu, Culea 2019, p. 152);
- mormântul M. 1071, schelet feminin slab reprezentat, greutate 520 g, vârsta de cca. 17-18 ani, categoria *juvenis*, resturi crem murdar și negre, impregnări cu oxizi de fier și cupru pe unele fragmente, incinerație pe rug de mare eficiență (Mirițoiu, Culea 2019, p. 162);
- mormântul M. 1158, schelet feminin bine reprezentat, greutate 1837 g, vârsta de cca. 17-18 ani, categoria *juvenis*, incinerație pe rug de mică eficiență (Mirițoiu, Culea 2019, p. 163).

O altă mențiune din această perspectivă se referă la necropola de la Bacău-Holt (sec. II-III d. Hr.) din jud. Bacău, unde în anul 1965 V. Căpitanu cerceta două morminte. Un mormânt (complet distrus) aparține unui individ ale cărui

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

oase calcinate au fost depuse direct în groapă. Al doilea mormânt, notat M.1, avea resturile de combustie depuse într-o urnă acoperită cu un capac (Florescu, Căpitanu 1969; Căpitanu 1975b). L. Georgescu publică următoarele date antropologice pentru M.1: 1206 fragmente, un singur individ, gracil, adult (25-30 ± 5 ani), sex feminin, resturi gri, albastru închis și alb-gri, impregnări cu oxizi de fier, defunct incinerat în decubit dorsal, grad de ardere la nivelul craniului mult mai accentuat în comparație cu restul scheletului, fără ofrandă (Georgescu 1978).

În final, amintim de complexul funerar cu cinci urne de incinerație cu capac (M.46, M.47, M.48, M.49, M.50) din necropola birituală de la Dămienești (jud. Bacău), cercetată sistematic între anii 1983-1986 de arheologul I. Mitrea. Din cele 68 de morminte, 67 sunt de incinerație și unul este de inhumație. În complexul M.46-M.50, încadrat spre jumătatea sec. III d. Hr., urnele au fost îngropate deodată, în fiecare fiind depuse resturi de combustie de la câte un singur individ (Mitrea 1988). Expertiza antropologică, semnată de N. Mirițoiu (Mirițoiu 1988, p. 378-379), a scos în evidență următoarele detalii:

- urna M.46: sex feminin, 18-23 ani, incinerare neuniformă, sub 800°C;
- urna M.47: probabil sex feminin, 30-40 ani, incinerare neuniformă, la temperatură variabilă, unele resturi indică peste 800°C;
- urna M.48: sex feminin, 50-60 ani, incinerare neuniformă, la 800°C;
- urna M.49: subadult, sex nedeterminabil, cca. 7 ani, resturi scheletice amestecate cu cărbuni și cenușă, incinerare neuniformă, la 800°C – temperatura critică de contracție;
- urna M.50: subadult, probabil sex feminin, cca. 12 ani, incinerare neuniformă, sub temperatura critică de contracție, resturi amestecate cu cărbuni.

La final, putem adăuga rezultatele obținute din analiza conținutului urnei M.36 de la Moldoveni la cele deja cunoscute și menționate, cu scopul de a aduce o modestă contribuție în plan arheo-istoric și antropologic. Atenția și modul îngrijit de strângere a resturilor de combustie de pe rugul funerar, precum și artefactele inventarului indică un statut aparte în cadrul societății pentru defuncta de doar 18-20 de ani, care putea să fie fiica ori soția unui individ cu rol important pentru comunitatea dacilor liberi, a cărei așezare a fost identificată și cercetată parțial tot pe Dealul Gabăra, în preajma necropolei.

Mulțumiri

Fotografiile de șantier fac parte din arhiva foto „Vasile Ursachi", prelucrate și folosite cu aprobarea Domniei sale, motiv pentru care dorim să-i mulțumim domnului Dr. Vasile Ursachi, precum și desenatorului Muzeului de Istorie din Roman, muzeograf Dan Spătariu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Aducem mulțumiri domnului Dr. Valentin Dumitrașcu, arheozoolog la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București, pentru analiza resturilor osteologice de origine animală identificate în vasul-urnă din M.36 de la Moldoveni, punctul *Dealul Gabăra*. Mulțumim colegei Lăcrămioara Istina, arheolog la Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" din Bacău, pentru ajutorul acordat în vederea căutării a cât mai multor piese din inventarul funerar al mormântului în cauză.

Bibliografie

Antonescu 1959: I. Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra-Porcești (r. Roman, reg. Bacău)*, Materiale și cercetări arheologice, VI, 1959, p. 473-485.

Antonescu 1961: I. Antonescu, *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, Materiale și cercetări arheologice, VII, 1961, p. 449-459.

Bass, Jantz 2004: W. Bass, R. Jantz, *Cremation weights in East Tennessee*, Journal of Forensic Sciences, 49, 5, 2004, p. 1-4.

Bârcă 2006: V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr.-începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2006.

Bârcă, Symonenko 2009: V. Bârcă, O. Symonenko, *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009.

Bârcă 2019: V. Bârcă, *Pandantivele-căldăruşă din mediul sarmatic. Observații pe marginea originii, datării și utilizării lor*, in: C. Croitoru (ed.), *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Candea septuagenarii*, București-Galați, 2019, p. 43-75.

Berciu 1981: D. Berciu, *Buridava dacică*, Editura Academiei, București, 1981.

Bichir 1967: Gh. Bichir, *La civilisation des Carpes (II^e^-III^e^ siècles de n.è) à la lumière des fouilles archéologiques de Poiana-Dulcești, de Butnărești et de Pădureni*, Dacia, N.S., XI, 1967, p. 177-224.

Bichir 1973: Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Editura Academiei, București, 1973.

Bondioli *et alii* 1994: L. Bondioli, D. Formenti, L. Salvadei, *Metodologie di analisi quantitative di resti umani combusti*, Bullettino di Paletnologia Italiana, 1994, 85, p. 385-398.

Brickley, McKinley 2004: M. Brickley, J. I. McKinley, *Guidelines to the standards for recording human remains*, Institute of Field Archaeologists, BABAO, Department of Archaeology, University of Southampton, Highfield, 2004, p. 9-13.

Brothwell 1989: D. Brothwell, *The relationship of tooth wear to aging,* in: M. Y. Ýțcan (ed.), *Age markers in the human skeleton,* Charles C. Thomas, Springfield, Illinois, 1989, p. 303-316.

Buikstra, Swegle 1989: J. E. Buikstra, M. Swegle, *Bone modification due to burning: Experimental evidence*, in: R. Bonnichsen, M. H. Sorg (eds.), *Bone modification*, Orono, ME, Center for the Study of the First Americans, 1989, p. 247-258.

Căpitanu 1975a: V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de incinerație din secolul al III-lea de la Gălănești-Bărboasa, comuna Onceşti, județul Bacău*, Carpica, VII, 1975, p. 63-116.

Căpitanu 1975b: V. Căpitanu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II-III e.n. în județul Bacău*, Muzeul Național, II, 1975, p. 293-334.

Căpitanu 1976a: V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de la Săucești, jud. Bacău*, Carpica, VIII, 1976, p. 151-182.

Căpitanu 1976b: V. Căpitanu, *Necropola birituală daco-carpică de la Săuceşti, jud. Bacău*, Muzeul Național, III, 1976, p. 165-179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Căpitanu 1989: V. Căpitanu, *Obiecte de podoabă și piese vestimentare descoperite în dava de la Răcătău, județul Bacău*, Carpica, XX, 1989, p. 97-124.

Ciobanu, Dergaciova 2015: L. Ciobanu, L. Dergaciova, *Piese de podoabă din epoca romană târzie provenind din spațiul pruto-nistrean*, Revista Arheologică, S.N., XI, 1-2, 2015, p. 176-182.

Devlin, Herrmann 2008: J. B. Devlin, N. P. Herrmann, *Bone colour as an interpretive tool of the depositional history of archaeological cremains*, in: W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains*, Elsevier Ltd., London, 2008, p. 109-128.

Florescu, Căpitanu 1969: M. Florescu, V. Căpitanu, *Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău*, Arheologia Moldovei, 6, 1969, p. 213-275.

Georgescu 1978: L. Georgescu, *Date antropologice preliminare privind necropola carpică de la Bacău-Holt*, Carpica, X, 1978, p. 179-183.

Gindele 2015: R. Gindele, *Roman Period Barbarian settlements in Partium (Northwestern Romania)*, Hungarian Archeology online, E-Journal, spring, 2015.

Guillon 1986: F. Guillon, *Brules frais ou brules secs?* Anthropologie physique et Archéologie, CNRS, Paris, 1986, p. 191-194.

Heglar 1984: R. Heglar, *Burned remains*, in: T. A. Rathbun, J. E. Buikstra (eds.), *Human identification: Case studies in forensic anthropology*, Charles C. Thomas, Springfield, Illinois, 1984, p. 148-158.

Holck 1997/2008: P. Holck, *Cremated bones. A medical-anthropological study of an archaeological material of cremation burials*, 3rd edition, Anatomical Institute, University of Oslo, 1997/2008.

Ignat 1980: M. Ignat, *Un cimitir dacic de epocă romană la Podeni-Bunești (județul Suceava)*, Suceava, VI-VII, 1979-1980, p. 61-75.

Ignat 1999: M. Ignat, *Dacii liberi din Moldova-contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvorâștea*, Editura Helios, Iași, 1999.

Ioniță 1969: I. Ioniță, *Necropola daco-carpică de la Dumitrești-Gălății (județul Iași)*, Arheologia Moldovei, VI, 1969, p. 123-135.

Ioniță 1982: I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Junimea, Iași, 1982.

Ioniță, Ursachi 1968: I. Ioniță, V. Ursachi, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, Studii şi cercetări de istorie veche, 19, 1968, 2, p. 211-226.

Ioniță, Ursachi 1988: I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Editura Junimea, Iași, 1988.

Ioniță *et alii* 2009: I. Ioniță, M. Mamalauca, V. Vornic, *Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Catalog*, Sfera, Bârlad, 2009.

Kotigoroșko 2015: V. Kotigoroșko, *Centrul sacral al Tisei superioare în epoca La Tene-ului târziu*, Ujgorod, 2015.

Magomedov 2001: B. Magomedov, *Cherniakhovskaia kul'tura. Problema etnosa*, Lublin, 2001 // Б. Магомедов, *Черняховская культура. Проблема этноса*, Люблин, 2001.

Mays 1998: S. Mays, *The archaeology of human bones*, Routledge, London, New York, 1998.

McKinley 2000: J. I. McKinley, *The analysis of cremated bone,* in: M. Cox, S. Mays (eds.), *Human osteology: In archeology and forensic science,* Cambridge University Press, London, 2000, p. 403-421.

McKinley 2004: J. I. McKinley, *Compiling a skeletal inventory: cremated human bone*, in: M. Brickley, J. I. McKinley (eds.), *Guidelines to the standards for recording human remains,* IFA Technical Paper, 7, Department of Archaeology, University of Southampton, Highfield, BABAO, 2004, p. 9-13.

McKinley, Roberts 1993: J. I. McKinley, Ch. Roberts, *Excavation and post-excavation treatment of cremated and inhumed human remains*, IFA Technical Paper, 13, Department of Archaeology, University of Southampton, Highfield, BABAO, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Mircea *et alii* 2013: O. Mircea, I. Sandu, V. Vasilache, A. V. Sandu, *Applications of optical microscopy and energy-dispersive X-ray spectroscopy in the study of a pendant from the IInd-IIIrd century A.C.*, International Journay of Conservation Science, 4, 2013, p. 701-709.

Mirițoiu 1988: N. Mirițoiu, *Expertiza antropologică*, in: I. Mitrea, *Un complex funerar descoperit în necropola carpică de la Dămienești, jud. Bacău*, Studii și Comunicări de Istorie Veche și Arheologie, 39, 4, 1988, p. 378-379.

Mirițoiu, Culea 2019: N. Mirițoiu, M. M. Culea, *Determinările antropologice*, in: D. Spânu, *Poienești. Necropola din secolele II-III*, Anexa II, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2019, p. 146-166.

Mitrea 1982: I. Mitrea, *Necropola carpică de la Dămienești, județul Bacău*, Carpica, XIV, 1982, p. 65-79.

Mitrea 1988: I. Mitrea, *Un complex funerar descoperit în necropola carpică de la Dămienești, jud. Bacău*, Materiale și Cercetări Arheologice, 4, 1988, p. 369-380.

Morintz, Bichir 1959: S. Morintz, Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni (r. Panciu, reg. Galați)*, Materiale și cercetări arheologice, VI, 1959, p. 487-495.

Necrasov, Botezatu 1969: O. Necrasov, D. Botezatu, *Studiul scheletelor din mormintele de înhumare din necropola de la Gabăra*, Carpica II, 1969, p. 203-211.

Necrasov *et alii* 1969: O. Necrasov, V. Ursache, D. Botezatu, Gh. Ștefănescu, *Studiul resturilor osoase din mormintele cimitirelor birituale de la Gabăra-Moldoveni și Săbăoani I (jud. Neamț) (sec. II-III e. n.)*, Studii și Cercetări de Antropologie, 6, 1, 1969, p. 7-15.

Niculiță 2018: A. Niculiță (coord.), *Catalog. Piese de giuvaiergerie antică din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2018.

Opreanu 1998: C. H. Opreanu, *Dacia romană și barbaricum*, Editura Mirton, Timișoara, 1998.

Palade 2004: V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea-a doua jumătate a sec. al V-lea)*, Editura ARC 2000, București, 2004.

Pop 1966: I. Pop, *Pandantive în formă de căldăruță din sud-estul Transilvaniei*, Studii și cercetări de istorie veche, 17, 1966, 1, p. 175-179.

Pope, Smith 2004: E. J. Pope, O. C. Smith, *Identification of traumatic injury in burned cranial bone: An experimental approach*, Journal of Forensic Sciences, 49, 3, 2004, p. 431-440.

Popilian 1980: Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Scrisul românesc, Craiova, 1980.

Protase 1976: D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Câmpie. Contribuție la problema continuității în Dacia*, Editura Academiei, București, 1976.

Rafalovich 1986: I. A. Rafalovich, *Dancheny. Mogil'nik Cherniakhovskoi kul'tury III-IV vv. n.e.*, Kishinev, 1986 / *И.* А. Рафалович, *Данчены. Могильник Черняховской культуры III-IV вв. н.э.*, Кишинев, 1986.

Rustoiu 2019: A. Rustoiu, *Magia ascunsă a unor amulete din Dacia Preromană. În legătură cu un pandantiv-căldăruță din sudul Transilvaniei*, Analele Banatului, S.N., Arheologie-istorie, XXVII, 2019, p. 167-176.

Sandholzer 2015: M. Sandholzer, *Influence of heating regimes on dimensional and colorimetric changes of teeth*, in: Ch. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains*, Academic Press, London, 2015, p. 365-379.

Schmidt, Symes 2008: C. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains*, Academic Press, London, 2008.

Shipman 1984: P. Shipman, *Burnt bones and teeth: an experimental study of color, morphology, crystal structure and shrinkage*, Journal of Archaeological Science, 11, 4, 1984, p. 307-325.

Sîrbu *et alii* 2007: V. Sîrbu, S. A. Luca, C. Roman, S. Purece, D. Diaconescu, N. Cerișer, *The Dacian vestiges in Hunedoara*, Sibiu, 2007.

Spânu 2019: D. Spânu, *Poienești. Necropola din secolele II-III*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2019.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Symes *et alii* 2012: S. S. Symes, D. K. Dirkmaat, S. Ousley, E. Chapman, L. Cabo, *Recovery and interpretation of burned human remains,* Final Technical Report, National Institute of Justice, Washington, 2012.

Subbotin, Dzigovskii 1990: L. V. Subbotin. A. N. Dzigovskii, *Sarmatskie drevnosti Dnestro-Dunaiskogo mezhdurech'a. II. Kurgannye mogil'niki Diviziiskii i Belolesskii*, Kiev, 1990 // Л.В. Субботин, А.Н. Дзиговский, *Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья. II. Курганные могильники Дивизийский и Белолесский*, Киев, 1990.

Şovan 2005: O. L. Şovan, *Necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Mihălăşeni (judeţul Botoşani)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2005.

Thurman, Willmore 1981: M. D. Thurman, J. Willmore, *A replicative cremation experiment*, North American Archaeologist, 2, 1981, p. 275-283.

Ubelaker 2009: D. H. Ubelaker, *The forensic evaluation of burned skeletal remains: A synthesis,* Forensic Science International, 183, 1-3, 2009, p. 1-5.

Ursachi 1969: V. Ursachi, *Contribuţii la problema ritului de înmormântare la carpo-daci*, Carpica, II, 1969, p. 199-201.

Ursachi 1995: V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Tracologica, X, Bucureşti, 1995.

Ursachi 2007: V. Ursachi, *Scurtă prezentare a descoperirilor arheologice din perioada primei epoci a fierului-Hallstatt şi din epoca geto-dacică, sec. IV î.Hr.-sec. I d.Hr. în judeţul Bacău*, Carpica, XXXVI, 2007, p. 42-127.

Ursachi 2010a: V. Ursachi, *Necropola din sec. II-III d. Chr. de la Izvoare-Bahna, jud. Neamţ*, Acta Musei Tutovensis, V, 2010, p. 7-75.

Ursachi 2010b: V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică* (vol. II), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2010.

Ursachi 2011: V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Răcătău*, în S. Sanie, T.-E. Marin (eds.), *Geto-dacii dintre Carpaţi şi Nistru (secolele II a.Chr.-II p.Chr.*), vol. I, Editura Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, 2011, p. 278-323.

Ursachi 2015: V. Ursachi, *Cuptoarele de redus minereul de fier descoperite în comuna Porceşti (Moldoveni), judeţul Neamţ*, Studia Romanensia, XIII, 2015, p. 5-15.

Vornic 2006: V. Vornic, *Aşezarea şi necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Budeşti*, Pontos, Chişinău, 2006.

Vornic *et alii* 2015: V. Vornic, V. Bubulici, S. Popovici, *Date preliminare privind necropola sarmatică de la Medeleni (com. Petreşti, r-nul Ungheni)*, Arheologia preventivă în Republica Moldova, II, nr. 1-2, 2015, p. 59-72.

Vulpe 1953: R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, Materiale şi cercetări arheologice, I, 1953, p. 213-506.

Vulpe 1976: R. Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popeşti*, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 193-215.

Vulpe, Vulpe 1927-1932: R. Vulpe, E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, Dacia, III-IV, 1927-1932, p. 253-351.

Wahl 1996: J. Wahl, *Erfahrungen zur metrischen Geschlechtsdiagnose bei Leichenbränden*, Homo, 47, 1-3, 1996, p. 339-359.

Walker *et alii* 2008: P. L. Walker, K. W. P. Miller, R. Richman, *Time, temperature, and oxygen availability: an experimental study of the effects of environmental conditions on the color and organic content of cremated bone*, in: C. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains,* Academic Press, London, 2008, p. 129-136.

Warren, Maples 1997: M. Warren, W. Maples, *The anthropometry of contemporary cremation*, Journal of Forensic Sciences, 42, 3, 1997, p. 417-423.

Wells 1960: C. Wells, *A study of cremation*, Antiquity, 34, 1960, p. 29-37.

Whyte 2001: T. R. Whyte, *Distinguishing remains of human cremations from burned animal bones*, Journal of Field Archaeology, 2001, 28, 3, 4, p. 437-448.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

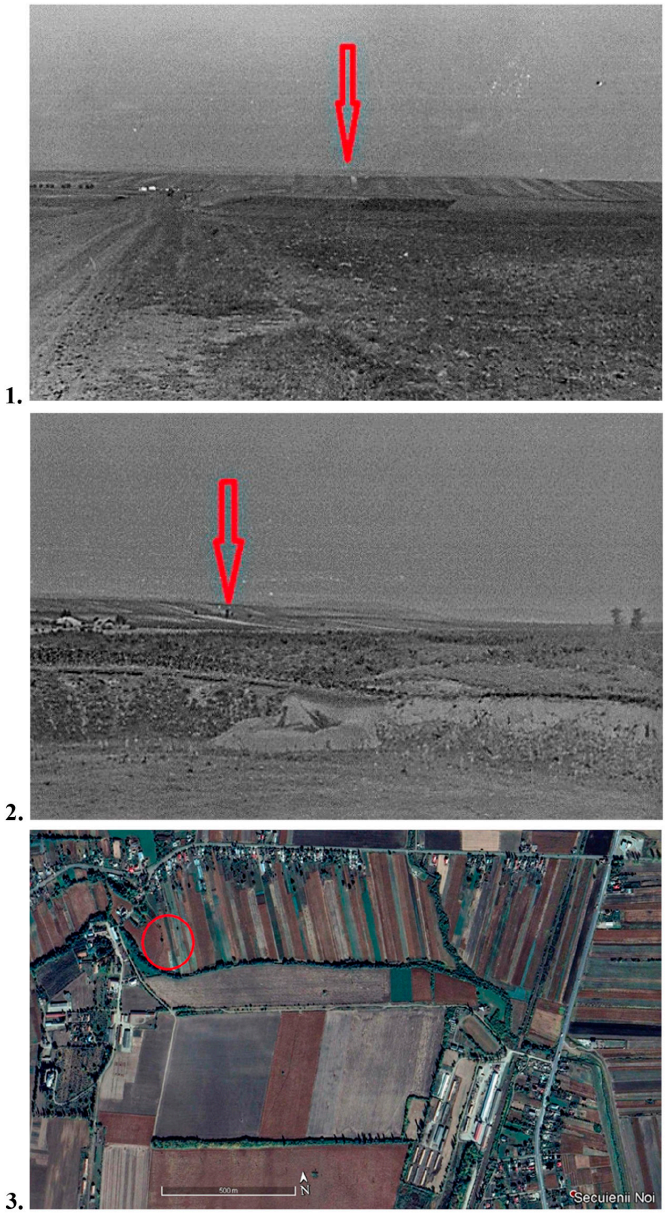

Pl. 1. 1-2. Poziționarea necropolei pe terasa inferioară a râului Siret; 3. Amplasarea sitului, lângă drumul (care se observă și în prima imagine) spre actuala Stațiune de Cercetare Agronomică de la Secuieni și în preajma căii ferate și a șoselei naționale Roman-Bacău (E.85)
Pl. 1. 1-2. Positioning of the necropolis on the lower terrace of the Siret river; 3. Location of the site, next to the road (which also can be seen in the first image) to the current Agronomic Research Station from Secuieni and close to the Roman-Bacău railway and the national road (E.85)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

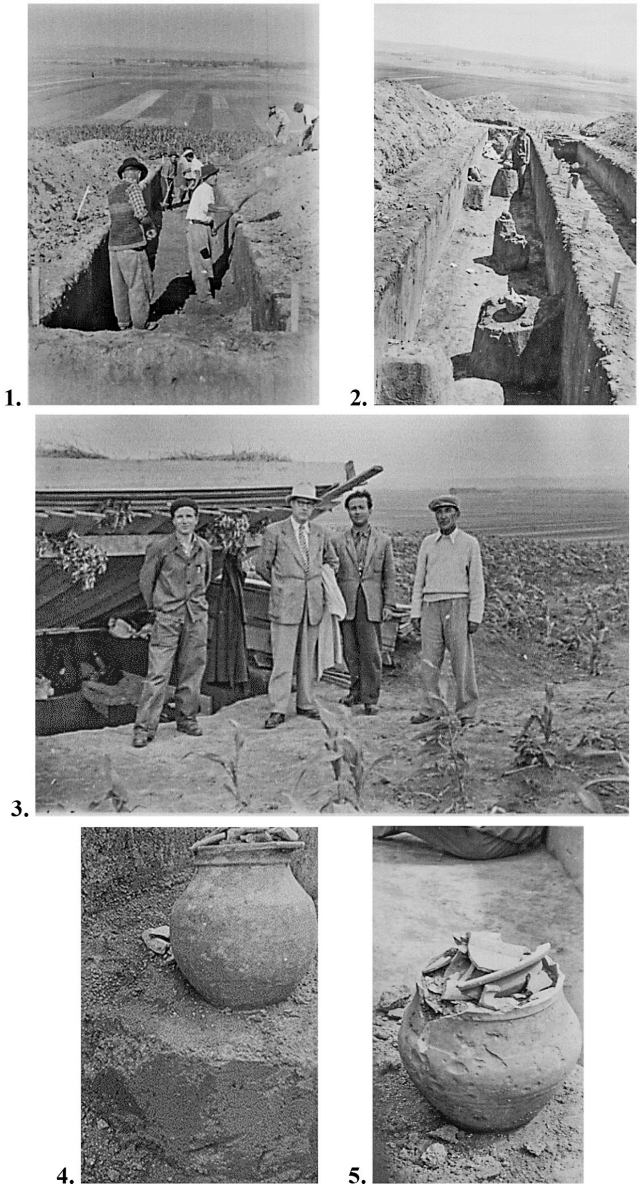

Pl. 2. Moldoveni (punctul *Dealul Gabăra*). 1. Aspect de săpătură (1958); 2. V. Ursachi pe șantier (1958); 3. V. Căpitanu, Vl. Dumitrescu, I. Antonescu și I. Teștiban (de la stânga spre dreapta, 1958); 4. Urna *in situ* a mormântului de incinerație M.36; 5. Aceeași urnă M.36 după extragerea din pământ (deasupra – fragmente de la o strachină-capac)
Pl. 2. Moldoveni (*Dealul Gabăra* point). 1. Excavation aspect (1958); 2. V. Ursachi on site (1958); 3. V. Căpitanu, Vl. Dumitrescu, I. Antonescu and I. Teștiban (from left to right, 1958); 4. *In situ* urn of the cremation tomb M.36; 5. The same urn M.36 after extraction from the ground (above – fragments from a bowl-lid)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

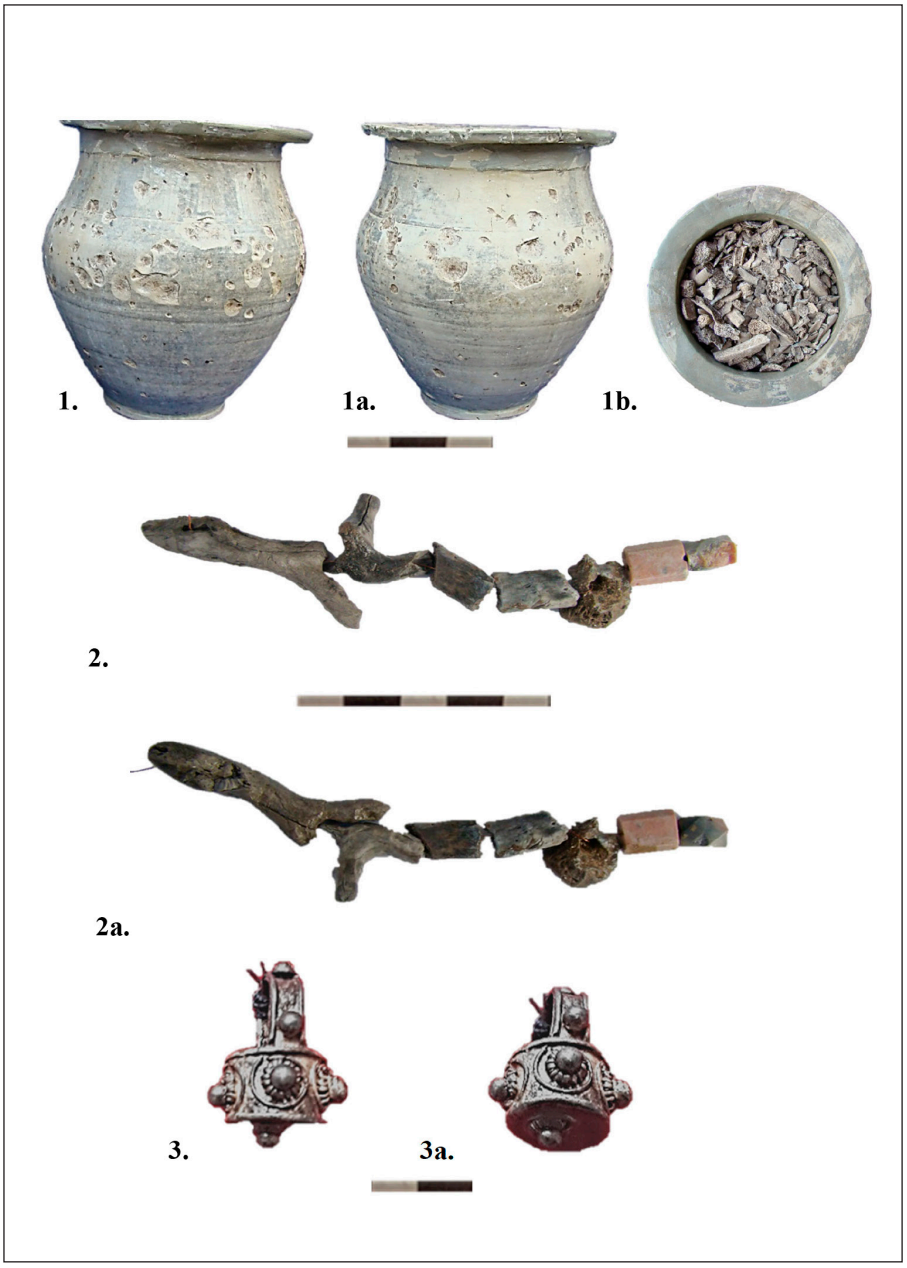

Pl. 3. Fotografii cu piese de inventar din mormântul de incinerație M.36. 1-1b. Urnă lucrată la roată de culoare cenușie; 2-2a. Mărgele din coral și cornalină; 3-3a. Pandantiv-căldăruşă din argint-aurit. Scări diferite

Pl. 3. Photographs with inventory items from the M.36 cremation grave. 1-1b. Gray urn made on a potter's wheel; 2-2a. Coral and carnelian beads; 3-3a. Gilded-silver cauldron pendant. Different scales

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

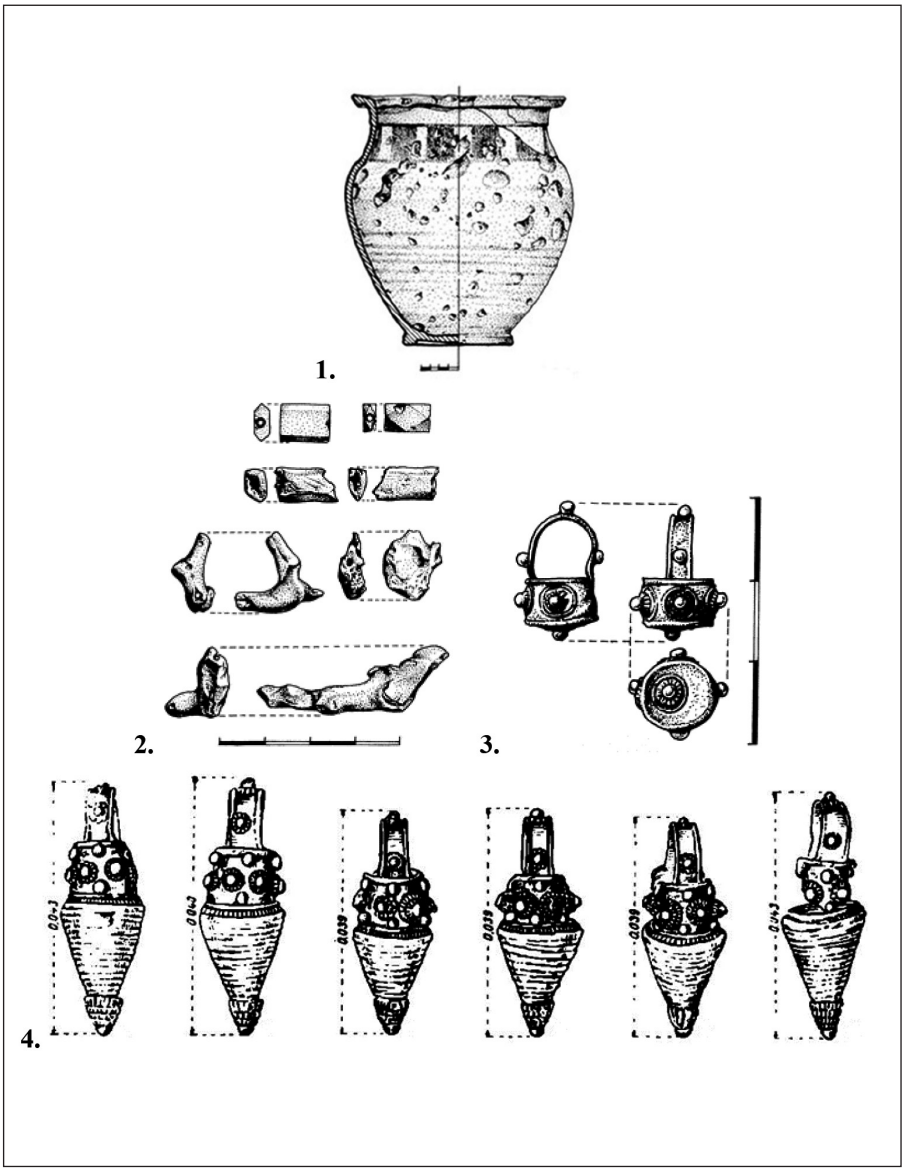

Pl. 4. Desene cu obiecte de inventar din mormântul de incinerație M.36.
1. Urnă cu decor; 2. Mărgele (primele două din cornalină, iar restul din coral);
3. Pandantiv-căldărușă cu granule/perle; 4. Pandantive-coșuleț din argint filigranat
(4, după Antonescu 1961, p. 454, Fig. 6/5-10). Scări diferite
Pl. 4. Drawings with inventory items from the M.36 cremation grave.
1. Urn with decoration; 2. Beads (the first two from carnelian, and the rest from coral);
3. Cauldron pendant with granules/pearls; 4. Filigree silver basket-pendants
(4, after Antonescu 1961, p. 454, Fig. 6/5-10). Different scales

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

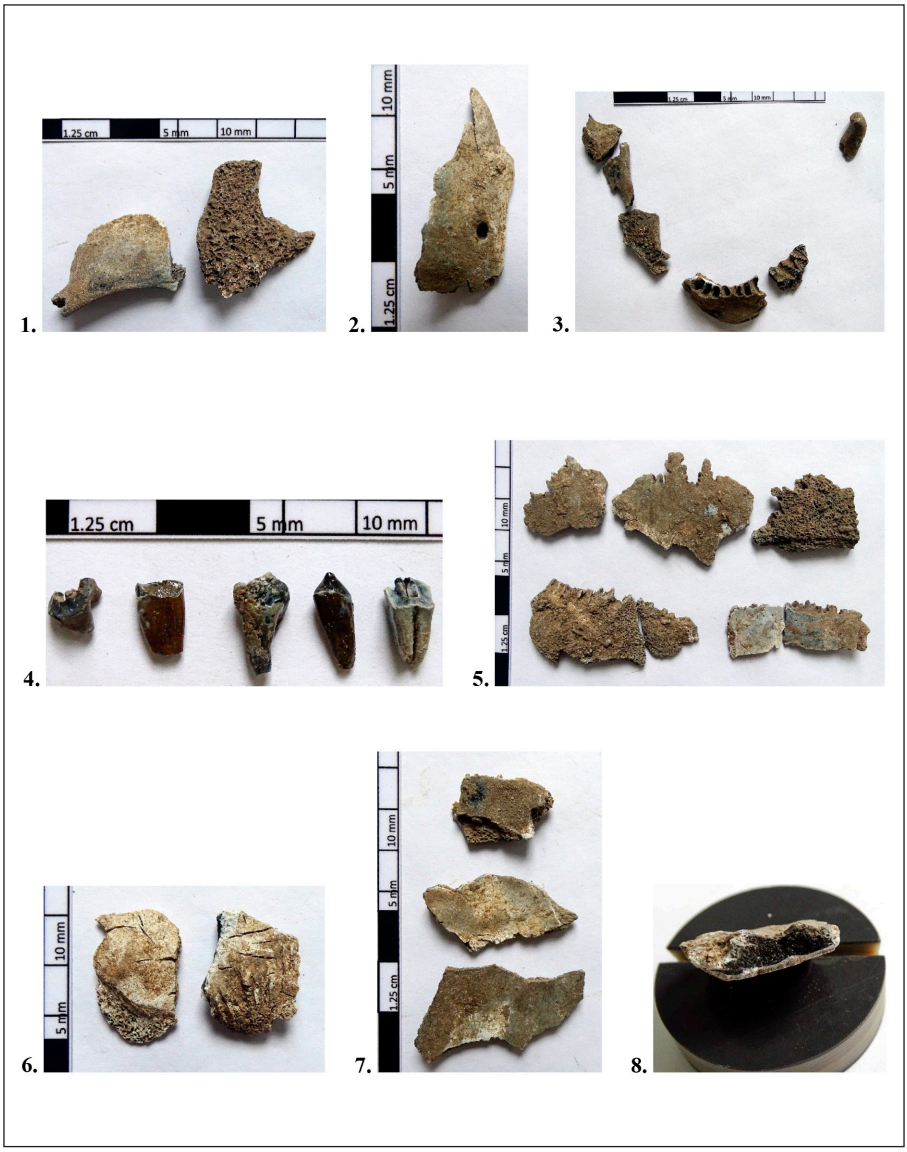

Pl. 5. Moldoveni-*Dealul Gabăra*, M.36. Femeie, 18-20 ani. 1. Arcada superioară a orbitei de pe partea dreaptă și zona *glabela*; 2. Parietal, fragment din zona *foramen parietale*; 3. Mandibula; 4. Dentiție izolată; 5. Fragmente neurocraniene cu suturi conservate, delaminare; 6. Fragmente neurocraniene, fisuri reticulare; 7. Fragmente craniene în etapa de tranziție; 8. Fragment mandibular „placat în alb”

Pl. 5. Moldoveni-*Dealul Gabăra*, M.36. Female, 18-20 years old. 1. Right supraorbital ridge and the *glabella* area; 2. Parietal, fragment from the *foramen parietale* area; 3. Mandible; 4. Isolated dentition; 5. Neurocranial fragments with preserved sutures, delamination; 6. Neurocranial fragments, reticular fissures; 7. Cranial fragments in the transition stage; 8. “White-plated” mandibular fragment

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

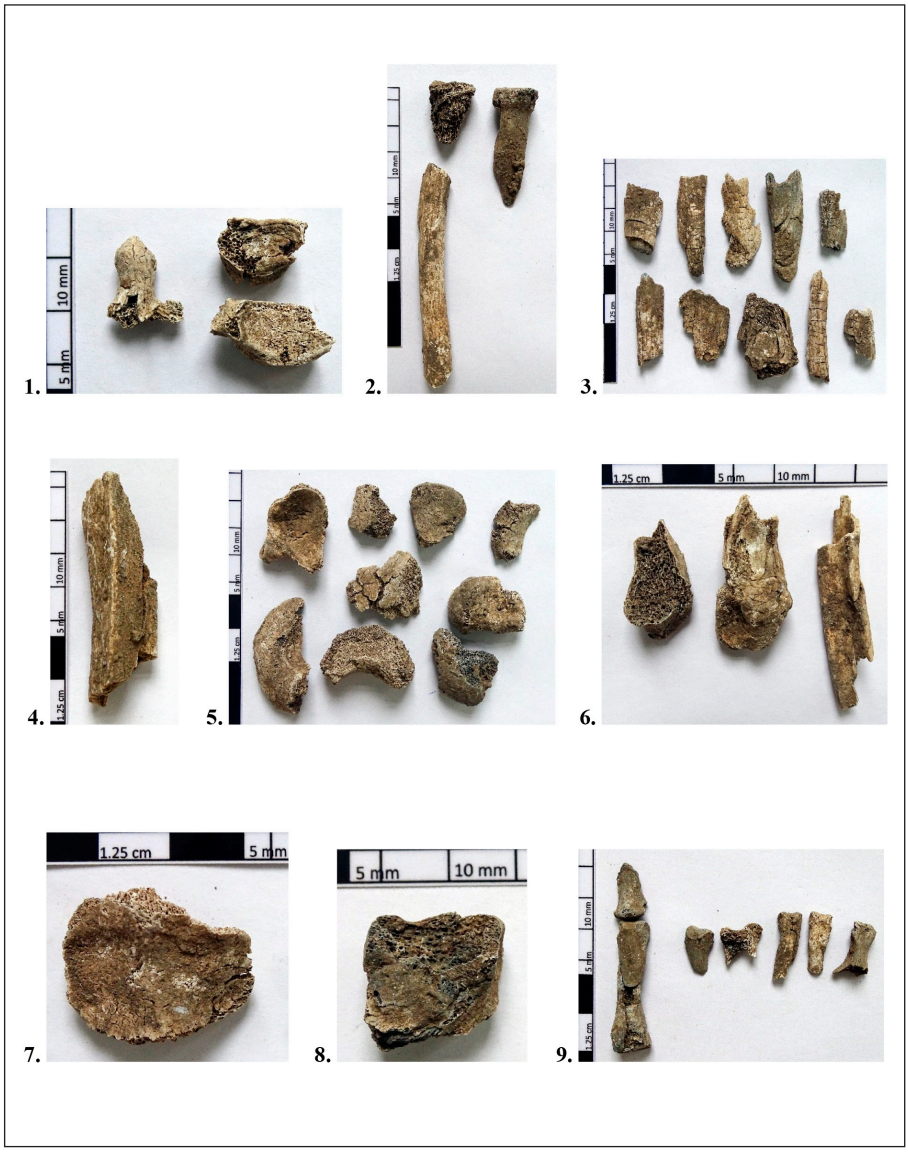

Pl. 6. Moldoveni-*Dealul Gabăra*, M.36. Femeie, 18-20 ani. 1. *Axis dente* și două corpuri vertebrale cervicale; 2. Radiusuri, fragmente; 3. Fragmente din diafize, fisuri longitudinale și transversale; 4. Fragment din diafiza unui femur, latura posterioară, *linea aspera*; 5. Suprafețe de articulație, fisuri reticulare; 6. Peroneu, epifize și fragment din diafiză; 7. Rotulă, partea posterioară; 8. Cuneiform; 9. Falange

Pl. 6. Moldoveni-*Dealul Gabăra*, M.36. Female, 18-20 years old. 1. *Axis dente* and two cervical vertebral bodies; 2. Radii, fragments; 3. Fragments of diaphyses, longitudinal and transverse cracks; 4. Fragment from the diaphysis of a femur, posterior side, *linea aspera*; 5. Joint surfaces, reticular cracks; 6. Fibula, epiphyses and fragment of the diaphysis; 7. Patella, posterior side; 8. Cuneiform bone; 9. Phalanges

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 7. Moldoveni-*Dealul Gabăra*, M.36. Femeie, 18-20 ani. 1. Urme de oxizi metalici pe două fragmente craniene: 2. Urme de oxizi metalici pe fragmentele postcraniene; 3-5. Rest scheletic incinerat provenit de la capătul vertebral al unei coaste de bovideu
Pl. 7. Moldoveni-*Dealul Gabăra*, M.36. Female, 18-20 years old. 1. Traces of metal oxides on two cranial fragments: 2. Traces of metal oxides on postcranial fragments; 3-5. Incinerated skeletal remains from the vertebral end of a cattle rib

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

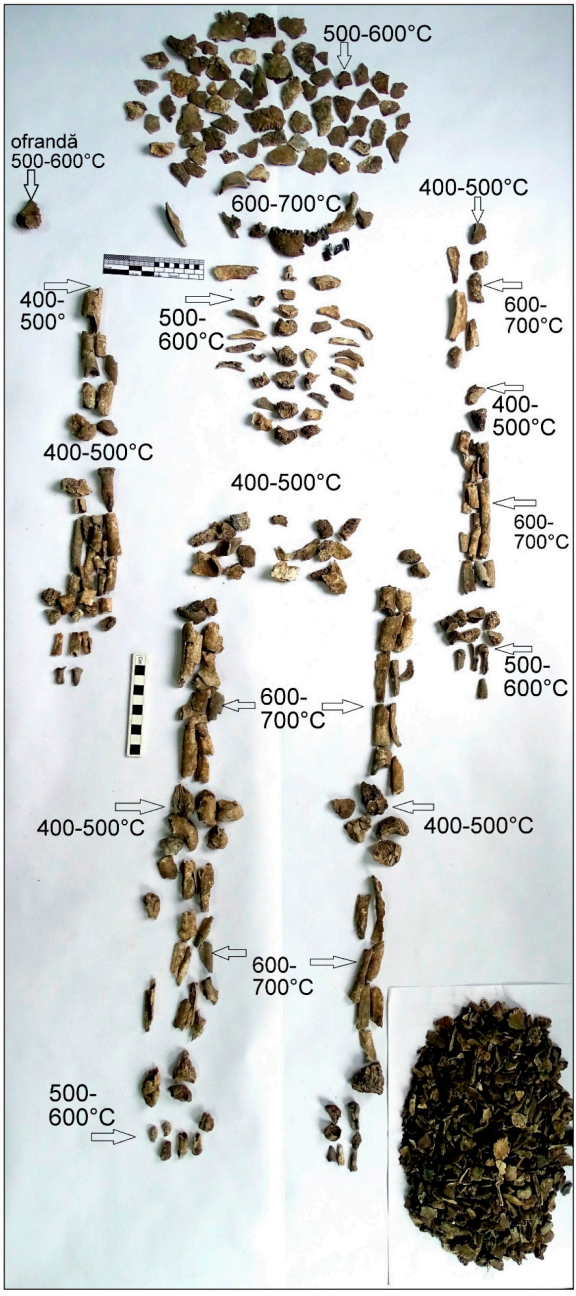

Pl. 8. Moldoveni-*Dealul Gabăra*, M.36. Femeie, 18-20 ani.
Temperatura la care au ajuns unele regiuni scheletice
Pl. 8. Moldoveni-*Dealul Gabăra*, M.36. Female, 18-20 years old.
The temperature reached by some skeletal regions

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Analiza sintetică a trei necropole birituale de secol IV d. Hr. din Podișul Central Moldovenesc: Polocin, Pogonești și Săbăoani

Robert Daniel Simalcsik[1]

Rezumat. Necropolele luate în studiu – Polocin, Pogonești și Săbăoani – sunt atribuite culturii Sântana de Mureș-Cernjahov, încadrate cronologic de către autorii săpăturilor arheologice în secolul IV d. Hr. Sunt necropole birituale, folosindu-se atât incinerarea, cât și înhumarea. Cea mai ridicată vârstă medie la deces este la Pogonești (37,89 ani), celelalte două populații înregistrând valori mai mici – 22,76 ani (Săbăoani) și 22,12 ani (Polocin). Speranța de viață la naștere și vârsta medie la deces mai ridicate la Pogonești sunt datorate structurii eșantionului paleoantropologic, unde nu se înregistrează subiecți de vârste mici (copii și adolescenți). Dimensiunea populației este apreciată la Săbăoani la 59 indivizi. La Polocin aceasta numără 49 de indivizi, iar la Pogonești calculul dimensiunii populației ne arată 193 de indivizi. La aceste trei populații întâlnim un amestec tipologic, cu prezența caracterelor mediteranoide, nordoide și dinaroide. De remarcat că expresiile proto-europoide sunt prezente în toate necropolele, iar formele mongoloide lipsesc. Caracteristicile paleoantropologice generale ale celor trei populații atribuite culturii Sântana de Mureș-Cerjahov din Podișul Central Moldovenesc sunt asemănătoare, acestea au elemente demografice comune și se încadrează într-un tablou tipologic nu foarte diferit, împărțind aceleași caracteristici, dar cu dominanțe diferite.
Cuvinte cheie: cultura Sântana de Mureș-Cernjahov, necropole birituale, dimensiunea populației, tablou tipologic.

Synthetic analysis of three biritual necropolises from the 4th century AD from the Central Moldavian Plateau: Polocin, Pogonești, and Săbăoani. The necropolises of Polocin, Pogonești, and Săbăoani are attributed to the Sântana de Mureș-Cernjahov culture, chronologically framed by the authors of the archaeological excavations in the 4th century AD. They are biritual necropolises, using both cremation and burial. The average age at death is highest in Pogonești (37.89 years), the other two populations register lower values - 22.76 years in Săbăoani and 22.12 years in Polocin. Higher life expectancy at birth and average age at death in Pogonești are due to the structure of the paleoanthropological sample, where no subadult subjects (children and adolescents) are registered. The population size is estimated in Săbăoani at 59 individuals. In Polocin the population counts 49 individuals, and in Pogonești the population

[1] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română Filiala Iași, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Moldova; robyboy2mail@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

size is estimated at 193 individuals. In these three populations, we find a typological mixture, with the presence of Mediterranoid, Nordoid, and Dinaroid characters. It should be noted that Proto-Europoid expressions are present in all necropolises, and Mongoloid forms are missing. The general paleoanthropological characteristics of these three populations attributed to the Sântana de Mureș-Cernjahov culture on the territory of the Moldavian Central Plateau are similar; they have similar demographic elements and fall into a not very different typological picture, sharing the same characteristics, but with different dominances.
Keywords: Sântana de Mureș-Cernjahov culture, biritual necropolises, population size, typological picture.

Introducere, poziționare geografică

Necropolele luate în studiu sunt birituale, atribuite culturii Sântana de Mureș-Cernjahov și încadrate cronologic de către autorii săpăturilor arheologice în secolul al IV-lea d. Hr. În studiul de față am folosit material antropologic publicat în diverse lucrări (a se vedea mai jos), pe care l-am unificat, reinterpretat și am adăugat elemente noi.

Primele două necropole sunt situate pe teritoriul județului Vaslui, în aria comunei Pogonești, pe malul râului Tutova. Sunt două necropole foarte apropiate una de cealaltă, situate pe cele două maluri ale Tutovei. Cea mai mare dintre

Fig. 1. Localizarea necropolelor de la Polocin (stânga) și Pogonești (dreapta)
Fig. 1. Location of the Polocin (left) and Pogonești (right) necropolises (https://www.google.com/maps/place/Pogone%C8%99ti/)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

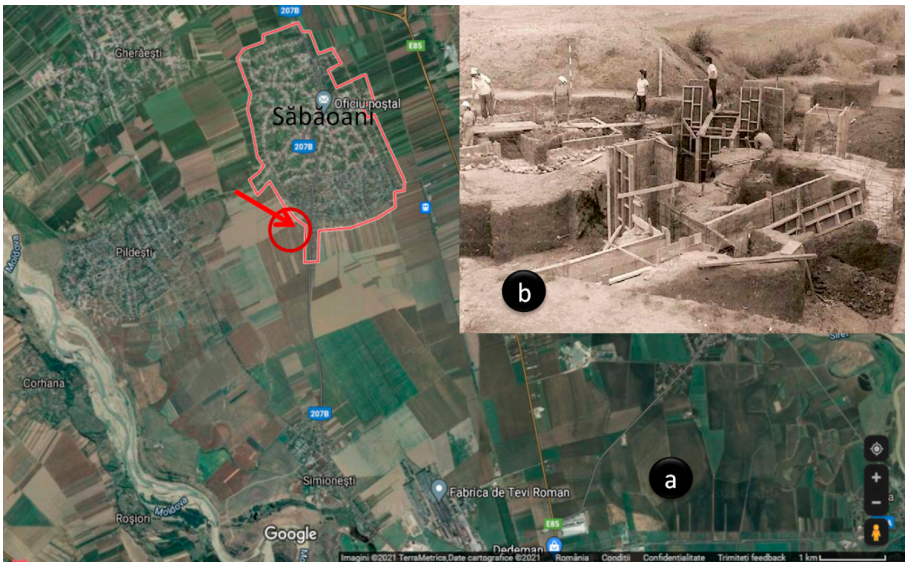

Fig. 2. a. Localizarea necropolei de la Săbăoani; b. Aspecte de șantier din timpul cercetării necropolei de la Săbăoani
Fig. 2. a. Location of the Săbăoani necropolis; b. Moments during the research of the Săbăoani necropolis
(https://www.google.ro/maps/place/S%C4%83b%C4%83oani/b)
(http://www.cimec.ro/Muzee/Ursachi-Muzeul-de-Istorie-Roman/index.html)

necropole este situată în satul Polocin (**Fig. 1**), la 200 m de extremitatea sudică a localității, în zona denumită „La Islaz", pe malul drept al râului Tutova, la 400 m nord de necropola de la Pogonești, punctul „La Movilă". Cea de a doua necropolă, Pogonești, punctul „La Movilă", se situează la 1,5 km sud de marginea comunei Pogonești, pe malul stâng al râului Tutova (**Fig. 1**). Aceste două necropole au fost cercetate de către arheologul Mircea Mamalaucă, în momentul scrierii acestei lucrări – Director al Muzeului „Vasile Pârvan" din Bârlad.

Cea de a treia necropolă studiată se află în județul Neamț, învecinat spre nord-vest cu județul Vaslui. Această necropolă se află pe teritoriul comunei Săbăoani, în partea sud-vestică a localității, la marginea acesteia, pe locul denumit de localnici „La Islaz" (**Fig. 2**). Mormintele de incinerație (14 la număr) sunt grupate în partea nordică a necropolei, în zona de unde au început a se face înmormântări (sfârșitul secolului al III-lea d. Hr. – începutul secolului al IV-lea d. Hr.), fiind lipsite total de ofrande (Ursachi 2010). Necropola de la Săbăoani a fost cercetată de arheologul Vasile Ursachi în 10 campanii de săpături sistematice, în intervalul anilor 1966-2003.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Materialul și metodele de analiză paleoantropologică

În lucrarea de față am folosit ca bază de studiu cinci lucrări publicate în perioade diferite, ale căror rezultate le-am unificat, am reinterpretat anumiți parametri paleoantropologici, am refăcut bazele de date și calculele, sintetizând, reevaluând informațiile preexistente, atât individual, cât și populațional. Am adăugat informații noi și am tratat comparativ aceste necropole. Lucrările de la care am pornit sunt:

1. Date paleoantropologice preliminare cu privire la materialul osteologic de la Polocin-"Islaz" și Pogonești-"La Movilă" (com. Pogonești, jud. Vaslui) (Miu, Lupașcu 2007).

2. The IV-th century cemetery of Polocin, the "Islaz" location (Pogonești commune, Vaslui district). Preliminary anthropological investigations (Miu 2007).

3. Preliminary anthropological data on the osteologic material exhumed from the Polocin ("Islaz" location) and Pogonești ("La Movilă" location) (Miu 2008).

4. Analiza antropologică a unor schelete descoperite în necropola birituală de la Polocin-*Islaz* (jud. Vaslui, România), secolul IV d. Hr. (Simalcsik *et alii* 2015).

5. Date paleoantropologice comparative la câteva populații aparținând culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (Simalcsik 2019).

Am reluat studiul fișelor antropologice, am reinterpretat tipul antropologic, am refăcut calculul paleodemografic, l-am reîntregit, remodelând interpretarea rezultatelor, ordonând materialul din diverse lucrări. Am stabilit și dimensiunea populațiilor, făcând analogii și comparații, folosindu-ne și de metodologia de mai jos.

Tipul antropologic a fost apreciat după clasificarea elaborată de Cheboxarov 1951 (Boev 1972), dar și după alte metode recomandate și completate cu aspecte speciale de ordin taxonomic (Eickstedt 1934; Bunak *et alii* 1941; Vallois 1944, 1953; Stevens Coon 1954; Biasutti 1959; Boev 1972; Baker 1974; King 1981). Complexul de caractere dimensionale și conformative a fost analizat tipologic, folosind metoda de punctare semnată de E. von Eickstedt (Eickstedt 1934).

Deoarece repartiția pe sexe și pe vârste a deceselor este, în fapt, reprezentarea demografică *postmortem* a populațiilor vii, în cadrul acesteia frecvența deceselor la diferite etape de vârstă, proporția acestora pentru fiecare sex, vârsta medie la deces și speranța de viață constituie indicatori de mare importanță (Trebici 1997). În studiul de față am folosit speranța de viață la naștere, natalitatea, repartiția pe sexe la adulți (Chamberlain 2006). Dimensiunea populației în studiul de față a fost calculată pentru fiecare necropolă (Ubelaker 1979).

Rezultate

În baza rezultatelor obținute, putem aduce la un numitor comun, pentru comparații, câteva elemente demografice și caracteristici tipologice. Astfel, ne facem o idee

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

despre ce au în comun populațiile secolului IV d. Hr. atribuite culturii Sântana de Mureș-Cernjahov.

1. Elemente demografice

Vârsta medie la deces este unul dintre indicatorii demografici importanți ce a fost calculat pentru totalul populației (intervalul 0-X ani), pe segmentul populațional adult și matur (20-X ani) și defalcat pe sexe pentru intervalul 20-X ani (**Tab. 1**).

Din analiza acestui indicator demografic, după cum reiese din tabelul 1, în care am ordonat necropolele în funcție de numărul subiecților, la nivelul întregii populații (0-X ani) vârsta medie la deces cea mai mare este înregistrată la Pogonești – 37,89 ani. La Săbăoani și Polocin acest indicator are valori similare. Discrepanța o punem pe seama numărului redus de indivizi deshumați din necropola de la Pogonești. Vârsta medie la deces pentru segmentul de populație ce a depășit vârsta de 20 de ani este mult mai uniformă, valorile în cele trei populații fiind mult mai apropiate. Astfel, cea mai mare vârstă la deces a fost constatată în cazul necropolei de la Polocin (42,29 ani), urmată de necropola de la Pogonești (41,37 ani) și de cea de la Săbăoani (39,46 ani).

Interval	Categoria/Localitatea	Săbăoani	Polocin	Pogonești
0 – X ani	Total populație	22,76	22,12	37,89
20 – X ani	Total populație adultă/matură	39,46	42,29	41,37
	Bărbați	41,59	45,91	45,33
	Femei	37,61	38.80	37,81

Tab. 1. Evoluția vârstei medii la deces (calculată în ani) a seriilor scheletice de la Săbăoani, Pogonești și Polocin

Table. 1. The evolution of the average age at death (calculated in years) of the skeletal series from Săbăoani, Pogonești, and Polocin

Speranța de viață și mortalitatea sunt doi indicatori paleodemografici în strânsă concordanță, fiind influențați de mortalitatea infantilă și de rata de supraviețuire. Speranța de viață, în general, este similară cu vârsta medie la deces, ambele fiind în strânsă corelație cu mortalitatea pe categorii de vârstă. Astfel, speranța de viață la naștere pentru cele trei necropole este de 22,92 ani la Săbăoani, de 22,51 ani la Polocin și de 37,65 ani la Pogonești. Valoarea mai mare a speranței de viață la naștere în populația de la Pogonești este datorată faptului că din eșantionul paleoantropologic lipsesc copiii și adolescenții, lipsa lor mărind substanțial atât speranța de viață, cât și vârsta medie la deces (**Tab. 1**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Mortalitatea studiată pe categorii de vârstă și defalcată pe sexe ne ilustrează structura demografică a comunității, dar și, indirect, gradul de prosperitate socio-economică și sănătate.

Necropola	Sexul	Copii, 0-14 ani		Adolescenți, 14-20 ani		Adulți, 20-30 ani		Maturi, 30-60 ani		Senili, 60-x ani	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Săbăoani	B	2	3,5	1	1,7	4	7,0	9	15,8	-	-
	Indeterminabil	21	36,8	1	1,7	-	-	-	-	-	-
	F	3	5,3	3	5,3	5	8,8	7	12,3	1	1,7
Total (57)		26	45,6	5	8,8	9	15,8	16	28,1	1	1,7
Polocin	B	-	-	2	2,9	3	4,4	7	11,2	2	2,9
	Indeterminabil	35	52,4	-	-	-	-	-	-	-	-
	F	-	-	3	4.4	4	5,8	10	15,5	1	1,5
Total (67)		35	52,4	5	7,3	7	10,2	17	26,7	3	3,4
Pogonești	B	-	-	1	3,9	1	3,9	9	34,5	2	7,8
	Indeterminabil	2	7,8	-	-	-	-	-	-	-	-
	F	-	-	-	-	4	15,4	7	26,7	-	-
Total (26)		2	7,8	1	3,9	5	19,3	16	61,2	2	7,8

Tab. 2. Mortalitatea reprezentată numeric și procentual pentru necropolele de la Săbăoani, Pogonești și Polocin
Table 2. Mortality represented numerically and as a percentage for the necropolises from Săbăoani, Pogonești, and Polocin

Din tabelul 2 distingem că în comunitățile culturii Sântana de Mureș-Cernjahov de la Săbăoani și Polocin mortalitatea infantilă este foarte ridicată. Însumând mortalitatea juvenilă și mortalitatea infantilă, ajungem la valori ce trec de 50% în ambele comunități, la Polocin valoarea atingând 59,7%.

Dimensiunea populației este dată de numărul de locuitori care ocupă același areal într-un anumit timp și poate fi estimată folosind informații arheologice și etno-istorice. Estimarea acestui parametru se face având la bază resturi scheletice; nu este o operație dificilă, cu condiția să existe un număr statistic semnificativ de indivizi (schelete). O altă condiție obligatorie este cunoașterea duratei folosirii cimitirului (în cazul particular al populațiilor atribuite culturii Sântana de Mureș-Cernjahov – 150 de ani). În studiul de față dimensiunea populației a fost calculată separat pentru fiecare necropolă, folosind și datele furnizate de arheologi.

Săbăoanii secolului IV d. Hr. au dispus de un cimitir folosit pe o perioadă de circa 90 de ani, în care au fost surprinse 102 morminte cu resturi osoase umane. Luând în calcul și mortalitatea prematură (în cazul necropolei analizate în studiul de față, pe intervalul 0-7 ani), ajungem să estimăm dimensiunea populației la **59**

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

de indivizi. Folosind aceiași parametri cronologici la o perioadă de folosință de sub 100 de ani, în cazul necropolei de la Polocin avem de a face cu o populație de **22** de persoane. Dacă extindem calculul și scădem mortalitatea prematură sub 14 ani, numărul populației crește la **49** de indivizi, valoare care, credem noi, este mai realistică. Situația în cazul necropolei de la Pogonești este alta; calculul dimensiunii populației ne arată o populație de **193** de indivizi. Acest fapt se datorează numărului mic al deceselor premature în eșantionul paleoantropologic. Râul Tutova a degradat necropolele Polocin și Pogonești, distrugând o parte din morminte. Pornind de la acest fapt, pentru aceste două necropolele estimarea dimensiunii populației a fost dificilă, astfel încât a fost necesară corelarea cu gradul de prosperitate al comunităților (după inventarul funerar) și cu numărul locuințelor descoperite în situl arheologic/așezare.

2. Tabloul tipologic

După G. Miu, dominant în necropola de la Pogonești este tipul antropologic nordoid, cu influențe gotice, urmat de formele mediteranoide, combinate cu caractere dinaroide (Miu 2007). În necropola de la Polocin dominant este tipul mediteranoid, urmat de cel alpinoid, dinaroid și nordoid (Miu 2007; 2008).

Analiza tipologică a fost reluată pentru necropolele Polocin și Pogonești, ținând cont de datele biometrice absolute din fișele antropologice. Astfel, în ambele necropole semnalăm și trăsături proto-europoide. Prezența acestora nu este surprinzătoare, ele regăsindu-se și în necropola de la Săbăoani, populația înhumată în această necropolă având în structura sa tipologică dominante elementele mediteranoide, urmate de cele nordoide (Simalcsik 2019). Subliniem că în toate cele trei necropole caracterele mongoloide lipsesc.

Concluzii

Necropolele de secol IV d. Hr. luate în considerație în acest studiu se află în Podișul Central Moldovenesc, în două județe învecinate, Neamț și Vaslui. Sunt necropole ce aparțin culturii Sântana de Mureș-Cernjahov și au caracter biritual, folosind atât incinerarea, cât și înhumarea. Rezultatele se bazează pe informațiile preluate din cinci publicații, care au fost reanalizate, recalculate, reinterpretate și analizate comparativ.

Vârsta medie la deces cea mai ridicată pentru segmentul populațional 0-X ani este în populația de la Pogonești. La Săbăoani și Polocin acest indicator înregistrează valori similare. Vârsta medie la deces pentru segmentul de populație ce a depășit vârsta de 20 de ani este mult mai uniformă, valorile fiind mult mai apropiate. Speranța de viață la naștere pentru aceste necropole este similară pentru Săbăoani (22,92 ani) și Polocin (22,51 ani), în timp ce la Pogonești (37,65 ani) este mult

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mai mare, situație datorată structurii eșantionului paleoantropologic – subiecții de vârste mici (copiii și adolescenții) lipsesc, ceea ce mărește speranța de viață și vârsta medie la deces la nivel populațional.

Dimensiunea populației este apreciată la Săbăoani la **59** de indivizi. La Polocin avem de a face cu o populație de **22** de persoane, iar în cazul în care scădem mortalitatea prematură sub 14 ani, dimensiunea populației crește la **49** de indivizi. La Pogonești calculul ne arată o populație de **193** de indivizi.

Din perspectiva tipologică, în aceste trei populații întâlnim un amestec, cu prezența caracterelor mediteranoide, nordoide și dinaroide. Expresiile proto-europoide sunt prezente în toate necropolele, iar formele mongoloide lipsesc. Caracteristicile paleoantropologice generale ale celor trei populații luate în considerație sunt asemănătoare, acestea au elemente demografice asemănătoare și se încadrează într-un tablou tipologic nu foarte diferit, împărțind aceleași caractere, dar cu dominanțe diferite.

Bibliografie

Baker 1974: J. R. Baker, *Race*, Oxford University Press, New York, London, 1974.

Biasutti 1959: R. Biasutti, *Le Razze e I Popoli della Terra*, vol. I-IV, U.T.E.T., Torino, 1959.

Boev 1972: Boev, P., *Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostagaischen Inselwelt und deren Bedeutung fur die Herkunft ihrer Bevolkerung*, Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia, 1972.

Bunak *et alii* 1941: V. V. Bunak, M. F. Nesturch, I. I. Roginskij, *Antropologhija. Kratkij kurs*, Ucipedghiz, Moskva, 1941.

Chamberlain 2006: A. T. Chamberlain, *Demography in archaeology*, Cambridge University Press, 2006.

Eickstedt 1934: E. von Eickstedt, *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit*, Enke, Stuttgart, 1934.

King 1981: J. C. King, *The biology of race*, The University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1981.

Miu 2007: G. Miu, *The IV-th century cemetery of Polocin, the "Islaz" location (Pogonești commune, Vaslui district). Preliminary anthropological investigations*, Zilele Academice Ieșene, ediția a XXII-a, 2007, p. 185-189.

Miu 2008: G. Miu, *Preliminary anhropological data on the osteologic material exhumed from the Polocin ("Islaz" location) and Pogonești ("La Movilă" location)*, Annuaire Roumaine d'Anthropologie 45, 2008, p. 19-25.

Miu, Lupașcu 2007: G. Miu, B. Lupașcu, *Date paleoantropologice preliminare cu privire la materialul osteologic de la Polocin-"Islaz" și Pogonești-"La Movilă" (com Pogonești, Jud. Vaslui)*, Acta Musei Tutovensis II, 2007, p. 39-42.

Simalcsik *et alii* 2015: A. Simalcsik, V. M. Groza, R. D. Simalcsik, *Analiza antropologică a unor schelete descoperite în necropola birituală de la Polocin-Islaz (jud. Vaslui, România), secolul IV d. Hr.*, Acta Musei Tutovensis XI, 2015, p. 187-209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Simalcsik 2019: R. D. Simalcsik, *Date paleoantropologice comparative la câteva populații aparținând culturii Sânana de Mureș-Cerneahov*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare 1, 2019, p. 211-224.

Stevens Coon 1954: C. Stevens Coon, *The races of Europe*, The Macmillan Company, New York, 1954.

Trebici 1997: V. Trebici, *Antropologia și demografia: relații privilegiate, Antropologia în actualitate și perspectivă*, Lucrările Simpozionului „Prospect Anthropos", 18 decembrie 1996, București, 1997, p. 110-115.

Ubelaker 1979: D. H. Ubelaker, *Human skeletal remains: Excavation, analysis and interpretation*, Taraxacum, Washington D.C., 1979.

Ursachi 2010: V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică*, volumele I-II, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010.

Vallois 1944: H. V. Vallois, *Les races humaines*, Presses Universitaires, Paris, 1944.

Vallois 1953: H. V. Vallois, *Race*, Anthropol Today, A. L. Kroeber (ed.), University of Chicago, 1953, p. 145-162.

Webografie

1. https://www.google.com/maps/place/Pogone%C8%99ti/
2. https://www.google.ro/maps/place/S%C4%83b%C4%83oani/b
3. http://www.cimec.ro/Muzee/Ursachi-Muzeul-de-Istorie-Roman/index.html

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 3/2021, 339-367.

Cimitirul otoman de la Cheia *Pazvant I* (județul Constanța, România). Analiza osteologică a materialului scheletic uman

Gabriel Vasile[1]

Rezumat. Cei circa 500 de ani de stăpânire otomană a Dobrogei au fost marcați și prin prezența unor așezări urbane sau rurale, împreună cu cimitirele aferente. Cu toate acestea, până în prezent, pentru arealul dobrogean nu a fost efectuat niciun studiu antropologic care să facă referire la un cimitir otoman. Necropola plană otomană datată în secolele XVI-XVII de la Cheia *Pazvant* este prima analizată din acest punct de vedere. Chiar dacă lotul scheletic uman este unul redus numeric (10 indivizi), el constituie un început și trebuie privit ca atare în acest stadiu al cercetării, atât sub aspect statistic, cât și comparativ cu alte schelete sincrone sau din alte regiuni din imperiu.
Cuvinte cheie: ev mediu, perioadă otomană (secolele XVI-XVII), necropolă rurală, Dobrogea, antropologie fizică.

Ottoman cemetery from Cheia *Pazvant* (Constanța County, Romania). Osteological analysis of human skeletal material. The approximately 500 years of Ottoman control of Dobruja were also marked by the presence of settlements, urban or rural, together with the related cemeteries. However, so far, no anthropological study has been carried out for the Dobruja area regarding an Ottoman cemetery. The Ottoman plane necropolis dating from the 16th-17th centuries from Cheia *Pazvant* is the first analyzed from this point of view. Even if the human skeletal group is small (10 individuals), it is a beginning and must be seen as such at this stage of research, both statistically and comparatively, with other synchronous skeletons or from other regions of the empire.
Keywords*:* Middle Ages, Ottoman period (16th-17th centuries), rural necropolis, Dobruja, physical anthropology.

[1] Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" București, Academia Română, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova; gabriel.vasile@iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Introducere

Demarate în anul 2012, sub forma unor săpături de salvare, cercetările arheologice de pe Valea Casimcei, în microregiunea Cheile Dobrogei-Casian, au dus la identificarea unor noi situri arheologice, datate din preistorie până în evul mediu. Din cea din urmă epocă istorică au fost cercetate, în zona cunoscută de localnici sub numele de *Dealul Pazvant*, o așezare rurală de epocă otomană (Pazvant II) și o necropolă (Pazvant I) situată la cca 400 m vest și contemporană cu așezarea. Până în prezent, în cimitirul otoman au fost identificate 13 morminte (M.1-M.13), pentru care au fost deschise patru secțiuni: S.I/2012 (M.1) (Voinea *et alii* 2015, p. 513), S.II/2014 (M.2, M.3, M.4, M.5, M.6) (Voinea *et alii* 2015, p. 513-515), S.III/2015 (M.7, M.8, M.9, M.10) (Voinea *et alii* 2015, p. 515) și S.IV/2019 (M.11, M.12, M.13) (Voinea *et alii* 2020, p. 89). Delimitarea mormintelor s-a făcut cu ajutorul unor grămezi de pietre, de formă neregulată, fără urme de prelucrare, așezate deasupra mormintelor. Mormintele sunt plane, orientate vest-est, iar scheletele depuse în decubit dorsal. Inventar funerar a fost semnalat doar în cadrul M.1 – o monedă perforată, o *akçe*, emisă în timpul sultanului Murad al III-lea (1574-1595), cu ajutorul căreia a fost datată necropola (secolele XVI-XVII) și în M.2 – o cataramă de fier, puternic corodată[2].

Material şi metode

În studiul de față au putut fi analizate antropologic doar resturile scheletice a 10 indivizi (fără M.1, M.6 și M.10), exclusiv de inhumație. Scheletele fac parte din patrimoniul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.

Anterior cercetării antropologice propriu-zise a fragmentelor osoase și dentare, acestea au fost curățate cu apă și apoi uscate la temperatura camerei. Pentru mai buna observare a unor indicatori/parametri scheletici, unele piese au fost restaurate cu ajutorul unor adezivi pe bază de acetonă.

Pentru identificarea și stabilirea simetriei resturilor scheletice, precum și în vederea determinării numărului minim de indivizi (NMI) din cadrul fiecărui complex funerar, am utilizat, în special, caracteristicile osteologice semnificative pentru fiecare element în parte, pe care le întâlnim în literatura osteologică de specialitate (White, Folkens 2005; Schaefer *et alii* 2009; Scheuer *et alii* 2000).

În vederea evaluării stării de conservare a materialului scheletic, am aplicat un model de analiză (Brickley, McKinley 2004, p. 15-17), care presupune încadrarea resturilor osteologice în grade de eroziune și/sau abraziune. Menționăm că a fost urmărită starea generală de conservare a scheletului, nu a fiecărui sector/element

[2] Pentru o analiză detaliată, istorico-arheologică, vezi Voinea *et alii* 2016; Voinea *et alii* 2015.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

în parte. De asemenea, am ținut cont și de gradul de albire/decolorare a resturilor scheletice.

Pentru stabilirea stării de reprezentare a indivizilor (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 7) am desemnat un schelet ca fiind aproximativ complet atunci când au fost prezente peste 75% din elementele componente; resturile osteologice identificate în limitele intervalului 25-75% au definit un schelet parțial reprezentat, iar unul slab reprezentat, atunci când au fost prezente mai puțin de 25% dintre elementele scheletice constitutive.

Doi dintre cei mai importanți parametri biologici, sexul și vârsta la deces a indivizilor, sunt fundamentali în studiile istorice, în cele (paleo)demografice sau în studiile statistice. De asemenea, stabilirea sexului și vârstei indivizilor reprezintă condiții *sine qua non* în interpretarea unor aspecte ce țin de caracteristicile adaptative ale individului: dietă, boli, modele de activitate ocupațională etc. În vederea investigării acestora am utilizat cel mai adesea pelvisul și craniul.

Pentru determinarea sexului, cel mai important segment este pelvisul, urmat de craniu și apoi de o serie de piese scheletice pe baza cărora se pot face aprecieri discriminante între cele două sexe (dinți, oase lungi, claviculă, sacrum, astragal, calcaneu – ca să numim doar câteva dintre oase). Astfel, la nivelul bazinului am înregistrat un set de diferențe morfologice discriminante întâlnite la nivelul coxalului: arcul ventral, concavitatea subpubiană, aspectul medial al ramului ischiopubian, marele șanț sciatic și sulcusul preauricular. La nivelul craniului au fost urmărite: creasta nucală, procesul mastoid, marginea supraorbitală, glabela și eminența mentală (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21). Totodată, pentru o acuratețe cât mai ridicată în determinarea sexului, am adoptat o serie de practici sau recomandări pentru diagnoza acestuia (Ferembach *et alii* 1980, p. 517-527; Acsádi, Nemeskéri 1970, p. 75-87).

Vârsta biologică (diferită de cea cronologică), deosebit de importantă în studiile cu privire la durata vieții și mortalitatea indivizilor/populațiilor, a fost estimată în cadrul analizei noastre atât pentru lotul adulților, cât și pentru subadulți. Pentru aceștia din urmă, aprecierea vârstei biologice are o acuratețe mai ridicată (și, implicit, intervale de estimare mai restrânse), principalii indicatori observați fiind cei legați de creșterea și dezvoltarea osoasă, care au loc (în condiții normale) la intervale temporare regulate. În cadrul studiului nostru am observat o serie de modificări dentare și osoase: secvența de formare și erupție a dinților (Ubelaker 1980, p. 46-47), variația dimensională a diafizelor tuturor oaselor lungi (Facchini, Veschi 2004, p. 93) și gradul de fuziune al epifizelor la diafize (Ubelaker 1980, p. 53). Estimarea vârstei la deces în cadrul indivizilor adulți are o precizie mai puțin exactă, intervalele de apreciere fiind mai largi. După atingerea maturității scheletice, în scenă își fac apariția și se dezvoltă unele aspecte degenerative osoase. Pentru o estimare cât mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

exactă a vârstei la deces, am calculat media valorilor vârstelor obținute prin diferite metode specifice: înregistrarea gradului de obliterare a suturilor craniene (Meindl, Lovejoy 1985, p. 63), observarea modificărilor superficiale ale fețelor simfizare pubice (Brooks, Suchey 1990), diagnosticarea suprafețelor auriculare ale oaselor coxale (Lovejoy *et alii* 1985) și evoluția morfologică a geometriei fațetei articulare și texturii suprafeței tuberculului costal al primei coaste, corelate cu vârsta biologică (DiGangi *et alii* 2009). Valorile vârstelor la deces au fost încadrate într-una din cele șapte categorii descrise în literatura de specialitate (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 9): *fœtus* (< 0 ani); *infant* (0-3 ani); copil (3-12 ani); adolescent (12-20 de ani); adult tânăr (20-35 de ani); adult matur (35-49 ani); adult bătrân (> 50 ani).

Caracteristicile morfometrice ale indivizilor analizați, subadulți și adulți, au fost puse în evidență (și) pe baza unor recomandări din literatura antropologică, prin prelevarea unui set de măsurători craniene (Martin 1928a, p. 625-678; Bräuer 1988, p. 160-192) și postcraniene (Martin 1928b, p. 1005-1052; Bräuer 1988, p. 193-232) și prin calculul indicilor aferenți acestora.

Statura scheletică a fost calculată atât pentru indivizii subadulți – prin *metoda Visser* (Visser 1998, p. 415), cât și pentru cei adulți – prin *metoda Pearson* (Rösing 1988, p. 597). În ambele circumstanțe, valorile staturilor au fost obținute cu ajutorul unor ecuații de regresie, utilizându-se lungimile maxime ale unor oase lungi.

Alături de statură, față de care se află în interdependență, greutatea scheletică reprezintă un alt parametru structural (de conformație corporală), calculat în studiul de față tot pe baza unor ecuații de regresie, aplicate atât pentru subadulți (doar pentru categoria de vârstă copil) (Visser 1998, p. 417), cât și pentru indivizii adulți (Auerbach, Ruff 2004, p. 336).

În legătură cu starea de sănătate a populației medievale analizate, au fost observate modificări scheletice, rezultate ale răspunsului fiziologic al organismului la patologiile dentare și osoase (Hillson 2005; Mann, Hunt 2005; Ortner 2003; Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998), prin aceasta obținând informații prețioase cu privire la mediul de viață al acestor comunități.

Analiza noastră a avut în vedere și înregistrarea unor caractere discrete (epigenetice, non-metrice), prin care urmărim biodistanțele (înrudirea genetică) între diferiți indivizi sau între diferite populații. Acest demers a fost realizat prin înregistrarea unor particularități pe care le întâlnim la nivelul craniului și în sectorul postcranian (Mann *et alii* 2016; Hauser, De Stefano 1989; Finnegan 1978), precum și la nivelul aparatului dento-maxilar (Turner II *et alii* 1991; Haddow 2012).

Nu în ultimul rând, au fost făcute aprecieri în ceea ce privește activitățile repetate, constante (moderate sau intense), zilnice ale indivizilor analizați, prin înregistrarea unor indicatori ai stresului ocupațional (cotidian, biomecanic) (Tarli,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Paciani 1993, p. 139-169). Modificările osoase, întâlnite pe suprafețele de inserție musculară, au fost clasificate în trei categorii: indicatori musculo-scheletici, indicatori metrici – asimetria osoasă (Auerbach, Ruff 2006) și dimorfismul sexual (Herrerin Lopez 2001, p. 237) și indicatori non-metrici.

Rezultate

1. Cheia 2015, Pazvant I, S.II, M.2

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: precară (grad 4); stare de reprezentare: aproximativ completă; sex: feminin (coxale); vârstă la deces (fuziune epifize): 13,0-15,0 ani (adolescent).

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Neurocraniul este bine reprezentat, cu câteva lipsuri la nivelul scuamelor; excepție fac parietalul drept și temporalul drept, care se prezintă întregi. Parietalele sunt aplatizate. Din scheletul facial au fost recuperate doar zigomaticele, fragmente din maxile și mandibula (dolicostenomandibulară). Palatul este hipsistafilin pe stânga și ortostafilin pe dreapta. Dentiția este definitivă. Au fost identificați 30 de dinți (I^1-M^2 st.; I^1-M^3 dr.; I_1-P_1 și M_1-M_3 st.; I_1-M_3 dr.). Din coloana vertebrală lipsește o vertebră lombară, sternul este întreg, iar coastele sunt aproximativ complete. Sectoarele lombo-sacral și oasele bazinului sunt semnificativ distruse. Claviculele sunt complete, iar omoplații, parțial păstrați. Oasele membrelor sunt aproximativ întregi, cu câteva lipsuri la nivelul antebrațului stâng și scheletului mâinilor și picioarelor. Ulnele sunt eurolenice. Femurele sunt hiperplatimere, cu pilastru slab pe stânga și nul pe dreapta. Tibia stângă este euricnemică, iar cea dreaptă este mezocnemică.

Patologie. Tartru dentar (pe toată suprafața dentară a I^1-I^2, bilateral); hipodonție (P_2, stâng, **Fig. 1**); hipoplazie smalț (I^2-$C^{\#}$, bilateral).

Fig. 1. Mandibulă, superior, hipodonție, P_2 stâng
Fig. 1. Mandible, superior, hypodontia, left P_2

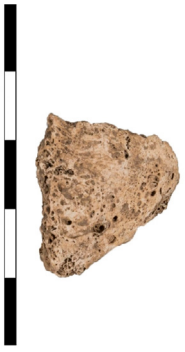

Fig. 2. *Os acromiale*, solitar
Fig. 2. *Os acromiale*, solitary

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – foramen supraorbital (unul, stânga); foramen zigomatico-facial (două largi și unul îngust, bilateral); canal condilar (nedeschis, stânga; deschis, dreapta); canal hipoglosal divizat (complet, bilateral); direcție sulcus sagital superior (bifurcată); foramen mental (unul, bilateral); b) Dentare – hipodonție (P_2, stânga); protostilid (M_3 stânga); hipoconulid (M_1, bilateral); c) Postcranian – fosă hipotrohanterică (bilateral); apertură septală (bilateral); extensie talară medială (dreapta); fațetă dublă calcaneală anterioară (dreapta); *os acromiale* (stânga, **Fig. 2**).

Indicatori ai stresului biomecanic. Hiperplatimerie femur (bilateral); acromion bipartit (stânga).

2. Cheia 2015, Pazvant I, S.II, M.3[3]

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: precară (grad 5); stare de reprezentare: aproximativ completă; vârstă la deces (dentiție, lungime diafize): 11,2-13,0 ani (copil, *infans* II/adolescent); statură: 1430,1 ± 97 mm; greutate: 38,5 ± 0,2 kg.

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Craniul neural este bine păstrat, complet, brahicran, hipsicran și acrocran. Fruntea prezintă margini ovale, este eurimetopă și ortometopă. Parietalele sunt bombate, iar occipitalul are lărgime mijlocie și foramen microsemic. Din etajul visceral au fost recuperate zigomaticele, maxila stângă și mandibula (dolicostenomandibulară). Dentiția este definitivă. Au fost identificați 28 de dinți (I^1-M^2 st.; I^1-M^2 dr.; I_1-M_2 st.; I_1-M_2 dr.). De la nivelul sternului s-a păstrat numai manubriul, iar dintre oasele centurii scapulare, doar cele de pe dreapta. Bazinul este întreg. Scheletul membrelor este complet; remarcăm o serie de distrugeri la nivelul diafizelor humerale, ulnare și peroneale. Ulna stângă este eurolenică, femurul stâng este hiperplatimer, cu pilastru slab, iar femurul drept, platimer și cu pilastru nul. Tibiile sunt euricnemice.

Patologie. *Cribra orbitalia* (la nivelul plafonului orbital stâng).

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – sutură metopică (completă, **Fig. 3**); șanț supraorbital (stânga); foramen zigomatico-facial (două largi și unul îngust, stânga; unul larg, dreapta); foramen parietal (dreapta); osicule lambdoide (bilateral, **Fig. 4**); canal condilar (deschis, bilateral); direcție sulcus sagital superior (la stânga); foramen mental (unul, bilateral); b) Dentare – parastil (M^3, stânga); hipoconulid (M_1, bilateral); c) Postcranian – fosă hipotrohanterică (bilateral); os trigon (bilateral); fațetă dublă calcaneală anterioară (bilateral).

Indicatori ai stresului biomecanic. Hiperplatimerie femur (stânga); platimerie femur (dreapta).

[3] Precizăm că materialul scheletic din M.3 a fost amestecat cu cel din M.5, astfel încât, o serie de elemente anatomice nu au putut fi alocate cu precizie unuia dintre cei doi indivizi. Este cazul unor elemente osoase de la nivelul coloanei vertebrale (10 cervicale, 14 toracale și 7 lombare), coastelor (incomplete și fragmentare), sacrumului și unor oase din scheletul mâinilor și picioarelor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

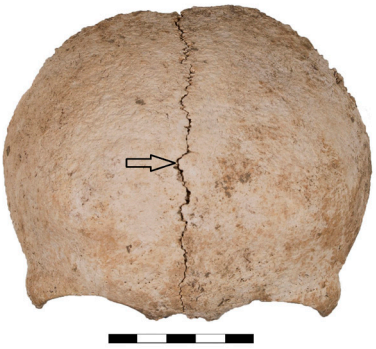

Fig. 3. Frontal, anterior, ectocranial, sutură metopică
Fig. 3. Frontal, anterior, ectocranial, metopic suture

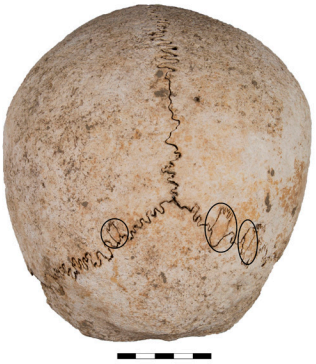

Fig. 4. Craniu, posterior, osicule wormiene
Fig. 4. Skull, posterior, wormian bones

3. Cheia 2015, Pazvant I, S.II, M.4

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: precară (grad 4); stare de reprezentare: slabă; vârstă la deces (dentiție): 4,0 ani ± 12,0 luni (copil, *infans* I).

Inventar scheletic. Au fost recuperate numeroase fragmente, de mici dimensiuni, de la nivelul frontalului, parietalului și temporalului drept, precum și din scuama occipitală. Din scheletul feței au fost identificate fragmente din sfenoid, maxile și mandibulă. Dentiția este temporară. Au fost identificați 24 de dinți (i^1-M^1 st.; i^1-M^1 dr.; i_1-M_1 st.; i_1-M_1 dr.). Postcranian s-au păstrat două fragmente de arcuri vertebrale toraco/lombare, câteva fragmente costale, jumătatea laterală claviculară stângă și un fragment din treimea diafizară tibială dreaptă.

4. Cheia 2015, Pazvant I, S.II, M.5

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: precară (grad 5); stare de reprezentare: aproximativ completă; vârstă la deces (dentiție, lungime diafize): 10,0-10,8 ani (copil, *infans* II); statură: 1328,2 ± 97 mm; greutate: 32,0 ± 0,2 kg.

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Neurocraniul este fragmentar și incomplet, cu excepția temporalelor, bine păstrate. Din scheletul feței s-au păstrat oasele zigomatice, fragmente din maxile și mandibula. Palatul este ortostafilin (bilateral). Dentiția este mixtă. Au fost identificați 27 de dinți (I^2-M^2 st.; I^1-M^2 dr.; I_1-M_2 st.; I_1-M_2 dr.), iar un dinte a fost pierdut *postmortem* (I^1 stâng). Din scheletul centurilor au fost recuperate fragmente din clavicula dreaptă și din coxale. Scheletul membrelor este bine reprezentat, dar prezintă lipsuri în special la nivelul diafizelor radiale și ulnare. Ulna stângă este eurolenică. Femurul stâng este eurimer și cu pilastru nul, iar cel drept, eurimer, cu pilastru slab; tibiile sunt euricnemice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 5. Maxilă stângă, inferior, parastil
Fig. 5. Left maxilla, inferior, parastyle

Patologie. Periostită (pe suprafața diafizei tibiale drepte).

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – sutură metopică (completă); foramen mental (unul, bilateral); b) Dentare – parastil (M^2, stânga, **Fig. 5**); hipoconulid (M_2, bilateral); c) Postcranian – suprafață articulară talară inferioară (dublă, stânga); fațetă dublă calcaneală anterioară (bilateral).

5. Cheia 2015, Pazvant I, S.III, M.7

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: precară (grad 4); stare de reprezentare: aproximativ completă; sex: feminin (coxale, craniu); vârstă la deces (simfize pubiene): 60,0 [42,0-87,0] ± 12,4 ani (adult bătrân); statură: 152,3 ± 3,4 cm (submijlocie).

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Craniul neural este complet, fragmentar la nivelul parietalelor și occipitalului. Fruntea are lărgime minimă foarte lată, lărgime maximă lată, prezintă margini ovale și este ortometopă. Din scheletul feței au fost recuperate zigomaticele, fragmente din sfenoid, maxile și mandibulă. Orbita dreaptă are lungime mijlocie, nasul este lat, iar mandibula are lățime mijlocie. Dentiția este definitivă. Au fost identificați 16 dinți (I^1-$C^{\#}$ st.; I^1-$C^{\#}$ dr.; I_1-P_2 st.; I_1-P_2 dr.), șapte dinți au fost pierduți *antemortem* (P^1-M^1 st.; M_1-M_2 st.; M_1-M_2 dr.), iar șase, *postmortem* (P^1-M^2 st.; M^2 dr.). Coloana vertebrală este întreagă, iar coastele sunt aproximativ complete și foarte fragmentare. Din centura scapulară s-a păstrat întreagă doar clavicula stângă (scurtă și robustă). Bazinul prezintă lipsuri la nivelul sacrumului și pubisului drept. Oasele membrelor sunt bine reprezentate; lipsesc patelele și elemente din scheletul mâinilor și al picioarelor. Humerusurile sunt euribrahe, radiusurile – scurte, ulnele – platolenice, femurele – platimere și cu pilastru nul, iar tibiile – euricnemice și brahicnemice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Patologie. Carii dentare (distal, la nivelul P_1 stâng și P_2 drept; pe toată suprafața coroanelor I^2-$C^{\#}$ stângi, P_2 stâng și P_1 drept); tartru dentar (pe toată suprafața I^1-$C^{\#}$, bilateral); pierderi dentare *antemortem* (P^1-M^1 stângi, M_1-M_2 stângi, M_1-M_2 drepți, **Fig. 6**); osteoartroza coloanei vertebrale (osteofite pe un corp vertebral cervical, patru toracale și patru lombare); osteoartroză acromio-claviculară, bilateral (suprafețe poroase cu contur neregulat la nivelul capetelor laterale claviculare și fațetelor articulare acromiale); osteoartroza cotului stâng (eburnație la nivelul trohleei humerale, lateral, pe capitulum și pe capul radial; suprafață neregulată cu contur osteofitic la nivelul procesului olecranian ulnar și suprafață neregulată cu aspect poros la nivelul capului radial); artroza metacarpianului 2, bilateral (eburnație și suprafață neregulată cu contur osteofitic, palmar); noduli Schmorl (pe două corpuri vertebrale toracale); hiperostoză frontală internă (îngroșare severă a osului frontal); foveole granulare (**Fig. 7**).

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – sutură metopică (completă); șanț supraorbital (stânga); foramen zigomatico-facial (două largi, bilateral); foramen parietal (stânga); direcție sulcus sagital superior (la stânga); foramen mental (unul, bilateral); b) Postcranian – fațete articulare laterale tibiale (bilateral); sulcus preauricular (bilateral); fațetă articulară acromială (bilateral); fațetă articulară talară inferioară (simplă, stânga); fațetă superioară articulară atlas (simplă, bilateral).

Indicatori ai stresului biomecanic. Platimerie femur (bilateral); hernie Schmorl; osteoartroză coloană vertebrală; dezvoltare puternică a inserției marelui pectoral pe claviculă (stânga); osteoartroză acromio-claviculară (bilateral); osteoartroză cot – capitulum humeral și suprafață olecraniană (stânga); fațete laterale tibiale (bilateral).

Fig. 6. Mandibulă, superior, pierderi dentare *antemortem*, M_1-M_2, bilateral
Fig. 6. Mandible, superior, antemortem tooth loss, M_1-M_2, bilateral

Fig. 7. Frontal, posterior, endocranian, hiperostoză frontală internă (zonele încercuite) și foveole granulare (chenare)
Fig. 7. Frontal, posterior, endocranial, hyperostosis frontalis interna (circled areas) and *foveolae granulares* (square areas)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

6. Cheia 2015, Pazvant I, S.III, M.8

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: precară (grad 4); stare de reprezentare: aproximativ completă; sex: masculin (coxale, craniu); vârstă la deces (simfize pubiene): 23,4 [19,0-34,0] ± 3,6 ani (adult tânăr); statură: 163,0 ± 3,3 cm (submijlocie).

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Craniul neural este aproximativ complet, dar fragmentar; lipsesc porțiuni din scuame și bazioccipitalul. Din viscerocraniu s-au păstrat zigomaticele și fragmente din sfenoid, maxile și mandibulă. Dentiția este definitivă. Au fost identificați 22 de dinți (P^1-M^2 st.; I^1-$C^{\#}$ și P^2 dr.; I_1-M_2 st.; I_1-M_2 dr.), iar șase dinți au fost pierduți *postmortem* (I^1-$C^{\#}$ st.; P^1, M^1-M^2 dr.). Din coloana vertebrală lipsesc o vertebră cervicală și patru toracale. Sectorul costal este incomplet, fragmentar și mai bine păstrat pe stânga. Claviculele sunt întregi, robuste și scurte, iar omoplații, incompleți. Sacrumul prezintă distrugeri în jumătatea dreaptă, iar din coxale lipsește pubisul stâng. Scheletul membrelor este bine reprezentat, cu excepția patelei drepte și câtorva oase din scheletul mâinilor și picioarelor. Humerusurile sunt euribrahe, radiusurile – scurte, iar ulnele – eurolenice. Femurele sunt platimere și cu pilastru nul, patela stângă are lărgime medie, iar tibiile sunt platicnemice.

Patologie. Hipodonție (M^3, M_3, bilateral); tartru dentar (pe toată suprafața I_1-M_2 stângi; I_1-M_2 drepți).

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – foramen supraorbital (unul, dreapta); foramen zigomatico-facial (două largi și unul îngust, bilateral); osicule lambdoide (stânga); foramen mental (unul, bilateral); b) Dentare – hipodonție (M^3, M_3, bilateral); cuspizi linguali (P_1-P_2, stânga; P_2, dreapta); rădăcina Tome (P_1 stâng); c) Postcranian – pliu acetabular (dreapta); suprafață talară articulară inferioară (dublă, bilateral); fațetă dublă calcaneală anterioară (bilateral).

Indicatori ai stresului biomecanic. Platimerie femur (bilateral); platicnemie tibie (bilateral).

7. Cheia 2015, Pazvant I, S.II, M.9

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: precară (grad 5); stare de reprezentare: slabă; vârstă la deces (dentiție): 3,0 ± 12,0 luni (*infant*/copil).

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Din craniul neural se păstrează fragmente din scuame, piramida pietroasă dreaptă și porțiunea laterală dreaptă a occipitalului. Sectorul facial este reprezentat doar printr-un rest din maxila dreaptă și fragmente din mandibulă. Dentiția este temporară. Au fost identificați 14 dinți (i^1-i^2, m^1-m^2 st.; m^1-m^2 dr.; i_2-M_1 st.; m_1-M_1 dr.), iar patru dinți au fost pierduți *postmortem* (i_1 st.; i_1-$c_{\#}$ dr.). Din sectorul costo-vertebral au fost recuperate un fragment dintr-un arc vertebral și câteva fragmente costale. Lipsesc elementele

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

centurii scapulare, iar din bazin s-a păstrat un fragment din ilionul stâng. Din scheletul membrelor au fost recuperate fragmente din diafizele humerale, radiale și ulnare de pe partea stângă și din diafizele femurale (eurimeră pe stânga) și tibiale.

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – foramen supraorbital (unul, bilateral); foramen mental (dreapta).

8. Cheia 2019, Pazvant I, S.IV, M.11

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: bună (grad 2); stare de reprezentare: aproximativ completă; sex: feminin (coxale, craniu); vârstă la deces (simfize pubiene, suprafețe auriculare, suturi craniene): 38,2 ani (adult matur); statură: 148,2 ± 3,4 cm (mică); greutate: 58,4 kg.

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Neurocraniul este aproximativ complet, cu câteva lipsuri la nivelul occipitalului. Este scurt, îngust și hiperdolicocran. Din viscerocraniu au fost recuperate zigomaticul stâng și fragmente din sfenoid, maxile și mandibulă (mijlocie intercondilar, foarte îngustă intergonional și dolicostenomandibulară). Fruntea este lată conform lărgimilor minimă și maximă, cu margini ovale, eurimetopă și ortometopă. Parietalele sunt mediu aplatizate, iar occipitalul are lărgime mijlocie. Dentiția este definitivă. Au fost identificați 25 de dinți (I^1-P^2 st.; I^2, P^1-M^3 dr.; I_1-P_2, M_2-M_3 st.; I_1-P_2, M_2-M_3 st.), patru dinți au fost pierduți *antemortem* (M^1-M^3 st.; M_1 st.), iar trei, *postmortem* (I^1, $C^{\#}$ dr.; M^1 dr.). Coloana vertebrală este completă, iar sternul și coastele sunt incomplete și fragmentare. Din centura scapulară lipsesc elementele de pe stânga, iar din bazin, ischioanele și pubisul drept. Clavicula dreaptă este scurtă și are robusticitate mijlocie. Oasele lungi ale membrelor sunt bine păstrate, asemenea și celor din scheletul mâinilor și picioarelor. Humerusurile sunt euribrahe, radiusurile – relativ scurte, iar ulnele – eurolenice. Femurul stâng este platimer, iar cel drept, eurimer, ambele cu pilastru nul. Patelele au lărgimi medii, iar tibiile sunt euricnemice și brahicnemice.

Patologie. Carii dentare (M_3 drept – distal; M_1 drept – rest radicular); pierderi dentare *antemortem* (M^1-M^3 stângi; M_1 stâng); osteoartroză (osteofite – pe corpul vertebral al unei lombare).

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – șanțuri supraorbitale (bilateral); foramen zigomatico-facial (două largi, dreapta); foramen parietal (dreapta); direcție sulcus sagital superior (la dreapta); foramene mentale (unul, bilateral); torus mandibular (urmă); punte milohioidiană (în centrul canalului milohioidian; parțială pe stânga; completă pe dreapta); b) Postcranian – fosa Allen (bilateral); sulcus preauricular (bilateral); fațetă articulară acromială (dreapta); suprafață articulară talară inferioară (simplă, bilateral); fațetă dublă calcaneală anterioară (bilateral); fațetă superioară articulară atlas (simplă, bilateral).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Indicatori ai stresului biomecanic. Platimerie femur (stânga); statură (mică); osteoartroză coloană vertebrală; fațete Charles femur (bilateral); fosa Allen femur (bilateral).

9. Cheia 2019, Pazvant I, S.IV, M.12

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: bună (grad 2); stare de reprezentare: aproximativ completă; sex: feminin (coxale, craniu); vârstă la deces (simfize pubiene, suprafețe auriculare, suturi craniene): 32,7 ani (adult tânăr); statură: 157,4 ± 3,4 cm (supramijlocie); greutate: 65,3 kg.

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Craniul neural este bine păstrat, lung, mijlociu în lățime și mezocran. Este un craniu înalt (*ba-b*), foarte înalt (*po-b*), hipsicran și metriocran. Fruntea are lărgime minimă lată, lărgime maximă foarte lată, margini sferice (divergente) și este eurimetopă și ortometopă. Parietalele sunt bombate, iar occipitalul are lărgime mijlocie și foramen megosemic. Din scheletul feței (lat) au fost recuperate fragmente din vomer, etmoid, zigomatice, sfenoid, maxile și mandibulă (mijlocie intercondilar, îngustă intergonional și dolicostenomandibulară). Orbitele sunt foarte înguste, iar palatul, ortostafilin. Dentiția este definitivă și megadontă. Au fost identificați 29 de dinți (I^1-M^3 st.; I^1-P^1, M^1 drepți; I_1-M_3 stângi; I_1-M_3 drepți), iar trei dinți au fost pierduți *postmortem* (P^2, M^2-M^3 st.). Coloana vertebrală este întreagă, iar sternul și coastele sunt aproximativ complete, dar foarte fragmentare. Centurile sunt bine reprezentate, cu lipsuri la nivelul omoplaților și pubisurilor. Oasele membrelor sunt bine păstrate; lipsesc patela stângă și câteva oase de la nivelul scheletului mâinilor și picioarelor. Clavicula stângă are lungime și robusticitate mijlocie, iar cea dreaptă este scurtă și are robusticitate mijlocie. Humerușii sunt platibrahi, radiusul drept are lungime mijlocie, ulnele sunt platolenice, iar sacrumul, dolicohieric. Femurul stâng este hiperplatimer și cu pilastru nul, iar femurul drept este hiperplatimer și are pilastru slab. Patela dreaptă este largă, iar tibiile sunt euricnemice.

Patologie. Sacralizarea L_5 (completă, bilaterală, simetrică, **Fig. 8**); carii dentare (P^1 stâng – mezial); tartru dentar (I^1-M^3 stângi; I^1-P^1, M^1 drepți; I_1-M_3 stângi; I_1-M_3 drepți – pe toată suprafața dinților); osteoartroză (suprafețe poroase cu contur neregulat – capete laterale claviculare; osteofite – pe corpul vertebral al unei lombare); noduli Schmorl (pe șase corpuri vertebrale toracale); hiperostoză frontală internă (îngroșare severă a osului frontal).

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – sutură metopică (completă); șanț supraorbital (dreapta); foramen supraorbital (unul, stânga); foramen zigomatico-facial (unul larg și unul îngust, stânga; unul larg, dreapta); foramen parietal (dreapta); b) Postcranian – fosa Allen (bilateral); apertură septală (bilateral); sulcus preauricular (bilateral); fațetă articulară acromială (dreapta); fațetă talară

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 8. Sacrum, postero-superior, sacralizare completă, bilaterală, simetrică a L_5
Fig. 8. Sacrum, postero-superior, complete, bilateral and symmetrical fusion of the L_5

medială (bilateral); fațetă articulară talară inferioară (dublă, bilateral); fațetă dublă calcaneală anterioară (bilateral); fațetă superioară articulară atlas (simplă, bilateral).

Indicatori ai stresului biomecanic. Hiperplatimerie femur (bilateral); platibrahie humerus (bilateral); hernie Schmorl; osteoartroză coloană vertebrală; osteoartroză articulație acromio-claviculară (bilateral); fațete Charles femur (bilateral); fosa Allen femur (bilateral).

10. Cheia 2019, Pazvant I, S.IV, M.13

Caracteristici generale. NMI = 1; stare de conservare: mediocră (grad 3); stare de reprezentare: aproximativ completă; sex: masculin (coxale, craniu); vârstă la deces (simfize pubiene, suprafețe auriculare, suturi craniene, coasta 1): 52,5 ani (adult bătrân); statură: 164,9 ± 3,3 cm (mijlocie); greutate: 76,2 kg.

Inventar scheletic. Caracteristici biomorfometrice. Neurocraniul este relativ bine păstrat, cu câteva lipsuri în aria occipitală. Este foarte lung, foarte îngust, hiperdolicocran, mijlociu în înălțime (*po-b*), camecran și acrocran. Fruntea are lărgime minimă mijlocie, lărgime maximă foarte îngustă, margini ovale și este eurimetopă și camametopă. Parietalele sunt bombate, iar occipitalul este larg. Scheletul feței este bine reprezentat, dar cu distrugeri în regiunea nazală. Fața este largă, foarte înaltă și hiperleptoprosopă în etajul facial total, înaltă și hiperleptenă în etajul superior și chemoprosopă în etajul mijlociu. Nasul are lățime mijlocie, iar arcada alveolară superioară este mezurană. Palatul stâng este leptostafilin și

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 9. Clavicule, lateral, capăt acromial, osteoartroză
Fig. 9. Clavicles, lateral, acromial end, osteoarthritis

Fig. 10. Vertebre lombare, anterior, osteofite, osteoartroză
Fig. 10. Lumbar vertebrae, anterior, osteophytes, osteoarthritis

chemostafilin, iar cel drept este leptostafilin și ortostafilin. Mandibula este largă intercondilar, foarte largă intergonional și dolicostenomandibulară. Dentiția este definitivă. Au fost identificați 28 de dinți (I^1, P^1-M^3 st.; I^1-M^3 dr.; I_2-M_3 st.; I_2-M_3 dr.), iar patru dinți au fost pierduți *postmortem* (I^2-$C^{\#}$ st.; I_1 st.; I_1 dr.). Coloana vertebrală este întreagă, dar fragmentară în sectorul toracal. Coastele sunt aproximativ complete, dar prezintă numeroase distrugeri. Claviculele sunt întregi, robuste și lungi, iar omoplații, incompleți și fragmentari. Centura pelviană și oasele membrelor sunt bine păstrate. Lipsesc câteva oase de la nivelul scheletului mâinilor și picioarelor, în special din sectorul falangelor. Humerușii sunt euribrahi, ulnele – eurolenice, radiusul stâng – relativ scurt, iar cel drept este mijlociu în lungime. Sacrumul este dolicohieric, iar femurele, platimere și cu pilaștrii nuli. Patela stângă are lărgime medie, patela dreaptă este îngustă, iar tibiile sunt euricnemice și brahicnemice.

Patologie. Sacralizarea Ccg_1 (completă, bilaterală, simetrică); osteoartroză (suprafețe poroase cu contur neregulat – capete laterale claviculare (**Fig. 9**), fațete articulare acromiale, tuberozități radiale; osteofite – corpurile vertebrale a trei vertebre cervicale, patru lombare (**Fig. 10**) și prima sacrală; suprafețe poroase cu contur osteofitic – fațete articulare superioare și inferioare a patru cervicale, patru lombare și prima sacrală; eburnație – pe o vertebră cervicală, la nivelul fațetelor articulare superioare).

Caractere epigenetice prezente. a) Cranian – șanț supraorbital (bilateral); foramen parietal (dreapta); direcție sulcus sagital superior (bifurcată); foramen

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 11. Rotule, anterior, entezofite (tendonul m. cvadriceps femural), entezopatie patelară
Fig. 11. Patellae, anterior, enthesophytes (femoral quadriceps tendon muscle), patellar enthesopathy

mastoidal (unul, pe temporal, bilateral); foramen mental (unul, bilateral); torus mandibular (urmă); b) Postcranian – fosa Allen (bilateral); fosă hipotrohanterică (bilateral); exostoze la nivelul fosei trohanterice (dreapta); fațete articulare laterale tibiale (dreapta); fațetă articulară acromială (bilateral); suprafață articulară talară inferioară (simplă, bilateral).

Indicatori ai stresului biomecanic. Platimerie femur (bilateral); osteoartroză coloană vertebrală; osteoartroză acromio-claviculară (bilateral); alterări bilaterale tuberozitate radială; fațete Charles femur (bilateral); fosa Allen femur (bilateral); fațete laterale tibiale (dreapta); entesofite anterior pe patele (bilateral, **Fig. 11**).

Nr. crt.	Sex	Vârstă (ani) categorie	Statură (mm, cm) categorie	Greutate (kg)	Modificări patologice dentare și osoase
M.2	F	13,0-15,0 ani/Ad	–	–	Tartru dentar; hipodonție; hipoplazie smalț
M.3	–	11,2-13,0/C-Ad	1430,2 mm	38,5	Cribra orbitalia
M.4	–	4,0 ani/C	–	–	–
M.5	–	10,0-10,8 ani /C	1328,2 mm	32,0	Periostită
M.7	F	60,0/AB	152,3/Sub-mijlocie	–	Carii dentare; tartru dentar; pierderi dentare antemortem; osteoartroză; noduli Schmorl; hiperostoză frontală internă; fovea granulares
M.8	M	23,4/AT	163,0/Sub-mijlocie	–	Hipodonție; tartru dentar
M.9	–	3,0 ani/I-C	–	–	–
M.11	F	38,2/AM	148,2/Mică	58,4	Carii dentare; pierderi dentare antemortem; osteoartroză
M.12	F	32,7/AT	157,4/Supra-mijlocie	65,3	Sacralizare L5; carii dentare; tartru dentar; osteoartroză; noduli Schmorl; hiperostoză frontală internă
M.13	M	52,5/AB	164,9/Mijlocie	76,2	Sacralizare Ccg1; osteoartroză

Tab. 1. Tabel sinoptic al principalelor caracteristici antropologice și patologice
Table 1. Synoptic table of the main anthropological and pathological characteristics

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Dimensiuni și indici	M.2	M.3	M.4	M.5	M.9
1. *G-op*	-	175,8	-	-	-
8. *Eu-eu*	-	144,7	-	-	-
I1. (8/1) x 100	-	82,3	-	-	-
17. *Ba-b*	-	143,6	-	-	-
20. *Po-b*	-	124,7	-	-	-
I2. (17/1) x 100	-	81,7	-	-	-
I3. (17/8) x 100	-	99,2	-	-	-
I4. (20/1) x 100	-	70,9	-	-	-
I5. (20/8) x 100	-	86,2	-	-	-
9. *Ft-ft*	-	105,0	-	-	-
10. *Co-co*	-	129,6	-	-	-
I12. (9/10) x 100	-	81,0	-	-	-
I13. (9/8) x 100	-	72,6	-	-	-
26. Arc *n-b*	-	128,0	-	-	-
29. Coardă *n-b*	-	108,1	-	-	-
I22. (29/26) x 100	-	84,5	-	-	-
27. Arc *b-l*	122,0	140,0	-	-	-
30. Coardă *b-l*	111,6	121,1	-	-	-
I24. (30/27) x 100	91,5	86,5	-	-	-
12. *Ast-ast*	-	107,8	-	-	-
I14. (12/8) x 100	-	74,5	-	-	-
7. *Ba-o*	-	37,0	-	-	-
16. ⊥ 17	-	30,0	-	-	-
I33. (16/17) x 100	-	81,1	-	-	-
51 (st.). *Mf* (st.)-*ek* (st.)	-	34,9	-	-	-
51 (dr.). *Mf* (dr.)-*ek* (dr.)	-	35,0	-	-	-
61. *Ekm-ekm*	58,6	-	-	59,5	-
63. *Enm-enm*	36,9	-	-	33,2	-
64 (st.). În spatele M^1 st.	14,8	-	-	10,6	-
64 (dr.). În spatele M^1 dr.	14,7	-	-	10,5	-
I59 (st.). [64 (st.)/63 (st.)] x 100	40,1	-	-	31,9	-
I59 (dr.). [64 (dr.)/63 (dr.)] x 100	39,8	-	-	31,6	-
5. *N-ba*	-	104,4	-	-	-
65. *Kdl-kdl*	108,5	112,2	-	-	-
66. *Go-go*	88,8	94,4	-	-	-
68. *Pg*-plan tangent *go*	101,4	76,5	-	-	-
I62. (68/65) x 100	93,5	68,2	-	-	-
80(2) (dr.). P_1 (dr.)-M_3 (dr.)	44,6	-	-	-	-
R1 (st.)	-	186,3	-	-	-
R1 (dr.)	-	186,3	-	-	-
U1 (st.)	-	210,4	-	-	-
U13 (st.)	13,6	16,0	-	16,9	-
U13 (dr.)	14,9	-	-	-	-
U14 (st.)	15,9	19,3	-	17,3	-
U14 (dr.)	15,3	-	-	-	-

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Dimensiuni și indici	M.2	M.3	M.4	M.5	M.9
U13 (st.)/U14 (st.) x 100	85,5	82,9	-	97,7	-
U13 (dr.)/U14 (dr.) x 100	97,4	-	-	-	-
S5	-	93,6	-	-	-
F1 (st.)	369,0	348,3	-	332,2	-
F1 (dr.)	368,8	348,5	-	332,3	-
F6 (st.)	23,4	22,6	-	21,3	-
F6 (dr.)	22,8	21,3	-	21,3	-
F7 (st.)	22,9	22,3	-	21,5	-
F7 (dr.)	23,1	22,5	-	21,3	-
F9 (st.)	28,6	29,5	-	27,6	18,4
F9 (dr.)	28,2	28,1	-	27,6	-
F10 (st.)	20,2	21,8	-	24,0	15,8
F10 (dr.)	20,6	21,5	-	24,4	-
F6 (st.)/F7 (st.) x 100	102,2	101,3	-	99,2	-
F6 (dr.)/F7 (dr.) x 100	98,7	94,7	-	100,0	-
F10 (st.)/F9 (st.) x 100	70,6	73,9	-	87,0	85,9
F10 (dr.)/F9 (dr.) x 100	73,0	76,5	-	88,4	-
P2 (st.)	36,5	-	-	-	-
T1a (st.)	293,1	294,1	-	266,1	-
T1a (dr.)	292,5	296,1	-	-	-
T8 (st.)	24,6	26,8	-	23,0	-
T8 (dr.)	24,6	25,9	-	-	-
T8a (st.)	26,4	29,9	-	26,2	-
T8a (dr.)	27,3	29,7	-	27,3	-
T9a (st.)	18,5	23,5	-	18,6	-
T9a (dr.)	19,0	23,4	-	20,5	-
T9a (st.)/T8a (st.) x 100	70,1	78,6	-	71,0	-
T9a (dr.)/T8a (dr.) x 100	69,6	78,8	-	75,1	-

Tab. 2. Dimensiuni și indici cranieni și postcranieni la indivizii subadulți de la Cheia *Pazvant I*
Table 2. Cranial and postcranial dimensions and indices in subadult individuals from Cheia *Pazvant I*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Dimensiuni și indici	M.7	M.8	M.11	M.12	M.13
1. *G-op*	-	-	164,5	179,8	197,9
8. *Eu-eu*	-	-	141,3	142,6	131,6
I1. (8/1) x 100	-	-	85,9	79,3	66,5
17. *Ba-b*	-	-	-	134,5	-
20. *Po-b*	-	-	-	122,2	118,5
I2. (17/1) x 100	-	-	-	74,8	-
I3. (17/8) x 100	-	-	-	94,4	-
I4 . (20/1) x 100	-	-	-	68,0	59,9
I5. (20/8) x 100	-	-	-	85,7	90,1
9. *Ft-ft*	103,9	-	100,6	102,7	97,0
10. *Co-co*	124,4	-	123,7	130,6	108,0
I12. (9/10) x 100	83,5	-	81,3	78,6	89,8
I13. (9/8) x 100	-	-	71,2	72,0	73,7
26. Arc *n-b*	124,0	-	115,0	128,0	102,0
29. Coardă *n-b*	107,9	-	96,8	109,3	97,1
I22. (29/26) x 100	87,0	-	84,1	85,4	95,2
27. Arc *b-l*	-	-	120,0	136,0	128,0
30. Coardă *b-l*	-	-	106,7	116,5	104,1
I24. (30/27) x 100	-	-	88,9	85,7	81,3
12. *Ast-ast*	-	-	111,2	112,3	109,4
I14. (12/8) x 100	-	-	78,7	78,7	83,1
7. *Ba-o*	-	-	-	35,0	-
16. ⊥ 17	-	-	-	28,9	-
I33. (16/17) x 100	-	-	-	82,5	-
45. *Zy-zy*	-	-	-	129,0	137,9
47. *N-gn*	-	-	-	-	137,8
48. *N-pr*	-	-	-	-	88,2
I38. (47/45) x 100	-	-	-	-	99,9
I39. (48/45) x 100	-	-	-	-	63,9
46. *Zm-zm*	-	-	-	-	117,2
I39(1). (48/46) x 100	-	-	-	-	75,3
51 (st.). *Mf* (st.)-*ek* (st.)	-	-	-	34,9	-
51 (dr.). *Mf* (dr.)-*ek* (dr.)	41,8	-	-	34,8	-
54. *Al-al*	26,6	-	-	-	25,0
60. *Pr-alv*	-	-	-	-	58,9
61. *Ekm-ekm*	-	64,2	-	62,9	66,8
I54. (61/60) x 100	-	-	-	-	113,5
62. *Ol-sta*	-	-	-	-	49,4
63. *Enm-enm*	-	42,0	-	37,9	36,6
64 (st.). În spatele M^1 st.	-	-	-	14,3	10,1
64 (dr.). În spatele M^1 dr.	-	-	-	14,5	11,1
I58. (63/62) x 100	-	-	-	-	74,1
I59 (st.). [64 (st.)/63 (st.)]	-	-	-	37,6	27,5
I59 (dr.). [64 (dr.)/63 (dr.)]	-	-	-	38,3	30,4
5. *N-ba*	-	-	-	98,2	-
65. *Kdl-kdl*	-	-	118,9	118,8	126,2

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Dimensiuni și indici	M.7	M.8	M.11	M.12	M.13
66. *Go-go*	100,9	-	83,9	95,0	116,0
68. *Pg*-plan tangent *go*	-	-	84,5	111,2	117,0
I62. (68/65) x 100	-	-	71,0	93,6	92,7
80(2) (st.). P_1 (st.)-M_3 (dr.)	-	-	41,5	43,8	43,6
80(2) (dr.). P_1 (dr.)-M_3 (dr.)	-	-	41,6	45,1	43,7
I68 (st.). [(80(2) (st.)]/5 x 100]	-	-	-	44,6	-
I68 (dr.). [(80(2) (dr.)]/5 x 100]	-	-	-	45,9	-
C1 (st.)	128,4	143,8	-	144,9	164,0
C1 (dr.)	-	141,7	121,3	143,3	165,9
C6 (st.)	37,0	38,0	-	35,0	45,0
C6 (dr.)	-	38,0	29,0	35,0	45,0
C6 (st.)/C1 (st.) x 100	28,8	26,4	-	24,2	27,4
C6 (dr.)/C1 (dr.) x 100	-	26,8	23,9	24,4	27,1
H1 (st.)	307,0	325,1	284,3	312,6	335,5
H1 (dr.)	308,1	328,8	289,5	320,6	336,2
H2 (st.)	304,8	320,4	280,5	305,6	327,2
H2 (dr.)	305,6	326,1	286,2	314,3	329,8
H5 (st.)	21,8	21,5	18,5	21,7	25,0
H5 (dr.)	20,9	21,6	18,7	22,2	25,9
H6 (st.)	17,0	17,9	15,0	14,8	20,4
H6 (dr.)	17,0	18,4	16,1	16,1	20,4
H6 (st.)/H5 (st.) x 100	78,0	83,3	81,4	68,4	81,8
H6 (dr.)/H5 (dr.) x 100	81,3	85,2	86,3	72,5	78,7
R1 (st.)	-	235,7	202,6	-	244,0
R1 (dr.)	228,1	241,3	202,2	242,1	248,7
U1 (st.)	253,5	-	-	-	-
U1 (dr.)	-	263,2	-	-	-
U13 (st.)	17,7	17,5	18,6	16,9	23,6
U13 (dr.)	16,5	18,1	19,8	17,0	24,1
U14 (st.)	23,7	18,6	23,2	22,7	25,7
U14 (dr.)	23,4	20,6	23,4	22,3	26,2
U13 (st.)/U14 (st.) x 100	74,7	94,1	80,4	74,4	91,7
U13 (dr.)/U14 (dr.) x 100	70,5	87,9	84,7	76,5	91,8
S2	-	-	-	121,8	124,0
S5	-	-	98,1	113,4	117,1
S5 : S2	-	-	-	93,1	94,4
F1 (st.)	405,4	440,0	395,5	441,3	454,6
F1 (dr.)	404,0	440,0	394,2	437,1	451,9
F2 (st.)	403,0	438,0	393,7	439,3	451,2
F2 (dr.)	401,8	438,0	391,1	435,3	447,3
F6 (st.)	23,1	26,8	22,9	28,9	30,6
F6 (dr.)	24,0	27,0	22,6	29,5	30,5
F7 (st.)	28,8	27,8	26,7	29,5	30,9
F7 (dr.)	29,7	29,0	25,7	29,1	30,7
F9 (st.)	34,7	31,5	30,6	34,3	33,4

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Dimensiuni și indici	M.7	M.8	M.11	M.12	M.13
F9 (dr.)	33,8	34,2	32,3	34,3	39,0
F10 (st.)	27,8	26,4	25,9	25,4	27,0
F10 (dr.)	27,9	27,7	28,1	25,2	29,7
F21 (st.)	74,5	77,1	71,4	74,8	85,6
F21 (dr.)	74,3	77,7	70,6	74,8	85,7
F6 (st.)/F7 (st.) x 100	80,2	96,4	85,7	98,0	98,9
F6 (dr.)/F7 (dr.) x 100	80,8	93,1	88,0	101,3	99,5
F10 (st.)/F9 (st.) x 100	80,1	83,8	84,7	73,9	81,1
F10 (dr.)/F9 (dr.) x 100	82,5	81,0	87,1	73,5	76,1
P2 (st.)	-	41,6	37,1	-	46,5
P2 (dr.)	-	-	37,3	44,7	43,4
T1a (st.)	329,6	-	319,0	-	359,9
T1a (dr.)	328,2	-	311,6	-	358,5
T1b (st.)	323,3	-	311,7	-	348,0
T1b (dr.)	320,3	-	304,5	-	348,4
T8a (st.)	30,4	32,9	27,6	32,3	37,2
T8a (dr.)	31,2	32,9	29,0	76,0	36,0
T9a (st.)	23,4	19,6	21,6	24,3	24,4
T9a (dr.)	23,4	19,7	22,3	22,7	22,8
T9a (st.)/T8a (st.) x 100	77,0	59,6	78,0	75,4	65,8
T9a (dr.)/T8a (dr.) x 100	75,0	59,9	77,0	29,9	63,3
C1 (st.)/H2 (st.) x 100	42,1	44,9	-	47,4	50,1
C1 (dr.)/H2 (dr.) x 100	-	43,5	42,4	45,6	50,3
R1 (st.)/H2 (st.) x 100	-	73,6	72,2		74,6
R1 (dr.)/H2 (dr.) x 100	74,6	74,0	70,6	77,0	75,4
T1b (st.)/F2 (st.) x 100	80,2	-	79,2	-	77,1
T1b (dr.)/F2 (dr.) x 100	79,7	-	77,9	-	77,9
P2 (st.)/F21 (st.) x 100	-	54,0	52,0	-	54,3
P2 (dr.)/F21 (dr.) x 100	-	-	52,8	59,8	50,6

Tab. 3. Dimensiuni și indici cranieni și postcranieni la indivizii adulți de la Cheia *Pazvant I*
Table 3. Cranial and postcranial dimensions and indices in adult individuals from *Cheia Pazvant I*

Dimensiune	Medie % PD	
	Adulți	Asimetrie
H1	1,21	+
R1	1,34	+
F1	-0,44	–
T1a	-1,06	–

Tab. 4. Procentajele direcționale la nivelul membrelor în cadrul seriei adulte
Table 4. Directional percentages at the limb level in the adult series

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Câteva discuții și concluzii

Cimitire de epocă otomană, datate în secolele XVIII-XIX, au mai fost cercetate în Dobrogea (Enisala *La Bucluc* și *La Biserică*, Luncavița *Cetățuia*, Isaccea *Biserica Sfântul Gheorghe*, Ester, Mangalia) (Voinea *et alii* 2015, p. 521), în schimb, niciunul nu a beneficiat de o analiză antropologică. Pentru necropola de la Cheia *Dealul Pazvant* amintim un succint raport antropologic (Vasile 2018, p. 39-40) pentru șase dintre indivizii descoperiți aici (M.2, M.3, M.4, M.7, M.8, M.9).

În cele zece complexe funerare din necropola medievală otomană de la Cheia *Dealul Pazvant*, au fost identificate resturi scheletice ce provin de la tot atâția indivizi (NMI = 1, pentru fiecare mormânt în parte).

Starea de conservare a oaselor este, în general, precară (M.2, M.3, M.4, M.5, M.7, M.8, M.9), dar au fost întâlnite și schelete moderat conservate (M.13) sau care se află într-o stare de conservare bună (M.11 și M.12). În general, indicatorii tafonomici identificați pe suprafața oaselor sunt reprezentați de exfolierea și culoarea intens albicioasă a periostului sau de amprente ale rădăcinilor plantelor.

În acest stadiu al cercetării, este prematur să facem aprecieri statistice în legătură cu unele aspecte demografice (calculul speranței de viață la naștere, profilul mortalității etc.), conformaționale (relația dintre statură și greutatea scheletică) sau interpretări cu privire la morfologia și variabilitatea indivizilor din cimitirul otoman. Ne vom limita doar la a menționa numărul de indivizi pentru care am putut înregistra acești parametri.

Astfel, sexul a putut fi determinat în șase cazuri, fiind identificați patru indivizi de sex feminin și doi de sex masculin. În urma estimării vârstei la deces, au fost identificate diferite clase de vârstă, după cum urmează: *infant*/copil (un individ), copil (doi indivizi), copil/adolescent (un individ), adolescent (un individ), adult tânăr (doi indivizi), adult matur (un individ) și adult bătrân (doi indivizi). Statura scheletică a fost calculată în șapte cazuri, pentru doi indivizi subadulți și cinci adulți (trei femei și doi bărbați). Greutatea scheletică a fost estimată pentru cinci indivizi: doi subadulți și trei adulți.

În cele ce urmează, vom menționa câteva aspecte patologice identificate la indivizii analizați. Din categoria bolilor dentare amintim caria dentară, care reprezintă o demineralizare progresivă a smalțului, dentinei și cementului de către acizii organici rezultați în urma fermentării carbohidraților sub acțiunea plăcii bacteriene (Hillson 2005, p. 290-291). Leziunile carioase s-au manifestat la trei indivizi, toți de sex feminin și au o incidență de 7,5% (nouă dinți cariați din 120 de dinți definitivi observați).

Un alt indicator al stării sănătății aparatului dento-maxilar este reprezentat de pierderile dentare *antemortem*, principala cauză a apariției acestora, la adulți, fiind boala parodontală sau parodontita, o inflamație cronică și distructivă a țesuturilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

parodontale, inclusiv osul alveolar (Lieverse *et alii* 2007, p. 330). Aceste manifestări au fost observate la doi indivizi adulți de sex feminin. Frecvența pierderilor dentare este de 9,2% (11 pierderi la 120 de dinți definitivi observați). O analiză mai detaliată, combinată, a frecvențelor carioase și a pierderilor dentare *antemortem* (care oferă informații cu privire la dietă sau poate oferi dovezi în legătură cu o serie de aspecte biologice, socio-economice și comportamentale implicate în patologia orală), poate fi una destul de interesantă, pe măsură ce vor continua cercetările în cadrul necropolei otomane de Cheia *Pazvant I*.

Calculul dentar (tartrul), rezultat al mineralizării plăcii bacteriene (Hillson 2005, p. 288-289), a fost observat la patru indivizi: un subadult și trei adulți (două femei și un bărbat). Discutăm despre un tartru supragingival, neuniform dispus și localizat și care s-a păstrat pe suprafața dentară. În general, calculii dentari se desprind cu ușurință de pe suprafețele dentare, lăsând doar urme ale prezenței acestora. Din acest motiv, în lotul analizat este foarte dificil de estimat o frecvență a acestuia.

Un alt indicator dentar observat (la un adolescent de sex feminin) este hipoplazia smalțului dentar. Aceasta face parte din categoria indicatorilor non-specifici ai stresului fiziologic, reprezentând o deficiență în formarea coroanei dentare, cauzată de un episod de stres în faza amelogenezei (de formare a smalțului dentar) (Goodman, Armelagos 1985).

Un ultim aspect patologic dentar este legat de o tulburare de dezvoltare, de ordin cantitativ, manifestată prin apariția unui număr mai mic de dinți față de normal (32 este numărul total normal de dinți din dentiția definitivă), denumită hipodonție sau anodonție (Ortner 2003, p. 597). A fost identificată la un adolescent (lipsa formării P_2 stâng) și la un individ adult de sex masculin (lipsa bilaterală a formării molarilor de minte).

Dintre bolile osoase, o primă categorie identificată este cea a anormalităților congenitale și neuromecanice. La doi adulți au fost identificate sacralizări. Defectele se manifestă la nivel lombo-sacral (sacralizarea L_5 la o femeie), prin fuzionarea ultimei vertebre lombare cu sacrumul (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, p. 65) și la nivel sacro-cooccigeal (sacralizarea Ccg_1 la un bărbat), maladie congenitală caracterizată prin joncțiunea primei vertebre coccigiene la sacrum (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, p. 66). Ambele variante sunt complete, bilaterale și simetrice.

O categorie de boli dintre cele mai frecvent întâlnite în materialele scheletice este reprezentată de cele articulare. Dintre acestea, în lotul analizat, la patru indivizi (trei femei și un bărbat) au fost identificate manifestări ale osteoartrozei, definită ca fiind o tulburare inflamatorie multifactorială sistemică, cu simptome clinice asociate durerii și rigidității la nivelul articulațiilor mobile, manifestată

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

prin pierderea cartilajului și formarea de țesut osos nou (Kipple 2003, p. 234). Regiunile preponderent afectate sunt coloana vertebrală (la patru indivizi) și articulația acromio-claviculară (la doi indivizi). În câte un caz, au fost identificate manifestări care cuprind articulația humero-radială și metacarpo-falangeală.

O altă boală articulară identificată este hernia intervertebrală sau hernia Schmorl, certificată prin prezența nodulilor cu același nume și care se manifestă prin apariția la nivelul corpurilor vertebrale a unor depresiuni rezultate din hernierea nucleului pulpos (Mann, Hunt 2005, p. 87). Exprimări de acest gen au fost constatate la doi indivizi adulți de sex feminin, la nivelul segmentului vertebral toracal.

Dintre bolile infecțioase cu caracter non-specific, au fost observate manifestări ale periostitei la un copil, la nivelul diafizei tibiale drepte. În materialele scheletice, acest tip de modificări apar frecvent la nivelul diafizelor tibiale, zone ce constituie unele dintre localizările „preferate" ale periostitei. Leziunile periostitice (formarea de țesut osos nou) reprezintă, în mod obișnuit, una dintre etapele frecvent întâlnite în evoluția patologică a diferitelor infecții, pot apărea ca efect secundar al unor traumatisme sau pot reprezenta o boală în sine (Ortner 2003, p. 206-215).

Tot la un copil, la nivelul plafonului orbital stâng, au fost identificate leziuni porotice atribuite *cribrei orbitalia*. Manifestările sunt cel mai adesea puse pe seama anemiei feriprive (Wapler *et alii* 2004; Keenleyside, Panayotova 2006): moștenită (talasemie sau siclemie) sau dobândită (cauzată de o deficiență de fier din alimentație).

Prin urmare, conchidem că în populația subadultă de la Cheia *Pazvant I*, întâlnim atât indicatori ai stresului fiziologic (*cribra orbitalia* și hipoplazia smalțului dentar), precum și indicatori ai bolilor infecțioase nespecifice (periostită).

Tot din categoria bolilor metabolice și endocrine, la doi adulți (unul tânăr și unul bătrân) de sex feminin, au fost identificate manifestări ale hiperostozei frontale interne. La cei doi indivizi, exprimările includ îngroșarea puternică a oaselor frontale, iar pe fața endocraniană, laminele interne sunt caracterizate prin prezența câtorva „plăci" și concrețiuni de mici dimensiuni, aflate într-un stadiu incipient de dezvoltare. Etiologic, este binecunoscută asocierea hiperostozei frontale interne cu sindromul Morgagni-Stewart-Morel. Maladia a fost descrisă pentru prima dată în secolul al XVIII-lea de către Giovanni Battista Morgagni, anatomist și patolog italian, care a observat manifestări specifice în urma autopsiei unui pacient care prezenta virilism, hirsutism și obezitate (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, p. 419). Ulterior, în secolul al XX-lea, Roy Mackenzie Stewart (neurolog britanic) și Ferdinand Morel (medic psihiatru elvețian) au întregit tabloul clinic, prin asocieri ale sindromului cu tulburări de comportament, tulburări hormonale, diabet zaharat, hipertensiune arterială, factori genetici (Belcastro *et alii* 2006, p. 507),

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

durere de cap persistentă, tulburări psihiatrice, slăbirea acuității vizuale (disopie) (Hajdu *et alii* 2009, p. 187), epilepsie, demență, acromegalie, mixedem (Nikolić *et alii* 2010, p. 207), arterită cu celule gigant (boala Horton), sindromul Klinefelter (Shahin *et alii* 2014, p. 41) etc. Am ținut să facem aceste precizări pentru a scoate în evidență substraturile clinice multiple de manifestare a acestei boli, care prezintă o incidență mult mai ridicată la femeile în vârstă (ajunse la menopauză) decât la bărbați.

Un fapt interesant de consemnat îl constituie acela că manifestările hiperostozice sunt însoțite în ambele cazuri de suturi metopice complete. Metopismul, așa cum este numită persistența suturii metopice la vârstă adultă, poate fi cauzat de numeroși factori eterogeni (hidrocefalie, întreruperea creșterii, factori ereditari, influențe sexuale, atavisme, cauze mecanice, etc.). Alți factori prezumtivi, comuni hiperostozei frontale interne și metopismului, sunt disfuncțiile tiroidiene (Hauser, De Stefano 1989, p. 43), creșterile anormale ale oaselor craniene (malformații și deformări) sau disfuncțiile hormonale (Del Sol *et alii* 1989). În plus, în lotul analizat, sutura metopică completă mai este prezentă la alți doi indivizi (copii).

Într-un singur caz (la un adult bătrân de sex feminin), hiperostoza frontală internă este asociată cu foveole granulare, cunoscute și sub denumirea de granulații Pacchioni sau granulații arahnoide. Acestea se manifestă pe lamina internă a calotei craniene, sub formă de depresiuni/excavații arahnoide, cu rolul de a filtra și regla fluxul de lichid cerebro-spinal în sistemul venos. Depresiunile se formează, de obicei, pe parietale și frontal, la capătul canelurilor arterei meningeale; mai rar apar pe occipital. Foveolele granulare apar la debutul maturității, iar dimensiunea lor crește spre vârsta mijlocie. Uneori, la bătrânețe acestea pot perfora lamina craniană internă, ajungând la țesutul osos spongios (*diplöe)*, extrem de rar trecând și prin lamina craniană externă. Deși sunt tratate ca fiind caractere non-metrice (Mann *et alii* 2016, p. 214-215, 268), uneori foveolele granulare sunt considerate patologice (Mann, Hunt 2005, p. 272; Ortner 2003, p. 513-514).

Dintre caracterele epigenetice craniene, a căror incidență este mai ridicată în lotul analizat, menționăm șanțurile și foramenele supraorbitale, răspunzătoare de procesele de termoreglare și de arealele climatice din care provin indivizii analizați (Tomaszewska *et alii* 2013) sau foramenele zigomatico-facial, parietal, mastoidal și mental (asociate cu traiectul unor nervi și vase de sânge). Mai rar au fost consemnate osicule wormiene (lambdoide), canale condilare (deschise și nedeschise), canale hipoglosale (complet divizate), torus mandibular (urme) și punți milohioidiene. Așadar, se observă faptul că, pe lângă rolul indiscutabil al acestor trăsături epigenetice în ceea ce privește distanțele genetice (înrudirea genetică), acestea intervin în numeroase procese biologice și clinice și au un rol fundamental în unele aspecte legate de variabilitate și adaptabilitate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Deși determinate genetic, prezența caracterelor non-metrice postcraniene se află în strânsă corelație cu o serie de factori (bio)mecanici, legați de stilul de viață și comportamentul indivizilor. Acestea pot constitui rezultatul unor activități zilnice repetitive (mers, alergat, călărit, cățărat, sărit, cărat/ridicat greutăți, statul aplecat, mișcări de ghemuire etc.), care implică, în general, articulațiile. La nivelul scheletului acestea sunt exprimate prin fenotipuri de tipul foselor, fațetelor, plăcilor, exostozelor, sulcusurilor, foramenelor, șanțurilor, extensiilor, punților etc. La indivizii din cimitirul otoman cele mai numeroase variante observate (dintre cele înregistrate) sunt cele de la nivelul membrelor inferioare: în aria articulațiilor coxo-femurale (fosa Allen, fosa Charles, fosa hipotrohanterică, exostozele de la nivelul fosei trohanterice, al treilea trohanter și pliul acetabular) și tibio-talare (fațetele articulare laterale tibiale, osul trigon, fațeta talară medială și suprafețele articulare talare inferioare). Alte localizări ale caracterelor discrete postcraniene, mai rar exprimate în lotul analizat, includ articulația cotului (apertura septală) și articulația acromio-claviculară (fațeta articulară acromială sau *os acromiale*). În legătură cu osul acromial, precizăm faptul că, de obicei, epifiza acromială începe să fuzioneze între 14-16 ani, osificarea completă având loc între 18-20 de ani (Scheuer *et alii* 2000, p. 268).

În acest studiu am observat și o serie de caractere discrete dentare, trăsături care sunt foarte rar sau deloc înregistrate în lucrările de antropologie din România. Variabilitatea morfologiei dentare și, implicit, înrudirea genetică sunt atribute importante în studiul originii și evoluției omului. Fără a intra prea mult în detalii cu privire la trăsăturile epigenetice dentare (dar și pentru că lotul analizat nu ne permite, deocamdată), vom aminti doar unele dintre caracterele mai interesante identificate. Astfel, la nivelul dinților superiori a fost constatată, în două cazuri, prezența unui parastil sau tubercul paramolar (cuspid accesoriu secundar, pe M^2 și M^3, pe partea stângă). Dinții mandibulari sunt mai bogați în morfologii dentare, dintre care reținem: cuspizii linguali (câte unul, la un individ, pe P_1-P_2 pe stânga și P_2 pe dreapta), protostilidul (variație cingulară pe aspectul bucal al cuspidului meziobucal al M_3 stâng), hipoconulidul (cuspidul 5, la trei indivizi, pe M_1, bilateral) și rădăcina Tome (rădăcină dublă mezială la nivelul P_1 stâng).

Un ultim parametru analizat, prezența indicatorilor stresului biomecanic, ne face cunoscut răspunsul osos generat în urma activităților zilnice, desfășurate de-a lungul vieții unui individ. Astfel, iau naștere o serie de fenotipuri osoase, în funcție de determinismul genetic, dar și de intensitatea factorilor biomecanici (frecvența activităților, greutatea corporală etc.). Anterior, am trecut în revistă câteva dintre trăsăturile epigenetice întâlnite la nivelul scheletului postcranian. Pe lângă acestea, în acest studiu au fost înregistrați și câțiva indicatori musculo-scheletici (dezvoltarea puternică a inserției marelui pectoral pe claviculă sau entesofitele,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

anterior, pe patele). O altă categorie de indicatori o reprezintă cei metrici. Astfel, au fost calculate asimetria osoasă și dimorfismul sexual. Asimetria osoasă a fost calculată exclusiv pentru seria adulților (nu a fost luat în discuție sexul indivizilor, parametrul fiind mai bine exprimat atunci când materialul scheletic este mai numeros), pe baza lungimilor maxime ale humerușilor, radiusurilor, femurelor și tibiilor. Mediile asimetriilor calculate pentru segmentul postcranian superior au valori pozitive (humeruși = 1,21; radiusuri = 1,34), iar cele ale membrelor inferioare au valori negative (femure = 0,44; tibii = 1,16). Valorile pozitive obținute ne indică o preferință a indivizilor în utilizarea părții drepte la acel nivel, iar cele negative, o predilecție pentru utilizarea celei stângi. Un alt indicator metric al stresului funcțional este și dimorfismul sexual. Din populația adultă analizată fac parte patru femei și doi bărbați. Deși a fost calculat, dimorfismul sexual este irelevant în acest stadiu al cercetării.

Conchidem că cercetările viitoare în necropola așezării de epocă otomană de la Cheia vor contribui la creșterea numărului de indivizi și prin aceasta vom putea obține informații mai relevante din punct de vedere statistic despre membrii comunității rurale de pe Dealul Pazvant.

*
* *

Acest studiu a fost efectuat în cadrul proiectul internațional interacademic româno-polonez *Dynamic of Biodiversity of the Central Dobrudja from Neolithic to the Ottoman Empire times* (2019-2022), co-responsabil din partea română, Dr. Valentina Voinea.

Mulțumiri

Doresc să mulțumesc și pe această cale Dnei. Dr. Valentina Voinea pentru informațiile arheologice furnizate. Ne exprimăm recunoștința și față de dl. Cătălin Nicolae de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București pentru ajutorul necondiționat oferit la efectuarea fotografiilor.

Bibliografie

Acsádi, Nemeskéri 1970: Gy. Acsádi, J. Nemeskéri, *History of human life span and mortality*, Académiai Kiadó, Budapest, 1970.

Auerbach, Ruff 2004: B. M. Auerbach, C. B. Ruff, *Human body mass estimation: a comparison of "morphometric" and "mechanical" methods*, American Journal of Physical Anthropology, 125 (4), 2004, p. 331-342.

Auerbach, Ruff 2006: B. M. Auerbach, C. B. Ruff, *Limb bone bilateral asymmetry: variability and commonality among modern humans*, Journal of Human Evolution, 50 (2), 2006, p. 203-218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Belcastro *et alii* 2006: M. G. Belcastro, F. Facchini, E. Rastelli, *Hyperostosis frontalis interna and sex identification of two skeletons from the early middle ages necropolis of Vicenne-Campochiaro (Molise, Italy)*, International Journal of Osteoarchaeology, 16 (6), 2006, p. 506-516.

Borgognini, Paciani 1993: S. Borgognini Tarli, E. Paciani (a cura di), *I resti umani nello scavo archeologico*. Metodiche di recupero e studio, Bulzoni Editore, Roma, 1993.

Bräuer 1988: G. Bräuer, *Osteometrie*, in: R. Knußmann, I. Schwidetzky, H. W. Jürgens, G. Ziegelmayer (eds.), *Anthropologie, Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*, zugleich 4, Auflage der Lehrbuchs der Anthropologie, begründet von Rudolf Martin, Sonderdruck, Band I/1: Wesen und Methoden der Anthropologie, Stuttgart, 1988, p. 160-232.

Brickley, McKinley 2004: M. Brickley, J. I. McKinley (eds.), *Guidelines to the standards for recording human remains*, IFA Paper, No. 7, British Association for Biological Anthropology and Osteoarchaeology, Institute of Field Archaeology, Southampton – Reading, 2004.

Brooks, Suchey 1990: S. Brooks, J. M. Suchey, *Skeletal age determination based on the os pubis: a comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods*, Human Evolution, 5 (3), 1990, p. 227-238.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker (eds.), *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research, Series No. 44, Fayetteville, Arkansas, 1994.

DiGangi *et alii* 2009: E. A. DiGangi, J. D. Bethard, E. H. Kimmerle, L. W. Konigsberg, *A new method for estimating age-at-death from the first rib*, American Journal of Physical Anthropology, 138 (2), 2009, p. 164-176.

Del Sol *et alii* 1989: M. Del Sol, O. Binvignat, P. D. A. Bolini, J. C. Prates, *Metopismo no individuo brasileiro*, Revista Paulista de Medicina, 107 (2), 1989, p. 105-107.

Ferembach *et alii* 1980: D. Ferembach, I. Schwidetsky, M. Stloukal, *Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons*, Workshop of European Anthropologists, Journal of Human Evolution, 9 (7), 1980, p. 517-549.

Facchini, Veschi 2004: F. Facchini, S. Veschi, *Age determination on long bones in a skeletal subadults sample (b-12 years)*, Collegium Antropologicum, 28 (1), 2004, p. 89-98.

Finnegan 1978: M. Finnegan, *Non-metric variation of the infracranial skeleton*, Journal of Anatomy, 125 (1), 1978, p. 23-37.

Goodman, Armelagos 1985: A. H. Goodman, G. J. Armelagos, *The chronological distribution of enamel hypoplasia in human permanent incisor and canine teeth*, Archives of Oral Biology, 30 (6), 1985, p. 503-507.

Haddow 2012: D. S. Haddow, *Dental morphological analysis of roman era burials from the Dakhleh Oasis, Egypt*, Doctoral thesis, Institute of Archaeology, University College, London, 2012.

Hajdu *et alii* 2009: T. Hajdu, E. Fóthi, Zs. Bernert, E. Molnár, G. Lovász, I. Kővári, K. Köhler, A. Marcsik, *Appearance of hyperostosis frontalis interna in some osteoarcheological series from Hungary*, HOMO – Journal of Comparative Human Biology, 60 (3), 2009, p. 185-205.

Hauser, De Stefano 1989: G. Hauser, G. F. De Stefano, *Epigenetic variants of the human skull*, E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1989.

Herrerin Lopez 2001: J. Herrerin Lopez, *La necropolis de la catedral de El Burgo de Osma (Soria): bioantropologia de una poblacion medieval y moderna*, tesis doctoral, Universidad Complutense de Madrid, 2001.

Hillson 2005: S. Hillson, *Teeth*, Cambridge Manuals in Archaeology, 2nd edition, Cambridge University Press, New York, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Keenleyside, Panayotova 2006: A. Keenleyside, K. Panayotova, *Cribra orbitalia and porotic hyperostosis in a greek colonial population (5th to 3rd centuries BC) from the Black Sea*, International Journal of Osteoarchaeology, 16 (5), 2006, p. 373-384.

Kiple 2003: K. F. Kiple (ed.), *The Cambridge historical dictionary of disease*, Cambridge University Press, Cambridge- São Paulo, 2003.

Lovejoy *et alii* 1985: C. O. Lovejoy, R. S. Meindl, T. R. Pryzbeck, R. P. Mensforth, *Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death*, American Journal of Physical Anthropology, 68 (1), 1985, p. 15-28.

Lieverse *et alii* 2007: A. R. Lieverse, D. W. Link, V. I. Bazaliiskiy, O. I. Goriunova, A. W. Weber, *Dental health indicators of hunter-gatherer adaptation and cultural change in Siberia's Cis-Baikal*, American Journal of Physical Anthropology, 134 (3), 2007, p. 323-339.

Mann, Hunt 2005: R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic regional atlas of bone disease. A guide to pathologic and normal variation in the human skeleton*, Springfield, Illinois, 2005.

Mann et alii 2016: R. W. Mann, D. R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic regional atlas of non-metric traits and anatomical variants in the human skeleton*, Springfield, Illionois, 2016.

Martin 1928a: R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer darstellung mit besonderer berücksichtigung der anthropologischen methoden; für studierende, ärzte und forschungsreisende*, Zweite vermehrte auflage, Erste band: Somatologie, Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1928, p. 1-578.

Martin 1928b: R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer darstellung mit besonderer berücksichtigung der anthropologischen methoden; für studierende, ärzte und forschungsreisende*, Zweite vermehrte auflage, Zweite band: Kraniologie, osteologie, Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1928, p. 580-1182.

Meindl, Lovejoy 1985: R. S. Meindl, C. O. Lovejoy, *Ectocranial suture closure: a revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures*, American Journal of Physical Anthropology, 68 (1), 1985, p. 57-66.

Nikolić *et alii* 2010: S. Nikolić, D. Djonić, V. Živkovic, D. Babić, F. Juković, M. Djurić, *Rate of occurrence, gross appearance, and age relation of hyperostosis frontalis interna in females. A prospective autopsy study*, American Journal of Forensic Medicine and Pathology, 31 (3), 2010, p. 205-207.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, 2nd edition, San Diego, California, 2003.

Rösing 1988: F. W. Rösing, *Körperhöhenrekonstruktion aus skelettmaßen*, in: R. Knußmann, I. Schwidetzky, H. W. Jürgens, G. Ziegelmayer (eds.), *Anthropologie, Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*, zugleich 4, Auflage der Lehrbuchs der Anthropologie, begründet von Rudolf Martin, Sonderdruck, Band I/1: Wesen und Methoden der Anthropologie, Stuttgart, 1988, p. 586-599.

Schaefer *et alii* 2009: M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, A. Christie, *Juvenile osteology: a laboratory and field manual*, Elsevier Academic Press, Amsterdam-Tokyo, 2009.

Scheuer *et alii* 2000: L. Scheuer, S. Black, A. Christie, *Developmental juvenile osteology*, Elsevier Academic Press, Amsterdam-Tokyo, 2000.

Shahin *et alii* 2014: A. A. Shahin, S. Alhoseiny, M. Aldali, *Hyperostosis frontalis interna: an egyptian case referred to the second dynasty (2890-2650 BC) from Tarkhan-Egypt*, The Egyptian Rheumatologist, 16 (1), 2014, p. 41-45.

Tomaszewska *et alii* 2013: A. Tomaszewska, J. Tomczyk, B. Kwiatkowska, *Characterisation of the supraorbital foramen and notch as an exit route for the supraorbital nerve in populations from different climatic conditions*, Homo – Journal of Comparative Human Biology, 64 (1), 2013, p. 58-70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Turner II *et alii* 1991: G. C. Turner II, C. R. Nichol, G. R. Scott, *Scoring procedures for key morphological traits of the permanent dentition: the Arizona State University dental anthropology system*, în Advances in dental anthropology (Kelley, M.A., Larsen, C.S. eds.), Wiley-Liss, New York, 1991.

Ubelaker 1980: D. H. Ubelaker, *Human skeletal remains-excavation, analysis, interpretation, Manuals on archaeology*, 2nd edition, Washington, D.C., 1980.

Visser 1998: E. P. Visser, *Little waifs: estimating child body size from historic skeletal material*, International Journal of Osteoarchaeology, 8 (6), 1998, p. 413-423.

Vasile 2018: G. Vasile, *Raport preliminar asupra materialului scheletic descoperit în necropola de epocă otomană Cheia Pazvant I*, în Grădina, com. Cheia, jud. Constanța, Punctele: Cheia – *Vatra Satului*, Cheia – *Pazvant* I și II [18], Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2017, a LII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Cluj, cIMeC, 2018, p. 39-40.

Voinea *et alii* 2020: V. M. Voinea, B. Sz. Szmoniewski, A. Bălășescu, V. Radu, M. Florea, G. Vasile, M. Mărgărit, A. Popescu, A. Irimia, D. Barbu, G. Done, Cheia, Grădina, jud. Constanța, Punctele: „Cheia – *Pazvant* I și II [19], Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2019, a LIV-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Buzău, cIMeC, 2020, p. 89-99.

Voinea *et alii* 2016: V. M. Voinea, B. Sz. Szmoniewski, A. Popescu, A. Mototolea, M. Florea, *The rural landscape in Dobruja in the Ottoman Period. New discoveries from Cheia-Pazvant sites, county Constanța, Romania*, Journal of Aegean and Balkan Studies, II (3), 2016, p. 155-200.

Voinea *et alii* 2015: V. M. Voinea, B. Sz. Szmoniewski, A. Popescu, A. Mototolea, M. Florea, *Noi descoperiri de epocă otomană pe Valea Casimcei: Cheia-Pazvant*, Arheovest, III_1, 2015, p. 509-529.

Wapler *et alii* 2004: U. Wapler, E. Crubézy, M. Schultz, *Is cribra orbitalia synonymous with anemia? Analysis and interpretation of cranial pathology in Sudan*, American Journal of Physical Anthropology, 123 (4), 2004, p. 333-339.

White, Folkens 2005: T. D. White, P. A. Folkens, *The human bone manual*, Elsevier Academic Press, Amsterdam-Tokyo, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

RAASI 3/2021, 369-382.

Mormântul medieval Cx 872 descoperit pe varianta ocolitoare a municipiului Bacău, România

Ștefan Honcu[1]*, Angela Simalcsik[2,3,4], Alexandru Berzovan[1], Robert Daniel Simalcsik[2,4]

Rezumat. Lucrarea se referă la complexele medievale târzii descoperite pe Varianta Ocolitoare a municipiului Bacău, pe teritoriul administrativ al localității Schineni, în punctul „La Izlaz". Sunt discutate descoperirile mai vechi, precum și cele documentate în timpul cercetărilor arheologice de pe suprafața sitului numărul 2. Astfel, pe lângă trei locuințe semi-îngropate, cu inventar sărăcăcios, a fost aflat și un mormânt de inhumație (Cx 872) care, cel mai probabil, face parte din necropola vechii vetre a așezării. Defunctul a fost depus pe direcția vest-est, în decubitus dorsal, cu membrele superioare îndoite din coate și aduse în zona bazinului. Scheletul, bine reprezentat, descoperit în conexiune anatomică, în stare de conservare precară în segmentul cranian și bună în cel postcranian, provine de la un individ de sex masculin, cu vârsta biologică în momentul decesului de circa 45-50 de ani. Statura scheletică a acestuia este mijlocie, de cca 165 cm. Anomalii dentare sau osoase nu au fost identificate. În ceea ce privește starea de sănătate, au fost înregistrate numeroase patologii. La nivel dentar menționăm cel puțin 12 căderi dentare produse *antemortem* și parodontoză în proces de dezvoltare. Dintre indicatorii bolilor infecțioase și stresului fiziologic, menționăm hiperostoza porotică (inactivă), porozitatea de pe zigomatice (vindecată), reacțiile periosteale (active) de pe femure și tibii și mastoidita acută (activă). Au fost identificate numeroase modificări osteoartritice (pe vertebrele lombare, pe suprafața glenoidă a omoplaților și pe suprafața acetabulară a coxalelor). De menționat și o serie de indicatori ai stresului musculo-scheletic, cum ar fi: inserțiile accentuate pe occipital, humerus și femur, pilastria femurală, placa femurală, modificările entezopatice pe femure și calcanee, curbură diafizară femurală antero-posterioară. Din punct de vedere tafonomic, menționăm doar exfolierea unor oase postcraniene sub acțiunea factorilor pedologici și câteva pigmentări roșiatice pe diafizele femurelor de origine necunoscută.
Cuvinte-cheie: Schineni, perioada medievală târzie, sec. XVII-XVIII, mormânt de inhumație.

[1] Institutul de Arheologie, Academia Română Filiala Iași.
[2] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română Filiala Iași, România.
[3] Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi", Butuceni, Republica Moldova
[4] Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova
* Autor corespondent: stefanhoncu@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Medieval grave Cx 872 discovered on the highway of Bacău, Romania. The aim of the paper is to present the late Middle Age features discovered on the highway of Bacău, located in the administrative territory of Schineni, at the point "La Izlaz". The older discoveries are discussed, as well as those found during archaeological research on the surface of site no. 2. Besides three pit-houses with poor inventory, a burial grave has been discovered (Cx 872), which, most likely, is part of the necropolis of the old hearth of the settlement. The deceased was laid on the west-east direction, in supine position, with the upper limbs bent at the elbows and brought to the pelvic area. The skeleton, well represented, discovered in anatomical connection, in a precarious state of preservation in the cranial segment and good preservation in the postcranial segment, comes from a male individual, with biological age at the time of death of about 45-50 years. Its skeletal stature is medium, about 165 cm. Dental or bone abnormalities were not identified. Regarding the state of health, numerous pathologies have been identified. At the dentition we mention at least 12 missing teeth lost before death, and early periodontitis. Among the markers of infectious diseases and physiological stress we noticed the porotic hyperostosis (inactive), porosity on the zygomatics (healed), periosteal reactions (active) on the femora and tibiae and acute mastoiditis (active). Numerous osteoarthritic changes have been identified (on the lumbar vertebrae, on the glenoid surface of the scapulae and on the acetabular surface of the coxae). We also mention a series of musculoskeletal stress markers, such as: pronounced muscle insertions on the occipital, humerus and femur, femoral pilastry, femoral plaque, enthesopathic changes on the femora and calcanea, antero-posterior femoral diaphyseal curvature. From a taphonomic point of view, we recorded the exfoliation of some postcranial bones under the action of pedological factors and some reddish pigmentation on the diaphyses of the femora.
Keywords: Schineni, late Middle Ages, 17th-18th centuries, burial grave.

.....

Date arheologice

Între anii 2017-2020, o echipă de specialiști de la Institutul de Arheologie din Iași a realizat o cercetare arheologică preventivă pe Varianta Ocolitoare a municipiului Bacău, în Situl numărul 2 (**Pl. 1**)[5]. Acesta a fost identificat între indicativii kilometrici 17+180 – 17+800, pe teritoriul administrativ al comunei Săucești, sat Schineni, în punctul „La Islaz" (**Pl. 1**). Situl este unul pluristratificat, cu locuire intensă, din mai multe epoci istorice: epoca bronzului (mijlociu și târziu), prima și a doua epocă a fierului, epoca migrațiilor (secolele II-IV), evul mediu timpuriu (secolele VIII-XI) și evul mediu târziu (secolele XVI-XVII) (Istina *et alii* 2017, p. 61).

În rândurile de față vom face referire la complexele ce au putut fi atribuite, cu certitudine, epocii medievale târzii. Pe parcursul desfășurării săpăturilor arheologice a fost cercetat și un mormânt de inhumație, ce aparține, cel mai probabil, aceleiași perioade. Mormântul descoperit poate fi pus în legătură cu o serie de descoperiri medieval-târzii din imediata sa vecinătate. Astfel, la cca. 50 m

[5] Cercetarea arheologică preventivă s-a desfășurat în cadrul proiectului de infrastructură „Centura ocolitoare a Municipiului Bacău, parte a Autostrăzii A7". Din echipa de cercetare au făcut parte: Dan Aparaschivei, Ștefan Honcu, Sever-Petru Boțan, Alexandru Berzovan, Măriuca-Diana Vornicu și Bogdan Minea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

nord-vest de complexul la care ne referim, au fost descoperite trei locuințe semi-îngropate, de dimensiuni modeste, cu inventar sărăcăcios: fragmente de vase ceramice lucrate cu roata, resturi faunistice, iar într-una din locuințe, un șiling polonez (Sigismund III Vasa, anul 1624).

Cele trei locuințe semi-îngropate, cercetate în situl de la Schineni, făceau parte, probabil, dintr-un sat de dimensiuni mai mari. În anii '60 ai secolului trecut, în aceeași localitate, în punctul „Morărița", au fost identificate vestigii datate în veacurile XVI-XVII. Este vorba despre gropi menajere, care conțineau materiale ceramice și un număr foarte mare de unelte din fier, în special cuțite (Căpitanu 1976, p. 152, 153/Fig. 1, 170/Fig. 13/2-6).

Am încercat să stabilim care ar fi putut fi numele așezării cercetate arheologic. Un interes deosebit în acest sens îl prezintă harta districtelor moldovenești, realizată de către Imperiul Habsburgic, între anii 1788-1790[6], la o distanță cronologică de cca. 120-150 de ani de perioada în care se încadrează, ipotetic, descoperirile la care ne referim. Pe această hartă, zona bazinului și cursului râului Siret este redată cu foarte multe detalii, atât de ordin geografic, cât și de ordin toponimic. Observăm astfel că localitatea Săucești [*Seuschesty*] este amplasată pe o „peninsulă", un grind între două brațe moarte ale Siretului; biserica este situată la câteva sute de metri spre vest, pe zona mai înaltă, ferită de inundații. Locuirea din grind pare să se aglomereze mai mult în apropierea brațului estic. Similitudinea pe care o observăm între această formă de relief și cea pe care este localizat situl de la Schineni, delimitat la rândul său de două brațe moarte, dispuse similar celor vizibile pe harta austriacă, ne face să ne întrebăm *dacă nu cumva cele două coincid*, în ciuda faptului că georeferențierea ne-ar indica pentru situl medieval de la Schineni o locație situată la cca. 300 m NV[7]. În cazul în care cele două ar coincide, puținătatea complexelor medievale târzii descoperite de noi s-ar explica prin faptul că secțiunea cercetată a fost plasată pe zona centrală a grindului, în timp ce locuirea de secol XVIII, așa cum reiese pe hartă, se concentra mai ales în partea de est.

În orice caz, în zona joasă, de mlaștină împădurită, situată între Săucești și cursul propriu-zis al Siretului, observăm mai multe aglomerări de locuințe, atât spre est, cât și spre sud, marcate de către cartografii austrieci ca fiind case ale Săuceștilor [*Hause zur Seuschesty*]. În lumina acestor observații, putem afirma că cel puțin la nivelul secolului al XVIII-lea, și cu siguranță și mai înainte, toată zona de mlaștină și grinduri din aria noastră de interes se afla în hotarul satului Săucești și, foarte probabil, și complexele semnalate de noi au aparținut aceleiași comunități.

[6] Harta poate fi consultată la www.mapire.eu.

[7] Trebuie ținut cont și de erorile inerente materialelor cartografice vechi, dar și de cele apărute în cursul georeferențierii acestora, erori care uneori pot să fie semnificative.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Mormântul (**Pl. 2**) putea să facă parte din necropola așezării, care este posibil să se fi întins în partea de sud-est a satului medieval. Absența oricăror artefacte din inventarul acestui mormânt ar putea să indice situația economică a comunității respective. De altfel, din cele trei locuințe semi-îngropate cercetate, au fost recuperate foarte puține fragmente ceramice.

Scheletul s-a descoperit în conexiune anatomică, în decubitus dorsal, pe direcția vest-est și se afla într-o stare de conservare bună. Craniul era căzut spre partea stângă, membrele superioare erau îndoite din coate, iar palmele erau poziționate în zona bazinului. Din membrele inferioare s-au păstrat doar femurele, tibiile și oasele tarsiene.

Date antropologice

Analiza antropologică a scheletului s-a realizat în următoarele etape: curățarea osemintelor și reconstituirea părților craniene și postcraniene; înregistrarea stării de conservare (Connel 2008); înregistrarea gradului de reprezentare (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 5-8); înregistrarea modificărilor tafonomice (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 95-106); estimarea vârstei biologice în momentul decesului (Périer 1949; Nemeskéri *et alii* 1960; Ferembach*et alii* 1979; Smith, Knight 1984; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 21-38; Schmitt 2005; Latham, Finnegan 2010); determinarea sexului (Stradalova 1975; Ferembach *et alii* 1979; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21; Bruzek 2002; Walrath *et alii* 2004; Blanchard 2010); prelevarea datelor biometrice, observațiilor morfoscopice și analiza conformativă (Martin 1928; Martin, Saller 1957-1966; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 69-84); calcularea staturii scheletice după lungimea oaselor lungi ale membrelor (Trotter, Gleser 1952, 1958; Trotter 1970) și încadrarea acesteia în categorii (Alexeev, Debetz 1964); analiza traumatismelor, patologiilor, anomaliilor și trăsăturilor epigenetice dentare și osoase (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 83-94, 107-158; Mays 1998, p. 102-181; Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998; Ortner 2003; Mann, Hunt 2005; Roberts, Manchester 2007; Brickley, Ives 2008; Waldron 2009; Barnes 1994, 2012; Mann *et alii* 2016); înregistrarea principalilor indicatori ai episoadelor de stres fiziologic produs în copilărie (Stuart-Macadam 1985, 1989; Goodman, Armelagos 1985; Goodman *et alii* 1980; Goodman, Rose 1990); analiza indicatorilor musculo-scheletici/ocupaționali care indică adaptări funcționale, stilul de viață și intensitatea efortului fizic (Pálfi, Dutour 1996; Chapman 1997; Hawkey 1998; Robb 1998; Myszka, Piontek 2012; Villotte *et alii* 2016).

Starea de conservare a scheletului în momentul analizei biomorfometrice era precară în segmentul cranian și bună în cel postcranian. Reconstituirea neurocraniului și viscerocraniului a eșuat din cauza fragmentării și modificărilor tafonomice accentuate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Gradul de reprezentare. Scheletul este bine reprezentat. În pofida fragmentării ridicate, sunt prezente toate componentele craniene. Din segmentul postcranian lipsesc unele oase palmare și plantare și câteva elemente vertebrale, care s-au sfărâmat în timpul curățării și degajării din humă.

Vârsta biologică în momentul decesului este cuprinsă în intervalul 45-50 de ani (adult de vârstă mijlocie spre bătrână). Suturile craniene sunt parțial obliterate. Uzura coroanelor dentare este destul de avansată, iar la nivelul masticatorilor s-au produs numeroase pierderi dentare *antemortem*. Alveolele dentare prezintă resorbție destul de avansată. Pe suprafețele de articulație sunt modificări degenerative evidente. Țesutul osos de la nivelul meta-epifizar proximal al humerusului și al femurului are aspect osteoporotic accentuat.

Determinarea sexului. Scheletul provine de la un individ de sex masculin, cu următoarele caracteristici discriminante: relief cranian accentuat (supraorbitar, glabelar, nucal și mastoidian), frunte relativ îngustă și înclinată, margine supraorbitară îngroșată, volum mare al procesului mastoid, mandibulă relativ robustă, unghiul ramului mandibular ușor obtuz, osatură cu robusticitate moderată, relief osos accentuat pe oasele membrelor, cu precădere pe humerus și femur, centură pelviană tipic masculină, suprafețe de articulație de dimensiuni moderate.

Date biomorfometrice. Occipitalul este moderat de larg și de înalt, ușor curbat (**Pl. 3/1**). Relieful cranian apare accentuat. Oasele pometilor sunt scunde și înguste, iar procesul mastoid, voluminos, cu dezvoltare de gradul 4 (**Pl. 3/2**). Mandibula prezintă robusticitate moderată, simfiză atenuată (mai mult butonată decât piramidală), ram îngust și înalt și relief goniac slab (**Pl. 3/7**). Statura scheletică a fost calculată după lungimea oaselor întregi sau întregibile ale membrelor, după cum urmează: radius (165,95 ± 4,32 cm), cubitus (166,55 ± 4,32 cm), femur (161,37 ± 3,27 cm) și tibia (166,82 ± 3,37 cm). Valoarea staturii scheletice, în medie, este de cca 165 cm, ceea ce pentru bărbați se traduce printr-o statură cuprinsă în categoria mijlocie.

Patologii dentare. Pe arcada superioară sunt cel puțin două căderi dentare produse în timpul vieții – P^1 și M^1 de pe partea dreaptă (**Pl. 3/6**). Pe arcada inferioară menționăm pierderea *antermortem* a 10 unități dentare: ambii I_1, I_2 de pe partea dreaptă, P_2 de pe partea stângă și toți cei șase masticatori (M_1, M_2 și M_3 de pe ambele părți) (**Pl. 3/7**). În stare izolată sunt cinci unități dentare, după cum urmează: P^2, M^1 și M^3 de pe partea stângă, un $C_{\#}$ (?) și un P_1 (?) (**Pl. 3/4**).

Patologii osoase craniene. Pe oasele neurocraniului (frontal, parietale și occipital), mai concentrată în proximitatea suturilor, apare hiperostoza porotică, inactivă în momentul decesului (**Pl. 3/3**). Slabe modificări porotice, de asemenea inactive în momentul decesului, apar și pe oasele pometilor. Pe temporalul drept însă, imediat deasupra orificiului auditiv, apare o porozitate activă (**Pl. 3/2**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Patologii osoase postcraniene. Pe marginile corpurilor a două vertebre lombare au fost identificate osteofite de mici dimensiuni (**Pl. 3/5**). Marginile suprafețelor glenoide ale omoplaților prezintă modificări de tip „lipping" (prelungire și proeminare) – dovadă a osteoartritei gleno-humerale. Pe suprafața cavității acetabulare a ambelor coxale au fost observate modificări patologice – coxartroză, care în momentul decesului nu era în stadiu prea avansat (**Pl. 4/1**). Epifizele proximale ale femurelor sunt prelungite pe margini – dovada presiunii exercitate de femur pe suprafața de articulație aferentă coxalului (**Pl. 4/2-3**), iar epifiza osului de pe partea dreaptă prezintă modificări ceva mai accentuate de tip „lipping" pe margine (**Pl. 4/2**). Pe femurul de pe partea stângă, în treimea proximală, pe fața internă a diafizei sunt vizibile urmele unei posibile infecții active în momentul decesului (**Pl. 4/5**). Tibia de pe partea dreaptă poartă pe fața internă a diafizei modificări periosteale de slabă intensitate, inactive în momentul decesului (**Pl. 4/6**).

Indicatori ocupaționali. Pe occipital inserțiile musculare sunt destul de accentuate (**Pl. 3/1**). La nivelul oaselor membrelor, inserțiile sunt accentuate pe humerus (gradul 3+) și pe femur (creastă subtrohanteriană de gradul 3+). Femurele au pilastru, mai evident pe partea stângă în comparație cu partea dreaptă. *Linea aspera* are entezofite (**Pl. 4/5**). Ambele femure sunt curbate în sens antero-posterior și prezintă placă femurală, pe dreptul amprenta-placă fiind foarte bine marcată, chiar rugoasă (**Pl. 4/2**). Modificări entezopatice apar și pe calcanee.

Date tafonomice. Toate fisurile și fracturile care au condus la fragmentarea unor elemente scheletice sunt produse *postmortem*, în procesul de decopertare și curățare. Unele oase postcraniene sunt lipsite de periost – rezultat al exfolierii produse în sol, sub acțiunea umidității („subaerial weathering"). Pe diafizele femurelor au fost identificate pigmentări de culoare roșie-zmeurie de origine necunoscută (**Pl. 4/5**).

Oase de animale. Printre elementele scheletice umane a fost identificată o vertebră care provine de la un mamifer imatur de talie mijlocie (**Pl. 4/4**), probabil porc[8].

Discuții

Din punct de vedere arheologic, mormântul medieval descoperit la Schineni, comuna Săucești, județul Bacău face parte dintr-o posibilă necropolă ce ar putea aparține vechii vetre de sat a comunei Săucești. Acesta se încadrează cronologic în segmentul de timp cuprins între a doua jumătate a veacului al XVII-lea și începutul celui următor, fiind situat la limita de sud a necropolei.

[8] Determinarea restului scheletic de origine animală a fost realizată de Dr. Valentin Dumitrașcu, arheozoolog la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Scheletul descoperit în mormântul medieval de pe Varianta Ocolitoare a municipiului Bacău provine de la un bărbat de vârstă adultă mijlocie spre bătrână (45-50 ani). Este satisfăcător conservat și bine reprezentat, situație favorabilă unui studiu amănunțit. Individul analizat nu este prea robust și nici prea înalt, cu o statură scheletică mijlocie, cuprinsă în intervalul 161-166 cm. Starea de sănătate dentară în momentul decesului era precară. Îi lipseau cel puțin 12 dinți, pe care i-a pierdut în decursul etapei adulte de vârstă. Parodontoza era în proces de dezvoltare. Absența tartrului dentar în tandem cu pierderile dentare, cel mai probabil cauzate de carii și complicațiile acestora, ne sugerează preferința bărbatului pentru alimentele bogate în carbohidrați (de exemplu, cereale).

Componentele scheletice nu prezintă anomalii sau patologii direct cauzatoare de moarte, însă trădează o serie de episoade de stres fiziologic depășite și câteva procese infecțioase active în momentul decesului. Hiperostoza porotică inactivă identificată pe oasele neurocraniului, porozitatea vindecată de pe zigomatice și modificările periosteale de pe tibia dreaptă indică stres fiziologic produs în etapele timpurii de vârstă (copilărie, adolescență) și în tinerețe – boli infecțioase sau carențe alimentare pe care organismul acestui individ le-a depășit.

Porozitatea de pe osul temporal de pe partea dreaptă, activă în momentul decesului, localizată deasupra orificiului auricular, indică, cel mai probabil, o mastoidită acută în stadiu incipient. Mastoidita este o infecție bacteriană a celulelor pneumatice din procesul mastiodian, produsă de *Streptociccus pneumoniae* sau *Haemophilus influenzae*, care se dezvoltă în urma unei otite netratate (sau faringite acute care afectează tubul lui Eustache) și se răspândește de la urechea medie spre oasele craniului, fie în interior, fie spre exterior, ca în cazul bărbatului la care ne referim. Cu toate că este o infecție comună printre copiii cu vârsta biologică sub 4 ani, infecția urechii medii și implicit mastoidita era o boală larg răspândită în perioada medievală printre persoanele în vârstă din clasele inferioare ale societății. Deci factorii de mediu, implicit factorul alimentar și starea precară de sănătate din perioada copilăriei predispun organismul adult la infecții ale urechii, care, netratate, pot produce mastoidită, apoi surditate sau meningită, iar prin extinderea infecției spre interiorul craniului, bacteria poate ajunge în sânge, iar efectul este septicemia și moartea (Schultz 1979; Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, p. 253; Roberts, Manchester 2007, p. 177-178; Mann, Hunt 2005, p. 40, 42). În cazul individului descoperit în mormântul medieval de la Bacău, mastoidita este doar la debut.

Prezența modificărilor structurale active în momentul decesului în treimea proximală a diafizei femurului de pe partea stângă este un alt indicator al stării precare de sănătate pentru acest individ și indică predispoziția pentru infecțiile bacteriene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Cele mai evidente modificări scheletice identificate în acest caz sunt cele cauzate de îmbătrânirea scheletului, implicit a articulațiilor. Bărbatul prezintă osteoartrită la nivelul umerilor, fiind afectată mai grav cavitatea glenoidă a omoplaților. Modificări accentuate semnalăm și pe suprafața articulațiilor dintre bazin și femure – coxartroză.

În privința profilului ocupațional, inserțiile musculare, fără să fie extrem de accentuate, ne indică activități fizice intense. Cele mai sugestive modificări în acest sens sunt cele de tip prelungire, proeminare și „lipping" de pe marginea cavității acetabulare a coxalului și de pe epifizele proximale ale femurelor, care alături de inserțiile musculare accentuate de pe femur, pilastrie, entezofitele de pe *linea aspera*, placa femurală îngroșată și rugoasă, curbura axului femural în sens antero-posterior și modificările entezopatice de pe calcanee se constituie într-un complex de indicatori ai mobilității terestre și probabil ai echitației (Jurmain 1999, p. 157; Goff 2004; Molleson 2007; Baillif-Ducros *et alii* 2012; Baillif-Ducros, Mcglynn 2013; Radi *et alii* 2013).

Mulțumiri

Aducem mulțumiri domnului Dr. Valentin Dumitrașcu, arheozoolog la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București, pentru analiza restului scheletic de origine animală identificat printre oasele umane.

Bibliografie

Alexeev, Debetz 1964: V. P. Alexeev, G. F. Debetz, *Kraniometria. Metodika antropologhiceskih issledovanij*, Nauka, Moskva, 1964.

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Baillif-Ducros *et alii* 2012: C. Baillif-Ducros, M. C. Truc, C. Paresys, S. Villotte, *Approche méthodologique pour distinguer un ensemble lésionnel fiable de la pratique cavalière. Exemple du squelette de la tombe 11 du site de «La Tuilerie» à Saint-Dizier (Haute-Marne), VIe siècle*, Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 24, 2012, p. 25-36.

Baillif-Ducros, Mcglynn 2013: C. Baillif-Ducros, G. Mcglynn, *Stirrups and archaeological populations: Bio-anthropological considerations for determining their use based on the skeletons of two steppe riders*, Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 19, 2013, p. 43-44.

Barnes 1994: E. Barnes, *Developmental defects of the axial skeleton in paleopathology*, University Press of Colorado, Niwot, 1994.

Barnes 2012: E. Barnes, *Atlas of developmental field anomalies of the human skeleton: a paleopathology perspective*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 2012.

Blanchard 2010: B. K. Blanchard, *A study of the accuracy and reliability of sex estimation methods of the human pelvis*, A Thesis presented to the Faculty of California State University, Chico, 2010, p. 6-27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Brickley, Ives 2008: M. Brickley, R. Ives, *Bioarchaeology of metabolic bone disease*, Academic Press, Oxford, 2008.

Bruzek 2002: J. Bruzek, *A method for visual determination of sex, using the human hip bone*, American Journal of Physical Anthropology, 117, 2002, p. 157-168.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville, 1994.

Căpitanu 1976: V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de la Săucești, județul Bacău*, *Carpica* VIII, 1976, p. 151-182.

Chapman 1997: N. E. Chapman, *Evidence for Spanish influence on activity induced musculoskeletal stress markers at Pecos Pueblo*, International Journal of Osteoarchaeology, 8, 1997, p. 390-411.

Connell 2008: B. Connell, *Preservation and archaeological data*, in: N. Powers (ed.), *Human osteology method statement*, Museum of London, London, 2008, p. 9.

Ferembach *et alii* 1979: D. Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *Recommandations pour déterminer l'âge et le sexe sur le squelette*, Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, XIII, 6, 1, 1979, p. 7-45.

Goff 2004: A. K. Goff, *Report of skeletal remains excavated at Fort Craig Post Cemetery*, Manuscript on File with the U.S. Department of Interior, Bureau of Reclamation, Upper Colorado Region, Albuquerque Office, New Mexico.

Goodman, Armelagos 1985: A. H. Goodman, G. J. Armelagos, *Factors affecting the distribution of enamel hypoplasia within the human permanent dentition*, American Journal of Physical Anthropology, 68, 1985, p. 479-493.

Goodman *et alii* 1980: A. H. Goodman, G. J. Armelagos, J. C. Rose, *Enamel hypoplasias as indicator of stress in three prehistoric populations from Illinois*, Human Biology, 52, 3, 1980, p. 515-528.

Goodman, Rose 1990: A. H. Goodman, J. C. Rose, *Assessment of systemic physiological perturbation from dental enamel hypoplasias and associated histological structure*, Yearbook of Physical Anthropology, 33, 1990, p. 59-110.

Hawkey 1998: D. E. Hawkey, *Disability compassion and the skeletal record: using musculoskeletal stress markers (MSM) to reconstruct an osteobiography from Early New Mexico*, International Journal of Osteoarchaeology, 8, 1998, p. 326-340.

Istina *et alii* 2017: L. E. Istina, D. Prisecaru, P. Colțeanu, A. Heroiu, *Varianta Ocolitoare Bacău. Diagnosticul arheologic*, Editura Magic Print, Bacău, 2017.

Jurmain 1999: R. Jurmain, *Stories from the skeleton. Behavioral reconstruction in human osteology*, Routledge, 1999.

Latham, Finnegan 2010: K. E. Latham, M. Finnegan, *Age estimation of the human skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2010.

Mann, Hunt 2005: R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic regional atlas of bone disease: A guide to pathologic and normal variation in the human skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2005.

Mann *et alii* 2016: R. W. Mann, D. R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic regional atlas of non-metric traits and anatomical variants in the human skeleton*, Charles C. Thomas, Illinois, Springfield, 2016.

Martin 1928: R. Martin, *Lehrbuch der anthropologie*, 2nd ed., Fisher, Jena, 1928.

Martin, Saller 1957-1966: R. Martin, K. Saller, *Lehrbuch de anthropologie*, Fischer, Stuttgart, 1956-1966.

Mays 1998: S. Mays, *The archaeology of human bones*, Routledge, London, New York, 1998.

Molleson 2007: T. Molleson, *A method for the study of activity related skeletal morphologies*, Bioarchaeology of the Near East, 1, 2007, p. 5-33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Myszka, Piontek 2012: A. Myszka, J. Piontek, *Variation of musculoskeletal stress markers in the Medieval population from Cedynia (Poland) – proposal of standardized scoring method application*, Collegium Antropologicum, 36, 3, 2012, p. 1009-1017.

Nemeskéri *et alii* 1960: J. Nemeskéri, L. Harsányi, Gy. Acsády, *Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden*, Anthropologischer Anzeiger, 24, 1960, p. 70-95.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, Academic Press, Oxford, 2003.

Pálfi, Dutour 1996: Gy. Pálfi, O. Dutour, *Activity-induced skeletal markers in historical anthropological material*, International Journal of Osteoarchaeology, 11, 1, 1996, p. 41-55.

Périer 1949: A. L. Périer, *Usure, abrasion, érosion*, Pratique Odonto-Stomatologique, 140, 1949, p. 1-7.

Radi *et alii* 2013: N. Radi, V. Mariotti, A. Riga, S. Zampetti, Ch. Villa, G. Belcastro, *Variation of the anterior aspect of the femoral head-neck junction in a Modern human identified skeletal collection*, American Journal of Physical Anthropology, 152, 2013, p. 261-272.

Robb 1998: J. E. Robb, *The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach*, International Journal of Osteoarchaeology, 8, 5, 1998, p. 363-377.

Roberts, Manchester 2007: Ch. Roberts, K. Manchester, *The archaeology of disease*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2007.

Schmitt 2005: A. Schmitt, *Une nouvelle méthode pour estimer l'âge au décès des adultes à partir de la surface sacro-pelvienne iliaque*, Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 17, 1-2, 2005, p. 1-13.

Schultz 1979: M. Schultz, *Diseases of the ear region in early and prehistoric populations*, Journal of Human Evolution, 8, 6, 1979, p. 575-578.

Smith, Knight 1984: B. G. Smith, J. K. Knight, *An index for measuring the wear of teeth*, British Dental Journal, 156, 1984, p. 435-438.

Stradalova 1975: V. Stradalova, *Sex differences and sex determination on the sacrum*, Anthropos, 13, 3, 1975, p. 237-244.

Stuart-Macadam 1985: P. Stuart-Macadam, *Porotic hyperostosis: representative of a childhood condition*, American Journal of Physical Anthropology, 66, 4, 1985, p. 391-398.

Stuart-Macadam 1989: P. Stuart-Macadam, *Porotic hyperostosis: Relationship between orbital and vault lesions*, American Journal of Physical Anthropology, 80, 2, 1989, p. 187-193.

Trotter 1970: M. Trotter, *Estimation of stature from intact long limb bones*, in: T. D. Stewart, (ed.), *Personal identification in mass disasters: National Museum of Natural History*, Washington, 1970, p. 71-83.

Trotter, Gleser 1952: M. Trotter, G. Gleser, *Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes*, American Journal of Physical Anthropology, 10, 1952, p. 469-514.

Trotter, Gleser 1958: M. Trotter, G. Gleser, *A reevaluation of estimation of stature based on measurements of stature taken during life and of long bones after death*, American Journal of Physical Anthropology, 16, 1958, p. 79-123.

Villotte *et alii* 2016: S. Villotte, S. Assis, F. Alves Cardoso, Ch. Y. Henderson, V. Mariotti, M. Milella, D. Pany-Kucera, N. Speith, C. A. Wilczak, R. Jurmain, *In search of consensus: Terminology for entheseal changes (EC)*, International Journal of Paleopathology, 13, 2006, p. 49-55.

Waldron 2009: T. Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2009.

Walrath *et alii* 2004: D. E. Walrath, P. Turner, J. Bruzek, *Reliability test of the visual assessment of cranial traits for sex determination*, American Journal of Physical Anthropology, 125, 2004, p. 132-137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 1. Localizarea sitului nr. 2 cercetat pe Varianta Ocolitoare a municipiului Bacău
Pl. 1. Location of site no. 2 investigated on the highway of Bacău County

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

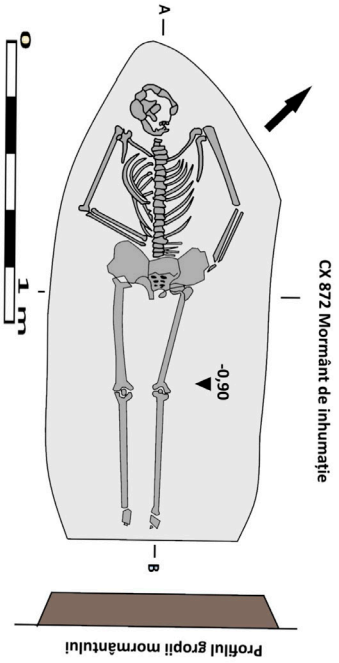

Pl. 2. Complexul nr. 872, foto și desen – după autori
Pl. 2. Feature no. 872, photo and drawing – the authors

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

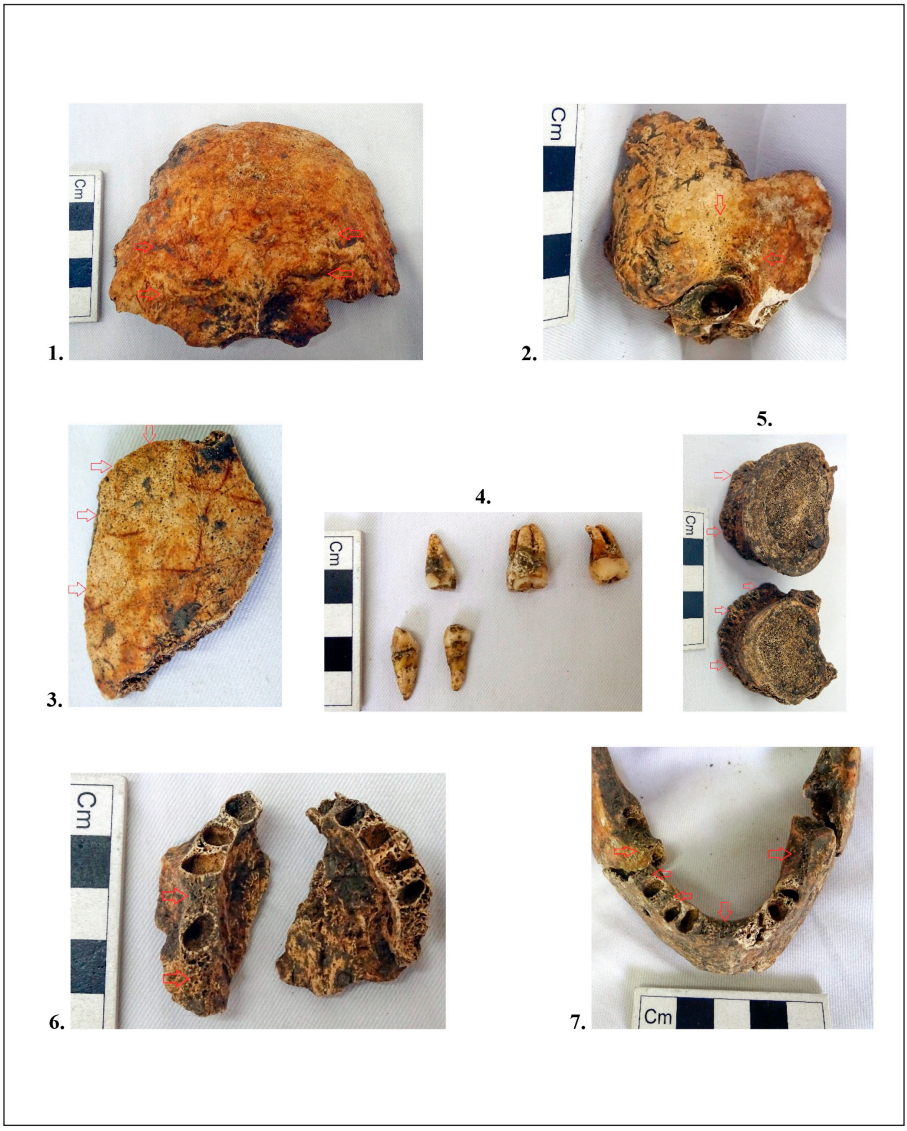

Pl. 3. 1. Occipital, inserții musculare accentuate; 2. Temporal drept, porozitate activă (probabil mastoidită); 3. Fragment din parietal, porozitate inactivă; 4. Dinți izolați; 5. Vertebre lombare cu osteofite; 6. Arcada dentară superioară, căderi dentare produse *antemortem*; 7. Arcada dentară inferioară, căderi dentare produse *antemortem*

Pl. 3. 1. Occipital, pronounced muscle insertions; 2. Right temporal, active porosity (probably mastoiditis); 3. Fragment from the parietal, inactive porosity; 4. Isolated teeth; 5. Lumbar vertebrae with osteophytes; 6. Upper dental arch, *antemortem* tooth loss; 7. Lower dental arch, *antemortem* tooth loss

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

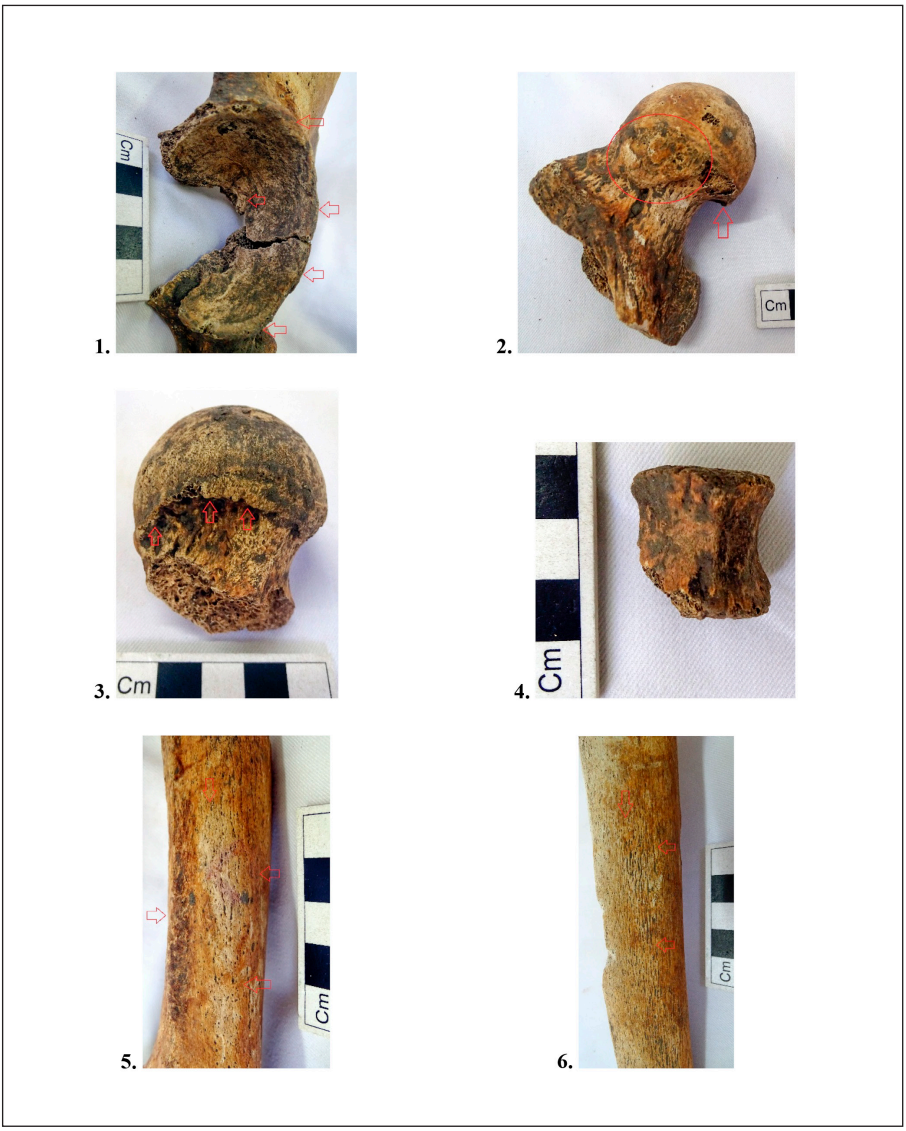

Pl. 4. 1.Coxal, acetabulum, coxartroză, „lipping"; 2. Femur drept, epifiza proximală, placă, „lipping"; 3. Cap femural, „lipping"; 4. Vertebră de mamifer; 5. Femur, diafiză, *linea aspera* rugoasă, reacție periosteală activă, pigmentație tafonomică; 6. Tibie, diafiză, reacție periosteală inactivă

Pl. 4. 1. Coxal, acetabulum, coxarthrosis, "lipping"; 2. Right femur, proximal epiphysis, plaque, "lipping"; 3. Femoral head, "lipping"; 4. Mammalian vertebra; 5. Femur, diaphysis, rough *linea aspera*, active periosteal reaction, taphonomic pigmentation; 6. Tibia, diaphysis, inactive periosteal reaction

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României
(partea a treia)

Cătălin-George Fedor[1]

Rezumat. Articolul de față prezintă rezultatele unui studiu de antropologie socială realizat într-o comunitate cu un specific aparte, aflată la confluența a două mari regiuni istorice ale României. Populația investigată acoperă toate categoriile de vârstă. Scopul studiului este de a reliefa capitalul social de care se bucură comunitatea. Din punct de vedere metodologic, am apelat la metode cantitative. Rezultatele scot în evidență specificul capitalului social al comunității locale, iar concluziile pot constitui premise pentru dezvoltarea ulterioară a comunității, pe baza acestui tip de capital.
Cuvinte cheie: comunitate locală, auto-percepție, raportare la ceilalți, capital social.

A social anthropology study in a community situated at the confluence of two Romanian historical regions (third part). The present paper presents the results of a social anthropology study conducted in a distinctive community located between two major historical regions of Romania. The investigated population covers all age categories. The aim of the study is to highlight the social capital that the community enjoys. From a methodological point of view, we used quantitative methods. The results highlight the specifics of the social capital of the local community, and the conclusions may constitute premises for the further development of the community, based on this type of capital.
Keywords*:* local community, self-perception, relation to others, social capital.

Introducere

În lucrarea de față prezentăm rezultatele unei cercetări de antropologie socială realizată în municipiul Buzău, România, care își propune o evaluare a specificului local. Ea vine în continuarea articolelor prezentate în primele două numere ale acestei reviste (Fedor 2019, 2020), care și-au propus relevarea trăsăturilor specifice

[1] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română Filiala Iași, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova; cgfedor@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

ale comunității locale, respectiv tradițiile și valorile acesteia. Pornim în demersul nostru de la aceeași premisă (Fedor 2014), care constă în faptul că, în general, prin comunitate locală înțelegem membrii unui grup mai mult sau mai puțin omogen care își afirmă o anumită formă de identitate dată de conștiința unui trecut sau a unei origini comune. În egală măsură, această identitate (asimilată adesea cu specificul local) este construită de membrii comunității respective. Acest fapt, pe care putem să-l numim de conștiință, se fundamentează pe unele criterii relativ obiective, cum ar fi locul, instituțiile sau trăsăturile culturale care conțin aspirațiile și proiectele comune. În acest articol vom pune accentul pe modul în care comunitatea locală percepe ideea de coeziune socială (capitalul social al comunității) și poate participa la construcția unui viitor comun. Capitalul social se referă la conexiunile dintre oameni, așa numitele rețelele sociale, normele de reciprocitate și încrederea generalizată între oameni. Capitalul social se apropie foarte mult de simțul civic care solicită relații sociale reciproce.

Metode de cercetare

a) În demersul nostru am optat pentru un „sondaj aleator prin selecție nerepetată" (Jaba 2002, p. 283). Eșantionul de studiu cuprinde 383 de subiecți investigați (311 subiecți adulți, maturi și vârstnici, respectiv 72 subiecți tineri, elevi de liceu). Potrivit distribuției sale, în cadrul studiului au participat 60,7% persoane de sex feminin, respectiv 39,3% persoane de sex masculin.

b) Pornind de la diversele forme de capital propuse de Bourdieu (1986), am utilizat un instrument simplificat de captură a reprezentărilor sociale privind capitalul social al comunității studiate. Chestionarul aplicat a vizat încrederea respondenților în autoritățile locale, cele centrale (București), organismele internaționale (din Uniunea Europeană) și oamenii simpli din vecinătate și comunitate care se bucură de prestigiu personal.

Rezultate și discuții

Prezentăm în continuare, în manieră succintă, rezultatele obținute pentru întreaga populație investigată. Astfel, referitor la implicarea populației în inițiativele propuse de autoritățile locale, potrivit distribuției eșantionului, se constată faptul că 40,6% dintre respondenți s-ar implica suficient de mult, iar la o diferență mică (35,6%) se clasează persoanele intervievate care au declarat că s-ar implica foarte mult în aceste inițiative. Aproape jumătate dintre persoanele participante la studiu a afirmat că s-ar implica suficient de mult în inițiative propuse de autoritățile centrale (47,4%), iar 15,3% s-ar implica foarte mult. În cazul în care instituțiile internaționale ar propune inițiative pentru orașul Buzău, cei mai mulți dintre respondenți s-ar implica în foarte mare măsură (44,8%), urmați de cei care s-ar implica suficient

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

de mult (27,6%). De asemenea, 53,3% dintre persoanele intervievate au afirmat că, dacă oamenii în care au încredere ar propune inițiative pentru orașul Buzău, s-ar implica și ei foarte mult, iar un sfert din populația investigată (25%) s-ar implica suficient de mult.

Implicare în inițiativele propuse de...	Foarte mult (%)	Suficient (%)	Puțin (%)	Deloc (%)
autoritățile locale	35,6	40,6	15,3	8,5
autoritățile centrale	15,3	47,4	28,8	8,5
instituții internaționale	44,8	19,0	27,6	8,6
oameni în care am încredere	53,3	25,0	11,7	10,0

Tab. 1. Rezultate generale (Sursa datelor: prelucrări proprii)
Table 1. General results (Data source: personal processing)

În cadrul populației adulte, mature și vârstnice, peste jumătate dintre persoanele chestionate (51,9%) au declarat că, dacă autoritățile locale ar propune inițiative pentru municipiul Buzău, s-ar implica foarte mult, iar 37,0% s-ar implica destul de mult. Ponderea persoanelor care ar dori să se implice suficient de mult în inițiativele autorităților centrale este de 63%, urmată de cea a persoanelor care s-ar implica foarte mult (22,2%). De asemenea, se poate observa faptul că peste jumătate dintre respondenți (51,9%) ar dori să se implice foarte mult în diverse inițiative pe care le-ar demara instituțiile internaționale, iar 22,2% s-ar implica suficient de mult în asemenea inițiative. Peste jumătate dintre respondenți doresc să se implice foarte mult în inițiative pentru orașul Buzău propuse de oamenii în care au încredere (59,3%). Cei ce s-ar implica suficient de mult sunt în proporție de 18,5%. La toate categoriile de inițiative propuse, ponderea cea mai mare a respondenților este reprezentată de segmentul de populație activă (cu vârsta între 30 și 64 de ani).

Implicare în inițiativele propuse de...	Foarte mult (%)	Suficient (%)	Puțin (%)	Deloc (%)
autoritățile locale	51,9	37,0	3,7	7,4
autoritățile centrale	63,0	22,2	11,1	3,7
instituții internaționale	51,9	22,2	22,2	3,7
oameni în care am încredere	59,3	18,5	14,8	7,4

Tab. 2. Rezultate privind populația adultă, matură și vârstnică
(Sursa datelor: prelucrări proprii)
Table 2. Results concerning adult, mature and elderly population
(Data source: personal processing)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

În cadrul populației tinere, 43,7% dintre respondenți s-ar implica suficient de mult, iar 21,9%, foarte mult în inițiative propuse de autoritățile locale. Nu întâlnim același lucru în cazul inițiativelor venite de la nivel central și observăm faptul că 47% dintre elevii participanți la studiu au declarat că s-ar implica puțin în inițiative propuse de autoritățile centrale. În schimb, dacă anumite instituții internaționale ar propune diverse inițiative pentru municipiul Buzău, cei mai mulți dintre respondenți s-ar implica în foarte mare măsură (44,1%). Aproape jumătate dintre elevii participanți la studiu (49,9%) au afirmat că dacă oamenii în care au încredere ar veni cu inițiative care să sprijine Buzăul, aceștia s-ar implica foarte mult, iar 32,4% s-ar implica suficient de mult.

Implicare în inițiativele propuse de...	Foarte mult (%)	Suficient (%)	Puțin (%)	Deloc (%)
autoritățile locale	21,9	43,7	25,0	9,4
autoritățile centrale	8,8	32,4	47,0	11,8
instituții internaționale	44,1	29,4	14,7	11,8
oameni în care am încredere	49,9	32,4	11,8	5,9

Tab. 3. Rezultate privind populația tânără (Sursa datelor: prelucrări proprii)
Table 3. Results concerning young population (Data source: personal processing)

Astfel, pe total populație, cele mai bune scoruri (însumând rezultatele „foarte mult" și „suficient/destul de mult") le întâlnim pentru inițiativele propuse de autoritățile locale (aprox. 76%) și de oamenii de încredere (aprox. 78%), urmate de cele propuse de organismele internaționale (aprox. 72%) și, la distanță mare, de cele ale autorităților centrale (aprox. 63%). În cadrul populației adulte, mature și vârstnice, cele mai bune scoruri le obținem detașat pentru inițiativele autorităților locale (aprox. 90%, cel mai bun scor din toate clasamentele), urmate de cele ale oamenilor gospodari, lideri în comunitate (aprox. 78%), respectiv, în ordine, cele propuse de autoritățile centrale (aprox. 85%) și cele internaționale (aprox. 74%). Rezultatele sunt diferite pentru segmentul de populație tânără, unde întâlnim cel mai bun scor la inițiativele unor persoane particulare, oameni cunoscuți și de încredere (aprox. 82%), urmat de scorul obținut de inițiativele autorităților locale (aprox. 66%), cele internaționale (aprox. 60%) și, pe ultimul loc, autoritățile centrale (aprox. 41%).

Concluzii

Întreaga populație investigată manifestă încredere cu precădere în autoritățile locale și în oamenii cunoscuți ce pot fi considerați repere în comunitate. La polul opus se află încrederea în autoritățile centrale, cu cele mai mici scoruri înregistrate la respondenții tineri. Scorurile cele mai mari le întâlnim pentru inițiativele

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Respondenți	Gradul de încredere	Autorități locale (%)	Autorități centrale (%)	Instituții internaționale (%)	Oameni de încredere (%)
Populația întreagă	Foarte mult	35,6	15,3	44,8	53,3
	Suficient	40,6	47,4	19,0	25,0
	Total	76,2	62,7	63,8	78,3
Adulți, maturi, vârstnici	Foarte mult	51,9	63,0	51,9	59,3
	Suficient	37,0	22,2	22,2	18,5
	Total	88,9	85,2	74,1	77,8
Tineri	Foarte mult	21,9	8,8	44,1	49,9
	Suficient	43,7	32,4	29,4	32,4
	Total	65,6	41,2	73,5	82,3

Tab. 4. Rezultate în oglindă (Sursa datelor: prelucrări proprii)
Table 4. Results in the mirror (Data source: personal processing)

autorităților locale la populația adultă, matură și vârstnică, în timp ce segmentul tânăr preferă, în primul rând, inițiativele particulare. Cumulate, aceste rezultate conturează un capital social puternic pentru această comunitate. Se remarcă dorința de a o dezvolta în principal prin inițiative locale, pe baza resurselor locale și, în acest sens, cea mai importantă resursă este cea umană. Tinerii doresc să își dezvolte o carieră în localitatea lor, în măsura în care inițiativele realizate pe plan local vin în întâmpinarea planurilor lor. Ca o consecință firească, există șansa ca tradițiile și valorile locale (recunoscute și valorizate, după cum s-a văzut în cele două articole anterioare elaborate pe această temă) să fie transmise intergenerațional pe mai departe. Capitalul social poate fi corelat cu anumite caracteristici pozitive sesizate în rândul membrilor de toate vârstele din comunitate (ne referim aici, în principal, la ambiție, optimism și receptivitate la nou), ceea ce ne conduce la ideea că viitorul, pe plan local, poate fi construit și că el aparține membrilor comunității.

Bibliografie

Bourdieu 1986: P. Bourdieu, *The Forms of Capital*, în J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press, 1986, p. 241-258.

Fedor 2014: C. Fedor, *Towards a Postmodern Approach of Ethnic Community*, Postmodern Openings 5(2), 2014, p. 71-80.

Fedor 2019: C. Fedor, *Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României,* Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, 1, 2019, p. 281-321.

Fedor 2020: C. Fedor, *Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României (partea a doua)*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare 2, 2020, p. 329-338.

Jaba 2002: E. Jaba, *Statistica* (ediția a 3-a), Iași, Editura economică, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

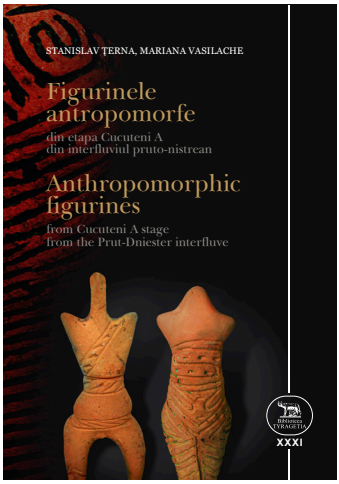

Stanislav Țerna, Mariana Vasilache
Figurinele antropomorfe din etapa Cucuteni A din interfluviul pruto-nistrean // Anthropomorphic figurines from Cucuteni A stage from the Prut-Dniester interfluve

Bibliotheca „Tyragetia" XXX, Chișinău, 2019 (Tipografia „Bons Offices"),
263 de pagini (inclusiv 63 de planșe).
ISBN: 978-9975-80-903-0
ISBN 978-9975-87-562-2

Volumul propus de colegii noștri de peste Prut se constituie într-o temerară și interesantă abordare a figurinelor antropomorfe din faza A a culturii Cucuteni, descoperite în spațiul dintre Prut și Nistru. După o scurtă *Introducere* semnată de ambii autori, volumul cuprinde patru capitole: Cap. I. *Cercetarea etapei Cucuteni A între Prut și Nistru – considerații generale* (M. Vasilache); Cap. II. *Plastica antropomorfă a etapei Cucuteni A – considerații generale* (S. Țerna); Cap. III. *Colecții* (M. Vasilache); Cap. IV. *Caracterizarea generală a plasticii antropomorfe din etapa Cucuteni A din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei* (S. Țerna), scurte *Concluzii* (S. Țerna), *Bibliografia* și planșele.

Introducerea (S. Țerna, M. Vasilache) ne pune în temă cu cadrul general al cercetării neo-eneoliticului european, cu accentul firesc pus pe analiza figurinelor antropomorfe, în special cele provenind din contexte cucuteniene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Capitolul I (M. Vasilache) este o binevenită trecere în revistă a etapelor cercetării fazei A a culturii Cucuteni în spațiul pruto-nistrean. Sunt discutate cadrul cronologic al acestei etape, conform ultimelor date din literatura de specialitate (4550-4200 cal. BC), marile etape ale cercetării monumentelor cucuteniene începând cu primii ani ai secolului XX și până astăzi, investigarea habitatului acestei culturi, industria litică, industria materiilor dure animale, piesele de cupru și olăria (cu etapele aferente ale acesteia).

Capitolul II (S. Țerna) debutează cu istoricul cercetărilor în ceea ce privește plastica antropomorfă cucuteniană, fiind accentuate marile etape ale acesteia, în mare parte sincrone cu cercetarea culturii Cucuteni în sine. Baza de date a cercetărilor o constituie un lot impresionant de circa 2600 de statuete provenind din 99 de așezări cucuteniene, majoritatea acestora fiind recuperate în urma unor cercetări arheologice. Se constată o prevalență a acestora în zona dintre Carpați și Prut, în special datorită densității de locuire în interfluviul Siret-Prut. Din numărul total de statuete analizate, numai 5,1% (76 de exemplare) s-au păstrat întregi. Analiza tehnologiei ne arată două categorii de pastă utilizate, una presupunând lut obișnuit, nepreparat, iar cealaltă un lut fin, omogenizat, similar cu cel folosit în modelarea ceramicii fine. Prezența cariopselor sau a urmelor acestora în interiorul unora dintre figurine este interpretată critic, în sensul unei explicații mai profane – bălegarul adăugat pentru a spori rezistența termică. În schimb prezența cuprului în interiorul statuetelor pare a avea valențe simbolice, mai ales că în cazul unei piese de la Ruginoasa inserția de cupru era chiar în dreptul inimii. Figurinele erau modelate dintr-una, două sau trei părți, după prepararea lutului, pașii făcuți în această modelare fiind reconstituiți în urma unei analize de tip tomografie computerizată efectuată pe o piesă de la Ruginoasa.

O importantă contribuție a volumului ni se pare analiza dimensională a figurinelor, întreprinsă foarte riguros, cu observația că doar pentru 72 de piese din numărul total au putut fi înregistrați toți parametrii dimensionali (înălțimea, lățimea și proporțiile). S-a observat că valorile medii sunt mai mari față de perioada precedentă și mai mici în raport cu următoarea etapă, arătând o tendință de creștere a dimensiunilor acestor piese. De asemenea, proporțiile figurinelor abandonează ușor steatopigia, trecând la o redare mai realistă a corpului uman, apropiindu-se de proporțiile "omului vitruvian". Interesantă ni se pare și comparația dintre parametrii dimensionali și palma umană, care ar fi funcționat ca reper. În general, s-au constatat patru poziții ale figurinelor, în funcție de gradul de înclinare a corpului: șezândă cu corpul înclinat în față, șezândă cu corpul drept, șezândă cu corpul înclinat pe spate și în picioare (cele mai multe exemplare). Important este și subcapitolul despre starea de prezervare, fiind urmată calea bătută în special de John Chapman, dar și de alți cercetători. Au fost stabilite 21 de tipuri de fragmentare,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

dominând fragmentele din partea inferioară a figurinelor. Iarăși interpretările clasice sunt puse sub lupa criticii, supraviețuirea părților inferioare în cantitate mai mare fiind pusă pe seama masivității acestei părți a figurinei. Morfologia statuetelor analizează părțile componente ale statuetelor și modul cum sunt modelate (capul, gâtul, corpul, membrele superioare, membrele inferioare), acestea fiind puse pe scheme grafice care susțin foarte bine argumentația. Genul și stilistica pieselor vin să completeze foarte bine analiza, fiind presupus un raport de circa 6:1 între genurile masculin și feminin, iar decorul figurinelor prezentând o paletă variată de motive.

Contextul figurinelor cucuteniene este analizat prin prisma a doi factori și anume, indicele prezenței și numărul de figurine pe complex. Pentru etapa Cucuteni A se constată că indicele prezenței este egal cu 2,95 figurine/100 mp de suprafață săpată. Cele mai multe statuete provin din locuințe de suprafață, urmate de cele din stratul de cultură, apoi din bordeie și gropi și din șanțuri. Analizând aspectul unora dintre figurine, se poate remarca o ierarhizare a acestora în cadrul unei așa zise "societăți a figurinelor". Personajele cu brâu și diagonală sunt considerate a aparține unei caste a războinicilor, personaje dominante care ar reflecta un început de stratificare socială. În ce măsură această imagine s-ar reflecta în societatea reală este greu de spus în stadiul actual al cercetării.

Capitolul III (M. Vasilache) ne descrie siturile din care provin figurinele analizate: Cuconeștii Vechi I, Cotova, Duruitoarea Veche I, Duruitoarea Nouă (Ivanovca), Horodca Mare „La Cetate", Jora de Sus, Moșana I, Putinești II, Putinești III, Ruseștii Noi I și Stolniceni „Cetate". Informația este inegală, dar acolo unde sunt prezente date mai consistente, acestea sunt prezentate cu exactitate, fiind puse în lumină contextele, date radiocarbon și alte detalii care să facă mai ușoară înțelegerea fenomenului cucutenian. Descrierea figurinelor este foarte amănunțită, lucru esențial care poate ajuta altfel de analize pe viitor, în contextul unor altfel de abordări.

Capitolul IV (S. Țerna) reprezintă o sinteză a datelor privind plastica din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei (MNIM), realizată după o schemă-tip: tehnologie, morfologie, stilistică și context. Sunt analizate figurine din următoarele situri: Cuconeștii Vechi I, Cotova, Duruitoarea Veche I, Duruitoarea Nouă (Ivanovca), Horodca Mare „La Cetate", Jora de Sus, Moșana I, Putinești II, Putinești III, Ruseștii Noi I și Stolniceni „Cetate". Practic, analiza generală performată în Capitolul II este aplicată pe colecțiile din MNIM, în funcție de numărul figurinelor și starea lor de prezervare.

Concluziile (S. Țerna) vin să completeze firesc conținutul acestui interesant volum, fiind remarcat caracterul unitar al plasticii Cucuteni A – Tripolie B1 în spațiul carpato-nistrean, cu excepția sitului de la Ruseștii Noi, care ar păstra unele tradiții

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

specifice fondului precucutenian. Informațiile despre contexte sunt, în general, insuficiente, uneori iremediabil pierdute, ceea ce face și mai dificilă interpretarea acestui tip de artefact. Speranțele vin din noile cercetări, care prin metodele moderne de înregistrare pun în lumină mult mai bine contextele arheologice, lucru care duce la comparații viabile pe spații mult mai largi.

Volumul colegilor noștri se dovedește a fi o reușită deplină, prin prisma interpretărilor originale, a ilustrațiilor de calitate, a bibliografiei bogate și actualizate și a studierii figurinelor *first hand*. De asemenea, un mare plus îl constituie faptul că este bilingv (română/engleză), fiind astfel accesibil și specialiștilor de peste hotare interesați de topicul mereu actual al interpretării figurinelor antropomorfe. Nu în ultimul rând, apreciem valorificarea patrimoniului arheologic care zace uitat în muzee și depozite, *patrie străină* pentru foarte mulți specialiști, și care poate duce uneori la răsturnarea unor vechi supoziții devenite dogme în arheologie.

Cristian Eduard Ștefan

Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", Academia Română, România;
Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova;
cristarh_1978@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Lista autorilor / List of authors

AGULNICOV Serghey M.
(Chișinău, Moldova)

Arheolog; Agenția Națională Arheologică, Chișinău; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
agulnikov-budjak@mail.ru

BERZOVAN Alexandru
(Iași, România)

Doctor în istorie; Institutul de Arheologie al Academiei Române Filiala Iași;
berzovanalexandru@gmail.com

BOGHIAN Dumitru
(Suceava, România)

Doctor habilitat în istorie; Facultatea de Istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare", Suceava;
dumitruboghian@yahoo.com

DARVAS Lóránt
(Miercurea Ciuc, România)

Muzeograf; Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea Ciuc;
ldarvas@gmail.com

DIACONU Vasile
(Târgu Neamț, România)

Doctor în istorie; Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
diavas_n82@yahoo.com

DÎSCĂ Cătălin
(Ploiești, România)

Arheolog; Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești;
catalindisca@yahoo.com

ENEA Sergiu-Constantin
(Târgu Frumos, România)

Doctor în istorie; Liceul Teoretic „Ion Neculce", Târgu Frumos;
eneasergiu2014@yahoo.com

FEDOR Cătălin-George
(Iași, România)

Doctor în sociologie, Doctor în filozofie; Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română Filiala Iași; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
cgfedor@yahoo.com

FRÎNCULEASA Alin
(Ploiești, România)

Doctor în istorie; Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești;
alinfranculeasa@yahoo.com

HÂNCEANU George-Dan
(Roman, România)

Doctor în istorie; Muzeul de Istorie Roman, Complexul Muzeal Județean Neamț;
georgehanceanu@yahoo.com

HONCU Ștefan
(Iași, România)

Doctor în istorie; Institutul de Arheologie al Academiei Române Filiala Iași;
stefanhoncu@yahoo.com

HRYTSIUTA Oksana A.
(Odessa, Ucraina)

Doctor în istorie, docent; Muzeul de Arheologie din Odessa; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
grytsyuta2@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

ISTINA Lăcrămioara
(Bacău, România)
Doctor în istorie; Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău, România;
lacramioaraist@yahoo.com

KIRICHENKO Dmitriy A.
(Baku, Azerbaijan)
Doctor în istorie; Institutul de Arheologie și Etnografie, Academia Națională de Științe din Azerbaidjan, Baku;
dmakirichenko@mail.ru

KOVÁCS Adela
(Botoșani, România)
Doctor în istorie; Muzeul Județean Botoșani; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
adelakovacs.museum@gmail.com

LYSENKO Sergey D.
(Kiev, Ucraina)
Doctor în istorie; Departamentul de Arheologie eneolitică și a epocii bronzului, Institutul de Arheologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina;
suraganga@yandex.ru

MELINTE Ionela Luiza
(Suceava, România)
Investigator biolog; Muzeul Național al Bucovinei, Suceava;
melintef@yahoo.com

MUNTEANU Lucian
(Iași, România)
Doctor în istorie; Institutul de Arheologie al Academiei Române Filiala Iași;
lucanas2000@yahoo.com

NAJAFOV Shamil
(Baku, Azerbaidjan)
Doctor în istorie; Institutul de Arheologie și Etnografie, Academia Națională de Științe, Baku;
shamil_necefov@mail.ru

NEGREA Octav
(Ploiești, România)
Arheolog; Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești;
octavnegrea@yahoo.com

PISTRUIL Ihor V.
(Odessa, Ucraina)
Doctor în istorie, docent; Muzeul de Arheologie din Odessa;
pistruiligor@ukr.net

PUSKÁS József
(Sf. Gheorghe, România)
Arheolog; Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe;
joska1987@yahoo.com

RAZUMOV Serghey N.
(Tiraspol, Moldova)
Doctor în istorie; Laboratorul științific de cercetare „Археология", Universitatea de Stat din Transnistria „T. G. Shevchenko";
razum_22@rambler.ru

SAPOZHNYKOV IGOR V.
(Kiev, Ucraina)
Doctor în istorie; Departamentul de Arheologie din Crimeea și Regiunea de Nord-Vest a Mării Negre, Institutul de Arheologie, Academia Națională de Științe din Ucraina, Kiev;
ssappog5@gmail.com

SIMALCSIK Angela
(Iași, România)
Doctor în medicină; Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română Filiala Iași; Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi", Butuceni; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
angellisimal@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

SIMALCSIK Robert Daniel
(Iași, România)

Doctor în biologie; Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română Filiala Iași; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
robyboy2@yahoo.com

SINIKA Vitalij S.
(Tiraspol, Moldova)

Doctor în istorie; Laboratorul științific de cercetare „Археология", Universitatea de Stat din Transnistria „T. G. Shevchenko";
sinica80@mail.ru

SÎRBU Mariana
(Chișinău, Republica Moldova)

Doctor în istorie; Muzeul Național de Istorie a Moldovei;
sirbumary24@yahoo.com

ȘTEFAN Cristian Eduard
(București, România)

Doctor în istorie; Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" Academia Română, București; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
cristarh_1978@yahoo.com

TELNOV Nicolai P.
(Tiraspol, Moldova)

Doctor în istorie; Laboratorul științific de cercetare „Археология", Universitatea de Stat din Transnistria „T. G. Shevchenko";
telnov_nikolai@mail.ru

VASILE Gabriel
(București, România)

Doctor în istorie; Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" Academia Română; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău;
gabriel.vasile@iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

REVISTA DE ARHEOLOGIE, ANTROPOLOGIE ȘI STUDII INTERDISCIPLINARE (RAASI)

Norme de redactare (limba română), recomandări generale

Revista are următoarele secțiuni: Studii; Materiale; Sinteze; Valorificarea / revalorificarea unor vechi loturi de materiale și colecții; Recenzii, note, discuții.

Text

1. Dimensiunile paginii: A4: sus, jos, stânga, dreapta – 2 cm.
2. Font Times New Roman, spațiere 1,15 rânduri, titlul articolului – 14 puncte, cu majuscule; numele autorului – 12 puncte; afilierea instituțională și adresa de e-mail – 12 puncte; text articol – 12 puncte; cuvinte-cheie, rezumate și referințe bibliografice – 10 puncte.
3. Text format .doc sau .docx.: cel mult 20 de pagini.
4. Ilustrație trimisă în fișiere separate, nu într-un document Word sau PDF și nici inclusă în text.
5. Un rezumat în limba română (maxim 500 de cuvinte) și unul tradus în limba engleză și cinci cuvinte-cheie în limba română și traduse în limba engleză.
6. Detalii privind autorii: gradul științific, afilierea instituțională, adresa de email.

Trimiterile bibliografice / citările

1. Vor cuprinde numele autorului, anul, pagina și vor fi inserate în paranteze rotunde, la sfârșitul frazei / paragrafului. Exemplu: (Necrasov 1990, p. 78).
2. În cazul unui autor cu mai multe contribuții din același an, se va face departajarea prin adăugarea unei litere. Exemplu: (Cristescu 1995a; Cristescu 1995b).
3. În cazul unei contribuții cu cel puțin trei autori, se va trece numele primului autor, după care se adaugă *et alii* și anul.
4. Recomandăm folosirea întregului nume al revistei (de exemplu, Arheologia Moldovei) și nu a formei abreviate.

Lista bibliografică

1. Carte, exemplu:
   Teodorescu 1982: D. Teodorescu, *Mic atlas de anatomia omului*, București, 1982.
2. Articol într-o lucrare colectivă, exemplu:
   Blondiaux 1994: J. Blondiaux, *A propos de la dame d'Hochfelden et de la practique cavaliere: discussion autour des sites fonctionnels femoraux*, în: L. Buchet (ed.), *La femme pendant le Moyen Age et l'Epoque Moderne*, Paris, 1994, p. 97-110.
3. Articol într-o revistă periodică, exemplu:
   Cantemir, Botezatu 1995: P. Cantemir, D. Botezatu, *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 3-7.
4. În cazul în care o lucrare are trei sau mai mulți autori, trimiterea bibliografică din paranteze se va face cu prescurtarea *et alii*, iar în lista bibliografică se vor trece toți autorii, exemplu:
   Paine *et alii* 2007: R. R. Paine, D. Mancinelli, M. Ruggieri, A. Coppa, *Cranial trauma in Iron Age Samnite Agriculturists, Alfedena, Italy: Implications for Biocultura land Economic Stress*, American Journal of Physical Anthropology 132, 2007, p. 48-58.

Ilustrația (color sau alb-negru)

1. Pentru fiecare ilustrație se face trimiterea în text, între paranteze rotunde (fig. 1, gr. 1, tab. 1, pl. 1).
2. Lista figurilor trebuie să se găsească la sfârșitul articolului, în limba în care este scris articolul și în limba engleză.
3. Ilustrația poate fi concepută atât sub formă de planșe, cât și de figuri mai mici, care vor fi incluse în text.
4. Textul inclus în ilustrație (numerotarea părților componente ale unei planșe, denumiri de localități pe o hartă creată de autor etc.) trebuie scris cu font Times New Roman 11.
5. Ilustrația trebuie trimisă în format JPG sau TIFF, rezoluție minim 300 dpi, precum și în format Corel Draw (.cdr).
6. Graficele trebuie trimise incluse în text și în format excel (.xls sau .xlsx).
7. Tabelele trebuie trimise în format .doc sau .docx.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

JOURNAL OF ARCHEOLOGY, ANTHROPOLOGY AND INTERDISCIPLINARY STUDIES

Publishing Rules (English), general recommendations

This Journal has the following parts: Studies; Materials; Synthesis; Recovery/re-evaluation of old discoveries and collections; Book reviews, notes, discutions.

Text:

1. Page format: A4, top, bottom, left, right – 2 cm.
2. Font Times New Roman, 1.15 space, article title – size 14, All Caps; authors name – size 12; institutional affiliation and email address – size 12; article text – size 12; key-words, abstracts, references – size 10.
3. Text format .doc or .docx.: maximum 20 pages.
4. The illustration should be sent in separate files, not in a Word, PDF document or included in the text.
5. Each article must have an abstract in Romanian (maximum 500 words) and one translated into English, along with and five keywords in Romanian and translated into English.
6. Authors are asked to specify their scientific degree, institutional affiliation, and email address.

The references:

1. These will include the author's name, year, page and will be inserted in round brackets, at the end of the sentence/paragraph, like: (Necrasov 1990, p. 78).
2. In the case of an author with several contributions from the same year, the separation will be made by adding a letter after the year, like: (Cristescu 2001a; Cristescu 2001b).
3. In the case of a contribution with at least three authors, the name of the first author will be mentioned, followed by *et alii* and the year.
4. We recommend using the full name of the journal (like: Arheologia Moldovei) and not the abbreviated form, like.

Bibliography list:

1. Book:
   Teodorescu 1982: D. Teodorescu, *Mic atlas de anatomia omului*, București, 1982.
2. Article in a collective book:
   Blondiaux 1994: J. Blondiaux, *A propos de la dame d'Hochfelden et de la practique cavaliere: discussion autour des sites fonctionnels femoraux*, în: L. Buchet (ed.), *La femme pendant le Moyen Age et l'Epoque Moderne*, Paris, 1994, p. 97-110.
3. Article in a Journal:
   Cantemir, Botezatu 1995: P. Cantemir, D. Botezatu, *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 3-7.
4. If a work has three or more authors, the bibliographic reference in brackets will be made with the abbreviation *et alii*, and all authors will be included in the bibliographic list.
   Paine *et alii* 2007: R. R. Paine, D. Mancinelli, M. Ruggieri, A. Coppa, *Cranial trauma in Iron Age Samnite Agriculturists, Alfedena, Italy: Implications for Biocultura land Economic Stress*, American Journal of Physical Anthropology 132, 2007, p. 48-58.

Illustration (color or black and white):

1. For each illustration, the mention in text will be inside round brackets (fig. 1, ch. 1, tab. 1, pl. 1).
2. The list of figures must be at the end of the article, in the original language of the article and in English.
3. The illustration can be conceived both in the form of drawings and smaller figures, which will be included in the text.
4. The text related to the illustration (numbering the component parts of a sheet, names of localities on a map created by the author, etc.) must be written in Times New Roman, font size 11.
5. The illustration must be sent in JPG or TIFF format, minimum 300 dpi resolution, as well as in Corel Draw (.cdr) format.
6. The graphics must be included in the text and sent also in excel format (.xls or .xlsx).
7. The tables must be submitted in .doc or .docx format.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu